



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI

**CUMHURİYET ÜTOPYASINDA İDEAL KENT:
ANKARA, İSTANBUL, BURSA**

(DOKTORA TEZİ)

Osman Erdal ŞAHİN

BURSA - 2021



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI

CUMHURİYET ÜTOPYASINDA İDEAL KENT:

ANKARA, İSTANBUL, BURSA

(DOKTORA TEZİ)

Osman Erdal ŞAHİN

Danışman:

Prof. Dr. Bekir Parlak

BURSA -2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : O. Erdal ŞAHİN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı : Kentleşme ve Çevre Sorunları
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 357
Mezuniyet Tarihi : .. /.. /2021
Tez Danışmanları : Prof. Dr. Bekir PARLAK

CUMHURİYET ÜTOPYASINDA İDEAL KENT: ANKARA, İSTANBUL, BURSA

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1938) kentlerin ideal şekilde nasıl düzenlendiğini ortaya koymaktır. Cumhuriyet Dönemi'nde ideal kent arayışları, geçmişten kopan her yönüyle Batılılaşan yeni bir toplum meydana getirmeye yönelik mekânsal çabalarlardır. Bu çabalarla kentlerin, rasyonel bir düzen içerisinde modern görünüm kazanması amaçlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ideal kent arayışları en belirgin olarak Ankara'da başlamıştır. Ulus devletin başkenti olarak Ankara, Cumhuriyet ideallerine göre yeniden inşa edilirken, İstanbul ve Bursa'da ise çeşitli dönüşümler yaşanmıştır. Nitel bir araştırma olan bu çalışmada, doküman analizi yapılarak Cumhuriyet'in çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi, bu üç kentte bir ütopyanın gerçekleştirilmesi bağlamında incelenmiştir. Çalışmada temel yaklaşım ise kentsel mekân ve ütopya arasındaki etkileşimin, dönemin söylemleri üzerinden analiz edilerek Ankara, İstanbul ve Bursa örneğinde incelemektir. Cumhuriyet Dönemi'nde bu üç kent; politik, stratejik, ticari ve turistik nedenlerden dolayı ideal şekilde inşa edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ideal şekilde inşa etme ve düzenlemenin arkasında, bir ütopyanın gerçekleştirilme arzusu yer almaktadır. Bu nedenle Ankara'nın yeni başkent olarak inşası gibi İstanbul ve Bursa'nın düzenlenmesi, eski yaşam şekillerinden kurtulup yeni yaşam şekline giren bir toplumun hızlı dönüşümünü de ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde bu dönüşümün, güçlü politik bir ivme ile birlikte ütopyacılık bir arzusunun mekânsal örnekleri olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Ütopya, Mekân, İdeal Kent, Ankara, İstanbul, Bursa

ABSTRACT

Name and Surname : O. Erdal ŞAHİN
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Sciences Institution
Field : Political Science and Public Administration
Branch : Urbanization and Environmental Problems
Degree Awarded : PhD
Page Number : XII + 357
Degree Date : .. /.. /2021
Supervisor : Prof. Dr. Bekir PARLAK

IDEAL CITY IN THE REPUBLIC'S UTOPIA: ANKARA, İSTANBUL, BURSA

The aim of this study is to show how cities were organized in an ideal way during the Republican period (1923-1938). In the Republican era, the quest for an ideal city was spatial efforts to create a new society detached from the past and westernized in all aspects. With these efforts, it was aimed that cities would gain modern appearance in a rational order. During the Republican period, the search for an ideal city began most prominently in Ankara. As the capital of the nation state, Ankara was rebuilt according to the ideals of the Republic, while various transformations were carried out in Istanbul and Bursa. In this qualitative research, using document analysis, the goal of the Republic to reach the level of modern civilization, in the context of the realization of a utopia in these three cities, is examined. The main approach of the study is to analyze the interaction between urban area and utopia area by examining the periodic discourses with the examples of Ankara, Istanbul and Bursa. During the Republican period, these three cities had been aimed to be built ideally for political, strategic, commercial and tourist reasons. Furthermore, behind the ideal construction and arrangement was the realization of a utopia. For this reason, the arrangement of Istanbul and Bursa, like the construction of Ankara as the new capital, also revealed the rapid transformation of a society that was getting rid of its old way of life and entering its new way of life. During the Republican period, this transformation was seen as spatial examples of a utopian desire, combined with a strong political momentum.

Keywords: Republican Period, Utopia, Place, Ideal City, Ankara, İstanbul, Bursa

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temel ilgisi Cumhuriyet Dönemi’ni anlamaya dair merakta dayanmaktadır. Türkiye’de yeni rejimin kuruluşu ve kurumsallaşması ile toplumsal mekânın kurgulanışı, bu merakla cevap aramaya yöneliktir. Çünkü bir olay veya durumu anlamaya yönelik araştırmalarda başlangıç noktasının iyi anlaşılması ne kadar önemli ise Türkiye’de toplumsal, siyasal ve kentsel yapı ve süreçlerin anlaşılmasında Cumhuriyet Dönemi de o kadar önemlidir. Bu dönemin düşüncesinde nasıl bir mekân kurgusu olduğunu anlayabilmek, devam eden süreçleri de anlamada kolaylık sağlayacaktır. Dolayısıyla söz konusu dönemi kentsel bağlamda anlamaya ve bir ütopyanın gerçekleştirilmeye çalışıldığına yönelik olan bu çalışma, esas olarak Cumhuriyet’in kurucu kadrosu ve dönemin aydınlarının idealinde nasıl bir kentsel mekân olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Her çalışmanın kendi içinde belirli zorlukları olduğu gibi bu çalışmanın da yazım sürecinde bazı zorlukları oldu. Nitekim Victor Hugo’nun: “Kimse sizin dalgalarla nasıl boğuştuğunuza bakmaz; gemiyi limana getirip getirmediğinize bakar” ifadesi gibi bu çalışma da bazı zorluklara ve engellere rağmen tamamlanmıştır. Bu konuyu çalışmamı uygun bulan çok değerli hocam, merhum Prof. Dr. Neslihan Sam’ın çalışma sürecinin ortasında ani vefatı beni derinden sarsmıştı. Bu durum, Victor Hugo’nun ifade etmiş olduğu zorluğun ta kendisiydi. Bu tez böyle üzücü ve bir takım zorlu engellerin sonunda tamamlanmıştır. Değerli hocamın akademik titizliği, çalışma gayreti, samimi tavrı, teşvik edici halleri, sevgi dolu insanıyeti ile akademik hüviyeti bana her zaman örnek olacaktır.

Elbette her zorlukta bir kolaylık olduğu inancıyla, çalışmanın tamamlanmasında bazı kişilerin yardımlarını gördüm. Çalışmanın tamamlanmasında danışman hocam Prof. Dr. Bekir Parlak’ın yardımları büyüktür. Bu çalışma, kıymetli hocamın bana özgür bir ortam sunması ve desteğiyle tamamlanmıştır. Desteği, hoşgörüsü ve yol göstericiliği için kendisine saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Bununla birlikte çalışmanın tamamlanmasında yaptıkları katkılardan ve eleştirilerden dolayı Prof. Dr. Zerrin Toprak Karaman’a ve Prof. Dr. Hasan Yaylı’ya da çok müteşekkirim. Özellikle çalışmayı en ince ayrıntısına kadar okuyup değerlendiren Prof. Dr. Rıza Sam’a da gönülden teşekkür ederim. Ayrıca akademik bilgisini ve desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Adem Levent’e çok minnettarım.

Karşılaştığım zorluklarda ve engellerde yanımda duran ve akademik güvenini her zaman gösteren değerli hocalarım Dr. Fikri Pala ve Dr. Nihal Açıkalın'a da şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışma sürecinde her zaman kendisinden fikir aldığım ve yardımlarını benden esirgemeyen değerli arkadaşım Dr. M. Zahid Çığman'a da en kalbi teşekkürlerimi sunarım. İhtiyaç duyduğum zamanlarda onun yön verici fikirlerini ve desteğini almak beni motive etmiştir.

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı, Bursa Halk Kütüphanesi, Bursa Millet Kütüphanesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi çalışanlarına çok teşekkür ederim. Elektronik kaynaklara ulaşmamda birçok zaman müracaat ettiğim, Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesinden Öğr. Gör. Aykut Bayraktar'ın yardımlarını unutamam. Ayrıca İstanbul'u sağlıklı bir kent haline getirmeye çalışan Dr. Cemil Topuzlu'yu da burada anmak isterim. Cemil Topuzlu hakkında ihtiyaç duyduğum, bazı kaynaklar için müracaat ettiğim ve güzel dönüşler aldığım Prof. Dr. Cemalettin Topuzlu'ya buradan samimi teşekkürlerimi ve saygılarımı arz ederim. Son olarak her zaman yardımlarını benden esirgemeyen değerli aileme sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmada farkına varamadığım eksik ve hatalardan sadece şahsım sorumludur. Bunların giderilmesi yönündeki bütün yapıcı eleştirileri saygıyla karşılayacağımı belirtmek isterim. Ayrıca bütün güzel taraflarıyla bu çalışmayı pek muhterem, merhum hocam Prof. Dr. Neslihan Sam'ın aziz hatırasına ithaf ediyorum. Mekânı cennet olsun...

O. Erdal ŞAHİN

Bursa - 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	IX
RESİMLER.....	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜTOPYA, MEKÂN VE İDEAL KENT

1. BİR KAVRAM OLARAK ÜTOPYA	10
1.1. Ütopyaların Tarihsel Gelişimi: Hayaller ve Mekânlar.....	16
2. MEKÂN VE MEKÂNIN POLİTİĞİ.....	20
3. İDEAL MEKÂN VE KENT DÜŞÜNCESİ.....	27
3.1. Tarihsel Olarak İdeal Kent Arayışları.....	31
3.2. Modern Dönemde İdeal Kent Arayışları.....	39
4. MODERN KENTİN DÖNÜŞÜMÜ	44
4.1. Kentsel Mekânda Düzen ve İlerleme	52

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'E GİDEN SÜREÇTE İDEAL MEKÂN

1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İDEAL MEKÂN ARAYIŞLARI.....	63
1.1. Tarihsel Arka Plan: Modern Mekân Tahayyülleri	63
1.2. Batılılaşma Ütopyası Olarak Düzen ve İlerleme.....	70
2. CUMHURİYET'E GİDEN SÜREÇTE KENTSEL MEKÂN.....	82
2.1. Kentsel Mekân Planlamalarının Gelişimi	82
2.1.1. Kentsel Dokunun Modern İmarı ve Yasal Düzenlemeler	90
2.1.2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İdeal Mekân Arayışları	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET ÜTOPYASI VE MEKÂNSAL İNŞASI

1. CUMHURİYET'İN ÇAĞDAŞ UYGARLIK ÜTOPYASI	129
2. CUMHURİYET'İN MEKÂNSAL İNŞASI	138

2.1. Cumhuriyet'in Kuruluşunda Mekân ve Ütopya	138
2.2. Cumhuriyet'in Mekânsal Politikaları	143
2.3. Cumhuriyet Dönemi Kent Planlamaları	148
3. CUMHURİYET'İN İDEAL MEKÂNLARI: HALKEVLERİ VE KÖY	154
3.1. İdeal Eğitim Mekânları: Halkevleri	154
3.2. Cumhuriyet'in Köy Ütopyası	159

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN ÜTOPYASI OLARAK ANKARA

1. CUMHURİYET'İN İDEAL BAŞKENTİ ANKARA.....	169
1.1. Ankara'nın Başkent Olma Süreci.....	171
1.2. Başkent'in İmarı Ve Modern Kültür Yapıları	181
2. ANKARA'NIN İDEAL KENTE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ	190
2.1. Planlama Çalışmaları ve Bir Ütopyanın Gerçekleştirilmesi	200

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'UN İNŞASI

1. ESKİ PAYİTAHTTAN CUMHURİYET'İN İSTANBUL'UNA.....	216
1.1. Cumhuriyet'e Geçişte İstanbul'un Kentsel Mekân Algısı	217
2. İSTANBUL'DA İDEAL KENT ARAYIŞLARI	229
2.1. Kentin Gelişimi ve İmar Faaliyetleri.....	242
2.2. Kentin Güzelleştirilmesine Dair Yaklaşımlar	257

ALTINCI BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE BURSA

1. İDEAL BİR KENT OLARAK BURSA	265
2. CUMHURİYET İDEALLERİNİN BURSA'YA YANSIMALARI.....	268
2.1. Sosyo-Kültürel Gelişmeler	277
2.2. Planlama ve İmar Çalışmaları	285
2.3. Turizme Yönelik Mekânsal Düzenlemeler	293
SONUÇ	307
KAYNAKÇA	318
ÖZGEÇMİŞ	358

RESİMLER

Resim 1: Antoine Bouvard'ın Beyazıt ve Sultanahmet Meydanı Projesi.....	113
Resim 2: Cumhuriyet Dönemi'nde: “Benim Görüşümle Köy Projesi”.....	164
Resim 3: Kazım Dirik'in İdeal Cumhuriyet Köyü ve Aptullah Ziya'nın Köy Tasarısı...	165
Resim 4: Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Ankara.....	206
Resim 5: Fatih - Edirnekapı Caddesinin Açılması.....	232
Resim 6: Sarayburnu'na dikilen Gazi Heykeli.....	246
Resim 7: Eminönü Meydanı ve Atatürk Köprüsü Düzenlemeleri.....	254
Resim 8: Uludağ Halkevi Dergisi ve Atatürk Anıtı.....	271
Resim 9: Cumhuriyet Meydanı ve Bursa Halkevi.....	278
Resim 10: Cumhuriyet Meydanı ve Ulu Cami Yönüyle Atatürk Caddesi.....	290
Resim 11: Çelik Palas Oteli ve Kaplıca Binasının İnşası.....	295
Resim 12: Cumhuriyet Dönemi'nde Altıparmak Caddesi.....	303

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.z.	Adı geçen zabıt
a.g.yer	Adı geçen yer
b.	Basım
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed. / eds.	Editör / Editörler
haz.	Hazırlayan
No.	Sayı
s.	sayfa
ss.	sayfalar
t.y.	Yayın tarihi yok
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Vol.	Cilt
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

İdeal toplum düzenini ortaya koyan ve mekânsal bir tasarım olan ütopya, düşsel ürün olmakla birlikte gerçeklerden tümüyle kopuk değildir. Ütopyayı tasarlayan düşünürler, gerçek dünyayı tam kavrayıp çözümlerken ideal toplumsal bir mekân tasavvur ederler. Yaşanılan gerçeklerin eleştirisinden hareketle ideal bir toplumun nasıl olması gerektiğini belirtip düşsel yapı oluştururlar. Yaşadıkları dönemin olumsuzluklarına ve kentsel düzensizliklerine düşsel düzeyde eleştiri ortaya koyarlar. Çünkü her ütopya, bulunduğu zamana ve mekâna dayanarak toplumsal sorunlara değinmiş ve tamamen yeni bir şey icat etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle ütopyalar, ortaya atıldıkları dönemin sorunlarını ve kaygılarını yansıtır var olan koşullara eleştiriler getirerek, ideal toplumu hedeflemişlerdir.

Yeniye öngören ütopya, kusursuz toplumu veya ideal kenti ifade eden bir kurgudur. Bu kurgu, toplum ihtiyaçlarının tam olarak tatminine izin veren, çatışmanın olmadığı ideal mekânda ideal bir toplumu ifade eder. İdeal toplumsal mekânı ifade eden ütopya, sosyal ve politik düşüncelerde önemli rol alır. Toplumsal eşitliğin ve adaletin sağlandığı ideal toplumda, “altın çağ” veya düşlenen “cennet” özlemini imgeleyerek arzu edilen mekânı ortaya koymaya çalışır. Platon’un *Devlet*’inde adil ve hiyerarşik bir toplum, Thomas More’un *Ütopya*’sında ortak mülkiyet, maddi güvence ve çalışma yükümlülüğü temelinde örgütlenmiş mutlu bir ada toplumu, Tommaso Campanella’nın *Güneş Kenti*’nde yedi konsantrik çevrelerle inşa edilmiş, yurttaşların bilgi ve inançlı yaşama adanmış olduğu bir kent, Francis Bacon’un *Yeni Atlantis*’inde bilim adamları tarafından yönetilen ideal bir toplum tasarısı, en belirgin ütopyaların başında gelmektedir.

Bu ütopyalar, aslında ideal toplumun kendi yaşadığı mekânı yeniden inşa etmesi ve dönüştürmesiyle de ilişkilidir. Çünkü insanlara ait geçmişin anılarını saklayan mekânlar, kültürel simgeler deposu olarak da kullanılmaktadır. Bu anılar, mimarlar tarafından amaçlı şekilde farklı anlam kazandırılabilen yapı ve mekânlarda somutlaştırılmıştır. Dolayısıyla mekânlar, sadece toplumsal faaliyetlerle fiziksel olarak etrafımızda algıladığımız formlar, nesneler ve renkler kümesi değil, tüm bunların düşüncemize ve algımıza etki ettiği farklı görüş açılarıyla birlikte kolektif hafızayı oluşturan imgeler bütünüdür.

Ütopyaların tasarlandığı mekân, “zihinsel olanla kültürel olanı toplumsal olanla tarihsel olanı birbirine” bağlar. Yeni mekânların keşfi, “her topluma özgü mekânsal örgütlenmenin üretimi”, yapıların, anıtların ve tasarımlarıyla birlikte kentin inşası karmaşık bir süreç içerisinde zihinsel, kültürel, toplumsal ve tarihseli birbirine bağlar. Mekânın süreç içerisindeki gelişimi ve düzenlenmesi, insan zekâsının birleşerek ve üretici öğelerin maddi olarak bir araya gelmesine dayanır. Mekânsal düzenlemeler, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini başlatır. Bilgi ve iktidara bağlı olan mekân, çeşitli sembolik yapılarla şekillenir. Bu yüzden mekânların görsel niteliği vardır, görünür olmak için üretilir ve düzenlenir. Örneğin büyük binalar ve kamusal yapılar, özellikle resmî binaların gururlu bir şekilde kendini görünür kılma amacı vardır. İnsanların bu yapılardaki otoriteyi fark etmesi arzulanır. Bununla birlikte bu gibi yapılar, güçlü bir iktidarın varlığını her zaman, mekânlarda ortaya koymaktadırlar. Çünkü geçmiş dönemlerden itibaren ideal şekilde düzenlenen mekânlar, bu durumu daha görünür şekilde ortaya koymuşlardır.

Tarihsel olarak ilk çağlardan günümüze kadar ideal mekân ve iyi bir toplumsal düzen, kentler üzerinde kurgulanmıştır. Toplumsal mekân olan kentler, kuruluşundan itibaren en ideal şekle göre tasarlanarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu ise insanların nasıl bir yerde yaşamak istedikleri ve hayalini kurdukları mekânlarla ilgilidir. Nitekim insanların hayalini kurdukları kentler ve mekânlar nihayet yaşadıkları yerlerdir. İnsanlar, hayalini kurdukları kentler ile en iyiye veya en ideale ulaşmaya çalışmışlardır. Bu durumda kentler, bir ütopya ile inşa edilmiş ve gelişmiştir. Çünkü bir ütopya olarak inşa edilen kentler, sembolik anlamlarından arındırılmış boş mekânlar olmayıp “üretilen, tüketilen, dönüştürülen ve yenilenen”, kısaca iktidar dinamikleriyle şekillenen mekânlardır.

Bu çalışma, Batı düşüncesinde gelişen ütopya paradigmasından Türkiye Cumhuriyeti’nin erken döneminde ideal mekân arayışlarını ele almıştır. İdeal toplumsal mekân ve yeni toplumsal yapıyı model olarak öneren ütopyaların sadece Batı düşüncesi ile sınırlı kaldığı söylenemez. Batı düşüncesinde var olan ütöpik toplum ve ideal mekân modellerinin bütün toplumsal süreçlerdeki etkileri, Türk düşünce tarihinde Batılılaşma hareketi ile birlikte görülmeye başlamıştır. Nitekim Tanzimat döneminde Batılılaşma hareketleri bir yönüyle ideal mekân arayışlarıdır. Bu arayış ilerleyen dönemlerde yeniden üretilerek nihayetinde Cumhuriyet ile farklı bir kimliğe bürünmüştür.

Cumhuriyet, bir yönüyle geçmiş dönemin ütopyasının gerçekleştirilmiş halidir. Cumhuriyet ütopyasında amaç, Batıya rağmen Batılılaşmış, ilerlemiş, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmış bir toplum inşa etmektir. Bu toplumun ideal mekânları, her yönüyle imar edilmiş ve modern ihtiyaçlara uygun, yaşanabilir kentlerdir. Bu açıdan Cumhuriyet'in ideal mekân arayışları bir ütopya çerçevesinde gelişim göstermiştir. Çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1938) ütopyacılık yaklaşımıyla kentlerin ideal şekilde düzenlenmesi üzerinde durması açısından önem arz etmektedir. Modernleşme veya Batılılaşma paradigmaları ile Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin yapılan çalışmaların yanında, bu dönemin kentsel mekânlarında bir ütopya gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Cumhuriyet'in yeni ulus inşa etme hedefinde kentler, bir ütopyanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı alanlardır.

Çalışmanın Amacı ve Konusu

Bu çalışmanın amacı, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1938) ütopyacılık yaklaşımının kentsel mekân üzerindeki yansımalarını incelemektir. Çalışmada dönemin ülküsü bir ütopya olarak anlamlandırılıp, var olan düzenin mekânsal değişimleri keşfedilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ve dönemin belirli seçkin, aydın ve yazarlarının söylemleri üzerinden Ankara, İstanbul ve Bursa'da gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemeler incelenmiştir.

Bu tez, betimsel bir çalışma olduğu için Cumhuriyet Dönemi'nin algısında ideal kentin ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Cumhuriyet Dönemi'nin kurucu kadrosu ve aydınlarının kente dair arzu ve hayallerini, sadece ne kadar yansıttığı değil ayrıca nasıl yansıtmaya çalıştığını ortaya koymaktır.

Geçmiş dönemlerin Batılılaşma ütopyası, Cumhuriyet'in kuruluşuyla ideolojiye dönüştürülürken çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmak yeni bir ütopya olmuştur. Bunun için yeni ulusun inşasında ideal kentlerin imar ve tasarımı gerekli görülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın ana problemi, Cumhuriyet Dönemi'nde ideal kent arayışlarının nasıl geliştiği, Ankara, İstanbul ve Bursa üzerinde nasıl kurgulandığıdır. Dolayısıyla çalışmanın temel soruları şöyledir: Bu üç kent üzerinden Cumhuriyet'in idealleri mekânsal olarak nasıl yansıtılmaya çalışılmıştır? Özellikle Cumhuriyet'in politik inşa sürecinde aydın ve siyasetçilerin söylem ve yaklaşımları nasıldır?

Çalışmanın alt problemleri ise şöyledir:

- Cumhuriyet Dönemi'nde ideal toplumsal mekân nasıl kurgulanmıştır?
- Cumhuriyet'in seçkin kadrosunun kente ve mekâna dair ütöpik yaklaşımları nasıldır?
- Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara, İstanbul ve Bursa ideal kent olarak nasıl düzenlenmiştir?
- Cumhuriyet'in idealleri Ankara, İstanbul ve Bursa'da gerçekliğe ne kadar dönüştürülebilmıştır?

Bu sorulardan hareketle çalışmanın temel iddiası ise, “Cumhuriyet'in politik inşa sürecinde Ankara, İstanbul ve Bursa, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmanın ütöpik bir alanı olarak dönüştürülmeye çalışıldığı kentsel mekânlardır” şeklinde formüle edilmiştir. Çünkü bu üç kentin ideal şekilde dönüştürme ve düzenleme çabaları, Cumhuriyet'in ütöpik bakış açısını ortaya koymaktadır.

İlk ütopya, bizzat kentin kendisi olarak değerlendirildiğinde çalışmanın konusu, Cumhuriyet ile gerçekleştirilmeye çalışılan ideal kenttir. Çalışma, ütopyacı bir yaklaşımla Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde kentsel mekânların nasıl düzenlendiğini konu almıştır. Bunlardan örnek olarak Ankara, İstanbul ve Bursa seçilmiştir. Ankara, Cumhuriyet'in bütün başarılarının simgelendiği bir kent olmasının yanında, bu başarısının diğer kentlere örnek teşkil etmesi arzulanmıştır. Yeni bir başkent olarak imar edilmesi onu diğer kentlerden ayrıcalıklı kılmıştır. Geçmişin simgelerinden uzak, Cumhuriyet'in mekânsal yüzü olmuştur. İstanbul ise geçmişin görkemini barındırması ile Cumhuriyet Dönemi'nde yeniden dönüştürülmek istenen bir kenttir. Bu yönüyle Cumhuriyet'in arzu ettiği bir İstanbul meydana getirilmek istenmiştir. Bursa'nın eski bir başkent olmasının yanında kendine has güzelliklere sahip olması, Cumhuriyet idaresinin kente ilgisini çekmiştir. Ayrıca mütareke döneminde stratejik konumu, hem ekonomik hem de doğal güzelliklere sahip bir potansiyelinin olması Bursa'yı önemli kılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi ve Kullanılan Veriler

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada yorumlamacı bir yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda yorumlama, verilerin daha geniş anlamlarına yönelik bir soyutlama içermektedir. Ayrıca nitel araştırmalarda, çalışma konusunun geçmişi ya da tarihsel

süreci, “çalışma bulgularının yorumlanmasında kritik bir öneme” sahiptir. Bu bağlamda çalışmada ütopya, mekân ve kent kavramları üzerinden açıklamalar yapılmış, Cumhuriyet Dönemi’nde ideal kent arayışları betimsel olarak analiz edilmiştir. Belirtilen dönemin bazı bürokrat, aydın ve yazarların düşünceleri, anlayışları ve algıları çalışmanın ilgili yerlerinde alıntılanıp incelenmiştir. Çalışmada nitel verilerin toplandığı örneklemin belirlenmesinde ise; “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” kullanılmıştır. Buna uygun olarak Ankara, İstanbul ve Bursa kentleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmanın konusuna ilişkin veri toplama tekniği olarak doküman analizi yapılmıştır. Doküman analizi, “araştırılması amaçlanan konuya ilişkin olarak yazılı ve görsel materyallerin incelenmesini kapsamakta”, daha zengin ve kapsamlı çıkarım sağlama açısından çok önemlidir. Doküman analizi ve arşiv incelemesi tekniği kullanılan çalışmada, konuya ilişkin kitap, dergi, makale ile birlikte Resmi Gazete ve zabıt kayıtlarından yararlanılmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara, İstanbul ve Bursa’daki gelişmeleri yansıtan yayınlar olmaları nedeniyle *Ülkü*, *Yeni Türk*, *Uludağ* Halkevi dergilerinin belirli sayıları incelenmiştir. Ayrıca dönemi anlama ve açıklamada önemli kolaylıklar sağlayan, sosyal bilimlerde bilgi toplama açısından başvurulacak kaynaklardan biri olan gazetelerden faydalanılmış ve konuyla ilgili veri toplanmıştır.

Cumhuriyet inkılaplarının derinleşmesine ve yayılmasına çalışan dönemin aydınlarından Yakup Kadri, Vedat Nedim, Burhan Asaf, Şevket Süreyya’nın çıkardığı *Kadro* dergisi ve Hilmi Ziya Ülken, Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu’nun çıkarmış olduğu *İnsan* dergisinin belirli sayılarından ve *Türk Yurdu*, *Yücel*, *Arkitekt*, *Her Ay*, *Boğaziçi* gibi dergilerin ilgili sayılarından yararlanılmıştır. Çalışmanın konusuna ilişkin diğer edebi, mimari ve siyasi dergilerin belirli sayıları incelenmiş ve bunun yanında *İstanbul Belediye Mecmuası*, *Belediyeler Dergisi*, *İller ve Belediyeler Dergisi* gibi dönemin resmi hüviyetteki yayınlarından da faydalanılmıştır.

Çalışmanın Önemi ve Kapsamı

Cumhuriyet Dönemi üzerinde yapılan mekân ve politika çalışmaları dikkate alındığında bu çalışma, ütopya çerçevesinde üç kenti incelemektedir. Bu çerçevede alana bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İktidarın dönüştürücü etkisi, mekânın yeniden üretimi, mimari değişim gibi konuların modernleşme bağlamından çokça incelendiği

düşünüldüğünde, Cumhuriyet Dönemi'nde nasıl bir kent hayalinin olduğu ve bunu gerçekleştirmeye yönelik nelerin yapıldığı, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde ulaşılmaya çalışılan hedeflerin başlangıçta Ankara'da sonrasında İstanbul ve sınırlıda olsa Bursa'da ele alınması ayrıca bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Çalışmada ilk olarak Batı düşüncesinde ütopya ve mekânın etkileşimi ele alınmış ve daha sonra Cumhuriyet'i hazırlayan geçmiş dönemlerdeki gelişmelere temas edilerek Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) incelenmiştir. Bu tarih aralığının tercih edilmesinin nedeni ise, Cumhuriyet'in kuruluş ve kurumsallaşma dönemi olması ve bu dönemde hayal edilen kentsel mekânların, kurucu kadro tarafından hızla imar edilmek istenmesidir. Dolayısıyla bu dönem, imar faaliyetlerinin hızla yürütüldüğü başta Ankara ve sonrasında İstanbul ve Bursa'daki gelişmeler örnek olarak incelenmiştir. Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, tarihsel olarak ideal kent yaklaşımları, ütopya çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın bu ilk bölümde ütopyanın nitelikleri üzerinden ideal kent arayışları, Antik dönemden modern döneme kadar genel olarak incelenmiştir. İdeal kent için gerekli mutluluğun ön şartı, ortak bir inanca sahip insanların adaletle yönetilmeleridir. Modern dönemde ise toplumsal adaletsizliğin artmasıyla, sorunların çözümüne yönelik tasarımlar yapılmıştır.

18. yüzyılda batı Avrupa'da başlayan kentsel düzenlemelerde, kentlerin ideal bir şekilde dönüştürülmesi üzerinde durulmuştur. Son yüzyıllarda kentler, ilerleme fikri ve ütöpik olarak yeni toplumsal mekân inşa etme düşüncesi ile önemli dönüşüm geçirmiştir. Bu açıdan son yüzyıllarda kentsel düzenin “eksik, yetersiz ve kötü oluşuna karşı alternatif bir toplumsal yapı” ve kentsel mekân geliştirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılın kent tasarımcıları, modern toplumun yaşayacağı ütöpik kentleri ortaya koymaya çalışmışlardır. İdeal olanı gerçekleştirmek bu yüzyılın arzu edilenidir. Bir ütopya olarak algılanan kentlerin yeniden inşası, toplumsal değişim gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Nitekim son yüzyılda bazı mimar ve tasarımcılar tarafından ortaya konulan ideal kent modelleri, imkânsız ve belirsiz hayaller değil, aksine bir düşünceden ortaya çıkan gerçekleştirilebilir birer ütopyalardır.

Özellikle de Howard, Wright ve Le Corbusier gibi planlamacıların 20. yüzyılda kentlerin yeniden inşasını ve toplumsal değişimi gözeterek tasarlamış oldukları mekânlar,

ütöpik niteliktedir. İmkânsız ve belirsiz hayaller değil, aksine bir düşünceden doğan tutarlı bir eylem olarak gerçekleştiğinde yerleşik düzeni değiştirecek bir program niteliğindeki ütopyalardır. İnsanların kentlerde meydana getirmiş olduğu büyük ölçekli sorunların yine insan eliyle çözülebileceğine inanmışlardır. Gelişmiş sanayi toplumlarının ihtiyaçlarını karşılayacak ve modern insana yakışacak bir kentsel mekân tasarlamışlardır. Modern kentlerde eskimiş kentsel dokunun kısmi ıslahı değil, yeni kentsel mekân oluşturarak bütünüyle dönüştürülmeye çalışılmıştır. Yaşanan değişimlerle birlikte kentlerin kapalı ve düzensiz karakteri, açık ve nefes alabilen bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Yeni planlamacılar, kentlerin eski barakalarını, kötü yapılarını yıkarak dolambaçlı yolları düz veya açık caddelere, meydanları açık bir şekle dönüştürmüşlerdir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Cumhuriyet Dönemi'ni hazırlayan Tanzimat süreci ile gerçekleştirilmeye çalışılan kentsel düzenlemeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında modernleşmenin, kentlerin ideal şekilde düzenlenmesinden geçtiği düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle dönemin ilerleme ve Batılılaşma söylemlerinin somut yansımaları kentler olmuştur. Bunların başında İstanbul gelmektedir. İstanbul, Osmanlı'nın başkenti olmasından dolayı modernleşme çalışmalarının uygulanmaya koyulduğu bir merkez hüviyetindedir. Bütün bu değişim, dönüşüm ve gelişmeler aynı zaman dilimi içerisinde bazı liman kentlerinde de görülmektedir.

Osmanlı'nın son yüzyılı birçok açıdan incelenen bir dönemdir. Bu dönemdeki yönetsel ve toplumsal değişimlerin en görünür alanları ise kentlerdir. Çünkü dönemsel olarak yaşanan değişimlerin uygulanabilir mekânları olan kentler, dönemin idealini gerçeğe dönüştürebilecek en önemli araçlardan biridir. Bu doğrultuda dönemin idealinde Paris, Londra ve Viyana gibi Avrupa kentleri birer model olarak yer almaktadır. Bunların içinde ön plana çıkan kent ise Paris'tir. Çünkü Paris, bir ütopyanın gerçekleştirilmiş mekânı olarak algılanmıştır. Bu bağlamda başkent İstanbul'un ideal şekilde imar edilmesinde amaç, kentin eskimiş ve geleneksel görünümü giderilerek ona modern bir doku kazandırmaktır. Bu amaç dönemin yöneticilerinin üzerinde durduğu bir meseledir. Özellikle Cumhuriyet'e giden süreçte kentsel mekânlar, bir taraftan Batılılaşma ve medeniyet söylemleri üzerinden dönüştürülmeye çalışılırken diğer taraftan da ütopyalarda bulunan arzunun gerçekleştirilmek istenen alanları haline gelmişlerdir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Batılılaşma arzusunun, Cumhuriyet'in kuruluşuyla büyük oranda gerçekleşmeye başladığı üzerinde durulmuştur. Nitekim Cumhuriyet, Karl Mannheim'ın da üzerinde durduğu gibi, var olan düzenin değişimine yönelik bir arzunun gerçekleştirilmesidir. Bu yönüyle Cumhuriyet, hayal edilen yeni bir toplumu inşa etmek ve ideal mekânlarını somut olarak gerçekleştirmeye yönelik bir arzunun adıdır. Bu dönemin devlet adamlarının, aydın ve seçkinlerinin söylemlerinde de hayal edilen yeni bir toplumun inşasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Geçmiş dönemin var olan düzeni yerine, ideal toplumsal düzen inşasında yeni ulusal kimlik üretilmesine yönelik olan işler, bu gerekliliği doğrulamaktadır. İşte tamda bu noktada Cumhuriyet'in yeni ulus kimliğinin meşruiyet alanı, kırsal ve kentsel mekânlarda karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Ankara'nın ideal kent olarak algılanması ve düzenlenmesine yönelik çalışmaların neler olduğu, dönemin söylemleri üzerinden incelenmiştir. Dönemin algısında Ankara, Cumhuriyet'in ideallerinin gerçekleştirildiği bir sembol ve modern yapıları, geniş bulvarları, parkları ile yeni ulusun ideal başkenti olarak görülmüştür. Ankara'nın başkent seçilmesinde geçmiş ile yenin, gelenek ile çağdaşlığın önemli etkisi olduğu gibi kurulan yeni devletin ekonomik yönden kalkındırılması, ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarılması idealiyle de ilgilidir. Çünkü bu ideal, dönemin devlet adamlarının ortak ideali olmuştur. Ankara'nın başkent kabul edilmesiyle uzun yıllardan beri ihmal edilmiş Anadolu'yu kalkındırma ve imar etme gayretine girişilmiştir. Çünkü bu dönemde hedef olarak görülen çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma idealinin, Ankara gibi yeni inşa edilen bir kentten başlayarak diğer kentlere model olması amaçlanmıştır.

Ankara, başlangıçta sınırlı bir alan içerisinde kentsel altyapı ve modern yapılardan yoksun iken sonrasında büyük bir dönüşüme sahne olmuştur. Cumhuriyet'in imar çalışmaları ilk olarak ve yoğun bir şekilde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Ankara'nın başkentlik sürecinde mekânsal olarak düzenlenme ve ideal kente dönüştürülmesi çabaları, bu dönemin en temel mekânsal amacıdır. Ankara'da gerçekleştirilmeye çalışılan amaç diğer kentler için model oluşturmıştır. Çünkü Ankara, yeni ulusun inşasında rejimin başarısı ve ideallerinin görünür mekânıdır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, İstanbul ele alınmıştır. İstanbul, Cumhuriyet Dönemi'nde geçmişe ait simgeleriyle dönüştürülmesi gereken bir kent olarak algılanmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte dönemin idealleri noktasından, konumu ve ekonomik durumu göz önünde tutularak “Cumhuriyet'in İstanbul'u” imar edilmeye çalışılmıştır. Birçok yaklaşıma göre İstanbul, Cumhuriyet Dönemi'nde geriye itilen bir kent konumundadır. Bunun nedeni ise Ankara'nın başkent yapılması ve imarının ön plana alınmasıdır. Fakat İstanbul, her zaman üzerinde önemle durulmuş ve modern düzenlemelere sahne olmuş bir kenttir. Cumhuriyet'in toplumsal ve mekânsal alanlarda yapmış olduğu reformlar her ne kadar Ankara'da daha çok görünse de yapmak istemedikleri ise İstanbul'da görünebilmiştir. Ankara çok hızlı imar edilmesi gereken bir kent iken, İstanbul tarihi dokusu dikkate alınarak dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise Bursa'nın, Cumhuriyet ideallerine göre nasıl düzenlendiği ütopya kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Bursa'nın, coğrafya, iklim, tarih ve sağlık açısından ideal kent özelliklerine sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Dönemin söylemlerinde Cumhuriyet'in iktisat, turizm ve sağlık atılımlarının Bursa üzerindeki yansımaları değerlendirilmiştir. Ayrıca Bursa'da, Cumhuriyet devrimlerinin “ütöpik modernist bakış açısı” ve modern kültürün yayılmasında metinsel malzemelerden daha güçlü olarak inşa edilen Halkevleri, resmi binalar ve heykel gibi yapıların önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Kent merkezinde, Hükümet Konağı ve Halkevi gibi binaların yer aldığı Cumhuriyet Meydanı ile yeni bir toplumsal hafıza kurgulandığı üzerinde durulmuştur. 1930'lu yıllarda Bursa kent merkezinde, Halkevi binası ve Atatürk Heykeli gibi sanatsal düzenlemelere önem verildiği görülmüştür. Nitekim bu tür düzenlemeler ve yapılar, dönemin otoritesinin varlığına işaret ederek sonraki kuşaklar üzerinde de varlığını sürdürecektir olan “egemen iktidar düzenini simgelediğine” dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla Bursa kent merkezindeki düzenlemeler, Cumhuriyet'in sanatsal biçimleri olarak politik görünürlüğü imgelemiştir. Sonuç olarak Bursa, resmi binaları ve anıtları, genişletilen yol ve caddeleri, yeni turizm mekânları, endüstri kuruluşlarıyla Cumhuriyet'in ütöpik bakış açısını ortaya koyan önemli bir kent olarak değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜTOPYA, MEKÂN VE İDEAL KENT

“Ütopya devletinin birçok özelliklerini kentlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu.”¹

1. BİR KAVRAM OLARAK ÜTOPYA

Modern dönemin bir kavramı olan ütopya, Latince hem iyi hem de hiçbir yerde olmayan mekânı ifade eder.² Lewis Mumford’a göre ütopya, insanların hayal ettikleri şehirleri ve mekânları tasvir ederek ideal bir toplum düzenini hedefler.³ Ütopya, kavram olarak olmayan yer anlamına gelirken aslında iyi bir yeri ve kutsal bir kenti de imgelemektedir.⁴ Etimolojik olarak ise “hem hiçbir yer [outopia] hem de iyi bir yer [eutopia] anlamına gelmektedir”.⁵

Ütopya kavramı ilk olarak Thomas More’un *Utopia* eserinde kullanılmıştır. More’un ürettiği kavram olan ütopya, Yunanca’dan “örnek alınarak yaygın bilimsel kelimeler olarak kullanılan çeşitli terimlerin bir araya gelip” birleştirilmesinden meydana gelmiştir. “Au” olmayan, “eu” iyi, “topos” bir yer, “ia” bölge anlamını türeten bir son ektir.⁶ Bu kavram sadece More’un hayal gücündeki bir ada veya olmayan yer anlamına gelmez. Topinim (yer adı) olarak belirli bir mekânı ifade etmez. Herhangi mekânın diğeri anlamında kullanılan ütopya, aslında tarafsız bir kavramdır.⁷

¹ Thomas More, *Utopia (Mina Urgan’ın incelemesiyle)*, 2.b., çev. Vedat Günyol, Sabahattin Eyuboğlu, Mina Urgan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 159.

² Howard P. Segal, *Utopias: A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities*, UK: Blackwell Publishing, 2012, s. 5.

³ Lewis Mumford, *The Story of Utopias*, New York: Boni and Liveright Inc., 1922, s. 7.

⁴ Hanan Yoran, “More’s Utopia and Erasmus’ No-place”, *English Literary Renaissance*, Vol. 35, No. 1, 2005, s. 10.

⁵ Krishan Kumar, *Ütopyacılık*, çev. Ali Somel, Ankara: İmge Kitapevi, 2005, s. 9.

⁶ Thomas Peyser, “Planning Utopia”, *A Companion to American Fiction 1865-1914*, ed. Robert Paul Lamb, G. R. Thompson, UK: Blackwell Publishing, 2005, s. 412; Jean Luc Nancy, “In Place of Utopia”, *Existential Utopia: New Perspective on Utopian Thought*, ed. Patricia Vieira, Michael Marder, New York: Continuum International Publishing, 2012, ss. 3-4.

⁷ Louis Marin, “The Frontiers of Utopia”, *Utopias and The Millennium*, eds. Krishan Kumar, Stephen Bann, London: Reaktion Books, 1993, s. 11.

Genellikle toplumsal düzen ve refahı ideal bir mekânda ahenkli şekilde tasvir eden ütopyalar,⁸ bulundukları zamanın gerçeklerine dayanmadıkları için pek dikkate alınmamışlardır. Fakat ütopyanın siyasal düşüncede iki önemli işlevi vardır: Birincisi, var olan siyasal ve sosyal düzeni reformist değil radikal bir yaklaşımla eleştirirler. İkincisi ise yeni idealler sunarak bu ideallerin farklı bir toplumda nasıl gerçekleşeceğini gösterirler. Bireyin mutluluğunu, isteklerini ve beklentilerini savunarak, bunun gerçekleşebileceği toplumsal kurum ve bireysel yaşam şeklini ayrıntılı olarak ideal bir toplum üzerinden betimlemeye çalışırlar.⁹ Sorunlar, bireysel düzeyde değil kolektif olarak toplumsal düzeyde ele alınarak çözüm üretilir. Toplumsal düzende mükemmelliği kurgulayıp sürdürmek için sosyal düzeni kontrol işlevini görür. Ütopyalarda birey veya doğa değil, toplumsal mekân idealize edilir.¹⁰ En iyi, en mutlu ve ideal düzen olarak kurgulanan toplumsal mekân betimlenirken sanatsal bir yaklaşım benimsenir. Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin öneriler getirilirken bütüncül tablo sunmaya çalışılır.¹¹ Ütopik olarak kolektif sorunu toplu olarak çözmeyi yani toplumu ve kurumlarını yeniden örgütlemeyi, eğitim, yasalar ve yaptırımlar yoluyla ideal toplumsal mekânı oluşturmayı hedefler. Bu yönüyle toplumsal mekânda temel amacı mutluluk değil, düzendir. Fakat bu düzen, mükemmel anlamda ideal bir düzendir.¹²

Ütopyalarda kötü veya bozuk olarak nitelendirilen kurulu düzenin yerine ideal toplumsal bir düzen amaçlanır.¹³ Bundan dolayı ütopya, içinde bulunduğu düzeni toplumsal olarak dayanılmaz, onarılmaz ve hoşgörüsüz bir mekân olarak algılar. Nitekim ütopyacı düşünürler, toplumsal düzeni ve mekânı baştan aşağıya değiştirmeyi amaçlarlar. Bunun için mekânın ve zamanın dışına çıkmakla hem gerçekten uzaklaşıp hem de ona radikal bir model önerirler. Önerilen bu ideal toplumsal mekânın hayal edilmesi, aynı zamanda akla en uygun toplum şeklinde, rasyonalitenin kendisi olarak kurgulanmıştır.

⁸ Tom Burden, “Ütopya”, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, ed. William Outhwaite, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 845; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999, s. 780.

⁹ Barbara Goodwin, “Ütopyacılık”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*, haz. David Miller vd., çev. Bülent Peker, Nevzat Kırac, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995, s. 408; Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Ankara: Güldiken Yayınları, 2000.

¹⁰ J. Colin Davis, *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516-1700*, New York: Cambridge University Press, 1981, ss. 37-38.

¹¹ Ahmet Cevizci, “Ütopya”, (içinden) *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 1683.

¹² Davis, a.g.e., s. 38.

¹³ Lyman Tower Sargent, “The Three Faces of Utopianism Revisited”, *Utopian Studies*, Vol. 5, No. 1, 1994, s. 3.

Böyle toplumsal mekânın gerçekleşmesi, insanın her türlü determinizmi reddeden bir rasyonaliteye ulaşmasına bağlıdır. Bu bağlamda ütopya, bir “u-topos” yani olmayan bir mekân değildir. Onu bulmak veya meydana getirmek için insanın akıl sınırları içerisinde var olan kurumların dışına çıkması gereklidir. Bu şekilde ütopya, radikal olarak siyasal ve toplumsal değişimi idealize eder.¹⁴

Ayrıca anormalliğe, biçimsizliğe, toplumsal ve mekânsal düzensizliğe karşı ideal toplum tasarımı olan ütopya, homojen ve reformist bir yaklaşımla toplumu doğru yola getirmeyi hedefler. Bununla birlikte akıldışı düzensizliği ortadan kaldırarak trajediye karşı durur. Arzulanan mükemmel bir toplumsal mekânda bütün zıtlıklar son bularak topluma zararlı şeyler engellenir, teskin edilir veya mucizevi şekilde faydalı bir hal alır. Orada, işlere zıtlık ve tesadüf karıştırılmadan sadece toplumsal birlik hüküm sürer. Ütopyada kansız, gûnahtan ve zaaftan uzak mükemmel insanların oluşturduğu bir devlet ilkesi veya hikmet-i hükümet nedeniyle kötülüğün dışlandığı kentler mevcuttur. Bu kentlerde kötülüğe yer yoktur. Sadece iyilik, yardımseverlik ve görev bilinci vardır. Hiçbir ayrımcılık ve zıtlık emaresi bu mekânlarda görülmez. Ütopya bu açıdan, çocuksu bir akılcılıkla dinden bağımsızlaşmış bir meleklik karışımıdır.¹⁵

Karl Mannheim ise ilk defa ütopyayı sistematik şekilde incelemiştir. Ütopyayı sosyolojik şekilde ele alan Mannheim, ütopyayı toplumu değiştirme arzusunda “harekete geçirici bir efsane” olarak tanımlamıştır.¹⁶ Bu arzunun temel amacı, bulunduğu döneme ilişkin eğilimlere değer biçmek ve ideal toplumsal mekânı inşa etmektir. Nitekim Antonio Negri’nin de belirttiği gibi ütopya, “bir yandan geçmişin uzamsal homolojisini önerir”, diğer yandan onun arzusunun imgesel ifadesi içinde yakalar.¹⁷ Ütopyanın amacı, arzulanan toplumsal mekânda, insanların sorunlarını bir kez ve tümüyle olumlu çözüme ulaştırmak, toplumun son durumunu öngörmektir. Bir kez kurulduğu varsayılan toplumsal düzen herhangi bir değişikliğe ihtiyaç duymaz. İnşa edilen toplumsal mekân en iyisi olarak kabul edildiğinden, meydana gelebilecek değişikliğin iyiye doğru değil kötüye doğru bir değişime neden olabileceği düşünülür.

¹⁴ Cevizci, a.g.e., s. 1683.

¹⁵ Emil Michel Ciaron, *Tarih ve Ütopya*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, ss. 86-87.

¹⁶ David W. Lovell, “Utopia”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer, UK: Blackwell Publishing, 2007, s. 5166.

¹⁷ Negri, ütopyayı geleceği kuşatan bir arzu olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Antonio Negri, *Devrimin Zamanı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 204.

Mannheim, ütopyayı çevrelendiği varoluş ile tam uygunluk içinde olmayan bir düşünce olarak değerlendirir. Varoluşsal düzeni kısmen veya tamamen değiştiren gerçekliğin aşkınlaştırıcı yöneliminin ütöpik olduğunu belirtir. Kurulu toplumsal düzeni parçalayan “gerçekliği aşkınlaştırıcı” ütöpik düşünceyi ideolojiden ayırır. Her toplumsal düzen “topya” olarak adlandırıldığında, idealler devrimci işleve sahip oldukları her mekânda ütopyaya dönüşmektedirler. Büyük ölçüde neyin ütopya neyin ideoloji olduğu, varoluşsal gerçekliğinin düzeyine bağlıdır. Bu bağlamda varoluş ile ütopya arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Gerçekleşemez gibi görünen, varoluş açısından aşkın tasarımlar, ütöpik olarak değerlendirilir. Tarihsel olaylar bile her bir düzenin veya varoluşun yerine, sürekli olarak onun içinden çıkıp yükselen bir ütopyaya benzer.¹⁸

Ütopya, var olan gerçekler üzerine inşa edilir fakat ona bağlı kalmaz. Gerçekliğin tarafsız ve bilimsel bir çeşit tezahürü olmaktan da uzaktır. Alternatif öneren değişim arzusu ve yeni bir toplumsal mekân olasılığının ümidini taşır. Bu değişim, olasılıkların ölçülüp biçilmiş değerlendirmesiyle değil gerçekliğe meydan okuması ile kendini gösterir. Dünyanın nasıl olması gerektiğini imgesel olarak anlatır. İmgesel tasvirinin tüm inandırıcılığı ile gerçekliği “yeninin gücünde” canlandırır. Gerçek dünya karşısında sorumsuz ve boş hayallere kendini kaptırmış gibi göstermez. Aksine, ütopyayı içermeyen bir dünya haritasına göz atmayı bile değersiz görür.¹⁹ Ütopyaların hangi ölçüde gerçekleştirilebilir olduğu, empirik hayatın ve gerçekler dünyasının incelediği bilimlere konu olabilir. Bir ütopyanın bilimsel geçerliliği olması demek, “olanaklı olanı olası kılma amacının bulunması” demektir. Aksi takdirde ütopya, bir hayalden ileriye gidemeyecektir. Dolayısıyla tüm ütopyaların ortak noktası, “dünyayı değiştirmek ise bunun altında yatan soru, ne tür bir dünya istiyoruz sorusudur”.²⁰

Ütopya, belirli varoluşsal aşamadan hareketle geleceğin gerçeklerine dönüşebilir. Bu yönüyle ütopyalar, çoğu zaman erken doğmuş gerçeklerden farklı değillerdir. Fakat gerçekte var olan tüm yaşamsal düzenlerin kendi bünyelerinde belirli idealleri bulunmaktadır. Bu idealler, yaşamsal düzen içerisinde uygun şekilde varoluş açısından aşkın ve gerçek dışı olarak adlandırılan mekânsal tasarımlarla çerçevelenmiştir. Mannheim, ütopyaların varoluş açısından aşkın olduğunu belirtir. Çünkü ütopyalar,

¹⁸ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları, 2004, ss. 217-224.

¹⁹ Kumar, *Ütopyacılık*, ss. 169-170.

²⁰ Yaman Örs, “Bilim, Felsefe ve Ütopya”, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 2, 1994, s. 11.

eylemelerini varoluşun içermediği unsurlar noktasından gerçekleştirmektedirler. Ütopya ve ideoloji ayrımında ölçüt, varoluşsal gerçekliğin hangi seviyede olduğudur. Belirli bir varoluşsal gerçekliğin temsilcileri, kendi algılarından hareketle hiçbir mekânda gerçekleştirilemeyecek toplumsal tasarımları ütopya olarak tanımlamaktadırlar.²¹

Mannheim'a göre ideoloji, yerleşik düzeni korumak çabasında olan egemen sınıfların tipik bir görünümüdür. Ütopya ise var olan düzenin değişimine yönelik bir arzu ve bunu entelektüel olarak gerçekleştirme çabasını temsil etmektedir. Ütopya ile var olan düzen arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, toplumun belirli kesimlerinin fikir ve değerlerinin, bulunduğu zamanın ihtiyaçlarını temsil eden, gerçekleşmemiş eğilimlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.²² Nitekim Anthony Giddens, "ütopyacı gerçeklik" kavramını kullanarak alternatif geleceklerin zihinlerde canlandırılabilceğini ve bunun için ütopycacı tasarımların gerekli olduğunu belirtir.²³

Mannheim, ütopycacı tasarımları gerçeklikle uyuşmaz tasarımlar olarak tanımlar. Bu tasarımlar fiile dönüştürüldüğünde var olan toplumsal düzeni radikal olarak değiştirme eğilimindedir. İdeoloji de ütopya gibi gerçeklikle uyuşmayan tasarımlardan oluşur. Fakat genellikle var olan sistemi destekleme eğilimindedir. Ütopycacı tasarımlar gerçekleştirilebileceği zaman ideoloji haline gelmektedir.²⁴ Ütopya kavram olarak bu şekilde kullanıldığında, gerçekleşmesi mümkün olmayan mekânsal tasarımdır. Ayrıca Mannheim'a göre ütopycayı, mevcut toplumsal düzenle problemsiz uyum içinde olan hâkim bir sınıf belirler. Var olan veya ilerlemekte olan toplumsal düzenin içinde gelişerek toplumsal tasarımları ortaya koyan fikirler "ideoloji"²⁵ olurken bu tasarımların; daha sonra oluşmuş toplumsal düzene uygun olarak gerçekleşebilir durumdaki mekânsal kurguları ise ütopyalardır. Tarihsel ve toplumsal olarak ütopycalar, arzu edilen düşlerin mekânsal ve zamansal tablosudur.²⁶ Fakat toplumsal düzlemde arzu edilen düşler, bulunduğu çağın üretim tarzının tutsağıdır. Ütopya bu açıdan zihinsel ve ideolojik

²¹ Mannheim, a.g.e., ss. 219-227.

²² J. Colin Davis, "Utopia and History", *Historical Studies*, Vol. 13, No. 50, 1968, s. 166.

²³ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, ss.134,154.

²⁴ Goodwin, a.g.m., s. 413.

²⁵ Ütopycacı düşüncenin tarihsel işlevini ortaya koyan Karl Mannheim, geçmişin bütün siyasi düşüncelerini ütopik ve ideolojik olarak iki sınıfa ayırmaktadır. Birincisi, ideolojinin hüküm sürdüğü sosyal yapının tamamen veya kısmen değişmesini amaçlayan bir sınıfın ütopik yönelimi, diğeri ise var olan sosyal düzeni koruma çabasında olan egemen sınıfı göstermektedir. Judith Shklar, "The Political Theory of Utopia: From Melancholy to Nostalgia", *Daedalus*, Vol. 94, No. 2, 1965, s. 367.

²⁶ Mannheim, a.g.e., ss. 225-230.

tutsaklığı fark etmeye yarayan bir hedefe hizmet eder.²⁷ Bir ütopya doğurup kendine bunu hedef edinmeyen toplum, köhneleşme ve yıkılmayla karşı karşıya gelebilir.²⁸ David Harvey'in belirttiği gibi bir toplumun "ütopya vizyonu olmadan hangi limana doğru yelken açmak istediğini belirleme şansı da yoktur."²⁹

Dünyayı olduğundan daha farklı düşünme ve değiştirmeye arzulu olma ve hatta bazen olmayanı somut hale getirme çabası olan ütopyalar, sadece mekânsal tasarımlarla değil, politik ve sosyal değişimlerle de ilgilidir.³⁰ Ütopya, özünde belli tarihsel aşamalara ve oradan da belli toplumsal tabakalara bağlı olarak bulunduğu çağa uygun olarak gelişme göstermektedir.³¹ Toplumsal düzene yön verici ütopyalar, başlangıçta sadece tek bir şahsın arzularını yansıtan düş. olarak öne çıkarken, daha sonra geniş toplumsal tabakaların politik arzularını etkili yansıtan bir ideal olarak ele alınmıştır. Etkili ütopyalar, tarihsel olarak yükselen belli toplumsal tabakalar içerisinde ortaya çıkmışlardır. Bu açıdan etkili bir ütopya uzun vadede tek bir şahsın çabası değildir. Çünkü mevcut toplumsal düzene alternatif olabilecek varoluşsal gerçeklik ancak tek bir şahsın ütöpik bilinci toplumsal mekândaki var olan eğilimlerden faydalanıp onları ifade ederek toplumsal tabakaların düşünceleriyle eyleme dönüşmektedir.³²

Mannheim, ütöpik düşüncenin beş ayrı dönemde dönüşüm geçirdiğini belirtmiştir. İlk olarak "Bin Yılcı"³³ yaklaşım ile dönüşüm geçirerek, dünyevileşmiş ve toplumsal eyleme dönüşmüştür.³⁴ Bu yaklaşım, ilk dönemlerde Hristiyanlığın geleceğine ilişkin önemli vaatler üzerine kurulmuştur.³⁵ Ütöpik düşüncenin ikinci şekli, liberal ve hümanist

²⁷ Fredric Jameson, *Ütopya Denen Arzu*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 12.

²⁸ Cioran, a.g.e., s. 82.

²⁹ David Harvey, *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 232.

³⁰ Michael Hviid Jacobsen, "Liquid Modern Utopia Zygmunt Bauman on the Transformation of Utopia", *Utopia: Social Theory and The Future*, eds. Michael Hviid Jacobsen, Keith Tester, UK: Ashgate Publishing, 2012, s. 73.

³¹ Ütopyalar, tarihin dışındadır. Tarihin bir parçası olmadıklarından, problemlerden uzak bir yerde betimlenmişlerdir. Antonis Liakos, "Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences", *Historein*, Vol. 7, 2007, s. 29.

³² Mannheim, a.g.e., ss. 230-232.

³³ John Fulton, "Millenarianism", *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer, UK: Blackwell Publishing, 2007, ss. 3047-3050; Bu fikir, Orta Çağ Hristiyanlık tarihinde bazı mezheplerce benimsenmiştir. Buna göre İsa yeryüzüne tekrar dönecek, bin yıllık mutluluk çağı başlayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Howard Kaminsky, "Chiliasm and the Hussite Revolution", *Church History*, Vol. 26, No. 1, 1957, ss. 47-50.

³⁴ Mannheim, a.g.e., ss. 235-238.

³⁵ Hem rasyonel-seküler hem de mitsel-dinsel unsurların bir karışımı olan 'Bin Yıl' gibi ütöpik düşüncelerde Hristiyan-Yahudi inancının ortak etkisinin görüldüğü söylenebilir. Yeryüzünde ideal bir kentin inşası fikri, İncil'in ütöpik gelenekler üzerinde etkisini gösterdiği gibi 'Kutsanmış Adalar', 'Atlantis', 'Vaat Edilen Topraklar' gibi örnekler İbrani düşüncenin jeoteolojik olarak ütopya geleneğine

tasarı olarak mevcut olan toplumsal yapıya karşı verilen mücadele içinde doğmuştur. Uygun şekliyle liberal hümanist ütopya, kötü gerçekliği karşısında doğru ve rasyonel karşı tasarı ortaya koymuştur. Bulunduğu dönemin kuşağı heykel, resim ve kabartma sanatsal eserleriyle bu etkiyi somutlaştırmıştır.³⁶ Bu, “ütopyanın sistem olarak realite kazanmadığı noktalarda sanat yoluyla somutlaştığının” bir kanıtı olmuştur. Bu yönüyle ütopya, insanlığa dayatılardan farklı bir dünyanın inşa edilebileceğini umut ederken bunun somutlaştırılması, sanat ile mümkün görülmüştür.³⁷ Çünkü sanat, dünyayı anlamlandırarak dönüştürme eylemi ile öne çıkarken, ütopya ise yeni bir dünyanın kurulması fikriyle ön plana çıkar. Bu nedenle “sanatçı, hayal ve gerçek arasındaki bağı kurarken ütopyacılık kimliği ile sanat eseri üretir”.³⁸

Ütopik düşüncenin üçüncü şekli olan muhafazakâr bilinç, gerçekliğe dalmış tasarısıyla zıt düşüncelere karşı verdiği mücadeleden hareketle anlaşılmaktadır. Mannheim, muhafazakâr bilincin tam bir ütopyasının olmadığını belirtir. Çünkü yapısı gereği egemen olduğu gerçeklikle tamamen uyum içerisindedir. Ütopik düşüncenin dördüncü şekli, sosyalist - komünist ütopya'dır. Sosyalist - komünist düşünce ve algının ütopik yapısını en iyi şekilde anlamak, onun tarihsel ve toplumsal açıdan başarılı olmak zorunda olduğu karşı durumlarda mümkün olmaktadır. Ütopik düşüncenin son şekli ise son yüzyıldaki durumdur. Tarih sürecinin kendisi, tarihsel açıdan başta tamamıyla aşkın olan ütopyanın soyut anlamlarından gerçek hayata yakınlaştığını göstermiştir.³⁹

1.1. Ütopyaların Tarihsel Gelişimi: Hayaller ve Mekânlar

Ütopya, her ne kadar More tarafından türetilmiş kavram olsa da özellikle eski çağ tarihçileri ve dilbilimcileri bu terimin bir benzerinin Antik Çağ'da kullanıldığını belirtmişlerdir. Eski dil bilimcileri, Antik Çağ'da kullanılan “Aithiops” kelimesinin “mutlu ülkenin insanları” anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte “Etiyopya” adının da buradan geldiği iddia edilmektedir. Antik Çağ tarihçisi Sicilyalı Diodorus,

getirdiği tarihsel bir gelişimdir. Vita Fortunati, “The Metamorphosis of Apocalyptic Myth: From Utopia to Science Fiction”, *Utopias and The Millennium*, ed. Krishan Kumar and Stephen Bann, London: Reaktion Books, 1993, s. 82; Binyılcılık fikri, Yahudiliğin Hristiyan ütopyacılığına en büyük katkıda bulunduğu biçimdir. Çünkü binyılcılık, Eski Ahit'teki Mesihçilik kehanetlerin bir devamıdır. Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, çev. Ali Galip, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006, s. 30.

³⁶ Mannheim, a.g.e., ss. 243-245.

³⁷ Bengü Batu Ertung, “Sanat ve Ütopya”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, Cilt 8, Sayı 64, 2019, s. 1630.

³⁸ Evren Kavukcu, “Ütopya ve Sanat”, *Sanat Dergisi*, Sayı 27, 2016, s. 36.

³⁹ Mannheim, a.g.e., ss. 252-283.

Etiyopyalıların “en eski halklardan biri olduğunu” ve büyük “tufandan sonra uygarlığın yeniden orada baş gösterdiğini”,⁴⁰ hatta Mısırlıların bile uygarlıklarını onlara borçlu olduğunu belirtmektedir.⁴¹

Ütopyaların tarihsel olarak önemi, bulunduğu çağda uygulanabilirliğinde değil, olası bir gelecekle olan ilişkisindedir. Bu açıdan ütopyalar, geleceğin yerleri olma eğilimindedirler.⁴² Bu eğilimler içerisinde uygulanabilir faydası, ilgi çeken toplumsal durumu betimleyerek bulunduğu dönemin gerçekliğinden uzaklaşmaktır. Burada ütopyayı güçlü kılan şey, hayali ve uygulanamaz olan niteliğidir. Fakat mükemmel gerçeği, ideal toplumsal mekânı ortaya çıkartmaya kışkırtmakta ve “hiçbir yerde” özelliği ile onu aramaya insanları yönlendirmektedir. Belirli toplumsal sınırları ve mekânın somut koşullarını çığneyerek, kendi zaman ve mekânını betimlemektedir. Bundan dolayı ütopyalar, tarihsel olarak ideal bir mekânda imkânsız bir mükemmellik halini anlatmaktadır. Tüm bunlar ütopyanın “dünyaya, kendine özgü tarih ve karakteri olan bir bakış açısıdır”. Tarihsel olarak değişken özelliğe sahip olan ütopyada bu değişiklikler gelişi güzel değildir. Ütopya, belirli sınırlar koyan bir gelenek içinde değişim ve gelişim gösterir.⁴³ Çünkü ideal mekân ve toplum modelinin tarihsel olarak birçok tasarımları ve hayalleri bir ütopya ile başlamıştır.

Ütopyaya tarihsel olarak bakıldığında Mannheim, ütopyacılık tutumlarının incelenmesine ciddi değer vermeye çalışsa da Marx ve Engels ütopya kavramının aşağılayıcı çağrışımları canlandırdığını iddia etmişlerdir. Onlar için toplumsal ütopya (ütopik sosyalizm) tarihin ikna edilmesinden ziyade aklın ikna edilmesine hitap ettiği için yanlıştır. Yani gerçekçi değil, tarih dışıdır. Ütopya, zamansal ve mekânsal anlamda hiçbir yerde yoktur ve zaman dışıdır. Ütopyalar anlamsızdır, çünkü gerçekleştirilmesi imkânsızdır ve gerçekçi değildir. Tarihsiz oldukları içinde gerçek dışıdır.⁴⁴ Çünkü

⁴⁰ Büyük tufan hakkındaki anlatılarda, çok az insandan başka bütün insanlığın yok olduğuna inanılır. Tufan ve büyük felaketlerde insanların ve inşa ettikleri kentlerin yok olmasının nedenleri, toplumsal düzenin bozulması ve işlenen günahlara bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, 2.b., İstanbul: Om Yayınevi, 2001, ss. 77-78.

⁴¹ Sadık Usta, *Türk Ütopyaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2.b., 2014, s. 24.

⁴² Michael D. Gordin, Helen Tilley, Gyan Prakash, “Utopia and Dystopia: Beyond Space and Time”, *Utopia/Dystopia Conditions of Historical Possibility*, eds. Michael D. Gordin, vd., UK: Princeton University Press, 2010, s. 4.

⁴³ Kumar, *Ütopyacılık*, s. 13; Ayrıca ütopyaların kavramsal, mekânsal ve politik sınırları için bkz., Marin, a.g.m., ss. 7-16.

⁴⁴ Yunanca’da olmayan iyi bir yer anlamına gelen ütopyanın zaman dışı olması, geleceğe yönelik mükemmel bir toplumsal mekân tasarlama ve geleceğe daha iyi bir dünya yansıtmaya idealinden ileri gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gordin, vd., a.g.m., s. 1.

ütöpik yazarlar, tarihi geçmişin işe yaramaz bir yükü olarak görmüşlerdir. Ütopyalar, tarihin dışında ve onun sorumluluğunun meydana getirmiş olduğu acılardan ve ıstıraplardan uzak bir yerde tasavvur edilmiştir.⁴⁵ Bunun aksine Mannheim, ütopyacılığın tarihsel bir sürecin parçası ve yansıması olduğunu belirtmiştir. Mannheim, ütopyayı Marx ve Engels'ten farklı şekilde tarihsel olduğu kadar epistemolojik olarak değerlendirmiştir.⁴⁶

Bütün toplumlarda ideal ve iyi bir yaşamın arzusu tarihsel olarak süregelmiştir. Bu yüzden tüm toplumların bir “altın çağ” söylemi veya kurgusu bulunmaktadır.⁴⁷ Buna göre, tüm toplumlar geçmişteki mutluluk dönemini veya altın çağa duydukları özlemi veya kaybedilen cennete yeniden ulaşmayı arzulamıştır. Toplumsal kaygılarla yeryüzü cenneti oluşturmayı öneren ütopyalar, kaybedilen cennetin fiziksel olarak dünyada yeniden kurgulama çabası birçok toplumu ütöpik nitelikte düşüncelere yönlendirmiştir.⁴⁸

En eski ütopyalar, “Altın Çağ” veya “Eden Bahçesi” gibi dünyevi cennet efsanelerine kadar gitmektedir. Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserine göre insanlık doğuşundan itibaren beş çağ geçirmiş ve bu çağların dördü farklı madenlerle simgeleştirilmiştir. İnsanlığın değişimi iyiden kötüye doğru gerilemiş; altın, gümüş, tunç ve demir çağları şeklinde bir düşüş yaşamıştır. İnsanlığın özlem duyduğu Altın Çağ'ın toplumsal mekânında mutluluk, adalet ve bolluk yerine toplumsal mekân bozularak sorunlar baş göstermiştir. Altın Çağ özlemi sonrasında Platon'un Atlantis adası efsanesinde de belirtilmiştir. Değişim geçirerek kötüleşen insanlık, Altın Çağ'dan uzaklaşmıştır. Platon, kötüleşen bu değişime karşılık ideal toplumsal mekânı ve siyasal düzeni *Devlet* adlı eserinde ele almıştır.⁴⁹ Sonraki zamanlarda Hristiyanlık, ütopyacılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Çünkü Hristiyanlık yitik cennet efsanelerinden yararlanarak yeni arayışlara girişmiştir. Hristiyanlık inancının ütöpik unsurları, dünyevi cennet (yeniden keşfedilecek cennet) ve milenyum gibi düşüncelerle ilk ütopya örneklerinden beslenerek, erken cennet görünümünde ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Nitekim birçok düşünce,

⁴⁵ Liakos, a.g.m., s. 29.

⁴⁶ Davis, a.g.m., s. 167.

⁴⁷ Vincent Geoghegan, “A Golden Age: From The Reign of Kronos to the Realm of Freedom”, *History of Political Thought*, Vol. 12, No. 2, 1991, ss. 189-207.

⁴⁸ Lovell, a.g.m., s. 5164.

⁴⁹ Mustafa Hazım Bayka, “Ütopya ya da Başka Bir Dünyanın Olabilirliği Üzerine”, *Güneş Ülkesi* (içinden), çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul: Say Yayınları, 2011, ss. 7-12.

⁵⁰ Gregory Claeys, Lyman Tower Sargent, *The Utopia Reader*, New York: New York University Press, 1999, s. 6.

keşfedilen yeni yerlerde bu cennet özlemini aramışlardır. Kristof Kolomb, Amerika kıtasını keşfettiğinde ve buradaki yerli insanlarla karşılaştığında kayıp cenneti bulunduğunu düşünmüştür.⁵¹ Yeni kıtalar ve adalar keşfeden insanlar, “cennet özlemine”⁵² dayanan inançlarını yansıtmışlardır.

Esas olarak ütopyanın felsefi kökeni, “bireyin sonsuz ve mutlak mutluluk vaadinin peşine düşüşüyle (ölüm korkusuna dayalı), ortaya çıkan dünyevi cennet inancına” kadar gitmektedir. Ütopyanın bir kavram olarak ortaya çıkması ise “insanlığın Rönesans ve coğrafi keşiflerle birlikte küresel barış arzusunun ve sınırsız bir alan bulma çabalarının” peşine düştüğü dönemle eş zamanlıdır.⁵³ Birbiriyle kaynaşmış toplumların kayıp cennet görüntüsünün, uzlaşma vaatleriyle gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Armand Mattelart, insanlığın bu ütöpik arayışının ilkel toplumların saf ve iyi insanlarına, Babil öncesi dönemdeki toplumsal birliğe, Platoncu agoraya, ilk Hristiyan toplumlarına ve birçok gizli kalmış başka altın çağlara duyulan özlemle açıklamaktadır.⁵⁴ Fakat her şeyden önce ütopya, evrensel olarak kabul edilmez. Yalnızca Hristiyanlık geçmişine sahip toplumlarda, yani Batı toplumlarında görünür.⁵⁵ Diğer toplumların ideal mekân kurguları, adil ve eşit düzenleri, cennet ve buna benzer inanç ve mitleri vardır; fakat ütopyaları yoktur.⁵⁶

Rönesans Avrupası’nda gelişen entelektüel düşüncelerle birlikte yeni toprakların ve eski kültürlerin keşfedilmesinden elde edilen bilgiler, ütöpik düşüncenin gelişimine neden olmuştur. Erken modern dönem Avrupası’nda Thomas More, Francis Bacon ve Tommaso Campanella’nın birbirine yakın zamanlarda yazılan ütöpik eserleri bu gelişimin yansımalarıdır. Hristiyan cennet imgesi, dünyevi şekilde bu yeni keşfedilmiş topraklar üzerinden betimlenmiştir. Keşfedilen Amerika kıtası, kayıp dünyevi bir cennetin ülkesi olarak ütöpik eserlere ilham vermiştir. 17. yüzyılda Antik, Orta ve

⁵¹ Kumar, *Ütopyacılık*, ss. 16-17.

⁵² Kumar’a göre, Hristiyanlık hariç diğer dinlerde ütopyacılık bir gelenek oluşmamıştır. Bunun nedeni ise din ve ütopya arasında temel bir çatışmanın olmasıdır. Çünkü genel olarak dinin, öteki dünyaya dair bir kaygısı vardır. Ütopyanın ilgi alanı ise sadece dünyaya dairdir. Bu dünyaya ait olmayan bir zaman ve mekân, ütopyanın dışındadır. Geniş bilgi için bkz. Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, ss.25-26.

⁵³ Nilnur Tandançgüneş, *Ütopya Antik Çağdan Günümüze Mutluluk Vaadi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 21.

⁵⁴ Armand Mattelart, *Gezegensel Ütopya Tarihi Kehanetsel Kentten Küresel Topluma*, çev. Şule Çiltas, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 19.

⁵⁵ Fakat Lyman Tower Sargent’e göre ütopya, sadece Batı Hristiyan dünyasının bir ürünü değildir. Belirli biçimsel özelliklere sahip bir edebiyat türü olarak ütopyalar en yaygın olanıdır. Bu tür ise Batı Hristiyan dünyasında sadece Thomas More ile özdeşleşmiştir. Sargent, a.g.m., s. 2.

⁵⁶ Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, s. 39.

Modern Çağ olmak üzere üç zaman dilimi inşa edilmiştir.⁵⁷ Modern ütopyalar, modern zaman diliminde yani Avrupa’da modernitenin doğuşu ile ortaya çıkmıştır. Bu ütopyalar, seküler bir karakterde Hristiyan toplumun idealize edilmiş mekânsal tasarımlarını vurgulamıştır.⁵⁸

2. MEKÂN VE MEKÂNIN POLİTİĞİ

Ütopyalarda tasvir edilen, ideal toplumun yaşadığı alanlar olarak kurgulanan mekân, bir kavram olarak farklı anlamlarda ele alınmıştır. Bir kavram olarak mekân; tarihsel süreç içerisinde inanç, ritüel, sanat, teorik çalışmalar ve sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda mekân, ölçülebilir alan olarak yaşanmış deneyimlerin, anlamların ve ideolojilerin bileşenidir. Mekân sosyal normları etkileyerek bireysel ve kolektif hafızayı şekillendirip, kültürleri tarihsel olarak anlamlandıran sosyal olarak inşa edilmiş alanlardır.⁵⁹ Henri Lefebvre’ye göre ise mekân, hayal gücüne dayalı ve ütöpik olan düşünceyi mimari yapılarla üreten bir alandır. Lefebvre, mekânı; algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân olarak ayırır. Bu açıdan mekân, toplumsal ilişkileri içerir. Toplumsal mekân, toplumsal bir üründür. Toplumsal mekân, meta, para, sermaye ile üretilirken, “düşünceye olduğu kadar eyleme de aygıt olarak hizmet” etmektedir. Mekân, “üretim aracı olmanın yanında imgelerin ve sembollerin” nüfuz ettiği bir denetim aracı; dolaylı olarak tahakküm ve güç aracıdır.⁶⁰ Yani ütopya olarak mekân,⁶¹ sembollerin, hayal gücünün, mutlak bilgi ve güç gibi idealliklerin görünen bir alanıdır. Sonuç olarak her toplumsal mekân “görünen ve görünmeyen, algılanan ve yaşanan, pratik ve teorik olarak çok sayıda” yönleri olan bir sürecin ve uygulamaların sonucudur

Mekân ayrıca, sanatın politik potansiyelini de gösteren alandır. Kentsel değişim ve dönüşüm mücadelelerinin karmaşıklığı mekân üzerinde ön plana çıkarken sanatın politik potansiyeli de ortaya çıkmaktadır. Sanat, politik potansiyelde kentlerin mekânsal ve mimari uygulamalarında etkin bir özelliğe sahiptir. Toplumsal değişimi teşvik etmeyi

⁵⁷ Liakos, a.g.m., s. 26.

⁵⁸ Yannis Smarnakis, “A Contribution to the Archaeology of Modern Utopian Thought: History and Utopia in Plethon’s Oeuvre”, *Historiein*, Vol. 7, 2007, s. 109.

⁵⁹ Gerald B. Guest, “Space”, *Studies in Iconography*, Vol. 33, *Special Issue Medieval Art History Today Critical Terms*, 2012, ss. 219-220.

⁶⁰ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.

⁶¹ Lefebvre, özellikle de (kentsel) mekân gibi alanlarda, ütopyasız teorinin olmadığını belirtir. David Pinder, “Reconstituting the Possible: Lefebvre, Utopia and the Urban Question”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 39, No. 1, 2015, s. 29.

amaçlayan sanatsal ve mimari uygulamalar, kentsel mekânın oluşumuna cevap veren yeni toplumsal kimlikleri de üretmektedir. Bir diğer anlamda “mimari, bir yeri doğal özelliklerinden çıkartarak, sembolizm aracılığıyla politikaya tahsis eder.”⁶² Bu yüzden kentsel mekânlarda, sanatsal uygulamaların siyasal potansiyelinin temel özelliği, egemen olan düşünceyi yok etmek veya ortaya çıkartmakla birlikte görünür eğiliminde olanı hâkim kılmak, hüküm süren normlara ve iktidar ilişkilerine meydan okumak veya bunları istememektir.⁶³

Sanatın politik ve sosyolojik alanlardaki konumunu değerlendiren Harriet Hawkins ise sanat ile mekânın (coğrafyanın) genişleyen alanları arasındaki gerilimlere, sınırlara ve kesişmelere değinmiştir. Mekân, sanat pratikleri üzerinden farklı şekillerde somutlaşmıştır. Bu tür somutlaştırma algısal olarak hayal edilen, gerçekleştirilmek istenen veya reddedilen mekâna işaret etmektedir. Dolayısıyla mekân, sanat ve mimari yapılar için genişleyen bir uygulama alanıdır.⁶⁴ Bununla birlikte mekân, bir bütünlük içerisinde sürdürülebilir canlı yapıdadır. Bu yapı içerisinde insanların faaliyetleri ile zihinsel canlı yapıyı nasıl yansıttığı, insanın yaşadığı mekânı nasıl algıladığı belirtilmiştir. Bu açıdan mekân, iyi ve sürdürülebilir alan olarak tasarımın temel konusudur.⁶⁵

Mekân, sosyolojik bir inceleme alanı olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Leslie Wasson için bunlar; bireysel mekân, özel mekân, kamusal mekân, sosyal etkileşimler için tanımlanan mekân, toplumsal organizasyonlar için belirlenmiş sınırlı mekânlar ve sosyal etkileşimlerin yer aldığı geniş kamusal mekânlar şeklindedir. Toplumsal olarak mekân, belirli anlamların atfedildiği ve faaliyetlerin gerçekleştirildiği sosyal uygulama alanı olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶ Edward T. Hall ise insanların kamusal ve özel alanlardaki mekân kullanımını incelemektedir. Mekânın algılanış biçimleri üzerinde duran Hall, mahrem, kişisel, sosyal ve kamusal mekânı (alanı) ölçülebilir mesafe içerisinde bunlara uygun davranışları alt kültürde ve sosyal ilişkilerde nasıl kullanıldığını

⁶² Lefebvre, a.g.e., s. 76.

⁶³ Cecilie Sachs Olsen, “Urban Space and The Politics of Socially Engaged Art”, *Progress in Human Geography*, Vol. 43, No. 6, 2019, ss. 985-989.

⁶⁴ Harriet Hawkins, “Geography and art. An expanding field: Site, The body and practice”, *Progress in Human Geography*, Vol. 37, No. 1, 2012, ss. 52-71.

⁶⁵ Bin Jiang, “A Recursive Definition of Goodness of Space for Bridging the Concepts of Space and Place for Sustainability”, *Sustainability*, Vol. 11, No. 15, 2019, s. 4091.

⁶⁶ Leslie Wasson, “Space”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer, UK: Blackwell Publishing, 2007, s. 4634.

belirtmiştir.⁶⁷ Mekân algısının (modern dönemin insanları için) dinamik olduğunu vurgulayan Hall, insanların mekân kullanımlarını proksemik üzerinden açıklamıştır.⁶⁸ Proksemik, insanların günlük hayatında birbirleri arasındaki mesafeyi mikro mekân olarak yapılandığı, bununla birlikte evlerin ve kamusal binaların kentsel mekân içerisinde nasıl düzenlendiğini ve farklı kültürden insanların ölçülen alanı (mekânı) nasıl algıladıkları üzerinde durmuştur.⁶⁹ Hall, insanların mekân (alan) kullanımları hakkındaki algısı ve duyarlılığını özellikle kültürlerle teması noktasından incelemiştir. Mekân kavramının ve (alan) kullanımının kültürel değişkenliği üzerinden, mekânın sosyal olarak farklı algılandığını belirtmiştir.⁷⁰ İlhan Tekeli'ye göre ise mekânın algılanması üç farklı düzeyde incelenebilir:

“Birincisi bilişsel algılamadır. Mekândaki (çevredeki) nesnelerin işlev ve şekil gibi özelliklerin bilinmesidir. İkincisi sembolik düzeydeki algılamadır. Bu durumda mekândaki nesnelere bilişsel değil çağrışımsal anlamlar yüklenmektedir. Semboller ona yüklenen anlamları taşıyan aracı nesnelerdir. Sembolizm mitosların güçlendirilmesinde önemli işlevler yüklenmektedir. Kentsel mekâna yüklenen imajlar, kimlikler bu şekildeki algılamaya ile yakından ilişkilidir. Üçüncüsü ise, ilişkisel algılamadır. Görsel olarak ifade edilen değerlere yani estetik boyuta ilişkindir.”⁷¹

Bununla birlikte bütün toplumsal eşitsizlikler ve uygulamalar, bir iktidar ilişkisi içerisinde mekânsal düzenlemelerde görülmektedir. Mekânsal düzenlemeler, hem bir ürün hem de eşitsizlik biçimlerinin alanlarını oluşturmaktadır.⁷² Bu ise mekân ve yerin farklı alanlar olarak tanımlanmasını gerektirir. Nitekim “yer”, genellikle insanların yaşadığı deneyimler tarafından tanımlanan ayırt edici ve sınırlı bir alan olarak anlaşılırken, mekân ise sosyal olarak üretilen ve tüketilen bir alan olarak değerlendirilir.⁷³ Bu durumda mekân, sosyal olarak üretilen ve tüketilen coğrafi konumu, şekilleri,

⁶⁷ Edward T. Hall, *The Hidden Dimension*, New York: Anchor Doubleday Inc., 1966.

⁶⁸ Hall, a.g.e., ss. 114-115.

⁶⁹ Edward T. Hall, “A System for the Notation of Proxemic Behavior”, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 65, No. 5, 1963, ss. 1003-1026.

⁷⁰ Edward T. Hall, vd., “Proxemics and Comments and Replies”, *Current Anthropology*, Vol. 9, No. 2/3, 1968, ss. 83-108; Richard J. Neutra, “Voyeurs and Spatial Innuesdos”, *Landscape Architecture Magazine*, Vol. 57, No. 1, 1966, ss. 74-75.

⁷¹ İlhan Tekeli, *Tasarım Mimarlık ve Mimarlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 40.

⁷² Ann R. Tickamyer, “Space Matters! Spatial Inequality in Future Sociology”, *Contemporary Sociology* Vol. 29, No. 6, 2000, s. 806.

⁷³ Phil Hubbard, “Space/Place”, *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*, eds. David Atkinson et al, London: I.B.Tauris, 2005, s. 41.

ölçekleri ile bir alan iken yer ise insanlar tarafından şekillendirilen veya insanların yaşamlarını etkileyen daha küçük alanlardır.⁷⁴

Yi-Fu Tuan ise, mekân ve yerin ancak insanların duygusal bağlılığından kaynaklanan “ilgi alanları” vasıtasıyla oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü belirtmiştir. İnsanlar, belirli yerlerle ilişkilendirdiği arzu ve korkuları ifade etmek için mekânı kendi arzu, estetik ve duygusal boyutlarıyla tasarlamakta ve algılamaktadır.⁷⁵ Yi-Fu Tuan, mekân ve yeri hümanist bir perspektifle ele almaktadır. Yer, bir dolaşım ağı ile bağlı olduğu diğer birimler arasındaki (konum olarak) bir birim iken mekân, kendisine özgü bir tarihi ve anlamı olan bir varlıktır. Dolayısıyla yer, insanların deneyimlerini ve isteklerini somutlaştırırken, mekân ise aynı zamanda insanların bakış açılarıyla bunlara anlam veren bir gerçektir.⁷⁶ Richard Sennett’e göre ise mekân ve yer arasındaki ayrım, “kent için temel bir ayrımdır. Kişinin yaşadığı yere duyduğu bağlılıktan daha fazlasını gerektirir”.⁷⁷ Çünkü zaman deneyimini de içermektedir.

Mekânın (yerin) sosyolojik incelemesini ele alan Thomas F. Gieryn’e göre mekân; toplumsal hayat içinde farklılıkların, hiyerarşinin, gücün, etkileşimin, kolektif hareketin, kontrolün, toplumsal kimlik ve hafızanın bir alanıdır.⁷⁸ Nitekim Maurice Halbwachs ise mekân ve içindeki imgelerin, kolektif hafızayı doğrudan oluşturduğunu belirtir. Halbwachs için kolektif hafıza, mekânsal imgelerle şekillenerek hayatın düzen ve ritmini oluşturur.⁷⁹ Bu bağlamda, kentler de bir insan hafızası gibi tanımlanabilir. Böyle bir bakış açısıyla kentlere bakıldığında, basit yapılar ve tasarımlar görülmeyecektir. Çünkü kentsel mekânlarda inşa edilen şeyler, “yeri geldiğinde tarihsel bir kaydı, yerine göre de tarihsel ara durakları nitelemektedir”. Kentlere mekânsal hafıza gözüyle bakıldığında ise tarihin sürekliliğini içinde barındıran bütünsel bir uygarlık kendisini göstermektedir. Bu nedenle “sokaklar, köprüler, anıtlar, yollar, barajlar, türküler, sanat

⁷⁴ Xiangming Chen, Anthony M. Orum, Krista E. Paulsen, *The Introduction to Cities: How Place and Space Shape Human Experience*, UK: Blackwell Publishing, 2013, s. 20.

⁷⁵ Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience*, London: University of Minnesota Press, 2001.

⁷⁶ Yi-Fu Tuan, “Space and Place: Humanistic Perspective”, *Philosophy in Geography*, eds. Stephen Gale and Gunnar Olsson, Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1979, ss. 387-88.

⁷⁷ Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 166.

⁷⁸ Thomas F. Gieryn, “A Space For Place in Sociology”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, 2000, ss.463-496.

⁷⁹ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, çev. Banu Barış, İstanbul: Heretik Yayınları, 2017, ss. 144-145, 154.

eserleri, zaferler, yenilgiler, geçirilen travmalar, bazen düz bazen de metaforik anlamlarıyla bir kentin hafızasını sürekli canlı ve diri tutacak olan hatırlatıcılar olarak işlev görmektedir.” Böylelikle kentler, canlı ve sürekli hayatta kalabilecek bir hafızaya sahip olarak, içinde barındırdığı imgeler bütünüyle kendilerine has bir kimliği yansıtmış olurlar.⁸⁰ Nitekim Kevin Lynch’e göre kent için bu imgeler bütünü; “yollar, sınırlar/kenarlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret” gibi öğelerdir. Kentsel mekân, bu imgelerle birlikte algılanan sembolik ayrıntılarla dolu bir yerdir.⁸¹

Kentsel mekânda bulunan ev, sokak ve mahalle gibi fiziksel alanlar ve imgeler değişim geçirdiği süreçte kolektif hafıza da değişir. Çünkü “kolektif hafıza tarihsel süreç içinde geliştiği”⁸² için burada bulunan toplumsal gruplar rastlantısal ve kısa süreli bir ilişki içerisinde değildir.

“Evler, sokaklar ve buralarda oturanların oluşturdukları gruplar arasında yalnızca rastlantısal ve kısa süreli bir ilişki bulunsaydı, insanlar evlerini, mahallelerini, şehirlerini yıkıp aynı yerde farklı bir plan takip ederek yenilerini yapabilirlerdi. Oysa taşlar oradan oraya taşınabiliyorsa da, taşlar ve insanlar arasında kurulmuş ilişkileri değiştirmek o kadar kolay değildir. Bir insan grubu, alışkanlıklarıyla uyumlu bir yerde uzun süre yaşadığında, yalnızca hareketleri değil düşünceleri de onun için dış nesneleri temsil eden fiziksel imgelerin ardıllığına göre düzenlenir.”⁸³

Evler, sokaklar, yapılar gibi mekânsal formlar değiştirilebilirken bu değişime direnen taşlar veya yapılar değil gruplar olacaktır. Çünkü bir önceki mekânsal düzenleme eskiden toplumsal bir grubun eseridir. Nitekim Halbwachs, bir grubun yaptığı bir diğerinin bozabileceğini belirtirken, burada yaşayan insanların amacının fiziksel bir düzenleme içerisinde vücut bulduğunu ve toplumsal grupların bulundukları mekânda bütün yönleriyle eylemsiz yapıların edilgenliğini taklit ettiğini belirtir.⁸⁴ Benedict Anderson ise milliyetçi ideolojilerin siyasi kimlikleri oluşturma gücünün mekânsal olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Çünkü devletler, ulusal kimlik, tarih ve hafızanın resmi anlatılarını yaymak için kentsel tasarıma yönelmiştir. Egemenliğin pekiştirilmesi ve

⁸⁰ Rıza Sam, Neslihan Sam, “Bir Kente Bakmak Bir Kenti Görmek”, *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alışım Mekânları: Kent ve Kentler*, ed. Neslihan Sam, Rıza Sam, 2.b., Bursa: Ezgi Kitapevi, 2014, ss. 398-401.

⁸¹ Kevin Lynch, *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, ss.51, 133.

⁸² Patrick H. Hutton, “Philosophical Reflections on the Ways of Memory and History”, *History and Theory*, 57 (2), 2018, ss. 292-305; Jeffrey Andrew Barash, *Collective Memory and the Historical Past*, Chicago: University of Chicago Press, 2016.

⁸³ Halbwachs, a.g.e., s. 145.

⁸⁴ Halbwachs, a.g.e., ss. 145-146.

ulusal kimliğin oluşturulması kolektif olarak “resmi hafıza yerleri” ile ilgilidir. Bu gibi yerler ve mekânlar toplumsal istikrarı, mevcut güç ilişkilerini ve kurumsal sürekliliği sağlamak için oluşturulmuştur. Kentsel tasarımlar, planlamalar ve kamusal alanlarda bulunan anıtlar, yapılar ve müzeler gibi belirli güç gösterimleri, kolektif hafızada bir ulusun çok eskiye dayanan geçmişine kutsal bir atıf yapmaktadır. Bu tasarımlar ve yapılar, ulusal kimliğin ve devlet egemenliğinin onaylanmasına ideolojik zemin hazırlar.⁸⁵ Çünkü “her yapı belirli bir enerjinin ve adanmışlığın toplumsal nesnesini temsil eder. Temsil ettiği anlam, onun fiziksel biçimindedir.”⁸⁶ Bununla birlikte inşa edilmiş anıtlar ve kamusal yapılara, kendinden önceki eski rejimlerin hatırlatıcıları olarak da bakılır. Çoğu zaman kentsel mekânda görünürlükleri ya dönüştürülür ya da geriye bırakılır, yani unutulmaya terk edilir veya yıkılarak temizlenir.⁸⁷ Aslında kentsel mekânda bir anıtın simgesel ve fiziksel olarak varlığını sürdürmesi, anıtın kalıcılığı veya sürekliliği, bulunduğu kentin tarihini, sanatını, varlığını ve hafızasını oluşturur.⁸⁸

Kentsel mekân, insanların eylemlerini, kimliklerini ve politik davranışlarını şekillendirmektedir. Aynı zamanda sembolik olarak sosyal ilişkileri yeniden üreten, tarihsel anlamların deposu ve yaşanmışlıkları anımsatan toplumsal bir bellektir. Halbwachs, geçmişi yeniden yakalamanın tek yolunun fiziksel çevremizin nasıl korunduğunu anlamaktan geçtiğini belirtir. Binalar, mimari planlamalar, özel alanlar, kültürün önemli unsurları ve iktidar kalıpları mekânlar üzerinden gösterilir ve iletilir. Çünkü mekân, mimarlık alanında kapsamlı şekilde yapıları, tasarımları ve planları fiziksel bir mesajla iletmektedir.⁸⁹ Planlar, yapılar, yükseltiler ve silüetler, temsil etme iddiasında bulundukları gerçekliği, dayatılmış yaşam tarzını mekânlarda ortaya koyarlar.⁹⁰ Mekânsal yapılar ve formlar ise sosyal ilişkilerle bireyleri ortak bir gerçeklik anlayışına entegre etme işlevine hizmet ederler. Bu yönüyle mekân, bireylerin ve

⁸⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993; David Howarth, “Space, Subjectivity and Politics”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 31, No. 2, 2006, s. 107.

⁸⁶ Zeynep Çelik, vd., “Giriş - Sokaklar ve Kentleşme Süreci”, *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik vd., çev. Bilgin Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 9.

⁸⁷ Alexander C. Diener, Joshua Hagen, “Remembering and Forgetting”, *The City as Power: Urban Space, Place and National Identity*, ed. Alexander C. Diener and Joshua Hagen, Maryland: Rowman & Littlefield Publishing, 2019, s. 23.

⁸⁸ Aldo Rossi, *Şehrin Mimarisi*, İstanbul: Kanat Kitap, 2006, s. 44.

⁸⁹ Margaret Kohn, *Radical Space: Building The House of The People*, New York: Cornell University Press, 2003, s. 3.

⁹⁰ Lefebvre, a.g.e., s. 342.

grupların bulundukları alanları (yerleri) nasıl algıladıklarını belirlerken,⁹¹ inançlarını, geleneklerini ve yegâne varoluş amaçlarını fiziksel olarak belirler.⁹² Bu yönüyle mekân, dinsel bilincin ön planına geçen, kutsal ve kutsal olmayan ayrımlarda da kullanılmaktadır. Çünkü belirli gruplar için mekânlar, hem bir sığınak hem de geleneklerini devam ettirdikleri bir alandır.⁹³

Mekânın sosyo-politik yönlerinin, bireylerin eylemlerini, kimliklerini ve algılarını şekillendirdiğini belirten Margaret Kohn, kentsel mekânların pragmatik ve sembolik fonksiyonlarına da dikkat çeker. Çünkü bu tür mekânlar geçmişte yaşananları bulmak, anıları korumak ve ütopyik arzuları somutlaştırmak için sıklıkla kullanılır. Kohn’a göre siyasi gruplar, sürekli genişleyen sosyal ilişkileri demokratikleştirmek için kamusal mekânları kullanırken yeni kimlikler ve uygulamalar geliştirerek kendilerine özgü mekânlar oluştururlar.⁹⁴ Bu tür ilişkileri Lefebvre, “mekân politiktir”, “ideoloji ve politikadan ayrılan bir nesne değil”, “her zaman politik ve stratejiktir” iddiasıyla mekânı sosyal ilişkilerin ve politika uygulamalarının analizinde esas bir unsur olarak kabul etmektedir. Çünkü “siyasal iktidar ve onun idari aygıtlarının siyasal eylemi mekânın içinden kendini gizler. Siyasal iktidar, mekânı denetleyerek kimi yerlerde dağılmış kimi yerlerde yoğunlaşmış bir şekilde görünür.”⁹⁵ Bu açıdan bakıldığında mekân, “bölgelleşme, merkezlessiz ve yersiz yurtsuzlaşma”⁹⁶ gibi konuların merkezine de konulmuştur. Nitekim modern siyaset teorilerinde, hem normatif hem de açıklayıcı analizinde özel ve kamusal mekânlar, muhalefet ve direniş mekânları, yarı kamusal mekânlar, kamusal özgürlük mekânları gibi sosyo-politik ilişkilerde mekânın önemi ortaya konulmaktadır.⁹⁷

Lefebvre, sosyo-politik ilişkiler bakımından toplumsal mekânları; kamusal, özel ve karma mekânlar olarak kategorize eder. Siyasal bakış açısından, mekân her zaman tahakkümün alanıdır. İktidar bütün olarak mekânı denetlemek ister ve yönetmek için bölerek “ayrık-birleşik”, “parçalı-homojenleşmiş” şekilde korur. Bu durum Lefebvre’ye

⁹¹ Kohn, a.g.e., s. 4; Howarth, a.g.m., s. 109.

⁹² Halbwachs, a.g.e., s. 148.

⁹³ Halbwachs, a.g.e., s. 172.

⁹⁴ Kohn, a.g.e., s. 12.

⁹⁵ Lefebvre, a.g.e., s. 326.

⁹⁶ Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018, s. 16.

⁹⁷ Howarth, a.g.m., s. 107.

göre mekânın farklı düzeylerdeki (mikro, orta, makro) durumunu da ortaya koyar. Mekânın mikro düzeyi; mimarlık, konut, yaşam alanı, orta düzeyi; kent, kentleşme, kır-kent, makro düzeyi ise ulusal toprak alanıdır.⁹⁸ Sonuç olarak mekân, sadece homojenleştirilmiş ve parçalanmış değil, aynı zamanda hiyerarşik bir iktidar alanıdır.⁹⁹ Harvey'e göre mekân, sayısız ütöpik planın varlığına rağmen zamanla (özel mülkiyet şeklinde) bir meta olarak alınıp satılmakta, kontrol ve kullanım alanı olarak belirtilmektedir.¹⁰⁰ Bu yönüyle mekân, geçmişten günümüze kentsel, bölgesel, ulusal, küresel, sosyal ve kültürel alanların kontrol ve değişiminin nasıl gerçekleştiğini gösterir.¹⁰¹

Howarth'a göre, teorik ve deneysel çalışmaların artmasına karşılık mekân, farklı perspektiften yeterince incelenmemiş ve kesin anlamda ortaya konmamıştır. Mekânın farklı anlamları hakkındaki belirsizlik üzerinde duran Howarth, sosyal ve fiziksel mekân anlayışını ortaya koyarken özellikle de mekânın sosyal iç kompozisyonuna, siyasi sınırlarının inşasına ve siyasi öznellik sorununa odaklanmıştır.¹⁰² Doreen Massey ise mekânın, ekonominin sosyal ilişkilerle kesişen bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Yeni istihdam şekilleri, sosyal organizasyonun yeni biçimi, eşitsizliğin yeni boyutları, yeni egemenlik ve bağımlılık ilişkileri arasındaki bağ, mekân üzerinden temsil edilir.¹⁰³

3. İDEAL MEKÂN VE KENT DÜŞÜNCESİ

İdeal mekân düşüncesinde kent, “ütopyayı gerçek hayata katan” temel bir alandır. Ütopyaların en önemli alanı, ideal kent veya ideal toplum anlatısıdır. İdeal şekilde tasarlanan kent ve kentsel mekân, ütöpik olarak arzulanan toplumsal bir boyutta gerçekleşir. İdeal kent tasarımı, kurgusal bir arzu olabilir; fakat somut tasarımları ve uygulamaları göz ardı etmez. İdeal kentsel mekân kurgusu, gerçek kent tasarımlarına

⁹⁸ Lefebvre, a.g.e., s. 387.

⁹⁹ Mark Gottdiener, “A Marx for Our Time: Henri Lefebvre and the Production of Space”, *Sociological Theory*, Vol. 11, No. 1, 1993, s. 133.

¹⁰⁰ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 285.

¹⁰¹ Courtney J. Campbell, “Space, Place and Scale: Human Geography and Spatial History in Past and Present”, *Past and Present*, Vol. 239, No. 1, 2016, s. 29.

¹⁰² Howarth, a.g.m., ss. 105-134.

¹⁰³ Doreen Massey, *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and The Geography of Production*, London: Macmillan Press, 1995.

önemli ölçüde etki etmektedir.¹⁰⁴ Bu nedenle ütopyanın temel özelliği, ideal kent kurgusuna miras bıraktığı tasarım ve plandır.

Geçmişten günümüze iyi yaşam ve mükemmel yönetsel arayışları, kent üzerinde tasarlanmıştır. Mumford'un belirttiği üzere, “insanların hayalini kurdukları kentler ve mekânlar nihayet yaşadıkları yerlerdir.”¹⁰⁵ Diğer anlamda insanların kendisini yeniden inşa etme süreci olarak kentler, kolektif olarak üretilen ve insanların hayalini kurup maddi biçimini verdiği yerlerdir.¹⁰⁶ Bu nedenle Mumford, ilk ütopyanın bizzat kent olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Helenlerin ideal toplumsal mekân düşüncesi gerçek olarak ‘ilk antik kent’ örneğine yansımıştır.¹⁰⁷ Daha sonra “Roma kenti, Helenistik kentten uygulamalı bir temele dayalı estetik” bir mekân kalıbını örnek almıştır. O zamana kadar “fiili kent idealize edilmiştir, sonrasında ideal bir kenti fiiliyata geçirmek için” gayret sarf edilmiştir. Bu nedenle kentin kendisi bir ütopya olarak, tasarıma ve yeniden inşaaya bir sanat çalışması gibi konu olmuştur. Hippodamos’tan Haussmann’a kent mekânının düzenleyicileri, “kent plancılığının anlık pratik amaçlara sahip olmakla” kalmayıp, daha “geniş boyutlara sahip bir ideali” amaç edinmişlerdir.¹⁰⁸ Kentsel mekân, sanatın bir alanı olarak ele alınırken daha çok ideal bir düzen kurmanın ve bunun ise herkesin görebileceği biçimsel yolu olarak görülmüştür.

İdeal kent düşüncesi, filozofların ütopyik toplumsal mekân tasarımına önemli bir katkısıdır. Filozoflar ilk olarak evrensel düzenin yeryüzündeki somutlaşması olarak ideal kenti ortaya çıkarmışlardır. İdeal kent onlar için ilahi düzendeki makro kozmik sistemin mikro kozmik bir yansımasıydı. Bu kozmik yansıma kentsel yapıları, yasaları ve kurumları ile birlikte ilahi bir ahengi yeryüzünde oluşturmaya çalışıyordu.¹⁰⁹ Bu durum Mumford’a göre insan hayatının kutsal tasavvur edilmesiyle başlamıştır. Bu tür kozmik yüceltmeler olmasaydı insanlar, kırsal mekânlarda güzel bir yaşam sürebilirlerdi. İnsanlar, ilahi bir ahengi yeryüzünde oluşturma çabası ile birlikte kenti, cennetin bir örneği olarak tasarlamışlardır. Böylece insanlar, yaşadıkları yerleri (kentleri) sanat ve

¹⁰⁴ Köksal Alver, “Ütopya: Mekân ve Kentin İdeal Formu”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 18, 2009, ss. 142-144.

¹⁰⁵ Mumford, *The Story of Utopias*, s. 12.

¹⁰⁶ Harvey, *Umut Mekânları*, ss. 195-196.

¹⁰⁷ Kumar, *Ütopyacılık*, s. 25.

¹⁰⁸ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 217.

¹⁰⁹ Kumar, *Ütopyacılık*, s. 26.

tasarım haline dönüştürmüşlerdir. İnsanların ölümsüzlük arzuları, gelecek “nesillerin zihinlerinde var olma idealine aracılık eden ibadethaneler, tapınaklar, saraylar, heykeller, resimler, yazıtlar gibi” eserler üretmiştir. Bu gibi eserler, idealize edilen kentsel mekânlarda gurur ve hırsın somutlaştırılmış hali olduğu gibi geçmiş ve gelecek zamanı da birleştirmiş, unutulmuş veya reddedilmiş düşünceleri ise gelecek için korumuştur.¹¹⁰

Mumford için kent, kutsal ve dünyevi güçteki büyümenin mekânsal ifadesi olarak ortaya çıkarken kozmosun bir temsili, cennetin yeryüzündeki bir timsali yani mümkün olacak bir simgesi olmuştur.¹¹¹ Kent diğer anlamda, evrenin küçük bir temsili olarak düşünülen doğal bir oluşumdur. Bu doğal oluşum ve insanların mutlu hayat sürdürebileceği yegâne alandır. Yapay bir mekân olarak kent, bir akıl ürünüdür. İnsanın aklına güvenmesiyle birlikte düşündüğü her şeyi yapabilir güdüsü toplumsal mekânı şekillendirmiştir. Bazı filozoflar için kent, tanrısal bir düzene ait olarak onun kurallarına uygun şekilde tasarlanmalıdır. Tasarlanmasında ise akılcı bir yol izlenmiştir. Çünkü akılcı planlama, akılcı düzenleme ve akılcı yönetim, ideal bir kent için önemli bileşenlerdir. Bu yönüyle ideal kentin oluşturulmasında ve korunmasında felsefi kavrayış çok önemlidir.¹¹²

İdeal kent düşüncesinde, akılcı planlama ve tasarımla birlikte sistematik şekilde örgütlenme vardır. Weber’in düşüncesinde “ideal kent, gerçek bir topluluk olarak meydana gelmiş”¹¹³ akılcı bir üründür. Rönesans düşünürleri için de ideal kent, akılcı bir perspektifle tasarlanmıştır. Çünkü “sanatta, ticarete, bilgide dünyevileşme ve maddeye yaklaşma”¹¹⁴ olarak tarif edilen Rönesans’ta Bacon ve Descartes gibi düşünürler insanın doğa üzerindeki egemenliğini vurgulayarak mekanist evren anlayışını benimsemişlerdir. Aklı ön plana çıkararak, doğal mekânlara hükmetmenin gerekliliğini iddia etmişlerdir.¹¹⁵

Aklın dinsel öğelerden ayrı olarak özgürleşmesi ideal mekân düşüncesine etki etmiş, kentsel mekânlar yeni mimari ütopya ile tasarlanmıştır. Kumar, modern dönemde ideal kentin esas taşıyıcısının mimarlık olduğunu belirtir. Örneğin modern dönemde, “Alberti ve Leonardo’nun mimari ütopyalarından Le Corbusier’in kent tasarımlarına

¹¹⁰ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 91, 124.

¹¹¹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 47.

¹¹² Kumar, *Ütopyacılık*, ss. 26-27.

¹¹³ Max Weber, *Şehir*, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Yarı Yayınları, 2015, s. 93.

¹¹⁴ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 11.

¹¹⁵ Bumin, a.g.e., s. 35.

kadar kent planlamacıları ve mimarlar, ideal toplumsal mekânı kentin binalarında, meydan, sokak ve caddelerinde uygulamaya çalışmışlardır.”¹¹⁶ Çünkü mimarlar, tarih boyunca ütöpik düşüncenin bir parçası olarak “mekânı şekillendirirken, onlara toplumsal işlerlik kazandırmakla birlikte, estetik ve sembolik anlamlar” da yüklemiştir. Diğer anlamda mimarlar, “bireylerin ve toplumun özlem ve isteklerine somut bir biçim vermeye” çalışmışlardır.¹¹⁷

Mimarların, kentsel mekânları ve yapıları ideal mükemmellikte inşa etme çabalarının bazı sorunları da beraberinde getirdiği iddia edilir. Ütopyanın mimarlara, kaçınılmaz olarak mükemmelliği önermesi ve ulaşılabilir olabileceği inancına dâhil etmesi sorunlu görülmektedir. Bu durum politik ve mekânsal aşırılıkları meydana çıkarmaktadır. Anthony Vidler için kentsel mekânın ütöpik olarak tasarlanıp planlanabileceği düşüncesi, mimarlık alanında bir kriz oluşturmuştur. Örneğin Le Corbusier’in büyük kentsel planları, modernist ütöpik planlamanın zamanla başarısızlığını göstermiştir. Bununla birlikte Missori’deki St. Lois’deki toplu konut projesinin yıkılması, ütöpik modernist mimarının başarısızlığının örneği olmuştur.¹¹⁸ Nitekim kent ütopyasının mutlu vaatlerini yerine getirememesinin ve başarısızlığının nedeni, çabalarını daha fazla güç ve fantezilere teşvik etmesiydi.¹¹⁹ Robert Fishman için ise ideal kentlerin başarısızlığı olabilirdi ve asla tek seferde inşa edilemezdi. Fakat en azından üzerinde durulması gereken bir çalışma modeli olarak denenebilirdi. Bu çalışma modeli, mimari ilkelerin üstünlüğünü göstererek toplumsal değişimin bir sembolü olabilirdi.¹²⁰

Kentsel mekânın farklı toplum ve süreçlerdeki değişimi tarihsel olarak değerlendirildiğinde, ideal mekân düşüncesinin hayata geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ütopyalarda, ideal kent düşüncesinin betimlenmesindeki temel amaç, ideal toplum tasarımına somut bir imge vererek ona mekânsal ve kentsel şekil atfetmektir. Bu nedenle ütopyalarda ideal toplum tasarımı, ideal mekân ile bir bütün olarak ele alınır.

¹¹⁶ Kumar, *Ütopyacılık*, s. 29.

¹¹⁷ Harvey, *Umut Mekânları*, s. 246.

¹¹⁸ Nathaniel Coleman, “The Problematic of Architecture and Utopia”, *Utopian Studies*, Vol. 25, No. 1, 2014, ss. 10-16.

¹¹⁹ Lewis Mumford, “Utopia, the City and the Machine”, *Daedalus*, Vol. 94, No. 2, 1965, s. 286.

¹²⁰ Robert Fishman, *Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları*, çev. Duygu Toprak, Daimon Yayınları, İstanbul: 2016, s. 26.

Bunun örneği Descartes'in akılcı yaklaşımında görülebilir.¹²¹ Descartes ve çağdaşlarının yaklaşımı ile modern dönemin şehresi, kozmik mekân anlayışını bırakarak akılcı planlamaya dayalı bir mekân anlayışına dönmüştür.

“Bir zamanlar sadece bir kasaba iken zamanla büyük kentler haline gelen yerleşim merkezleri, bir mühendisin bir ova üzerinde hayal ettiği şekilde planını çizdiği düzenli yeni kentlerle kıyaslandığında, genelde öylesine asimetrik kalırlar ki, yapılar ayrı ayrı incelendiğinde; her biri en az öbür kentlerdeki kadar hatta daha fazla sanat barındırsalar da büyüklü küçüklü gelişi güzel sıralanışına ve yolları eğri bükür, düzensiz hale getirişlerine bakılarak, bu eski kentleri akliselim bir iradedden çok tesadüfün düzenlediği söylenebilir.”¹²²

Descartes, bulunduğu dönemin kentsel mekânını akılcılığın ilkelerine göre değerlendirmektedir. Descartes ve çağdaşları, Rönesans'ın ideal kent perspektifinde oluşturulmuş akılcı planlama ve geometrik tasarımı benimseyerek, ideal kentlerin mekânsal kusursuzluğunu ve aklın üstünlüğünü vurgulamışlardır. Bu şekilde geçmiş dönemlerin düzensiz, dağınık kentsel dokusuyla görünür bir zıtlık oluşturan Rönesans kentlerinin mekânsal tasarımı, akılcı felsefe için ilham verici bir rol üstlenmiştir. Descartes ve çağdaşlarının akılcı felsefesi modern çağ boyunca kentsel planlama yaklaşımlarının temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda Rönesans döneminin kent planlaması ile akılcılık arasında doğrudan bir ilişki vardır. Kent gibi toplumsal mekânı, tasarım nesnesi olarak akılcı bir perspektifle ele almak, ideal mekân arzusunu belirtir.¹²³ Kentsel mekânın ideal biçimde planlanarak düzenlenmesi bu arzunun somutlaştırılmasıdır.

3.1. Tarihsel Olarak İdeal Kent Arayışları

Birçok Antik Çağ filozofu, birey olarak insanın ideal bir mekânda mutlu, özgür, yetenekli ve mükemmel olmasının yollarını aramışlardır. Çünkü Mumford'a göre: “İnsanların hayal ettikleri toplumsal mekânlar, düzenli tasarlanmış yapılar ve içinde yaşadıkları kentler olarak süregelmiştir. Ütopyalar tüm toplumları, iyi bir yaşamı hedefleyen kentsel mekânlarda ideal bir toplum şeklinde tasarlamaktadır.”¹²⁴ Antik Çağ

¹²¹ Yaner Baş, “Ütopya ve Planlamanın Çelişkili Zemini: Bütünlük Arayışı”, *Toplum ve Demokrasi*, 11 (23), 2017, ss. 77-78.

¹²² Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Regaip Minareci, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004, s. 17.

¹²³ Baş, a.g.m., ss. 76-77.

¹²⁴ Mumford, *The Story of Utopias*, s. 7.

ütopyalarındaki tasarım, sonraki dönemlere ait ütopyaları da etkilemiştir. Antik Çağ ütopyalarında genel olarak mekânsal algı, kırsal ve ortak bir yaşamı betimleyen, insanların birlikte yaşadığı yerleşik mekâna ve doğaya uyumunu gösteren ilk komünal düzeni imgeler. Maddî gerçekliğin aksi yani “rüya veya hayal-i muhayyel” olarak üretilen bu ilk ütopyalar ancak ilerleyen süreçte, toplumsal mekân içerisinde ideolojik bir içerik kazanarak gerçeklik kazanmıştır.¹²⁵

Antik Çağ ütopyalarında ideal bir mekân tasarımı, her şeyi matematiksel düzeyde açıklamaya çalışan milattan önce 6. yüzyılda yaşayan Pisagor’a kadar dayanmaktadır. Pisagor, ilk felsefî ütopyacılığın öncülerinden biri olarak ideal kentlerin güçlü ve düzenli örgütlenmeleri üzerinde dolaylı olarak durmuş, matematiğin sayısal düzenini toplumsal ve mekânsal düzenle ilişkilendirmiştir. Her şeyin temelinde yer aldığı gibi bütün toplumsal ilişkilerdeki düzenin esası sayılardır.¹²⁶ Toplumsal düzende sayılar, Platon’un ideal devlet düşüncesine yansımıştır.¹²⁷ Pisagor’un felsefî ve matematiksel karışımında idealize ettiği toplumsal mekân, Platon’un ütöpik ideal kentinde kayda değer bir şekilde yer alır.¹²⁸

Antik Çağ’da ideal kent tasarımları öncülerinden biri de Miletli Hippodamos’tur. Hippodamos, ilk kent planlamasını bulan kişi olarak kentleri semt ve caddelere ayırmıştır. Eşitlikçi devlet teorisini kent planlamasında uygulamıştır. Bu noktada kentin her alanı eşittir ve semtler birbirini kesen caddelerle düzenlenmiştir.¹²⁹ Hippodamos, ideal kenti on bin nüfuslu olarak tasarlamıştır. Bu kentte halk zanaatkârlar, çiftçiler ve askerler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Bununla birlikte topraklarda kutsal, kamusal ve özel olmak üzere üçe ayrılmıştır. Tapınak ve kutsal mekânlar için yapılan harcamalar kutsal

¹²⁵ Sadık Usta, *Platon’dan Jambulos’a Antik Çağ Ütopyaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s. 13.

¹²⁶ Platon’un tasarladığı ideal devlet, Pisagor’dan etkilenmiştir. Hesap ve aritmetik sayı bilgisi ona göre, insanı gerçek varlığa ve mutluluğa götürecektir. Geniş bilgi için bkz. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 7.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992, ss. 209-215; Pisagor’a göre Tanrı “bir” sayısı ile açıklanabilir. Toplumsal adalet, düzen ve dostluk; dört, dokuz, on altı gibi bir kare sayısı ile belirlenebilir. Bir kare sayısının bölümleri birbirine eşittir ve tam bir uyum sağlamaktadır. Adalet ise toplumsal mekânda eşitliği, uyumu ve düzeni sağlamak demektir. Ayrıca Pisagor, insan vücudu ile toplum yapısı arasında bir benzetme yaparak organik (biyolojik) teorisinin temelini atar. Toplum ona göre canlı bir organizma gibidir. Bu organik teori sonrasında Platon ve Aristo tarafından savunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 14.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2013, ss. 8-9; Alaeddin Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 6.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1996, ss. 128-129.

¹²⁷ Doyne Dawson, *Cities of The Gods: Communist Utopias in Greek Thought*, New York: Oxford University Press, 1992, ss. 14-15.

¹²⁸ Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, s. 18.

¹²⁹ Sadık Usta, *Platon’dan Jambulos’a Antik Çağ Ütopyaları*, s. 95.

topraklardan, askerlerin giderleri kamusal topraklardan karşılanırken çiftçiler de kendilerine ayrılmış özel toprakları kullanmışlardır.¹³⁰

Antik Çağ'ın klasik kent ütopyalarının başında Sokrates ve Platon'un düşünceleri gelmektedir.¹³¹ Sokrates'in ütöpik olarak kurguladığı kent, Kallipolis'tir. Sokrates, insan ruhundaki adaleti, iyiliği ve erdemi açık bir şekilde elde etmenin bir aracı olarak Kallipolis'i ideal bir kent olarak tanımlamıştır. Antik dönemin en önemli kent ütopyasını ortaya koyan Platon, Sokrates'ten yola çıkarak ideal devletin felsefesine uyumlu ve kusursuz tam adil ve erdemli kenti tasarlamıştır. Nihayetinde kusursuz kentin aynı zamanda en iyi kent olduğu ortaya çıkacaktır.¹³² Güzel polis anlamına gelen Kallipolis, Antik Çağ'da mükemmel toplum modelini tasvir eder. Bir ütopya şeklinde tasvir edilen Kallipolis, insanların birlikte yaşam şekillerinin “gelişimiyle ulaşılan ideal bir polis” modelidir.¹³³

Batı siyasi düşüncesinin önemli bir klasiği kabul edilen Platon'un *Devlet* adlı eseri, ütöpik bir çalışmadır.¹³⁴ Platon, bu çalışmasında ideal devleti ütöpik şekilde kurgulamaktadır. Fakat onun için bu devlet bir hayal değildir.¹³⁵ Onu gerçekleştirmek zor da olsa olağandır. Platon'un ideal devletinin sınırları, bütünlüğü ve birliği koruyacak şekilde ne çok geniş ne de çok dardır. Yeterli büyüklükte tasarlanan bu ideal devlet, tek bir bütün içerisinde olduğu sürece bölünüp dağılmayacaktır.¹³⁶ Devlet, bilginin, felsefenin, eğitimin önemini kabul ederken, maddi zenginliğin ve güce dayalı politikanın anlamsız olduğunu vurgular.¹³⁷ Platon, bilginin ve eğitimin önemini mağara metaforu ile

¹³⁰ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, ss. 48-49.

¹³¹ Sokrates'in Kallipolis ve Platon'un ideal kent karşılaştırması için bkz. Dawson, a.g.e., ss. 77-91.

¹³² Donald R. Morrison, “The Utopian Character of Plato's Ideal City”, *The Cambridge Companion to Plato's Republic*, ed. Giovanni R. F. Ferrari, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, ss. 232-235.

¹³³ Nihal Petek Boyacı, “Bir Eski Yunan Örgütlenmesi: Polis”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 17, Sayı 67, 2014, s. 150.

¹³⁴ Batı siyasi düşüncesinde Thomas More, modern ütopya geleneğinin öncüsü sayılırken, Platon ise klasik (kent) ütopyalarının öncüsü sayılır. Frank Edward Manuel, Fritzie Prigohzy Manuel, *Utopian Thought In The Western World*, New York: Harvard University Press, 2009, ss. 100-111.

¹³⁵ Platon'un idealize ettiği devlet, Antik Yunan döneminde kent devleti şeklindeydi. Güçlü merkezi bir devletin yokluğu ve genel istikrarsızlıktan dolayı siyasal düzen, küçük yönetim birimleri olan kent devletleri tarafından sağlanmaktaydı. Polis adı verilen birbirinden bağımsız kent devletleri, kent merkezi ve çevre bölgelerden oluşan geniş bir alanı içermekteydi. Kenneth Royce Moore, *Plato Politics and a Practical Utopia: Social Constructivism and Civic Planning in the Laws*, London: Continuum Publishing, 2012, s. 4; Fakat Sennett'e göre ise Antik dönemde “Atinalı için Yunanca'da kent anlamına gelen polis, harita üzerindeki bir yerden çok daha ötede bir şey demektir; insanların birliğe ulaştıkları yer demektir”. Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, s. 32.

¹³⁶ Platon, *Devlet*, s. 225.

¹³⁷ Donald G. Tannenbaum, David Schultz, *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, çev. Fatih Demirci, 8.b., Ankara: Adres Yayınları, 2013, s. 59.

açıklamaktadır. Eğitim ile aydınlanmamış ve gerçek bilgiye ulaşmamış insanlar, bağlı bulundukları zincirlerden kurtulup yaşadıkları mağaradan çıktıktan sonra bütün gerçekleri görebileceklerdir. Kendi zincirlerini çözerek bilgisizliklerine son veren insanlar, gölgelere değil gerçek nesnelere ve bilgiye ulaşabilecektir. Bu mağaradan ayrılan insanlar, bir daha geriye dönmek istemeyeceklerdir. Platon bu örnekle bilgi ve eğitimin, insanları gerçeklere, güzelliklere, iyi ideasına ulaştıracağını belirtmektedir.¹³⁸

Platon, ideal devletini bilgelik, cesaret, ölçü ve doğruluk (adalet) gibi dört değer üzerine kurar. Ona göre ideal devlette filozoflar yönetici olmalıdır. Çünkü tasarlanan ideal devlet ve diğer toplumlarının başında filozoflar bulunmazsa yeryüzünde hiçbir zaman gerçek mutluluk sağlanamayacaktır. Filozoflar devletin başına geçmedikçe ne devletin ne de yurttaşların sorunları bitmeyecektir. Çünkü Platon için tasarlanan devlet en iyi devlettir.¹³⁹

Platon, *Devlet* adlı eserinde ütöpik olarak tasarladığı ideal kenti, *Yasalar* adlı eserinde teorik olarak ele alırken genel olarak nasıl yönetileceğini, mekânsal özelliklerini ve sınırlarını betimlemiş ve “bireyin kendi yaşamını en iyi nasıl” sürdüreceğini tasarlamıştır.¹⁴⁰ Ona göre ideal kentin konumu denizden on beş kilometre uzaklıktadır. Deniz kıyısında ise güzel limanları bulunmaktadır. Kentin bulunduğu coğrafya engebeldir. Fakat her türlü ürün gerektiği kadar yetişmektedir. Engeli olduğu için ürünler çok bol değildir. Her şey fazla yetişseydi dış satım yapılacağı için kent, altın ve gümüş paralarla dolup taşardı. Bu gibi maddi kazanımlar ideal kentte değersizdir. Yasalar, ideal kentin erdemli olması için gereklidir. Kentte insanlar için esas, kendilerini korumak ve varlıklarını sürdürmek değildir. Esas ve değerli olan şey, insanların erdemli yaşamasıdır. Bu yüzden Platon için kent kurmak ve yasalarını yapmak insanları erdeme yönelten en iyi araçtır.¹⁴¹ İdeal kent kurgusunda, iyi bir kentin tüm hedefleri bütün yurttaşların mutluluğunu ideal bir mekân içerisinde sağlayarak erdemi düzenlemektir.¹⁴²

¹³⁸ Platon, *Devlet*, ss. 199-202.

¹³⁹ Platon, *Devlet*, s. 59, 121, 225.

¹⁴⁰ Antik Yunan kent-devletinin ideallerine uygun, bireye yönelik sistematik bir düşünce oluşturmaya çalışan Platon’a göre birey ve devlet; akıl, arzu ve cesaret gibi öğelerden oluşan uyumlu ve birbirine bağımlı yapılardır. Toplumdaki iş bölümü insan ruhunun üçlü yapısına uygun olduğunda en iyi örgütlenme gerçekleşecektir. Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.147.

¹⁴¹ Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1988, ss. 147-154.

¹⁴² Christopher Bobonich, *Plato's Utopia Recast: His Later Ethics and Politics*, UK: Oxford University Press, 2007, s. 409.

Platon'un ideal kentinde yurttaşlar seçilerek alınacaktır. Nüfus, kentin güvenliğini sağlayacak kadar olmalıdır. Bu nedenle toprağı işleyecek, tarımsal üretim yapabilecek¹⁴³ ve kenti savunacak olan yurttaşların sayısı (aile olarak) beş bin kırktır. Dolayısıyla ideal kent için ideal sayı, beş bin kırktır.¹⁴⁴ Bu sayı kentin yurttaş sayısıdır. Bu sayıyla birlikte ideal kentteki toplam nüfus yirmi beş bin ile otuz bin arasındadır. Bu sayı ilginçtir ki, modern dönemde Leonardo da Vinci ve Ebenezer Howard'ın ideal kentlerinin nüfusu için uygun gördükleri rakamdır.¹⁴⁵ Platon, bu sayı ile ideal kentin demografik planlamasını yaparak ihtiyaç duyulan kaynakların adil olarak dağıtımıyla birlikte, mekân organizasyonunu geometrik eşitlikle düzenlemeye çalışmıştır.¹⁴⁶ Mumford'un belirttiği gibi "onu büyüleyen kent imgesi geometrik bir mutlaklıktı" ve "bu imgeye ulaşmak için" yönünü tamamen geçmişe döndürmüştür.¹⁴⁷

Platon'un ütöpik nitelikte belirttiği diğer kent devleti ise Atlantis'tir. Platon, eski yazılı kaynaklarda adı geçen büyük bir ada ülkesi olarak Atlantis'i etrafında başka adalar bulunan ve kıta büyüklüğüne sahip geniş bir yer olarak tarif eder. Bu büyük ada devletinin güçlü bir uygarlık olarak Atlantik Okyanusu'nda bulunduğunu işaret eder. Atlantis adasındaki hükümdarlar, egemenliğini bütün adaya ve diğer kıtalara uzanacak kadar ihtişamlı büyük bir devlet kurmuşlardır. Avrupa ile Kuzey Afrika ve Mısır'a kadar uzanan hâkimiyet sahaları vardı. Fakat Atlantis, sonrasında büyük depremler ve tufanlarla birlikte sulara gömülmüştür.¹⁴⁸

Bilinen en popüler Antik Çağ ütopyalarından biri de Diodorus'un yazmış olduğu *Jumblos'un Güneş Adaları* eseridir. Güneş Adaları'nda toplumsal düzen, dört yüz kişilik komünlerin birlikte yaşadığı ve herkesin eşit haklara sahip olduğu bir mekânı

¹⁴³ Antik dönemin kentlileri kendi yiyecek ihtiyacını kendisi üretmekteydi. Bu yüzden Antik dönem kentlisi Max Weber'e göre bir yarı köylü idi. Alışveriş ve ticaretin bir aracısı olarak kentin bir yiyecek üreticisi olarak toprakla ilişkisi, kentsel ekonominin en önemli yönünü içerir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Weber, a.g.e., ss. 81-82; Ayrıca tarımsal gelişimin kentlerin ve devletlerin gelişmesine yol açtığına, tarımın kökenlerinin tarımsal köye değil, birçok topluluktan gelen malların ve enformasyonun biriktiği ve teknik becerilere sahip bireylerin toplandığı kente dayanmaktadır. Bkz. Jane Jacobs, *The Economy of Cities*, New York: Vintage Books, 1970; Kentlerin ve devletlerin tarihsel süreç içinde temel mübadele tarzı ile geliştiği fikri için bkz. Kojin Karatani, *Dünya Tarihinin Yapısı - Üretim Tarzından Mübadele Tarzlarına*, çev. Ali Karatay, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, ss. 107-130.

¹⁴⁴ Platon, *Yasalar*, ss. 198-200.

¹⁴⁵ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 226.

¹⁴⁶ Yves Charbit, Arundhati Virmani, "The Platonic City: History and Utopia", *Population*, Vol. 57, No. 2, 2002, ss. 207-235.

¹⁴⁷ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 220.

¹⁴⁸ Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2001, ss. 24-25.

betimlemektedir. Bu mekânda ihtiyaç duyulan şeyler ortaktır.¹⁴⁹ Toplumsal mekân, ortak üretim ve tüketime dayalı şekilde tasarlanmıştır. Komünal toplumsal mekân içerisinde, özgürlükçü ve eşitlikçi bir anlayış kurgulanarak insanların mutluluğu esas alınmıştır.

Jumbulos'un Güneş Adaları, Hint Okyanusu'nda Ekvatora yakın, bir takımada içinde yaşayan ideal bir toplumu anlatmaktadır. Güneş Adaları, bin kilometre dairesel çapta, birbirlerine benzer ve eşit mesafede uzak, aynı yasa ve adetlere sahip yedi adadan oluşmaktadır. Ada, Ekvator'da yer aldığı için ılıman bir iklime sahiptir.¹⁵⁰ İkliminin ılıman olmasından gıda maddeleri toplumun kendi ihtiyaçları için yeterli miktardadır. Bütün ada sakinleri, burada yetişen her şeyden bol miktarda faydalanırlar. Fakat herkes ihtiyacı olduğu kadar tüketir. Ada sakinleri her bilim dalına ve özellikle astrolojiye önem verirler.¹⁵¹ *Jumbulos'un Güneş Adaları*'nda güneş sembolizmi, burada yaşayan insanlar için adalet ve doğruluğu imgeler. Çünkü Antik Çağ'dan beri güneş, adaleti sembolize etmiştir.¹⁵² *Jumbulos'un Güneş Adaları*'nın ilk modern ütopya çalışmalarına ilham kaynağı olduğu da düşünülmektedir. Özellikle Tomasso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* eseri, sosyo-ekonomik ve sosyo-mekânsal olarak *Güneş Adaları*'na birçok noktadan paralellik ve benzerlik göstermektedir.¹⁵³

Orta Çağ'ın ilk zamanlarında Hristiyanlığın resmi din olmasıyla birlikte, kilise ve siyasal iktidar (devlet) birleşmiştir. Daha önce siyasal yapının dışında kalan kilise, siyasal iktidarla kendini uzlaştırmak için siyasal yapının bir öznesi haline gelmiştir. Bu köklü dönüşümün sosyal ve siyasal bağlamdaki amacı, kiliseyle devlet otoritesini birbiriyle uzlaştırmak güçlü bir yönetim modeli ortaya koymaktı. Bu dönemde Saint Augustinus *Tanrı Kenti* [The City of God] eseriyle Hristiyanlığı siyasal iktidarla uzlaştıran bir görüş ortaya koymuştur. Augustinus, eserinde Hristiyan inancını sistematik bir şekilde yeniden ele alarak, Yunan ve Roma felsefesinin etkili yönlerini özellikle Platon ve Cicero'nun görüşlerini destekleyecek şekilde birleştirip dönüştürerek ideal bir kenti tasarlamıştır.

¹⁴⁹ Usta, *Platon'dan Jambulos'a Antik Çağ Ütopyaları*, s. 37.

¹⁵⁰ David Wintson, "Jambulus' Island of the Sun and Hellenistic Literary Utopias", *Science Fiction Studies*, Vol. 3, No. 3, 1976, ss. 219-220.

¹⁵¹ Peter Von Mollendorff, "Stoics in The Ocean: Jambulus' Novel as Philosophical Fiction", *Philosophy and The Ancient Novel*, eds. Marilia P. Future Pinheiro, Silvia Montiglio, Groningen: Barkhuis Publishing, 2015, ss. 19-21.

¹⁵² Wintson, a.g.m., ss. 220-223.

¹⁵³ Paolo Treves, "The Title of Campanella's City of the Sun", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 3, No. 3-4, 1940, ss. 249-250; Christos P. Baloglou, "Jambuls' Sun State and T. Campanella's Civitas Solis: Some Comparative Parallels and Links of Two Utopias", *The State as Utopia: Continental Approaches*, ed. Jürgen Georg Backhaus, London: Springer Publishing, 2011, ss. 89-114.

Tanrı Kenti, Avrupa'yı sonraki bin yıldan fazla bir süre yönetecek kiliseyi destekleyen bir teoloji ve siyasetle donatılmıştır. Augustinus'a göre, gerçek kent veya geniş anlamda devlet, sadece ortak bir İsa Mesih sevgisinin bir araya getirilmesiyle oluşur. Bunun dışındaki hiçbir devlet, gerçek veya doğru bir devlet değildir. Gerçek devlet yeryüzünde bulunmayan ideal ve ebedi devlet olan Tanrı'nın devleti veya krallığıdır. Çünkü insanların devletleri ve kentleri, tarih boyunca insan günahının ve Cennet'te Tanrı'nın lütfundan düşüşün sonucu olarak yeryüzünde tezahür etmiştir.¹⁵⁴ Augustinus'a göre dünyevi kentlerdeki kötülüklerin, insanları Tanrı Kenti'nden uzaklaştırmaması için bireylerin iyi birer yurttaş olması gerekir. Bunun için insanların kilise aracılığıyla Hristiyan olarak yaşamaları gerekmektedir.¹⁵⁵

Augustinus, ideal devlet veya toplum hakkındaki düşüncelerini “tekvin” [*genesis*] hikâyesine bağlar. Cennet, devletin zorunlu olmadığı siyaset öncesi zamanı temsil ederken, devlet ise cennetten düşüşle başlayan bir zamanda ortaya çıkar. Kentler ve devletler, insanlar arasında bir uyumsuzluk sonucu olarak siyasal organizasyonu zaruri kılan bir günahın ürünüdür. Augustinus'a göre dünyadaki *Tanrı Kenti*'ni Kudüs, insan kentini ise Babil ve Roma temsil eder. Fakat gerçek Tanrı Kenti'nde insanlar Tanrı sevgisiyle bir arada bulunur. Burada, adaletin her şekilde tezahürü görülür. Gerçek devlet olan *Tanrı Kenti*, “Roma”¹⁵⁶ gibi dünya devletleri üzerinde galip olduğu zaman nihai bir çözülme meydana gelir. Augustinus, ideal kentin gerçekleşmesini tarihin nihai amacına bağlar. Çünkü ona göre tarihin, insanlığı bir hedefe yönelik olarak belli doğrultuda sevk eden amacı vardır. Bu amaç insan devletlerinin yıkılışı, Tanrı Kenti'nin zaferi ile İsa'nın son yargılama için dönmesiyle tarihin son bulmasıdır.¹⁵⁷

Orta Çağ Hristiyan dünyasının *Tanrı Kenti*'nin karşısında bir İslam düşünürü olan Farabi'nin ideal kenti, erdemli kent anlamına gelen *Medinet-ül Fazıla*'sı [Erdemli Kent] yer alır. Farabi'nin ütöpik bir kent kurgusu olan erdemli kenti, Platon'un *Devlet*'ine benzer özellikler taşımaktadır. Farabi, İslam felsefesinde hâkim olan “Neo Platoncu çizgide yer alarak dünyada iyi bir düzenin kurulması için her şeyin yerli yerinde olması

¹⁵⁴ Tannenbaum, Schultz, a.g.e., ss. 107-109.

¹⁵⁵ Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, s. 27.

¹⁵⁶ Sennett'e göre “Romalı kent yapıcıları, dünyevi kentin yerini belirlemek için gökleri araştırmış ve kentin iç geometrisini tanımlamak için sınırlarını belirlemeye çalışmışlardır”, Sennett, a.g.e., s. 322.

¹⁵⁷ Tannenbaum, Schultz, a.g.e., ss. 109-113.

gerektiğini düşünmüştür. Dünyevi mikro kozmosun göksel makro kozmosa denk hale gelmesinin tek yolu, iyi düzeni güvence altına alan bir kenttir.”¹⁵⁸

Platon’un ideal kentinden etkilenen Farabi, insanlığın nihai mutluluk hedefine ulaşmak için politik çerçevede ideal bir kenti kurgular. Platon’un ütöpik ideal devlet modelini *Erdemli Kent*’inde İslami şekilde birleştirmektedir. Farabi, neo Platoncu karakterde mutlu toplumu *Erdemli Kent*’inde idealize etmiştir.¹⁵⁹ Temel özelliği adalet olan, iyi ve erdemli yurttaşları bulunan bu ideal kent için gerçek mutluluğun ön şartını ortak dini bir inanca bağlamaktadır. Ortak bir inanca sahip yurttaşların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ve siyasi erdem olan adalet; güvenliğin temini, ortak malların ve sosyal hakların dengeli şekilde dağıtımı, ideal kentte gerçek anlamda uygulanmaktadır.¹⁶⁰

Farabi, ilk olarak toplumun meydana gelmesini Platon gibi insanların ihtiyaçlarını karşılaması için bir araya gelmesiyle açıklar. İnsanların örgütlenmiş topluluk içinde karşılıklı işbirliği olmadıkça gerçek mutluluğa ulaşamayacaktır. En üstün iyilik ve mükemmelliğe ancak kentte ulaşılabilir. Farabi’nin *Erdemli Kent*’i, “insanların gerçek anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmelerini” amaçlar.¹⁶¹ Böyle bir kent ancak erdemli ve ideal kent olabilir.

Farabi, *Erdemli Kent*’i Platon gibi canlı organizmaya benzetir. Bir bedenın organlarının uyum içinde çalışmaları, vazifeleri, hastalanma veya bozulmada bütün bedeni etkilemesini kent üzerinden benzetme yapar. Bu kentin yöneticisi sıradan bir insan olamaz. Yaratılıştan yöneticiliğe kabiliyetli, iradeli, bilgili, adil, dürüst ve cesur bir filozof olmalıdır. Bu yöneticinin kişisel ihtirası olmayıp, gümüş altın gibi zenginlik peşinde koşmamalıdır.¹⁶² Bu nedenle Farabi, hem ilahi hem de beşeri görevlerde özel bilgiye sahip Platoncu filozof kral kavramından yararlanmıştır. İdeal yönetici olarak peygamber kral veya onun izinden giden filozof kralın tarifini yaparken bu ikisini yasa koyucu olarak birleştirmeye çalışmıştır.¹⁶³

¹⁵⁸ Aziz Al-Azmeh, “İslam Siyasal Düşüncesi”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I*, haz. David Miller vd., çev. Bülent Peker, Nevzat Kırış, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, s. 421.

¹⁵⁹ Majid Fakhry, *Al Farabi-Founder of Islamic Neoplatonism*, Oxford: Oneworld Publications, 2002, ss. 2-31.

¹⁶⁰ Fakhry, a.g.e., ss. 99-100.

¹⁶¹ Ebu Nasr El-Farabi, *El-Medinetü’l Fazıla*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, ss. 69-70.

¹⁶² Farabi, a.g.e., ss. 70-80.

¹⁶³ Tannenbaum, Schultz, a.g.e., s. 124.

Farabi'nin *Erdemli Kent*'i gerçek adalete ve orantılı eşitliğe dayanır. Bu kentte herkes yaratılışı ve kabiliyetine uygun görevlerde çalışır ve buna göre hak ettiği dereceyi alır. Bu kentte, yurttaşların hem bireysel hem de müşterek yaptığı görevler vardır. Bu görevlerini hakkıyla yerine getiren yurttaşlar, üstün ve erdemli ruh hali kazanarak güçlü ve mükemmel olurlar. Bunlar sağlandığında kentin yurttaşları bir ruh veya bedenin bütünü gibi ortak mükemmeliyete ve mutluluğa erişebilirler.¹⁶⁴

3.2. Modern Dönemde İdeal Kent Arayışları

Toplumsal mekânlarda her ütöpik tasarım, var olan topluma karşı bir hoşnutsuzluktan esinlenir. Toplumda adaletsizliğin veya yoksulluğun algılanması halinde, bu sorunların altında yatan sebepleri ortadan kaldıracak örgütlenme biçimi ve yeni bir mekân kurgulanır. Toplumsal mekânda iyi bir toplum tasarımı, ütopyacı düşüncede “mükemmeliyetçi” örgütlenmenin karşılığıdır. Bunun için ideal kentlerde, mükemmeliyetçi bir anlayışla toplumsal kurumları oluşturmak gereklidir.¹⁶⁵

Helen dünyasının ideal kenti, Batı ütopyasını fazlasıyla etkilemesi Rönesans döneminde yeniden keşfedilen Platon'un ideal kenti (devleti) yoluyla olmuştur. Platon'un tasarladığı bu kent Helenistik geleneği yansıtan ideal kent şeklidir. Rönesans döneminde birçok kent ütopyacısı kendi tasarımlarını, Platon'un *Devlet*'inin bir devamı olarak görmüşlerdir.¹⁶⁶ Bu durum, Rönesans'tan itibaren özgün bir tasarım uğraşı olan düşünsel mimarlığa da etki etmiştir.¹⁶⁷ Rönesans mimarlarının tutkulu kent planlarında, *Devlet*'in fiziksel kopyasını oluşturmak amacı vardır. Farklı sınıflar ve meslekler için özellikle ayrılmış mekânları ile Rönesans'ın merkezi, dairesel ve dışa doğru açılan tasarımı Platoncu ideal kentin tam fiziksel yansımasıdır. Nitekim More'un ütopya kurgusu, “Platon'un soyut devletini eyleme dönüştürme arzusunu taşımıştır.”¹⁶⁸

Andreae'nin *Hristiyan Kenti* [Christianopolis], Rönesans ideal kentinin kusursuz simetrisine sahiptir. Bu kentin şekli kare olup, kenarları belirli uzunlukta sağlam duvarlarla korunmuştur. Aynı yükseklikte ve aynı yapı malzemeleriyle yapılmış binaların

¹⁶⁴ Farabi, a.g.e., ss. 83-86.

¹⁶⁵ Goodwin, a.g.m., ss. 409-410.

¹⁶⁶ Krishan Kumar, “Aspects of the Western Utopian Tradition”, *History of the Human Sciences*, Vol. 16, No. 1, 2003, s. 66.

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Üstün Alsaç, “Düşünsel Mimarlık: Rönesans Ütopyaları Aracılığıyla Bir Örnekleme”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, No 1, 1978, ss. 31-52.

¹⁶⁸ James Steintrager, “Plato and More's Utopia”, *Social Research*, Vol. 36, No. 3, 1969, ss. 357-372.

düzenli sırası, kentin hem fiziksel hem kutsal merkezi olan dairesel tapınağa ulaşan bir ana caddesi vardır. Kent, ayrıntılı şekilde her biri farklı ekonomik ve sosyal faaliyetleri gerçekleştirmeye odaklanmış birçok mahalleye bölünmüştür. Benzer şekilde Campanella'nın *Güneş Ülkesi* de “yüksek bir tepenin üzerine, ortak merkezli yedi daire şeklinde kurulmuştur. Kentin etrafı muhkem kalelerle çevrilmiştir. Kentin merkezinde bulunan büyük tapınaktan, bütün siyasi ve dini gücün merkezinden, dört geniş yol dört kapıya doğru kollar şeklinde açılır. Her bir dairesel mekân, kentin içinde icra edilen farklı sanatları ve meslekleri barındırır. Bu şekilde yedi daire organik bir bütünlük göstererek kentin bütün ihtiyaçlarını karşılar. Kentin yedi dairesinin üzerinde bütün insan bilgileri fiziksel olarak yansıtılır. Fiziksel bir nesne ve mimari olarak kentin kendisi, bütün bilginin bir özeti olarak okunur. İdeal yaşam için gerekli olan bütün sanatların ve bilimlerin mekânsal yansıması burada gösterilmeye çalışılır.”¹⁶⁹

Bunun başka bir örneği ise Bacon'nun *Yeni Atlantis* eseridir. *Yeni Atlantis*, bilimin egemen olduğu ve deneysel bilgi ile gerçeklere ulaşmayı amaçlayan ideal bir kenttir. Bacon, Platon'un *Devlet*'i ve *Atlantis*'nden, More'un *Ütopya*'sından esinlenmiştir. Burada olan *Yeni Atlantis*'te halk bilim ile uğraşmaktadır. Bu adada, bütün bilimsel çalışmaların ve toplantıların yapıldığı bir kurum olan “Süleyman'ın Evi” bulunmaktadır.¹⁷⁰ Bacon'un ideal toplumunda sıradan insanlar değil, bilim ile uğraşan insanlar bulunmaktadır. Bu durum, modern kent ütopyalarında geleneksel toplum ile bilgi toplumu arasındaki çarpıcı farklılığa ve gerilime işaret etmektedir.¹⁷¹

Modern kent ütopyaları, 16. yüzyılda dini çekişmelerin ve savaşların olduğu dönemde ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında meydana gelen bu bozulmalar sonucunda, ütöpik olarak sekülerize bir dünyaya doğru yeni toplumsal mekânlar ve hedefler belirlenmiştir. Orta Çağ'ın sonlarında Avrupa'da kent sistemi gittikçe sekülerleşmiştir.¹⁷² Gittikçe sekülerize bir dünya görüşü etrafında şekillenen kent dokusunda feodal ve dinsel iktidarları yansıtan yapıların yerlerini, toplumsal ve hukuksal güçlerin egemenliğini

¹⁶⁹ Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi*, çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul: Say Yayınları, 2011, ss. 65-70; Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, ss. 19-20.

¹⁷⁰ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

¹⁷¹ Cem Deveci, “Bacon's New Atlantis: A Utopia For The Scientist, Not For Humanity”, *Boğaziçi Journal*, 20 (1), 2006, ss. 7-28; Robert P. Adams, “The Social Responsibilities of Science in Utopia, New Atlantis and After”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 10, No. 3, 1949, ss. 374-398; Bacon'ın ütopyası ile diğer Rönesans ütopyalarında bilim ve toplum için bkz. Judah Bierman, “Science and Society in the New Atlantis and Other Renaissance Utopias”, *PMLA*, Vol. 78, No. 5, 1963, ss. 492-500.

¹⁷² Lefebvre, a.g.e., s. 378.

yansıtan yapılar almıştır. Rönesans kentleri aslında Antik Çağ kentinin prototipi olarak yeni formda inşa edilmiştir. Örneğin İtalya'nın, Roma İmparatorluğu'nun eski ana toprağı üzerinde yer alması ve Katolik Kilisesi'nin merkezinin Roma'da bulunması, antik Yunan kentlerini andıran Floransa, Cenova, Venedik ve Roma gibi kent devletlerinin ilerlemeci ve gelişmelere açık olmaları, bu bölgeleri Rönesans'ın öncüsü konumuna getirmiştir. Bu dönemde mimariye ilişkin çalışmalarda, modern insan tipine uygun ideal kentin inşasına başlanmıştır. Bu tür çalışmalar, modern kent ütopyelerine dair kentlerin modern bir şekilde geometrik, ussal ve işlevsel unsurlarla donatılmış ve o zamana kadar rastlanmayan kent planlama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Örneğin zenginliği ve modernliğiyle birlikte mutlu ve antik bir kenti idealize eden Floransa'da gotik mimariye karşıt olarak geometrik, simetri ve perspektifin hâkim olduğu yeni bir kent inşa edilmiştir.¹⁷³

Bununla birlikte, Romalılar da kentleri ideal bir şekilde planlamak için benzer geometrik şekillerden yararlanmışlardır. Simetrik kurallara göre çizgisel ve görsel algıya ayrıcalık tanımışlardır. “Nitekim hâkimiyetin, geometricinin cetvelinden geldiğı düşünülerek; bedenler, tapınaklar ve kentler, hatları iyi düzenlenmiş ideal bir toplumun ilkelerini dışa vurur gibi görünmüştür.”¹⁷⁴ Rönesans düşüncesinde bu kentler, mikrokozmos ile makrokozmosu yani kenti, doğayı ve kâinatı birbirine bağlamayı amaçlayan ideal toplumsal mekân haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu yeni formda biçimlendirilen kentsel doku, aslında insanlığın her dönemde düşlerini süslendiren mutlu bir toplumun ideal mekân hayalini de yansıtmıştır. Rönesans'ın yeni kentleri, geometrik ve matematiksel olarak bu hayalin gerçeğe dönüştürülmesine zemin hazırlamıştır.¹⁷⁵ Bir diğer anlamda kentsel mekân, hayal gücüyle matematiksel ilkeler doğrultusunda mükemmelleştirilmeye çalışılmıştır.

Thomas More, Rönesans'ın hümanizm ile Orta Çağ'ın dinsel sorunları arasında *Ütopya*'yı (1516) kaleme alarak, ideal toplumsal mekânı tasarlamıştır.¹⁷⁶ Fakat bu tasarı, geçmişteki ütöpik tasarımların benzer izlerini taşımıştır.¹⁷⁷ Geçmişte tasarlanan

¹⁷³ Bayka, a.g.m., ss. 14-15.

¹⁷⁴ Sennett, a.g.e., s. 78.

¹⁷⁵ Bayka, a.g.m., s. 15.

¹⁷⁶ More'un *Ütopya*'sında Hristiyan dünya görüşü hâkimdir. Çünkü *Ütopya*'da halkın çoğı Hristiyan'dır. More, kurguladığı ideal mekânda işlevsel bir ekonomik sistem için ortak mülkiyeti, katı iç kuralları, modern ekonomik kavramları ve dini gelenekleri birleştirmiştir. Esa Mangeloja, Tomi Ovaska, “Sir Thomas More's Utopia: An Overlooked Economic Classic”, *Economic Affairs*, Vol. 39. No. 1, 2019, ss. 66-80.

¹⁷⁷ Nancy, a.g.m, ss. 3-6.

modellerinden farklı olarak *Ütopya*; rasyonel, eşitlikçi ve faydacı gibi özelliklerle hümanist bir yapıda ön plana çıkmıştır.¹⁷⁸

Ütopyanın hümanist yaklaşımla ilişkisini analiz eden Hanan Yoran, More'un 16. yüzyıl Avrupası'nda sosyal kurumların ve uygulamalarının açıkça eleştirilerine değinmektedir. Yoran, ütopya'da yapılan bu eleştirilerle ideal toplumsal mekânın nasıl kurgulandığını yani kurgu ile gerçeklik arasındaki bağları hümanizmle ilişkilendirmektedir. Ona göre, More'un *Ütopya*'sı aynı dönemde yaşayan Erasmus'un hümanist düşüncelerinin sosyo-mekânsal öngörü ve değerlerini yansıtmıştır.¹⁷⁹ Bununla birlikte More'un *Ütopya*'sı sosyo-mekânsal yönü başta olmak üzere siyasi, ekonomik ve dini birçok doktrin ve anlamı ortaya koymaktadır.¹⁸⁰ Wayne A. Rebhorn için ise ütopya, Rönesans hümanizmin temel doktrinleri olan insanın eğitilebilirliği, potansiyel iyiliği, rasyonelliği ile birlikte sosyo-mekânsal planlama ve sosyal kurumların hem toplumu bir bütün olarak iyileştirmek hem de bireyi, insani olarak yükseltmektir. Bu yönüyle ütopya, Rönesans hümanizminin temel doktrinlerini paylaşarak ideal toplumsal mekânı ortaya koymuştur.¹⁸¹

More'un kurguladığı *Ütopya*,¹⁸² akıllı ve erdemli Kral Utopus'un ele geçirdiği adaya verdiği isimdir. Bu adanın mekânsal büyüklüğü ve şekli ise uzunluğu beş yüz mil, genişliği iki yüz mildir.¹⁸³ Adanın ortasına doğru gemilerin yanaşabileceği liman şeklinde geniş bir körfez vardır. Adada, elli dört büyük ve güzel kent inşa edilmiştir. Herkes aynı dil konuşur, aynı gelenek, kurum ve yasalar yürürlüktedir. Kentler birbirine benzer olarak yaklaşık kırk kilometre uzaklıkta kare planlı şekilde tasarlanmıştır. Ütopya'nın başkenti Amaurote, diğer kentlerle benzer özellikte olup adanın ortasında kurulmuştur. More, Ütopya adasında bütün kentsel mekânın bir plan üzerine kurulduğunu belirtir. Sokaklar ve meydanlar, hem ulaşımı kolaylaştıracak hem de rüzgârdan korunacak biçimde planlanmıştır. Evler üç katlı taş veya tuğla duvarlardan örülü, sokaklar boyunca karşılıklı

¹⁷⁸ Kumar, "Aspects of the Western Utopian Tradition", s. 68.

¹⁷⁹ Yoran, a.g.m., ss. 3-27.

¹⁸⁰ George Sanderlin, "The Meaning of Thomas More's Utopia", *College English*, Vol. 12, No. 2, 1950, ss.74-77.

¹⁸¹ Wayne A. Rebhorn, "Thomas More's Enclosed Garden: Utopia and Renaissance Humanism", *English Literary Renaissance*, Vol. 6, No. 2, 1976, s. 140.

¹⁸² "Ütopya adasının kuruluşu modern ulus devletin ilk mekânsal inşasını simgeler. Kral Utopus'un bu mekânı ada şeklinde ana karadan ayırması, mekânsal düzlemde ulus devletin bağımsızlığının simgesi olan toprak sınırına işaret eder". Hakan Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, Bursa: Sentez Yayın, 2015, s. 108.

¹⁸³ Andrew Simoson, "Minimizing Utopia", *Math Horizons*, Vol. 23, No. 3, 2016, ss. 18-21.

yan yana olarak düzenlenmiş gayet temiz ve güzeldir. Evlerin arkasında geniş bahçeler bulunur. Her evin bir sokak kapısı, bir de bahçe kapısı vardır. Evlerin kapılarında kilit ve anahtar yoktur. Çünkü Ütopya’da “ortak mülkiyet”¹⁸⁴ esas olduğu için evler ve içindekiler özel değildir.

Ütopya kentinde yaşayanlar, bahçelerine büyük önem verirler. Bahçelerde güzel ürünler yetiştirildiği gibi güzel görünümüne de dikkat ederler. Kent sakinleri arasında kimin en güzel bahçeyi yapacağı konusunda yarışmalar düzenlenir. Kent sakinleri için bu uğraş çok yararlı görülür.¹⁸⁵ Bahçe sevgisinin kazanılması için her kent sakinin iki yıl doğayla iç içe yaşaması zorunlu tutulur. Böylece More, bahçe-yurttaşlarını eğiterek bahçe kenti düşüncesini ortaya koyar.¹⁸⁶ Tarım sembolik olarak ütopyadaki işlerin merkezinde durur. Çünkü bu durum medeniyetin kendisini tanımladığı ilk eylemdir. Bu yönüyle More, yaşadığı dönemin hümanistlerinin eğitimi bir tarım türü olarak gördükleri ve en azından metaforik olarak masumiyet bahçesine dönüştürdükleri dünyayı özledikleri yerde, ütopyalılar bir çiftçi ve ütopya ise büyük duvarlarla çevrili güzel bir bahçeye benzetilmiştir.¹⁸⁷

More’un ortaya koyduğu en büyük yenilik, Orta Çağ kentlisinin kırsal hayatına ve eğlencelerine karşı sevgisini kurumsal olarak desteklemektir. İnsanlar, hoş vakit geçirmek için kentin yakınlarındaki tarım arazilerine götürülüp kırsal hayatın faaliyetlerine aşına olurlar. More, bu faaliyetlerle kır ve kent arasındaki eşitsizliği ve gizli düşmanlığı kırmayı amaçlamıştır. Kentlerde bahçelerin önemini yeniden canlandırarak, bahçeyi kent planlamasının temel unsurlarından biri haline getirmeyi amaçlamıştır.¹⁸⁸

Ütopya, aynı zamanda toplumsal eşitlik düşüncesini kentsel hayatta uygulamak için kolektif hizmet ve dostça birlikteliği önemseyerek iktidarın katı şekillerini ve uygulamalarını yumuşatmıştır. Kevin Corrigan’a göre More’un ütopyası, Platon’dan esinlenmesine rağmen tam olarak ideal kent imgesine sahip değildir.¹⁸⁹ Dolayısıyla More’un toplumsal mekâna dair düşüncelerinde, Platon’un kentsel imgelemesinden farklı

¹⁸⁴ Ortak mülkiyet düşüncesi, ütopyada ekonomik sistemin temelidir. Ortak mülkiyet, ekonomik gelişmenin bir aracı olarak görülmüştür. Bu yönüyle ütopya, sosyalizmdeki ortak mülkiyete dayalı sistemlere öncülük etmiştir. Mangeloja, Ovaska, a.g.m., s. 78.

¹⁸⁵ More, a.g.e., ss. 113-116.

¹⁸⁶ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 407.

¹⁸⁷ Rebhorn, a.g.m., ss. 141-142.

¹⁸⁸ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 407-409.

¹⁸⁹ Kevin Corrigan, “The Function of the Ideal in Plato’s Republic and St. Thomas More’s Utopia”, *Moreana*, Vol. 27, No. 4, 1990, ss. 27-49.

ve Orta Çağ düzeninin dışına çıkmaya başlayan mekânsal bir ölçek vardır. Bu ölçekte kentsel mekân yaklaşık on kilometre karedir. Ütopyada kentlerin mekânsal ölçeği arazinin uygunluğuna göre benzer şekildedir. Kentsel mekânın benzerliği gibi toplumsal yaşam ve kültürde de benzerlik hâkimdir.¹⁹⁰ Bütün benzerlikleriyle bu hayali ada, modernitenin temel esaslarına uygun şekilde, insanın bilinçli iradesinin bir tasarımı olarak kurgulanmıştır. Bu durum ütopyanın kendine has hayalî bir ulus devlet modelini mekânsal olarak ortaya koymaktadır.¹⁹¹

4. MODERN KENTİN DÖNÜŞÜMÜ

Rönesans'ın kentsel mekân plancıları, akılcı ve bilimsel paradigma ile tasarladıkları merkezî ve dairesel kentlerde hiyerarşik ve aristokratik bir ideal mekân kurmayı hedeflemişlerdir. Bu durum, 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Avrupa'da kentsel hayatın hem biçiminin hem de içeriğinin radikal olarak değişmesine sebep olmuştur. Yeniden bir varoluş modeli olarak Rönesans; ekonomiden üretim biçimlerine, ulus devlet gibi siyasal dönüşümlerden bilimsel olarak mekanik dünya algısına kadar çok yönlü değişime neden olmuş ve bunun en görünür yansımaları kentsel mekânda belirginleşmiştir. Bu nedenle modern dönem kentlerini kavrayabilmek için Rönesans döneminin Avrupa kültürünü radikal şekilde etkilediği, özgürlüğe doğru bir ideal önerdiği ve insanın onurlu bir hayatı hak ettiği ve bunun için ideal toplumsal mekânların inşasını beraberinde getirdiği düşünülür.¹⁹² Bu yeni düşüncenin etkisiyle kentsel mekânlarda; düz caddelerden, düzenli ve simetrik evlere, taş ve tuğla yol döşemelerinden heykelli çeşmeler ve anıtlara kadar birçok alanlarda biçimsel düzen anlayışı geliştirildi.¹⁹³ Nitekim kentsel bölgelerin ve binaların matematiksel olarak düzenlenmesi, simetrik anlayışın yansımalarına işaret etmektedir. Bu yüzden simetrik anlayış, modern kentlerin ilk ve en basit şeklini oluşturmaktadır.¹⁹⁴

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda, dönemin idarecileri ve düşünürlerinin çoğunun modern kentin sorunları üzerine doğrudan veya dolaylı olarak ortaya koydukları bazı

¹⁹⁰ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 408.

¹⁹¹ Çörekçiöğlü, a.g.e., ss. 160-161.

¹⁹² Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 429-430. Mumford, bu değişimin esasını 12. yüzyıla dayandırmakta ve Avrupa kültürünün gerçek Rönesans'ının, kentsel mekân tasarımının, entelektüel zaferinin Aquinolu Tommaso, Magnus ve Dante gibi düşünürlerin eserlerinde simgesel olarak zirveye ulaştığını belirtmektedir.

¹⁹³ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 432-435.

¹⁹⁴ Neslihan Sam, *Kent Toplum Kültür*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2017, s. 55.

önerileri ve fikirleri vardı. Özellikle düşünürlerin çoğunluğu, modern kent sorunu üzerine yoğunlaşmışlardır. Charles Fourier gibi “sosyalist ütopyacı düşünürler”,¹⁹⁵ bilimsel ve uyumlu ilkelere bağlı olarak kentin yeniden düzenlenmesi için somut öneriler sunmuşlardır. Kentteki sefaleti ve acımasız ekonomik düzeni toplumsal rahatsızlığın esas belirtileri olarak görmüşlerdir. Bu yüzden modern kentlerin sefalet içerisindeki, çirkinliği ve tekdüzeliği Fourier gibi ütöpik düşünürleri çok etkilemişti ki yeni bir ideal kent tasarlamışlardır.¹⁹⁶ Bu kent tasarımında insanların, ortak mülkiyet anlayışı ile ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri büyük yapı kompleksleri bulunmaktadır. Kentin konutları ve iş merkezleri belirli düzen dâhilindedir. Kentte çıkabilecek yangınların hızlı yayılması engellenip kirlilik ve düzensizlik giderilmiştir. Kent, kötü hava koşullarına uygun olarak düzenlenip iklimlendirilmiş, sokakları on sekiz metre genişlikte ve kamu alanları ise kentin sekizde birini oluşturmuştur.¹⁹⁷

“Eğri büğrü, dar ve güzel yapılmış, sağlıksız yolların ortasında plansızca, tamamen gelişigüzel bir biçimde bir araya toplanmış binalar ilkel bir şehir meydana getirirler. Fransa’nın şehirleri genellikle bu haldedir. İlkel bir görünüme sahip olmayan bir mahalleye nadiren rastlanır. Petersburg, Philadelphia, Amsterdam, New London, Nancy, Turin, Yeni Marsilya ve üç dört sokağını gezdiğinizde tümünü avucunuzun içi gibi bilebildiğiniz diğer uygar şehirler tekdüze, yarım yamalak ve dama tahtası gibi düzenlenmişlerdir. Bu şehirlerin geri kalan kısmını gezmeye cesaret edemezsiniz, zira iç karartıcı ve can sıkıcı bir görüntüye sahiptirler. İnsanlar da, şayet biraz süslü ve farklılarsa, Paris gibi daha ilkel şehirleri tercih ederler.”¹⁹⁸

Fourier’in 18. yüzyılın sonlarında bilimsel ilkelerle ortaya koyduğu fikir, Paris gibi önemli bir kentin yeniden düzenlenmesi için önemli bir adım olsa da, “uzun zaman önce kaybolmuş bir geçmişe özlem taşıyan yapıdaydı”. Bu sebeple kapitalist sistem içerisinde modern kent yaşamının “hızla dönüşen gerçekleriyle ütopyacı düşünürlerin planlarının arasında bir ayrım vardı”.¹⁹⁹

¹⁹⁵ 18. ve 19. yüzyıllarda sosyalist düşünürler, ütopyayı mükemmellik hayalinin ötesine geçirerek somut bir gerçeklik kazandırmak istemişlerdir. Bilim, akıl ve iyi yönetimin hedefleri modern bir ütopyaya dönüşmüştür. Modern ütopya da bu yönüyle sosyalist bir ütopyadır. Kumar, *Ütopyacılık*, ss. 149-150; Ayrıca bkz. Krishan Kumar, “Utopian Thought and Communal Practice: Robert Owen and the Owenite Communities”, *Theory and Society*, Vol. 19, No. 1, 1990, ss. 1-35.

¹⁹⁶ David Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, çev. Berna Kılınçer, İstanbul: Sel Yayınları, 2019, ss. 110-113.

¹⁹⁷ Akt. Michel Ragon, *Modern Mimarlık ve Şehircilik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, ss. 51-52.

¹⁹⁸ Ragon, a.g.e., s. 54.

¹⁹⁹ Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, ss. 110-113.

Fransız ütöpik sosyalistlerinin aksine İngiliz düşünür Robert Owen ise, modern kentlerdeki kapitalist düzeni eleştirmiştir. Owen, “Yeni Toplum Görüşü” ile eşitliğin ve sosyal adaletin hüküm sürdüğü bir projeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Cehaletin ve acının yok edilmesi ile toplumsal mekânlarda; aklın, bilginin ve mutluluğun hâkimiyeti sağlanmış olacaktır. Owen, bu düşüncelerini New Lanark’ta uygulamaya çalışmış, buranın sakinlerinin yaşam koşullarını iyileştirmek için ideal toplumsal mekân planlamıştır. 19. yüzyılda bu örnek planın, Birleşik Krallığın her yerinde uygulanmasına çalışmıştır.²⁰⁰ Dolayısıyla Owen, gerçek dünyada sosyal bir dönüşümü pratiğe sokmaya çalışarak, alternatif toplumsal bir düzen ve mekân planlamıştır.²⁰¹

Aydınlanma dönemi ile birlikte mimari çalışmalar ve kentsel planlamalar çok hızlı gelişim göstermiştir. L’Enfant’ın Washington DC planı, 18. yüzyılın klasik ve rasyonel düşüncesinden etkilenmiştir. Bu planlamanın ve yeni mimari yapıların diğer Amerikan kentlerinde inşa edilmesiyle birlikte kentsel mekânlarda hızlı bir kapitalistleşmeye neden olmuştur.²⁰² L’Enfant’ın idealize ettiği kent planlamasında, “kent’in bütün işlevlerini mekâna, konumsal ihtişama ve harekete feda etmekten”²⁰³ kaçınmamıştır. Patrick Geddes ve Ebenezer Howard’ın sanayi devrimiyle dönüşüm geçiren kentlere karşı 19. yüzyılın sonlarında, kır ile kentin en ideal yönlerini birleştirmeye çalışmışlardır.²⁰⁴

Howard’ın “Bahçe Kent” modeli, dönemin endüstri kapitalizminin toplumsal mekândaki yıkıcı sonuçlarına bir tepki olarak ortaya konmuş, düşük yoğunluklu ideal bir kent modelidir. Bu açıdan “Bahçe Kent”, salt kentsel mekân sorunlarına çözüm arayışının ötesinde yeni ideal bir toplum anlayışıdır.²⁰⁵ Howard, ütopyacılı düşünürlerden etkilenerek idealize ettiği “Yarının Bahçe Kenti” ile yeni bir uygarlığı ortaya çıkaracak kentsel gelişim modelini tasarlamıştır.²⁰⁶ Howard, ideal kenti gerçekleştirmek için büyük nüfusa

²⁰⁰ Robert Owen, *Yeni Toplum Görüşü ve Lanark Raporu*, çev. Lale Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

²⁰¹ Chris Rogers, “Robert Owen, Utopian Socialism and Social Transformation”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 54 (4), 2018, ss. 256-271.

²⁰² Manfredo Tafuri, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, London: The MIT Press, 1976, ss. 16-40.

²⁰³ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 493.

²⁰⁴ Kumar, *Ütopyacılık*, s. 29.

²⁰⁵ Tayfun Çınar, “Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökenleri ve Kentbilimine Katkıları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 55, Sayı 1, 2015, ss. 48-49.

²⁰⁶ Howard’ın ütopyacılı düşünürlerden etkilenerek bahçe kent idealini ortaya attığını Harvey şöyle belirtmektedir: “Howard, Edward Bellamy’nin yeni yayımlanan *Geriye Bakış* adlı ütöpik romanını okudu. Ve Londra’nın kalabalık mahallelerine gitti, dar ve karanlık sokaklardan geçerken, insanların yaşadığı kötü evleri gördü. Bellamy’nin hayalini gerçekleştirmenin ve dönemin Londra’sında adalet, beraberlik ve

sahip kentlerin sanayi kirliliği ile sağlıksız ve düzensiz kenar mahallelerine karşılık, sınırlı nüfusa sahip, düzenli ve sağlıklı yerleşim yerleriyle daha organik bir kent önermiştir.²⁰⁷ Howard'ın ideal kentinde toplumsal mekân, bütün kurumlarıyla düzenli şekilde örgütlenmiştir. Toplumsal sağlığın korunması için kentsel altyapı ve sıhhi düzenlemeler yapılmış, çevrenin güzelleştirilmesi için kamusal alanlar yeterli sayıda parklar ve bahçelerle donatılmıştır. Londra gibi büyük modern kentlerde düzenli bir merkezileştirme oluşturulmasıyla nüfus yoğunluğunun ve düzensiz kentsel büyümenin önüne geçileceğini önermiştir. Bahçe Kent yaklaşımının pratiğe konulmasıyla yoğun nüfusun kent merkezlerinde azalacağı, düzensiz büyümenin önüne geçileceği ve bununla birlikte bir kent hakkı olan “temiz hava ve gün ışığı gibi doğal güzelliğe” yeniden kavuşulacağı amaçlanmıştır.²⁰⁸

Howard'ın Bahçe Kenti, dikkat çekecek kadar ideal ve gerçekleştirilebilecek kadar dönemin uygulamalarına yakındı. Bu ideal kent, organik bir sınırlama ve düzene dayalı ekolojik çerçevede kır ile kent arasındaki dengeyi gözeten rasyonel bir kentti. Kırsal ve kentsel değerleri bir araya getiren organik yaklaşımı sonraki dönemlerde kentsel gelişim ve planlama hareketlerine etki etmiştir.²⁰⁹

Howard, sadece kentin fiziksel gelişimini değil aynı zamanda kır ile kent yaşam şekillerinin birleştirilmesini de planlamıştır.²¹⁰ Planlamada amaç, insanların sağlık ve refah standartlarını yükseltmektir. Bu amaca ulaşmak için kır ve kent yaşamının sağlıklı, doğal ve iktisadi alanlarını birleştirmek gerekmektedir. Dairesel şekilde nüfusu otuz bin olarak planlanan Bahçe Kent, güzel bir bahçe estetiğinde tasarlanmıştır. Kent, tasarım ve

dostluğun hâkim olduğu bir toplumsal düzenin yollarını aradı. Sonrasında *Yarının Bahçe Kentleri* adını verdiği kitabını yayımladı.” Bkz., Harvey, *Umut Mekânları*, s. 313; Mumford ise, Howard'ın Bahçe Kent idealini ortaya atmasını Leonardo da Vinci'nin ilham veren çalışmalarıyla ilişkilendirir. Çünkü Leonardo da Vinci, Milano'daki nüfus yoğunluğuna ve buna bağlı olarak konut sorununa çözüm için nüfusu otuz bini geçmeyen, her biri beşer bin konutluk on küçük kent kurmayı tasarlamıştır. Bununla birlikte kent içi yaya ve taşıt trafiğinin birbirinden ayrılmasını, kentte sulama sistemine bağlı bahçeler kurulmasını önermiştir. Lewis Mumford, “Bahçe Şehirler ve Modern Şehir Planlaması”, çev. Ruşen Keleş, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, 1961, s. 176; Michel Ragon'a göre Charles Fourier, Howard'ın bahçe kent idealini yetmiş yıl öncesinden tasarlayarak kent ile kır birleştirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ragon, a.g.e., s. 51.

²⁰⁷ Sigfried Giedion, *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*, Cambridge: Harvard University Press, 1959, ss. 685-686.

²⁰⁸ Ebenezer Howard, *Garden Cities of To-Morrow*, London: Swan Sonnenschein & Co., 1902, s. 13.

²⁰⁹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 625-635; Stephen V. Ward, “Ebenezer Howard: His Life and Times”, *Form Garden City to Green City*, eds. Kermit C. Parsons, David Schuyler, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2002, ss. 32-33.

²¹⁰ Mumford, “Bahçe Şehirler ve Modern Şehir Planlaması”, s. 182.

amaç birliğiyle bütün olarak planlanmıştır. Londra gibi birçok kentte görülen kaotik büyümenin önüne geçilecek şekilde, bir çiçek veya bir ağaç gibi bütünlüğünü koruyarak simetrisini bozmadan orantılı bir büyüme esas alınmıştır.²¹¹ Bahçe Kent'in simetrik şekilde tasarlanması beraberliğin bir sembolü ve düzenli bir toplumun işareti olmuştur. Modern yaşamın bütün ihtiyaçları gözetilerek planlanan kent, sağlıklı ve refah bir kentin ütöpik özelliklerine göre tasarlanmıştır. Howard'ın yerleşme ve sosyal kooperatife yönelik bir plan olan Bahçe Kent, bozulmamış kırsal alanlarda kesintisiz yeşil kuşak tarafından çevrelenmiş etkin, sağlıklı, güzel bir tasarı olmuştur.²¹²

Howard'ın, yaşadığı dönemin kır kent tasarımcılarından ilham aldığını söylemek mümkündür. Çünkü o kendi idealine yakın, Kuzey Amerika ve bazı İngiliz kolonilerindeki kent tasarımlarını yerinde görmüştü. New York'un Central Park'ı (1857), Chicago'nun yeniden inşası (1871), İngiltere'deki Bourneville (1879) ve Port Sunlight (1888) gibi sanayi köyleri; Howard'ın kırsal alanda önermiş olduğu Bahçe Kent idealine yakın idi ve bunların iyi olan tüm yönlerinin sentezlenmesiydi. Bu ise sterilize edilmiş kentsel bir ütopyadır ve geçmiş tüm ütopyaların karakterize edilmiş şekli olarak değerlendirilmiştir.²¹³ Türkiye'de ise Bahçe Kent modelinin etkisi Jansen Planı (1928-1939) ile başkent Ankara'nın imarında görülmüş. Yeni kurulan Cumhuriyetin planlı başkenti Ankara, 'Bahçe Kent' modeline göre ideal şekilde planlanarak diğer Anadolu kentlerinin imarına örnek olmuştur.²¹⁴

Howard gibi o dönemin modern tasarımcıları, kentlerden uzak alanların iskânı için sistemli planlar hazırlamışlardır.²¹⁵ Bunun aksine Le Corbusier ve Rohe gibi 20. yüzyılın modernist planlamacıları ise ideal kentsel mekânı sıkı bir şekilde, kalabalık ve yüksek yoğunlukta düzenlemek için modern teknolojiyi ideal yönde kullanma gayretine girişmişlerdir.²¹⁶ Çünkü bu gibi planlamacılar, modern teknolojinin "eski toplumsal düzene üstün geldiğine ve sonucun kaos ve çatışma olduğuna" inanmışlardı. Kendi ideal kentlerinde teknoloji gerçek rolünü oynamıştır. Teknoloji, ideal kentlerde uyum içerisinde kullanıldığında ancak kaos ve çatışma ortadan kaldırılıp düzen, özgürlük, refah

²¹¹ Howard, a.g.e., ss. 22-52.

²¹² Fishman, a.g.e., ss. 43-47.

²¹³ Malcolm Miles, *Urban Utopias: The Built and Social Architectures of Alternative Settlements*, London and New York: Routledge, 2007, ss. 62-65.

²¹⁴ Çınar, a.g.m., s. 48.

²¹⁵ Howard, a.g.e., s. 102.

²¹⁶ Kumar, *Ütopyacılık*, s. 29.

ve güzellik getirecektir. Bunun için modern teknolojiyle yani “makine ile y zle erek içindeki güzellik ve düzen potansiyelini keşfetmek gerekmektedir”.²¹⁷

Toplumsal mekânı derinden etkileyen modernleşme, “end strile meyi, pazar sistemlerinin oluşumunu, bilimsel devrimi, teknolojik ilerlemeyi ve ulus devletin gelişimini”²¹⁸ ortaya koymuştur. Ulus devletin ve sonrasında sanayileşmenin y kseli i, kentsel mekânları daha büyük ve karmaşık hale getirmiştir. Bu yeni kentsel durum ideal kent d  ncesine de etki etmiştir. Modernle menin getirmiş olduğu değişimler kentlerde; özel ve kamusal alan arasındaki temel ayrıma, insanların serbest vakit geçirmesine, üretimle olduğu kadar tüketimle ilişkisine doğrudan etki etmiştir.²¹⁹ Modern mekânsal değişimin en etkili dışsal aracı, siyasal iktidar olduğu gibi iktisadi olarak da yeni kapitalist politikalar dır. Çünkü para ve güce yönelik yeni kapitalizmin çıkarlarının arkasında büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu değişimin en önemli boyutu kentsel mekânı düzenleme, s rekli ik sağlama, ölçü ve düzene indirgeyerek zaman ve hareketle birleştirmektedir.²²⁰

Bu durum sanayile meyle birlikte kapitalizm “kentin her parçasını alınıp satılabilir bir meta haline getirmeyi hedeflemiş, örgülü kentsel el içinden geniş çaplı fabrika üretimine ge i i” beraberinde getirerek sanayi kentlerini oluşturmuştur. “Ticaretin geniş alanlara yayılması ve makineleşme ile birlikte sanayinin ilerlemesi 19. yüzyılda rakip tanımaz bir güce ulaşan kapitalist toplumu meydana getirmiştir.”²²¹ Makinenin muazzam üretkenliği Batı dünyasında ki birçok kente damgasını vurmu  ve kentin ekonomik temeline ilişkin paradigma değişimine neden olmuştur. Köyler büyüyerek kasabalara, kasabalar kentlere, kentler ise büyük metropollere doğru evirilerek kentsel merkezlerin nüfusu ve sayıları artmıştır. Bina  l  leri ve kapladıkları alanlar büyümüş, yeni devasa yapılar inşa edilmeye ba lanmı tır.²²² Demiryollarının inşası ile birlikte kentler sanayileşmenin ideallerine uygun bir şekilde tasarlanmaya çalışılmıştır.

19. yüzyılda sanayileşmenin kentsel mekâna radikal etkisi yeni planlama d  ncesi ile birlikte kentlerin altyapı sorunlarına çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Mumford’un belirttiği gibi “mekanik zaferiyle, bilimsel öngörüleriyle övünen

²¹⁷ Fishman, a.g.e., s. 21, 174.

²¹⁸ Ahmet  i dem, *Bir  mk n Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 72.

²¹⁹ Kumar, * topyacılık*, ss. 30-31.

²²⁰ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 450-452.

²²¹ Ragon, a.g.e., s. 17.

²²² Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 548-552.

bir çağ” olan bu yüzyıl, kentsel mekânda bazı sıhhi sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Mumford bu durumu şöyle betimlemektedir: “Gece kömür kentin üzerine çöküyordu. Hâkim renk siyahtı. Fabrika bacalarından simsiyah dumanlar çıkıyordu, çoğunlukla kentin içine dalan ve şeklini bozan tren manevra yerleri, her yer is ve kömür artığı yayıyordu. (...) Bu yeni çevre karanlık, renksiz, zehirli ve kötü kokuyordu.”²²³

Bu dönemin kentsel hayatında temizlik ve kirliliği azaltmaya yönelik ihtiyaçlar önem arz etmiştir. Modern kentlerde temiz hava ve su, açık yeşil alanlar, parklar, hijyenik cadde ve sokaklar bu ihtiyaçlar doğrultusunda ilk defa planlamanın gereği haline gelmiştir. Bu durumu Michel Ragon’un deyimi ile “modern şehircilik toplum hayatına hijyen getirmiştir.”²²⁴ Kent planlama ve tasarımına modern hıfzıssıhha böyle bir zorunlulukla girmiştir. Bu tür sıhhi düzenlemeler 19. yüzyılda birçok modern Avrupa kentlerinde görüldüğü gibi modern Paris’in kentsel düzenlemelerinde de etkili olmuştur. Baron Haussmann’ın Paris için yapmış olduğu kentsel planlama Paris’i zorla temizleme hareketine benzetilmiştir.

Paris, 19. yüzyılın ortalarında hızla artan nüfusuyla, hasta bir kent olarak görülmüştür. Bu nedenle Baron Haussmann’ın cesur bir cerrah gibi Paris’in bedenini acımasızca kestiği düşünülmüştür.²²⁵ Kentsel arazi çeşitli engellerle temizlenirken, yollar ve caddeler ise damarların kan akışını sağlamak amacıyla yeniden düzenlenmiştir. Altyapı ve kanalizasyon çalışmaları ile kentin bağırsakları temizlenmiş; temiz hava, su, açık yeşil alan ve parkların tasarımlarıyla kentin akciğerleri yenilenmiş; kötü yapılar ve binalar ise kanserli hücreler gibi kentsel bedenden kesilip atılmıştır. Bu dönemde temizlik ve hijyen modern kentin güçlü bir bedene sahip olması adına önemlidir. Kent, canlı bir beden gibi Haussmann tarafından hayati işlevleriyle birlikte sağlıklı şekilde düzenlenmiştir.²²⁶ Özellikle 19. yüzyılın ortalarında Londra gibi Paris’te belirli aralıklarla ortaya çıkan kolera salgını, kentlerde hastalıkların kontrol altına alınmasının

²²³ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 575-576.

²²⁴ Ragon, a.g.e., s. 14.

²²⁵ Le Corbusier, *Şehircilik*, çev. Pelin Kotas, İstanbul: Daimon Yayınları, 2014, s. 248.

²²⁶ Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, ss. 334-335; Ragon, bu dönemde kentlerin sağlıksız koşulları salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. 1832-1848 yıllarında Londra ve Paris’te görülen kolera hastalığı zengin yoksul demeden bütün toplumu etkilemiştir. 1849 yılında Paris’te görülen kolera salgını burjuva yerlerinde büyük korkulara neden olmuş ve bu korkudan dolayı İmparator, hijyen sağlamak üzere Paris’i Haussmann eliyle dümdüz etmiştir. Ragon, a.g.e., s. 32.

önemini ortaya koymuştur.²²⁷ Kentlerin hijyenik yönden güvenliğinin sağlanması ve yeniden planlanıp düzenlenmesi önem arz etmiştir.

Kentlerin “sağlıklı bir bedene, modern ve güzel bir görünüme kavuşmaları” için cerrahi operasyonların yapılması 19. yüzyılın kentsel planlamaları zorunlu olmuştur. Kentlerde cadde ve yollar bir anlamda, dolaşım ve sinir sisteminin merkezi konumları arasındaki bağlantılar gibi süreklilikleri sağlanarak modern bir hüviyete sokulmuştur.²²⁸ Caddelerin temizlenmesi, sokakların taşlarla düzenlenmesi, kentin hijyenik olarak temizlenmesi gibi gelişmeler 19. yüzyılın kent planlamasına yapmış olduğu en büyük katkıdır. 1875 yılında Dr. Benjamin W. Richardson’un *Sağlık Kenti* [Hygeia A City of Health] adıyla ortaya koyduğu çalışmasında, kentlerde belirli alanlara göre nüfus yoğunluğu belirlenmiş, kömürlü lokomotifler yer altından geçirilmiş, evler ve yapılar hijyenik duruma göre ve belirli mesafelerde inşa edilmiş, farklı hastalıklara yönelik küçük hastaneler inşa edilerek modern kente, mekânsal ve yaşamsal olarak kolektif tıbbi bir standart getirilmiştir.²²⁹

Richardson’un *Sağlık Kenti* ütopyasında ideal kent, yirmi bin evden oluşan yüz bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Büyük salgın ve ölüm oranlarının kentlerde yaşanmasından dolayı sağlık açısından kentin güvenliğinin sağlanması için nüfus yoğunluğu eşit bir şekilde dağıtılmıştır. Evler sağlıklı yaşama uygun olarak inşa edilmiş, güneş ışığını alan ve iyice havalandırılabilir şekilde tasarlanmıştır. Doğudan batıya uzanan büyük ve geniş caddeler, bahçeli alanlar ve temiz parklar sadece güzelliğe değil kentin sağlığına da katkıda bulunur. Kentin sokakları her gün yıkanarak çamur ve kirlerden temizlenir. Bulaşıcı hastalıklarla kolay mücadele edilen bir sağlık sistemi ile birlikte ana caddelerde küçük hastaneler bulunur. Hastalıkların yayılmaması için katı atıklar düzenli şekilde toplanıp ortadan kaldırılır. *Sağlık Kenti*’ni gerçekleştirilmesi gereken bir ütopya olarak gören Richardson, gelecekte bu ideal kentin öneminin anlaşılacağını vurgulamıştır.²³⁰

²²⁷ 1865 yılında İstanbul’da da kolera salgının olduğu ve yüzlerce kişinin öldüğü haber edilmiştir. Bu yüzyılda hijyen sorunu, İstanbul için de önem arz etmiştir. Bkz. “Cholera in Constantinople”, *The New York Times*, 3 September 1865, s. 1.

²²⁸ Sam, a.g.e., s. 54.

²²⁹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, ss. 579-584.

²³⁰ Benjamin W. Richardson, *Hygeia A City of Health*, London: Macmillan and Co., 1876.

4.1. Kentsel Mekânda Düzen ve İlerleme

Modern insanın kendini dönüştürebilmesinin tek yolu Marsahall Berman’a göre “içinde yaşadığı bütün fiziksel ve toplumsal” mekânlarla birlikte “ahlaki düzeni”²³¹ kökten dönüştürmektir.²³² Bu dönüşümün gerçekleştiği en etkin alanlar ise kentsel mekânlardır. Kentsel mekân, tarih boyunca ütöpik düşünce ile şekillenmiş ve Aydınlanma düşünürleri tarafından da toplumsal hayatın düzen ve ilerleme idealinin bir alanı olarak ele alınmıştır. Kentsel mekânda düzen ve ilerleme, bir modernite projesi olarak görülmüştür. Çünkü kentsel mekân, modernite projesinin hem mekanizması hem de kahramanı olarak tanımlanmıştır. Aydınlanma düşünürleri doğa bilimlerini, evrensel hakları ve sanatı kendi geliştirdikleri mantık düzleminde ele alırlarken bir modernite projesi olarak kentsel mekânda bunu gerçekleştirme çabasına girişmişlerdir.

Bunun amacı, gelişen bilgi birikimiyle insanlığın özgürleşmesi ve müreffeh bir hayata kavuşmasıydı. Doğa üzerinde kurulan hâkimiyet, kaynakların daha uygun kullanılması ile birlikte ona karşı güvende olmayı vaat etmiştir. Rasyonel düşünce şekillerinin gelişmesi ile çeşitli mit ve efsanelerin, batıl inanç ve akıl dışı dogmaların iktidarından artık insanın kendi özgüveni ve sahip olduğu görünmez gücü vaat etmiştir. Aydınlanma fikri, düzen ve ilerlemeye kucak açan ve modernitenin savunduğu gelenekten kopmayı hedeflemiştir.²³³ Çünkü modernite, Charles Baudelaire’in belirttiği gibi gelip geçici olan ve hızla değişen bir durumdur.²³⁴ Bu durumu, modern edebiyatın kentsel gerçekle iç içe olduğunu, proje ve planlamaların “gelişmiş olan kültürel söylemler”, mitler ve ütopyalardan kaynaklandığını göstermeye çalışan Berman,²³⁵ Marx’ın ifadesiyle “katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği” bir dünyanın parçası olmak ile açıklar. Ona göre, “modern olmak bir yandan kişiye serüven, güç, heyecan, ilerleme, insanı ve dünyayı değiştirme olanakları vaat ederken diğer yandan kişinin sahip olduğu

²³¹ Harvey, mekânsal planın ahlaki bir düzeni desteklediğine işaret etmiştir. Bkz. Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, ss. 56-58; Robert E. Park ise modern kentlerin insan doğasındaki iyiliği ve kötülüğü fazlasıyla gösteren ahlaki alanlara sahip ve sosyal ilişkilerin kentin kamusal mekânlarında etkili bir şekilde görünür olduğunu, bu nedenle mekânsal planın ahlaki düzeni zorunlu kıldığını belirtir. Robert E. Park, “The City: Suggestions for The Investigation of Human Behavior in The City Environment”, *American Journal of Sociology*, Vol. 20, No. 5, 1915, ss. 610-612.

²³² Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 65.

²³³ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, ss. 25-26.

²³⁴ Charles Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 214-215.

²³⁵ Berman, a.g.e., s. 468.

her şeyi yok etmekle tehdit eden” bir mekânda kendisini bulmasıdır. Fakat kendisini bu ortamın içinde bulan insanların çoğu modernliği, “geleneklerine yönelik kökten bir tehdit” gibi algılasa da beş yüz yıl boyunca insanlığa zengin bir tarih ve gelenek bırakmıştır.²³⁶

Modern düşünce ilk olarak, insanın özgürleşmesi ve ilerlemesi için doğa üzerinde hâkimiyet kurmasını gerekli görmüştür. Mekân, doğal bir alan olduğu için onun yeniden fethi ve rasyonel şekilde tasarlanması modernleşme projesinin ayrılmaz parçası olmuştur. Harvey’in belirttiği gibi mekânın fethi ve denetimiyle; onun “kullanılabilir, şekillendirilebilir ve insan eylemi aracılığıyla hâkimiyet altına alınabilir [bir yapı] olarak düşünülmesini varsayar”.²³⁷ Modernleşme ile mekân artık Tanrı’nın görkemini yansıtmak için düzenlenmiştir.

18. yüzyılın başlarında bazı Avrupa kentlerinde yaşanan küçük çapta modern kentsel düzenlemeler Petersburg’ta da görülmüştür. Bu dönemde Petersburg, dinsel bir iradeyle değil, modern yabancı mimarlar tarafından modern bir şekilde planlanmıştır. Orta Çağ’dan kalma eğri büğrü dolambaçlı sokaklar, geometrik ve düz bir şekilde planlanmıştır. Bu modern planlama dönemin Çarı tarafından, geleneği ve dinsel yapıları hâkim olan Moskova yerine Petersburg’ta yapılmıştır. Bu dönemde kentte büyük ölçüde bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Kentin kısa zaman içinde nüfusu hızla artmış ve Avrupa’nın büyük yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bu durum, Fransa İmparatoru XIV. Louis’in Paris’te gerçekleştirdiği kentsel düzenlemeye benzetilmiştir.²³⁸ Çünkü XIV. Louis, Paris’in Orta Çağ’dan kalma kentsel dokusuna doğrusal ve düzenli bir şekil vermiş, kentin önemli cadde ve meydanlarını inşa etmiş, yeni sarayını kentin dışına taşımıştır.²³⁹ XIV. Louis, Aydınlanma döneminde aklın temel ilkelerini geometrik bir düzen ve kesinlik sağlayacak şekilde kullanarak Paris’i modern hale getirmeye çalışmış kişilerin başında gelir. Bu açıdan, modern kültürün ilk kentsel uygulamaları Paris’te gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

²³⁶ Berman, a.g.e., ss. 27-28.

²³⁷ Harvey, a.g.e., s. 285.

²³⁸ Berman, a.g.e., ss. 237-238.

²³⁹ Le Corbusier, a.g.e., s. 9.

Fransa’da 1848 devrimi ile Paris’in özgürlükçü bir hareketle, kentin güzelleştirilmesi ve insanların yaşam standartlarını düzeltmek adına büyük ölçekli uygulamalara girişilmiştir. Bu uygulamalar Batı uygarlığında yükselen modern kapitalizmin “mekânın fethini ve akılcı örgütlenmesinin” kente yansımasıdır. İmparator tarafından Baron Haussmann’a yaptırılan bu uygulamalar Paris’in kentsel mekânını rasyonel bir şekilde dönüştürerek yoğun emek piyasasını da arttırmıştır. Haussmann, başkent Paris’te yapmış olduğu geniş bayındırlık işleriyle modern kent planlamasının önemli ismi olmuştur. Kent anlayışına “teknokrat bir yaklaşım getiren Haussmann yeni endüstriyel-kapitalist bakış açısının yol göstericisi”²⁴⁰ olmuştur.

Paris, “eski Roma İmparatorluğu’na rakip olacak bir başkent” şeklinde inşa edilirken, Fransa’da 1848 devrimi ile ilan edilen yeni imparatorluğu kutlamak ve ona yaraşır bir başkent olma adına radikal şekilde düzenlenmiştir. Haussmann, yeni imparatorluğun otoritesini ve gücünü görkemli şekilde kurgularken dönüştürülmesi gereken şey, serbest sermaye dolaşımıydı. Serbest sermaye dolaşımının gelişmesi için mekânsal dönüşüme ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden Haussmann, Paris’i Batı uygarlığının merkezi, en azından Fransa İmparatorluğu’na layık modern bir başkent haline getirmek istemiştir. Fakat yapılan bu mekânsal düzenlemelerle kentin ekonomisi, politikası ve kültürü de dönüşüm geçirmiştir. Sermaye dolaşımının sadece imparatorluk gücüne dönüştüğü bir kent haline gelen Paris, hızlı şekilde inşa edilen geniş yollar, büyük bulvarlar, zafer anıtları, düz ve uzun caddelerle hızlandırılmış bir kent olmuştur. Yeni inşa edilen başkentte ki büyük bulvarlarla sanki bir “zaman ve mekân sıkışması” yaşanmıştır.²⁴¹ Paris’in ortasında inşa edilen düz ve geniş bulvarlar aynı zamanda yeni siyasal rejimin prestijine katkıda bulunması ve gerektiği zaman güvenliğin sağlanması adına toplumsal kargaşayı denetim altında tutmak için tasarlanmıştır. Haussmann’ın kentsel açıdan etkileyici olan bu çalışmaları olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte dünyada ki kentsel tasarımlara örnek olmuştur.²⁴²

Yeniden inşa edilen Paris’in caddeleri ve bulvarları 19. yüzyılın en ihtişamlı kentsel tasarımı ve geleneksel kentin modernleşmesinin bir örneğidir. Haussmann’ın kentsel dokuya kazandırmış olduğu yeni cadde ve geniş yollar, Paris’in dolaşım

²⁴⁰ Spiro Kostof, “Majesteleri Kazma, Yıkımın Estetiği”, *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik vd., çev. Bilgin Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 18.

²⁴¹ Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, ss. 141-154.

²⁴² Fishman, a.g.e., ss. 23-24.

sistemindeki atardamarları şeklinde tasarlanmıştır. Bu yenilikler, modern kentin ilerlemeci anlayışında bir devrim niteliğindeydi. Nitekim Spiro Kostof'un ifadesiyle "her şeye kadir bu kent mantığı devrimciydi".²⁴³ Yeni inşa edilen yollar ve uzun caddelerle trafiğin kent merkezine kolayca akması sağlanmıştı. Bununla birlikte Paris'in kenar mahalleleri ve izbe yerleri kötü yapılardan temizlenerek, geniş ve ferah yerler açılmıştır. Geniş yerler, cadde ve bulvarların yanında köprüler, su yolları, anıtlar, büyük parklar gibi geniş kentsel düzenlemeler Paris'in modernizasyonunun bir parçasıydı. Yüzyıllardır birbirinden yalıtılmış şekilde bulunan ve Orta Çağ'dan kalma eski ve sefil mahalleler ortadan kaldırılırken "kent yoksullarının içe dönük ve dışa kapalı dünyası da" ortadan kaldırılmış, geniş bulvarların ihtişamına ve yıkıcı estetiğine feda edilmiştir.²⁴⁴ Her ne kadar başkent Paris'te düzenlenen ilk bulvar, imparator XIV. Louis tarafından 1670 yılında yapılsa da iki yüz yıl sonra açılan bu yeni bulvarlar, kentin hızlı trafiği ile birlikte yaşam tarzını da etkilemiştir.²⁴⁵ Yeni açılan bulvarlarda modern hayatın yeni tarzı olan kafeler, restoranlar, barlar ve dükkânlar yer almıştır. Eski Paris, ilerleme ve düzen çerçevesinde dümdüz edilerek modern ve özgür bir estetik ile özgürleştirmeyi umduğu eski kent hayatını da yok etmiştir.

19. yüzyılın ortalarında pozitivizmin ilkeleri olan akıl ve ilerleme kentsel mekânlarda kendisini bulvarlar, düz caddeler, yeşillendirilmiş park alanları ve sanatsal yapılarda göstermiştir. Bu durumda ütopyacı planlamalarda da bir dönüşüm yaşanmıştır. Bir anlamda ütopyacı yaklaşım, pozitivizm tarafından dönüştürülmüştür. İnsanların erdemli olduğu ve mistik bir inanca uygun hayat yaşamalarına dair düşünce değişirken, kentsel hayata bakışları ve ideal bir dünya kurguları da dönüşüm geçirmiştir. Dinin ve siyasal iktidarın otoriterliğinden, pozitivizm ve nesnel bilimin hâkimiyeti ön plana çıkmıştır. Avrupa'nın modern bir başkenti olan Paris, pozitivizm ve nesnel bilime olan dönüş, dönemim Fransa İmparatorluğu'nda sanayi ve toplumsal ilerlemeye etki etmiştir.²⁴⁶ Yeni teknik ilerleme ve makineleşen toplumsal mekân dönüşüm geçirirken, bu dönüşümün kentsel uygulamaları da radikal şekilde gerçekleşmiştir.

İmparatorluk politikalarını etkileyen bilim ve pozitivizm, ilerleme karşısında engel oluşturan dinî mistisizmle uzlaşmaz bir haldeydi. İmparator Napolyon, bilimsel

²⁴³ Kostof, a.g.m., s. 18.

²⁴⁴ Berman, a.g.e., ss. 205-210.

²⁴⁵ Giedion, a.g.e., s. 660.

²⁴⁶ Barman, a.g.e., ss. 225-231.

gelişme ile birlikte moderniteyi esas alarak ilerlemeyi savunmuştur. Bir anlamda “ilerleme ve icatların daha önce görülmemiş hızına katkı” yapmak istemiştir.²⁴⁷ Ona göre “yüzyılın fikirlerinin önünde ilerlemek gerekir. Bu fikirler, karşısında duran kişileri devirip geçer.”²⁴⁸ Bu yüzden toplumsal ve teknolojik ilerlemeler desteklenmiş ve modern uygarlığı, bilimsel düşünce ve uygulamalarla ileriye doğru götürmek gerektiğine inanılmıştır. Haussmann da bu modernite ve ilerlemeyi güçlü şekilde uygulamıştır. Bir anlamda “yaratıcı yıkım” vizyonu ile Paris’i modernliğin başkenti olarak yeniden inşa etmiş ve kent planlamasında modernliğin öncüsü olarak anılmıştır.

Michel Ragon’a göre, Napolyon’un eski mahallelerin dümdüz edilmesi, geniş yolların kent trafiğine açılması, park ve yeşil alanların yapılması, düzen ve hijyen adına hastalıklı gibi görünen yapıların yıkılması gibi tüm düşünceleri, Saint-Simon gibi düşünürlerin çalışmalarından alınmıştır. Napolyon, iktidara gelir gelmez sosyalist düşünürlerin ideal kentini gerçekleştirmeye çalışmıştır. İmparatorun, ideal kent planlarını büyük bir heves ve başarıyla uygulayan kişi Haussmann olsa da aslında bu fikir imparatorun kendisinden çıkmış, Haussmann ise bunu kabul etmiştir. İmparator, bizzat çizdiği yolları aciliyet sırasına göre renklendirerek Haussmann’a vermiştir. İmparator gerekli çizimleri yapmış, Paris’i dümdüz etmeyi ise Haussmann’a bırakmıştır.²⁴⁹

Haussmann, kentsel düzenlemeleriyle “doğrudan Aydınlanma çağının akılcılığına ve özellikle de Voltaire, Rousseau, Saint-Simon, Fourier tarafından ifade edilen, kentin kaosa akılcılık ve düzen getirme arzusu hitap etmiştir”. Çünkü Haussmann, kenti mekanik ilerleme, bilimsel ilkeler ve tekniklere göre şekillendirilebilecek alan olarak görmüştür. Uyguladığı kentsel planlama, düz çizgi geometrisine ve mühendislik bilimine dayanmıştır. “Haussmann’ın düz sokak ve bulvarları, mimari uygulamaları, Rönesans perspektifinden doğan sanatsal vizyona aittir.”²⁵⁰ Paris’in mekânsal perspektifi, bilimsel ve ilerlemeci yönleriyle birlikte modern düşüncenin akılcılığını ve imparatorluk iktidarının otoriter ideallerini yansıtmaya çalışmıştır.²⁵¹ Çünkü düzen ve ilerleme arzusu, modernleşmenin ayırt edici bir özelliğidir. Düzen arzusu, esasında ideal bir yaşam arzusundan başka bir şey değildir. Buna göre doğanın bilinmezliği bilinebilir ve

²⁴⁷ Fishman, a.g.e., s. 33.

²⁴⁸ Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, s. 331.

²⁴⁹ Ragon, a.g.e., s. 89.

²⁵⁰ Giedion, a.g.e., s. 735.

²⁵¹ Harvey, *Paris Modernitenin Başkenti*, ss. 334-335.

toplumsal mekân karmaşıklığı öngörülebilir şekilde düzenlenebilir. Yaşanan bütün gelişmeler düzen ve ilerleme düşüncesiyle tekniğin, bilimin egemenliği altında tutulmak istenmiştir.²⁵² İnsanlık, bilimin egemenliği altında ideal mükemmeliyeti, düzen ve ilerleme düşüncesiyle gerçekleştirebilecektir. Bunun gerçekleşmesi ütöpik bir plan çerçevesinde olabilir.

Modernlik, 19. yüzyılın ortasında büyük ölçüde kentsel bir gerçek olmuştur. Sanayileşmenin ve makineleşmenin etkisiyle kırdan kente yoğun bir şekilde göçlerin artması, kentsel mekânı radikal şekilde değiştirmiştir. Bu ise mimari ve sanat alanında “yıkıcı yaratıcılık” sürecini kaçınılmaz kılmıştır. Haussmann’ın Paris’i yıkıcı bir şekilde yeniden inşa etmesi ile başlayan süreç, Howard’ın *Bahçe Kent* (1898) idealinden, Daniel Burnham’ın Chicago için önermiş olduğu *Beyaz Kent* (1893) planı, Garnier’in *Doğrusal Sanayi Kenti* (1903), Otto Wagner’in Viyana planı, Le Corbusier’un *Yarının Kenti* önerisi, Frank L. Wright’ın *Broadacre Kent*²⁵³ projesi gibi büyük çalışmalarla devam etmiştir. Bu süreç aslında bilgi ve düşüncenin temelinde yaşanan dönüşümü yansıtmıştır. Harvey, bunun nedenini “Batı kapitalizminde mekân ve zaman deneyiminde meydana gelen köklü bir değişimden kaynaklandığını”²⁵⁴ iddia etmektedir. Bu tür modern kentsel mekân tasarım ve planlamaları, insan aklının kendine olan güvenini ütöpik olarak ortaya koyarken düzen ve ilerleme düşüncesinin maddi pratikleri olmuştur.

Howard, Wright ve Le Corbusier gibi planlamacıların ortaya koydukları çalışmalar, kentlere dair bir devrim manifestosuydu. Artık makine çağında ilerleme ve düzeni yansıtan kentsel mekân, toplumun bütün ihtiyaçlarına cevap veren ve temel adaletsizliklerini gideren bir yapıda planlanmıştır. İyi bir kentsel planlama ise toplumsal yapıya gerçek bir düzen ve adalet getirdiği sürece etkili olabilir. Bu planlar modern kentsel mekânının yeniden inşasında, ekonomik ve politik unsurları dikkate alarak hareket etmişlerdir. Çünkü geçmişteki planlar ve tasarımcılar dünyayı sadece farklı perspektiflerle süslemişler, fakat önemli olan şey dünyayı değiştirmektir. Bu yüzden bu üç tasarımcı 20. yüzyılın başlarında toplumsal mekâna dair sorunların ötesine geçerek,

²⁵² Sam, a.g.e., ss. 50-51.

²⁵³ Wright’ın ütöpik planlaması olan *Broadacre Kent*’in temel ilkesi, kır ile kentin yaşam biçimleri arasındaki ayrımın kalmasıdır. Kent ile kır arasında fiziksel bir ayrım yoktur. Ayrıca ona göre aşırı kentleşmenin pek çok tehlikesi olduğu gibi çoğunluğun tahakkümünü yansıtmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fishman, a.g.e., ss. 124, 156-157.

²⁵⁴ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 39.

yeni bir dönemin geleceğine inanarak kentsel tasarımlarını yapmışlardır. Bu tasarımlar geleceğin ideal kent örnekleri olarak modellenmiştir. İdeal kent örnekleri eski yerleşim alanları üzerinde değil, boş düzlüklerde tasarlanmıştır. Bu kentler, toplumsal dönüşüm ve yeniliğin yansıması, rasyonel bir düzen ve ilerlemenin mekânsal uygulamasıydı. İnsanların birbirleriyle olan barışı ve doğa ile uyum içinde yaşadığı kusursuz bir mekânın ütöpik şekilleriydiler. Bu ütöpik kent planları ilerleyen yıllarda pek çok kenti etkilemiştir. Bunun nedenleri ise özellikle 19. yüzyılın büyük kentlerinde yaşanan kaos ve korku, değişen teknolojinin yeni kentsel tasarımları inşa etmesine duyulan güven, toplumsal bir refah ve özlenen kardeşliğin beklentisiydi. Howard, Wright ve Le Corbusier gibi plancılar için büyük ve eski kentler, ideal kentlerin karşıt bir imgesi ve onların cennetlerine ilham veren cehennemdir. Büyük ve eski kentleri kendi kendini tüketen bir kansere benzetmişlerdir.²⁵⁵ Bu hastalığa çözüm olarak; bir plan dâhilinde, ilerleme ve düzen içerisinde ideal kentler gerekli görülmüştür.

20. yüzyılın başında Bauhaus akımı ile rasyonel bir ilerleme ve düzen kentsel mekânlar için öngörülmüştür. Rasyonel kavramı, teknolojik faaliyetler ve etkinliklerle birlikte makineli üretim şeklinde tanımlanmıştır. Le Corbusier'in idealine göre, ilerleme ve düzenin kurulmasıyla modern kentlerde insanların özgürlüğü sağlanabilir.²⁵⁶ Bir anlamda düzen yoluyla özgürlüğe ulaşmak mümkün olacaktır.²⁵⁷ Çünkü Le Corbusier, bireysel özgürlüğe ve toplumsal refaha giden yolun ideal bir şekilde planlanarak, "akılcı hale getirilmiş bir mekânın oluşturulmasından geçtiğini ileri sürmüştür."²⁵⁸ Ona göre geometrinin ve simetrinin egemen olduğu ideal kent, düzen ve tekniğin somutlaştığı uygulamadır. Bu durum kentlerde bilimin, teknoloji olarak somutlaştığı modernist mimari uygulamaları olduğu gibi, pozitivizmin düzen ve ilerleme ilkeleriyle bağdaşan uygulamalarıdır.

Doğrusal ilerleme ve toplumsal düzen ile rasyonel bir şekilde planlanan modern kentler, teknoloji merkezli pozitivist bir karakter taşımışlardır. Bunun yanında insanlığın bütün ideallerini somutlaştırmaya çalışan teknoloji, tekelci bürokratik iktidarın gizli bir aracı haline gelmiştir.²⁵⁹ Bu gelişme kentsel mekânlarda açık şekilde görünür olmuştur.

²⁵⁵ Fishman, a.g.e., ss. 14-21.

²⁵⁶ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 46.

²⁵⁷ Le Corbusier, a.g.e., s. 203.

²⁵⁸ Harvey, a.g.e., s. 303.

²⁵⁹ Harvey, a.g.e., s. 51.

Modern kentsel mekân uygulamaları, bürokratik iktidarın ve teknik ilerlemenin sistematik bir üretimi haline gelmiştir. Berman²⁶⁰ ise bu teknik ilerlemeyi yeni kentsel mekân komplekslerinde modernizmin bir tarzı olarak ele almıştır. Çünkü 19. yüzyıl kentsel mekânlarında cadde ve bulvarlar ön plandayken, 20. yüzyılda ise modernizmin ayırt edici özelliği otoyol şeklinde öne çıkmıştır. Bu durum modernizmin kentsel mekânı güçlü şekilde hareketlendirmesiydi. Le Corbusier, *Yarının Kenti* adıyla büyük modern kent manifestosu ile sokaklara ve yollara dair yeni vizyon ortaya koymuştur. Geçmişte insanlar, araçlarla birlikte sokak ve caddeleri rahatça kullanabiliyor ve “bir tür kentsel cennette barış içinde yaşayabiliyordu”. Artık sokaklar ve yollar, hızlı kent trafiğinin tehlikeli kalabalığı haline gelmiştir.

Fakat Berman, modern insanın ilk örneğini modern kent trafiğinin içine sürüklenmiş ağır, hızlı ve tehlikeli kütle ve enerji yığımına tek başıyla karşı koyan bir yaya olarak görmektedir. Hızla artan trafik, kentsel mekâna yayılarak modern çevreyi kaosa dönüştürmüştür. Kentsel mekânın rahat sokak, cadde ve yolları ilerlemeci ve akılcı paradigmayla hızlı şekilde dönüşmüştür. 20. yüzyılda artık bu rahatlık bitmiştir. Kentin sokak ve caddeleri insanlara değil hızlı trafiğe ait olmuştur. Sokaktaki insan, arabadaki insan konumuna geçmiştir. Arabadaki insanın algısı, yeni bir paradigma ile 20. yüzyıl modern kentsel planlamaları etkilemiştir. Makineleşmiş yeni tip sokak ve caddeler ile geleceğin kentinin sadece trafiğe ait olacağı vizyonu ortaya konmuştur. Le Corbusier, sokakların yerine geniş ve yeşil alanlarla kaplı, otoyolların ve büyük gökdelenlerin hâkim olduğu yeni devrimci bir mimari ortaya koymuştur. Yeni modern kent ortamında eski sokaklar kaldırılarak yüksek simetrik gökdelenler ve yeni kent otoyolları açılmıştır.²⁶¹ Bu paradigma geleceğin planlama ve ideal kent tasarımlarına etki ederek, kentin sıradan sokakları yerine otoyollar (ekspres yollar) düzen ve ilerlemenin göstergeleri olmuştur.

Le Corbusier’in modern şehirciliğe en cesur ve özgün katkısı, simetrik gökdelenler ve yapılarıdır. Artık dar sokakların yerini, yüksek binaların veya gökdelenlerin içerisinde yer alan hareketli dikey asansörler almıştır. Max Weber’e göre “Batı dünyasında aklın egemen olması bürokrasinin egemenliği” anlamına geldiği gibi yüksek gökdelenler de bürokrasinin merkezleri, akıl ve ilerlemenin zaferi olarak

²⁶⁰ Berman, a.g.e., ss. 223-225.

²⁶¹ Berman, a.g.e., ss. 216-227.

sembolize edilmiştir.²⁶² Le Corbusier’e göre modern kentin merkezinde inşa edilmiş gökdelenler ve kuleler, düzenli bir dünyaya egemen olan yeni güç merkezleridir. Bu gökdelenler hem kentin hem de tüm ülkenin aklını barındırmıştır. Üretim, komuta, iletişim ve ticari faaliyetler; zaman ve mekânı fetheden telefon, telgraf, radyo gibi bütün araçlar ve faaliyetler burada toplanmıştır.²⁶³

Le Corbusier’un tasarlamış olduğu kent, Saint-Simon’un ütöpik düşüncesinin 20. yüzyıldaki yeni halidir. Çünkü Saint-Simon, toplumun, teknik ve bilime dayanan yeni bir düzene doğru gittiğini savunmuştur. “Yeni düzenin temelinde bilim ve teknik yer almıştır. Ona göre toplumun tek hedefi üretim olmalıdır”²⁶⁴ ve bunun sonucunda üretim merkezleri, bankalar ve ticarethaneler gibi büyük kuruluşların zaferine tanıklık edecektir. Bu modern kuruluşlar, toplumsal hayata düzen ve ilerleme getirecektir.²⁶⁵

Le Corbusier’in düşüncesinde merkezi bir yeri olan Saint-Simon, “mükemmel bir endüstriyel hiyerarşi toplumu hayal etmiştir”. Kentsel mekânı teknolojik olarak düşünüp, etkin bir organizasyonla üretimi hedeflemiştir. Ayrıca Le Corbusier, Saint-Simon gibi aynı dönemin ütopyacı düşünürü olan Fourier’dan de etkilenmiştir. Her iki düşünürün özgün noktalarını sentezleyerek makine çağına uygun olarak kendi ideal kentini tasarlamıştır.²⁶⁶ Bu ideal kent tasarımının en belirgin örneklerinden biri Le Corbusier’nin 1925 yılında Paris için hazırladığı Voisin Planı’dır.²⁶⁷ Bu plan ile Paris’in kent merkezinin, kesintisiz trafik için geniş bir otoyol ile ikiye ayrılması hedeflenmiştir. Kentin merkezine yüksek gökdelenler dikilerek, etrafına parklar ve bahçeler tasarlanmıştır. Haussmann nasıl ki 19. yüzyılın ortalarında Paris’in kokuşmuş mahallelerini ortadan kaldırıp yerine görkemli mahalleler ve sokaklar inşa etti ise²⁶⁸ Le Corbusier de kentin merkezine düzen ve ilerlemeci bir anlayışla görkemli kuleleri ve daha geniş otoyolları açmayı planlamıştır. Fakat bu plan kentin yapısını radikal şekilde değiştireceğinden, kentin dokusunu ve sokaklarını yok edeceğinden dolayı uygulamaya konmamıştır.

²⁶² Fishman, a.g.e., s. 184.

²⁶³ Le Corbusier, a.g.e., s. 177.

²⁶⁴ Ragon, a.g.e., s. 44.

²⁶⁵ Fishman, a.g.e., s. 186.

²⁶⁶ Fishman, a.g.e., s. 233; Ragon, a.g.e., s. 51.

²⁶⁷ Bkz. Le Corbusier, a.g.e., ss. 265-280.

²⁶⁸ Le Corbusier, a.g.e., s. 284.

Robert Moses ise 20. yüzyılın başlarında modernliğin ilerleme düşüncesini sıklıkla vurgulayarak, New York'ta kültür merkezleri, konut projeleri, köprüler ve tünellerin yanında en önemlisi de ekspres yolları inşa etmiştir. Bunlara karşı gelmeyi ilerlemeye ve modernliğe karşı çıkmak olarak görmüştür. Bu durumda; “yaptıklarına karşı çıkmak, bizatihi moderniteye karşı çıkmaktır; tarih ve ilerlemeye karşı koymak; makine düşmanı olmak, gerçeklerden kaçmaya çalışmak, yaşamdan, serüvenden, değişim ve büyümeden korkmak demektir”.²⁶⁹

Moses'in New York'ta gerçekleştirdiği ütöpik kentsel projeler ve radikal düzenlemeler 19. yüzyılın ortalarında Haussmann'ın Paris'te gerçekleştirmiş olduğu düzenlemelere benzetilmiştir.²⁷⁰ Moses, Haussmann'ın enerji ve kararlılığına sahip bir şehirci olarak görülmüştür. Haussmann, Paris'i dönüştürürken kentin bedenine kılıç darbelerine benzer şekilde darbeler indirmiş ve kentin karmaşık yapıları temizlenirken trafik sorunu, cesurca açılan düz yollarla çözülmüştü. Fakat 20. yüzyılda ise modern kentler için daha cesurca düzenlemeler gereklidir. Bunun için yapılacak ilk şey taşıt trafiğinin, yayaların ve evlerin birbiriyle olan kargaşasını ortadan kaldırmaktır. Modern kentin temel yapısı olarak bu üç alana özgürlüğün getirilmesi için bu alanların ayrılması gerekmektedir.²⁷¹

Moses, akılcı bir plan dâhilinde yapmış olduğu projeleriyle düzen ve ilerlemenin dünyayı ve insanları zorunlu olarak dönüştürdüğüne inanmıştır. Büyük binalar ve ekspres yollar gibi büyük projeler modernliğin düzen ve estetiğini göstermemiştir. Bu yönüyle Moses'in yapmış olduğu büyük projeler sadece kentsel mekânın modernleşmesinde “yeni bir evreyi değil, modern düşüncede de bir kopuşu” temsil etmiştir.²⁷² Modern teknoloji ve endüstrinin muazzam kutsanışı, Moses'in ütopyacılık şeklinde inşa ettirmiş olduğu yollar ve köprülerle simgelenmiştir. Moses'in buldozerli büyük projelerine itiraz eden Jane

²⁶⁹ Berman, a.g.e., s. 415.

²⁷⁰ Berman, Moses'in kentsel mekânda ki yıkıcı uygulamalarını şöyle aktarmaktadır: “Moses'in [kente yönelik] pervasız acımasızlığı, geniş ufuklu zekâsı, takıntılı enerjisi ve hırsı, yıllar geçtikçe yarı mitolojik bir şöhrat kazandırdı ona. Tarih ve kültürel mitolojideki tiransı yapıcı ve yıkıcılardan oluşan uzun bir silsilenin sonucuydu adeta. XIV. Louis, Büyük Petro, Baron Haussmann gibi Moses, kendisine görkemli bir şöhrat sağlamak için elinden geleni yaptı, hatta bir canavar olarak nam salmaktan hoşlanmaya başladı. Bunun kamuoyunu ürküteceğini ve potansiyel karşı çıkışları ortadan kaldıracağını düşündü.” Berman, a.g.e., ss. 390-391.

²⁷¹ Giedion, a.g.e., s. 735.

²⁷² Berman, a.g.e., s. 401.

Jacobs ise yapılan planlama ve projelerin kentlere büyük bir hüsrana getirdiğini belirtir.²⁷³ Kentler, araç trafiğinden daha çok karmaşık toplumsal ve ekonomik sorunlara sahiptirler. Otomobiller için geniş yollardan daha ziyade, kent insanının rahat ve güvenle dolaşacağı sokaklara, kaldırımlara ve parklara ihtiyaç vardır.

Batı’da gelişen ütopyik kent modelleri, teknolojik gelişmelere önem verirken sosyo-psikolojik ihtiyaçları göz ardı etmişlerdir. Bununla birlikte 19. ve 20. yüzyılın başlarında geliştirilen kentsel ütopyalar, mimari determinist düşünce, “mimari çevrenin sosyal yaşamın en önemli belirleyicilerinden biri olduğu inancı” ile biçimlenmiştir. 19. ve 20. yüzyılın başlarında geliştirilen ütopyik kent modellerini, geleceğe yönelik [progresif] ve geçmişe özlem duyulan [regresif] “yaklaşımların ürünleri olarak” ayrı grupta ele alınmıştır. Bu yaklaşımların ortak eleştirisi, var olan mimari ve kentsel mekânlara yöneliktir. Geçmişe özlem duyan yaklaşım, Wright ve Howard’ın kent tasarımlarıyla örneklenirken geleceğe yönelik yaklaşımda ise Garnier ve Le Corbusier gibi mimarların çalışmalarıyla örneklenmiştir. Geçmişin yerel topluluğuna özlem duyarak, kentsel mekânı doğayla bir bütün olarak yeni bir şekilde inşa etmeyi amaçlayanlar [regresif] ile “geçmişle tüm bağlarını kopartmış ve temizlik, sağlık, hız, rasyonellik ve teknolojiyi” iktisadi büyüme çerçevesinden ele alanların [progresif] önerdikleri kentsel mekân örneklerinde genel olarak determinist düşünceyi benimsemişlerdir. Sonuç olarak bu dönemdeki ütopyik kentsel tasarım ve düzenlemelerde mimari çevrenin sosyal yaşamı belirleyeceği düşüncesi egemen olmuştur.²⁷⁴

Mimari çevrenin sosyal yaşamı belirleyeceği düşüncesi, aslında ütopyik kentsel tasarımları ortaya koymuştur. Bir anlamda ideal olanı gerçekleştirmek, son yüzyıllarda kentsel düzenlemelere ilişkin çalışmalara yansımıştır. Mumford’un belirttiği gibi insanların hayalini kurdukları kentler nihayet yaşadıkları ve dönüştürmek istedikleri yerlerdir. Dolayısıyla son yüzyıllarda ortaya atılan ütopyik kentsel tasarımlar, imkânsız hayaller değil, aksine insanların yaşadıkları mekânları ve toplumsal düzeni daha iyiye doğru dönüştürme çabalarıdır.

²⁷³ Jane Jacobs, *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*, çev. Bülent Doğan, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

²⁷⁴ Neslihan T. Dostoğlu, “Utopia and Determinism: Architectural Deterministic Thinking in Urban Utopias”, *METU Journal of Faculty of Architecture*, Vol. 8, No 2, 1988, ss. 143-152.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'E GİDEN SÜREÇTE İDEAL MEKÂN

1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İDEAL MEKÂN ARAYIŞLARI

Her siyasi düşünce, mevcut iktidarı ve toplumsal düzeni güçlendirmek veya onu değiştirmek hedefiyle ortaya konulmaktadır. Bunun yanında “bir düşünür, çağının ve toplumunun kurumlarını, göreneklerini, ahlakını aşabilir ve ideal yapılar tasarlayarak, ütopyalar kurarak somut temelleri olmayan yeni düşünce ufuklarına açılabilir.”²⁷⁵ Bu bağlamda Tanzimat’tan Cumhuriyet’e giden süreçte ideal toplumsal mekân arayışları, ‘modernleşme’ veya ‘Batılılaşma’ olarak adlandırılan bir değişim sürecinin ütöpik niteliğini ortaya koymuştur. Bu değişim, fiziki olarak kentsel çevreye yeni bir görünüm kazandırmıştır. Fiziki değişim ise kültürel ve toplumsal değişimi simgeleyen tarihsel bir olgudur.²⁷⁶ Dolayısıyla Tanzimat’tan Cumhuriyet’e giden tarihsel süreçte ütöpik yanları olan fiziki değişimlerde, örnek olarak Batı kentlerinin mimarisi, sosyo-kültürel yaşam biçimi uygulanmaya çalışılmıştır. Osmanlı’nın son yüzyılında Batı kentleri, ulaşılması hedeflenen bir ütopya ve medeniyetin simgesi olarak görülmüştür.

1.1. Tarihsel Arka Plan: Modern Mekân Tahayyülleri

Batı düşüncesinin ürünü olan “ütopya” kavramı, insanların yaşadıkları yetersiz, kötü ve düzensiz toplumsal mekânların alternatif ideal bir portresini ortaya koymuştur. Mevcut toplumsal mekâna karşılık alternatif model ortaya koyan bu düşünce, her zaman ideal olan ve özlenen bir dünyaya veya kentlere olan ihtiyacı betimlemektedir. İdeal olan ve özlenen kentlere olan ihtiyaç ise mevcut düzenin ve toplumsal mekânın sorgulanmasını beraberinde getirirken yeni bir düzen oluşturularak geleceğe dair kentsel tasarımları ve planlamaları da ortaya koymuştur.

İnsanlık tarihi farklı şekillerde ele alınırken, bir ütopya tarihi olarakta ele alınmıştır.²⁷⁷ Çünkü hem rasyonel hem düşsel bir tutum olan ütopya, tarihteki bütün

²⁷⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2010, ss. 346-347.

²⁷⁶ Afife Batur, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1038.

²⁷⁷ Usta, *Türk Ütopyaları*, s. 49.

değişimlerin temelinde yer alan bir unsurdur. İnsan zihnindeki değişimin ve yeniye dönüşün bir özlemi olan reformlar, ütopyanın sunduğu ideal toplumsal mekân tasarımlarıyla somutlaşmaktadır. Bu somutlaşmanın ilk örnekleri Batı kültür ve düşüncesinde görülmüştür. Batı düşüncesindeki ütopya kavramı, düşsel uğraş olarak sadece Batı ile sınırlı kalmamıştır. Tarihsel ve dönemsel olarak birçok toplumu etkileyerek toplumların kendine özgü yeni arayışlarının doğmasına neden olmuştur.

Genel olarak mekânın ve toplumsal kurumların dönüşümüne etki eden ütopya, bütün toplumlarda gizli de olsa var olan yeni bir model önerme girişimidir. Bu girişim, Batı düşüncesinde ideal toplumsal mekânı kurgulayıp etkilediği gibi Türk düşüncesine de etki etmiştir. Türk düşüncesindeki etkileri siyasal, kültürel, toplumsal değişim ve mekânsal dönüşüm olarak yansımıştır. Özellikle de Türk modernleşme süreci olarak ele alınan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından itibaren başlayan toplumsal ve mekânsal değişimin temelinde, Batı düşüncesinin ütöpik yansımaları görülmüştür. Osmanlı'nın son yüzyılından itibaren etkisini gösteren ve Cumhuriyet Dönemi ile radikal hale gelen Türk modernleşme süreci, aynı zamanda bir ütopyanın da gerçekleştirilmeye çalışıldığı süreçtir.²⁷⁸

Ütopyalara, var olan sistemin eksik yönlerine yapılan bir eleştiri olarak bakıldığında Osmanlı Devleti'nde buna en yakın olan eserler, yöneticilere yönelik tavsiyeler içeren siyasetname türündeki eserlerdir. Bu eserler, daha çok devlet yöneticilerine ilişkin nasihat niteliğindedir.²⁷⁹ Osmanlı aydınları, “ütopya” kavramını ilk önce “hayal”, “muhayyelat”, “habname”, “vakıaname” şeklindeki kavramlarla ele alıp eserler yazmışlardır. Sonrasında ise ütopyaya benzer özellikte olan “rüyalar” şeklinde eserler ortaya koymuşlardır. Geleceğe dair toplumsal özlemlerin rüya şeklinde tasarlanması, Türk toplum geleneğine siyasi rüyalar şeklinde yansımıştır.²⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı bir aydınlanma ve modernleşme süreci olduğu gibi aynı zamanda ütopyalar sürecidir. Osmanlı Devleti, varlığını sürdürdüğü tarihsel süreç içinde en çok bu dönemde toplumsal, mekânsal ve siyasal sorunlarla karşılaşmıştır.²⁸¹ 19. yüzyılı, Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyılı” olarak değerlendiren

²⁷⁸ Faruk Öztürk, “Cumhuriyet ve Ütopya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt: 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 488.

²⁷⁹ Öztürk, a.g.m., ss. 489-490.

²⁸⁰ Usta, *Türk Ütopyaları*, ss. 66-67.

²⁸¹ Usta, a.g.e., s. 49.

İlber Ortaylı'ya göre bu dönem, “Osmanlı'nın en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asırdır; geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturmuştur.”²⁸² Bu dönemde ilan edilen Tanzimat Fermanı, bütün olarak yaşanan sorunlara ve toplumsal düzenin sağlanmasına yöneliktir. Bu ferman bile ‘ıslahat’ ve ‘inkılap’ gibi kavramlarla kullanılmayıp ‘tanzimat’ sözcüğü ile düzenleme ve ilerleme anlamında kullanılmak için özenle seçilmiş bir ürün ve slogandır.²⁸³ Farklı bir bağlamda olsa da Sabri F. Ülgener, “her sistem yasal düzenleme ve yapı unsurlarının yanı sıra kendi slogan ve slogan yapımcıları ile beraber gelir” iddiası ile dönemselsel olarak kullanılan terim ve sloganların, “davaya taraftar katmak veya hasım yaratmak noktasından” üretildiğini belirtmektedir. Ona göre, “sloganlaşmış deyim ve terimlerin sis perdesini aşip arkasına inmedikçe insan ve toplum gerçekliği” tam olarak değerlendirilemez.²⁸⁴

Batı medeniyetine girişi simgeleyen Tanzimat,²⁸⁵ Niyazi Berkes'e göre yalnız “19. yüzyıl Batı'nın üstünlüğünün bir ürünü değil, ondan daha önceki çöküşün getirdiği bir aşama”dır.²⁸⁶ Halil İncalcık'a göre bu, Batılılaşma hareketinden ibaret olmayıp “sosyo-ekonomik temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü”²⁸⁷ gösteren bir harekettir. Ortaylı ise Tanzimat'ı, “Türkiye tarihinde devrim değil, devrimin hazırlayıcı sonuçlar doğuran”²⁸⁸ bir hareket olarak görmüştür. Z. Fahri Fındıkoğlu'na göre de Osmanlı'nın “siyasi, idari, içtimai, hukuki, dini, fikri, edebi, maddi ve teknik alanlara ait” bir dünya görüşünün değişimidir. Çünkü Tanzimat, kendisinden önceki nizamı [düzeni] beğenmemiş, kendi kurduğu nizamı görmek istemiştir. Bu nedenle sadece idari ve siyasi alanlarda değil sosyal hayatın her alanında (yeni) ideal bir düzen istemiştir. Bu döneminin en önemli noktası, yeni düzen

²⁸² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 34.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 37.

²⁸³ İlber Ortaylı, “Tanzimat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 1545-1547.

²⁸⁴ Sabri F. Ülgener, “İzmler ve Sistemler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 37, Sayı 1-4, 1977, ss. 33-49.

²⁸⁵ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korpartizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 20; Cumhuriyet Dönemi dergilerinde Tanzimat, mağlup imparatorluğun Batı dünyasına karşı bir çeşit tavizi, Cumhuriyet ise Batı emperyalizmine karşı kazanılan zafer olarak tarif edilmiştir. Fatay, “Tanzimat Fermanı”, *Her Ay*, Yıl 1, Sayı 6, 1938, s. 36.

²⁸⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 12.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 300.

²⁸⁷ Halil İncalcık, “Tanzimat Nedir”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s. 32.

²⁸⁸ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 297.

içinde yeni bir toplumun, yeni Osmanlı'nın ortaya çıkmasıdır.²⁸⁹ Bu değişim, toplumsal mekân kalıplarının kırılmasıyla somutlaşmıştır. Batı medeniyetinin düşünsel bilinci ve üstünlüğü, Osmanlı'nın siyasal, toplumsal ve mekânsal düzenlemelerine doğrudan etki etmiştir.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre 19. yüzyılda Batı, “kendi üstünlüğünün bilinci” içinde kendisinden geride kalmış ülkeleri “adam etme” görevini üstlenmiştir. Başka bir anlamda “sen de benim gibi ol” baskısıyla diğer toplumlara zorlama politikası uygulamıştır.²⁹⁰ Nitekim Baykan Sezer'e göre bu üstünlüğünü ve egemenliğini, tartışma konusu yapmaya bile yanaşmamaktadır.²⁹¹ Üstünlük anlayışını daha çok ilerleme ve düzen anlayışı içerisinde, siyasal kurumları ihraç ederek yapmıştır. Çünkü Batı'nın ilerleme ve düzen anlayışının toplumsal mekânlara yansması, Osmanlı Devleti'ni de yeni arayışlara itmiştir. Batı'nın üstünlük algısı, “ilim ve fen”e dayandırılmıştır. Batı'nın bilim ve ilerleme düşüncesinin, toplumsal mekâna aktarılmasıyla birlikte ideal bir düzenin sağlanacağı inanılmıştır. Batı'nın elinde tuttuğu pozitif nitelikte ki bilim ve teknik ile sorunların aşılabacağı düşünülmüş, “Batı üstünlüğü karşısında devleti güçlendirme” ve yeniden ihya etme [canlandırılma] amaçlanmıştır.²⁹²

Devletin güçlendirilme ve ihyası şeklindeki amaç, başlangıçta Batılılaşma hareketine, sonrasında ise “topyekûn Batılılaşma” hamlesine dönüşmüştür.²⁹³ Bütün bu çabalarla aslında ‘garplılaşma’,²⁹⁴ ‘asrileşme’, ‘medenileşme’, ‘çağdaşlaşma’ ve ‘modernleşme’ yerine ifade edilen Batılılaşma kavramı ile daha iyi ve mutlu bir yaşam hedeflenerek ideal toplumsal bir düş kurulmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne ve sonrasına kadar uzunca bir geçmişe sahip olan Batılılaşma süreci, bu düşün bir haritası

²⁸⁹ Z. Fahri Fındıkoğlu, “Tanzimat'ta İktisadi Hayat”, *Tanzimat*, Cilt 1, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.621.

²⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı-Batı Diyalogu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 142.

²⁹¹ Baykan Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s. 4.

²⁹² Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 127.

²⁹³ Nilgün Toker, Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 82-83.

²⁹⁴ Münevver Ayaşlı, mimariden sanatta, eğitimden sosyal hayatın her yerinde görülen Garplılaşma olarak tarif ettiği hareketin amacına ulaşamadığını, bir yabancılaşmayı ortaya koyduğunu belirtir. Ona göre: “Tanzimat'la başlayan Garplılaşma hamlesi, menziline vasil olmayan bir top güllesi gibi. Hem Batı'ya varmamış hem de yerinden fırlamış. Bu hal, Garplılaşmak değil de garipleşmek olmuştur”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, ss. 88-89.

haline gelmiştir. Nitekim toplumsal ve mekânsal olarak Batı, son birkaç yüzyıldır uygarlığın yegâne imgesi ve “onun gibi olunması arzulan bir ütopya” olurken Batılılaşma ve modernleşme gibi hareketler, tarihsel geç kalınmışlığa verilen ilerleme arayışları olmuştur.

Batı’nın toplumsal ideallerinin bir model olarak alınmasının temelinde, onun “üstünlüğünün evrensel bir ilke olarak akıldan kaynaklandığı görüşü yer almaktadır. Bu görüş, akıl ve geleneğin ilk önce Batı’da karşı karşıya geldiği, Batı’nın ise akıllı tercih ettiğini ve ancak böyle yapmakla üstün bir güç olabildiği anlayışına dayanır”.²⁹⁵ Çünkü aydınlanmacı ve pozitivist akla sahip Batı, kendisini Rönesans’la birlikte toplumsal, ekonomik ve bilimsel değişimin mirasçısı görerek onu daha ileriye götürmeyi amaçlamıştır.²⁹⁶ İdeal bir toplumun inşası için Batılı olmayan toplumlara kendini ütöpik bir model olarak göstermiştir.

Berkes’e göre, Osmanlı siyasal yapısında özellikle son yüzyıla kadar dinsellikten daha çok geleneksellik egemendir. Çünkü geleneksellikte düzen, “nizam ve nizam-ı âlem”, bir yaratıcı tarafından konulmuştur. Bu nizama göre devletin sürekliliği “ebed müddet”tir. İdeal toplum düzeni, bu nizam esaslarına göre dengede durur. İdeal düzen, değişimi değil dengeyi esas almaktadır. Bu denge ise adaletle sağlanmaktadır. Fakat ilerleyen dönemlerdeki reformlarda geleneğin yerine ‘ilerleme’ veya ‘terakki’, dengenin yerini ise arzulan ideal bir toplumsal ‘düzen’ almıştır.²⁹⁷

Fındıkoğlu’na göre, Tanzimat bürokratları için önceki geleneksel nizam [düzen], devam ettirilmesi arzu edilen bir düzen değildir. Fakat geleneksel düzen yerine arzu edilen ideal toplumsal düzen arayışlarında karşıt olarak, geleneksel düzenin devam ettirilmesi önemli bir konu olmuştur. Fındıkoğlu, 19. yüzyıl Osmanlısında arzu edilen toplumsal düzenin düalist bir siyasi hayat içerisinde arandığını belirtmiştir. Biri yeniye yani Batılılaşmaya diğeri ise eskiye yani gelenekselliğe temayül eden düalist siyasi bir yaklaşım vardır.²⁹⁸ Osmanlı’nın toplumsal ve siyasal yapısına egemen olan bu geleneksel düzende, dünyada meydana gelen hızlı değişim ve dönüşümlerde sanki “insan, toplumsal

²⁹⁵ Toker, Tekin, a.g.m., s. 83.

²⁹⁶ Doğan Özlem, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 458.

²⁹⁷ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, ss. 30-33.

²⁹⁸ Fındıkoğlu, a.g.m., ss. 622-627.

ve devlet düzeni hiçbir şekilde değişmeyecek gibi algılanmıştır.”²⁹⁹ Bu açıdan son yüzyıldaki modernleşme ve değişim çabaları daha çok gelenekler üzerinde yoğunlaşmıştır. Batı geleneğinin Doğu geleneği karşısındaki yükselen gücü, Osmanlı’nın yönünü Batı’ya doğru çevirmesine neden olmuştur.

Doğu geleneğinin bir mirasçısı olan Osmanlı Devleti, bu gelişmeler içerisinde Batı’ya yaklaşmış olan bir devlettir.³⁰⁰ Bu yaklaşma, 19. yüzyıl ve sonrası dönemlerde çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma idealleri şeklindeki bir ütopyaya dönüşmüştür. Daha sonra toplumsal bir dönüşüm projesi olarak yeni ulus olma yolunda kullanılmıştır.³⁰¹ Batılılaşma, bir ütopya olarak Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı bürokrat ve aydınlarının ideallerini fazlasıyla “meşgul etmiş ve yazılarında tartışma konusu yaptıkları bir toplumsal sorun olarak” üzerinde durulmuştur.³⁰² Bu nedenle ütopya tarzı veya ütöpik nitelikteki çalışmalar ve eserler, Batılılaşma yolunda toplumsal dönüşümü hızlandırmışlardır. Özellikle yazınsal alandaki eserlerde mutlu gelecek düşleri, eşit ve özgür toplum hayalleri son dönem Osmanlı düşünürlerinin çalışmalarında sıklıkla görülmüştür.³⁰³

Osmanlı düşünürleri, Tanzimat’ın ilk zamanlarında Fransız romantizmin etkisinde kalsalar da sonraki düşünürler Montesquieu, Voltaire, Rousseau gibi Batı siyasal düşünürleriyle ilgilenmişlerdir. Bunun nedeni, yıkılmakta olan Osmanlı’nın siyaset vasıtasıyla kurtarılabilceğine inanan bazı kişilerin romantizmden ayrı olarak Fransız Devrimi’ni hazırlayan Batı düşünürlerine olan ilgisi olmuştur.³⁰⁴ Tanzimat’la başlayan dönemle birlikte Osmanlı’ya giren Batı düşüncesi ve bunun içinde yer alan ütopya geleneği, romantik özellikten farklı olarak akılcı ve isyankâr bir şekilde görünür.³⁰⁵

Batı’da gelişen ütöpik düşüncelerle birlikte toplumsal ve mekânsal değişimleri yerinde öğrenen Osmanlı aydın ve bürokratları yeni düşünceler üretmeye başlamıştır. Batılılaşmanın öncülüğünü yapan aydın ve bürokratlar, toplumsal yapı ve kentsel

²⁹⁹ Öztürk, a.g.m., s. 489.

³⁰⁰ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 34.

³⁰¹ Öztürk, a.g.m., s. 488.

³⁰² Ziyaeddin Kırboğa, “Tanzimat Sonrası Toplumsal Değişim: Batılılaşma Örneği”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2019, s. 259.

³⁰³ Öztürk, a.g.m., s. 490.

³⁰⁴ Mehmed Kaplan, “Tanzir-i Telemak”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1-2, 1949, ss. 1-2.

³⁰⁵ Öztürk, a.g.m., s. 490.

mekânları değişimlere zorlamıştır. Çünkü Batılılaşma, bu dönemin birçok aydını için idealleştirilmiş bir örnektir. Onlar için Batı, özgürlüğün, aklın, insan onurunun, refah yaşamın, güzelliğin ve sanatın mekânsal bir ütopyası haline gelmiştir.³⁰⁶ İçinde bulundukları toplumsal ve yönetsel çevreyi birçok yönden sorunlu gördükleri için ideal bir toplum özlemini dile getirmişlerdir. Batı'daki natüralist, sosyalist ve pozitivist düşünceden etkilenen bazı Osmanlı aydınları, geçmişi bir kenara bırakarak modern zamana ayak uydurmak istemişlerdir. Bulundukları toplumsal çevre, geçmişin çeşitli sorunlarını ve geleneğini yansıtan bir yapıda iken, özlem duyulan ve idealize edilen “hayat-ı muhayyel” dünya ise Batı’da aranmıştır.³⁰⁷

Örneğin bilimsel kongre ve sanayi fuarları için Avrupa’yı ziyaret eden bazı bürokratların izlenimleri, sıklıkla özlem duyulan toplumsal mekânı yansıtmıştır. 1851 yılında Londra’da düzenlenen uluslararası sanayi fuarına giden bir Osmanlı bürokrati, gördüğü teknoloji ve ilerlemeyi hayranlıkla ve şaşkınlıkla dile getirmiştir. Londra’da tanık olduğu yeni teknik araçları, fabrikaları ve görkemli şekilde inşa edilmiş binaları, cezbedici sokak ve caddeleri insanlığın ulaştığı yüksek bir medeniyet olarak değerlendirmiştir.³⁰⁸ Bu nedenle Batı’nın ilerleme ve tekniğini Osmanlı’ya transfer etmek isteyen bürokratlar, bunu öncelikle toplumsal düzende ve düşünsel bağlamda gerçekleştirmek istemişlerdir.

Halide Edip Adıvar’a göre Tanzimatçılar, Batı medeniyetinin mekanik yönüyle yani sanayi ve ticaret yönleriyle pek fazla ilgilenmemişlerdir. Onlar, Batı’ya “akıllı, çalışkan ve iş birliği yapmak istenilen bir komşu” şekliyle bakmışlardır.³⁰⁹ Tanzimat döneminde Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa gibi devlete yön veren bürokratların yanında Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Cevdet Paşa, Ahmet Mithat gibi birçok aydın, Batı medeniyetini farklı düzeyde anlamlandırmışlardır. Bu anlamlandırmalardaki farklılıklar aydınların farklı toplumsal ideallerinden kaynaklanmıştır.³¹⁰

³⁰⁶ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst & Company, 1998, s. 292.

³⁰⁷ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, ss. 378-379.

³⁰⁸ Fikret Turan, *Seyahatname-i Londra - Tanzimat Bürokratinin Modern Sanayi Toplumu Bakışı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss. 5-7.

³⁰⁹ Halide Edip Adıvar, “Türkiye’de Şark, Garp ve Amerika Tesirleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 601.

³¹⁰ İbrahim Şirin, “Osmanlı - Türk Aydınının Medeniyet Anlayışı”, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 109-120.

Tanzimat'ın ilanından sonra Mithat Paşa, Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi Genç Osmanlılar adıyla ortaya çıkan bu kişiler, idari görevlerde bulunmuş kişilerdi. Londra ve Paris gibi Avrupa'nın önemli başkentlerinde bulunmuş, Batı'daki gelişmeleri yakından görmüş, Aydınlanmacı ve pozitivist düşüncenin etkilerine tanıklık etmişlerdir.³¹¹ Osmanlı Devleti içinde yeni bir hareket başlatan bu kişilerin düşünsel alt yapısı Fransız romantizminden, “Aydınlanma felsefesinden ve rasyonalizmden” etkilenmiştir.³¹² ‘Vatan’, ‘millet’, ‘meclis’, ‘hürriyet’, ‘meşveret’ ve ‘adalet’ gibi Fransız Devrimi’ne ait kavram ve prensiplerin taşıyıcılığını yapmışlardır. Bu yeni hareketin Batılılaşma yolundaki yenilikçi ve ütopyik fikirleri Jön Türklerin, İttihatçıların ve sonrasında Cumhuriyet bürokratlarının yolunu açmıştır.³¹³ Geçmişin kudretli dönemlerine olan özlem ve geleceğe dair hayallerin ancak Batı'nın bilim ve tekniği ile toplumsal mekânlarda gerçekleşeceği düşünülmüştür.

1.2. Batılılaşma Ütopyası Olarak Düzen ve İlerleme

Osmanlı döneminde yapılan reform çabalarının Cumhuriyet Dönemi'ne miras bıraktığı en önemli düşüncelerden biri de düzen ve ilerlemedir. Bu düşünce, modern dünyayı, toplumsal ve mekânsal bir gerçeklikle örnek almaya çalışmıştır. Dünyayı, özlem duyulan şekle göre yeniden tasarlamak, düzen ve ilerleme düşüncesi ile mümkün olmuştur. Eskimiş toplumsal mekânların yeniden inşası ve modern bir şekilde düzenlenmesi yani özlem duyulan formda inşa edilmesi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e düzen ve ilerleme düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Çünkü geçmişin geleceğe bir model olarak sunulması artık rağbet görmemiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde sıklıkla kullanılan çağdaş medeniyetin “en ileri safında layık olduğumuz mevkii almak”³¹⁴ ve “terakki ve inkişaf yolunda bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümek”³¹⁵ ifadesi, özlem duyulan toplum hakkındaki gelecek tasarımı dile getirmekte ve ilerleme kavramıyla açıklanmaktadır. Çünkü “bu

³¹¹ Usta, *Türk Ütopyaları*, s. 63.

³¹² Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, ss. 294-295; Ayrıca Türk aydınlarında Fransız Devrimi'nin etkisi için bkz. Bernard Lewis, “The Impact of The French Revolution on Turkey”, *Cahiers d'Histoire Mondiale*, Vol. 1, No. 1, 1953, ss. 105-125; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 5.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, ss. 41-74.

³¹³ Ufuk Özcan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Edebiyat Siyaset İlişkisi”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 55, 2017, s. 465.

³¹⁴ Mehmet Saffet, “Kültür İnkılabımız”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 5, 1933, s. 352.

³¹⁵ Köker, a.g.e., s. 153.

ilerlemenin telosu ne Tanrı'dır ne de Altın Çağ'dır; varılacak yer ise gelecekte bir yerdedir".³¹⁶ Aynı zamanda bu, Tanzimat bürokratlarının ve Jön Türklerin düşüncesinde de yer almıştır. Çünkü bu düşünürler, düzen ve ilerleme anlayışını "hem soyut bir model hem de bir gelecek tasarımının diliyle" toplum üzerinde gerçekleştirmek istemişlerdir. Toplumsal tasarımlar ve ütopya, ilerleyen dönemlerin etkili örnekleri olmuştur. Örneğin, modern Türkiye'nin önceden hayal edildiği ve Batılılaşmanın geleceğini tasvir eden Abdullah Cevdet'in yayımladığı *Pek Uyanık Bir Uyku* adlı yazıları henüz gerçekleşmeyen toplumsal tasarımı ortaya koymuştur.³¹⁷

Ayrıca bu dönemde ütöpik nitelikteki eserler yazınsal olarak 'rüya' şeklinde kaleme alınmıştır. Ziya Paşa'nın 1869'da yazmış olduğu *Rüya* adlı ütopyası Osmanlı'nın o yıllarda toplumsal ve siyasal sorunlarına dikkat çekerek önerilerde bulunmuştur. Bu ütöpik nitelikteki eser, siyasal ve düşünsel anlamda Türk modernleşmesine etki eden temel eserlerin başında gelmektedir.³¹⁸ Ziya Paşa, bu eserinde dönemin padişahına çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu dönemde lüks saraylar için yapılan harcamaların yanında Anadolu'nun harap bir şekilde olmasının tezat oluşturduğunu belirtmiştir. Ona göre Anadolu'da "her nereden geçilse yıkılmış köyler, harabeler görünür."³¹⁹ Bununla birlikte Batı'nın güçsüzleşen Osmanlı'ya bakışı ve algısının değiştiğini, toplumsal sorunların arttığını ve bunların çözümüne yönelik millet meclisinin kurulmasını tavsiye ederken,³²⁰ Avrupa'nın medeniyet şeklinde ilerlemesine sebep olan bütün teşebbüslerin, Osmanlı'da tatbik edilmesini uygun görmüştür.³²¹ Bunlar aslında görülmüş bir rüya değil, Ziya Paşa'nın gerçekleştirmek istediği bir ütopya. Çünkü *Rüya*'nın Hampton Court Sarayı'nın bahçesinde kurgulanması, özlem duyulan Batı mekânsal niteliklerine de referans vermiştir.

Namık Kemal ise rüya şeklindeki ütöpik kurguyu "mukaddes vatan" imgesi üzerinden yapmıştır.³²² N. Kemal'in Boğaziçi'nde 1872 yılında kurguladığı *Rüya* adlı

³¹⁶ Levent Yılmaz, "Şark'ın Sonbaharı: Geçmiş Ölümleri", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 242.

³¹⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder, 16.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 58-59.

³¹⁸ Usta, *Türk Ütopyaları*, ss. 68-69.

³¹⁹ Ziya Paşa, "Muhterem Edebiyatçı Merhum Ziya Paşa'nın Rüyası", haz. Sadık Usta (*Türk Ütopyaları*), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, ss. 172-173.

³²⁰ Hasan Yürek, "Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Rüya'ları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13 Sayı 2, 2013, ss. 256-257.

³²¹ Ziya Paşa, a.g.e., s. 182.

³²² Namık Kemal, "Rüya", haz. Sadık Usta (*Türk Ütopyaları*), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s. 204.

eseri ütöpik niteliğe sahiptir. N. Kemal, “Ziya Paşa ile birlikte siyasi rüyaların, başka ifadeyle ütopya yazınının da babası sayılmıştır.”³²³ O, her açıdan ilerlemiş bir vatan hayalini kurarak, bunun gerçekleştirilmesi için de yapılması gerekenleri açıkça belirtmiştir. Ütopyanın geleceğe dair felsefesine uygun olarak her açıdan model bir “insan yetiştirmenin gerektiğini dile getirmiştir. Yapılması gereken şey, ilerlemenin olduğu çağda buna ayak uydurabilecek ve ilerlemeyi sağlayabilecek nesiller yetiştirmektir”.³²⁴

N. Kemal, Londra gibi gelişmiş Avrupa başkentlerinin örneği üzerinden Batı medeniyetini değerlendirirken, Osmanlı’nın geline nokta ulaşmasının imkânsız olmadığını ve iki yüz yıllık bir sürecin bu hedefe ulaşmaya yetebileceğini belirtmiştir. Ona göre bu hedefe ulaşmak için idari reformların yapılması yanında esas olan eğitim alanında reformların yapılmasıdır.³²⁵ O, kentsel mekânların mimari düzenleri, kentlerin altyapı sorunları ile eğitimde, sağıkta, orduda, bürokraside, ekonomide modernleşmenin ihtiyacını belirterek toplumun aydınlanmasına katkı sağlamıştır. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasi ve sosyal yapılarına etki eden N. Kemal, Avrupa’nın önemli kentlerinde gördüğü toplumsal ilerlemeyi ve siyasi özgürlüğü Osmanlı’ya uyarlamıştır. Osmanlı’nın kurtuluşunu bireysel ve toplumsal özgürlükte görmüştür. J. J. Rousseau’dan etkilenecek Türkçeye tercüme ettiğı *Toplum Sözleşmesi* ile toplumsal ve bireysel özgürlüğün önemine değinmiştir.³²⁶

N. Kemal’in ütopyasında kurguladığı özgürlük, ideal toplumsal mekân olan “mukaddes vatan”da gerçekleştirilebilecektir. Bu vatan, ilk başta imarına çalışılan büyük medenileşmiş kentlerden ibaret iken gelecekte ise özgürlüğün, düzenin, ilerlemenin, adaletin, iyiliğin ve bilgeliğin ideal mekânı olan bir saadet cennetine dönüşecektir.³²⁷ N. Kemal’e göre gelişmiş kentleriyle ve doğal güzellikleriyle benzersiz bir ülke olan vatan, aslında yeryüzünde bir medeniyet örneği olarak tasarlanmıştır.

“Gördüm ki her merhalede, bir güne oranla, bir kıtadan bayındır, bir âlemde servetli [zengin] şehirler; her saat başında şimdiki şehirlerden büyük, ülkelerden korunaklı köyler (karyeler); her sokakta bildiğimiz saraylardan, süslü kalelerden sağlam evler bulunuyor. Demiryolları, adi caddeler, nehirler, kanallar damar kadar çok ve birbirine girift bir halde etrafa yayılmış, hayat vasıtalarını her tarafa en kısa sürede ulaştırıyor. Balık gibi denizin dibinde yüzer, kuş gibi havada uçar intikal vasıtaları ortaya çıkmış, insanlar katı cisimler

³²³ Usta, *Türk Ütopyaları*, s. 78.

³²⁴ Yürek, a.g.m., s. 255.

³²⁵ Bedri Gencer, *İslam’da Modernleşme*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2012, ss. 770-771.

³²⁶ Usta, *Türk Ütopyaları*, ss. 78-80.

³²⁷ Namık Kemal, a.g.e., s. 203.

gibi sınırları ve gazları da ayakları altına alıyor. Tabiat cevherleri ümmetin bütünüyle istifadesi önüne, hikmetin [bilimin] gizleri bütünüyle faydalanacağı kütüphanesine dökülmüş. İçlerinde en bedbaht sayılan bir fakir, zamanımızın en muktedir padişahlarından ziyade lezzet ve refahla yaşıyor. En zekâsız sayılan bir öğrencinin ezberledikleri, bugünün en medeni bir başkentin en zengin kütüphanelerinin iftihar sebebi olan yüksek sınıflara karşılık geliyor.”³²⁸

N. Kemal’in vatan ideali, “bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum hatlardan ibaret değil”, millet, hürriyet, uhuvvet, hâkimiyet, ecdada hürmet, aileye muhabbet gibi birçok ulvi duyguların birleşmesinden meydana gelen mukaddes bir fikirdir.³²⁹ Bu fikir, dönemin aydınları üzerinde büyük etki yapmıştır. Örneğin Tevfik Fikret’te vatan, hümanizmle birleşmiştir. Ona göre: “millet nevi beşerdir, vatan ruyi zemin”dir. Ziya Gökalp’te ise ana vatanı aşan büyük bir vatan ideali: “Vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir Turan!” şeklinde Turancılık halini almıştır. Dolayısıyla bu düşünürler, vatanı bir realite değil ideal olarak ele almışlardır. Bu ideali N. Kemal, İslam birliğinde ararken, Tevfik Fikret hümanizmde (Avrupa’da), Ziya Gökalp ise Turan’da aramıştır. N. Kemal’in İslamcı, Tevfik Fikret’in Hümanist, Gökalp’in Turancı vatan ideali Türk toplumunun en zayıf devrinde, Osmanlı Devleti’nin çöküşüne yakın bir zamanda doğmuştur. Sonuç olarak N. Kemal, bütün ütopyacılar gibi “samimi, arzulu ve taşkın” bir ütöpik yaklaşım ortaya koymuştur.³³⁰

Dönemin başka ütöpik yaklaşımı ise Abdullah Cevdet’in “Mahkeme-i Kübra”sıdır. Bu eserinde (kurgulamış olduğu rüyada), Ayasofya’da büyük bir mahkeme kurulmuş ve dönemin padişahı, geçmiş padişahların önünde İslam peygamberi tarafından yargılanıp idama mahkûm edilmiştir.³³¹ Abdullah Cevdet’in 1913 yılında *İctihad* gazetesinde, Osmanlı’nın Batılılaşma geleceğine dair yayımladığı ve Kılıçzade Hakkı’ya ait olan “Pek Uyanık bir Uyku” adlı yazılar ütöpik bir niteliğe sahiptir. Buna göre devlet yöneticisi, modern eğitimden geçecek ve tek eşli olacak, fes kaldırılarak yerine yeni milli bir başlık kabul edilecek, yeni fabrikalar inşa edilerek yerli üretim arttırılacak, kadınlara geniş özgürlükler tanınacak, tekkeler ve zaviyeler kaldırılacak, bütün medreseler kapatılacak ve onun yerine modern ve teknik eğitim kurumları açılacak, sarık ve cübbe gibi kıyafetler sadece din adamlarına mahsus olacak diğerlerine ise yasaklanacaktır.

³²⁸ Namık Kemal, *Rüya*, ss. 204-205.

³²⁹ Namık Kemal, “Vatan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 477.

³³⁰ Hilmi Ziya Ülken, “İdeolog Namık Kemal”, *İnsan*, Cilt 2, Sayı 8, 1939, ss. 614-615.

³³¹ Öztürk, a.g.m., s. 492.

İdealize edilen bu toplumda, ölmüş insanlara yapılan adak ve hediyeler yasaklanacak ve din adına batıl hareket eden kişilerin önüne geçilerek toplumun inanç sistemi düzeltililecektir. Eğitimde ve sağlıkta reformların yanında, dilde de reform gerçekleştirilerek yeni lügatler hazırlanacak, arazi ve vakıflara dair olan kanunlar başta olmak üzere bütün kanunlar, modern hukuka uygun olarak düzenlenecektir. Bununla birlikte hayali olan bu toplumun ideal mekânları modern şekilde tasarlanmış; uygun yollar, köprüler, limanlar, demiryolları, kanallar, gemiler ve fabrikalarla süslenmiştir.³³² Kılıçzade Hakkı gibi Abdullah Cevdet'in *İctihad* gazetesinde idealize ettiği toplumsal mekân, kendi döneminin düşünürleri için hem bir rüya hem de gerçekleştirilmesi güç bir ütopya şeklindedir. Fakat ortaya koymuş olduğu bu ütöpik nitelikteki eser, "Garpcıların bir programı ve Atatürk inkılaplarının taslağı niteliğinde kabul edilmiştir."³³³

Kılıçzade Hakkı ve Abdullah Cevdet gibi düşünürlerin amacı, Batılılaşma karşısında geleneklerin Türk toplumu üzerindeki etkisine karşı mücadele ederek, modern bir Türkiye'nin kuruluşuna zemin hazırlamaktır. Bulundukları dönemde Batı'nın en ünlü materyalist ve pozitivist düşünürlerin kitaplarını çevirerek, toplumsal düzeni değiştirmek istemişlerdir. Tüm bunları, cennetin yeryüzünde, Türk toplumunun yaşadığı coğrafyada kurulmasının bir çabası olarak görmüşlerdir. Abdullah Cevdet'in, "sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim, peygamberler vaat ederler cenneti öbür dünyada, ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim"³³⁴ ifadesi ile idealize ettiği toplumsal mekânını, yeryüzü cenneti şeklinde tasarlamıştır.

Mannheim, bir toplum içinde önemli yerlerde bulunanların kendi konumlarını ve bu noktadan, içinde yaşadıkları toplumsal düzeni korumaya yarayan düşünce yapıtlarını 'ideoloji' olarak tanımlarken, aynı toplum içinde bu konumlarda olmayanların o önemli yerleri ele geçirmeye ve toplumun algısını, düşüncesini ve sınırlarını değiştirmeye yönelik teorilerini ise 'ütopya' olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Abdullah Cevdet gibi bazı düşünürleri diğerlerinden ayıran özellik, toplumu değiştirmek idealiyle bir ütopyaya sahip olmalarıdır.³³⁵ Çünkü Abdullah Cevdet gibi düşünürler için geleceğin ideal

³³² Lewis, a.g.e., ss. 235-236; Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", haz. Sadık Usta (*Türk Ütopyaları*), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, ss. 291-302.

³³³ Celal Pekdoğan, "Kılıçzade Hakkı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara: TDV Yayınları, s. 415.

³³⁴ Akt. Usta, *Türk Ütopyaları*, ss. 120-121.

³³⁵ Kerem Ünüvar, "Abdullah Cevdet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 103.

toplumuna ulaşmak, Batı medeniyetini tam benimsemekten geçer. Bunun için ilk olarak, toplumun düşünce yapısının değişmesi zorunludur. Bu gibi düşünürlerin idealleri, Cumhuriyet'in düşünsel temellerine katkı sağlamış,³³⁶ Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur.

Söz konusu bu dönüşümün öncüleri olan Jön Türkler, bilimsel ütopyacı dünya görüşleriyle Tanzimat düşünürlerinin ilerisine geçmişlerdir. Abdullah Cevdet'in "bir ikinci medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir"³³⁷ şeklindeki tezini kendi fikirlerinden beslenen Ziya Gökalp, sistematik olarak "millet" ve "medeniyet" kavramları üzerinden ele almıştır. Ziya Gökalp'in idealindeki medeniyet, farklı toplumların ortaklaşa kullanacağı bilim, teknik ve kültürel araçlardan ibarettir.³³⁸ Durkheim gibi Tonnies'in görüşlerinden etkilenen Gökalp, toplumsal düzen içerisinde etkili değerler bütünü olan 'kültür' (hars) ile akla dayalı, çağdaş bilgi, bilim ve teknik sistemi ifade eden 'uygarlık' (medeniyet) arasında bir ayrım yapmıştır. Ona göre ilerlemenin yolu, Türk kültürüne sahip çıkarak geçmiş uygarlığın (medeniyetin) yerine çağdaş uygarlığı temsil eden Avrupa uygarlığına geçmektir.³³⁹

Gökalp için toplumsal hayatın her alanına etki eden ve medeniyet değerlerinin oluşmasını sağlayan idealler, durağan ütopyalar değildir; zamanın gerçeklerine göre değişime uğramaktadır.³⁴⁰ İlerlemeye açık ve dogmatik değerlerden uzak, akılcı bir iradenin egemen olduğu toplum, zamanın gerçeklerine uygundur. Bu nedenle Cumhuriyetin toplumsal yapı, sistem ve mekânları, Gökalp gibi düşünürlerin,³⁴¹ ütöpik tasarımlarının gerçekleşmiş şekilleridir. Bununla beraber Jön Türk düşüncesinde yer alan ilerleme (terakki) ve düzen ilkelerinin pozitivist bir dünya görüşü ile toplumsal mekânlarda şekillenmesidir.

³³⁶ Öztürk, a.g.m., ss. 492-493.

³³⁷ Lewis, a.g.e., s. 235; Öztürk, a.g.m., s. 492.

³³⁸ Mardin, a.g.e., s. 59.

³³⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 7.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 192.

³⁴⁰ Parla, a.g.e., s. 112.

³⁴¹ Ziya Gökalp ve emsali aydınlar, Auguste Comte'un pozitivist fikirlerinden etkilenmişlerdir. Ayrıca "Gökalp'in en güçlü esin kaynağı Emile Durkheim'dı. Durkheim ise metodolojik bakımdan pozitivist geleneğe yer almakla birlikte, idealist bir epistemolojiyi de bu geleneğe katmış, dayanışmacı-solidarist korporatizm ile görece demokratik ve çoğulcu bir siyaset kuramı geliştirmiştir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Parla, a.g.e., s. 50; Ayrıca Ziya Gökalp'in Cumhuriyet Türkiye'sinde Comte-Durkheim akımından esinlenen sosyoloji okulunun bir kurucusu olarak bkz. François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 94.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Batılılaşma süreci içinde en etkili olan “düzen” ve “ilerleme” kavramları, pozitivizmin etkisinde kalmıştır. Auguste Comte'un “düzen” [order] ve “ilerleme” [progress] prensipleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devralınan ideal toplum düşüncesinin en önemli iki ögesini oluşturmuştur. Cumhuriyet'in çağdaş medeniyet ve yeni ulus ideallerinin asli ögesi olarak ön plana çıkan bilim ve teknik, aslında düzen ve ilerlemenin pozitivist karakterdeki sosyal ve siyasal sonuçlarıdır.³⁴² Nitekim “düzen ve ilerleme” düsturu, Türkiye'de toplumsal denetimi teşvik etmiştir. Cumhuriyet'in öncü kadrosu için Batı türü bir “ilerleme” ile halkın birliği sağlanacaktır.³⁴³ Bu bakımdan Cumhuriyet Dönemi'nin zihinsel alt yapısına, Tanzimat'la başlayan pozitivist aydınların ütöpik düşüncelerinin etki ettiği söylenebilir.

Örneğin Tanzimat'ı ilan eden Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinde 1849'da Avrupa'nın modern başkenti Paris'e gönderilen Şinasi,³⁴⁴ pozitivist düşünürlerin öncülerıyla dostluk kurmuştur. Şinasi'ye göre medeniyetin özü akıldır. İnsan, ancak akıl ve bilgi ile şerefli olur. Tanzimat döneminde önemli bürokratik görevlerde bulunan Mithat Paşa ve Ahmet Rıza, Paris'te dönemin pozitivistleri ile sıkı ilişkilere girmiştir. Türkiye'ye pozitivist düşüncenin girişine olanak sağlayan bu kişiler yeni düzen içerisinde ideal bir toplumun kurulmasına çalışmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu bu düşünce üzerine şekillenmiştir. Bu yeni cemiyetin ismi bile Comte'un sıklıkla kullandığı “nizam ve terakki” [düzen ve ilerleme] kavramına “ittihat” yani “birlik” kavramı eklenerek kabul edilmiştir.³⁴⁵ Özellikle de Ahmet Rıza, cemiyetin isminin “Nizam ve Terakki” olmasını istemiştir. Çünkü Ahmet Rıza, çıkarmış olduğu *Meşveret* dergisinin altında bile kullandığı bu vecizenin yeni cemiyetin adının “Nizam ve Terakki”

³⁴² Köker, a.g.e., ss. 222-223.

³⁴³ Nülüfer Göle, “Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 73.

³⁴⁴ Şinasi, Batılılaşma hareketini Reşit Paşa üzerinde sembolize etmiştir. Ona göre, Reşit Paşa bir medeniyet resulüdür. Bu açıdan medeniyeti bir din gibi ele almıştır. Bu yeni dinin adının “medeniyet” olması, Auguste Comte'un gerçekleştirmeye çalıştığı “bütün insanlığa hizmet” düşüncesine dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Aydın, “Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2000, s. 129; M. Reşit Paşa'yı kutsal Şinasi'nin, onda gördüğü şey Batılı, çağdaş fikirleri temsil eden yeni bir aydın tipidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kaplan, “Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, ss. 463-475.

³⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Murtaza Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 214-222.

olmasını istemiştir. Bu fikri, kendisinin bağlı olduğu Comte'un pozitivist düşüncesinden almıştır.³⁴⁶

Tüm bu pratikler, öncelikle Aydınlanmayı toplumsal reforma bağlanarak düzen ve ilerleme düşüncesinden kaynaklanmıştır. Düzen ve ilerleme düşüncesine göre gerçek medeniyet seviyesine ulaşmak, aslında insanlık idealine ulaşmaktır. Saint Simon ve Auguste Comte'un geliştirdiği pozitivism, insanlık idealine ulaşmanın ancak bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilebileceğini iddia etmiştir. İnsanlığın ancak bilimsel yöntem ve evrensel ilkelerle ilerleyebilmesi için bilimsel olmayan bilgi türlerinin (geleneksel ve dinsel) zamanla bırakılmasının zorunlu olduğu varsayımı Batı'nın kendisini üstün ve farklı olarak idealize etmesinde önemli rol oynamıştır. Saint Simon ve Auguste Comte en ideal ve ilerlemiş medeniyetin Avrupa olduğunu, bu yüzden Avrupa'nın diğer tüm toplumlardan üstün olduğunu ve medeniyeti dünyaya yaymaya çalışması gerektiğini iddia etmiştir. Avrupa, kendisinden geri kalmış toplumların dönüşümüne yardımcı olmalı, ilerleme ve düzen için hedeflenen amacın sonunda "evrensel devlet" ise Avrupa modeline uygun kurulmalıdır.³⁴⁷

Bu yüzden Osmanlı'nın son dönem düşünürleri aydınlanmanın ve pozitivist toplumsal ve siyasal öğretisi üzerine yoğunlaşmışlardır.³⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin istikbalini karamsar görenler, "devleti kurtarmak veya ona yeni bir düzen vermek" istemişlerdir. "Akılcı ve evrensel" kurallara uygun olarak inşa edilmiş "pozitif toplum" ütopyasını gerçekleştirmek için çalışmışlardır. Osmanlı düşünürlerinin büyük çoğunluğunda bu düşünce hâkimdir. Bunun için ilk olarak Batı'yı ileri götüren koşullar iyice benimsenip, Osmanlı'da tesis edildikten sonra Batı gibi ilerlemiş bir toplum idealine ulaşılacaktır. Çünkü pozitivist toplumsal ve siyasal ütopyasına göre toplumların geleneklerinin ve siyasi düzenlerinin farklı olması onların "pozitif toplum" olmalarına engel değildir.³⁴⁹ Osmanlı'da Tanzimat döneminde etkisini gösteren pozitivistin tasarladığı büyük bir toplum ütopyasını Fındıkoğlu, "Tanzimat böyle bir ütopyayı gerçekleştirebilir miydi?" şeklinde sorarak bunun gerçekleştirilmesini güçlü devlet

³⁴⁶ Z. Fahri Fındıkoğlu, *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962, ss. 11-12.

³⁴⁷ Aslı Çırakman, "Avrupa ve Öteki: Avrupa İmgesinin Osmanlı Aynalarından Yansıması", *Türkiye'nin Yeniden İnşası - Modernleşme Demokratikleşme Kimlik*, der. E. Fuat Keyman, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 61.

³⁴⁸ Hilmi Ziya Ülken, "Türkiye'de Pozitivism Temayülü", *İnsan*, Cilt 2, Sayı 11, 1939, ss. 849-853.

³⁴⁹ Özlem, a.g.m., s. 458.

adamlarına, sonrasında ise toplumun kendi içerisindeki seyrine bağlamıştır. Çünkü “henüz (kendi) Rönesans’ını yapmamış, felsefî çağını yaşamamış, koyu bir teolojik cemiyetten” Rönesans’ını gerçekleştirmiş Batı’yı yakalamak güç bir durum idi.³⁵⁰

Bu düşünce, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e adı konulmamış bir toplum mühendisliğini de beraberinde getirmiştir. Pozitivist ideallerin sözcülüğünü yapan birçok düşünür, çeşitli eserlerle bunu yaymaya çalışmışlardır. Örneğin Cumhuriyet Dönemi’ne düşünsel olarak etki eden Abdullah Cevdet, Fransız kültürünün hırslı savunuculuğunu yapmıştır. Bununla birlikte Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve özellikle Ziya Gökalp gibi düşünürler “Comte/Durkheim sosyolojisinin temsilcisi”³⁵¹ olarak görülmüştür. Bu dönemlerde İstanbul, İzmir ve Selanik gibi kentlerde pozitivist düşüncede birleşmiş çok sayıda edebî ve fikrî dergiler yayımlanmış, dolayısıyla bu kentler pozitivism ideallerinin ülkeye açılan kapıları haline gelmiştir.³⁵²

Osmanlı’nın son yıllarında ideal toplumsal düzen özlemi, siyasal söylemlere kayan kavramlarla ifade edilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı düşünürlerinin zihinlerinde belirginleşen ütopyayı genel anlamda “üç ideal düzen özlem” şeklinde ayırmak mümkündür. Bu üç ütopya; “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”³⁵³ şeklinde idealize edilmiştir. Türkçülük ütopyasının önde gelen düşünürü Ziya Gökalp’e göre gelecek “Turan” ülküsünde gizlidir. “Kızıl Elma” ideali bütün Türk toplumlarının meydana getirdiği büyük bir dünya devletini simgelemektedir.³⁵⁴ Gökalp’in “Turan” ve “Kızıl Elma” ütopyası Türk toplumunun mutlu ve müreffeh bir gelecekte gerçekleştirebileceği siyasî ve ideolojik üstünlüğün bir tasviri olmuştur.³⁵⁵ Bu tasviri “kültürel Türkçülük” kategorisinde inceleyen Taha Parla’ya göre “Türk ulusunun refah ve mutluluğu, Gökalp için nihai felsefî değer”³⁵⁶ taşımıştır. Geç Osmanlı’da şekillenen

³⁵⁰ Fındıkoğlu, a.g.e., s. 4.

³⁵¹ Zürcher, a.g.e., ss. 191-192; Parla, Ziya Gökalp’in pozitivist geleneğe yakınlığıyla birlikte özgün bir sentez ortaya koyduğunu belirtir. Bu sentez, “Durkheim solidarizmi, kültürel Türkçülük ve ahlakçı tasavvuttur”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parla, a.g.e., s. 51; Ünüvar’a göre bu “aynı zamanda hem İttihat ve Terakki döneminde hem de Kemalist dönemde devletin vatandaşlara yükleyeceği görevleri, ‘hak yok vazife var’ anlayışının yerleşmesini, ulus-devletin inşa döneminde millî kimlikle dinî kimlik arasındaki gerilimin millî kimlik lehinde tahkim edilmesini de sağlamıştır.” Kerem Ünüvar, “Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 33.

³⁵² Özlem, a.g.m., s. 459.

³⁵³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, haz. Kemal Bek, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2004.

³⁵⁴ Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, haz. Yalçın Toker, İstanbul: Toker Yayınları, 1995.

³⁵⁵ Öztürk, a.g.m., s. 491.

³⁵⁶ Parla, a.g.e., s. 72.

ve Erken Cumhuriyet Dönemi siyasi düşüncesinde etkili yer tutan Türkçülüğün ütopyik ve ideolojik arka planına Ziya Gökalp'in eserleriyle birlikte; Ömer Seyfettin'in *Yarınki Turan Devleti*, Halide Edip Adıvar'ın *Yeni Turan* gibi eserleri önemli katkılar sağlamıştır.³⁵⁷

Berkes'e göre İslami düşünürlerin ütopyasında ise Batılılaşmak veya çağdaşlaşmak İslam dininin esaslarına uygun hareket edip, onun özüne geri dönmektir. Çünkü "İslam, çağdaş uygarlığın ön koşulu olarak ortaya koyduğu çalışma ve kazanmayı emreden bir dindir." Batı'dan alınacak şeyler zaten İslam'ın emrettiği çalışma ve ilerlemenin sonuçlarıdır. Batı, aslında İslam'ın emrettiği prensipleri bilmeden uygulayarak ilerlemiştir. Bu yüzden Batı'dan transfer edilecek şeyler zaten İslam medeniyetinden Batı'ya geçmiş olan şeylerdir.³⁵⁸ Sonuç olarak Berkes için İslami düşünürlerin ütopyası, ideal toplumsal düzen ve rahat bir gelecek için (regresif bir şekilde) İslam'ın altın çağı olan asr-ı saadete geri dönmektir.

Batıcı düşünürlerin ütopyasına göre, sahip olunan bütün geleneksel değerler medeniyetin gerisinde kalmaya neden olmuştur. Bu nedenle geleneksel değerlerin yerine Batı medeniyetinin değerleri adapte edilmelidir. Bu düşünürlerin amacı, Batı'da gelişen siyasal ve kültürel gelişmeleri Türk toplumunun bütün alanlarına uygulamaktır. Mutlu ve ilerlemiş toplum hayali, bu dönemin birçok düşünürünün ideallerini süslemiştir. Dönemin Batıcı aydınları için Avrupa, tüm özgürlüğün, aklın, insana verilen önemin ve tüm güzelliklerin yaşandığı ideal bir mekândır. İçinde bulundukları toplumsal mekânı ise geri kalmış sorunlu bir mekân olarak görmüşlerdir. Özlemini duydukları 'hayat-ı muhayyel' yani ideal toplum Avrupa'dadır.³⁵⁹

Cumhuriyet Dönemi'nde siyasetten, bilim ve eğitime tüm toplumsal alanlardaki uygulamalarda, pozitivist düşüncenin yansımaları görülmüştür. Diğer anlamda Cumhuriyet Dönemi, Comte'un pozitivist toplum ütopyasının siyasette, bürokraside ve idaredeki etkisinin çok açık görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu durum, Osmanlı pozitivist

³⁵⁷ Celal Çetin, "II. Meşrutiyette Türkçü Ütopya: Yeni Hayat", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 2008, s. 76-90.

³⁵⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 462.

³⁵⁹ Öztürk, a.g.m., ss. 491-492; Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülerinden Ahmet Rıza, Comte'nin pozitif toplum düşüncesini tam benimsemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem, a.g.m., s. 459; Ahmet Rıza, pozitivistimin dünya vatandaşlığı ütopyasını kabul etmiştir: "Allah beni dünya yurttaşı olmaya engel olan vatanseverlikten korusun. (...) Vatanımı seviyorum fakat aynı şekilde insanlığı ve gerçeği de seviyorum". Akt. Korlaelçi, a.g.m., s. 218.

ideallerinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki devamlılığın göstergesidir. Çünkü Cumhuriyet Dönemi'nin idealleriyle, siyasal ve toplumsal tüm alanlarda akıl ve bilimin öncülüğünde yeni bir düzen inşa edilerek, toplumun yeniden organizasyonu ve kalkındırılması hedeflenmiştir. Kent mekânları da buna uygun şekilde tasarlanmıştır. Sonuç olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e modernleşme ve Batılılaşma projesi, pozitivist karakterde gelişme gösterirken kendi düşüncesindeki ideal toplumun oluşmasını hedeflemiştir.³⁶⁰

M. Kemal Atatürk'ün, Cumhuriyet'in ideallerini pozitivist bir karakterde inşa ettiği savunulmaktadır.³⁶¹ Murat Belge'ye göre, Atatürk'ün “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü bile birçok kişinin kabul ettiği gibi pozitivist bir karakter taşımıştır. Belge, bunu “başından beri Ahmet Rıza yoluyla İttihat Terakki'nin ideolojisi ve Gökâlp'in de kısmen Auguste Comte'tan ama daha çok Durkheim'dan yararlanarak kullandığı metodolojisi” şeklinde açıklamaktadır.³⁶² Aslında Cumhuriyet'in kuruluş ve kurumsallaşma sürecinde topyekûn bir Batılılaşma programı yürürlüğe konulurken, bunun düşünsel yapısını “pozitivist otoriteryanizm” olarak ifade edilen bir “yönetim ideolojisi” oluşturmuştur. Bu ideolojinin, akıl ve bilim ile toplumu şekillendirebilme ve denetleme gücüne sahip olduğu kabul edilir. Modern bilimin doğal dünyayı şekillendirip hâkimiyet kurduğu gibi, pozitivist yaklaşımın da bilimsel yöntemlerle toplumu şekillendirebileceği veya ideal bir toplum meydana getirebileceği öngörülmüştür. Cumhuriyet'le birlikte ideal toplum oluşturma çabası, aslında modern Batı düşüncesinin temelinde yatan ütöpik toplumsal tasarımın bir çabası olarak görülebilir.³⁶³

Modern Batı düşüncesinin temelinde yer alan, insan aklının hâkimiyeti ile ideal toplum (ve mekân) tasarımları Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki Batıcı seçkinlerin düşüncesinde de yer almıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet ile özdeşleşen yeni toplum tasarımı veya “yeni bir ulus yaratma” idealiyle toplumsal ve mekânsal bir dönüşüm hedeflenmiştir. Bu dönüşüm, tarihsel süreç içinde “zihniyet, kurum ve kimlik” şeklinde üç evrede gösterilmiştir. Tarihsel yaklaşımla incelendiğinde, Batılılaşmanın ilk icrası

³⁶⁰ Özlem, a.g.m., s. 460.

³⁶¹ Bu iddianın aksine Doğu Perinçek ise Kemalizm'in devrimci pratiği ile pozitivism arasında bir çelişki olduğunu belirtir. Kemalizm'in Aydınlanma felsefesine dayandığını fakat pozitivismle uzlaşmadığını iddia eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğu Perinçek, “Kemalist Devrim'in Felsefi Kaynağı Pozitivism mi?”, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 2, 1994, ss. 8-9.

³⁶² Murat Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 34.

³⁶³ Toker, Tekin, a.g.m., ss. 84-85.

siyasal yapının dönüşümü, ikincisi bunun eğitim süreçleriyle somutlaştırılması, üçüncüsü bu dönüşüm süreçlerinin ideolojik hale getirilmesidir. Bu noktada, Batılılaşmanın ilk evresi ile son evreleri arasında bir anlam farkı ortaya çıkmaktadır. “Başlangıçta bir medeniyet projesinin nesnel kaynağı olarak sunulmuş olan Batı” (bir ütopya olarak) kültürel ve kurumsal içerik kazanarak bir ideolojiye dönüşmüştür.³⁶⁴ Diğer anlamda bir ütopya olarak Batılılaşma, Türkiye’de toplumsal düşüncenin gelişimiyle eşzamanlı doğmuştur. Batılılaşma veya modernleşme projesiyle bilginin, idari düzenlemelerin, teknolojinin transferi ile ütöpic düşüncenin de transferi yapılmıştır.

İdeal toplum düşüncesini betimleyen ve başlangıçta ütöpic bir nitelikte olan Batılılaşma kavramının, ilerleyen dönemlerde ideolojik bir nitelik kazanmasının nedeni ise kültürel tercihlerdir. Osmanlı’nın geç ve Cumhuriyet’in erken döneminde kültürel alanların siyasetten ayrı olmayışı, Batılılaşmayı ideolojik bir niteliğe sokmuştur. Bu niteliğin anlaşılması, “Türk modernleşme sürecinin esas kurucu unsuru olan pozitivist dünya görüşünün kavranmasıyla mümkündür”. Bu çerçevede Batılılaşma, başlangıçta bir ütopya iken yani aşkın gerçeklik ötesi olarak düşünülürken, hızla dönüşüm geçirerek Türkiye’de siyasal, toplumsal ve kültürel yapıların modernleştirici etkeni haline gelmiştir. Bu nedenle Türkiye’de ilk başlangıç evresinde bir ütopya olan Batılılaşma ve modernleşme, birbirini tamamlayıcı kavramlar olarak gelişme göstermişlerdir. Bu gelişimin ilk evresinde maddi dünyayı bilimsel bilgilerle açıklama çabasına girilmiştir. İkinci evresinde pozitivism, siyasal bir kültürel sistem haline gelerek siyasal düşüncüyü tayin etmiştir. Üçüncü evrede, toplumsal sözleşme, hukuki altyapıları etkileyerek toplumu değişime zorlamıştır. İlk dönem ütöpic düşüncenin ve bilimsel bilginin aktarımı, ikinci dönem siyasallaşma süreci, üçüncü dönem ise içselleşme ve uygulama sürecidir.³⁶⁵ Bu süreç diğer anlamda, “toplumsal düzeyde milli kimlik, kültürel düzeyde pozitif bilime dayalı seküler düşünce, iktisadi düzeyde ise kalkınma”³⁶⁶ olarak açıklanabilir. Bütün bunlar, Anthony D. Smith’in belirttiği gibi Cumhuriyet Dönemi’nin laik milli kimlik inşasının modern kentsel mekânlardaki Türk idealidir.³⁶⁷

³⁶⁴ Hasan Bülent Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 125-126.

³⁶⁵ Kahraman, a.g.m., ss. 126-127.

³⁶⁶ Toker, Tekin, a.g.m., s. 91.

³⁶⁷ Anthony D. Smith, *National Identity*, London: Penguin Books, 1991, s. 104.

2. CUMHURİYET'E GİDEN SÜREÇTE KENTSEL MEKÂN

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen modernleşme ve Batılılaşma çabaları 18. yüzyılın başlarına kadar götürülse de 19. yüzyılda yükselerek devam etmiştir. Fakat Cumhuriyet'in kuruluşuyla ülke, özlem duyulan Batı kültürünün toplumsal ve mekânsal olarak nasıl şekillendirileceği ve yönlendirileceğine dair düşünsel zemini kurmak için bütün olarak yönünü “çağdaş medeniyet” şeklinde imgelediği Batı'ya dönmüştür. Çünkü bu yönelişte dönemin siyasetine hâkim söylem, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmaktır. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun geliştirdiği yeni ilkeler ışığında Türkiye'yi, Batı medeniyeti ve düşüncesine yani toplumsal ve mekânsal düzenine daha da yakınlılaştırmak için kapsamlı reformlar yapılmıştır. Yapılan bütün reformların en görünür uygulama alanları ise kentsel mekânlar olmuştur.³⁶⁸ Türkiye'de kentlerin modern ve Batılı şekilde düzenlenmesi basit bir öykünmenin ötesinde, ulus devletin ideallerinin mekânsal ölçekteki inşasını çağrıştırmaktadır. Yeni ulusun yeni kentlerinin, çağdaş medeniyetler seviyesinde çağdaş yurttaşların yaşadığı ideal mekânlar olarak inşası amaçlanmıştır.

2.1. Kentsel Mekân Planlamalarının Gelişimi

Türkiye'de kentsel mekân politikalarını kent planlaması üzerinden ele alan İlhan Tekeli'ye göre planlama aydınlanmanın ürünüdür. Aydınlanma ile insan aklının kendine güveni artmış, doğayı ve toplumsal süreçleri kavrayarak modern bir düzen oluşturma ihtiyacı doğmuştur.³⁶⁹ Türkiye'nin Batılılaşma, modernleşme projesini kent planlama çalışmaları üzerinden değerlendiren Tekeli, bunu dört dönemde ele almaktadır. “Birincisi 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar geçen süre, ikincisi Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'li yılların ikinci yarısına, üçüncüsü 1950'lerin ikinci yarısından 1980'lerin başına, dördüncüsü 1980 sonrası olarak”³⁷⁰ dönemlendirme yapmaktadır. Bununla birlikte kentsel planlamanın, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı'da devletin ihtişam arayışı ile başlayıp Cumhuriyet'in radikal modernleşmesine doğru geliştiğini ve

³⁶⁸ Murat Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu - Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, çev. Büşra Helvacıoğlu, İstanbul: Sel Yayınları, 2013, ss. 15-16.

³⁶⁹ İlhan Tekeli, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, ss. 9-10.

³⁷⁰ Tekeli, a.g.e., s. 19.

“ilerleme arayışında olan siyasal rejim ile gururlu bir ulusun imajını yansıtmak için kullanıldığı”³⁷¹ belirtilmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet’e kadar geçen dönemde kentsel düzenlemeler, Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma akımının getirmiş olduğu bir modernleşme projesi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemlerde Batı’da modern kentsel düzenlemeler, sanayileşmenin getirmiş olduğu sorunlara çözüm olarak çıkarken, Osmanlı’da ise sanayileşmenin olmaması nedeniyle kentsel düzenlemeler ve planlamalar da “sanayi kentine bir tepki olarak” gelişmemiştir. Sanayi kentine karşı ortaya çıkan ütopyalar, Osmanlı kentlerine nesnel olarak yansımamış fakat çıkarılan yasa ve imar yönetmeliklerine dolaylı olarak yansımıştır.³⁷²

Osmanlı’nın 1838’de imzaladığı Ticaret Antlaşması ile ekonomide dışa açılım başlamış, 1839’da Tanzimat’ın ilanı ile idari alanlardaki değişimler bir bütün olarak Batılılaşma sürecinin resmi bir başlangıcı olmuştur. Batılılaşma süreci 19. yüzyılın ikinci yarısında, kentlerin sosyal ve fiziksel yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 1838 ve 1839 tarihleri aslında “önemli kurumsal değişikliklerin başlangıcı gibi görünse de daha önce başlayan değişikliklerin bir sonucuydu”. Nitekim yeni ekonomik ilişkiler ve idari değişimler, yeni kentsel mekânlar ve altyapılara olan ihtiyacı beraberinde getirmiştir.³⁷³ Ayrıca yeni ekonomik ilişkiler, Osmanlı kentlerinin sosyo-ekonomik yapısını (mimarlık bağlamında) “kentsel morfolojiyi ve kentsel mekân normlarını değişime zorlamıştır.” Bu değişim, kent planlamalarına yansarak yeni bir paradigmayı ortaya koymuştur.³⁷⁴

19. yüzyılın ortalarına kadar kent planlamaları genellikle halkçı bir paradigma içerisinde gelişmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısından sonra halkçı akımla ve sanayileşme ile birlikte kentlerin planlamasının iki yönlü değiştiği belirtilir. Birincisi, İngiltere’de kentlerin daha sağlıklı hale getirilmesi diğeri ise bu dönemde Haussmann’ın Paris’te başlatmış olduğu radikal kentsel düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler, modernleşmenin

³⁷¹ M. Bengü Uluengin, Ömer Turan, “İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet’in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye’de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (6), 2005, ss. 353-436.

³⁷² İlhan Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 143.

³⁷³ İlhan Tekeli, *İstanbul’un Planlanması ve Gelişmesinin Öyküsü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 38.

³⁷⁴ Batur, a.g.m., s. 1039.

kentsel mekânlara yönelik yıkıcı yüzünü göstermiştir. Buna yönelik eleştiriler ise ütopyik kentsel tasarımları beraberinde getirmiştir. Beaux-Arts [Güzel Sanatlar] çevresinde ‘Güzel Kent’, Howard’ın ‘Bahçe Kent’, Richardson’un ‘Sağlık Kenti’ gibi ütopyik tasarımları kentsel planlamalara yön vermiştir. Modern kentler, “sağlıklı özgür bireylerin yaşadığı yerler olacak, dolayısıyla insani ölçek esas alınacaktır”.³⁷⁵ Bu yönüyle modern kentler, klasik ve modern ütopyaların esas olarak üzerinde durdukları; bireylerin sağlıklı, güvenli ve mutlu yaşadıkları ideal mekânlar olarak planlanmaya çalışılmıştır.

Batı kentsel planlama ve sanayileşme sürecinin meydana getirdiği kentsel mekân koşullarının, altyapı ve toplumsal düzen gibi sosyal, ekonomik ve mekânsal sorunlarının giderilmesi üzerine gelişme gösterdiği gibi ütopyik kentsel politikalardan, kapitalist kentsel düzene geçildiği şeklindeki gelişmeyi de gösterir. Özellikle 19. yüzyılda Batı’da gerçekleşen kentsel planlama ve düzenlemeler bu süreçlerin öncü örnekleridir. Fransa’da III. Napolyon döneminde Paris’te Haussmann tarafından gerçekleştirilen kentsel düzenleme ve planlama çalışmaları 19. yüzyılın ortalarında eş zamanlı olarak Roma, Londra, Viyana, Berlin gibi önemli başkentlerde girilen kentsel düzenleme faaliyetlerine örnek oluşturmuştur.³⁷⁶

Batı’nın ütopyik kentsel tasarımları 19. yüzyılda somut bir modernleşme projesi olarak görülürken, bunun Türkiye’ye yansıması ise Tanzimat ile başlayan süreçten Cumhuriyet ve sonrasına kadar uzanmaktadır.³⁷⁷ Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma yönünde giriştiği Tanzimat dönemi reformları, kentsel mekânları doğrudan ilgilendirmiştir. Batılılaşma ideallerine uygun olarak yapılan reformlar kentsel mekânların dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Stefan Yerasimos, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kentsel mekânların (ütopyik olarak) dönüştürülmesine yönelik çabaları Tanzimat reformları üzerinden açıklamaktadır. Ona göre, Osmanlı Devleti’nde bu dönemde başlayan kentsel düzenlemelerin nedeni “Batı üstünlüğüne karşı, onun kazanımlarını kullanarak mücadele etmektir”. Devleti modernleştirmek ve ideal toplumsal düzeni tesis etmek için hedeflenen şey, Batı’nın ideallerinden ve tekniğinden yararlanmaktır. Bu çabaların kentsel mekândaki izdüşümü, Batılı kent idealini

³⁷⁵ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, ss. 141-142.

³⁷⁶ Koray Özcan, “Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839 1908)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s. 153.

³⁷⁷ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, s. 142.

Osmanlı’da gerçekleştirmektir.³⁷⁸ Batılı anlamda bir kentin inşasını en çok arzulayanlar, dönemin Osmanlı aydın ve bürokratlarıdır. Çünkü Osmanlı aydın ve bürokratlarının bu dönemde Batı’nın düşünsel gelişmelerinden etkilenmeleri ve modern kentlerini yakından görmeleri, bu arzularında büyük paya sahiptir.

Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı’da idealize edilmiş toplumsal düzen Batı’ya göre modellenmiştir. Birçok Osmanlı aydın ve bürokratlarına göre Paris, Londra ve Viyana gibi ideal şekilde düzenlenmiş Batı kentleri kusursuz bir modeldir. Bu modeli Osmanlı kentlerinde uygulamak ise ‘bilgi ve pratikte’ medeniyeti yakalamak anlamına gelmiştir.³⁷⁹ Çünkü kente dair söylemlerde medeniyet; insanları refaha, huzura, mutluluğa ulaştıran bir ütopyayı imgelemiştir.

Avrupa’nın önemli kentlerinde görev yapan bürokratlar için modern kentler, geometrik planlarıyla, ağaçlarla süslü geniş cadde ve sokaklarıyla, ihtişamlı binalarıyla bir model olarak sunulmuştur.³⁸⁰ Avrupa’da gözlemlenen ideal toplumsal mekân, bir medeniyet modeli olarak Osmanlı kentlerine yansıtılmak istenmiştir. Bu durum geçmiş dönemlerde pek önemsenmeyen ‘tezyin’ [güzelleştirme] ve ‘tanzimi’ [düzenlemeyi] ön plana çıkartmıştır. Var olan kentsel mekânların düzensiz olduğu düşüncesine karşılık, ‘tezyin’ ve ‘tanzim’ gibi soyut ve yeni kavramsal bilgi kullanılarak yapıların, cadde ve sokakların düzenlenmesine girişilmiştir. Bununla “memalik-i mütemeddine” yani medenileşmiş ve ilerlemiş kentler olarak tanımlanan Batı kentlerine ulaşılabileceği düşünülmüştür.³⁸¹ İlerlemiş kentler olarak referans verilen Batı kentleri, bir ütopya olarak ‘medeniyet’ kavramı içinde temsil edilmiştir. Batı kentleri yapılarıyla, sokak ve caddeleri ile bütün olarak güzel ve düzenli bir kenti, bir anlamda medeniyeti imgelemiştir. Çünkü Batı kentlerinin medeniyet şeklinde model alınması, ideal toplumsal bir düzene dair beklenti ve tasarımı da içinde barındırmıştır. Bu beklentiler, Tanzimat dönemi bürokrat ve aydınlarının sıklıkla üzerinde durdukları toplumsal düzenin, en temelde medeniyetin bir icabı olan modern kentsel düzenin fiziksel olarak gerçekleştirilmesinin önünü açmıştır.

³⁷⁸ Stefan Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s.508.

³⁷⁹ Göksun Akyürek, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık Bilgi ve İktidar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 23.

³⁸⁰ Yerasimos, a.g.m., s. 509.

³⁸¹ Akyürek, a.g.e., ss. 168-169.

Modern kentsel düzenin somut olarak inşası, dönemin bürokrat ve aydınlarının zihniyet değişimine bağlıdır. Tanzimat dönemi bürokrat ve aydını, seyahat eden bir kişiliğe sahiptir. Klasik Osmanlı âlimlerinden ayrılan en belirgin yönü “murakabe” ile alınan “içe dönük manevî” değerlendirme yerine, “gözleme dayalı ve dışa dönük” bir değerlendirme sürecini benimsemesidir. Ekrem Işın’a göre bu sürecin değişimi, algısal bir değişimi de beraberinde getirmiştir.³⁸²

“Zihnin geleneksel çalışma düzenini kademe kademe değiştiren böyle bir süreç boyunca, murakabenin sezgisel yöntemi yerini algısal yöntemle bırakmış; varılmak istenilen manevî hedef somut bir uygarlık görüntüsüne dönüşmüş; zaman ve mekân ötesi kutsal gerçeklik kendi sınırlarına çekilmeye başlamış; dolayısıyla inanç duygusu da eleştiri pratiğini destekleyen pasif bir konuma yerleşmiştir. Modernleşme tarihimizde ‘zihniyet değişimi’ olarak adlandırılan bu farklılaşmanın temelinde, Batı dünyasını bir kent uygarlığı olarak değerlendirme yatar. Batı’nın kent düzeni ve temsil ettiği gelenek karşıtı kültür, Osmanlı aydınlarının gözlem alanına girmekle, hem modern uygarlık anlayışının rasyonel ölçütlerini hem de bu rasyonelliğin ardındaki pozitif bilim düşüncesini ön plana çıkarmıştır.”³⁸³

Osmanlı aydın ve bürokratları, Batı kentlerinde gördükleri sokak, cadde, binalar gibi sosyo-kültürel mekânları bir bütün olarak gözlemlemişlerdir. Yapılan somut gözlemin geniş açısına giren Batı’nın modern kentleri, sosyo-kültürel ve teknik ilerlemenin nasıl tasarlandığını ortaya koymuştur. Osmanlı aydınının algısında, Batı kentleri somut bir medeniyet olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Sadullah Paşa’nın Berlin Mektubu’nda Avrupa’nın, yerinde görülmedikçe yazılanların ve anlatılanların dilinden bilinemeyeceğini aktarmıştır. Sadullah Paşa, bir medeniyet olan Avrupa kentlerinin düzenini ve ahvalini bizzat yerinde görmeyenlerin ideal bir ilerleme ve düzeni yakalayamayacağını belirtmiştir. Batı kentleri, Osmanlı aydınları için düzen ve ilerlemenin bir vasıtası olan medeniyetin yani modern uygarlığın birer sembolleri olarak algılanmıştır.³⁸⁴ Avrupa’da fes yerine “şapka giyen ilk Türk elçisi olduğu”³⁸⁵ ifade edilen Sadullah Paşa’nın gözünde Avrupa, “bütün günahlardan sıyrılmıştır. O [Avrupa] artık yalnız maddi fetihlerin değil, insanlık rüyalarının da gerçekleştiği bir ütopyadır.”³⁸⁶ Bütün

³⁸² Ekrem Işın, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 352.

³⁸³ Işın, a.g.m., s. 352.

³⁸⁴ Işın, a.g.m., s. 352.

³⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Viyana Büyükelçisi Vezir Sadullah Paşa’nın İntiharına Dair”, *Belleten*, Cilt 14, Sayı 55, 1950, s. 435.

³⁸⁶ Cemil Meriç, “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 240.

ilerlemeler ona göre ilmin eseridir. İdeal düzen ve ilerlemenin en güzel örneği olan “Paris, kemal ikliminin sultanıdır.”³⁸⁷ Yani ideal mekân düzeninin, teknik gelişmenin ve ilerlemenin tam anlamıyla somutlaştığı bir medeniyet sembolüdür.

Teknik gelişme, “modern davranış kurallarındaki belirgin somutluk ve toplumsal hayatı idare eden kurumlar arasındaki rasyonel bütünlük bu sembollerin içeriğini oluşturmuştur. Bununla birlikte kentsel mekân düzenlemelerindeki simetrik düzen de bu sembolün bir plan ve program dâhilinde”³⁸⁸ şekillendiği düşüncesi oluşmuştur. Böylece kentsel mekânda gözlemlenen öğeler, modern uygarlığın (medeniyetin) sembolleri halinde algılanmıştır.

Modern uygarlık (medeniyet) algısı, Osmanlı da ilk olarak başkent üzerinden kurgulanmıştır. Özellikle de Avrupa başkentleri arasında Osmanlı başkenti “İstanbul’a biçilen imaj” kentin ideal şekilde düzenlenmesinin önünü açmıştır. Başkent İstanbul için ideal mekân arayışlarının başladığı 19. yüzyılın ortaları, sanayileşmiş ülkelerin de kent planlamasının kurumsallaşmaya başladığı ve büyük uygulamalara giriştiği yıllardır. Osmanlı bürokratları ise bu kentsel uygulamalardan ciddi şekilde etkilenmişlerdir.³⁸⁹ Batı’daki kentsel uygulamalar, medeniyeti imgeleyen bir ütopya olarak Osmanlı bürokratları tarafından örnek alınmıştır.

Tanzimat döneminde bir ütopya olarak algılanan “medeniyet”, en çok M. Reşit Paşa tarafından örnek gösterilmiştir. M. Reşit Paşa, Şinasi’nin ifadesi ile Osmanlı’da “medeniyet resulü” misyonunu yüklenmiştir. Batı’nın teknik, ekonomik, toplumsal, siyasal ve mekânsal olarak ulaştığı yüksek seviyeyi belirten “medeniyet”, başta M. Reşit Paşa olmak üzere birçok Osmanlı bürokratinin reform planını temsil etmiştir.³⁹⁰ M. Reşit Paşa bir medeniyet modeli olarak gördüğü Batı kentini, Londra’da iken yazdığı mektupta uzunca anlatmıştır.³⁹¹

M. Reşit Paşa, mektubunda kent düzenlemesi için gerekçelerini sıralayarak ahşap yapıların kolayca yanmasına karşılık kâğırdan inşa edilmesini önermiştir. Özellikle kargir

³⁸⁷ Meriç, a.g.m., s. 240.

³⁸⁸ Vurgular bana aittir. Işın, a.g.m., s. 352.

³⁸⁹ Tekeli, *İstanbul’un Planlamasının ve Gelişiminin Öyküsü*, s. 39.

³⁹⁰ Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat bürokratlarının medeniyet anlayışı için bkz. Ramazan Ata, “Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat”, *Mütefekkir*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 166-168.

³⁹¹ M. Cavid Baysun, “Mustafa Reşid Paşa’nın Siyasi Yazıları”, *Tarih Dergisi*, Cilt 11, Sayı 15, 1960, ss. 124-127.

yapıların inşasının yaygınlaştırılması, halkın kargir bina yapımına teşvik edilmesi, yangında hasar gören yerlerin kâgirden inşasına izin verilmesi için Batı'nın yeni mimari tarzını öğrenecek mimarların yetiştirilmesinin zaruri olduğunu belirtmiştir. Bu eksikliğin giderilmesi uzun zaman alacağından kısa dönemde Avrupa'dan mimarların ve mühendislerin getirilmesini önermiştir. Mimari alanda uzmanların yetiştirilmesi için de Avrupa'ya tahsil yapmak için öğrencilerin gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Yapılacak çalışmaların planlı bir şekilde uygulanabilmesi için tarihi yarımada örnek bir alanın seçilmesini önermiştir. Bu önerisinde binalar ve dükkânlar, kâgirden yeniden inşa edilecek, sokaklar ise planlı bir şekilde düzenlenerek halkın şevki artırılıp Avrupa tarzı binaların yapılması teşvik edilecektir. Yangında harap olan semtlerde yeniden ahşap bina yapılması men edilerek bu yerlerdeki sokaklar yangına karşı yeniden düzenlenip tedbirler alınacaktır. Kargir binaların her yönüyle halkın görünür menfaatine olacağını ve böylece Hilafetin merkezi olan kentsel mekân, layık olduğu düzen ve güzelliğe ulaşarak Avrupalıların da dikkat ve takdirlerini çekecektir.³⁹²

Batı'nın kentsel mekâna öykünen M. Reşit Paşa'ya göre Osmanlı'da kentler, Avrupa tarzı imar edildiğinde ancak ideal bir düzen ve güzelliğe kavuşacaktır. Nitekim M. Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nde ilk defa ideal bir mekân önerisini sunmuştur. Başlangıçta hiç de kolay görünmeyen ve ütöpik olan bu öneri, ilerleyen dönemlerde yapılacak kentsel düzenlemelere ilham vermiştir. Bununla birlikte M. Reşid Paşa'nın Londra'da elçi olarak görev yaptığı dönemlerde, "Londra'nın en işlek caddelerinden Regent's Street, bir prestij caddesi olarak açılmış, bu caddenin devamında tasarlanan sıra evlerden [*terrace houses*] oluşan (dairese bir yapı olan) Park Crescent düzenlemesi yapılmıştır. Üzerinde gösterişli binaların inşa edildiği Regent's Street kısa sürede Londra'nın gözde gezinti mekânı ve lüks ticaretin odağı hâline gelmiştir."³⁹³ Bu düzenlemelerin bir benzerinin İstanbul'da yapılabileceğine dair M. Reşid Paşa'da bir fikir oluşmuştur.

³⁹² O. Erdal Şahin, "Planning and Spatial Regulation in Istanbul from Tanzimat to the Republican Era", *Innovation and Global Issues with Multidisciplinary Perspectives Economics*, eds. Nurettin Bilici vd., Berlin: Peter Lang, 2018, ss. 176-177.

³⁹³ Fatma Cana Bilsel, "Geç Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Çağdaş Şehir Düşüncesi ve İstanbul Planlaması", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 8, ed. Halil İbrahim Düzenli, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, s. 500.

Osmanlı'da kentsel düzenlemeler, 19. yüzyılda sistematik olarak bir düzene sokulmuştur. 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ve sonrasında Nafia Nezareti kurulmuştur. Bununla birlikte kentsel düzenlemelerle ilgili çalışmalar bu dönemde yabancı uzmanların yardımıyla yürütülmüştür. Bunun için ilk olarak İstanbul'un ölçekli haritaları çıkartılarak planlama faaliyetlerine girilmiştir.³⁹⁴ II. Mahmut'un ünlü danışmanı Helmuth Von Moltke, İstanbul haritasını çizmek ve kentsel düzeni sağlamak için bir plan hazırlamıştır.³⁹⁵ Moltke hazırladığı haritada, kentin genel durumunu ortaya çıkarmakla birlikte önemli imar kararlarına da yer vermiştir. Bu kararların bir özetinin 1839 tarihli 'İlmühaberde' olduğu belirtilir. Moltke planının en önemli etkisi, Osmanlıda ilk imar mevzuatı olan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi'nin çıkmasına öncülük etmiş olmasıdır.³⁹⁶

Moltke'nin hazırlamış olduğu rapor; İstanbul'un dar ve dolambaçlı yollarına, çıkmaz sokaklarına, açık alan eksikliğine, ahşap yapılar ve bunlara yönelik denetimler gibi birçok aksaklıklara çözüm getirmiştir. Günümüze kadar gelen tarihi yarımada'nın bazı ana caddeleri Moltke'nin planına dayanmaktadır. Yapılacak yolların iki tarafının ağaçlandırılması, cami gibi önemli yapıların önlerinde geniş meydanlar açılması planda yer almıştır. Cadde ve sokakların belirli ölçülere göre düzenlenmesi bu planın önemli unsurlarından biridir. Ayrıca Haliç kıyıları, kötü yapılardan temizlenip yeniden düzenlenerek nezh bir görünüm sağlanması amaçlanmıştır. Bu planda imaj problemi de önemli bir unsur olmuştur. Buna göre payitahtın, Tanzimat ideallerine uygun olarak Batılı bir kente dönüştürülmesi amaçlanmıştır.³⁹⁷ Bunun gerçekleşecek olması, Osmanlı bürokratlarının idealindeki kent imajının gerçekleşmesi anlamına gelmiştir.³⁹⁸ Fakat İstanbul için ilk resmi planlama girişimi olan bu plan uygulanamamıştır.³⁹⁹

Osmanlı'da 19. yüzyıl ortalarında gelişen kentsel düzenleme ve planlamalar bürokraside yaşanan modernleşme ile doğrudan ilişkilidir. Bürokrasisinin modernleşmesiyle birçok idari organ, başkentin yeni bölgelerinde kamusal yapılarıyla

³⁹⁴ Şahin, a.g.m., ss. 172-173.

³⁹⁵ Helmuth Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 98.

³⁹⁶ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 885.

³⁹⁷ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 84-86.

³⁹⁸ Şahin, a.g.m., s. 175.

³⁹⁹ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 352.

boy göstermiştir. Yeni kamu binaları ve elçilikler kentsel mekânda daha belirgin yer almaya başlamıştır. Merkezi idareyi temsil eden saray gibi yapılar, modern kentlerdeki gibi merkez alanın dışına taşınmıştır. Bu idari yapıların bulunduğu alanlarda sokak ve yol düzenlemeleri artmıştır. Bütün bu değişimler, ilk olarak Batı'ya öykünen modern belediyeçiliğin kuruluş çalışmalarını da zorunlu hale getirmiştir.⁴⁰⁰ Bu durum geleneksel sistemin çöküşüyle birlikte, kentsel düzen ve gelişimleri denetleyecek yeni sistemin gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴⁰¹

2.1.1. Kentsel Dokunun Modern İmarı ve Yasal Düzenlemeler

Tekeli, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı kentlerinde çözülmesi gereken beş önemli soruna dikkat çeker. Birincisi, gelişen ekonomik ilişkilerin ve bununla beraber gelen idari reformların ortaya çıkardığı yeni kurumların kent merkezinde yeniden yapılanma ihtiyaçlarıdır. Örneğin, İstanbul gibi taşra kentlerinin de mekânsal yapılarında yeni öğeler ortaya çıkmıştır. Aktüre'ye göre ise bunlardan biri “yönetici merkez” olgusudur. Çünkü “19. yüzyılın sonuna doğru oluşmaya başlayan yönetici merkezin odak noktası Hükümet Konağı'dır. Nitekim 1882 yılına ait Ankara Vilayeti Salnamesi'ne göre, kentte büyük bir hükümet konağının yapıldığı yazılmaktadır. Aynı tarihlerde kentte, telgrafhane, hastane, yeni eğitim binaları gibi diğer kamu yapılarından da söz edildiği belirtilmektedir. Buna benzer Çorum, Afyon ve Tokat gibi taşra kent merkezlerinde benzer işlevsel ve mekânsal düzenlemeler yapılmıştır.”⁴⁰² İkincisi, idari reformlarla oluşan yeni sosyal tabakalaşmanın konut alanlarında meydana getirdiği yeni farklılaşmalardır. Üçüncüsü, kent nüfusunun artmasıyla yeni konut alanlarına ihtiyaç duyulması dördüncüsü, ortaya çıkan yeni kentsel gelişmeye uygun olarak yol, toplu ulaşım gibi altyapı ve kentsel hizmetlere duyulan ihtiyaç beşincisi ise, kentlerdeki binaların genel olarak ahşap olmasına bağlı olarak sıklıkla çıkan yangınların büyük tahribatlarına karşın alınacak önlemlerden oluşmuştur. Bu sorunlardan ötürü Tanzimat döneminde kentsel düzenlemeler zorunlu hale gelmiştir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ İlber Ortaylı, “İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 1977, s. 95.

⁴⁰¹ İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s. 527.

⁴⁰² Sevgi Aktüre, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 896.

⁴⁰³ Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, ss. 527-528.

Yerasimos'a göre, "Tanzimat'la birlikte kentsel mekâna bir düzen verilmeye başlanması, aynı zamanda bir genel düzen kurma çabasıydı".⁴⁰⁴ Bu dönemde kentlerin eskimiş görüntüsü, temizliği, hızlı nüfus artışı, altyapı ve yol ihtiyacı, yangınların büyük tahribatı çözümü gereken sorunların başında yer almıştır. İdari alanda yapılan değişimlerde belediye hizmetlerinin gerekliliği fark edilmiştir. Bu gereksinimler ilk olarak başkent İstanbul'da görülmüştür. Çünkü Batı'da ideal mekân arayışları ilk olarak Avrupa başkentlerinde başlamıştır. İdeal mekân uygulamalarının bir alanı olarak Avrupa başkentleri, İstanbul için ideal bir model oluşturmuştur. Paris, Londra, Viyana gibi önemli başkentlerde gerçekleştirilen düzenlemeler, Osmanlı bürokratları için İstanbul'un daha güzel bir kente dönüştürülmesi için önemliydi.

Nitekim Paris'i, Haussmann'a modern şekilde inşa ettiren III. Napolyon, 1867 yılında "Paris Uluslararası Sergisi" için Osmanlı Sultanını davet etmiştir. Osmanlı Sultanı bu davet vesilesiyle ilk defa Paris, Londra ve Viyana gibi modern şekilde düzenlenmiş Avrupa başkentlerini yerinde görmüştür.⁴⁰⁵ Avrupa kentlerinin güzelliği, Osmanlı kentleri için model olmuştur. Örneğin 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'u modern Avrupa kentleri gibi güzelliğe dönüştürmek için birçok nizamname çıkarılmıştır. İlk aşamada çıkarılan imar mevzuatları esas olarak kentlerin sorunlarına çözüm bulmak için gelişmiştir. Bu sorunların başında kent içi ulaşımın gelişmesine yönelik düzenlemeler yer almıştır. Bunun için "yolların nasıl genişletileceği, yeni caddelerin nasıl açılacağı, yangınların nasıl önüne geçileceği" gibi sorunlara cevap aranmıştır.⁴⁰⁶ Tüm bu gelişmelerde Batı'daki modern kentsel düzenlemelerin etkisinin olduğu söylenebilir. Özellikle Osmanlı elçileri, Avrupa kentlerinde yaşanan kentsel gelişmeleri İstanbul'da uygulamayı amaçlamışlardır.

Osmanlı'da 19. yüzyılda büyük kentlerin fiziki dokusunda yaşam tarzıyla birlikte değişimler görülmüştür. Saray ve Babıali binası gibi önemli resmi binalardan başka İstanbul'un bir bölümü bakanlıklar ve resmi dairelerle donanmıştır. Beyoğlu ise bankalar, ticarethaneler, mağazalar, restoran ve kafelerle dolmuştur. İstanbul'da kargirden yapılan yeni eğitim kurumları, dönemin modern mimarisini yansıtacak şekilde inşa edilmiştir. Avrupa'nın ilk yeraltı ulaşım araçlarından biri olan "Tünel", Karaköy ve Beyoğlu

⁴⁰⁴ Yerasimos, a.g.m., s. 512.

⁴⁰⁵ Lewis, a.g.e., s. 121.

⁴⁰⁶ Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", s. 143.

arasında hizmete açılmıştır. Önceleri görevden uzaklaştırılmış devlet adamlarının, Rum balıkçıların veya bahçıvan ve köylülerin ikamet ettiği İstanbul'un uzak Boğaz köyleri vapurların gidiş geliş yaptığı, yazlık oturlan semtlere dönüşerek İstanbul ile bütünleşmiştir. İstanbul'un iktidar mekânları ve mahallerinde gözle görülür modern değişimler hızlanmıştır. Babıali'nin düzgün parke döşeli caddeleri, resmi binalarıyla devletin idare merkezi olduğunu göstermiştir. 19. yüzyılda İstanbul sürekli kaldırım düzenlemeleri, su yolu inşaatları, genişletilen ve yeni açılan caddeleriyle bir şantiye görünümünü almıştır. Tüm bu faaliyetler, kentin bir plan dâhilinde düzenlenmesini gerekli kılmıştır.⁴⁰⁷

İstanbul'a yönelik ilk önemli planlama mevzuatı olan 1848 tarihli 'Ebniye Nizamnamesi' "sokak ve bina merkezli bir planlama yaklaşımı" olarak kente nizam getirmek için hazırlanmış ve ilerleyen yıllarda kentin geometrik olarak biçimlendirilmesini, arazi kullanım şekillerini, doğrusal yollar oluşturma amacını güden bir deneyim olarak hayat bulmuştur.⁴⁰⁸ Kent planlaması ve imar faaliyetlerini düzenleyen bu nizamnamede; "kamulaştırma, binalara ruhsat verme, inşaatların denetimi, yol ve sokakların genişlikleri, yapılacak binaların yükseklikleri" konusunda kurallar getirilmiştir. Bundan daha başka 1848 ile 1882 yılları arasında başlıca beş farklı nizamname çıkarılmıştır. 1858 'Sokaklara Dair Nizamname', 1863 'Turuk ve Ebniye Nizamnamesi', 1875 'İstanbul ve Belde-i Selasede Yapılacak Ebniyenin Suret-i İnşaiyesine Dair Nizamname', 1877 'Dersaadet Belediye Kanunu' ve 1882 'Ebniye Kanunu' yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamnamelerde kamulaştırma, yapı ve inşaatların denetim ve ruhsatlandırılması, yol ve sokakların genişletilerek düzenlenmesi belirlenen kurallar dâhilinde olmuştur. Tüm nizamnamelerin esasında, sokak ve caddelerin genişletilip bir düzene sokulması amaçlanmıştır. Yangınlarda tahrip olan mahalleler belirlenen plana göre yeniden düzenlenerek "menfaati umumiye" gerekçesiyle istimlak edilecek ve sokak genişlikleri bu istimlak kuralına göre icra edilecektir.⁴⁰⁹

Osmanlı'da geliştirilen imar mevzuatları, Tekeli'ye göre "bir yapı değişikliği geçirmeye başlayan kentlerin sorunlarına çözüm bulmak" ve ideal düzen kazandırmak için yapılmıştır. Modern ulaşım şekillerinin gelişimine zemin hazırlanması, kent içi

⁴⁰⁷ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, ss. 287-288.

⁴⁰⁸ Nihal Ekin Erkan, "Ebniye Nizamnamelerinde Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul'da Şehir Planlama", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 21, Sayı 4, 2012, ss. 7-9.

⁴⁰⁹ Zeynep Çelik, a.g.e., ss. 42-44.

yolların genişletilmesi, yeni alanların iskâna açılması, yangın tehlikesinin önüne geçilmesi gibi, başlıca sorunlara cevap aranmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Osmanlı’da Batılılaşmanın yansıması olarak özel ve kamusal alanların farklılaştığı görülmüştür. Batı kentsel düzenlemelerinin bir etkisi olarak geometrik yol ağları, kargir yapılar, “park ve bahçelerin”⁴¹⁰ yanı sıra belirli yerlerde geniş alanlar oluşturma çabaları Osmanlı nizamnamelerine yansımıştır. Çünkü “ilk aşamada yürütülen planlama çalışmaları”; kentin yangın yerlerine, yeni iskân alanlarına ve yol düzenlemelerine öncelik vermiştir.⁴¹¹ Bu durum Ruşen Keleş için “Tanzimat’tan sonra Batılı anlamda çağdaş, temiz ve güzel görünüşlü” kentler inşa etmeye yönelik çalışmalar, dönemin kent planlama anlayışının amaçları arasında yer almıştır.⁴¹² Tekeli için ise yangınlar, kent dokusundaki dönüşümü hızlandırarak modern bir şekle geçişi kolaylaştırmıştır. Modern kentsel dokunun ortaya çıkma sürecinde yeşil alanların da işlevi değişmeye başlamıştır. Kentsel mekân içindeki yeşil alanlar, halkın gıda ihtiyacına değil modern kentli için gezip, eğlenip nefes alabileceği parklara dönüştürülmüştür. Kentin bu alanları tüm halkın kullanabileceği ortak kamusal alanlar haline getirilmiştir.⁴¹³

19. yüzyılın ortalarında çıkarılan imar mevzuatı, ilk zamanlarda kurumsallaşmamıştır. Fakat Batı’da kentsel mekân düzenlemeleri, kurumsallaşma ile birlikte gelişirken büyük ölçüde eskimiş kentsel alanları yıkıp ideal bir mekân inşa etmeye çalışılmıştır. Bu durum, Paris uygulamasında olduğu gibi geçmişi tasfiye etmeye yöneliktir. Osmanlı’da bu dönemde çıkarılan kentsel düzenlemelere ilişkin imar mevzuatı, geçmişe ait kentsel dokuları tasfiye etmeye yöneliktir. Fakat bu durumun tam olarak ortaya çıkmamasının nedenleri, tasfiyenin başlangıçta kentsel düzenlemelerden çok yangın tehlikesini önlemek ve kentsel imar ve planlamanın gerçekleştirilmesi için yerel yönetimlerin olmamasıdır.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Osmanlı’nın son yüzyılında Batılılaşma, İstanbul’un tarihi yarımadasındaki bahçe düzenlemelerine etki ettiği gibi Batı mimari üslubuna göre yeni inşa edilen Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları gibi büyük saray bahçelerinin planlamalarına da etki etmiştir. Bkz. Makbulenur Bekar, Mustafa Var, “Western Influence on Some Palace Gardens In Historical Peninsula of Istanbul”, *Open House International*, Vol. 43, No. 4, 2018, ss. 16-24.

⁴¹¹ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, s. 143.

⁴¹² Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, 11.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2010, s. 153.

⁴¹³ Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, s. 882.

⁴¹⁴ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, s. 144.

Osmanlı'da 19. yüzyılda gerçekleştirilen kentsel düzenlemelerin bir meşruiyet aracı da yangınlardır.⁴¹⁵ Bir afet olarak yangınlar kentsel düzenlemelerin tetikleyicisi olmuştur. Nitekim bu dönemlerde çıkan yangın gibi afetler meşru bir araç olarak kentsel düzenlemeleri etkileyerek inşaat sektörü ve ticari gelişimin önünü açmıştır. Örneğin, Paris'te Haussmann'ın yapmış olduğu imar faaliyetleri sonucunda kentsel düzenlemeler, ekonomik kalkınma aracına döndüğü gibi bu düzenlemeler sayesinde inşaat sektörü için yeni iş sahaları açılmıştır. Schild'e göre İstanbul'un önemli ticaret akslarına sahip bölgesi olan Galata ve Beyoğlu'nda gerçekleştirilen düzenlemelerin temel amacı, "basit bir Batılılaşma özleminden" daha çok çağı yakalamak ve ticaretin gelişimini sağlamaktır.⁴¹⁶ Kentsel düzenlemeler ve yeni mimari yapılar ise geniş çerçevede, bu amaca hizmet etmiştir. Bu bölge, ilerleyen yıllarda Avrupa kenti görünümü ile "Osmanlı başkentinin modern yüzünü temsil etmeye başlayacak ve 19. yüzyılda Osmanlı modernleşme ütopyasının kentsel alandaki etkisine"⁴¹⁷ sahne olacaktır.

Tanzimat döneminin modernleşmeci çabaları ile Paris belediyesi model alınarak İstanbul'da "Altıncı Daire-i Belediye" adıyla yeni bir şehremaneti kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupai semti olan Beyoğlu'nda kurulan Altıncı Daire-i Belediye ile ticaretin merkezi ve yabancı diplomatların yoğun olarak bulunduğu bir alanda, modern belediye hizmetlerinin en mükemmel şekilde verilmesi amaçlanmıştır.⁴¹⁸ Bu kuruluşun nizamnamesinde; sokakların düzenlenmesi, yeni kaldırımların inşası, su ve kanalizasyon gibi altyapı şebekelerinin imarı, kentte temizlik ve düzenin sağlanması ile birlikte yapılacak faaliyetler için mali bir ödeneğin ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Başkent İstanbul'un ideal olarak düzenlenmesinin yanında kentin doğal güzelliğine sanatsal ilaveler getirilerek temiz ve düzen içerisinde modern görünüm kazanması amaçlanmıştır.⁴¹⁹ Artık ulaşılmak istenen şey, temiz ve sağlıklı barınma ihtiyacına cevap

⁴¹⁵ 1888 yılında İstanbul'a gelip uzun bir dönem burada kalan Anna Grosser Rilke gözlemini şöyle ifade eder: "Yangın çıktı mı kısa zamanda büyür, yayılırdı. Bazen bütün bir semt tamamen yanıp kül olurdu, bunda şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü Türklerin çoğu yoksul, kırık dökük ahşap evlerde yaşıyordu." Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Seda*, çev. Deniz Banoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 178.

⁴¹⁶ Rivka Geron Schild, "19. Yüzyılda Kentsel Dönüşümün Meşruiyeti Olarak Yangın", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 17, Sayı 68, 2014, ss. 127-128.

⁴¹⁷ Nilay Özlü, "A Modernization Utopia: Galata and Pera During The Late Ottoman Era", *AURUM Mühendislik Sistemleri ve Mimarlık Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2019, ss. 113-127.

⁴¹⁸ İlber Ortaylı, "Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu", *Amme İdaresi Dergisi*, 6 (4), 1973, ss. 21-23.

⁴¹⁹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 4, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 1601.

verecek olan modern bir kent idealidir. Bu ideal kent arayışı, özellikle Avrupa’da görev yapmış olan bürokratlar tarafından deneyimlenmiştir.⁴²⁰

İdeal kent arayışının başka bir amacı da Avrupa’ya hoş görünmektir. Nitekim Avrupalıların en çok şikâyet ettikleri konuların başında Osmanlı’da belediye idaresinin yokluğu ve buna bağlı olarak kentlerin ideal şekilde düzenlenmemesi vardır. Batılılar için bir toplumun medenileşme ölçüsü başkentlerinin durumuyla ölçüldüğünden, “Batı’nın gelişmiş ve imarlı belediyelerinden kalkıp İstanbul’a gelen ziyaretçiler için de İstanbul’un tabii [doğal] güzelliklerine ve mevkiinin letafetine rağmen harap ve oturmaya uygun olmamasından şikâyet etmemiş kimse düşünülemez.”⁴²¹

Örneğin dönemin Fransız şair Theophile Gautier’in 1864 yılında yazmış olduğu bir mektupta: “yürüyecek kaldırım, binecek araba, rahat edecek otel, yemek yiyecek lokanta ve korkusuz gezecek sokak olsa tabiatın çok bol olarak verdiği manzara ve havasının letafetinden bir seyyah istifade edebilir” demiş olduğu gibi, 1876’da İstanbul’u ziyaret eden Marquis Salisbury de Galata Köprüsü’nde gördüğü manzarayı: “Bu köprüye tahammül eden halk her türlü kötü idareye tahammül eder” demiştir. Dönemin idarecileri bu şikâyetleri devamlı duymuş ve Avrupa’da çıkan gazetelerden okumuşlardır.⁴²² Bu şikâyetlerden haberdar olan idareciler, İstanbul’un ideal şekilde düzenlenmesini zorunlu görmüşlerdir. Bu sebeple Avrupa belediyeleri tarzında bir belediye teşkilatı kurulmasını çok gerekli gören devlet adamları, bu yeni teşkilat ile İstanbul’un kentsel olarak ütöpik şekilde değişeceğine inanmışlardır. Fakat 1860’lı yıllarda İtalyan edebiyatçı Edmondo Amicis’in Batılılaşma etkisiyle değişim sürecine giren İstanbul’un kentsel mekânını disütöpik bir şekilde giderek değiştiğini belirtmiştir.

“İstanbul’u Galata Köprüsü’nden seyrettiğim zaman, bu düşünce sık sık zihnime takılıyordu. Türkler Avrupa’dan uzaklaştırılmasa bile bu şehir bir veya iki asır içinde ne olacak? Ne yazık! Güzellik medeniyete kurban gitmiş olacak. Gelecekteki İstanbul’u korkunç ve gamlı haşmetiyle dünyanın en güler yüzlü şehrinin harabeleri üzerinden yükselecek olan Şark’ın Londra’sını görür gibi oluyorum. Tepeler düzleştirilecek, korular yerle bir edilecek, rengârenk küçük evler yıkılacak, ufuk koynunda binlerce kocaman fabrika bacasının ve ehram şeklindeki kule çatısının yükseldiği, saray, işyeri, imalathane

⁴²⁰ Schild, a.g.m., ss. 128-129.

⁴²¹ Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, haz. Ahmed Nezih Gültekin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 28.

⁴²² Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 29.

dizileriyle her taraftan kesilecek, uzun dümdüz birbirine benzer sokaklar İstanbul'u birbirine muvazi kocaman yollara ayıracaktır.”⁴²³

Tanzimat dönemi bürokratları ve aydınları için ideal bir kent, elbette Avrupa'daki örnekler gibi modern altyapı sistemleriyle birlikte düzenli, temiz ve geniş sokaklara sahip bir kenttir. Bu dönemin ekonomik şartlarına göre, bu ideali gerçekleştirmek kolay değildir. Çünkü başta İstanbul olmak üzere kentler için yapılacak önemli projeler için mali kaynaklar yetersizdir. Bundan dolayı ilerleyen yıllarda, kentlerin ideal şekilde düzenlenmesi adına yapılan imar faaliyetleri ve projeler, genelde yabancı şirketlere imtiyaz verilerek kısmen gerçekleştirilmiştir. Örneğin demiryolu inşaatı, bazı limanların yenilenmesi gibi büyük sermaye gerektiren faaliyetler, yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla gerçekleştirilmiştir.⁴²⁴

Tanzimat döneminde Batı'dan ilham alınarak ideal kent anlayışına yönelik çeşitli yerel kurum ve komisyonlar oluşturulmuştur. 1855 yılında İhtisab Nezareti kaldırılıp yerine İstanbul Şehremaneti adıyla günümüz belediye başkanlığı kurulmuştur. Bu kuruma yardım için ağırlıklı olarak yabancılardan oluşan İntizam-ı Şehir Komisyonu⁴²⁵ ve ilerleyen yıllarda da kentin yol ve altyapı çalışmalarını yürütmek üzere Islahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuştur. Osman Nuri Ergin'e göre İhtisab Nezareti'nin kaldırılıp Şehremaneti'ni kurmaktaki amaç “İstanbul'da Avrupa belediyeleri tarzında ve özellikle onların yaptıkları işlerle meşgul yeni bir idare kurmaktan ibaret olup, bunun da her şeyden evvel Batı ilim ve irfanıyla donanmış ve Batı ülkelerini görmüş, oralarda uzun müddet yaşamış, onların dilini bilir zatlardan oluşan bir heyet sayesinde mümkün olabileceği tabii idi”.⁴²⁶

Bununla beraber Ergin, 1852-1853 yıllarında Kırım Savaşı sonrasında İstanbul'da müttefik sıfatıyla bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin kentte bir süre ikamet etmeleriyle birlikte Batılı belediye idaresine teşebbüs edildiğini belirtir. Zira bu dönemde kentin temizlik, aydınlatma, kaldırım ve kanalizasyon işleri sahipsiz kalan işlerdi.

⁴²³ Çelik Gülersoy, “İstanbul Estetiği”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 906-907.

⁴²⁴ Yasemin Avcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2016, s. 175.

⁴²⁵ Bu komisyonun üyeleri ağırlıklı olarak İstanbul'da ikamet eden zengin Avrupalılar ve gayrimüslimlerdi. Komisyonun en önemli üyesi olan Fransız Antoine Alleon, çok sayıda bankaları olan biriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Steven Rosenthal, “Foreigners and Municipal Reform in Istanbul: 1855-1865”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 11, No. 2, 1980, ss. 231-235.

⁴²⁶ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 32.

İstanbul’da bir süre ikamet eden müttefik bürokrat ve askerlerin tavsiye ve görüşleri üzerine teşebbüs edilen belediyeçilik faaliyeti ilk olarak, ‘İntizam-ı Şehir Komisyonu’nun (belediye teşkilatı içerisinde) çeşitli tavsiyeleriyle olmuştur. Kaldırımlar, altyapı hizmetleri, sokakların temizliği, aydınlatılması ve düzenlenmesi gibi işlerin finansmanı için halktan vergi alınması, belediye kanun ve nizamlarının uygulanmasında bu komisyonun görevlendirilmesi tavsiye edilmiştir.⁴²⁷ Dolayısıyla Osmanlı’da modern anlamda kentsel düzenlemeler ve hizmetler ilk olarak bu şekilde gelişmiştir.

Galata-Beyoğlu’nda 1857 yılında kurulan “Altıncı Daire-i Belediye” ilk modern belediyeçilik ve yerel yönetim deneyimi olmuştur. Genellikle yabancılar ve Müslüman olmayan halkın yaşadığı Beyoğlu ve Galata bölgesi Altıncı Daire olarak örgütlenmiştir. İlk belediyeçilik deneyiminin burada başlamasının nedeni ise kentin değerli ve görkemli taşınmazlarının bulunması ve burada yaşayanların Avrupa’da bu tür belediyeçilik faaliyetlerini yakından görmeleri idi.⁴²⁸ Altıncı Daire isminin verilmesi ise Paris’in en seçkin ve modern kesimin yaşadığı *Sixieme Arrondissement* [Altıncı Bölge] adıyla ünlü olan belediye biriminin kentin en prestijli bölgesi olmasından dolayıdır.⁴²⁹ Batı’daki ideal kent anlayışının bir örneği olan bu belediyeçilik hareketi, Tanzimat’ın Batılılaşma düşüncesini nesnel olarak ortaya koymaktadır. Bu belediyeçilik, devletin modern yapıya kavuşturulmasını ve ideal toplumsal düzene olan özlemin küçük ölçekteki bir göstergesi olmuştur.

Osmanlı bürokratlarının hedefledikleri şey, belediye teşkilatlarıyla kentlerin özerkliğe kavuşturulması değil, esasen modernliğin icabı olan güzel şekilde düzenlenmiş, sağlıklı ve temiz kentler imar etmektir. Bununla birlikte kent idaresini modern şekilde düzenleyecek olan “belediyelerin, hem vilayetlerdeki halka hem de Avrupa devletlerine modern ve gelişmekte olan bir devlet imajı” için kullanılacak önemli bir alan olacağı öngörülmüştür. Nitekim “belediyelerin kuruluşunu gündeme getiren temel beklenti, yasal düzenlemelerde de altı çizildiği gibi kentlerde düzen ve temizliğin sağlanması”ydı.⁴³⁰

⁴²⁷ Osman Nuri Ergin, *Türk Belediyeçilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*, haz. Selahattin Yıldırım, Ankara: Çankaya Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayını, 2013, ss. 132-133.

⁴²⁸ Zafer Toprak, “Altıncı Daire-i Belediye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993, ss. 220-223.

⁴²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullah Aydın, “Türkiye’de İlk Modern Yerel Yönetim Denemesi Olan Altıncı Daire-i Belediye ile Sixieme Arrondissement Karşılaştırması”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, Sayı 18, 2019, ss. 2708-2727.

⁴³⁰ Avcı, a.g.m., s. 178.

Fakat bazı eksiklikler belediye hizmetlerinde göze çarpmıştır. Ortaylı'ya⁴³¹ göre “Meselâ beledî denetim pek etkisiz kalmakta, koruyucu sağlık hizmetleri gereğince yerine getirilememekteydi. Bazı taşra belediyeleri basit bir yangın tulumbasından bile mahrumdu. Şehir içi ulaşımının aksaklığı ulaşım araçlarının belediyece teminini engelliyor, otarşik yapıli şehirlerde herkes tükettiğinin çoğunu kendi ürettiğinden merkezî bir pazarlama ve dağıtım gerçekleştirilemiyor, hal ve mezbaha gibi tesislerin kurulması da kâğıt üzerinde kalıyordu.”

Bu gibi sorunların yanında kentlerin ideal şekilde düzenlenmesi, temizliğı ve aydınlatılması “İstanbul, Selânik, Beyrut ve İzmir” gibi kentlerde kısmen yerine getirilebilmiştir. Ortaylı, bu dönemde ihtiyaç duyulan hizmetlerin bazı bölgelerde değışiklik gösterdiğini belirtir. Örneğın, “Beyoğlu bölgesinin havagazına duyduğu ihtiyaç Kasımpaşa için bir lükstü. Zaten bu gibi belediye hizmetleri büyük şehirlerde yabancı şirketler için çekici bir iş alanıydı. Tramvay, su, elektrik kısa zamanda yabancı imtiyazlara konu oldu.”⁴³² Tanzimat idarecileri için “belediyenin bir tek amacı vardır; şehrin mamur, temiz, aydınlık olmasıydı”.⁴³³ Bu nedenle Avrupa'daki gibi modern kentsel düzenlemeler ancak belediyenin yapacağı faaliyetlerle mümkün görülmüştür.

Ortaylı,⁴³⁴ Tanzimat idarecilerini tam yüzyıl sonra Demokrat Parti tarafından İstanbul'da gerçekleştirilen yıkım ve imar faaliyetlerinin temelini oluşturan ve bu geleneğı meydana getiren idarecilerin prototipi olarak tanımlar. Bununla birlikte Tanzimat idarecileri, belediyeyi tam olarak mahalli idare birimi şeklinde kabul etmemiştir. Çünkü Ortaylı'ya göre “Tanzimatçılar, eğer belediyeyi gerçekten yerel yönetim birimi olarak düşünse ve kabul etseydi, en azından örnek aldığı Fransız sistemindeki gibi köy idareleri ile kent belediyelerini aynı statüye sokardı. Oysa ikisini ayırmıştır.”⁴³⁵ Bu ayrımın nedeni, merkezîyetçilik endişesi olduğu kadar başkentin ve diğer büyük kentlerin hızlıca modernleştirilmesi idi. Yani başkentin ve diğer büyük kentlerin hızlı bir şekilde modern yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. 1868 yılında *Altıncı Daire-i Belediye* örneğine bakılarak bütün İstanbul on dört belediye dairesine

⁴³¹ İlber Ortaylı, “Belediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 401.

⁴³² Ortaylı, “Belediye”, s. 401.

⁴³³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2012, s. 505.

⁴³⁴ Ortaylı, “Belediye”, s. 400.

⁴³⁵ İlber Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 241.

ayrılmıştır. Osmanlı taşra kentlerinde ilk modern anlamda belediye teşkilatlanması 1864 *Vilayet Nizamnamesi* ile başlamıştır. Fakat Osmanlı'da belediye teşkilatının statü ve uygulama noktasındaki gelişimi II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde çıkarılan kanun ile belediye, tüzel bir kişilik kazanmıştır. Kanunda; “belediyelerin, imar işlerini düzenleme ve kontrol, bayındırlık hizmetleri, aydınlatma, temizlik” ve çeşitli denetimler gibi görevlerine yer verilmiştir.⁴³⁶

Belediyenin kuruluşu ile kentin güzelleştirilmesi, temizliği, düzeni gibi faaliyetler yoğunlaştırılmış, çok zaruri görülen imar faaliyetleri için bazı ön çalışmalar yapılmıştır. Bunlar; “kadaströ haritalarının hazırlanması, yol onarımları, mezarlık alanlarının onarımı ve taşınması, Tepebaşı ve Taksim parklarının açılması”dır. İstanbul’un düzenlenmesi ve güzelleştirilmesi görevini yürüten belediyenin yaptığı çalışmalar yeterli olmasa da “mimari-bahçe tanzimi, yalılar, köşkler, parkların düzenlenmesinde doğa elemanlarının ağırlıklı olduğu”⁴³⁷ görülmüştür. Bununla birlikte bu dönemde başlatılan imar hareketleri Osmanlı mimarisine yeni bir anlayış getirmiştir. Bu yeni anlayış özellikle dış mekânların tasarımıda etkili görülmüştür. Nitekim “Doğa elemanları bahçe düzeninde ve açık mekân planlamada kullanılmıştır. Ağaçlar ve bitki grupları ile birleştirilerek mekânları tanımlayan elemanlar oluşturmuştur.” Osmanlı mimarisinde insan ölçeği, doğal çevre ile daha zengin bir şekilde ön plana çıkartılmıştır. Havuzlar, fıskiyeleler, çiçek ve ağaçların, kentin güzelleştirilmesinde kullanılması Osmanlı'da mikro düzeyde doğal çevre düzenleme çalışmalarını başlatmıştır.

Altıncı Daire-i Belediye, modern anlamda büyük çaplı kentsel düzenlemelere ilk olarak 1858 yılında başlamıştır. Galata'nın ana caddelerinin çoğu düzleştirilerek, genişletilip aydınlatılması sağlanmıştır. Galata Köprüsü'nün önemli ticari yeri olan Karaköy bölgesi yeniden inşa edilmiştir. Vapur iskeleleri, rıhtımlar, mal depoları, kötü görünümlü dükkânlar yıkılarak yeniden yapılmıştır. Kentin en sıkışık noktalarından biri olan Galata Köprüsü'nün Karaköy ayağı bu düzenlemelerle genişletilip sıkışıklığı ve düzensizliği giderilerek ideal bir kent görünümü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemelerin finansmanı ise Galata bankerlerinden borç alınarak yapılmıştır.⁴³⁸

⁴³⁶ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, ss. 505-507.

⁴³⁷ Ergun Gürpınar, “Osmanlı Devletinde Planlama Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 3-4-5, 1993, ss. 89-90.

⁴³⁸ Rosenthal, a.g.m., s. 236.

Belediye hizmetlerinin yanında kentte sıklıkla çıkan yangınların önlenmesi adına “İslahat-ı Turuk Komisyonu” kurularak kentin tehlike arz eden bölgeleri yeniden planlanmıştır. Cadde ve yollar belirli ölçülere göre yeniden düzenlenmiş, Ayasofya gibi anıtsal yapıların çevreleri kötü yapılardan arındırılmıştır. Kentin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi ideal olana ulaşmak adına, 19. yüzyıl Avrupa’sında sağlıklı ve temiz kent planlamalarına uyumlu olmuştur.⁴³⁹ Komisyonun 1864 yılında en önemli imar projesi ise Galata surlarının yıktırılmasıydı. Bu proje, Galata ve Pera arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak ve yeni alan açmak için önemliydi. Yaklaşık 370 bin metrekarelik alanı kaplayan sur taşları kaldırılmış, Galata aşağıya doğru genişleme imkânı bulmuştur. Sokaklar birleştirilmiş, caddeler aydınlatılmış, boş alanlarda halka açık parklar oluşturulmuştur. Büyük kentsel düzenleme olan Galata surlarının yıkılması ile bölge Avrupai bir görünüm kazanmıştır.⁴⁴⁰ Bu düzenleme, Osmanlı idarecilerinin Avrupa’daki benzer uygulamalardan esinlendiğini göstermiştir. Çünkü o dönem Viyana’da kent surlarının yıkılarak ‘Ring Strasse’nin açılması, Galata surlarının yıkımı için örnek teşkil etmiş⁴⁴¹ ve kente modern bir görünüm kazandırılmıştır.

İstanbul’un tarihi mekânlarında “İslahat-ı Turuk Komisyonu” tarafından yangın mahalleleri ve Divanyolu’nda yapılan bu modernleştirme uygulamaları halkın tepkisine neden olmuştur. Örneğin yangında yanmamış binaların bir kısmı Divanyolu’nun genişletilmesi için yıkılmış diğer kısmı ise yola göre kestirilmiştir. Yol istikametinde kalan Köprülü Mehmed Paşa ve ailesinin kabirleri de geriye çekilmiştir. Bu durumdan hoşlanmayan halkın tepkisine örnek olarak Fuad Paşa ile kentin ihtiyar bir sakini arasında şöyle bir diyalog geçmiştir; ihtiyar bir adam: “Paşa, sen bu camileri, medreseleri ve türbeleri böyle yıktırıp ortadan kaldırıyorsun ama yarın bu halk senin mezarına pisleyecek” der. Paşa soğukkanlılıkla: “Zararı yok babacığım, bu halk mezarıma pislerse, onların evlatları da gelir, pisliklerini süpürür, eteklerine doldurarak götürür denize atarlar” diyerek halkın tepkisini önemsemeyerek imar uygulamalarına devam etmiştir.⁴⁴²

⁴³⁹ Schild, a.g.m., s. 134.

⁴⁴⁰ Rosenthal, a.g.m., s. 241.

⁴⁴¹ Tekeli, *İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s. 78.

⁴⁴² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 955; Bu çalışmalardan yaklaşık elli yıl sonra Cemil Paşa’nın şehreminliği döneminde de halktan bu gibi itirazlar gelmiştir. Cemil Paşa, 1912 yılında yol genişletme ve park yapma çalışmalarının ortasında kalan tekke ve türbeyi bir gecede yıktırıldığını ve içindeki sandukayı açtırdığında içinde büyük bir öküz kafasının bulunduğunu, bu nedenle Alemdar Mustafa Paşa’nın kabrini de yol üzerinden kaldırılarak başka bir yere kolayca naklettiğini şöyle belirtir: “Hatta [boş olan] türbeyi yıktırdığım gece mahalle halkı arasında bulunan cahil softalar bir şaya [söylenti] çıkartmışlar. Güya ben o

Fuad Paşa'nın bu faaliyetleri, Haussmann'ın Paris'te uyguladığı yol düzenlemelerini andırmıştır. Avrupa kentlerinde açılan cadde ve yollar gibi İstanbul'da da caddeler modern şekle dönüştürülmüştür.⁴⁴³

Avrupa'da uygulanan büyük imar operasyonlarına özenilerek hazırlanan planlardan biri de Sultan Abdülmecid döneminde, Bekir Paşa tarafından yapılmıştır. Bekir Paşa, eğitim için gönderildiği Londra'dan döndükten sonra Mühendishane-i Berri Hümayun Nezareti'ne atanarak İstanbul için bir plan hazırlamıştır. Planda, İstanbul'un anıtsal mabetleri olan camiler esas tutulmuştur. Süleymaniye, Şehzade Camii, Beyazıt, Sultan Ahmet, Eminönü Yeni Camii, Laleli ve Nuruosmaniye Camileri esas tutularak bütün İstanbul'un yollarının bu yüksek anıtsal mabetlere doğru gelmesi planlanarak büyük camiler geniş meydanlar ortasında kalmıştır.⁴⁴⁴ Bu durum “mille milliyetini sevdirmek, tanıttirmek ve diğer milletleri kendimize karşı hürmetkâr kılmak için”⁴⁴⁵ abidevi yapıların korunması adına itinalı bir çalışmadır. Bununla birlikte mahallelerin arasında parklar ve bahçeler yapılarak önemli kamusal yapılar olan çeşmeler, sebiller, türbeler ve medreselerin çevrelerinin açılması hedeflenmiştir.⁴⁴⁶ Ayrıca askerî ve sivil mühendislik eğitiminin gelişmesine paralel olarak kentlerin planlanmasında, Osmanlı mühendislerin rolünün arttığı görülmüştür. Nitekim Sultan Abdülaziz, 1861 yılında Bursa'yı ziyaret ettikten sonra, askeri bir heyete Bursa'nın haritasını yaptırmıştır.⁴⁴⁷ Ahmet Vefik Paşa, bu haritayı kullanarak Bursa'yı yeniden inşa etmeye girişmiştir.

Bursa'nın anıtsal eserlerini kapsayan ilk planını, Ahmet Vefik Paşa uygulamaya çalışmıştır. 1855 yılındaki depremin ardından Bursa'nın imarını üstlenen Ahmet Vefik Paşa, aslında Avrupa'da gerçekleştirilen büyük kentsel düzenlemeleri yerinde takip etmiştir. Nitekim 1860 yılında Paris elçiliği görevi sırasında Haussmann'ın kentte gerçekleştirdiği büyük imar çalışmalarını görme fırsatı bulmuştu. Ülkeye dönüşünde bu faaliyetleri Bursa'da gerçekleştirmek istemiştir. Tanzimat reformlarını ilk defa başkent

gece çarpılacak imişim. Sabah olunca parka gidince birde ne göreyim. Bütün civar ahalisi yola dökülmüş elleriyle beni gösterip, a a a. bir şey olmamış, çarpılmamış, diyorlardı”. Cemil Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 4.b., İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002, s. 137.

⁴⁴³ Bilsel, a.g.m., s. 508.

⁴⁴⁴ Enver Behnan Şapolyo, “İmar İnkılabı ve İstanbul'un İmarı”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 146, 1957, s. 546.

⁴⁴⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 1245.

⁴⁴⁶ İlhan Tekeli, *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, ss. 54-55.

⁴⁴⁷ Tekeli, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm”, s. 886.

dışında hayata geçirmeye karar veren Osmanlı idaresi, bunun için örnek bir bölge seçilen Bursa'ya, Ahmet Vefik Paşa'yı vali olarak görevlendirmiştir. Ahmet Vefik, reformların uygulanmasının yanı sıra kentin yeniden düzenlemesi ile de uğraşmıştır.⁴⁴⁸

Bu dönemde İstanbul dışında, en çok Bursa'nın yeniden imara ihtiyacı vardır. Beatrice Saint-Laurent'e göre Bursa'dan başka hiçbir kent, imparatorluğun ilk dönemlerdeki haşmetini yansıtmaya bakımından daha anlamlı değildir.⁴⁴⁹ Dolayısıyla Osmanlı idaresi 1860-1882 yılları arasında, Tanzimat'ın yeni şehircilik idealine uygun olarak Bursa'ya geçmiş dönemlerdeki haşmetini kazandıracak bir düzenleme çalışmalarına girişmiştir. Bunun için Ahmet Vefik Paşa, Bursa'ya vali olarak görevlendirilmiştir.

Ahmet Vefik Paşa ilk olarak Bursa bölgesinde yeni yollar açmış ve eski yolları yeniden düzenlemiştir. Sultan Abdülaziz'in kenti 1861 yılındaki ziyareti için Çekirge ve Mudanya yolunu genişletmiştir. Bu çalışmalarla Çekirge, kent merkezine bağlanmış ve Bursa'nın bir semti haline gelmiştir. Bursa kent merkezinde ana sokaklar genişletilmiştir. Tophane ve Kale'nin bazı alanları düzenlenmiş, Hükümet Konağı ile Ulu Cami yanından geçen yol, düz bir istikamette genişletilerek kaplıcalara doğru bağlantı kurulmuş ve kent içinde yeni köprüler inşa edilmiştir. Muradiye semtine giden yollardan ayrı olarak yeni caddeler açtırılmıştır. Kapalı Çarşı'daki dükkânlar yenilenmiş, çarşıya modern bir çehre verilmiştir. İpek Hanı harap halden çıkartılarak restorasyonu yapılmış, bunun gibi birçok cami ve mescit tamir edilerek bu yerlere bağlantı yolları açılmıştır. Özellikle kent kimliği içinde önemli bir yeri olan ve Evliya Çelebi'nin: "Bursa şehrinin Ayasofya'sıdır"⁴⁵⁰ dediği Ulu Cami [Camii Kebir], "zinet ve şerefi" ölçüsünde tamir edilmiş, süslendirilmiş, avlusu yeniden düzenlenmiştir.⁴⁵¹ Ayrıca 1855 depremiyle Ulu Cami'nin kubbelerinin birkaçı dışında çoğu çökmüş, minarelerinin üst kısımları ise yıkılmıştır. Kubbeler ve minareler, 1870'li yıllarda kentte gerçekleştirilen imar çalışmaları esnasında yeniden yapılmıştır.⁴⁵² Bunun yanında Osman Gazi türbesinin eksiklikleri tamamlanmış,

⁴⁴⁸ Beatrice Saint-Laurent, "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Pual Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 84.

⁴⁴⁹ Saint-Laurent, a.g.m., s. 84.

⁴⁵⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 2, haz. T. Temelkiran, N. Aktaş, M. Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1978, s. 400.

⁴⁵¹ Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa", *Belleten*, Cilt 28, Sayı 109, 1964, ss. 131-132.

⁴⁵² Engin Yenal, *Osmanlı (Baş) Kenti: Bursa*, Ankara: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2012, s. 224.

pencereleri “gayet güzel bir şekilde” yapılmıştır. Diğer sultan türbelerinin de restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Bursa’daki bütün sultan türbeleri ve camileri, tamir edilerek güzelleştirilmiştir.⁴⁵³

Bu restorasyon çalışmaları, Ahmed Münir Paşa’nın Bursa valiliği yıllarında devam ettirilmiştir.⁴⁵⁴ Özellikle bu yıllarda birçok cami, türbe, dergâh, mektep, şadırvan, kaldırım, yol ve kanalizasyon tamir edilmiştir.⁴⁵⁵ Bütün bu çalışmalar geleneksel ile modern sentezleme girişimi olarak görülmektedir. Bursa’da eski eserlerin restorasyonu ile geçmişin görkemi canlandırılmak istenirken yeni şehircilik uygulamaları ile de kent, modernleştirilmek istenmiştir.

Ahmet Vefik Paşa, kent merkezinde ilk olarak devlet işlerini görmek amacıyla hükümet konağını yaptırmıştır. İlerleyen yıllarda ise hastane, tiyatro, belediye binası ve posta-telgraf idaresi binaları inşa edilmiştir. Bu binalar, Osmanlı’daki modernleşmeyi gösteren yapılarıdır. Hastane, hükümet konağı, tiyatro binaları Avrupai tarzda yapılar iken, Tanzimat’ın getirdiği yerel yönetim organı olan Belediye’nin ilk binası (ve postane) bunlardan çok farklıydı. Her yönüyle “Osmanlı kimliğini taşıyan ilk binalardan” biriydi. Dolayısıyla Bursa, Ahmet Vefik Paşa için “hem modern, hem de Osmanlı kimliğine sahip ideal kenti” gerçekleştirmeye çalıştığı bir yer olmuştur.⁴⁵⁶

Ahmet Vefik Paşa’nın Bursa’daki imar girişimleri, dönem itibarı ile Haussmanvari bir tarzdadır. Yıkıcı yönleriyle onun büyük şehircilik faaliyetleri, kent sakinlerinin tepkisini çekmiştir. Müslüman Mezarlığı içinde bir yol açtırması halkın hiddetine neden olmuştur. Ayrıca kentte bazı türbeleri yıktırması ve onların yerlerine sokak açtırmıştır. Nitekim Ulu Cami’nin yakınında bulunan bir türbeyi yıktırması büyük tepkilere neden olmuştur. Ahmet Vefik, “yeni sokaklar açma ve kenti güzelleştirme uğruna, kendi keyfine göre her yerde evleri ve dükkânları yerle bir etmiş” denilerek halk tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Sonuçta Ahmet Vefik Paşa, Bursa kent dokusuna modern bir düzen vermeye çalışmış ve önemli düzenlemeler gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Tansel, a.g.m., s. 132.

⁴⁵⁴ R. Ruveyda Okumuş, “Ahmed Münir Paşa’nın Bursa Valiliği Yılları (1891-1897)”, *Bursa Günlüğü*, Sayı 11, 2021, ss. 72-77.

⁴⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Mefail Hızlı, “Hüdavendigâr Vilayeti İmâr Faaliyetleri Defteri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 1993, ss. 236-242.

⁴⁵⁶ Saint-Laurent, a.g.m., ss. 91-98.

⁴⁵⁷ Saint-Laurent, a.g.m., s. 90.

Tüm bu kentsel düzenlemeler, Batı kentlerindeki düzenlemelerin yansımaları olarak gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeler sadece Batı'ya bir öykünmeden kaynaklanmamıştır. Osmanlı kentlerinin yavaş da olsa kapitalist sürece eklenmesinden kaynaklanmıştır. Avrupa'da gelişen kapitalist sistemin kentsel mekânlardaki etkisi ile sanayileşme sürecinin kentsel mekânlar üzerindeki kötü etkilerinin düzeltilmesinden ötürü girilen faaliyetler, henüz sanayileşmemiş Osmanlı kentlerinde ise büyük ölçekte gerçekleşmemiştir.⁴⁵⁸ Kentsel mekânlara ilişkin düzenlemeler, Avrupa kentlerine kıyasla sınırlı şekilde gerçekleştirilmiştir.

Lefebvre, “mekânın toplumsal olarak üretilen bir meta olduğunu dolayısıyla bir ürün olarak ele alınması gerektiğini” vurguladığı gibi Osmanlı'da kentsel düzenlemeler, mekânın bir meta olarak üretimini göstermiştir. Mekânın üretimi, kapitalist düzenin bir yansıması olarak okunduğunda, 19. yüzyılda Avrupa kentleri gibi Osmanlı kentlerinde görülen yoğun imar faaliyetleri de sermayenin mekânsal örgütlenmesini hızlandırmıştır.⁴⁵⁹ Bununla birlikte Osmanlı'da sermayeye duyulan ihtiyaç, kentsel planlamalarda ön plana çıkmıştır. Belediyelerin yerel icraatları için belirli kaynaklar tahsis edilmiş, fakat çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Bu durum Osmanlı'nın ekonomik gelişmişliği ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü yeterli kaynağın sağlanmasıyla Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'daki, Cemil Paşa'nın ise İstanbul'daki imar faaliyetleri, modern kent planlama anlayışının ekonomik yönünü göstermiştir.⁴⁶⁰

Bununla birlikte taşrada görülen ilk beledi hareketler, ekonomik faaliyetlerin öne çıktığı kentlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Tuna vilayetine bağlı kentler başta olmak üzere⁴⁶¹ Kudüs, Bursa, Nablus, Beyrut ve İzmir⁴⁶² gibi liman kentlerinin yanında Lefkoşa⁴⁶³ gibi Akdeniz kentlerinde de modern kentsel belediye hareketleri, ekonomik faaliyetlere paralel olarak gelişme göstermiştir. Ortaylı'nın belirttiği gibi, Batı ile artan ekonomik ilişkilerde bu gibi liman kentlerinin ticari faaliyetlerine uygun ulaşım, konaklama, sağlıklı ve düzenli bir “kente yakışır hizmetler bütününe sahip olmak için” yeni teşkilatlanmaya gitmek zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle modern kent hizmetlerini

⁴⁵⁸ Koray Özcan, a.g.m. ss. 177-178

⁴⁵⁹ Schild, a.g.m., s. 141.

⁴⁶⁰ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, s. 144.

⁴⁶¹ Ortaylı, “Belediye”, s. 400.

⁴⁶² Bkz. Avcı, a.g.m., ss. 167-180.

⁴⁶³ Bkz. Hasan Samani, “Tanzimat Döneminde Kıbrıs’ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi”, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 294, 2018, ss. 587-626.

yapacak Avrupa tarzında belediye idarelerinin kurulması ihtiyaçtan çok bir zorunluluktur. Nitekim İzmir-Aydın demiryolu imtiyaz sözleşmesi zamanında yabancı tüccarlar İzmir’de belediye kurulması için teşebbüslerde bulunmuşlar ve bazı önerilerini de kabul ettirmişlerdir.⁴⁶⁴

2.1.2. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İdeal Mekân Arayışları

Osmanlı’da Tanzimat süreciyle etkili olan modernleşme, kentsel mekânlarda kısmi olarak yapılan planlama ve imar çalışmalarına yansımıştır. Fakat bu yansıma kente pozitivist anlayışla, düzen ve Batılı bir estetik kazandırmaktan öteye gidememiştir. Tanzimat dönemi bürokratlarının ideal mekân arayışları ilk aşamada pozitivist yaklaşımın ilkeleri olan düzen ve ilerlemenin kentte görünür şekilde uygulanmasıydı. Batı’da düzen ve ilerlemenin görünür mekânları olan kentler, Tanzimatçılar için Osmanlı’da görmek istedikleri medeniyet örneğidir. Bu medeniyete ulaşmak için -sınırlı da olsa- kentlerin ‘tanzimi, tezyini ve ıslahı’ gözetilerek imarına çalışmıştır.

Tanzimat döneminde başkent gibi kentsel mekânların düzeni, medeniyetin gerektirdiği yeni bilimsel uygulamanın nesnel alanları haline gelmiştir. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e olan süreçte hem idarecilerin hem de önemli düşünürlerin zihinlerinde ve söylemlerinde ortak olan “Avrupa kenti” önemli bir model olarak devam etmiştir. Bu dönemlerde, kente dair konuşabilen herkesin yerinde bizzat gördüğü bir Avrupa kenti tecrübesi ve bu tecrübeyle olgunlaşmış düzen ve ilerleme iddiası vardır. Örneğin Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde İstanbul’un düzene sokulmasını “medeniyet zamanının” bir gereği olarak görmüş Münif Paşa, *Mecmua-i Fünun*’da “Tanzim-i İstanbul” adlı makalesinde “düzen tahayyülünü” gerçek bir plan üzerinde somutlaştırmış, Ali Süavi ise *Ulum* mecmuasında kentin fiziksel çevresinin “tanzim ve tezyin” edilmesinin önemini vurgulamıştır. Tüm bunlar, dönemin “ilerleme ve medeniyete” ulaşma ideallerine yönelik ortak söylemlerdir. Kentlerin yeniden imarı için yapılan planlamalar ve tasarlanan mimari projeler ise arzu edilen değişimin somut adımlarını oluşturmuştur.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, s. 240.

⁴⁶⁵ Akyürek, a.g.e., ss. 166-175.

İstanbul'un modern şekilde gelişimini dört kategoride ele alan Tekeli, Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönemi “utangaç modernite” şeklinde ifade etmiştir. İstanbul'un başkent konumunu yitirmesine kadar geçen sürede çıkan yangınların, büyük göçlerle artan nüfusun ve yeni ekonomik ilişkilerin kenti modernleştirmeye zorladığını belirtir.⁴⁶⁶ İstanbul'un modernleştirilmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa başkentlerinde başlayan kentsel düzenlemelerle ilişkilidir. Bu dönem Haussmann yönetiminde Paris'in yeniden imarına (1853-1872), Viyana'nın 1860'larda “Ringstrasse” bölgesindeki gelişimine ve Roma'nın 1882 tarihli planla yeniden şekillendirilmesine denk düşmektedir. Osmanlı bürokratları tarafından, başta İstanbul olmak üzere bazı kentlerin modernleştirme çalışmaları, “Avrupa mekânlarını taklit etmeye çalışma” şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü başkent modern kentsel dokuya sahip olması, devletin canlanışını ve gücünü simgeleyecektir. Fakat Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik zorluk bu çalışmaları sınırlandırmıştır. Osmanlı bürokratlarının İstanbul'u Avrupa başkentlerinin seviyesine çıkarma çabaları başlangıçta kentin belirli alanlarına bir ‘nizam’ vermeden öteye gidememiştir. Bu durum sonrasında Osmanlı Devleti, Batı'da ‘icat edilmiş gelenekleri’, kente ilişkin kanun ve yönetmelikleri, bu yönetmeliklerin zorlamasıyla yapılan imar çalışmaları ve yeni kamusal yapılar ve büyük projeleri İstanbul'a uygulamaya çalışmıştır.⁴⁶⁷

İstanbul'un yeni kentsel dokusu, kamusal yapılar ve büyük projelerin öncesinde 1873'te Haussmann'ın kenti (İstanbul'u) ziyaret etmesi önemli bir hadise olarak görülmüştür.⁴⁶⁸ Paris'i radikal bir şekilde imar eden Haussmann'ın İstanbul'u ziyaret etmesi, kentin gelecekte yabancı mimarlar eliyle ütöpik şekilde imar edilmesinin başlangıcını simgelemiştir. Haussmann, kentsel düzenleme ve büyük projelerin gerçekleştirilmesi için mali yönden önerilerde bulunmuştur. Çünkü “Haussmann'ın Paris'te yapmış olduğu kentsel düzenlemelerle, finansal açıdan eriştiği başarıda büyük payı olduğu bilinmektedir.”⁴⁶⁹ Haussmann, İstanbul'da birkaç ay kaldığı süre içerisinde kentin belirli yerlerini incelemiş, sadrazam ve padişahla pek çok kez görüşme imkânı bulmuştur. Haussmann, bu esnada kentin düzenlemesine yaptığı katkı pek bilinmemektedir. Haussmann, Aksaray yangın bölgesi için haritaların çiziminde

⁴⁶⁶ İlhan Tekeli, “The Story of Istanbul's Modernisation”, *Architectural Design*, Vol. 80, (1), 2010, s. 34.

⁴⁶⁷ Zeynep Çelik, a.g.e., ss. 2-3.

⁴⁶⁸ Gül, a.g.e., ss. 72-73.

⁴⁶⁹ Bilsel, a.g.m., s. 509.

çalışmıştır. Bununla birlikte Ayasofya'nın etrafında önemli cadde yapımı üzerinde çalışmış fakat büyük maliyet gerektiren bu proje padişah tarafından onaylanmamıştır. Murat Gül ise “Haussmann'ın İstanbul'un düzenlenmesine yaptığı katkılarının daha çok, Osmanlı'nın gittikçe kötüleşen mali durumunu kendisi için gelecek vaat eden bir iş fırsatı olarak” gördüğünü belirtir. Nitekim Haussmann'ın kendine ait olan finans şirketinin bir şubesini İstanbul'da açmak istemesi, yapılması hayal edilen büyük projeler için gerekli kredileri sunmak içindir.⁴⁷⁰

19. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde bulunduğu ekonomik zorluğa rağmen kentlerin eskimiş dokusunu modernleştirmek için yoğun bir çaba harcamıştır. “1838 Ticaret Antlaşması ile 1908'de Jön Türk Devrimi'ne kadarki dönemi kapsayan bu zaman diliminde imparatorluk genelinde yaşanan değişimler, İstanbul'da girilen kentsel büyüme ve planlama çalışmalarına da yansımıştır”.⁴⁷¹ Bu dönemde Batılı toplumsal düzene uygun, ideal bir kent inşa etmek için “kara ve deniz ulaşımında yenilikler”, modern cadde ve parklar, Batı mimari tarzında binalar, Karaköy Yeraltı Tüneli,⁴⁷² Galata Köprüsü gibi bölgesel gelişmeler, İstanbul'un geleneksel bölgeleri arasında çarpıcı bir tezat oluşturmuştur.⁴⁷³ Batılı tüccar ve yabancı elçiliklerin “kendilerine özgü yaşamlarını sürdürdükleri” Galata'ya yakın olan Beşiktaş sahillerinde modern yaşama uygun ve yeni mimarisiyle görkemli saraylar inşa edilmiştir. “Topkapı Sarayı'nın alçak gönüllü, insan ölçeğine saygılı mekânlarına yeğ tutulmaya başlanmış”, Tanzimat'ın ilanı sonrasında eski saray bütünü ile terk edilmiştir.⁴⁷⁴ Bu durum 17. yüzyılda Fransa İmparatoru XIV. Louis'in Paris'te gerçekleştirdiği düzenlemeye benzemektedir. Çünkü XIV. Louis, Paris'in Orta Çağ'dan kalma kentsel dokusu içindeki imparatorluk sarayını kentin dışına taşıyarak modern bir şekilde inşa ettirmiştir.

1850'lerden itibaren büyüyen Galata, Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy bölgeleri “Osmanlı kent soylusunun da beğendiği Batı düzenindeki modern yaşamın göstergesi olarak, sur içi İstanbul'dan farklı şekil ve ölçekte büyümeye” başlamıştır.⁴⁷⁵ Bu

⁴⁷⁰ Gül, a.g.e., s. 73.

⁴⁷¹ Zeynep Çelik, a.g.e., s. 27.

⁴⁷² Bu tünelin açılışı, kentte büyük bir sevinç meydana getirmiştir. Bu tünelle “medeniyet ve terakki uğrunda müşterek bir gayret” gösterildiği belirtilmiştir. Zeynep Çelik, a.g.e., s. 80.

⁴⁷³ Erol Çankaya, “Payitahttan Metropole: Türk Şiirinde İstanbul”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 25, Sayı 4, 2016, s. 92.

⁴⁷⁴ Yıldırım Yavuz, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908-1918)”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1976, s. 11.

⁴⁷⁵ Yavuz, a.g.m., s. 11.

büyümeyle 19. yüzyılın ortalarında Galata, yeni prestij kazanarak modern bir dönüşüm geçirmiştir. Burada yaşayan gayrimüslimler ve kapitülasyonlarla korunan, hiçbir yasaya tabi olmayan Avrupalıların ayrıcalıklı durumu, Tarihi Yarımada (Dersaadet) arasındaki farklılığa yansımış ve dikkat çekici bir tezat oluşturmuştur.⁴⁷⁶

II. Abdülhamid bu nedenle 1879'da "Galata ve Pera'nın mamuriyetine nazaran İstanbul tarafının harap hali" adında bir rapor hazırlatmıştır. Bu raporda toplumun üst seviyeli kesimi modern şekilde olan Beyoğlu'nda otururken "asr-ı medeniyette İstanbul sokakları halen zulmette kalıp halkın Çin'de olduğu gibi fenerlerle gezmesi ve Beyoğlu'nda gazla tenvir olunmuş bulunması"⁴⁷⁷ dikkat çekici olmuştur. II. Abdülhamit bu raporda düzen, teknik ve ilerlemeye ulaşamayan Çin örneği ile eskiye, köhneliğe ve geri kalmış toplumsal düzene işaret etmiş, bunun aksi olarak modernliğin gereği olan teknik ve ilerlemeyi gösteren ideal bir kente olan özlemini de göstermiştir.

Beyoğlu, bazı yönleriyle Batılı bir imaja sahip iken tarihi yarımada ise eskimiş kent görünümündeydi. İstanbul, bir yandan aydınlık sokaklarıyla zengin, diğer yandan harap ve karanlık ikili bir kent halindeydi. Bu durum "adeta bütün bir yüzyıla damgasını vuracak olan Doğu-Batı kültürel karşıtlığının da simgesi" şeklindeydi. Dönemin modern Paris'inde olduğu gibi "pasajlar, restoranlar, tiyatrolar, kafelerle dolu Pera'da karnavallarla baloların sürüp gittiği Batılı ve ışıltılı bir yaşam" vardı. Yahya Kemal'in ifadesiyle "ta fetihten beri mümin, mütevekkil ve yoksul" semtlerin olduğu İstanbul yakasında ise eski yapılar, medreseler, camilerle birlikte geleneksel yaşamın sessizliği hâkimdi.⁴⁷⁸

İstanbul'u bu dönemde ziyaret eden Anna Grosser Rilke'nin izlenimlerinde de tarihi yarımada, "yoksul halkın yıkılmaya yüz tutan, minik ahşap kulübeleri surların harap taşlarına adeta yapışık gibiydi". Köhne dükkânlarla birlikte "balık ve sarımsak kokan küçük kirli sokakların karmaşası" ile Eminönü Yeni Cami'nin görkemli mimarisi etrafında yoksulluğun ve düzensiz yapıların görünümü, kentin genel durumu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Rilke'ye göre, Beyoğlu'nda modern elçilik binaları hâkim olmasına rağmen Pera'nın büyük caddesi [İstiklal Caddesi] parke taşları kötü, yaya kaldırımları delik deşikti. Her köşede "köpekler öbeklenmiş, evlerin önünde çöpler

⁴⁷⁶ Rosenthal, a.g.m., s. 228.

⁴⁷⁷ Zeynep Çelik, a.g.e., ss. 126-127.

⁴⁷⁸ Çankaya, a.g.m., ss. 92-93.

yığılmıştı". Ona göre, "Türklerin başkentinin Avrupa yakasındaki en büyük caddesinin 1888 yılındaki görünümü böyleydi". Fakat yine de "Beyoğlu ve İstanbul birbirlerinden çok farklıydılar. Beyoğlu gerçek şark değildi, kentin yarı uygarlaşmış" Avrupa yakasıydı.⁴⁷⁹ Bununla birlikte Rilke: "şaşılacak gelişmelerin olduğunu görüyordum, örneğin artık bütün sokaklar ve evler havagazı lambaları ile aydınlatılıyordu, ulaşım araçları ve yollar yeniden yapılmış, iyileştirilmişti"⁴⁸⁰ diyerek ilerleyen dönemlerde kentin, modern şekilde düzenlendiğini belirtmiştir. Bu düzenlemelerin Beyoğlu ve tarihî yarımadaadaki farklılığı ise kentte yaşayanların kültürel kimlikleriyle de ilişkiliydi.

"Etnik milliyetçiliğin kültürel jeopolitiği" bağlamında İstanbul'u Osmanlı'nın son yılları arasında inceleyen Amy Mills için İstanbul'un farklı inanç ve kimliklere sahip sosyal grupları, kimliklerini tarihsel bağlamda yaşadıkları alanlara yerleştirmişlerdir. Özellikle tarihi yarımada da yoğunlukta olan Müslümanlar, Beyoğlu'nda ağırlıkta bulunan gayrimüslimler bulundukları alanı "hayali kültürel bir mekâna" sahip olarak konumlandırmışlardır.⁴⁸¹ Tarihi yarımada Osmanlı İslam kimliğine, geleneğine ait kültürel ve mekânsal referanslarla temsil edilirken, Beyoğlu gibi ağırlıkla gayrimüslimlerin yaşadığı yerler, Paris'teki modern kentsel yaşamın idealiyle temsil edilmiştir.

Beyoğlu'nun İstanbul'un diğer bölgelerine nispeten gelişmişliği ve farklılığı, kimlikle ilişkili olduğu gibi iktisadi nedenlerle de ilişkilidir. Beyoğlu'nun diğer semtlere nispeten gelişimi, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı mekân olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu mekân, fetihten itibaren gayrimüslimlerin yaşadığı merkezi bir yer olması nedeniyle iktisadi olarak da gelişmişlik göstermiştir. Osmanlı'nın Batılı devletlerin iktisadi gücüne boyun eğmesi ile Beyoğlu, "doğal olarak Batılı sermayedarlara"⁴⁸² "ev sahipliği yapan ve onların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde

⁴⁷⁹ Rilke, a.g.e., ss. 136-165.

⁴⁸⁰ Rilke, a.g.e., s. 185.

⁴⁸¹ Amy Mills, "The Cultural Geopolitics of Ethnic Nationalism: Turkish Urbanism in Occupied Istanbul (1918-1923)", *Annals of the American Association of Geographers*, Vol. 107, No. 5, 2017, s. 1181.

⁴⁸² Osmanlı Devleti dış sermayeye açık hale gelmesiyle birlikte yeni finans kurumlarının Beyoğlu gibi İstanbul'un merkezinde kurulmasının önünü açmıştır. Kurulan bankaların çevresi, kentin iş merkezi olarak yeni saygın yerleri haline gelmiştir. "Kentin en saygın iş merkezi artık bedesten ve çevresi değil yeni oluşan bankalar ve çevresindeki iş hanları olmuştur". Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s. 42.

gelişen” bir bölge haline gelmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul’un diğer kentsel alanları “geleneksel ve baskın İslami karakterini korumuştur”.⁴⁸³

Osmanlı kentlerinde yaşanan gelişmelerin en önemli nedenlerinden biri de demiryollarının inşasıdır. 1888 yılında Viyana’dan İstanbul’a inşa edilen demiryolu, Batı’ya açılan en önemli ulaşım yolu haline gelmiştir. Bu sayede Avrupa ve Osmanlı arasında düzenli ulaşım sağlanmıştır. *Doğu Ekspresi* [Orient Express] diye ifade edilen bir uluslararası tren hizmete konulmuştur. Trenin adı Avrupalıların ifade ettiği gibi *Doğu Ekspresi* iken Osmanlılar için *Avrupa Ekspresi* idi. İstanbul Sirkeci Tren Garı bu anlamda modern bir dokuda inşa ettirilmiş “hürriyet ve modernliğe açılan” bir kapı olarak simgelenmiştir. Haydarpaşa Garı, kentin Anadolu yakasında modern şekilde inşa edilerek Hicaz ve Basra Demiryolları’nın başlangıç noktasını oluşturmuştur. Hicaz demiryolunun inşası ve Basra demiryolu projesi ise “karşı yöndeki bir hareketin” örneği ve Panislamizm politikasında önemli bir araç olmuştur.⁴⁸⁴

19. yüzyılın sonunda demiryollarının inşası, Ankara’nın geleceği açısından önemli bir gelişmedir. 1884 yılında Vilayet İmar Komisyonu’nun hazırlamış olduğu bir raporda, vilayetin gelişmesi için acil olarak demiryolunun yapılması öngörülmüştür. 1888 yılında bir Alman şirket ile İzmit-Ankara hattının yapımı için anlaşma imzalanmış, 1892 yılında ise ilk tren Ankara Gar’ına ulaşmıştır. Demiryolu sayesinde Ankara’dan İstanbul’a daha kolay bir ulaşım sağlanmıştır. Bu gelişmeler aslında Abidin Paşa’nın Ankara valiliği sırasında gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamit’in hariciye nazırı olan Abidin Paşa’nın Ankara’ya vali olarak görevlendirilmesi, kent açısından birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. 1884-1892 yılları arasında Ankara’yı yöneten Abidin Paşa, demiryolu projesinde olduğu gibi kentin modernleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Ahmet Vefik Paşa’nın Bursa’da yapmış olduğu gibi Abidin Paşa’nın tek düşüncesi de kenti modernleştirmek ve güzelleştirmek olmuştur. Bu sayede dönemin Ankara’sı modernleşmeye başlamıştı. İlk olarak kente uzak mesafeden su kanallarıyla içme suyu getirilmiş, kentte çıkan yangınların önlenmesi için itfaiye bölüğü kurulmuştur. Ayrıca posta idaresi yenilenmiş, demiryolunun gelişinden önce Ankara-İzmit yolu düzeltilmiş ve vilayet sınırları içerisinde 500 kilometrelik yol şebekesi yaptırılmıştır. Abidin Paşa, kentte bütün yoksullar için “Gureba Hastanesi” yaptırmıştır. Ayrıca kentte

⁴⁸³ Zeynep Çelik, a.g.e., s. 35.

⁴⁸⁴ Lewis, a.g.e., ss. 182-185.

askeri kışlalar, depolar tamir edilmiş ve Hamidiye Sanat Mektebi adıyla uygulamalı sanat okulu açılmıştır. Bütün bunlar, Ankara için modernleştirici gelişmelerdir.⁴⁸⁵

Bağdat, Musul ve Basra gibi taşra vilayetlerinde uygulanan modern projeler, Selim Deringil'in aktarımıyla "1889'da Bitlis gibi ücra ve yoksul bir vilayette bile, kent aslında huzursuzlukla çalkalanmasına karşın, uygarlaşma motifi mevcuttu".⁴⁸⁶ Taşra kentlerindeki modernleşme hareketi, aslında başkentteki kentsel düzenlemelerin bir yansımasıydı. Çünkü bu dönemde geçmiş dönemlerdeki eğilimden daha fazla Batı'daki eğilimlere uyulmuştur. Bu ise "Paris için doğru olan İstanbul açısından da doğrudur."⁴⁸⁷ Avrupa başkentleri İstanbul için bir model iken, yani "kent düzeninde her yeniliğin ilk uygulandığı yer olan başkent İstanbul, taşra kentleri için her zaman bir model niteliğini taşımıştır."⁴⁸⁸

Abdülhamit döneminde modern ulaştırma ve altyapı gibi projeler, Osmanlı'nın dünya ekonomik sistemiyle bütünleşmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁸⁹ Bu katkılar, kentlerin geleneksel yapıdan modern yapıya doğru şekillendirilmesini kolaylaştırmıştır. Kentlerin geleneksel dokusunun modern şekilde düzenlenmesine yönelik çalışmalar II. Abdülhamid döneminde farklı bir boyuta girmiştir. Osmanlı borçlarının idaresi, Düyunu Umumiye vasıtasıyla Batılı devletlerin denetimine geçmesiyle ve yüksek maliyetli ulaşım ve "kentsel düzenleme projelerine kredi akışının başlanmasıyla da" kentin yeniden yapılandırılmasında etkisi bulunmaktadır.⁴⁹⁰ Nitekim II. Abdülhamid, Paris'te elçilik yapmış olan Salih Münir'den İstanbul'u ideal bir şekilde düzenleyerek güzelleştirmesini istemiştir. Batılı bir gezginin İstanbul'a dair, bir gazetede yayımladığı uzunca bir makalesini Salih Münir Paşa'ya gösteren II. Abdülhamit, kentin payitahta yakışır şekilde temizlenmesi, güzelleştirilmesi ve imar edilmesini şöyle belirtmiştir:

"Eminönü Meydanı ve Karaköy Meydanı ve Galata Köprüsü gibi seyyahların en evvel gözlerine çarpan yerlerin ve Avrupa'da Nice ve İtalya sahilleri gibi letafetiyle meşhur yerlerden daha güzel bir hale konulabilmesi mümkün olan Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar sahildeki mahallelerin ve memleket dâhilindeki sokakların temizlenmeyip, tamir

⁴⁸⁵ François Georgeon, "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Pual Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 108-109.

⁴⁸⁶ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 74.

⁴⁸⁷ Deringil, a.g.e., s. 75.

⁴⁸⁸ Aktüre, a.g.m., s. 894.

⁴⁸⁹ Gül, a.g.e., s. 77.

⁴⁹⁰ Bilsel, a.g.m., s. 510.

edilmeyip, tanzim edilmemesinden dolayı bizi şiddetli surette muaheze ediyor, mesul tutuyor. Bu doğru sözlere karşı ne diyebiliriz? Ya kabahatleri yüklenip susmalı ve herkesin tarizine baş eğmeli veyahut payitahtımızı layığı üzere temizlemeli, süslemeli, mamur bir hale koymalı. Bu işi ancak sen kusursuz görebilirsin. Çünkü çok vakitten beri Avrupa’da yaşıyorsun, Avrupa’nın pek çok taraflarını dolaştın, süslü şehirleri ziyaret ettin. Süslü şeylerden ve mühendislikten anlarsın. Sana geniş salahiyet ve nüfuz vereyim. Git Fransa’da bu işlerden anlayışlı ve cidden ehliyetli adamları toplayıp buraya getir. Benim nezaretim ve senin riyasetin altında, senin intihap ve arz edeceğin memurlardan ve kimselerden mürekkep [oluşan] bir komisyon yapalım ve işe başlayalım.”⁴⁹¹

Salih Münir Paşa, çok önemli olan bu imar işinin uzmanlık gerektiren bir konu olduğunu, imar çalışmalarının maliyetli olacağını ve bunun için gerekli olan bazı hususları sıralamaktadır.

“Fransa’da ehliyet ve liyakatini asarıyla [eserleriyle] ispat etmiş bir baş mühendisle, ona birkaç muavin arayıp intihap etmek [seçmek] ve inşaat ve imarat masarifine karşılık bulup gösterecek fenni bir komisyon azalığına layık ve münasip olanları arz eylemek, açılacak meydanların, sokakların, bulvarların, ebniyelerin [binaların] elhasıl imarata müteallik inşaatın planlarını ve resimlerini yaptırmaktır.”⁴⁹²

Bunun üzerine Salih Münir Paşa, dönemin Paris Valisi Celot’un yönlendirmesiyle⁴⁹³ Paris Belediyesi’nin ünlü baş mimarı ve 1878 Paris Dünya Sergisi’nde görkemli sergi binalarını tasarlayan,⁴⁹⁴ vaktiyle İstanbul’u gezmiş ve görmüş biri olan Joseph Antoine Bouvard’a başvurmuştur.⁴⁹⁵ 19. yüzyılın başından itibaren Paris, Osmanlı bürokrat ve aydınları için Batı medeniyet ve estetiğinin en yüksek noktası olarak görüldüğünden Paris’in bu ünlü mimarı, İstanbul’un geleneksel ve geri kalmış kentsel dokusunu modern şekilde düzenleyecek kişi olarak kabul edilmiştir. 1901 yılında İstanbul’u modern şekilde düzenlemek için davet edilen Bouvard, bu teklifi kabul etmesine rağmen Paris’teki görevi nedeniyle İstanbul’a gelememiştir.⁴⁹⁶ Fakat İstanbul’un büyük boy resimlerinden yararlanarak kent imgesine uygun ütöpik tasarımlar hazırlamıştır.

Bouvard, Eminönü ve Karaköy meydanlarının çevresini süslü sütunlar, kemerli yollar ve cepheleri güzel mağazalar olmak üzere, sulu boya ile resimlerini çizmiştir.

⁴⁹¹ Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar, Sultan II. Abdülhamid’in Paris Sefir-i Kebirinin Diplomasi Yazıları ve Hatıraları*, haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi Yayımları, 2013, ss. 624-625.

⁴⁹² Çorlu, a.g.e., s. 625.

⁴⁹³ Çorlu, a.g.e., s. 625.

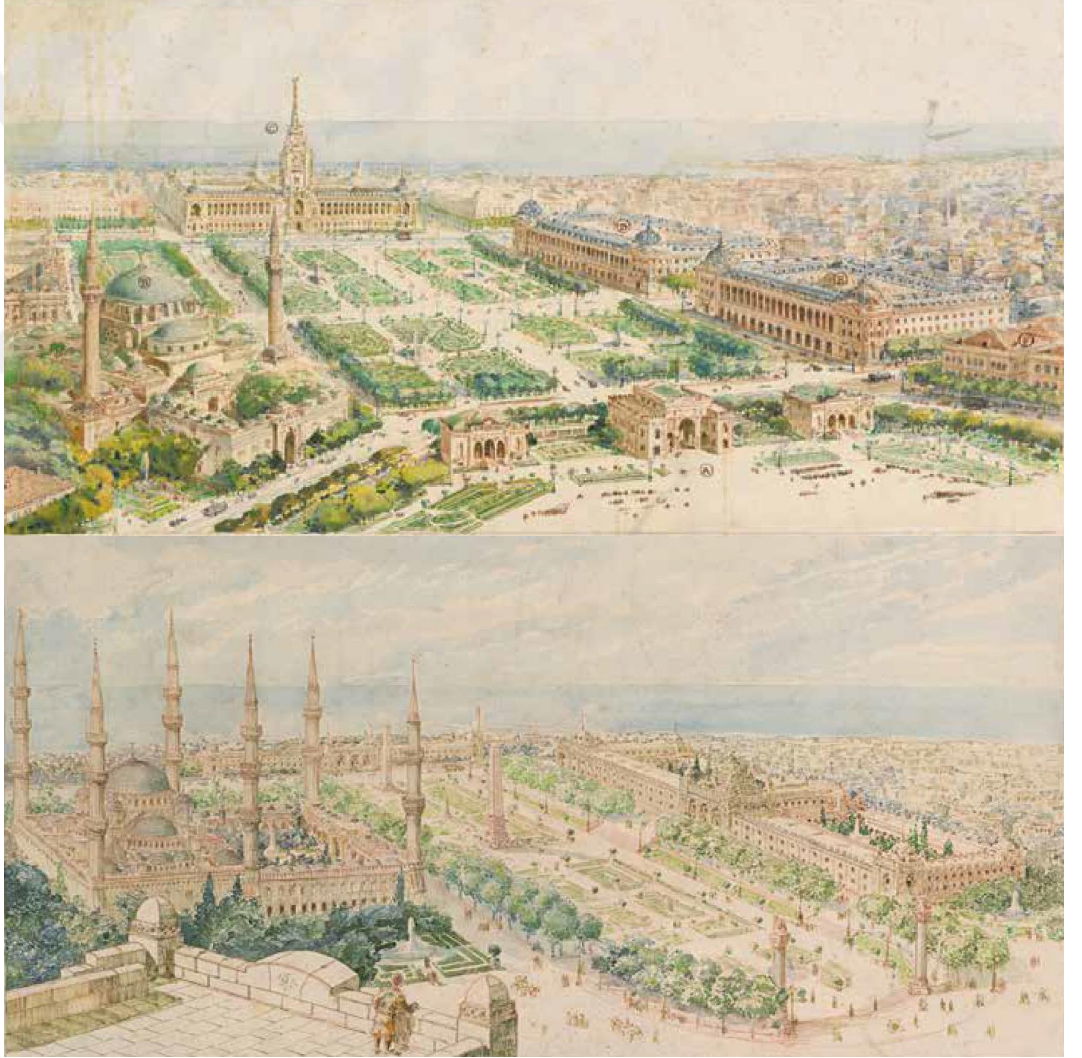
⁴⁹⁴ Bilsel, a.g.m., s. 510.

⁴⁹⁵ Çorlu, a.g.e., s. 626.

⁴⁹⁶ Zeynep Çelik, a.g.e., s. 91.

Sarayburnu hizasından Yedikule’ye doğru eskimiş yerler ağaçlı güzel konaklar, köşkler ve bahçelerle süslendirmiştir. Sultanahmet ve Beyazıt gibi kentin içinde yer alan alanlar genişletilip, etrafı modern Batı mimari üslubunda resmi binalarla çevrelenmiştir. Bouvard tarafından yapılan bu resimler II. Abdülhamid’e takdim edilmiştir. Yapılan çalışmayı II. Abdülhamit’in çok beğendiğini, ziyaretine gelen yabancı elçilere gösterdiğini ve “imarât hakkında şevk ve hevesinin” bir kat daha arttığını belirten Salih Münir Paşa: “resimler pek ustaca yapılmış şeyler olduğu için görenler cidden beğeniyorlardı (...) paşalar güya devlete pek büyük ve değerli hizmette bulunmuşum” gibi kendisine büyük iltifatların yapıldığını belirtmiştir.⁴⁹⁷

Resim 1: Antoine Bouvard’ın Beyazıt ve Sultanahmet Meydanı Projesi



Kaynak: Bilsel, a.g.m., ss. 504, 505.

⁴⁹⁷ Çorlu, a.g.e., ss. 626-627.

Bouvard'ın İstanbul için yapmış olduğu projeler, “Avrupa başkentlerindeki anıtsal mimari ve kentsel mekân tasarımlarını çağrıştıran” projelerdir. *Beaux-Arts* mimari üslubunu yansıtan, “birer imge çalışması olmaktan öteye gidemeyen ve kentin topoğrafyası kadar mevcut dokusunu da göz ardı eden projeler” bu dönemde Paris, Viyana ve Berlin’de uygulanan görkemli kentsel tasarımlara benzemektedir.⁴⁹⁸ Kentin “karmaşık topoğrafyası göz ardı edilerek” çizilen bu projelerde, İstanbul’un yerli halkının “sosyal ve kültürel değerleri” geri planda tutulmuştur. Önemli olan modern, temiz ve ideal güzellikte bir kentin oluşturulmasıydı. Bu yüzden kentin tarihi meydanları ve çevresi Paris’in güzel ve modern dokusuna benzetilmek istenmiştir. Beyazıt ve Sultanahmet meydanlarındaki mimari yapılar, bahçeler ile birlikte Yeni Galata Köprüsü projesinin çizimleri modern Paris’in meydan, bahçe ve köprülerini andırmıştır. Nitekim Bouvard’ın projelerinde, eskimiş ve düzensiz “Şarklı İstanbul” yerine Paris’in modern havasını andıran Batılı bir İstanbul imajı oluşturulmuştur. Bu imaj, “Osmanlı elitine ve kentte yaşayan veya kenti ziyarete gelen Batılılara” ideal bir kent görünümü sağlamak adına önemliydi. Çünkü geniş ve düz ağaçlandırılmış caddeleri, parkları, geniş meydanları ve modern binalarıyla bir Avrupa kenti idealize edilmiştir.⁴⁹⁹ İdeal bir kenti imgeleyen bu projelerden, mali kaynakların yetersizliği ve bazı siyasi kaygılardan dolayı vazgeçilmiştir. Salih Münir Paşa, Paris’ten gelecek olan uzman mimar ve sanatkarların İstanbul’da komünist faaliyetler yapacağı ve türlü türlü fenalıklara girişileceği gibi yanlış bilgilerle II. Abdülhamit’in bu projeden vazgeçtiğini belirtir.⁵⁰⁰

Osmanlı Devleti’nin, Avrupa’da yükselen bir güç olan ve “Müslüman topraklarını sömürgeleştirmemiş” Almanya ile ilişkilerini arttırması yeni projelere etki etmiştir. Alman imparatoru II. Kayzer Wilhelm’in İstanbul’a ve Osmanlı’nın farklı bölgelerine yapmış olduğu resmi ziyaret sırasında II. Abdülhamit’in Panislamizm siyasetini destekleyerek kendini “dünyadaki üç yüz milyon Müslümanın dostu ilan etmiştir”.⁵⁰¹ Bu ziyaretlerinin nişanesi olarak Almanya’da bir çeşme yaptırıp İstanbul’a göndermiştir. “Alman Çeşmesi” olarak anılan bu yapının parçaları birleştirilerek İstanbul’un en önemli meydanlarından biri olan Sultanahmet Meydanı’na büyük bir törenle kurulmuştur.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Bilsel, a.g.m., s. 511

⁴⁹⁹ Zeynep Çelik, a.g.e., ss. 92-100.

⁵⁰⁰ Çorlu, a.g.e., ss. 627-628.

⁵⁰¹ Zürcher, a.g.e., ss. 124-125.

⁵⁰² Gül, a.g.e., s. 78.

İmparator II. Wilhem bu ziyareti ile büyük projelerin imtiyazını da almıştır. Köstence-İstanbul telgraf hattının yapım imtiyazı, Anadolu Demiryolları'nın Bağdat'a kadar uzatılması imtiyazı gibi Osmanlı kentlerinin değişimini etkileyen çeşitli imtiyaz ve ticari anlaşmalar yapmıştır. Almaya bu dönemde gönderdiği uzmanlarıyla ve silah ticaretiyle Osmanlı ordusuna, demiryollarının yapım imtiyazları ile Anadolu'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan bölgede, siyasi ve sosyal hayatın her alanına nüfuz etmiştir.⁵⁰³

Yine bu dönemde Sirkeci ve Haydarpaşa Tren Garı binaları, Alman mimarlar tarafından tasarlanarak inşa edilmiştir. Avrupa'nın büyük kentlerinde görülen bu tür yapılar, Osmanlı başkentinde de yer bulmuştur. Bu tür yapılar İstanbul'un kent imajına Batılı bir değer katmıştır. Sirkeci Garı, Avrupa'dan gelen ziyaretçilere Osmanlı'nın Batı ile yerli değerlerin havasını hissettirirken, Haydarpaşa Garı ise Asya'dan gelen ziyaretçilere Avrupai çehresini göstermiştir. Bununla İstanbul'un, "Doğu ile Batı'nın kesiştiği nokta olduğu romantizmi" vurgulanmıştır. Fakat Avrupalı bazı ziyaretçiler için bu demiryolu projesi, İstanbul'un Batı dünyası tarafından ilhakı gibi algılanmıştır. Bu gibi gelişmelerle İstanbul'un artık modern bir şekle dönüşeceği öngörülmüştür.⁵⁰⁴

II. Abdülhamid döneminde yaşanan değişimlerin kentsel mekâna yansımaları, "dönemin teknolojik gelişmelerine paralel olarak imparatorluk topraklarında ulaşım ve iletişim altyapısına yönelik" olduğu görülmüştür. Kentlerin gelişimi ve modernleşmesine etki eden altyapı yatırımları genellikle demiryolları ve limanlara yönelik yapılmıştır. Demiryolları ve limanların inşasının, "kent mekânı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olmuştur".⁵⁰⁵ Bu büyük projelerin yapımını, Fransız şirketlerin yanında çoğunlukla Alman şirketleri üstlenmiştir. Demiryolları Avrupa'nın içlerine doğru inşa edilirken Balkanların önemli kentleriyle ulaşım bağı kurulmuştur. Alman şirketinin Ankara ve Konya'ya uzanan demiryolu projesiyle İç Anadolu da başkente bağlanmıştır.⁵⁰⁶ Bağdat Demiryolu hattı ile daha uzak kentlere ulaşım sağlanmıştır. Bu hatlar, "sadece verimli

⁵⁰³ İlber Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, ss. 52-56.

⁵⁰⁴ Zeynep Çelik, a.g.e., s. 83.

⁵⁰⁵ Bilsel, a.g.m., s. 511.

⁵⁰⁶ 1887 yılında çıkan bir haberde, demiryolunun İstanbul'dan Ankara'ya kadar uzatılması için Osmanlı hükümetine İngiliz, Alman ve Fransız şirketlerinin yapım için teklifler sunduğunu belirtilmiştir. Bkz. "Railways in Turkey", *The New York Times*, 6 April 1887, s. 8.

bölgeler ile en yakın limanlar arasındaki bağlantılar olmayıp”⁵⁰⁷ merkezi denetimin taşraya ulaşan etkili kollarıydı.

Bu süreçte, Rumeli ve Anadolu demiryolu hatlarının birleştirilmesi tasarlanmıştır. İstanbul’un çevresinde bir yol ağı çizilerek, Asya ve Avrupa yakalarının iki köprü ile birleştirilmesi önerilmiştir. 1900 yılının başlarında Ferdinand Joseph Arnodin tarafından hazırlanan bu proje, köprülerin resimleri çizilerek II. Abdülhamit’e sunulmuştur. Bu projenin amacı, demiryolu hattını İstanbul Boğazı’ndan birleştirmektir. Bununla birlikte yaya ve araç trafiğinin sağlanması da öngörülmüştür. Bu proje, demiryolu hattının birleştirilmesinin ötesine geçerek, kentsel ve bölgesel bir tasarımı yansıtmıştır. Planlanan köprülerin biri “Kandilli ile Rumelihisarı arasında diğeri ise Üsküdar ile Sarayburnu arasında olmak üzere iki geniş açıklıklı asma köprü şeklinde” tasarlanmıştır.⁵⁰⁸ Üsküdar ile Sarayburnu arasındaki köprü projesi, modern mühendislik estetiğini yansıtmıştır. Kandilli ile Rumelihisarı arasındaki Hamidiye Köprüsü ise oryantalist bir mimari üslupla hazırlanmış ve elektrik lambalarıyla aydınlatılması planlanmıştır.⁵⁰⁹ Bu köprü, “bakanın bir daha gözünü ayıramayacağı”⁵¹⁰ güzellikte tasarlanmış ve kentin manzarasını süsleyeceği düşünülmüştür. Fakat bu projeler gerçekleştirilememiştir. Osmanlı’nın yabancı veya azınlık mimarlara yaptırdığı bu projeler, son dönemlerini yaşamakta olan “İmparatorluğun, Batıdaki örneklerine benzeme çabası içinde kabullendiği, dev ölçekli, seçmeci biçimli, abartılmış biçimde süslemeli ve Batı emperyalizminin İstanbul’daki simgesi haline gelen bir yapay çevre anlayışı”⁵¹¹ olarak değerlendirilmiştir.

Bu tür büyük projeler aslında, “uluslararası sermayenin kendisini hissettirme çabalarıydı”.⁵¹² Nitekim 1881’de kurulan Deyun-u Umumiye İdaresi, Haussmann

⁵⁰⁷ Zürcher, a.g.e., s. 118.

⁵⁰⁸ Zeynep Çelik, a.g.e., s. 86.

⁵⁰⁹ Bilsel, a.g.m., s. 511.

⁵¹⁰ Zeynep Çelik, a.g.e., ss. 88-89.

⁵¹¹ Yavuz, a.g.m., s. 11.

⁵¹² “The New York Times gazetesinin internet arşivinde İstanbul’a dair köprü projeleri ile ilgili yazılar farklı yıllara yayılmıştır. İnternet arşivinde bulabildiğimiz ilk ve en detaylı yazı 1877 yılına dair “Bridging The Bosphorus” yazısıdır. “Bridging The Bosphorus”, *The New York Times*, 25 August 1877, s. 5; Bunun yanı sıra 1890 yılında çıkan “To Bridging The Bosphorus” yazısı ilk yazıyı destekler niteliktedir. “To Bridging The Bosphorus”, *The New York Times*, 21 January 1890, s. 9; Daha sonra 1916 tarihli yazı Alman mühendisler tarafından özellikle savaş müttefikleri olma noktasından Bağdat Demiryolları’nın Berlin ile bağlantısını kurmak için İstanbul Boğazı’nın altından geçecek bir tünel projesi ortaya atılmıştır. “May Tunnel Bosphorus”, *The New York Times*, 14 September 1916, s. 3; Bu projeye ilişkin 1917 yılındaki yazıda ise Berlin ile Bağdat arasında kesintisiz demiryolu ulaşımı sağlanması için Rumeli ve Anadolu Hisarı arasında bir köprü yapılması gerektiği belirtilmiştir. Fakat stratejik açıdan Boğaz’ın altından geçecek bir tünelin daha önemli olduğu üzerinde durulmuştur. “Tunnel Under Bosphorus?”, *The New York Times*, 11

tarafından sekiz yıl önce büyük projelerin finansmanı için teklif edilmiştir. Bu kurum ile Osmanlı Devleti dünya ekonomisiyle bütünleşmiş, Batılı girişimciler büyük projelerini İstanbul ve diğer bölgelerde icra etme imkânı bulmuşlardır. Aslında Ferdinand Joseph Arnodin'in 1900 yılında hazırlamış olduğu boğazı birbirine bağlayacak köprü inşa etme fikri 1870'lerin sonlarında başlamıştır. İlk öneri, 1877 yılında *The New York Times* gazetesinin 'Boğaz Köprüsü' adlı yazısında geniş şekilde yer almıştır.

Buna göre köprü ve demiryolu inşasında uzmanlaşmış Amerikalı James Buchanan Eads ve A. O. Lambert tarafından hazırlanmıştır. Planlanan köprü 6000 feet; yaklaşık 1828 metre uzunluğunda, 100 feet (30.5 metre) genişliğinde ve dünyanın en uzun ana açıklığa (228 metre) sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Altı yılda bitirilmesi hedeflenen projenin maliyeti 25 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Köprü'nün yapılmasıyla İstanbul'un Asya yakasının daha kolay ulaşılabilir hale geleceği öngörülmüştür. Ayrıca Pera ve Galata'da bulunan varlıklı kişiler için yeni yaşam mekânlarının açılması amaçlanmıştır.⁵¹³ Bu projenin ardından üç yıl sonra Fransız mühendislerin köprü projesi gündeme gelmiştir. 1890 yılında Fransız mühendisler tarafından Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarı arasında, demiryolu sistemine entegre edilerek tasarlanan köprü'nün yirmi yıldan beri konuşulan bir proje olduğu bildirilmiştir. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan ve maliyetli olarak görülen köprü'nün uzunluğu sekiz yüz metre olarak belirtilmiştir.⁵¹⁴

Köprü inşa etme projelerinin yanında Karaköy Yeraltı Tüneli'nin ulaşım için açılmasının ardından İstanbul'u kuzeyden güneye bağlayan ve büyük bir kısmı yeraltından geçen bir demiryolu projesi sunulmuştur. Tarihi yarımada'nın altından sahile paralel gidecek olan bu projede, Marmara ve Haliç sahilleri arasında hızlı bir ulaşım hedeflenmiştir. Başka bir projede Sarayburnu ile Üsküdar arasında boğazın altında geçecek yeraltı tüneli önerilmiş ve 1902 yılında üç Amerikalı mühendis, bu projeye benzer şekilde Sarayburnu ile Salacak arasında bir yeraltı treni projesi sunmuşlardır.

March 1917, s. 7; "Plan To Bridge Bosphorus", *The New York Times*, 6 July 1918, s. 4; 1928 yılında ise Macar mühendislerin Boğaz Köprüsü projesine talip oldukları belirtilmiştir. "Plan Bosphorus Bridge", *The New York Times*, 7 April 1928, s. 32; 1935 yılına ait farklı günlerde çıkan yazılarda, Türklerin Alman mühendislerle Boğaz Köprüsü Sözleşmesi yapmasına dair bir girişimde bulunduğu ve Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu Boğaz Köprüsü'nün yapımı ile Batı'ya daha hızlı yaklaşacağı vurgulanmıştır. "Bosphorus Bridge Contract Let by Turks to Germans", *The New York Times*, 5 November 1935, s. 18; "Bridging The Bosphorus", *The New York Times*, 9 November 1935, s. 14.

⁵¹³ Gül, a.g.e., ss. 80-81.

⁵¹⁴ "To Bridge The Bosphorus", *The New York Times*, 21 January 1890, s. 9.

Batılı girişimciler için bu projeler büyük kâr amacı taşımıştır. Terakki ve medeniyeti imgeleyen bu projelerde amaç, Asya ve Avrupa arasında kesintisiz bir ulaşım ağı kurmaktır. Fakat Osmanlı Devleti, “bu geniş kapsamlı ve karmaşık projelerin gerçekleştirilmesine inanmadığından çoğunu geri çevirmiştir.”⁵¹⁵ Büyük maliyet gerektiren bu projeler tam yüz yıl sonra gerçekleşse de dönemin mekân tasarımlarında ütöpik olarak kalmıştır.

Osmanlı’nın son dönemine dair modernist kent projeleri belirli bölgelere uygulanmıştır. Bunun nedeni, Osmanlı modernleşmesinin sıkılğan veya utangaç bir modernleşme olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Osmanlı’da modern kent ideali, “modernleşme projesinin bir parçası olarak” açıkça sunulmamış, kentin (kentlerin) bütününe kapsayan planlar hazırlanmıştır.⁵¹⁶ Fakat II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ilk defa İstanbul’un bütününe kapsayan bir planın yapılması gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid döneminde ütöpik nitelikte tasarımlar hazırlayan Antoine Bouvard’ın 1908 yılında kente davet edildiği ve kendisinden yardım istendiği belirtilmiştir. Bouvard kentin bütününe kapsayan bir planlama çalışması için kentin yeni haritalarının hazırlanması gerektiğini bildirmiş ve buna dair bir komisyon kurulup çalışmalar yapılmıştır.⁵¹⁷ Şehremini Halil Ethem tarafından ilk önce bir Fransız şirket görevlendirilmiş, birkaç yıl sonra ise bir Alman şirketine kentin detaylı haritasını hazırlama görevi verilmiştir. Bu çalışmaların tamamlanmasıyla İstanbul’un detaylı haritaları elde edilmiş ve bu sayede kentin gelecekteki planlamasına yol hazırlanmıştır.⁵¹⁸

Nitekim hazırlanan bu harita ve planlar, İttihat ve Terakki dönemindeki “Metropolitan Demiryolu” ve “Boğaziçi Elektrikli Demiryolu”⁵¹⁹ projesine zemin hazırlamıştır. 1912 yılında yabancı girişimci Edward Huguenin ile Osmanlı Hükümeti arasında imzalanan “Metropolitan Demiryolu Şirketinin Mukavelenamesi”⁵²⁰ Beyazıt Meydanı’ndan Yenikapı’ya Eyüp’ten Dolmabahçe ve Şişli’ye uzanan bütün İstanbul’u kapsayan ve çift hat olmak üzere elektrikle çalışan bir şehir demiryolu projesi

⁵¹⁵ Zeynep Çelik, a.g.e., ss. 81-82.

⁵¹⁶ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, s. 144.

⁵¹⁷ Bilsel, a.g.m., s. 512.

⁵¹⁸ Gül, a.g.e., ss. 89-90.

⁵¹⁹ Boğaziçi Elektrikli Demiryolu Projesi’nde, Karaköy’den başlayarak Taksim’e oradan Rumeli Feneri’ne kadar boğaza paralel şekilde birçok yerleşim yerinden (köylerden) geçecek elektrikli bir demiryolu inşa edilmesi planlanmıştır. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 2554.

⁵²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 5, ss. 2529-2541.

imzalanmıştır. Bununla birlikte projede bazı yerlerde medeni köprüler inşa edilmesi kararlaştırılmış, şehir demiryoluna mahsus olmak üzere Unkapanı'ndan Haliç'in karşısına açılır kapanır yeni bir köprü inşa edilmesi planlanmıştır. “Metropolitan Demiryolu Şirketinin Şartnamesi”nde yer alan on üçüncü maddeye göre “inşa olunacak köprüler medeni kargir veyahut betonarme veyahut beton fireteden olacak ve ahşap köprü inşa edilmeyecektir”. On beşinci maddede ise “Haliç üzerine inşa edilecek köprü medeni olacak” şekilde açılır kapanır bir sistemde tasarlanmıştır.⁵²¹ Bu projeler, kentsel planlamaya yönelik bütüncül bir yaklaşımla modernliğin standartlarını yakalamaya yönelik bir gayrettir. Çünkü inşası planlanan köprü ve yolların çağdaş standartlarda yani ‘medeni’ bir şekilde ifade edilmesi bu gayretin göstergesidir.

İmar çalışmalarına dair başka bir girişim ise Lyon Belediyesi'nden İstanbul'a getirilen mühendis Andre Auric'in tasarımlarıdır. 1910 yılında üç yıllığına İstanbul Belediyesi'nde görevlendirilen Auric, belediyenin Altyapı Dairesi Başkanlığı'na getirilmiştir. İlk olarak kentin su dağıtımıyla ilgili projeler hazırlayarak, su kanalları, barajlar ve su dağıtım yerlerinin ayrıntılı taslağını hazırlamıştır. Bununla birlikte Auric'in en önemli çalışması, kentin bütününe kapsayan bir imar planı hazırlamasıdır. İstanbul'un güzelleştirilmesi ve temizlenmesi adına yapılan planda temel olarak, geniş caddelerin açılması ve ana kanalizasyon hatlarının inşası amaçlanmıştır. Bu planda geniş caddeler, kentin önemli merkezlerini birbirine bağlaması yanında doğrusal, güneşli ve havadar olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarımda geniş caddeler ve sokaklar, modern büyük kentlerin havalandırma sisteminden esinlenmiştir. Geniş yolların kaldırımlarına ağaçların dikilmesi bu tasarıda kentin temiz havasına hizmet vermesi için düşünülmüştür. Ayrıca Auric, yangın alanlarının park halinde düzenlenmesine çalıştığı gibi kentteki işlevini kaybetmiş askeri kışla, kale ve tahkimatların halka açık park ve bahçeye dönüştürülmesini de planlamıştır. Ona göre park ve bahçe, modern kent hayatının gerekli kamusal mekânları olduğu gibi halk sağlığı için de gerekli mekânlardır. Auric'in önerileri, “İstanbul'a ilk defa geometrik kurallara ve modern planlama ilkelerine göre tasarlanmış altyapı hizmetleri, parklar ve bahçeler kazandırmayı amaçlayan projelerdi”. Bu projenin geçmiştekilerden farklı yanı, kenti bütüncül olarak ele alan ilk büyük proje olmasıdır.⁵²²

⁵²¹ Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, Cilt 5, ss. 2546-2547.

⁵²² Gül, a.g.e., ss. 91-94.

İttihat ve Terakki yönetimi kentsel planlamaya ilişkin bütüncül çalışmalarını öncelikle merkez ve taşra idarelerine ilişkin reform yaparak hızlandırmıştır. Yeni bir vilayet ve belediye idare sistemi yürürlüğe konulmuştur. Bu sistem Türkiye Cumhuriyeti'nin il ve mahalli idarelerinin yasal ve yönetsel çerçevesini de oluşturmuştur.⁵²³ Bununla birlikte İstanbul'un belediye modeli değiştirilmiştir. *Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi* tarafından kent, dokuz bölgeye ayrılmıştır.⁵²⁴ Ayrıca İttihat ve Terakki idaresi, İstanbul'da önemli düzenlemeler yapmıştır. Yeni belediye idaresi kurularak İstanbul'da daha etkili bir yönetim gerçekleştirilmiştir. Düzenli olarak devam ettirilen imar programları kentin güzelliğini arttırdığı gibi altyapı ve diğer kamu hizmetlerinin örgütlenmesini de sağlamıştır.

Lewis'e göre Jön Türkler, ülkeye tam olarak "demokratik bir idare sağlamasa da İstanbul'a kanalizasyon sistemini sağlamışlardır."⁵²⁵ Bu dönemde kentler, hijyenik açıdan düzenlenmiş,⁵²⁶ yangınların önlenmesine dair itfaiye teşkilatı modernleştirilmiştir. Nitekim Şehremini Tevfik Bey (1910-1912) döneminde yangınların önlenmesi için itfaiye teşkilatı yenilenmiş, çıkan yangınlarda tahrip olan alanların tesviyesi yapılmıştır. Bununla birlikte kentin temizliğine önem verilerek çöplerin toplanması için idari düzenlemeler yapılmıştır. Kasımpaşa Deresi'nin ıslahı ve Feriköy kanalizasyonunun denize dökülmesi için projeler yapılmıştır. Taksim-Şişli arasındaki cadde önemine binaen "orasının şerefi ve halkının ihtiyacı ile mütenasip"⁵²⁷ şekilde yenilenmiş, Karaköy-Tophane caddelerinin düzenlenmesine girişilmiştir. Başka bir düzenleme ise İstiklal Caddesi'nin Tünel ile Galatasaray mevkiinde yapılmıştır. Fransız Elçiliği'ne giden sokağın başında bulunan Saint Antuan Kilisesi, caddenin yarısından fazlasını işgal ettiğinden o zamana kadar tramvay hattı Tünel'e kadar uzatılamamıştır. Fakat kilisenin

⁵²³ Lewis, a.g.e., s. 227.

⁵²⁴ Gül, a.g.e., s. 87.

⁵²⁵ Lewis, a.g.e., s. 227.

⁵²⁶ Örneğin 1911 yılında hijyenin sağlanması için kent sokakları deniz suyu ile yıkanmıştır. Buna dair çıkarılan Sokakların Deniz Suyuyla İskası Hakkında Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyye Kararı'nda, Avrupa'da özellikle İngiltere belediyelerinde deniz suyu kullanılarak sokakların yıkanması örnek gösterilerek icra edilmiştir. Nitekim "Avrupa'da sokak ve caddelerin sulanması yalnız tozların bastırılması maksadıyla değil suladıktan sonra süpürmek ve temizlemek ve hatta yıkmak için yapılmakta olduğundan ve bizde dahi böyle olması lazım geleceğinden," denilerek kent sokaklarının deniz suyuyla temizlenip yıkanmasını Avrupa'daki uygulamalar örnek gösterilerek yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 8, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, ss. 4484-4486.

⁵²⁷ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 283.

yolda kalan kısmın yıktırılması zor olsa da Şehremini Tevfik Bey için başında bizzat durarak, yolu açıp tramvay hattını uzatmıştır.⁵²⁸

Bütün bu sorunlar Tevfik Bey'e⁵²⁹ göre yangın yerlerinin tesviyesinde, kanalizasyonların, sokakların inşasındaki zorlukların yanında kente yatırım yapmak isteyen birçok girişimcinin gösterdikleri tereddütler haritasızlıktan, İstanbul için geniş ölçüde bir planın olmamasından kaynaklanmıştır. Bunun için, yeni bir haritanın çizilmesine girişilmiştir. Tevfik Bey, belediyenin bu gibi sorunlarına çözüm bulmaya çalıştığı gibi yüzyıllardır kentte başıboş gezen sokak köpeklerini toplattırmıştır. Bu gibi çalışmalar sonrasında Şehremini Cemil Paşa [Topuzlu]⁵³⁰ tarafından devam ettirilmiştir.

Paris'te uzun yıllar bulunmuş olan Cemil Paşa göreve geldiği zaman, ilk iş olarak İstanbul'un sağlıklı bir kent olmasına çalışmıştır. Bu yıllarda İstanbul'da kolera salgını,⁵³¹ kentin öncelikle temizlik yönünden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Nitekim göreve başladığı yıllardaki İstanbul, ona göre ihmal edilen zavallı bir kent görünümündeydi.

“Orta Çağ'dan kalma büyükçe bir Anadolu köyüne benziyordu. Padişahlar zamanında ihmal edilen bu zavallı şehir için Meşrutiyet devrinin ilk yıllarında da hiçbir gayret gösterilmemişti. Güzelliğiyle dünyada bir eşi bulunmayan ve tabiatın bütün incelikleriyle süslenmiş olan şehrin sokakları aşırı derecede bakımsız ve pis olduğu gibi yazın tozdan, kışın çamurdan geçilmiyordu.”⁵³²

Bu nedenle Cemil Paşa, İstanbul'u güzel, yaşanabilir, sağlıklı bir kent haline getirmek adına kentin temizliği, planlama ve imar sorunlarına eğilmiştir. Bu sorunların çözümü için Avrupa'ya bir heyet göndermiş ve bu heyetin çalışmaları doğrultusunda Avrupa kentlerindeki uygulamaları örnek veren bir rapor yayımlamıştır.⁵³³ Buna göre

⁵²⁸ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 289.

⁵²⁹ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, ss. 278-287; İstanbul'un sokak köpekleri uzun yıllar kentin önemli konularından birini oluşturmuştur. Örneğin 1902 yılına ait *The New York Times* gazetesinde bile İstanbul sokaklarındaki başıboş köpeklerin haberi yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “The Dogs of Constantinople”, *The New York Times*, 4 May 1902, s. 41.

⁵³⁰ Cemil Paşa'nın Şehremini görevine getirilmesi dönemin Sadrazamı Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından olmuştur. Sadrazamın, Cemil Paşa'nın Avrupalı köşkünü görüp kendisine Şehremini görevini şu sözlerle teklif etmiştir: “Bir ay önce Göztepe Fener yolu tarafında geziyordum. Senin Çiftehavuzlar'daki köşkünü o zamana kadar görmemiştim. Binanın mimari tarzı, bahçenin tanzim şekli o kadar dikkatimi celbetti ki, bu Avrupalı köşk kimin diye meraklandım. Senin olduğunu söylediler. O zaman düşündüm ki evinin içinde ve dışında küçücük bir Avrupa yaratan adamı Şehremini yaparsam, İstanbul'u imar eder. İşte sadrazam olur olmaz da seni bu makama getirmeyi düşündüm”. Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, ss. 109-110.

⁵³¹ Birge Yıldırım Okta, “Urban Transformations in Istanbul During the Term of Mayor Cemil Topuzlu”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol. 34, No. 1, 2017, s. 2.

⁵³² Cemil Topuzlu, *32 Sene Evvelki Bugünkü Yarınki İstanbul*, İstanbul: Ülkü Basımevi, 1944, s. 3.

⁵³³ Okta, a.g.m., ss. 3-4.

İstanbul'un ideal bir Avrupa kenti gibi kamu sağığı ön planda tutularak imar edilmesi gerekli görülmüştür.

Cemil Paşa, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin 19 Kasım 1913 yılındaki toplantısında İstanbul için hazırlamış olduğı raporu sunarak plan ve projelerini belirtmiştir. Cemil Paşa, İstanbul'u tarihi ve coğrafi olarak eşsiz, dünyanın en önemli ve en güzel kenti olarak tarif ederken, harap ve perişan bir halde kalmasını iki sebebe bağlamıştır. Bunlar, belediye teşkilatındaki bozukluklar ve gelirin ihtiyaçları karşılayamamasıydı. Nitekim o, “şehrimizi mamur ve medeni bir şehir halinde görmek kendimi tanıdığımından beri yegâne emelim olduğundan Şehremaneti'ne tayin olduğum gün evvel emirde bu iki sebebin birincisi olan teşkilat-ı belediyeden işe başlamak lazım geldiğini anladım ve derhal Fransa, İngiltere, Almanya, Romanya belediye kanunlarını celb ile tetkik ve tettebbu eyledim”⁵³⁴ diyerek yeni belediye teşkilatı için çalışmalar yapmıştır.

Cemil Paşa, uygulamaya koyduğı Zabıta-i Belediye Talimatnamesi ile İstanbul'un fiziki ve toplumsal çehresine önemli yenilikler getirmiştir. Bu talimatnamenin en önemli maddelerine göre; inşaatlar ruhsatsız yapılmayacak, cadde ve sokakların temizliğine dikkat edilecek, dükkânlar kaldırımları işgal etmeyecek, taşıtlar trafik kurallarına göre kent içinde hareket edecek, yiyecek ve içecek satan esnaflar temizliğe ve belirlenen kurallara uyacaktır.⁵³⁵ Cemil Paşa, kenti sağılıklı hale getirmek için kanalizasyon sistemine büyük önem vermiştir. Onun için kentin en büyük sorunu “fenni bir surette yapılmış hiçbir kanalizasyonun bulunmaması idi”. Bu işlerden tecrübeli iki İngiliz mühendis İstanbul'a davet edilmiş ve kanalizasyon projesi hazırlanmıştır. Bu projeleri hazırlatırken kentin sağığını etkileyen Kasımpaşa, Tatavla, Yenibahçe'de açıkta ve küçük bir dere şeklinde akan atık sular üstüne otuz beş metre genişliğinde asfalt bulvar yaptırılmıştır. İtirazlarına rağmen kentin birçok yerine otuza yakın “tuvalet”⁵³⁶ yaptırılmış ve yer altında da inşa ettirmek üzere yabancı bir şirketle sözleşme imzalanmış, fakat işe

⁵³⁴ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 304.

⁵³⁵ Erkin Akan, “Şehremini Cemil Paşa'nın İstanbul Çehresine Katkıları Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 125, Sayı 246, 2020, ss. 200-208.

⁵³⁶ 1913 yılında Cemil Paşa ve mimar Alfer Michel arasında bu işle ilgili bir mukavelename imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz., Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 5, ss. 3007-3011.

başlamak üzere iken Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu proje gerçekleştirilememiştir.⁵³⁷

Cemil Paşa'nın şehreminliği zamanında başta hastaneler olmak üzere birçok yeni müesseseler açılmıştır. İlk adı 'Darülbeydi' olan günümüzdeki Şehir Tiyatrosu'nu kurmuş, modern düşünceyle eserler vermeye başlayan bir sanat hareketini uyandırdığı belirtilmiştir. İstanbul sokaklarında “tehlikeli sürüler halinde dolaşan mahalle köpeklerini toplatıp Hayırsız Ada'ya sürdürmüş”⁵³⁸ ve aynı zamanda kentin kirliliğiyle mücadele etmiş, “kanalizasyon yaptırmış ve medeni bir şehre layık olan yeni belediye nizamlarını cesaretle uygulamaya koymuştur.”⁵³⁹

Cemil Paşa, kentin hijyenik olmasına önem verirken modern kent hayatının kamusal alanda görünür olmasına da gayret etmiştir.⁵⁴⁰ Büyük kentlerin yoğun çalışma hayatında dinlenme yerleri olarak görülen park ve bahçeler bu yıllarda önem arz etmiştir. Cemil Paşa, modern kentlerde kamusal bir alan olan park ve bahçelerin, halkın gezinti ve temiz hava almaları için önemine inanmıştır. Çünkü İstanbul halkı “Avrupalılar gibi temiz hava alacak, istirahat edecek yerlerden mahrum idiler.”⁵⁴¹ Cemil Paşa o dönemde: “şehrimizde halkımızın gezmesi ve güzel hava alması için park ve bahçeler yoktu, Emanete [Belediye Başkanlığı'na] tayin edilince ilk işim Sultanahmet'te Dikilitaş'ların bulunduğu yeri çöplükten kurtarmak umuma mahsus bir bahçe yapmak oldu”⁵⁴² diyerek halkın bu ihtiyacını karşılamış ve toplum sağlığı için Topkapı Sarayı'na dâhil olan

⁵³⁷ Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, s. 129.

⁵³⁸ İstanbul sokaklarında başıboş köpeklerin dolaşması geçmiş yıllarda sorun olduğu gibi Meşrutiyet döneminde de üzerinde durulan bir sorundu. Cemil Paşa'dan önce şehremini olan Tevfik Bey, Belediyenin aldığı karar ile başıboş köpekleri toplatılıp Hayırsız Ada'ya gönderilmesine çalışmıştır. Fakat halkın tepkisi ile köpekler surların yakınında korumalı bir alanda toplatılmıştır. Daha sonra ise bir kısmı Hayırsız Ada'ya gönderilmiştir. Bkz. Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, ss. 286-287; Cemil Paşa ise göreve geldiği zaman sokak köpeklerini imha ettirdiğini şöyle belirtir: “[Tevfik Bey] ilanı Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'daki köpeklerin büyük bir kısmı toplatılarak Marmara'daki Hayırsız Ada'ya gönderilmişti. Bununla beraber Şehreminliğe tayinim sıralarında otuz bine yakın köpek buldum. Bunları yavaş yavaş imha ettirdim. Dilencileri de her nerede yakalattırsam kamyonlara doldurarak Darülaceze'ye yolladım”. Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, s. 124.

⁵³⁹ Halit Fahri Ozansoy, “Büyük bir Adam: Cemil Topuzlu”, *Türk Tiyatrosu Dergisi*, Yıl 26, Sayı 310, 1958, s. 3.

⁵⁴⁰ Cemil Paşa, “sokakları sulamak, yıkamak ve süpürmek için Avrupa'dan dört su ve iki süpürge otomobili ve birçok süpürge arabaları getirmiştir”. Bunun yanında kolera gibi salgın hastalıklarla mücadele edilmiş, gerekli düzenlemeler ve hastaneler inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, ss. 312-313; Cemil Paşa'nın ikinci defa getirildiği başkanlık görevinde, yayınlamış olduğu beyannamede; salgın hastalıkların nedeninin temizliğe dikkat edilmemesi, belediye bütün gayretiyle kentin temizliğini sağlamaya çalıştığı, halk ve esnafa düşen görev ise bulundukları yerleri temiz tutması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, ss. 354-355.

⁵⁴¹ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 311.

⁵⁴² Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, s. 130.

Gülhane Parkı'nı hizmete açmıştır. Özellikle modern kentlerde olduğu gibi kadın ve erkeklerin birlikte gezinti yapmalarına müsaade etmiştir. Gülhane Parkı ile medenileşmiş ve ilerlemiş bir topluma atıf yapılmıştır. Nitekim Cemil Paşa “o zamana kadar kadınla erkeğin -aile fertleri de olsalar- İstanbul'un göbeğinde yan yana bir umumi bahçede dolaşamayacakları” düşüncesini değiştirmiştir.⁵⁴³ Gülhane Parkı'nı düzenleyerek herkese açması,⁵⁴⁴ bu bakımdan İstanbul için bir zafer sayılmıştır. Ozansoy'un ifadesi ile “artık havasız mahallelerde bunalan İstanbulluların çoğu, her gün parka akın etmeğe başlamışlardı. Ne sevinilecek bir inkılâptı bu! Gülhane Parkı bu suretle muaşeret usullerinin en iyi tatbik edilebileceği bir gezinti yeri de olmuştu”.⁵⁴⁵

Bununla birlikte Sultanahmet Meydanı'nın kare şeklinde modern bir park halinde düzenlenmesine başlanmış, Beyazıt, Fatih, Kadıköy ve Üsküdar gibi İstanbul'un uygun yerlerine modern parklar ve bahçelerin yapılması için projeler hazırlanmıştır.⁵⁴⁶ Cemil Paşa'nın kentin belirli yerlerinde temizlik ve sağlığı esas alarak projelendirdiği park ve bahçeler, aslında 20. yüzyılın başlarında Howard'ın başlatmış olduğu bahçe kent ütopyasına benzemektedir.

Cemil Paşa'nın, kenti modern şekilde düzenlemesinin yanında, İstanbul'da Adliye Nezareti'nin batısındaki yerde (Ayasofya'ya yakın) iki bin yataklı modern bir otel yapılması için proje hazırlatmış ve hazırlanan bu planı gördüğü zaman ise “güzel payitahtımız bir gün gelecek böyle mükemmel bir otele acaba sahip olacak mı”⁵⁴⁷ diyerek arzusunu belirtmiştir. Bu arzusunu Sultanahmet Meydanı'nda yaptığı düzenlemelerle süslemiştir. “İshak Paşa yangınıyla tahrip olan yerler tamamen istimlak edilerek çeşitli mekânsal düzenlemelere girişmiştir.”⁵⁴⁸ Ayasofya ve Sultanahmet Camii arasında kalan alanda tekrar bina yapımına izin verilmeyerek geniş bir meydana

⁵⁴³ Halit Fahri Ozansoy, bu değişimi gören biri olarak hatırasını şöyle anlatır: “O günler gözlerimin önünde ne zaman canlansa şu levhayı hatırlarım. Parkın açılışından beri bir ay geçmiş, geçmemişti. Bir akşamüstü sarıklı bir hoca efendi parka giriyordu. Daha parmaklığı geçerken, büyük bir dikkatle cübbesinin yakasını ve sarığının köşesini düzeltti. Belli idi ki, umumî bir yere girerken, medenî hayatta, kılığına bir çeki düzen vermeği düşünmüştü. Bence o hoca efendi, parkın açılmasına itiraz edenlerin çoğundan daha aydın düşünceli idi.” Ozansoy, a.g.m., s. 4.

⁵⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akan, a.g.e., ss. 211-217.

⁵⁴⁵ Ozansoy, a.g.m., ss. 3-4.

⁵⁴⁶ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 311.

⁵⁴⁷ Cemil Paşa, *Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Alpay Kabalcı, 10.b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 355.

⁵⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sibel Gürses Söğüt, “1912 İshakpaşa Yangını ve Ayasofya Çevresinin Yeniden Düzenlenmesi”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol. 36, No. 1, 2019, ss. 251-280.

dönüştürülmüştür.⁵⁴⁹ Yangından önce burada bulunan mahalle iki camii alanını kapatırken yangından sonra, bu mahalle park için istimlak edilerek düzenlenmiştir. Daha sonra, 1913'te Fransız mühendis Andre Auric'e İshak Paşa yangın yeri için bir plan hazırlatarak idealindeki projeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır.

“Bir gece, bu mahalle kâmilten [tamamen] yandı. Hatta benim yangını söndürtmediğim rivayetleri bile çıkarıldı. Hâlbuki bu yalandır. Yalnız, yandıktan sonra sevindiğimi söyleyeceğim! Oralarda yeni den inşaata müsaade etmedim. Bütün arsaları, şimdi meydanda gördüğünüz hamam da dâhil olmak üzere istimlak ettim. Oraya mimari estetikten mahrum, adi, biçimsiz bir bahçe değil, Paris'teki Place de la Concorde gibi ortasında muazzam bir abide bulunan asfalt bir meydan yapmak istiyordum. Projeler hazırlattım, bunu Avrupa'da mimar ve şehircilik mütehassısları [uzmanları] arasında müsabakaya koydum. O esnada orta yerdeki hamamı yıkmak için çok uğraştım. Fakat Muhafaza-i Asarî Atika Cemiyeti başında eski Sadrazam Sait Paşa olduğu halde arzuma muhalefet etti.”⁵⁵⁰

Cemil Paşa'nın ideal kente yönelik çalışmaları, İshak Paşa yangın yerine dair projelerine de yansımıştır. Fakat bu durum diğer projelerden daha farklıdır. Çünkü Cemil Paşa, bu projelerde sadece “şehremini değil tasavvur ettiği şehri, modern ihtiyaçlarının farkındalığıyla Cumhuriyet'e taşıyan”⁵⁵¹ bir kişidir. Cemil Paşa'nın savunduğu ancak uygulamaya fırsat bulamadığı projeleri, dönemin planlama anlayışını yansıtmıştır. Bu projeler, Cumhuriyet döneminde kentin imarı için önemli bir adım olmuştur.

Cemil Paşa, Paris idealindeki parkın aynısını yapamasa da Ayasofya ve Sultanahmet arasındaki alanı geniş bir meydana dönüştürmüştür. Ayasofya ve Sultanahmet arasındaki yerin geniş bir meydana dönüştürmesindeki amaç “iki cami arasındaki düzensiz, toplum sağlığına uygun olmayan ev ve kahvehanelerin ortadan kaldırılarak alanı tek parça bir meydan haline getirmektir. Bu alan meydan haline getirilebilirse, Ayasofya ve Sultanahmet Camilerinin ‘azameti’ ortaya çıkacaktı.”⁵⁵² Bu gibi dinî yapıların görünürlüğünü ortaya çıkarmanın yanında modern kentlerin en büyük ve en güzel yapısının belediye binası olduğu belirtilmiştir. Osman Nuri Ergin, Cemil Paşa'nın İstanbul için modern bir belediye binası tasarladığını şöyle anlatmaktadır:

“Belediye tarafından her sene yüzbinlerce lirayı şuraya buraya, yollara, lağımlara sarf edildiği halde şehrin şan ve şerefiyle, latif ve bedii manzarasıyla uyumlu bir Emanet binası yaptırmak cesaretini şimdiye kadar hiçbir Şehremini gösterememiştir. Cemil Paşa

⁵⁴⁹ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 310.

⁵⁵⁰ Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, ss. 159-160.

⁵⁵¹ Söğüt, a.g.m., s. 273.

⁵⁵² Akan, a.g.m., s. 209.

buna da teşebbüs etti ve yalnız Emanet için değil muhitlerinde ufak mikyasta birer Şehremaneti olan belediye daireleri için de binalar inşasına başlattı. Fatih ve Kadıköy daireleri bu teşebbüsün taşlaşmış birer şahididir. Bunlardan başka Adalar, Hisar ve Bayezid daireleri için de uygun binalar satın alındı... Şehremaneti binasının beynelmilel [uluslararası] kıymete sahip olması için bir program tertip ve Türkçe-Fransızca yüzlerce nüsha bastırarak dağıtmış ve gazetelerde ilan ettirip binanın planını tanzim hususunda beynelmilel bir müsabaka açılmıştır. Emanet'den ayrılması ve Umumi Harb'in çıkması bu güzel teşebbüsü sonuçsuz ve şehri bir abideden mahrum bıraktı.”⁵⁵³

Cemil Paşa, İstanbul'un “mükemmel bir umumi planı mevcut olmadıkça”⁵⁵⁴ yapılan çalışmaların boşa gideceğini düşünmüştür. Nitekim İstanbul'un ideal şekilde düzenlenmesi için yapılan planlama çalışmalarının zorluklarına değinmiştir.⁵⁵⁵ Ayrıca Cemil Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Suriye'de görev yaptığı zaman Kudüs, Beyrut, Şam ve Halep gibi Osmanlı kentlerinde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmiş ve yeni modern okullar açtırmıştır. Kentlerin eski binalarının tamiri, yol ve bulvarlarının açılması, parkların modern şekilde düzenlemesi görevini de İsviçreli bir mimara vermiştir. Ayrıca Cemil Paşa, birçok kentin imarı ile birlikte Şam'da gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinin benzersiz güzellikte olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁶

20. yüzyılın başlarında Cemil Paşa'nın kent düzenlemeleri, Batılı uygulamalara benzemektedir. Bununla birlikte Tanzimat döneminden başlayarak ve bu döneme kadarki planlama önerilerine bakıldığında, Batılılaşma veya modernleşme düşüncesiyle dönemin ideal kent imajı gösterilmeye çalışılmıştır. Helmuth Von Moltke'nin 1839'da kentin haritasını çizerek yeni arterler önermesi, Arnodin 1900'de İstanbul'a köprü ve çevre yolunu önermesi, Joseph Antoine Bouvard'ın 1902'de Eminönü, Beyazıt ve Sultanahmet için Batılı tarzda ihtişamlı projeler çizmesi gibi gayretler büyük ölçüde kâğıt üzerinde kalmış, çeşitli finansal ve siyasi nedenlerden dolayı uygulanamamıştır. Bunun yanında kentlerde modern binalar, istasyonlar, köprü ve ulaşım hatları gibi bir takım modern

⁵⁵³ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 340.

⁵⁵⁴ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 307.

⁵⁵⁵ Cemil Paşa, bu zorlukları şöyle aktarmaktadır: “Bu şehrin imar ve tanzimi için müstakbel bir haritasının [Nazım İmar Planının] bulunması lazım gelirken, İstanbul'un hali hazırını gösteren bir haritası bile yoktu. Çok mükemmel ve dakik bir surette 1: 500 mikyasa üzerinden üç senede yapılmak üzere Amerika'da birçok büyük şehirlerin harita ve planlarını yapan büyük bir Alman şirketine münakasadan [ihaleden eksiltmeden] sonra bu işi havale ettim. İstanbul'un müstakbel haritasının tanzimi için beynelmilel bir müsabaka açtım. Bu hususta yerli ve Avrupa gazetelerine ilanlar gönderdim. Bir ay sonra Harbi Umumi patlak verince bu iş suya düştü.” Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, s. 130; Cemil Paşa, mühendis Teodorre'ye İstanbul'un ayrıntılı planını hazırlatmıştır. “İstanbul'un Umumi Planın Tanzimine Dair Mukavelename”de sokaklar, meydanlar, çıkmaz yollar kaldırımlarıyla birlikte ölçülecek, saraylar, resmi binalar, cami, medrese, imaretler ve parkların sınırları ölçüme dâhil edilerek çizilecektir. Bkz., Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 5, ss. 2999-3001.

⁵⁵⁶ Cemil Paşa, a.g.e., s. 355.

düzenlemeler de yapılmıştır. Bu tür düzenlemeler, geç Osmanlı döneminin kentsel planlamasının ana temalarını gösterdiği gibi dönemin ideolojisini de yansıtmıştır. Osmanlı'nın önde gelen bürokrat ve yöneticilerinin kentlere dair çözüm önerilerinde bir ütopya olarak Avrupa kentleri her zaman örnek alınmıştır. Kentin sorunları ilk başta yangın riski, sokak ve caddelerin düzenlenmesi olurken ilerleyen dönemlerde modern ulaşım sistemiyle daha düzenli ve Batılı kodlar üzerinden ideal bir kent imajı oluşturulmak istenmiştir.⁵⁵⁷

İstanbul'un, gelişmiş Avrupa kentleri gibi modern bir şekle sokulabilmesini Cemil Paşa iki şarta bağlamaktadır. Birincisi İstanbul Belediyesi'nin görev, sorumluluk ve yetki alanı bakımından özerk bir statüye kavuşturulması, ikincisi belediye sınırları içerisindeki gelir kaynaklarının kendisine tahsis edilmesidir. Ancak bu iki şartla İstanbul, Avrupai tarzda imar ve tanzim edilebilir.⁵⁵⁸ Bu gerçekleştirildiğinde İstanbul, ideal bir kent haline gelebilecektir.

Bazı iddialara göre Cemil Paşa'nın ideal kenti Paris'tir.⁵⁵⁹ Nitekim tıp eğitimi için gittiği Paris, birçok Osmanlı bürokratlarının da ideal kentiydi. Bu iddialardan farklı olarak aslında Paris, Cemil Paşa için ulaşılması güç bir ütopyaydı. Çünkü Cemil Paşa'nın ideal kenti sağlıklı bir kentti. Her ne kadar Paris'in bazı belediye hizmetleri, kentsel tasarımları örnek alınsa da İstanbul'un kentsel temizliği ve düzeni için (kendi ifadesi ile); "Avrupa'nın büyük şehirlerini değil, Balkanlar'da küçük Paris denilen"⁵⁶⁰ Bükreş'i örnek almak istemiştir. Çünkü Bükreş, Avrupa'nın önemli başkentlerinden daha küçük ve İstanbul'da yapılması düşünülen modern kent uygulamaları için daha kolay bir örnektir. Cemil Paşa, şehremini olduktan sonra Paris ve Bükreş'i bizzat gezerek İstanbul için bazı projeleri örnek almıştır. Fakat Paris örneğinden daha çok Bükreş'te gördüğü ve kolayca uygulayabileceği örnekleri İstanbul'da uygulamaya çalışmıştır.

Cemil Paşa, İstanbul şehreminliği süresince, halk sağlığı açısından park ve bahçeler yaptırmış, büyük kamusal meydanlara ve anıtlara giden bulvarlar inşa ettirerek güzel bir Avrupai İstanbul meydana getirmeyi amaçlamıştır. Cemil Paşa, projelerinden sadece bir kısmını uygulayabilmiştir.⁵⁶¹ Fakat yapmış olduğu düzenlemeler, geçmişte

⁵⁵⁷ Okta, a.g.m., ss. 16-17.

⁵⁵⁸ Topuzlu, *32 Sene Evvelki Bugünkü Yarınki İstanbul*, s. 3.

⁵⁵⁹ Okta, a.g.m., s. 17.

⁵⁶⁰ Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, s. 126.

⁵⁶¹ Okta, a.g.m., s. 17.

yapılmak istenen projelerin bir devamı niteliğindedir. Bu düzenlemeler, ilerleyen dönemlerde bile İstanbul'un planlama çalışmalarına öncülük etmiştir.

Sonuç olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giden süreçte kentsel mekânlarda yapılan düzenlemeler, geçmişte yapılmak istenen şeyleri gerçekleştirme çabalarıdır. Batı'nın kentsel reform ve düzenlemeleri örnek alınarak, var olan koşullarda bu çabalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun kentsel düzenlemelere bir derece aşına olması ve birçoğunun Balkan kökenli olması, ilerleyen yıllarda Balkan şehirlerinin yakın örneklerini inşa etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Paris gibi güç örnekler yerine, modernleşmiş Balkan kentlerinin model alınması sadece Cemil Paşa'nın değil ayrıca Cumhuriyet'in kurucu kadrosu için de geçerli olmuştur. Çünkü Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Ankara'nın başkent olarak düzenlenmesinde, İstanbul'un önemli bir ticaret ve liman kenti olarak şekillendirilmesinde kaybedilen Balkan kentlerinin önemi büyüktür. Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilmek istenen kentsel düzenlemelerde her ne kadar Paris gibi önemli kentler söylemlerde sıklıkla yer alsa da Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Balkan kentlerine olan özlemi yansıtan kendi Paris'lerini ortaya çıkarmak istemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET ÜTOPYASI VE MEKÂNSAL İNŞASI

1. CUMHURİYET’İN ÇAĞDAŞ UYGARLIK ÜTOPYASI

Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan ideal toplum düşü ve bunun simgesi olan çağdaş uygarlık denilen Batı uygarlığı,⁵⁶² özlem duyulan uygarlıkların en ideali kabul edilmiştir. Batı uygarlığı yalnızca teknik ilerleme ve büyük gelişmelerin uygarlığı değil, “bütünlüğüyle uygarlık tarihinde kendine özgü olan yaşayışta, düşünüşte ve sanatta başka uygarlıklardan tümünden farklı olan bir uygarlıktır. Onun etkisi altında kalan uluslar onu bütünüyle, kendine özgü, ayırıcı yanlarıyla göremedikleri sürece ona katılamayacaklardır”.⁵⁶³ Bu açıdan Türkiye’de Batı uygarlığının özünün anlaşılması ile özlem duyulan gerçek uygarlığa ulaşılacağı düşünülmüştür.

Bir ütopya olarak çağdaş uygarlık, Türk toplumu içerisindeki sorunları gidermek adına var olan yapıları kökten gidermek şeklinde düşünülmüştür. Toplumsal, siyasal ve mekânsal olarak köklü değişimlerin bir anahtarı olan çağdaş uygarlık ütopyasında, “Doğu” geleneksel düşünce şeklinin bırakılması zaruri görülmüştür.⁵⁶⁴ Nitekim Rudyard Kipling’in “Doğu, doğudur Batı da batı. Bu ikisini hiç kimse hiçbir zaman ve hiçbir yerde birleştiremez”⁵⁶⁵ ifadesi ile Batı uygarlığını erişilmesi güç bir uygarlık şeklinde nitelendirmiştir.

Cumhuriyet aydınlarına göre çağdaş uygarlık (medeniyet) her ulusun “izlemek zorunda olduğu evrensel ilerleme yörüngesine karşı konulmaz ve karşı konulmaması

⁵⁶² Bu çalışmada ‘uygarlık’, ‘medeniyet’ kavramına yakın bir anlamda kullanılmıştır. ‘Batılılaşma’ ile ‘modernleşme’ arasındaki yakınlık gibi ‘uygarlık’ ile ‘muasır medeniyet’, ‘çağdaşlaşma’ ile ‘asrileşme’ ve ‘medenileşme’ birbirine yakın anlamda kullanılmıştır. Dönemsel olarak toplumsal değişim ve dönüşüm ile birlikte kavramların da dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür.

⁵⁶³ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 415.

⁵⁶⁴ Öztürk, a.g.m., s. 494.

⁵⁶⁵ Akt. Atilla İlhan, *Hangi Batı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976, s. 102; Tekeli’ye göre “Doğu ile Batı’nın hiçbir şekilde birbirine dönüştürülmeyecek türdeki bir karşıtlığı yalnız Osmanlılar ve Türkler tarafında olan bir algılama değildir. Avrupa’da gelişen oryantalist bakış açısı da bu karşıtlığı pekiştirmektedir. Evrensel bir kategori olan insanın yerine, onu Doğulu ve Batılı olarak ikiye ayırıp bunların birbirinden çok farklı özlere sahip olduğu kabul edildiğinde, dönüşüm için kavramsal bir engel de oluşmaktadır.” İlhan Tekeli, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 33.

gereken” bir sürece karşılık gelmiştir.⁵⁶⁶ Atatürk’ün sıklıkla üzerinde durduğu uygarlık ve medeniyet tezleri bu karşı konulmaz sürecin gerekliliğini ortaya koymuştur. Ona göre, “medeniyet [uygarlık] coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir ve o, gafil ve itaatsizler hakkında biamandır. Dağları delen, semalara pervaz eden, göze görünmeyen zerrattan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin muvacehesi kudret ve ulviyetinde kurun-u vusta [orta çağ] zihniyetlerle, iptidai [ilkel] hurafelerle yürümeye çalışan milletler mahvolmaya ve hiç olmazsa esir ve zelil olmaya mahkûmdur.” Çağdaş uygarlığı, Türk toplumu için tercihin ötesinde bir zorunluluk olarak görmüştür. “Behemehâl [mutlaka] ileriye gideceğiz. Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştir ki ona bigâne [ilgisiz] olanları yakar ve mahveder.”⁵⁶⁷ Atatürk’ün, Türk toplumunun ilerlemesi ve kalkınması hedefiyle ortaya koyduğu “çağdaş uygarlık ve medeniyet”, doğru yolun ütöpik adıdır.⁵⁶⁸ Dolayısıyla Batılılaşma ve modernleşme gibi kavramlara tekabül eden çağdaş uygarlık ve medeniyet, ideal toplumsal bir düzenin gerçekleşmesi için gidilen doğru yoldur.

Cumhuriyet düşüncesinde Batılı devletler, en yüksek uygarlık düzeyini temsil ettiği için onların seviyesine ulaşmak arzu edilmiştir. Atilla İlhan’a⁵⁶⁹ göre bu uygarlık seviyesini (Batılılaşmayı), toplumsal bir çağdaşlaşma şeklinde anlamak gerekir. Bu çağdaş uygarlık sürecine, ekonomik ve toplumsal kalkınma ilkeleri kılavuzluk etmelidir. Toplumun kendi yapısında; ekonomik ve teknik ilerleme, endüstrileşme kurulduktan sonra çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılabilir. Batı’nın sadece kültürel noktalarını ülkeye transfer etmek çözüm olarak görülmemelidir. Çünkü geçmiş dönemin birçok bürokrat ve aydını için Batı, bir uygarlık imgesi ve Türk düşüncesinde her şeyin en ideali olarak biçimlenmiştir. Fakat Tanzimat ve sonrası dönemlerdeki Batılılaşma hareketleri, Batılıların endüstrileşmeyi sağlayan değil engelleyen bir tutumla önerdiği ve denetlediği düzen olarak değerlendirilmiştir.

Bu nedenle İlhan, Cumhuriyet Dönemi Batıcılığı ile Tanzimat ve sonrası Batıcılığı arasında benzerlik değil karşıtlık kurmuştur. Cumhuriyet Dönemi’nde Batılılaşma, Batılı

⁵⁶⁶ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 122.

⁵⁶⁷ Akt. Bozdoğan, a.g.e., s. 123.

⁵⁶⁸ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 76.

⁵⁶⁹ İlhan, a.g.e., ss. 15-19.

yöntemlerle fakat kendi yapısında bildiği şekilde yapılırken, Tanzimat ve sonrası dönemde ise Batı'nın önerdiği bir model olarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan İlhan, Cumhuriyet'in, Batı'ya öykünmek değil kendi öz bünyesi ve referansları içinde sorunlara cevap vererek çağdaş uygarlığa ulaşmak istediğini savunmaktadır. On göre, “Türkiye'nin sorunu Batılılaşma ve çağdaşlaşma değil, kişiliğini bulma sorunudur”. Ayrıca yoksulluktan kurtulma, kalkınma ve kentleşme sorunudur.⁵⁷⁰ Nitekim bu sorunu benzer şekilde yorumlayan Taner Timur'a göre, Cumhuriyet Dönemi Batılılaşması ile Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin Batılılaşma anlayışı arasında kesin bir fark vardır. Çünkü Cumhuriyet Dönemi reformları, geleneksel düzen ve kurumlarını toptan kaldırılarak radikal bir nitelikte kendini göstermiştir. Bu reformların radikal niteliği “Batı'nın baskısı sonucu değil, gerçek bir uygarlık değiştirme ve çağdaşlaşma arzusunun sonucu” olmalarıdır.⁵⁷¹ Sonuç olarak, Batılılaşma sorunu sosyoekonomik bir evrim ve değişim sorunu olarak görülmektedir.

Bu sorunun çözümü, kalkınma ile Batı'nın tarihsel koşullar içerisinde ulaşmış olduğu çağdaş uygarlık ütopyasıdır. Mary Matossian ise bu sorunu, Batı'nın ilerlemesini yakalamak isteyen ülkelerdeki “gecikmiş kalkınma ideolojileri” çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre gecikmiş kalkınma ideolojileri, toplumsal düzeni değiştirmeye yöneliktir. Gecikmiş sanayileşmenin tüm ideolojileri, Mannheim'ın ütopyik kavramsallaştırmasının öngördüğü üzere esasen devrimcidir. Bir diğer anlamda, doğrudan doğruya toplumsal düzeni değiştirmeye yöneliktir. Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi'nin kalkınmaya yönelik devrimleri, Mannheim'ın kullandığı şekilde ütopycadır. Gecikmiş kalkınma ideolojisine dayanan konumu, Batı'nın çağdaş uygarlığına yetişmeye yöneliktir.⁵⁷² Bozdoğan için ise Cumhuriyet ideolojisi, “çağın ruh anlayışına” yetişmeye yöneliktir. Toplumu, sanatı, mimariyi, kentsel mekânları modern bir şekle dönüştürmek çağın ruh anlayışına yetişmektir. Bu yüzden Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde resmî olarak bütün alanlarda modern çağın ruhuna başvurulmuştur. “Batı'nın daha önce benzersiz bir zenginlik ve refah üreten teknolojisini [sanayisini] yakalamak Batıya

⁵⁷⁰ İlhan, a.g.e., ss. 98-105.

⁵⁷¹ Taner Timur, “Osmanlı ve Batılılaşma”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 146.

⁵⁷² Mary Matossian, “Ideologies of Delayed Industrialization: Some Tensions and Ambiguities”, *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 6, No. 3, 1958, ss. 218-223.

rağmen Batılı olmak” her şeyden önce bu kalkınma estetiğini yakalamak, Cumhuriyet’in çağdaş uygarlık ideallerine sahip çıkmak anlamına gelmiştir.⁵⁷³

Cumhuriyet Dönemi’nde çağdaş uygarlık idealine ulaşmak için yapılan devrimsel değişiklikler, Berkes için toplumsal sorunlara çözüm arayışı ile birlikte tarihsel zorunlulukların bir ürünüdür. Bu dönemin “çağdaş uygarlık” ideallerinin konusu içinde olan değişiklikler, genel olarak geçmiş dönemlerin üzerinde durduğu konulardır.⁵⁷⁴ Dönemin aydınları açısından ise bir Türk Rönesans’ı olan Cumhuriyet ile bu sorunlar aşılabilecektir. Bunun için geleneksel üretimden modern sanayiye geçiş, kapalı ve mistik düzenden hümanist bir düzene geçiş ile modern dünyadaki gelişmelere duyarsız zihniyetten, insanın yenilikçi gücüyle bir yeryüzü cenneti inşa etme zihniyetine geçiş gerekli görülmüştür.⁵⁷⁵ Nitekim Osmanlı’nın son yıllarında ileri sürülen ‘Osmanlıcılık’, ‘İslamcılık’ ve ‘Turancılık’ görüşlerine karşılık çağdaş uygarlığın model olarak savunulması çok güç olmuştur. Geleneksel ve dinsel değerleri geri planda bırakıp Batı değerlerini kabul ederek yeni toplumsal düzen inşa etmek anlamındaki çağdaş uygarlık, ütopyik ve devrimsel bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Cumhuriyet’in ilanından önceki dönem reformistlerinin idealize ettikleri iktisadi, siyasi ve sosyal görüşler gerçeklerin üstünde, ütopya planında kalmıştır.⁵⁷⁶

Cumhuriyet Dönemi’nin reformistleri, yeryüzü cenneti ütopyasını Fransız Devrim’inden almışlardır. Örneğin Cumhuriyet Dönemi’nin düşünsel yapısı Fransız Devrimi’nin imgeleriyle temsil edilmiştir. Aslında Aydınlanmanın laik ve bilimsel perspektifi, Cumhuriyet Dönemi öncesindeki Osmanlı aydınlarının düşünsel yapılarında hâkimdir. Bu aydınların reformist eserlerine ve hareketlerine etki eden Fransız Devrimleri, onlar için önemli bir model olmuştur. Bu model, Cumhuriyet Dönemi düşüncesinde ise sanayileşmiş Batı’nın çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma adına resmiyet kazanarak büyük bir dönüşümün zeminini hazırlamıştır.⁵⁷⁷ Bu büyük dönüşüm, Tanzimat’tan itibaren toplumsal, siyasal ve mekânsal alanlarda devletin modernleştirilme çabalarıdır. Cumhuriyet Dönemi’ne modernleşme sürecinin yeni bir halkası olarak

⁵⁷³ Bozdoğan, a.g.e., s. 129.

⁵⁷⁴ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 522.

⁵⁷⁵ Bozdoğan, a.g.e., s. 130.

⁵⁷⁶ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 430.

⁵⁷⁷ Bozdoğan, a.g.e., ss. 71-72.

bakıldığında, din (gelenek)⁵⁷⁸ otoritesinin yerine yani İslam ile temellenen toplumsal bir düzen yerine, çağdaş uygarlık idealiyle özdeşleşen Batılı bir düzene geçildiği görülmüştür.

Osmanlı'dan keskin bir kopuş olan çağdaş uygarlık ideali, toplumsal ve mekânsal her alanda uygulamaya konmuştur. Siyaset, hukuk, eğitim gibi kamusal alanlarda din ve gelenekler referans kaynağı olmaktan çıkarılarak, pozitivist bilimsel yöntemlerle düzenlenen laik toplumsal bir düzene geçilmiştir.⁵⁷⁹ Nitekim Celal Bayar'ın "milletin rasyonel düşünce biçimine alışması"⁵⁸⁰ olarak gördüğü laiklik, yeni toplumsal düzenin inşasında çağdaş uygarlıkların dayandığı bilimsel ilkeler ve kuralların bütünüdür. Rasyonel ve bilimsel ilkelere göre iktidarın kaynağı dinsel ve geleneksel olmaktan çıkarak halkın iradesine bağlanır. Çağdaş uygarlığa geçişin garantisi olarak görülen laiklik, anahtar bir kavram olarak ideal Türk toplumunun düşünsel yapısını bilimsel ve rasyonellik ölçütünde değiştirmeye yönelik bir tasarıdır.⁵⁸¹ Bu tasarı, modern ütopyalarda bulunan laik ve bilimsel toplum yapılarına benzetmekle birlikte, kendi geleneksel yapısını değiştirerek yeni ulusun ideal mekânlarını imgelemektedir.

Çağdaşlaşma imgesi, Cumhuriyet Dönemi'nin başlamasıyla çağdaş uygarlığı yakalamak şekline dönüşmüştür. Cumhuriyet, yeni idealler üzerine inşa edilirken var olan gelenekselci toplumsal ve düşünsel yapının dönüşümü kolay olmamıştır. Çünkü Batı'nın yaşamış olduğu dönüşümlerde Rönesans ve Aydınlanmanın (uzun zamana yayılan) büyük etkisi olurken orada geleneksel değerler yeni değerlere dönüştürülmemiş, aksine modern olan yani geçmişe ait olmayan yeni değer ve prensipler üretilmiştir. Dolayısıyla "Cumhuriyet'le başlayan yeni dönemin toplumsal ülküsünün ütopya olarak nitelendirilebilir olması" bundan kaynaklanmıştır.⁵⁸²

Türk toplumunu çağdaş uygarlık ideallerine ulaştırma amacıyla geleneksel değerler yerine modern değerler ön plana alınmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde yeni bir toplumsal düzen için ihtiyaç duyulan şey, yeni olan devrimsel değişikliklerdir.

⁵⁷⁸ Gelenek; inançların, kurumların, nesnelerin yani bina, anıt, heykel, resim, kitap gibi topluma ait olan her şeyin geçmişten günümüze aktarılmasıdır. Edward Shils, *Tradition*, Chicago: University of Chicago Press, 1981, s. 13.

⁵⁷⁹ Öztürk, a.g.m., s. 494.

⁵⁸⁰ Celal Bayar, "Atatürk Gibi Düşünmek (1978)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 667.

⁵⁸¹ Nur Betül Çelik, a.g.m., ss. 85-86.

⁵⁸² Öztürk, a.g.m., s. 495.

Bu devrimsel değişimler, özlem duyulan toplumsal bir düzen olarak kalmak yerine gerçeğe dönüşmesinin yollarını açan eylemlerdir. Çünkü Berkes için Cumhuriyet Dönemi'nin devrimsel değişiklikleri, tarihsel zorunlulukların bir ürünüdür. Cumhuriyet Dönemi'nde devrimsel değişimle ilgili konularının hiçbirisi bu dönemde ortaya çıkmış değildir. Daha önceki dönemlerde bu konular üzerine uzunca durulmuştur. Fakat asıl olan geleneklerin sınırlarından çıkıp, Türk toplumunu çağdaş uygarlık idealine ulaştıracak devrimlerin gerçekleştirilmesidir. Bu devrimlerin gerçekleştirilmesiyle Batılılaşma, ulaşmak istenen şey olmaktan çıkarak sadece bir başlangıç noktası haline gelir. Nitekim Cumhuriyet'in temel ilkeleri arasında Batılılaşmanın olmayışı bu nedenledir.⁵⁸³ Bu bağlamda Cumhuriyet'in kurulması, Osmanlı'nın son dönem düşünürlerinin Batılılaşma ütopyasının da gerçekleştirilmesi anlamına gelmiştir.⁵⁸⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti'ni laik bir ulus devlete dönüştüren Cumhuriyet reformcuları devlet aygıtını, Batılılaşmanın ve modernleşmenin ötesine götürmeyi hedeflemişlerdir.⁵⁸⁵ Bu açıdan devleti ilk olarak çağdaş uygarlık seviyesine, sonrada onun üstüne çıkarma hedeflerini bir ütopya olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü var olan bir gelişmişlik (modernlik) düzeyinin daha ötesi ütopyaların konusudur. Cumhuriyet ise gelişmişlik düzeyinin daha ötesini yakalamak için “Batılılaşma”, “muasırlaşma”, “medenileşme” gibi parolaları kullanmış ve ilk olarak var olan düzenin değişimine yönelmiştir.

Osmanlı düşünürlerinin Batılılaşma ütopyası, Cumhuriyet'in kuruluşuyla uygulamaya geçirilmiştir. Bu ise Mannheim'ın belirttiği gibi var olan düzenin değişimine yönelik bir arzu ve bunu entelektüel olarak gerçekleştirme çabasını temsil eden ütopyanın, Osmanlı'nın son dönem düşünürlerinin Batılılaşma arzularının (ütopyasının) Cumhuriyet'in kuruluşu ile bir ideolojiye dönüştüğünü göstermiştir. Diğer anlamda Mannheim, ütopyanın gerçekleşmesinin yerleşik düzeni korumak çabasında olan egemen sınıfların ideolojisine dönüştüğünü belirttiği gibi Batılılaşma ütopyası da Cumhuriyet ideolojisine dönüşmüştür.

Yeni bir düzen oluşturmak için eskiyi reddetmeyi makul gören ve “kendisine bir medeniyet değiştirme görevi yükleyen Cumhuriyet Dönemi reformcuları, bunu başarabilmek için gelenekleri temsil eden birçok şeyi tasfiye etmeye yönelik

⁵⁸³ Berkes, a.g.e., s. 522.

⁵⁸⁴ Öztürk, a.g.m., s. 495.

⁵⁸⁵ Göle, a.g.m., s. 72.

çalışmaları”⁵⁸⁶ Cumhuriyet ideolojisiyle resmileştirilmiştir. Fakat birey, toplum ve mekânların geleneklerden ve dinden bağımsız olarak, salt akla dayanarak ütöpik şekilde mükemmelleştirilmesini imkânsız gören ve Fransız Devrimi’ni eleştiren bazı muhafazakâr düşünürlerin belirttiği üzere, “bu dünya mümkün olabilecek en güzel dünya değildir ve onu daha iyi hale getirmek için çaba göstermek gereklidir”. Gelenek ve dini değerleri tasfiye ederek yeryüzü cenneti inşa etmek ve yeni uygarlık getirmek faydasız ve anlamsız bir ütopya olarak görülmüştür. Çünkü “devrim ve radikal değişim düşüncesinin kaynağında insanın mütevazı akıl kapasitesini kabullenmeyi reddedip, onun gücünü abartarak, dünyayı ona dayalı olarak yeniden biçimlendirmeyi öngören”⁵⁸⁷ bir düşünce vardır. Bu düşünce, pozitivist ve rasyonalist bir karaktere sahip olarak Osmanlı’da gerçekleştirilen reformlarda ‘tanzimat’ ve ‘ıslahat’ kavramlarıyla ifade edilirken Cumhuriyet Dönemi’nde ise ‘inkılap’ ve ‘devrim’ şeklinde ifade edilmiştir. Özetle devrim ve inkılap olarak ifade edilen kavramlar, Cumhuriyet’in çağdaş uygarlık ütopyasına rehberlik eden resmi kavramları olmuştur. Cumhuriyet’in önde gelen aydınlarından Saffet Engin, gerçekleştirilen devrim ve inkılapların pozitif bir medeniyet görevi üstlendiğini ütöpik şekilde belirtmiştir.

“Türk inkılabı, yalnız Türkiye’yi canlandıran değil, aynı zamanda bütün dünyaya yol gösteren, rehber olan bir inkılaptır. İnkılabımızın nev’ine beşeriyet tarihinde ilk defa tesadüf edilmektedir. İlk defa olarak, büyük İslam camiasının bir parçası hakikaten muasır medeniyet zümresine girmiş bulunuyor. (...) Türkiye, inkılap ile cihan medeniyetine büyük bir hizmet ifa etmiş oluyor. Çünkü onun arkasından gelecek birçok milletler, istikbalde muhakkak pozitif medeniyet zümresine gireceklerdir. Bütün cihan bir birlik medeniyet manzarası arz edecek, emperyalist emeller ortadan kalkacaktır. İşte o zaman bir milli cihan devletleri birliği meydana gelebilecektir. Büyük Türk inkılabı, beşeriyetin onu tebşir eden büyük bir dönümüdür.”⁵⁸⁸

Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte Türkiye’nin çağdaş uygarlık yoluna doğru girdiğini belirten Engin, Cumhuriyet reformlarında Comte’un pozitif toplum yasasını bir örnek olarak göstermeye çalışmıştır. Comte’un üç hal yasası olan teolojik, metafizik, pozitivist aşamayı Cumhuriyet’in çağdaş uygarlık idealiyle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre çağın bütün ilerlemiş milletleri pozitivist olan bu üçüncü aşamaya girmiş olanlardır. Bu bağlamda Cumhuriyet’in kuruluşu ile Türkler bu üçüncü aşamaya girmişlerdir.

⁵⁸⁶ Bekir Berat Özipek, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 81.

⁵⁸⁷ Özipek, a.g.m., s. 69.

⁵⁸⁸ Saffet Engin, “Kemalizm İnkılabının Prensipleri (1937)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 662.

Yapılan reformlar “Türklerin ilimde, sanatta, medeniyette yapacağı rolü ve vazifeyi tayin etmiştir.”⁵⁸⁹ Bu durumda Cumhuriyet’in reformlarını çağdaş uygarlık idealiyle yorumlarken dönemin birçok düşünürleri gibi temel referansları ise Comte, Durkheim ve Gökalp’tir.⁵⁹⁰

Cumhuriyet’in kuruluşu ile gerçekleştirilen dönüşümler bazı düşünürler gibi Ahmet Emin Yalman için de gerçekleşen rüya şeklindedir. Yalman, eserinde “Cumhuriyeti gerçekleşen rüya diye nitelerken, aynı zamanda, gerçekleşmesini umduğu cumhuriyet projesini de tasvir eder”.⁵⁹¹ Bunun gibi Atatürk’ün de Cumhuriyet’in kuruluş mücadelesini başlangıçta “hayalat mahiyeti”⁵⁹² yani hayali bir özelliğinin olduğunu belirtmiştir. Nitekim Yakup Kadri Karaosmanoğlu için Atatürk’ün mücadelesi “hayal ile hakikatin, irade ile imkânın” bir çarpışmasıydı. Ona göre “Atatürk, mesut bir adam değildi. Zira hakikatle hayalin, iradeyle imkânın dinmek bilmeyen ezeli muhaberesi bütün şiddetiyle onun ruhunda cereyan ediyor, onun ruhunu kasıp kavuruyordu”.⁵⁹³ Dolayısıyla Cumhuriyet’in kuruluş mücadelesi, hayal ile hakikatin bir çarpışması şeklinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet projesiyle gerçekleştirilen dönüşümler, geçmiş dönemlerde üzerinde durulmuş ve tartışılmış idealler olsa bile o dönem için gerçekleştirilmesi zor bir hayal veya rüya olarak görülmüştür. O dönemin düşünürleri için toplumsal dönüşüm, hayal kadar uzak bir kurgu olarak görülmüştür.⁵⁹⁴ Fakat Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdullah Cevdet gibi kısaca Tanzimat’tan itibaren “Batılılaşmanın gereğine inananların, özellikle Batıcı aydınların” rüyaları Cumhuriyet ile gerçekleştirilmiştir.⁵⁹⁵

Belirli dönemlerde bir hayal olarak değerlendirilen toplumsal dönüşümü Joel S. Migdal “olgu ve kurgunun buluşma zemini” olarak modernleşme projesi ile yorumlamaktadır. Ona göre, Cumhuriyet’in toplumsal ve mekânsal dönüşümünün hayali, bir modernleşme projesi olarak “hem olgu hem de kurgu yönü olan bir konudur”. Olgular,

⁵⁸⁹ Engin, a.g.m., s. 664.

⁵⁹⁰ Cumhur Arslan, “M. Saffet Engin”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 351-352.

⁵⁹¹ Şakir Dinçşahin, “Ahmet Emin Yalman ve Türkiye’de Liberal Düşünce”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, 20. Yıl Özel Sayı, 2012, s. 119.

⁵⁹² Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 11.

⁵⁹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1981, s. 123.

⁵⁹⁴ Nuray Mert, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 197.

⁵⁹⁵ Hasan Ünder, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 150.

kültürel ve siyasal güç iken, kurgu ise modernleşmenin veya çağdaş uygarlığın, toplumu bütün yönleriyle dönüştüren bir güç olarak ifade edilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile "Osmanlı'nın kalıntısı üzerine bir ulus inşa etmek, geleceğe dönük ütopyacı bir hayali" gerçekleştirmektir.⁵⁹⁶ Yeni bir ulus inşa edilirken Cumhuriyet'in kuruluş amacı, çağdaş uygarlığa ulaşacak modern bir devlet temeline dayandırılmıştır. Bütün toplumsal ve siyasal olguların tarihî bir geçmişi olduğu göz önünde tutulduğunda,⁵⁹⁷ Cumhuriyet'in gerçekleştirdikleri ve hedefledikleri şeyler, aslında geçmişin hayalinden türeyerek olgunlaşmıştır. Nitekim Hulusi Köymen'in yapılan inkılapların asırlardan beri gelişerek ortaya çıktığını belirtmiştir.

" (...) inkılaplar asırlardan beri kemale susayan milli şuurun tezahürleridir. Türk inkılabı, Türk'ün ruhunu saran ve sarsan derin bir ihtiyaç mahsulü olarak belirdikçe, önümüzde mütemadiyen genişleyen bir hayat ufku açılarak her gün yapılması gelen yeni vazifeler, halli icap eden yep yeni meselelerle karşılaştık. Bunları başarmak için zengin bir kültür aşkıyla yanıp kavrulmağa başladık."⁵⁹⁸

Cumhuriyet'in reform ve kültür atılımları sürekli genişleyen toplumsal ihtiyaçlara cevap niteliğini taşır. Dolayısıyla Osmanlı'nın son dönem düşünürlerinin yapmak istedikleri reformlarla birlikte Batılılaşma ütopyası, birçok yönden Cumhuriyet'in ilanıyla gerçekleşmiştir. Bu noktadan sonra ileriye doğru gelişim gösteren ideal bir toplumun önünde çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ütopyası amaç olarak gösterilmiştir. Bunun için her zaman ilerleme ve çağdaş uygarlığa doğru yürüme, söylem ve demeçlerde sıklıkla yer almıştır. Ulaşılan "her nokta gelecekteki yeni ütopyanın gerçekleştirilmesine [doğru] götüren bir aşama olarak sürekli Türk toplumunun önünde duracaktır." Akıl ve bilimin yol gösterici bir görev üstlenmesi ile ütopyada geline her nokta, yeni bir başlangıç noktası olarak görülmüştür.⁵⁹⁹ Yeni bir başlangıç noktası olarak Cumhuriyet, ilerleme yolundaki birçok engeli yıktığı düşünülmüştür. Bu yönüyle -*Ülkü*⁶⁰⁰ dergisine göre- Cumhuriyet'in amacı, insanlık için bir dünya cenneti kurmak değil, hayatın bütün gerçekleri içinde bir milleti mutluluğa ulaştırmaktır.

⁵⁹⁶ Joel S. Migdal, "Olgu ve Kurgunun Buluşma Zemini", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss. 207-215.

⁵⁹⁷ Nazmi Avcı, *Türkiye'de Modernleşme Açısından Din Kültür Siyaset (1839-1960)*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, ss. 137-138.

⁵⁹⁸ Hulusi Köymen, "Cumhuriyette Halkevleri", *Uludağ*, Sayı 18, 1938, s. 25.

⁵⁹⁹ Öztürk, a.g.m., s. 495.

⁶⁰⁰ "İnkılap Ülkülerini Yayma Yolunda", *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, s. 25.

2. CUMHURİYET’İN MEKÂNSAL İNŞASI

Cumhuriyet Dönemi’nde Batılılaşma, ütopya olmaktan çıkıp toplumun her alanına girmiştir. Çünkü hayal edilen ulus devlet projesi gerçekleşmeye başlamıştır. Geçmişte özlem duyulan toplumsal ideallerin Cumhuriyet ile birlikte gerçekleşmesi gibi, gelecek için hedeflenen ütopyanın gerçekleşmesi için de Cumhuriyet’in varoluş felsefesi olan yeni toplumsal düzenin korunarak daha ileriye götürülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç ise çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma ülküsüdür.⁶⁰¹ Dolayısıyla Cumhuriyet’in yeni bir toplum inşası ile daha ileri gitme parolası olan çağdaş uygarlık, ütopyalarda belirtilen toplumsal düzenin ve mekânların en güzel şekilde inşa edilmesidir.

Bunu Atatürk şöyle ifade etmektedir: “memleket baştan nihayete kadar harabezardır. Her yerde baykuşlar ötüyor. Milletin yolu yok, hiçbir şeyi yok. Bütün millet acınacak bir fakru sefaleti kabul etmek istemiyor (...) artık vatan imar istiyor, zenginlik istiyor ve refah istiyor.”⁶⁰² Bu yönüyle toplumun iktisadi olarak gelişmesi amaçlanırken, idealize edilen şey çağdaş uygarlığa ulaşmaktır. Yapılan reformların amacı bu çağdaş uygarlığa erişmektir. Toplumun tamamen çağdaş uygarlık yörüngesine oturarak medeni bir halk haline getirilmek amaçlanmıştır.⁶⁰³ Bu amaç aslında Atatürk’ün siyasi ütopyasıdır. Bunu gerçekleştirmek için her şeyden önce bağımsız, güçlü bir devlet kurulması esas olmuştur. Nitekim Atatürk: “büyük davamız, en medeni ve müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir”⁶⁰⁴ diyerek buna işaret etmektedir.⁶⁰⁵

2.1. Cumhuriyet’in Kuruluşunda Mekân ve Ütopya

Geç Osmanlı döneminde belirginleşen Batılılaşma (modernleşme) çabaları, hayal edilen toplumsal bir mekânın gerçekleştirilebilmesi üzerinde durmuştur. Nihayetinde Cumhuriyetin kuruluşuyla bu çabalar ütopyadan evrilip devletin kurucu paradigması olan resmi ideolojiye dönüşmüştür. Bu dönüşümle çağdaş uygarlık, artık ulaşılması hedeflenen bir ütopya olmuştur. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşuyla hedeflenen çağdaş

⁶⁰¹ Öztürk, a.g.m., s. 495.

⁶⁰² Akt. Taner Timur, “Atatürk ve Pozitivizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 94.

⁶⁰³ Timur, a.g.e., s. 94.

⁶⁰⁴ “Ulu Önder Atatürk’ün Kamutayı Açış Nutku”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 26-27, 1937, s. 10.

⁶⁰⁵ Tanzimat ile başlayan Batılılaşma sürecinin en radikal evresi olan Cumhuriyet Dönemi, Atatürk’ün “karizmatik kişiliğinin” ön plana çıkarıldığı, yeni bir ulus devletin kuruluş dönemidir. Bu karizmatik kişilik; milli kudretin bir timsali, beşeriyet tarihinin en büyük dehası, güzide bir milletin harikulade reisi gibi üstün özellikleri taşıdığı belirtilmiştir. Mehmet Saffet, “Maşeri Vicdan”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, s. 277.

uygarlığın ideal toplumsal düzeni, yeni kimlik ve mekânlarda üretilmeye çalışılmıştır. Osmanlı döneminden farklı olarak Cumhuriyet'in bürokrat ve aydınları Batılılaşma ideallerine resmiyet kazandırarak, somut ve mekânsal olarak uygulamaya girişmişlerdir. Bu bağlamda siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen ideallerin meşruiyet zemini toplumsal mekânlar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarının tasfiye edilmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında hızlı bir şekilde icra edilmiş ve yerine yeni ulus devletin kurumları getirilmiştir. Kültürel, ideolojik, siyasi ve ekonomik alanlarda reformlarla yeni rejimin kimliği oluşturularak mekânsal temsilleri inşa edilmiştir. Cumhuriyetin toplumsal ve mekânsal gelişme hedefleri daha açık hale gelmiştir. Anahtar söylem olarak “çağdaş uygarlık düzeyine erişmek”, toplumun benimsemesi gereken ütopyik hedef haline gelmiştir. Cumhuriyet Dönemi mekânsal düzenlemeleri bu hedef doğrultusunda şekillenmiştir.⁶⁰⁶

Osmanlı döneminden farklı olarak Cumhuriyet, geleneksel norm ve değerlerin yerine yepyeni bir düzenin toplumsal ve mekânsal inşasını amaçlamıştır. Bu amaç, yeni ulusal kimlik ile Batılılaşma yolunda olgunlaşmış Cumhuriyet idealleri, çağdaş uygarlık ütopyasına ulaşmayı kabul etmiştir. Bu kabul aynı zamanda siyasi, iktisadi ve kültürel Batılılaşmanın ve ilerlemenin “taşıyıcı öznesi olarak devlete”, toplumu ve yaşadığı mekânı değiştirip dönüştürme hak ve sorumluluğunu verip dönemin reformlarına meşruiyet zeminini hazırlamıştır.⁶⁰⁷ Afife Batur'a göre, bu meşruiyet zemini ile devrimin ideolojisi belirlenmiştir. Aydınlanmacı ve pozitivist düşüncenin karakteristik özelliklerini taşıyan devrim ilkeleri, ideal toplumsal mekânın inşasında “yenilik, akılcılık, işlev, nesnellik; bilime ve teknolojiye ve ilerlemenin determinizmine inanç gibi çağdaş düşünce normlarını” getirmiştir.⁶⁰⁸

Cumhuriyet Dönemi'ni diğer dönemlerden ayıran en belirgin özellik, geleneksel toplumsal düzenden yeni ulusal kimliğe geçilmesidir. Çünkü Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki radikal reformlar, ideal topluma özlemin gerçeğe dönüşmesinin yollarını açan çabalardır. Yani ulusal kimlik ve egemenliğin tesisi, ideal toplumsal düzenin

⁶⁰⁶ Afife Batur, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 1382.

⁶⁰⁷ Alper Kaliber, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.110.

⁶⁰⁸ Batur, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, ss. 1383-1384.

gerçeğe dönüşmesidir. Bu dönüşüm, geçen bölümde ifade edildiği gibi birbirini takip eden zorunlulukların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Türk toplumunu Batılılaşma yolunda çağdaş uygarlığa ulaştırma idealleriyle; geleneksel toplum yerine modern kural ve kurumları yerleştirmek, yeni kuşakları çağın gereklerine göre yetiştirmek ve toplumsal mekânı buna uygun şekilde inşa ederek, gelenekten modern çağa geçişi sağlamaya çalışmıştır. Tüm bunlar, Cumhuriyet Dönemi'nin radikal reformlarının tarihsel zorunlulukların bir sonucu olduğunu göstermiştir. Cumhuriyet Dönemi öncesini yaşayanlar için bunlar devrimsel iken Cumhuriyet sonrası kuşağı için ise bunlar doğaldır.⁶⁰⁹

Cumhuriyet'in radikal devrimleri, kendi ulusal hedeflerini henüz gerçekleştirmemiş birçok ulus için bir ideoloji kaynağı olduğu iddia edilmiştir.⁶¹⁰ Nitekim dönemin siyasi yayınlarından biri olan *Kadro* dergisine göre bu devrimler yalnız milli tarihin değil, bütün insanlık tarihinin en önemli hareketlerinden biri olarak, dünyadaki diğer “insan kütlelerine yeni bir yol çizmekte ve yeni bir istikamet vermektedir.”⁶¹¹ Yapılan reformlarla dünyaya “yeni millet tipini”, “ideal”⁶¹² bir toplum örneğini, Türk milletinin göstereceği düşünülmüştür.

Hilmi Ziya Ülken tarafından çıkarılan *İnsan* dergisinde, yapılan reformların Türk Rönesans'ı olduğu, Tanzimat döneminde yapılması gereken Rönesans'ın ancak bir asır sonra yapıldığı belirtilmiştir. Türk Rönesans'ı,⁶¹³ kapalı mistik bir toplumdan dünyaya yeniden bakan ve bütün medeniyetlerin eserlerinden yararlanan dünya ölçeğinde bir bakış açısı getirmiştir. Bu açıdan Türk Rönesans'ının, toplumsal hayatla ilgisi zayıf olan “fani insan” düşüncesini değiştirerek, “yaratıcı kudreti bütün inkişafını kazanmış hakiki insan ve dünya cenneti” düşüncesini ortaya koyduğu iddia edilmiştir.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 522.

⁶¹⁰ Burhan Asaf, “Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi”, *Kadro*, Sayı 8, 1932, s. 39.

⁶¹¹ Şevket Süreyya, “Milli Kurtuluş Hareketinin Ana Prensipleri”, *Kadro*, Sayı 8, 1932, s. 12.

⁶¹² Hüseyin Kazım Kadri Bey için bu ideal, her milletin devam ve bekası olarak toplumsal bir hassasiyetten ortaya çıkmaktadır. “Her kavmin hayat ve beka sebebi olan ideal, umumi ve içtimai bir hassasiyetten sadır olur”. Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Millet'in Dirilişi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008, s. 417.

⁶¹³ Türk milletinin kurtuluş ve diriliş devri olarak görülen 20. yüzyıl, Karaosmanoğlu için ikinci bir Rönesans'tır. Ona göre, “Rönesans devri olan bu asra, gelecek tarihçiler Kemalizm çağı demekte asla tereddüt etmemelidirler”. Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, s. 38.

⁶¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, “Maksad”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 1, 1938, ss. 1-2; Yaşar Nabi, Cumhuriyet'in, ideal bir toplumu gerçekleştirdiğini şöyle belirtir: “Ahiretten başka düşüncesi olmayan bir ümmet kalabalığından yeryüzü ve millet kültürüne en yüksek derecesine sahip en gerçek manasıyla bir millet çıkarmak, bu ne akıl durduran bir harikadır.” Yaşar Nabi [Nayır], “Ata ve Mille”, *Kurun*, 21 Kasım 1938, s. 5; Nitekim bu harika vaziyette ilerlediği yol, asırlardan beri aradığı ve istediği cennete gittiği belirtilmiştir. Türkler için bu

Ülken, Batı dünyasının Rönesans'tan sonra Hristiyan kapalı medeniyetinin gittikçe dünyevileşen bir açık medeniyete dönüştüğünü, bundan dolayı Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan devrimlerin “bir medeniyeti bırakıp ötekine geçmek değil kapalı medeniyetin çerçevesini kırarak” çağdaş dünya medeniyetine katılmak anlamına geldiğini savunmuştur.⁶¹⁵ Fakat dönemin Batılı düşünürlerinden Hanri Laporte için bu durum tam tersidir. Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan devrimler, “bir medeniyetten öteki medeniyete geçmek” anlamına gelmektedir.⁶¹⁶ Yeni bir medeniyet olarak gösterilen Cumhuriyet, “kendisini, politik sivriliklerinin törpülenmesini sağlayan medenileşmek gibi bir üst ilke ya da idealin kozası içinde yerleştirmektedir.” Bu bağlamda, bir medeniyet projesi olarak Cumhuriyet reformları, Türk toplumunun yirminci asrın nimetlerine sahip olma ideali olarak izah edilmektedir. Bu medeniyet, ideal toplum için yaşam tarzı olarak amaçsal değil umut edilen yoksunlukları giderici araçsal bir nitelik taşımaktadır.⁶¹⁷

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında geleneksel kesimler tarafından geçmiş hayal edilirken yenilikçiler tarafından ise geleceğe dönük bir hayal kurulmuştur. Geleceğe dair kurulan hayal dünyası ütopyaların bir özelliği olan “umut” ile beraber devam etmiştir. Umudun içinde gerçekleştirilmesi düşünülen ideal bir toplumsal mekân bulunmuştur. Nitekim Fatmagül Demirel'e⁶¹⁸ göre Cumhuriyetin kurucu kadrosunun hep geleceğe dönük umutları vardır. Bu umutların özü, “çağdaş uygarlığa ulaşmış bir Türkiye” idi ve bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Demirel, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yeni gelecek umudu taşıyan bir kısım insanların hayata bakışlarını, kaygılarını, hayallerini ve umutlarını dönemin magazin dergileri üzerinden incelemiştir. Osmanlı geçmişi üzerinden ideal bir toplum tasarlanırken yeninin öznesi olan insanların, hayalleri ve umutları yansıtılmıştır.

Cumhuriyet'in erken döneminde yeni bir gelecek umudu taşıyan aydınların hayata bakışları, kaygıları, hayalleri Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlar tarafından ortaya konmuştur. Örneğin Karaosmanoğlu, Ankara'yı odak alarak yazdığı eserde, Cumhuriyet

cennet, birlik ve hürriyet toprağı Anadolu'dur. “Bu cennette Türkler kendileri buluşacaklara, kendileri için öleceklerdir. Bu cennet milli vatandır”. “Mustafa Kemal”, *Yücel*, Cilt 13, Sayı 74, 1941, s. 77.

⁶¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Tanzimat'a Karşı”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 1, 1938, ss. 7-14.

⁶¹⁶ Hanri Laporte, “Kamal Atatürk'ün Memleketinde”, *Hakkın Sesi*, 17 Şubat 1936, s. 1.

⁶¹⁷ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*, Cilt 5, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 543.

⁶¹⁸ Fatmagül Demirel, *Cumhuriyet Kurulurken Hayaller ve Umutlar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2019.

Dönemi'ndeki idealleri ve toplumsal gelişimi ortaya koymuştur. 'Kadrocu hareketin'⁶¹⁹ önde gelen yazarlarından olan Karaosmanoğlu, gözlemlediği gerçekliğin yanında "kadrocu görüşle bir ütopyayı, ulaşılmasını istediği ideal Ankara'yı anlatmıştır".⁶²⁰ Ona göre Ankara, gelecekte ulaşılacak istenen ideal toplumsal mekân yani bir ütopyadır. Geleceğin ideal toplumsal mekânı Ankara'da kurgulanırken bu durum, geçmişe özlemi değil geleceğe dönük arayışı ve umutları somut olarak inşa etmek anlamına gelmiştir.

Cumhuriyet'in geleceğe yönelik arayışların başlangıç noktasını oluşturması aynı zamanda toplum için yeni bir eğitim düşüncesinin somutlaştığı noktadır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ve aydınları için "gelecek" öngörüsüyle devlet ve toplum, pozitif bilim ve bu doğrultudaki eğitimle şekillendirilecektir. İlerleme ve çağdaş uygarlığa ulaşma idealinde pozitif bilim bir anahtardır. Çağdaş uygarlığa ulaşmada en önemli atılım eğitimle yapılarak, bilimin ışığı altında toplumun aydınlatılmasıdır. Bilimin aydınlatıcı ışığıyla özgürleşen bireyler, "Platon'un mağara metaforunda tanımladığı bireyler gibi, mağaranın içine (ülkelerine) geri dönerek ve bu ışığı ülkenin her köşesine götürmeyi" amaç edineceklerdir.⁶²¹

Cumhuriyet'in eğitim alanındaki icraatları ise Mehmet Emin Bey'e göre ilerleme ifadesi ile tarif edilmeyecek kadar büyüktür. Bunun asıl sebebi sosyal mekândaki değişiklik ve bunu meydana getiren devrimlerdir.⁶²² Nitekim uygulanan devrimlere, kentler ve kasabalar üzerinden bakıldığında bile Türkiye'nin çehresinin büyük ölçüde değiştiği görülür.⁶²³ Falih Rıfkı Atay ise Cumhuriyet'in icraatlarıyla Anadolu'nun harap çehresinin değiştiğini şöyle belirtir: "Ankara'ya doğru gelenler, umumi bir memleket inşasının insicamlı manzarasını görürler ve içlerinde milli kudret itikadı her türlü tereddüt

⁶¹⁹ Kadrocu hareket, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında merkez-çevre dinamiğini ortaya çıkartan bazı toplumsal olaylar sonrası gelişmiştir. Bkz. Ayşe Kadioğlu, "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetinin Açmazları", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 208; Ayrıca Kadrocu hareket, "Türk inkılabının kendine özgü ve dünyada eşi benzeri bulunmayan özelliklere sahip olduğu" tezini savunan, resmi ideolojiyi açıklamaya ve yaymaya çalışan bir harekettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Özcan, "Kadro Akımı Üzerine Sosyolojik Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1992, ss. 97-130.

⁶²⁰ Atilla Özkırımlı, "Ana hatlarıyla Edebiyat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, s. 586.

⁶²¹ Öztürk, a.g.m., s. 496.

⁶²² Mehmet Emin, "Cumhuriyetin Maarif Zaferi", *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, ss. 1111-1119.

⁶²³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s.130.

ve zaafı kökünden giderir. Memleketi dolaşmak eskiden, ümitsizlik ve yeise düşürürdü; şimdi, ümitsiz ve meys olanları tedavi ediyor.”⁶²⁴

Cumhuriyet’in on beşinci yılında Şükrü Kaya’nın Ankara’da ifade etmiş olduğu nutukta, Türkiye’nin bütün müesseseleriyle geleceğinden emin bir millet olarak ideal bir topluma dönüştüğünü belirtir. Bunu: “Medeni ihtiyaçlara cevap verecek tesisatı her gün artıran kasabalar ve şehirler; geliri, refahı, irfanı daimi bir kalkınma ve hareket mevzuu olan Türk köylüsü. Medeni, içtimai hak ve hürriyetlerine sahip, vatanını, milletini, cumhuriyeti seven şuurlu ve fedakâr, atisinden [geleceğinden] emin bir millet. Hudutları mahfuz, toprakları çalışılan ve işleyen şen ve huzurlu bir vatan”⁶²⁵ şeklinde ifade etmektedir. Şükrü Kaya, ideal toplumsal mekânın üç önemli esasını; medeni şekilde imar edilmiş kentler ve kasabalar, ideal vatandaş ve sınırları korunan, toprakları işleyen ideal devlet (vatan) olarak belirlemiştir. Mustafa Şekip’in üzerinde durduğu “hüzün ile seyredilen bir dünya yerine”⁶²⁶ imar edilmiş vatan toprakları üzerinde modern kentler, trenler, fabrikalar artık seyredilmektedir. Nitekim Namık Kemal’in tarif ettiği “mukaddes vatan”, değişen zaman ile artık Türk toplumunda çağdaş bir hale dönüşmüştür. Dolayısıyla vatan ile toplumun, çağdaş bir özellik alması başlıca ideal olarak görülmüştür. Bu ideal, ilerlemeci görüş ve yaklaşımlarıyla dönemin seçkinlerine aittir.⁶²⁷

2.2. Cumhuriyet’in Mekânsal Politikaları

Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte ulus devletin kurumsal ve mekânsal olarak inşa süreci de başlamıştır. Tekeli için Cumhuriyet’in ilan edilmesi, “hem bir başlangıcı hem de bir kopuşu” ifade etmektedir. Ona göre, Cumhuriyet bir iddianın adıdır. Bu iddia ise “bir köktenci modernite projesi olarak sanayi öncesi imparatorluktan yeni bir ulus devlet çıkarmayı, tebaadan özgür bir yurttaş çıkarmayı” amaçlamıştır. Cumhuriyet, bu yönleriyle önemli kopuşun ifadesidir. Fakat Cumhuriyet’in öncü kadrosu, Osmanlı’da süregelen modernleşme hareketinin içinde yetişen, ulusal bir ideali gözeterek bilim ve

⁶²⁴ Falih Rıfkı Atay, “Memleketçi Gençlik”, *Ulus*, 6 Kasım 1938, s. 8.

⁶²⁵ Şükrü Kaya, “15 inci yıl kutlama töreni Şükrü Kaya’nın mühim bir nutkuyla açıldı”, *Ulus*, 29 Ekim 1938, s. 6.

⁶²⁶ Mustafa Şekip, “İnkılabımızın Hayati, Ruhi Mahiyeti”, *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, s. 934.

⁶²⁷ Dönemin seçkinleri, ilerlemeci görüşleriyle birçok reformlara destek olmuşlardır. Nitekim “Halkevleri gibi eğitim ve siyasi iletişim araçlarıyla toplumsallaştırmaya” çalışmışlardır. Bu eğitim araçları ile yeni bir toplum oluşturmak isteyen Cumhuriyet seçkinlerinin idealinde topyekûn eğitilmiş bir ulus vardır. Joseph S. Szyliowicz, “Political Participation and Modernization in Turkey”, *The Western Political Quarterly*, Vol. 19, No. 2, 1966, s. 272.

tekniği ön planda tutmuş kişilerdi. Bu ise bir sürekliliği ortaya koymaktadır.⁶²⁸ Bu bağlamda Cumhuriyet'in öncü kadrosu, ulus devlet inşa projesini gerçekleştirmek ve ülkeyi ideal toplumsal mekân haline sokmak için kapsamlı reform ve imar çalışmalarına girişmiştir.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Türkiye'nin Batılılaşma çabaları içinde mekânsal örgütlenmeler ve düzenlemelerde önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni değişiklikler Osmanlı'ya göre daha radikal gerçekleşmiştir. Ankara'nın yeni başkent olarak seçilmesinin ardından 1926 yılı sonrası, Ziya Gökalp tarzı "sentezci Batılılaşma"nın yerini, Batı'ya tam olarak yönelme almıştır. Tekeli, bu yeni değişimin "difüzyonist bir Batılılaşma" değil, bütüncül bir modernleşme projesi olduğunu belirtir. Aynı zamanda Batı'nın yönlendirmesinden de kurtulmayı içererek "Batı'ya rağmen Batılılaşma" hedefi çizilmiştir.⁶²⁹ Kısacası Türkiye'nin Batılılaşmasında maksat, "Batı'nın tahakkümünden kurtulma emelinden başka bir şey değildir. Yeni devlet merkezi de daha Şark'ta, Anadolu'nun ortasında"⁶³⁰ kurulmuştur.

Cumhuriyet'in çağdaşlık anlayışı içerisinde kent planlama uygulaması ve belediye yönetiminin kurumsallaştırılması, radikal modernleşme projesi olarak ifade edilir.⁶³¹ Bu radikal modernleşme projesinde mekânsal düzenleme öğeleri önemli yer tutmaktadır. "Gözle görünür siyasetin" gücünü kavramış olan Cumhuriyet rejimi, Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, eski kurumların kapatılmasından yeni kurumların açılmasına, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinden nüfus mübadelesine kadar birçok mekânsal düzenlemeye girişmiş ve "insan-mekân ilişkisine yeni bir şekil" vermek istemiştir. Bu gözle görünür uygulamalar Osmanlı dönemine ait sembollerden, anlam ve yapılardan kopuşu ifade ederken yeni dönemin düşünsel yapısını da ortaya koymayı amaçlamıştır.⁶³²

Tekeli, radikal modernleşme projesi olarak Cumhuriyet'in "iki farklı düzeyde mekânsal strateji izlediğini" belirtir. İlk olarak "ülke topraklarının bir ulus devlet mekânına dönüştürülmesi" hedeflenmiştir. Bunun için Ankara başkent olarak seçilmiş,

⁶²⁸ İlhan Tekeli, *Modernizm Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 156.

⁶²⁹ Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", s. 145.

⁶³⁰ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., s. 414.

⁶³¹ Tekeli, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, s. 74.

⁶³² Uluengin, Turan, a.g.m., s. 383.

ülke mekânı demiryolu ağı ile birbirine bağlanarak sanayileşmeye çalışılmıştır. “Anadolu’nun bütün kentlerinde kurulan Halkevleri ile modern yaşam ve değerlerin” her tarafa yayılmasına çalışılmıştır. İkinci olarak, kentsel mekânların modernliğin yerine dönüştürülmesidir. Kentlerin ideal bir şekilde çağdaş uygarlığın ve yaşamın mekânlarına dönüştürülmesi ilk olarak Ankara’da başlatılmıştır. Ankara, Ebenezer Howard’ın ütopyası olan *Bahçe Kent*, Camillo Sitte’nin *Tarihsel Kent* düşüncesinden etkilenmiş olan H. Jansen’in hazırlamış olduğu plana uygun olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Başlangıçta Ankara’da uygulanan mekânsal düzenlemeler, yasal ve kurumsal reformlarla birlikte bütün ülke mekânına uygulanmaya çalışılmıştır. 1930 yılında çıkarılan “Belediye ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunları”, “Yapı ve Yollar Kanunu” gibi yasal düzenlemelerle Cumhuriyet’in ideal toplumsal yaşam ve mekânları oluşturulmak istenmiştir.⁶³³

Cumhuriyet idaresinin mekânsal stratejilerinden en önemlisi, başkentin Ankara’ya taşınmasıdır. İstanbul yerine Ankara’nın başkent olarak seçilmesi, dönemin en radikal kararlarından biri olmuştur. Çünkü İstanbul, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren yoğun şekilde reform ve düzenlemelere sahne olmuş bir mekândır. Batılılaşmanın ilk mekânsal uygulama alanı olarak İstanbul, Osmanlı bürokrat ve aydınları için önem arz ederken Cumhuriyet idarecileri için Osmanlı’nın yozlaşmış Batılılaşması olarak görülmüştür. Gerçek Batılılaşmadan uzak olduğu, ulusalcı bir değişimin İstanbul’da gerçekleştirilmesinin zor olduğu düşünülerek ideal kentin Ankara’da inşa edilmesi istenmiştir. “Anadolu’nun ortasında, yozlaştırıcı etkilerin uzağında, Ankara’da gerçekten aydınlanmış bir ulus devlet” oluşturulması hedeflenmiştir.⁶³⁴

Kadriye Hüseyin’in belirttiği gibi “iki deniz arasında kaim bulunan ve Osman Gazi’nin tasavvur ettiği üzere, harikulade bir yüzüğe yerleştirilmiş kıymetli bir taş benzeyen bu şehir [İstanbul], bütün hırs ve emellere hedef teşkil edeceğinden, artık İslam âleminin mefkûresini müdafaa etmek imkânına sahip değildir”.⁶³⁵ Bu açıdan Ankara, geçmişin temsillerinden uzak, geleceğe yönelik devrimlerin mekânı olarak kurgulanmıştır. Bu durum ütöpik olarak geçmişe özlem duyulan [regresif] yaklaşım değil geleceğe yönelik [progresif] bir yaklaşımı göstermiştir. Nitekim Tekeli, geleceğe dönük

⁶³³ Tekeli, *Tasarım Mimarlık ve Mimarlar*, ss. 221-222.

⁶³⁴ Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, ss. 145-146.

⁶³⁵ Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara’dan Mektuplar*, çev. Necmeddin Sahir Sılan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 70.

olmayı geçmişin ve “yakın çevrenin şartlandırmalarından kurtulmaya çalışarak imgelemin (muhayyile) imkânlarını yeterince kullanmak ve bunu uygulamak için uğraşmak eyleminin bilinçleştirici, yaratıcı dolayısıyla devrimci özelliklerinden faydalanma”⁶³⁶ olarak açıklamaktadır.

Dönemin kültür dergilerinden biri olan *Yücel*, geleceğe dönük olan Cumhuriyet devrimlerinin, on beş yılda gerçekleştirdiği değişimleri resimlerle göstermeye çalışmıştır. Yapılan devrimlerle halk, giyiniş ve düşünüşleriyle medeni bir toplum haline girmeye başlamış, kadınlar her alanda fırsat eşitliğini yakalamış, hurafelerle değil bilimle uğraşan bir toplum meydana gelmiştir. Sanat ve eğlencede modern bir tarz benimsenmiştir. Geçmiş dönemlerin intizamsız yolları ve yavaş vasıtaları yerine yurdun her tarafında yollar ve hızlı vasıtalar almış, kentler modern şekilde imar edilmiştir.⁶³⁷ Anadolu’nun kentlerine ulaşım zorluğu Cumhuriyet sonrasında giderilmiş, sosyal bir hareketlilik başlamıştır. Nitekim Niyazi Hüsni’ye göre Cumhuriyet’in onuncu senesine gelindiğinde, sosyal hareketliliği arttıran ulaşım ve iletişim araçları geçmişle kıyas edilemeyecek kadar artmıştır. Örneğin Cumhuriyet öncesinde, İstanbul sakini için Paris’e veya Londra’ya gitmek Sivas’a gitmekten çok daha kolaydı. Bu yeni dönemde artık, Anadolu kentlerine ulaşım kolaylaşmış ve sosyal hareketlilik artmıştır.⁶³⁸

Dönemin mimarları da mimarideki inkılapla devrimlerin destekleyicisi olarak hizmet etmişlerdir. Mimar Celal, “bütün dünya gözü önünde herkesi imrendiren, tekrar yepyeni bir medeniyetin kurulma hamleleri” olan Cumhuriyet ile yeni ve milli bir sanat anlayışının ortaya konulmasını gerekli görmüştür. İnkılap nesli bu yeni sanatı, yabancıya beğendirmek amacıyla değil, aksine “Türk’ün özge yaradılışının medeni olduğu için, üstün bir sanat ve üstün bir zevki olduğu için yapacaktır”.⁶³⁹ Yeni bir mimarlık anlayışı ile ölümsüz eserlerle durmayarak geleceğe yürüyecektir. Mimar Behçet ve Bedrettin⁶⁴⁰ “yeni harf, yeni lisan, yeni tarih gibi yeni mimarlık yeni Türk mimarlığı için bir sanat seferberliği yapmalıyız” diyerek geleceğe dönük çabalarını ifade etmişlerdir. Bunun için vatan topraklarında bulunduğu mekâna uygun modern ve milli binalar yapmak

⁶³⁶ İlhan Tekeli, *Akılcı Planlamadan bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 80.

⁶³⁷ “On Beş Yılın Destanı”, *Yücel*, Cilt 8, Sayı 45, 1938, ss. 127-147.

⁶³⁸ Niyazi Hüsni, “Cumhuriyet Münakaleciliğinin Milli Cemiyetleşmedeki Rolü”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 241-144.

⁶³⁹ B. O. Celal, “Büyük İnkılap Önünde Milli Mimari Meselesi”, *Mimar*, Sayı 6, 1933, ss. 163-164.

⁶⁴⁰ Behçet ve Bedrettin, “Mimarlıkta İnkılap”, *Mimar*, Yıl 3, Sayı 8, 1933, s. 247.

gereklidir.⁶⁴¹ Onlara göre, nasıl ki “bir Çinliyi bir Fransız’dan bir Almanı bir Türk’ten ayırmak” mümkünse “bir Viyana mimarisini bir İstanbul mimarisinden, bir Fransız mimarisini bir Rus mimarisinden ve hatta bir İstanbul binasını bir Ankara binasından ayırmak lâzımdır.” Yeni yetişecek mimarların eserleri sayesinde yapılan inkılaplar daha iyi görünecektir. Behçet ve Bedrettin⁶⁴² için “Bugünün Türk mimarı ahirette değil, bu dünyada, başka topraklarda değil, kendi öz topraklarında saadet ve neşesini yaratacak, saadet ve neşesini hissedeceği vakitlerin yaklaştığını biliyor”. Çünkü dönemin *Mimarlık*⁶⁴³ dergisindeki bir yazıda; Cumhuriyet’in inkılapları başta Ankara, İstanbul ve Bursa olmak üzere birçok kentte Türk sanatkârları tarafından eserlendirilmektedir. Bununla birlikte on beş yıl içinde yapılan inkılaplarla halk, her sahada “medeni bir devrin mutlu günlerini” yaşamaktadır. Geçmiş dönemlerin kötü günleri, her yerden silinmiştir.

“O çağlarda şehir ve kasabalardan köylere kadar düzgün yollar olmadığı gibi şehir ve kasaba yolları da kışın çamurdan yazın tozdan geçilmez bir halde idi. Su ve lağım tesisatı iptidai bir biçimde olsun bir iki büyük şehirden başka hiçbir şehir ve kasabada yapılmamıştı. Büyük köprüler pek az memleketlerde kurulmuştu. Evler plansız gelişmiş, güzel ve gayri sıhhi inşa edilirdi. Güneş görmez odalı, basık tavanlı, toprak tabanlı kerpiçten mamul, ayak yolsuz yapılan acayip bir şekil çeşit çeşit evler içinde oturanların sıhhatini hırpalamaktan gayri bir fayda sağlamazdı. Çünkü insanı yaşatacak her şeyden önce hava, su ve güneştir. (...) [*Cumhuriyet Dönemi’nde ise bu durum değişmiştir*]. Merkezden muhite doğru yapılan bayındırlık hareketleri harabeleri mamure haline kalbetmiştir [*değiştirmiştir*]. Bayındır Ankara’nın geniş asfalt yolları, parkları, stadyum ve hipodromu, fenni mezbahası, modern fidanlılığı, Çubuk Barajı. İstanbul’un Taksim Bahçesi, Edirnekapı Caddesi, Eminönü alanı, Ankara Caddesi’nin asfaltı, Atatürk Köprüsü. İzmir’in parkı, fuarı, güzel yolları ...”⁶⁴⁴

İller ve Belediyeler Dergisi’ndeki bir yazıda, şehircilik ve mimarlık bir tür belediyecilik ilmi halinde genişlemektedir. Şehircilik alanında eğitim gören Cumhuriyet’in yeni nesli belediyelerde görev alarak Anadolu şehirlerini dünyanın en güzel beldesi haline getireceklerdir. Türk şehirciliği ile “yeni doğacak Anadolu şehirleri

⁶⁴¹ Behçet ve Bedrettin, “Mimarlık ve Türklük”, *Mimar*, Yıl 4, Sayı 1, 1934, ss. 17-20.

⁶⁴² Behçet ve Bedrettin, “Türk İnkılâp Mimarisi”, *Mimar*, Yıl 3, Sayı 9-10, 1933, ss. 265-266.

⁶⁴³ *Mimar* dergisinde Türk inkılâbının geçmiş dönemlerden farklı olarak kendine has bir karakter taşıdığı belirtilmiştir. “Bu inkılâp ne Orhon Türklerinden Kutlu hanın yirmi beş kişi ile dağa çıkmasına, ne Selçukîlerin aslanlar dolu devirlerine, ne de Osmanlıların istiklâline benzer. Cumhuriyet devri Türkün rasyonel karakteristik bir inkılâbıdır. Faşistlik sosyalistlik gibi rejimlerin bile kendilerine göre hususiyetli eserlerle İtalyan, Rus sanatkârları tarafından eserlendirildiği bir devirde Türk İnkılâbı da Türk sanatkârları tarafından eserlendirilecektir.” *Mimar*, “Cumhuriyetin On Senelik Sanat Hayatı”, *Mimar*, Sayı 9-10, 1933, s. 264.

⁶⁴⁴ Kemal Akman, “Yeni Günün Her Bakımdan Taze Faydalı Eserleri”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 182, 1939, ss. 84-86.

dünyanın emsalsiz bir cenneti haline gelecektir”.⁶⁴⁵ Cumhuriyet Dönemi’nde Anadolu, cennet kadar güzel modern şehir, kasaba ve köylere sahip olacağı düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle Atatürk, “Türk ülkesi içinde köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün şehirlerin” bayındırlığını önde tutulan bir amaç olarak görmüştür. Ona göre “Türk’e ev ve bark olan her yer sağlığın, temizliğin, güzelliğin, modern kültürün örneği olacaktır”.⁶⁴⁶

Modern kültür ve geleceğe dönük olan Cumhuriyet Dönemi’nin mimari ve şehircilik alanındaki devrimci çabaları, “millî bağımsızlık, gurur ve ilerlemenin ifadeleri olarak” benimsenmiştir. Türkiye’de gözle görünür siyasetin kentsel mekân ve yapılarıdaki temsili “otoriter ulus devletlerin modernleştirici elitler tarafından tasarlanan ve uygulamaya konan resmi bir programı” şeklindedir.⁶⁴⁷ Cumhuriyet rejiminin modern kentler inşa etmeyi hedeflemesi, geleceğe yönelik bir muhayyilenin (imgenin) gerçekleştirilmesi ile birlikte güçlü bir temsil oluşturma anlamına gelmiştir.

2.3. Cumhuriyet Dönemi Kent Planlamaları

Cumhuriyet Türkiye’sinde modern anlamda kentsel planlama çalışmaları ilk olarak rejimin simgesi olması istenen başkent Ankara’da başlamıştır. Ankara’nın imarı Cumhuriyet Dönemi’nin ilk ve önemli mekânsal yansımasıdır. Cumhuriyet’in ilanıyla aynı zamanda Ankara’nın başkent ilan edilmesi radikal bir karar olmuştur. Bu kararın ardından Ankara’nın İstanbul ile boy ölçüşebilen modern bir kente dönüştürülmesi, yeni rejimin başarısıyla özdeşleşmiştir.⁶⁴⁸ Burada yaşanacak “başarısızlık, rejimin başarısızlığı olarak görülecekti.”⁶⁴⁹ Diğer anlamda, “manevi referanslardan kurtulmuş ve böylece laikleşmiş”⁶⁵⁰ bir toplum tasarımı, Ankara’nın planlama çalışmalarında etkili olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında yürürlükte olan yasaların, ideal olarak başkentin imarı için elverişli olmaması bir dizi yeni yasanın çıkartılmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü bu ilk yıllarda henüz planlama faaliyetlerinin başlamadığı ve hukuki düzenleme olarak ise halen 1882 yılından beri yürürlükte olan yollar, yangın yerleri ve

⁶⁴⁵ Enver Behnan Şapolyo, “Urbanizm ve Belediyelerimiz”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 6, 1946, ss. 205-206.

⁶⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 6, 01.11.1935, s. 3.

⁶⁴⁷ Bozdoğan, a.g.e., ss. 22-23.

⁶⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Türkiye’de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 1609.

⁶⁴⁹ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”, *Yapı Dergisi*, Sayı 291, 2006, s. 40.

⁶⁵⁰ Göle, a.g.m., s. 79.

binalara ilişkin hükümleri kapsayan Ebniye Kanunu'nun uygulandığı dönemdir. Kentsel mekâna yönelik hukuki düzenlemeler ilerleyen yıllarda yapılmıştır.⁶⁵¹ Nitekim 'Dersaadet Belediye Kanunu' örnek alınarak çıkartılan 'Ankara Şehremaneti Kanunu' başkentin imarını hızlandırmıştır. 1925 yılında Ankara Belediyesi'ne dört milyon metrekare alanı kamulaştırma yetkisi verilmiştir. Bununla çağdaş ve uygar bir kent oluşturmaya yönelik imar çalışmaları kolaylaştırılmıştır.⁶⁵²

Ankara'nın planlaması için açılan yarışmayı Herman Jansen kazanmıştır. Başkent'in imar planlama çalışmaları Cumhuriyet idarecileri tarafından bir uygarlık atılımı olarak görülmüş ve tüm kentleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı "Belediyeler Kanunu" ve 1593 sayılı "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ile belirli büyüklükteki belediyelerin imar planı yapmaları zorunlu hale getirilmiştir. Belediyelerin mali kaynaklarının yetersizliği gibi nedenlerden ötürü yeni örgütlenmelere ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla 1935 yılında dönemin İçişleri Bakanlığı bünyesinde Belediyeler İmar Heyeti, Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde Şehircilik ve Fen Heyeti kurulmuştur. 1933 yılında Belediyeler Bankası ile mali altyapı oluşturulmuş ve aynı yıl çıkarılan "Yapı ve Yollar Kanunu" ile mekânsal planlamaların kurumsal çerçevesi oluşturulmuştur. Bu kurumsal çerçeve içinde imar planlama çalışmaları merkezi eğilimlere göre yapılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında yabancı planlamacılara başvurulmuştur. Ankara ile birlikte altı kentin planlamasını Herman Jansen yapmıştır. İstanbul ve Bursa'nın imar planını Henri Prost, Erzurum ve Trabzon'un planını ise Jak H. Lambert ve bazı diğer kentlerin imar planlamalarında Gustav Oelsner, Ernst Egli gibi plancılar çalışmışlardır. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kent planlaması konusunda Belediyeler Bankası ve Belediyeler İmar Heyeti, İller Bankası adı altında birleştirilmesi mali anlamda çok etkili olmamıştır. 1956 yılından sonra ise Adnan Menderes'in radikal imar çalışmalarıyla kent planlama çalışmaları farklı bir düzeye geçmiştir.⁶⁵³ Bu yıllarda çıkarılan imar ve istismak kanunları ile eskinin yıkılıp yeninin yapılması ön plana çıkmıştır.

Belediyelerin imar faaliyetlerinde Cumhuriyet rejiminin simgeleştirilmesi, modern kent hayatının yerleştirilmesi, kentlerde sağlık koşullarının iyileştirilmesi ön

⁶⁵¹ Zerrin Toprak, *Kent Yönetimi ve Politikası*, 9. b., Ankara: Siyasal Kitapevi, 2016, s. 72.

⁶⁵² Cevat Geray, vd., "Şehircilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 2358.

⁶⁵³ Tekeli, İlkin, a.g.m., ss. 1609-1610.

plana çıkmaktadır. Bu dönemde bütün kentlerde uygulanan, döneme özgü simgesel yapılar ve mekânsal düzenlemeler vardır. Özellikle Demokrat Parti dönemine kadar yoğun şekilde uygulanan mekânsal düzenlemeler, “büyük kentlerde kentin ana caddesi üzerinde bir Cumhuriyet Meydanı ve bu meydanın ortasına yerleştirilen Atatürk heykelinden oluşmaktadır. Hükümet Konağı, Belediye ve Halkevi binaları dönemin simgesel yapılarındandır. Çevresel düzenlemelerde park ve bahçeler ise çağdaş girişimlerdenidir. Kentlere çağdaş görünüm kazandırmak için girişilen faaliyetler simgesel yapıların inşası, yeşil alan düzenlemeleri olduğu gibi elektrik, su ve yol çalışmaları olmuştur. Kentlerin geleneksel görünümünü değiştirmek için asfalt ve kaldırımlı yol çalışmaları ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Birçok kentte ana yolların iki tarafı ağaçlandırılarak düzenlenmiştir. Sonuç olarak bu dönemde kaldırımlı ve parke döşemeli yollar, modernliğin icabı olan uygulamalardır.⁶⁵⁴

Kentlere modern bir düzen getirme çalışmaları Ankara dışında İstanbul, Bursa ve İzmir gibi yerlerde daha etkin şekilde yapılmıştır. “Cumhuriyet’in kent planlama tarihinin başlangıcı genellikle Ankara’nın planlaması ile özdeşleştirildiği halde, kapsamlı bir şehircilik planı hazırlanması için ilk girişim[in] İzmir için”⁶⁵⁵ yapıldığı belirtilir. Bu bağlamda İzmir, Cumhuriyet yöneticilerinin Ankara dışında önem verdiği bir kentti. Bunun için kentin, Kurtuluş Savaşı sonrası çağdaş şekilde imarına önem verilmiştir. İzmir’e gösterilen özel ilgi, “Osmanlı döneminin canlı, kozmopolit ve ışıltılı liman kenti imajının, çağdaş Cumhuriyet kenti imajının gerisine itilmesi isteği vardır”. Özellikle 1931-1941 yılları arasında görev yapan Dr. Behçet Uz, kentin modern ve sağlıklı bir şekilde planlamasına önem vermiştir. Raymond Danger, Henri Prost ve Le Corbusier gibi modern mimarların üzerinde çalıştığı imar planı kentin çağdaş bir görünüm kazanmasında önemli rol oynamıştır.⁶⁵⁶

Özellikle R. Danger ve H. Prost tarafından (1924-1925) hazırlanan İzmir’in ilk planı, kenti bir bütün olarak ve modern şekilde düzenleyen bir plandır. Bu planlama ile amaçlanan şey, yangın alanlarının yeniden imarıyla birlikte kentin ekonomisinin yeniden canlandırılması, işlevsel ve mekânsal düzenin sağlanmasıydı. Bu amaçlar doğrultusunda liman, endüstri bölgesi ve demiryolu hatları düzenlenmiş, yeni konut alanları ‘bahçe-

⁶⁵⁴ Batur, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, s. 1384.

⁶⁵⁵ Cana Bilsel, “İzmir’de Cumhuriyet Dönemi Planlaması (1923-1965): 20. Yüzyıl Kentsel Mirası”, *Ege Mimarlık*, Yıl 19, Sayı 71, 2009, s. 12.

⁶⁵⁶ Batur, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, ss. 1385-1386.

kent' modeline uygun olarak planlanmıştır.⁶⁵⁷ Geniş yollar, düzenli caddeler ve yeni altyapı çalışmalarıyla geleceğin İzmir'i "temiz bir çehre arz edebilecek" ve "herhangi muasır bir Avrupa şehri ayarında" görünüm kazanacaktır.⁶⁵⁸ 1931 yılında Dr. Behçet Uz'un belediye başkanlığı görevine gelmesiyle mevcut plan revize edilmiştir.⁶⁵⁹ Uz, kentnin sadece modern görünümüyle değil sağlık yönüyle de ilgilenmiş ve İzmir, kent sağlığı sorunlarının çözümü noktasından o dönemin örnek kenti olmuştur.⁶⁶⁰ Uz'un Kültür Park uygulaması ve yangın alanlarının planlaması en önemli çalışmaları arasında yer almıştır.

Dr. Behçet Uz, "yangın yerini düzenleyecek, şehrin bütün çirkinliklerini ortadan kaldıracak, bunların yerine kültür eserlerini ikame edecek olan Kültür Park'ın"⁶⁶¹ temel atma töreninde bu yerin, İzmir'e modern bir görünüm kazandıracağını, halkın sağlığını ve kültürel ihtiyaçlarını temin edeceğini belirtmiştir.

"Bu yer bir sene evvelisine kadar yıkık duvar, yer yer çukurlar, kuyu ve bataklıklarla çok korkunç ve sağlığa çok zarar veren bir yerd. Burasını düzeltmekle şehir için ettiğimiz ilk istifade, şehrin içindeki büyük bataklığı kurutmakla başlıyor. (...) Görüyorsunuz ki geçen senelerin korkunç manzarası yerine munis bir ova manzarası geçmiş bulunuyor. Burası duvar ve tel örgülerle beraber meydana çıktıktan, yollarını gösteren ve parkın yangın yeri arsalarını ve bayındırlığını daha derli toplu bir hale sokmuş olmasıdır. Etraf iyice tetkik edilecek olursa, meydana getirmeye çalıştığımız bu eserin İzmir'in bayındırlığı için ne kadar isabetli ve yerinde olduğu derhal teslim edilir. Güzel ve modern evlerle süslenen yeni caddeden geçerek buraya geldik. Yer yer yükselen şu binalara bakınız. Bunlar son dört yıl içinde meydana gelen Cumhuriyet eserleridir. (...) Altı yılda programladığımız Kültür Park, İzmir şehrinin ve onu içten ve dıştan ziyaret edeceklerin pek çok şeyler öğreneceği hareketli ve safalı bir park olacaktır. Yalnız ağaç yeşilliği ve park ziyahı artık yeni neslin ihtiyaçlarını tatmin edemiyor ve gözleriyle gönüllerini doyurmuyor. Yeni nesli yetiştirir ve onları geleceğe hazırlarken çok yenilikleri de yüz [göz] önünde tutmak üzerindemiz. Bebekler temiz havası ile büyüdükları bu parktan her yaşta istifadeler edecekler, gençler sporun her çeşidini ve onun ulusal yüksek hedefinin tadını burada tadacaklar, işçilerimiz ve her sınıf halkımız güzel, terbiyevi ve en nezih eğlencelerle çalışma randımanlarını arttıracaklar, daha sağlam ve neşeli olacaklardır."⁶⁶²

Park yerinin daha önce yangın bölgesi olarak sağlıklı ve "yeni rejimin sembollerıyla yüklü bir parka dönüştürülmesi kentsel mekânın millileştirilmesi sürecinin

⁶⁵⁷ Bilşel, a.g.m., 2009, s. 12.

⁶⁵⁸ Kami Refet, "İzmir'in İmarı Hakkında", *Mimar*, Sayı 7, 1931, s. 230.

⁶⁵⁹ Bilşel, a.g.m., 2009, s. 13.

⁶⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Behçet Uz, "İzmir Urayının Çalışması", *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 6, 1935, ss. 42-59.

⁶⁶¹ "Bayındırlığa Doğru", *Yeni Asır*, 2 Ocak 1936, s. 1.

⁶⁶² Behçet Uz, "Kültür Park Nasıl Başarılacaktır", *Yeni Asır*, 2 Ocak 1936, s. 2.

en önemli adımı”⁶⁶³ olmuştur. İçerisinde spor, eğlence ve çeşitli kültürel faaliyetlerin icra edileceği şekilde tasarlanan park, rejimin simgeleriyle donatılmıştır. Halkın nefes alacağı modern kamusal bir park olan bu yer, sağlıklı bir insanın nasıl olacağına dair fikir vermiştir. Başlangıçta sağlıklı bir çevre düzenlemesi olan Park; müzeleri, modern eğlence yerleri, yeşil alanları, hayvanat ve botanik bahçeleriyle modern hale dönüşmüştür. Nitekim *Yeni Asır* gazetesinin ilk sayfalarında bu dönüşüm, medeniyetin canlı bir ifadesi şeklinde anlatılmıştır.

“Kurtuluştan sonraki yıllarda İzmir kasvetli harabeleri içine gömülmüş bir şehir halindeydi. Yangınlar gözün alabildiği kadar uzayıp gidiyordu. Akdeniz’in incisi diye övdüğümüz bu sevimli şehir harap vandalizminin enkazından ne vakit sıyrılacak, eski güzelliğini nasıl bulacak diye düşünüyorduk. Bu üzüntünün belki nesillerce süreceğini zannedenler vardı. (...). Medeniyetin en canlı ifadesi muasır görüş, seziş, duyuş şartlarına uygun ağaçların, ruha neşe ve hayat katan bahçelerin çiçek kokuları arasında yükselecek olan terbiye, kültür müesseseleri, eğlence ve atış yerleri sağlık ve Atatürk inkılap müzeleriyle bütün Ege’nin yüzünü ağartacaktır. Bu müesseseler den her birinin önemi, elle tutulur haldedir. Bilhassa Atatürk inkılap müzesinin gençliğe bir inkılap kürsüsü vazifesini göreceğine eminiz.”⁶⁶⁴

Bu park, Cumhuriyetin kolektif bilinçteki mekânı olarak görülmektedir. Cumhuriyet’in ilk zamanlarında ütöpik modernist ideallerin yansıması olan bu park, “ekonomik ilerlemenin modernist bir mimarlık ortamı içinde ama bu kez ekonomik açıdan refaha ulaşmış tarihsel önemi olan” ve “geleneksel olarak kozmopolit bir kent” olan İzmir için gurur verici olmuştur. Bununla birlikte “yeni ulusun ilerlemesini dünyaya gösterecek bir milli gurur vesilesi olarak hem de halkın dinlenip eğlenebileceği bir mekân olarak” bu park, “Türk kolektif bilincinin, milli gururunun ve popüler kültürünün merkezi unsurlarından biri olarak önemli bir miras” olmuştur.⁶⁶⁵ Nitekim açılış töreninde Behçet Uz: “Birkaç sene evvel burası bizim bildiğimiz boş, hatta harap bir saha halinde idi. Bu yeri iktisadi hareketlerin bir toplantı yeri ve memleket sanayii için bir numune sergisi olarak düşünmek ve burada bir Kültür Park yetiştirmek fikri asil ve yüksek bir düşüncedir”⁶⁶⁶ diyerek yapılan çalışmanın önemini belirtmiştir. Bu yönüyle park,

⁶⁶³ Uluengin, Turan, a.g.m., s. 412.

⁶⁶⁴ Şevket Bilgin, “Kültürpark”, *Yeni Asır*, 3 Ocak 1936, ss. 1-2.

⁶⁶⁵ Bozdoğan, a.g.e., ss. 157-165; Milli gururunun ve popüler kültürünün bir merkezi olarak algılanan Kültür Park, İzmir’in kentsel gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Cumhuriyet’in on beşinci yılında Kültür Park’ın etkisiyle İzmir’in modern bir kente dönüştüğünü *Ulus* gazetesinde önemle belirtilmiştir. Samih Tiryakioğlu, “Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Ege”, *Ulus*, 29 Ekim 1938, s. 4.

⁶⁶⁶ Behçet Uz, “İzmir Panayırı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 15, 1936, s. 5.

Cumhuriyet'in “asil ve yüksek” düşüncesinin mekâna yansıması, idealin gerçeğe dönüşümünün göstergesidir.

Ankara Gençlik Parkı, İstanbul Gezi Parkı, Samsun ve Mersin Gazi Parkları da bu mirasa benzemiştir. Halka açık kamu alanları olan bu parklar “ulusun inşasında önemli bir rol oynamışlardır”. Özellikle de Cumhuriyet'in ilanından önce Cemil Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı belediye park ve bahçeleri gibi yeni yapılan park ve bahçeler gibi kamusal mekânlar, tam olarak Batılılaşmış ve “geleneğin baskıcı tecridinden kurtulmuş” insanların bir arada bulunduğu ideal mekânlardı. Nitekim bu tür mekânlar birçok Anadolu kentinin “havuzları, süslü düzenlemeleri, gazonları, çay bahçeleri, hayvanat bahçeleri, lunaparkları ile her yaş ve cinsiyetten insanların gezinmeye, görmeye ve görünmeye geldikleri” ideal mekânlar haline gelmiştir. Bu kamu mekânlarında özellikle kadınların görünürlüğü Bozdoğan'a göre “modernin cinsiyet kazanmasını”⁶⁶⁷ temsil etmiştir. Cumhuriyet mekânsal ve mimari bileşenlerinde modern kadın imajları, tıpkı modern bina imajları gibi yeni ulusun kendisini gelenekten koparmasının başarısını göstermiştir.⁶⁶⁸

Cumhuriyet Dönemi'nde yeni inşa edilen ulusun gelenekten koparılarak “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” ideali, Batılılaşma-modernleşme yoluyla toplumsal değişim ve ilerlemenin bir ifadesidir.⁶⁶⁹ Cumhuriyet rejimi kendisini, bu idealin gerçekleştirilmesinin tek yolu olarak sunmuştur. Bunun için ise Türk toplumunun kültürel ve eğitsel gelişimine ihtiyaç duyulan ve çağdaş yurttaş yetiştirmeye yönelik bir atılım olan Halkevleri ve Köycülük projesine girilmiştir. Bu projelerle “toplumun geleneksel bağlarını ve yapılarını daha rasyonel ve bilimsel olanlarla yer değiştirilmesi”⁶⁷⁰ ile yeni rejimin ilkelerini benimsemiş ideal yurttaşlar oluşturulmak istenmiştir. Dolayısıyla Halkevleri ve köyler, Cumhuriyet'in ideal mekânları olarak ön plana çıkmıştır. Halkevleri; ideal bir toplum için çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmanın aracı iken,

⁶⁶⁷ Bozdoğan, kadınların Cumhuriyet Dönemi'nde kamusal mekânlardaki görünürlüğünü her ne kadar modernliğin cinsiyet kazanmasının temsili olarak okusa da, bu durum cinsiyetin modernleşmesini ön plana çıkarmaktadır. Nitekim bu değişim sadece Erken Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşmemiş, Tanzimat ile birlikte yaşanan toplumsal modernleşmede kadınların modern bir şekilde tören, kutlama, resmi işlerde, kamusal alanda özellikle park ve bahçelere de erkeklerle birlikte görünmeleri erkek ve kadınların modernleştiğini bize göstermektedir. Sonuç olarak kadın ve erkek için aynı zamanda gelişen bir modernlikten de söz edilebilir. Modernliğin her iki cinsiyeti de aynı zamanda modernleştirdiğini söylemek mümkündür.

⁶⁶⁸ Bozdoğan, a.g.e., ss. 94-98.

⁶⁶⁹ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 78.

⁶⁷⁰ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 84.

köylerin kalkındırılması ve Halkevi faaliyetlerinin buralarda yürütülmesi ise Cumhuriyet'in mekânsal bileşenini ve medenileştirme hedeflerini ortaya koymuştur.

3. CUMHURİYET'İN İDEAL MEKÂNLARI: HALKEVLERİ VE KÖY

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde hedeflenen ideal yurttaş tipi; “eğitimli, modern, inkılâpları anlamış, rejimin ilke ve düşünce sistemini benimsemiş” bir yurttaşdır. Yeni rejimin bu ideal yurttaş ile birlikte gelişmesi hedeflenmiş ve bunun için çeşitli eğitim ve kültür kurumları açılmıştır. “Millet Mektepler, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri ve Halkodaları, Köy Enstitüleri”⁶⁷¹ gibi eğitim kurumlarının açılması, “aydın ile halk kaynaşmasını sağlayacak, devrimlerin öncü kadrosu ile halk kitleleri arasında bağ kuracak, halkı devrim ilkeleri doğrultusunda eğitecek ve yönlendirecek yeni bir yapı”⁶⁷² olarak tasarlanmıştır.

3.1. İdeal Eğitim Mekânları: Halkevleri

Cumhuriyet'in ideal eğitim mekânları olan Halkevlerinin en önemli işlevi, halkçılık ilkesinin uygulanması ve somutlaştırılmasıdır. Bunun yanında Halkevleri, aydın ile halk arasında bir köprü kurarak Cumhuriyet'in seküler ideallerini halka benimsetmeyi amaçlamıştır.⁶⁷³ Nitekim M. Kemal, Halkevlerinin görevini şöyle açıklamıştır: “Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi şeklinde teşkilatlandırılmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına, en yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir halk mesaisinin tanzimini ihmal etmeyeceğiz. Bunu Halkevleri yapacaktır.”⁶⁷⁴

Cumhuriyet Dönemi'nde açılan Halkevlerinin kökenlerinin Fransız Devrimi'nin Jakoben kulüplerine dayandırılmaktadır. Örneğin “Jakoben kulüpleri, Fransız Devriminin halk okulları olarak devrimin” kitlelere aktarılmasında ve anlatılmasında bir eğitim kurumu olarak görev yapmıştır. Bununla birlikte Halkevlerinin kökenlerini diğer

⁶⁷¹ Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, “Halkevleri (1932'den 1951'e)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 45, 2011, s. 242.

⁶⁷² Anıl Çeçen, *Halkevleri/Atatürk'ün Kültür Kurumu*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, s. 75.

⁶⁷³ Kemal H. Karpat, “The People's Houses in Turkey Establishment and Growth”, *Middle East Journal*, Vol. 17, No. 1, 1963, s. 55.

⁶⁷⁴ Akt. Adem Kara, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı: Halkevleri*, Ankara: 24 Saat Yayıncılık, 2006, s. 35.

devrimci rejimlerdeki benzer kuruluşlara benzetilmektedir.⁶⁷⁵ Dolayısıyla “Halkevleri, Cumhuriyet’in dünya görüşünü aydınlar aracılığıyla halka kadar indirme girişimi ve denemesidir. Halkevleri pratik becerilerin kazanıldığı yerler olmaktan çok, türlü sanat dallarındaki çalışma ve gösterileriyle, yöre tarihi ve kültürü üstündeki araştırmalarıyla, çeşitli konulardaki konuşmalarıyla bilinçlenme yerleriydi; yeni çağdaş yurttaş yetiştirmeye yardımcı olan”⁶⁷⁶ mekânlardı. Bu mekânların, aslında ulusal kültürün oluşumunda da etkili rol oynadığı belirtilir. Çünkü Halkevleri, yeni rejim tarafından teşvik edilen düşünce, reform ve imgelerin aktarımında aracılık ettiği gibi anavatanın değişen sınırlarına, gelişen modern kültürüne de aracılık yapmış ve bağlılığına hizmet etmiştir.⁶⁷⁷

Rejimin yerleşmesi ve çağdaş yurttaş yetiştirmeye yönelik önemli bir atılım olan Halkevleri ve Halkodaları gibi yapılar “reformları köylere kadar götürmek, modern teknikleri yaymak, laik ve pozitivist dünya görüşünü” halka benimsetmek içindir.⁶⁷⁸ Bir anlamda; Cumhuriyet inkılabının ilkelerini yaymak, millete hizmet etmek ve “ülkenin her köşesine medeniyet götürmeye yönelik güçlü bir idealizm aşılama” çalışma misyonunu üstlenmiştir.⁶⁷⁹ Diğer yandan Cumhuriyet inkılaplarının anlamını, zorunluluklarını ve “ideallerini yani ülkülerini”⁶⁸⁰ öğretme amacını taşımıştır.⁶⁸¹ Bu amaç, Halkevlerinin

⁶⁷⁵ Çeçen, a.g.e., ss. 80-81.

⁶⁷⁶ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, 1999, s. 271.

⁶⁷⁷ Arzu Öztürkmen, “The Role of People’s Houses in The Making of National Culture in Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 11, 1994, s. 161.

⁶⁷⁸ Zürcher, a.g.e., s. 282.

⁶⁷⁹ Bozdoğan, a.g.e., s. 109.

⁶⁸⁰ Dönemin yazarlarından Naim Onat, ‘ülkü’ kelimesinin etimolojik olarak uzak bir hedefi yani ‘ideal’ kelimesinin karşılığı olduğunu belirtmiştir. ‘Amaç’ yakını, ‘ülkü’ ise uzak hedefin karşılığıdır. Bunu ilk defa kendisinin 4.11.1932 yılındaki *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde “Dilimiz yükseltmekte bize kutlu bir Ülkü” mısrası ile kullandığını belirtir. Bu ifade üzerine M. Kemal’in kendisini konuşmak üzere davet ettiğini ve sonrasında çıkan Halkevleri dergisine bizzat bu ismi vermiştir. Ülkü kelimesini ‘ideal’ anlamında kullandığını anlatan Onat: “ülkü ve ülgü Türkçemizde ölçü ve örnek de demektir. Esasen ideal de ermek istenilen amacın zihinde kurulmuş bir timsali bir örneği” ve “şekil, görünüş, harici manzara yerinde de kullanıldığını” açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Naim Onat, “Atatürk ve Ülkü Adı”, *Ülkü*, Cilt 12, Sayı 70, 1938, ss. 337-338; Ayrıca Hasan Ali Yücel’e göre “ideal” kelimesine karşılık gelen “ülkü”, 14. yüzyılda Mısır’da yazılmış “El’idrak” adlı bir kitapta geçen bir kelimedir. Bu bağlamda “ülkü” kelimesinin Türkiye dışındaki bir yerde altı yüz yıl önce yazılmış olması, yeni bir anlamı ifade etmesine engel değildir. Hasan Ali Yücel, “Dil İnkılabımızın Karakteri”, *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 22, 1934, s. 256; Nusret Kemal için ise fikirle hissin, heyecanın birleşmiş şekline “ideal, ülkü” denir. İdeal, “asıl anlamında ileriye, erişilemez kadar ileriye bakmak demektir.” Bu anlamda kamu hizmetlerini yürüten ve görev alan insanların her şeyden önce belirli ideallere sahip olmaları lazımdır. Nusret Kemal, “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, s. 252.

⁶⁸¹ Mehmet Saffet, bu amacı devrim ilkeleri üzerinde açıklamaktadır. Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Milliyetçilik ve İnkılapçılık üzerinden muasır bir toplumun uygun olduğunu belirtmektedir. Nitekim idealize ettiği bu toplumun bireylerinin terbiyesini önde tutmaktadır. Bireylerin

yayını olan *Ülkü* dergisinde sıklıkla belirtilmiştir. Nitekim *Ülkü*, “karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımlarla sıkıştırmak için”⁶⁸² Halkevlerinin amacını yayın yoluyla yaymak için çıkartılmıştır.

Halkevleri talimatnamesinin birinci maddesinde bu amaç açık şekilde belirtilmiştir: “Halkevi, kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeridir. Bu itibarla halkevinin kapıları fırkaya kayıtlı olan ve olmayan bütün vatandaşlara açıktır.”⁶⁸³ *Ülkü* dergisinde, “bir inkılap mabedi olarak kurulan”⁶⁸⁴ Halkevlerinin “vatandaşların inkılap ülkülerini almaları için birer mektep ve bu ülküler etrafında kuvvetlerini birleştirmeleri için bir merkez”⁶⁸⁵ olduğu ve “Türkün muasır ve içtimai hayatını yükseltmek, milli şuur yuvaları olmak üzere”⁶⁸⁶ açıldığı belirtilir. Nitekim İsmet Paşa’ya [İnönü] göre “Halkevleri, kurulan bütün medeniyet üstüne geçmek iddiasında bulunan Türkiye Cumhuriyeti’nin hayatı için aziz bir toplanma yeri”⁶⁸⁷ olarak bütün kabiliyetleri geliştiren bir mihrak sayılmalıdır. *Ülkü* dergisinde ise: “Halkevleri yeni Türkiye’nin isteklerini, ideallerini yüreğine basarak gençliği kendine çekmektedir. Ne cami, ne medrese, ne başka bir gençlik kurumu, bizce; Halkevleri bugünkü neslin gireceği biricik evler biricik tapınış yerleridir. Gençlik bu evlerde ne bir puta ne de mevhum bir varlığa tapınmıyor. Gençliğin bu evlerde bir tanrı olarak bulduğu yine kendisidir.”⁶⁸⁸

Cumhuriyet’in ideal kamusal mekânlarının başında gelen ve “dönemin popülist ilkelerini somutlaştıran”⁶⁸⁹ Halkevleri, 19 Şubat 1932’de açılmıştır. Resmi ideolojinin ilkelerini yaymak, inkılapların “yayılması, derinleşmesi ve kökleşmesi için”⁶⁹⁰ ideal bir toplumu oluşturmayı amaçlayan bu mekânlar ilk olarak Ankara, Afyon, Aydın, Bolu,

duygu ve düşüncelerindeki gelişiminin önemini Platon’a ideal devletindeki bireylere dayandırmakta ve bunun ‘muasır terbiyenin’ bir esası olarak görmektedir. Mehmet Saffet, “İnkılap Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, 1933, s. 106-107.

⁶⁸² Recep, “Ülkü Niçin Çıkıyor”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, 1933, s. 1.

⁶⁸³ Nebil, “Milli Şuur ve Halkevleri”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, s. 224.

⁶⁸⁴ Necip Ali, “Halkevleri”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, s. 237.

⁶⁸⁵ Necip Ali, a.g.m., s. 233.

⁶⁸⁶ Nebil, “Milli Şuur ve Halkevleri”, s. 224.

⁶⁸⁷ İsmet Paşa [İnönü], “Yeni Halkevlerini Açma Nutku”, *Ülkü*, Cilt 3, Sayı 13, 1934, s. 1.

⁶⁸⁸ Kamuran Bozkır, “Halkevlerine Dair”, *Ülkü*, Cilt 6, Sayı 36, 1936, s. 459. *Ülkü* dergisinin bu sayısında yazarın ad ve soyadı kısaltılarak K. B. şeklinde verilmiştir.

⁶⁸⁹ Karpat, a.g.m., s. 60.

⁶⁹⁰ Şükrü Kaya, “Halkevleri”, *Yeni Türk*, Cilt 6, Sayı 63, 1938, s. 51.

Bursa, Çanakkale, Denizli, İstanbul (Eminönü) Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun’da açılmıştır. Daha sonra birçok kent ve kasabaya yayılmıştır.

Cumhuriyet’in ideal kamusal mekânı olan Halkevleri; “dil ve edebiyat, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk kursları, kütüphane ve yayın, müze ve tarih, köy kalkınması” gibi alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Köy ve kasabalarda ise Halkevlerinin daha küçük bir yapılanması olan Halkodaları açılmış ve Anadolu’nun en ücra yerlerine kadar Cumhuriyet ideallerinin yayılması sağlanmıştır. Halkevleri, Cumhuriyet’in sadece siyasal alanda değil, kültürel alan ve toplumsal hayat üzerinde belirleyiciliğinin mekânsal bir ürünüdür.

Alexandros Lamprou, Halkevlerinin Kemalist ulus inşa projesini kolaylaştırdığını belirtir. Ulusal kültürün, Halkevleri faaliyetleriyle halka açık bir şekilde yaygınlaştırılması ile ‘halkın terbiyesi’ amaçlanmıştır.⁶⁹¹ Bu amaç, sadece ideal bir toplum ve “ulus”⁶⁹² olma yolunda bir yurttaşlık eğitimi değil, aynı zamanda çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmaktır. Bu seviyeye ulaşmak Kazım Nami⁶⁹³ için herhangi bir milleti örnek alarak değil sadece Cumhuriyet terbiyesi ile Cumhuriyet’in ideallerine göre mümkündür. Nusret Kemal ise halk terbiyesinin Cumhuriyet’in temel prensipleri içerisinde siyasi bir terbiye olduğunu belirtir.⁶⁹⁴ Ayrıca halkın terbiyesi için sağlık ve spora gereken önem verilmiştir.⁶⁹⁵ Bu durum ‘sağlam kafa sağlam vücutta bulunur’ ifadesiyle belirtilmiştir. Nitekim bu yaklaşım Platon’un ideal kentinde sağlıklı bireylerin yetişerek yönetici veya asker olarak onun koruyuculuğunu üstlenmesine benzetilmektedir. Cumhuriyet’in ideal mekânları olan Halkevlerinin bu amaca hizmet etmesi “modern, Batılı ve milli bir düşünce” ile mümkün görülmüştür.

⁶⁹¹ Alexandros Lamprou, *Nation-building in Modern Turkey: The people’s Houses’, the State and the Citizen*, London: Bloomsbury Publishing, 2015, ss. 42-43.

⁶⁹² Bu dönemde bazı Halkevlerinin kendilerine “Ulusevi” dedikleri aktarılmıştır. Burhan Belge ise ulus ile halk kavramlarının birbirinin yerine konulamayacağını ve ayrı anlamları ihtiva ettiğini belirtmiştir. Ona göre, “Ulusçuluk varlığımızı, dışarı doğru korurken ve tanıtırken tuttuğumuz bir siyasadır. Halkçılık ise, ulusçuluk içinde ve kendimize doğru tuttuğumuz siyasalardan bir tanesidir. Devletçilik gibi laiklik gibi.” Dolayısıyla Halkevleri yerine Ulusevleri ifadesinin kullanılması yanlış olarak değerlendirilmiştir. Burhan Belge, “Ulus-Halk”, *Ulus*, 4 Aralık 1934, s. 3.

⁶⁹³ Kazım Nami, “Cumhuriyet Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 200-204.

⁶⁹⁴ Nusret Kemal, “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, ss. 245-252.

⁶⁹⁵ Burhan Asaf, Türk inkılabını milli beden terbiyesi üzerinden değerlendirmektedir. Ona göre “Türk inkılabının toplu manalarından biri de Türk yığınlarının mutlaka bir yirminci asır milleti ve Türk topraklarının mutlaka bir yirminci asır memleketi haline inkılap etmesi olduğundan”, milli beden terbiyesi başıboş bırakılmaması gerekir. Cumhuriyet, milli beden terbiyesine gereken önemi vermiş ve halkın sağlığını korumaya çalışmıştır. Burhan Asaf, “Spor Telakkimiz”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, 1933, s. 71.

Halkevleri, Cumhuriyet'in ideallerine hizmet eden yeni kamusal mekânlar olarak yeni yaşam tarzını toplumda yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Osmanlı'nın son yüzyılında modernleşme çabalarıyla kamusal hayat, geleneksel yapı ve mekânların dışına çıkmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde bu yeni yaşam tarzı (asker, bürokrat ve aydınlardan oluşan seçkin kesimleri alışkın oldukları bu yaşam tarzı) Halkevleri aracılığıyla Anadolu'nun her tarafına yayılmaya çalışılmıştır. Halkevleri, Cumhuriyet ideallerini tüm Anadolu'ya yaymanın bir aracı olduğu gibi halkın ev ve iş hayatı dışındaki ideal toplanma mekânı olmuştur. Dans, müzik, tiyatro, konferans, spor, okuma ve bilgi edinme gibi faaliyetlerle ideal toplumsal mekânın inşası amaçlanmıştır. Bununla birlikte halkevi binalarının, "hükümet konakları ile Cumhuriyet meydanlarında yer alması", resmi ideolojinin yaygınlaştırılmasının somut bir ifadesidir.⁶⁹⁶

Resmi ideolojinin yaygınlaştırılmasının somut ifadesi olan Halkevlerinin diğer resmi yapılardan farklı bir kimliği olduğu belirtilir. Çünkü bu dönemde, kent merkezlerinde inşa edilen "Halkevi binaları, kendi varlıkları ile siyasi erke ait bir işaret olarak 'milli ve laik' yeni devleti temsil etmekle birlikte, iktidara ait işaret ve sembollerin de taşıyıcısıdır."⁶⁹⁷ Bu temsili anlamlarıyla birlikte hem işlevselliği hem de mimari yapıları nedeniyle bir mektep, ekonomide devletçiliğin "milli bir mabedi", "manevi değerlerin üretildiği bir fabrika" hem ulus devlet fikrinin taşıyıcıları hem de yeni iktidarın ve rejimin halkın zihnine işlendiği mekânlar olmuştur.⁶⁹⁸

Cumhuriyet Dönemi'nde "devletin ideolojik aygıtı"⁶⁹⁹ olan Halkevleri, birer sivil örgüt yapısı olarak değil, imparatorluktan ulus devlete geçişte, idealize ettiği değişimi halka benimsetmek ve halkı aydınlatmak için kurulmuştur. Bir diğer anlamda, siyasi bir bilinç yani millet (ulus) olma düşüncesinin aşılması amacıyla kurulmuştur. Halkevi binaları, "yeni kent merkezleri olarak Cumhuriyet Meydanları üzerinde", resmi binalarla aynı seviyede yer almıştır. Aynı zamanda kent içinde ulus devleti temsil etmiştir.⁷⁰⁰

Halkevleri, yeni ulus devletin ideolojik mekânsal bir aygıtı olduğu gibi köy kültürüne ilgi uyandırarak duygusal bağlılıkla onu ideal bir şekilde dönüştürmeye

⁶⁹⁶ Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 114.

⁶⁹⁷ Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 147.

⁶⁹⁸ Yeşilkaya, a.g.e., ss. 152-155.

⁶⁹⁹ Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümerterkin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.

⁷⁰⁰ Yeşilkaya, a.g.e., ss. 187-188.

çalışmıştır. Bunu ise sosyal ve kültürel faaliyetlerle yerel bir denetim kurarak gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁷⁰¹

3.2. Cumhuriyet'in Köy Ütopyası

Cumhuriyet Dönemi'nde köyler, üzerinde önemle durulan kırsal mekânlardır. Bu dönemde “köycülük”⁷⁰² yaklaşımı ile bütün ülke mekânına Cumhuriyet idealleri yerleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun yaklaşık dörtte üçünün kırsal alanlarda yaşaması ve ülke ekonomisinin büyük çoğunluğunu karşılaması, köylerin önemini ortaya koymuştur. Cumhuriyet ideallerinin yaygınlaştırılması ve ekonomik istikrar için köylerin modernleşmesi düşüncesi, bu dönemin önemli politikalarından biri olduğu gibi Türk aydınlarının yaygın söylemleri arasında da yer almıştır.

Türk aydınları arasında köycülüğün yaygınlaştırılması daha çok 1930'larda, 1930'ların başına kadar geçen süreçte yeni rejimin köylere yönelik entelektüel ve pratik ilgisi sınırlı düzeyde kalmıştır. 1932 yılında Halkevlerinin yayın ve faaliyetleri ile köycülük fikri yaygınlaşmaya başlamış, birçok resmi söylemlerde köy ve köylülere olan ilgi dile getirilmiştir. Halkevleri, kentlerde halkın eğitime katkı sunarken, Köycülük Şubesi ile rejimin önemli bir görevi olan köylerin gelişimi ve eğitime de katkı sunmaya çalışmıştır.⁷⁰³ Çünkü dönemin köycülük üzerine fikir yürüten aydınların çoğuna göre, köylerdeki iktisadi ve toplumsal geri kalmışlığın nedeni eğitimdeki yetersizliktir.⁷⁰⁴

Halkevleri aracılığıyla halkın eğitilmesi, köylerin imar ve kalkındırılması; “kırı kolonize etme” programı olarak Cumhuriyet'in mekânsal bileşenini temsil etmiştir.⁷⁰⁵ Köyler, Cumhuriyet'in medenileştirme hedefleri içerisinde ve Halkevlerinin himayesi altında imar edilmeye çalışılmıştır. “Biz garplı adam, garplı şehir, garplı müessese gibi

⁷⁰¹ Öztürkmen, a.g.m., s. 161.

⁷⁰² Atay için “köycülük, bir Cumhuriyet kelimesidir”. Köylünün sadece tarımsal kalkınması değil her yönüyle modern teknik, kültür ve ekonominin ihtiyaçlarına göre değiştirmek ve kalkındırmak germeğedir. Falih Rıfkı Atay, “Bizim Davalarımız 3”, *Ulus*, 5 Kasım 1935, ss. 1-6.

⁷⁰³ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, ss. 64-65.

⁷⁰⁴ Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 294.

⁷⁰⁵ Bozdoğan, a.g.e., s. 114.

garplı Türk köyü istiyoruz”⁷⁰⁶ diyen Falih Rıfkı Atay, köy ve köylünün kalkındırılmasını şöyle belirtmektedir:

“Temel, müspet ilimlere dayanan ilk eğitim ve kalkındırmacı köy ekonomisi, biri manevi iki esaslı şarttır. Türk köylüsü dünyanın yuvarlak olduğunda, döner olduğunda şüphe etmemektedir. Yamasız esvap, yırtıksız pabuç giymeli, bol ekmeğine iyi katık bulmalı ve sağlam bir çatı altında barınmalıdır. Köylü kadınlar erkeklerle eşit olduğu için kıyamet kopacağına inanmamalı ve ancak iyi bir yaşamın değerlendirebileceği dünya bahtiyarlığına inanmalıdır. Köylü, Tanrının sevdiği kullarına toprak üstünde de bir cennet hazırlamış olduğunu, yeşil ağaçlar altında akarsuların seslerini ve kuşların türkülerini dinleyerek kendi doymuş ve giyinmiş, karısı çocukları doymuş ve giyinmiş, otlayan semiz hayvanlarını seyrederek bir Danimarka köylüsünün inandığı gibi inanmalıdır.”⁷⁰⁷

Cumhuriyet’in ideal toplum düşünde, halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı kırsal mekânlar olan köylerde devrimleri sahiplenmiş yurttaşların yetiştirilmesi; başarılması gereken bir amaçtır. Bu nedenle köylerin kalkındırılması için bilgili ve Cumhuriyet ideallerine bağlı yurttaşların yetiştirilmesi önem arz etmiştir. Nitekim köylerin kalkındırılmasında Halkevleri ve Halkodaları ve daha sonraki yıllarda Köy Enstitüleri de bu amacı üstlenmiştir. *Kadro* dergisindeki köycülük yazılarıyla Tahir Hayrettin -Köy Enstitülerin⁷⁰⁸ kuruluşundan önce- böyle bir kurumun eğitim plan ve programının nasıl olması gerektiğini uzunca belirtmiştir. Bu kurumlarda yetiştirilecek bireyler, Türk inkılabının adamı yani “Ankara’nın adamı” olacaktır. Ankara’nın adamı ise Cumhuriyetin ideallerine sahip ve “planın, disiplinin, enerjinin, feragatin, hülasa inkılabın adamı”dır. Türk köylüsünü eğiten ve rehberlik eden kişiler; köyü her yönüyle kalkındıracak ve köylüyü terbiye edecektir. Dolayısıyla Türkiye’de bu dönemde on milyonu aşan köylünün talim ve terbiyesi, bir “inkılaplaştırma terbiyesi” olarak görülmüştür.⁷⁰⁹

Dönemin köycü düşünürlerinin yanı sıra Köy Enstitüleri’nin kurucusu sayılan İsmail H. Tonguç, Cumhuriyetin ideal toplum hedefini köyler üzerinden kurgulamıştır. Ona göre Köy Enstitüleri, Cumhuriyet’in ideallerine hizmet eden kurumlardır.

⁷⁰⁶ Falih Rıfkı Atay, “Köy”, *Ulus*, 5 Haziran 1936, s. 1.

⁷⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 661.

⁷⁰⁸ Köy Enstitüleri’nin kurucusu olarak bilinen İsmail Hakkı Tonguç’un köy eğitiminin özellikleri, ilkeleri ve teşkilatının esasları hakkındaki düşünceleri için bkz., İsmail Hakkı Tonguç, “Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları”, *Ülkü*, Cilt 12, Sayı 67, 1938, ss. 11-20.

⁷⁰⁹ Tahir Hayrettin, “İnkılap ve Köy”, *Kadro*, Sayı 20, 1933, ss. 29-36.

“İmparatorluğun yıkıntısı üstüne kurulan Cumhuriyeti, sağlam temele oturtmak için köye dönmek, köy kaynağından kuvvet almak, köydeki değerleri fişkırtmak gerektir. Cumhuriyet, toprağa ve toprak insanına dayanan, modern tekniği onların da malı haline getiren bir medeniyet yaratabilmelidir. Ulusun ortaklık değerlerinden başka bir şey olmayan köy kültürünü bütün vatandaşlar içlerine sindirebilmelidir. İnsanın insanı sömürmesine asla müsaade etmemelidir, bütün insanlarımızı, yeni medeniyetin vasıtalarından faydalanarak tabiatı istismara sevk edebilmelidir. Köy Enstitülerimiz bu ilkelere inanan, bunları gerçekleştirmek isteyen, bu uğurda canla başla çalışacak olan nesilleri yetiştirmeye savaşan kurumlardır.”⁷¹⁰

Bu kurumlarda tarımsal eğitimler ve çeşitli kültürel faaliyetlerle birlikte köylüye, “devletin resmi modernleşme ideolojisinin doğrudan ulaştırılması amaçlanmıştır.”⁷¹¹ Cumhuriyet’in ideal toplumunu oluşturmak için Tonguç, bir eğitim ütopyası olan Köy Enstitüleri ile ‘seçkin’ ve ‘ideal’ bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır.⁷¹² Çünkü enstitülerde yetişen öğrenciler, Cumhuriyet’in aydın ve ideal bireyleri olarak köyleri kalkındıracağı ön görülmüştür.

Klasik ve modern ütopyalarda ideal birey tipleri gibi Köy Enstitüleri’nde eğitim görenler bireyler; hayatı seven, sade ve mütevazı olan, başarılı ve gerçeğe hizmet eden, “açık hava, bol güneş ışığı, toprak ve çiçek kokusu, hayvan sesleri, tabiat olayları içinde” sıhhatli insanlardır. Doğru ve adalete uygun hareket eden, haksızlığa karşı duran, “ailesini, köy adlı yuvasını, yurdunu, mensup olduğu ulusu çok seven” bu bireyler, eylemleriyle başkalarına da örnektirler. “Bu binada, şu tarlalarda, karşiki yolda, yamaçtaki su kanalında benim alın terim var” diyen bu bireylerin, ülkenin dört bir yanına dağılıp, en ıssız köylere gidip hizmet etmesi amaçlanmıştır. Tonguç’un bu eğitim ütopyasına göre yetişen öğrenciler, birer aydın öğretici ve mimar olarak bulundukları yerleri her yönüyle yeniden inşa edeceklerdir.⁷¹³ Kırsal mekân olan köylere yönelik bu faaliyetlerin amaçları siyasi, ekonomik ve kültürel olduğu gibi hem kentteki modernliğin kırsala ulaştırılması hem de köylünün yetiştirilmesi söz konusu olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi’nde köy meselesi başlangıçta, köylüyü yetiştirme şeklinde ele alınmıştır. Köylerin ev, yol, su tesisatı, postane gibi iletişim ve ulaştırma vasıtalarının

⁷¹⁰ İsmail Hakkı Tonguç, “Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, 1943, s. 141.

⁷¹¹ Hilal Tuğba Örmecioglu, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler”, *Belleken*, Cilt 83, Sayı 297, 2019, ss. 732-734.

⁷¹² Seçkin Özsoy, “A Utopian Educator from Turkey: İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960)”, *Journal for Critical Education Policy Studies*, Vol. 7, No. 2, 2009, ss. 249-278.

⁷¹³ Tonguç, “Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri”, ss. 145-147.

tesisi gerekli görülse de başlangıçta köylünün yetiştirilmesi önemlidir. Nusret Kemal’e göre köylüyü yetiştirme işindeki hedefler ise şöyledir:

- “1-Köylünün kazancını arttırmak ve her ferde milli iktisattaki rolünü tanıtmak,
- 2-Köylünün içtimai seviyesini (ahlak, toplu yaşama, ideal, elbirliği, eğlence, çalışma zevki vb.) yükseltmek,
- 3-Köylüyü hurafelerden salim bir ilim mantığına sahip, geniş görüşlü, mütekâmil bir insan olarak yetiştirmek,
- 5-Köylüyü ırkının ruhi vasıflarına malik ve mümtaz ananelerine sadık bir Türk olarak yetiştirmek,
- 6-İzdivaçta ıstıfa [iyisini seçmek] ve beden terbiyesi yoluyla köylünün bedeni ve ruhi vasıflarını tekâmül ettirmek.”⁷¹⁴

Bu hedefler, Platon’un ideal devletinde ve modern ütopyalarda belirtilen ideal yurttaşların bir toplum haline dönüştürülmesine benzemektedir. Cumhuriyet köylüsünün, ütopyalarda tasvir edildiği gibi güçlü bireyler olarak yetişen, beden terbiyesine haiz, birlikte yaşama, üretme, eğlenme gibi toplum seviyesi yüksek, hurafelerden arındırılmış bilimsel gerçeklerle donatılmış yurttaşlar olması hedeflenmiştir. Bununla köylünün eğitilebilirliği ve potansiyel iyiliği ortaya çıkartılarak köylerin kalkındırılması amaçlanmıştır.

Nusret Kemal, köylerin kalkındırılmasını medeniyet ve kültür seviyesini yükseltme şeklinde tarif etmiştir. Çünkü ona göre, Batı’nın kapitalist şehirciliği karşısında Türkiye, köy ve köylüsüne gereken önemi vererek ilerleme yönündeki bütün engelleri aşacaktır.⁷¹⁵ *Ülkü* dergisinde köycülük; “Memleketin yarınını düşünme ve yükseltme bakımından, gençlere köylere gidip çalışarak milli medeniyetin değerli yapıcısı olmanın şerefini anlatır ve onlara bu isteği telkin eder. Köylerden şehirlere doğru akmanın, münevver ve zeki nüfusun büyük şehirlerde merkezileşmenin, yarın için zararlarını göz önüne seren, köylerde yaşama şartlarının mahalli imkânlar dairesinde ıslahı, köylünün refahlandırılması ve kültürlendirilmesi”⁷¹⁶ olarak tarif edilmiştir.

Köylerin, kentler seviyesinde kültürel kalkındırılması ve küçük ölçekte mekânsal düzenlenmesi köycü yaklaşımda özellikle vurgulanmış, kır ile kent ayrımına gidilmeden birbirine yakınlaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu ile köylerin tüzel kişilikleri kabul edilerek görev, yetki, mekânsal yapı ve

⁷¹⁴ Nusret Kemal, “Köy Seferberliğine Doğru”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 5, 1933, s. 357.

⁷¹⁵ Nusret Kemal, “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, 1933, s. 118; Nusret Kemal, “Köycülük Esasları”, *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 20, 1934, ss. 145-153.

⁷¹⁶ “Köycülük”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, 1933, s. 93.

alanları belirtilmiştir. Bu kanun, “köyün içtimai, sıhhi, iktisadi ve zirai sahada” gelişimini toplu çalışmayla, imeceyle köyün önemli işlerinin imkânlar dâhilinde köy halkı tarafından sağlanması yönüyle Türk köyü ve Türk köycülüğü açısından çok önemlidir. Çünkü bu kanuna göre kişilerin münferit kuvvetleri birleştirilerek onları “hep birden aynı istikamette yürütmeye mecbur etmektedir”.⁷¹⁷ Bu durum, modern ütopyalarda halkın ortak işlerdeki yükümlülüklerine de referans vermektedir. Halk birlikte çalışarak topluluk bilincini artıracak, ortak kabiliyetlerini birleştirerek verimli işler yapmış olacaktır.

Kadri Kemal ise Cumhuriyet rejiminin köylünün her yönüyle modernleştirilmesi, güzelleştirilmesi için çıkarılan kanunların milli kabiliyetleri geliştirdiğini ifade ederek “bir Dumlupınar’ı bir Sakarya’yı birkaç İnönü’yü kazanmak ve bir koskoca Ankara’yı yapmakla övünmeyi az gören Gazi inkılap nesli[nin], şimdi de bir vatan parçası üzerinden [yirmi binden fazla köyü] yeniden kurmak” yolunda olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁸ Dolayısıyla “kuruluşu ilgiyle karşılanan yeni kırsal oluşumun köy kanununun uygulanmasında, beklenen köy kalkınmasının gerçekleştirilmesinde ve modern Türk köyünün fiziksel ve sosyal ortamının oluşumunda örnek olması”⁷¹⁹ da beklenmiştir.

Köy ile kent arasında sosyo-mekânsal bir denge oluşturmak, kırsal alanlarda kalkınmanın ön koşulu olarak görülmüştür. Ayrıca bu yıllarda harap olmuş köyler tamir edilmiş ve mübadele ile gelenler için örnek köyler inşa edilmiştir. Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Adana, Mersin, Manisa ve Ankara gibi illerde toplam 69 numune köy yapılmıştır.⁷²⁰ Köyler üzerinde çalışılan modernleşme denemeleri tasarım bakımından bulunduğu yüzyılın ütöpik örneklerine benzemektedir.

Mekânsal özellikleri bakımından ideal köy projeleri ayrıntılı olarak Abdullah Ziya⁷²¹ tarafından *Ülkü* dergisinde belirtilmiştir. Bu projelere göre; ortada köy meydanı, meydanın ortasında köyün toplantı yeri olan köy kahvesi vardır. Evler güneşe ve rüzgâra göre bilimsel ölçülerde düzenlenerek etrafı büyük çiftliklerle çevrelenmiştir. Büyük çiftliklerde amele evleri, ahırlar, tarım aletleri hangarları yapılmıştır. Meydanı çevreleyen evlerde köylüler oturmaktadır. Köyün dışına ağaçlı bahçeler yapılmış ve bunun ortasında

⁷¹⁷ Kerim Ömer, “Köyde Toplu Çalışma”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, 1933, ss. 159-160.

⁷¹⁸ Kadri Kemal, “Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Köylerimiz”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, s. 341.

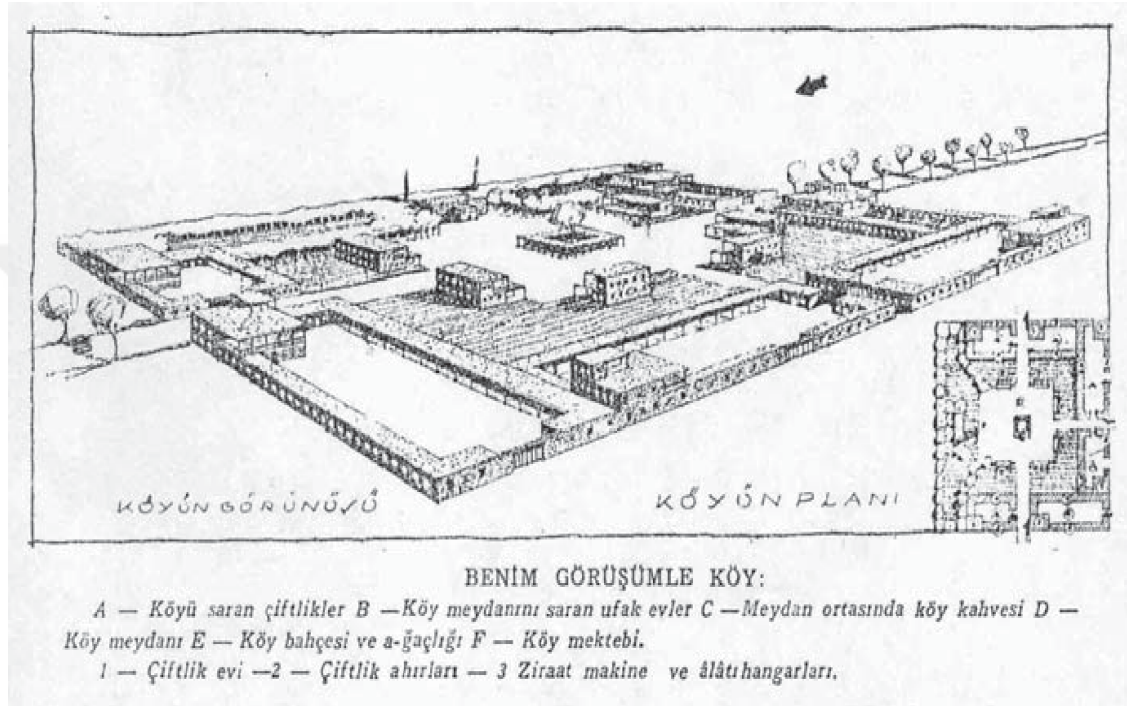
⁷¹⁹ Örmecioğlu, a.g.m., s. 736.

⁷²⁰ Abdullah Ziya, “Cumhuriyetten Köy Yapımı”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, s. 333; Yazarın adı, *Ülkü* dergisinin ikinci cilt, onuncu sayısında Abdullah Ziya olarak geçmektedir. Fakat yedinci sayıda Aptullah Ziya şeklindedir.

⁷²¹ Aptullah Ziya, “Köy Mimarisi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, ss. 39-41.

ise köy okulu konulmuştur. Fakat bu projede köy camisine yer verilmemiştir. Bu durum Abdullah Ziya'ya göre eskiden beri köy camilerinin toplu taassup yeri haline geldiği ve “dört duvar arasında taassubu ve cehaleti teşkilatlandıran yobaz bir merkez”⁷²² olduğunu belirtmiştir.

Resim 2: Cumhuriyet Dönemi'nde: “Benim Görüşümle Köy Projesi”



Kaynak: Aptullah Ziya, “Köy Mimarisi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, s. 39.

Aptullah Ziya'nın kare biçimindeki köy projesinden biraz daha farklı, dairesel biçimde olan ve Kazım Dirik'e atfedilen “İdeal Cumhuriyet Köyü” köylere yönelik idealize edilmiş proje örneklerinden biridir. İdeal Cumhuriyet Köyü'nde sağlık, eğitim, spor, ticaret ve küçük sanayi birimleri dairesel planın içinde halkalar şeklinde düzenlenmiştir. Bu projede, Ebenezer Howard'ın *Bahçe Kent* planının örnek alındığı belirtilir. Projenin geometrik bir plana göre yapılması ise, Aydınlanma ideallerinin en biçimsel ifadesi olarak yorumlanmıştır. Çünkü geometrik merkezi plan, Rönesans'ın ideal kentlerinden son yüzyılın reformcu ütopyelerinin simgesi olmuştur.⁷²³ Aslında James Buckingham'ın 1849'da yapmış olduğu model kent planı ile Aptullah Ziya'nın

⁷²² Abdullah Ziya, “Cumhuriyette Köy Yapımı”, s. 333.

⁷²³ Bozdoğan, a.g.e., s. 117.

“Benim Görüşümle Köy Projesi” ve Ebenezer Howard’ın Bahçe Kent planı ile Kazım Dirik’e atfedilen “İdeal Cumhuriyet Köyü” planları modernliğin tasarlanmasında benzer yaklaşımlar göstermiştir.⁷²⁴ Bu gibi planlamaların arkasında “yarı gerçekçi yarı ütopyacı”⁷²⁵ özelliklerinde olduğunu söylemek mümkündür.

Resim 3: Kazım Dirik’in İdeal Cumhuriyet Köyü ve Aptullah Ziya’nın Köy Tasarısı



Kaynak: Örmecioğlu, a.g.m., s. 739.

Behçet Ünsal’ın⁷²⁶ ideal [numune] köyü “Sincan Köyü Planı”dır. Ankara iline yakın olarak tasarlanan proje, modern bir imajı içerdiği belirtilmiştir. Ünsal, “tren ile Ankara hudutlarına girerken göze çarpan bir mahalde tesis edilmiş bir köyün modern bir numune köyü olarak yeniden inşası Ankara’ya gelenler üzerinde ilk tesir ve fikirleri uyandırması” bakımından önemli bir proje olduğunu belirtmiştir. Köyün ana yolu, ağaçlı ve güzel şekilde tasarlanmıştır. Köyün eteklerinde numune tarlaları ve fidanlıkları vardır. Köyün girişinde bulunan park ve havuz, köye gelenlerin üzerinde güzel bir intibah bırakmaktadır. Park, köyün ortasında oyun sahasına kadar yeşilliktir. Bu yeşillikler arasında köy odası, sağlık binaları, çamaşır evi ve okul bulunmaktadır. Köyde küçük bir elektrik santralinin bulunması dönem teknolojisi açısından oldukça ileridir. Köyün pazar yeri, camisi, okuma odası, kahvehanesi ve birçok çeşmesi vardır.

⁷²⁴ Örmecioğlu, a.g.m., s. 740.

⁷²⁵ Serdar Şahinkaya, “İdeal Cumhuriyet Köyü: Cumhuriyet’i Kuranların Tahayyülüne Bir Örnek”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 24, Sayı 225, 2000, s. 44.

⁷²⁶ Behçet Ünsal, “Sincan Köyü Planı”, *Arkitekt*, Cilt 10, Sayı 109-110, 1940, s. 15-17.

Köylerin ideal şekilde tasarlanması, sağlık bakımından da düşünülmüştür. Dr. Zeki Nasır'ın ideal köy ülküsünün temiz, sağlıklı bir mekân olarak; etrafı bağ, bahçe ve yeşil ağaçlarla donatılmış, evleri temiz ve ışık alacak şekilde düzenlenmiş, insanlar ise hastalıklara karşı eğitilmiştir. Zeki Nasır'a göre, "Cumhuriyet'te köylü efendimizdir, sözü, sağlık işlerinin en önüne ve en üstüne konulmuştur".⁷²⁷ Çünkü "ideal köy evi çoğu zaman sadece bol ışık ve bol hava alan, badanalı, çatılı ev anlamında ve iyi havalandırılan, aydınlanan ve badanayla sterilize edilen böyle bir ev sağlıklı toplum yaşamının ana koşulları sağlayacak hijyenik bir ortamdır".⁷²⁸

Anadolu'nun birçok köyünün yeniden inşa edilmesi planlanırken, Türk köylüsünün kendi yaşayış şekline ve ihtiyaçlarına uygun ev tipleri oluşturulmuştur. Dönemin *Mimar* dergisinde Abidin Mortaş, Türk köylüsünün kendi yaşayış tarzına ve sağlığına uygun gelecek ideal ev örneklerini çizmiştir.⁷²⁹ Bununla birlikte asgari ihtiyaçlara göre kasabalarda veya şehir dışında bahçeli, tek katlı ve aydınlık "Kasaba Evi Projesi" geliştirmiştir.⁷³⁰ Burhan Arif'in örnek köy planı ise tek biçimli ve ızgara planlıdır.⁷³¹ Köy, geometrik bir plan çerçevesinde okul, müze, jandarma binası, idari bina, köy bankası, köy ocağı, sıra evler ve çeşme gibi yapılarla birlikte küçük modern bir kenti andırmıştır. Modern şekilde imar edilmek istenen köylerde, kamusal mekânlar önemli bir yer tutmuştur. Bu açıdan Cumhuriyet'in kırsal mekânları, ütöpik yaklaşımlarla yaşanabilir kent seviyesinde imar edilmeye çalışılmıştır.

Köylere ayrıca, "Cumhuriyet'in ulusalcı-halkçı ideolojisinin kutsal bir mekânı"⁷³² olarak bakılmıştır. Tekeli, bu dönemin idarecilerinin bir yandan yönetimin meşruiyetini sağlamaya çalışırken diğer yandan kent ve köy arasında eşitsizliklerin giderilmesine çalıştıklarını belirtir. Kent ve köy arasındaki farklılıklar, Durkheimci bir dayanışmacılık anlayışı içinde, köycülük akımı ve köylünün yüceltilmesi ile aşılacak istenmiştir. Tekeli'ye göre "modernite projesi temelde bir kent projesi olmasına karşın Türkiye'de köycülük akımına kaynaklık etmesi" önemli bir durumdur.⁷³³ Örneğin *Ülkü* dergisinde "Türk inkılabının ortaya attığı en büyük meselelerden bir tanesi, belki başlıcası" olarak

⁷²⁷ Zeki Nasır, "Köylerimizin Sağlığı", *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, ss. 42-45.

⁷²⁸ Örmecioglu, a.g.m., s. 745.

⁷²⁹ Abidin Mortaş, "Köy Evi Tipleri", *Arkitekt*, Yıl 10, Sayı 1-2, 1940, s. 8-9.

⁷³⁰ Abidin Mortaş, "Küçük Kasaba Evi Projesi", *Arkitekt*, Yıl 10, Sayı 1-2, 1940, s. 10-11.

⁷³¹ Burhan Arif, "Köy Projesi", *Arkitekt*, Yıl 5, Sayı 11-12, 1935, s. 320.

⁷³² Erol Çankaya, "Türk Ulusçuluğun Kültürel Araçları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 2, 2016, s.63.

⁷³³ Tekeli, *Modernite, Aşılırken Kent Planlaması*, s. 26.

görülen köylerin kalkındırılması, milli bir davadır. Bu dönemde köyler fakir, bahtsız, muzdarip ve bakımsız olabilir fakat ölü değildir, canlı ve heyecanlıdır. Köyün kendi içinde sakladığı bir cennet vardır. Ancak bunu anlamakla köy ve köylü için verilen mücadele başarılı olacaktır.⁷³⁴ Bu bağlamda Cumhuriyet'in köy ütopyası, her yönüyle bir kalkınma projesi ve ideal toplumsal mekânın kırsal örnekleri olarak görülmüştür. Nitekim Falih Rıfkı [Atay] *Kadro* dergisinde ideal köyü şöyle betimlemektedir:

“Bizim köy, Kemalist köy, Türk ihtilalinin köyü, baştanbaşa bir dinamo gibi cihazlanmış, kilovat ışığı ile bakan, tulu mevç ile dinleyen, ocağı başında gazetesini köy saatini okuyan, Hamburg piyasasının zahire fiyatlarını soran Kemalist köylü. Bu bir hayal değildir. (...) Bizim köye, Kemalist köye, Türk ihtilalinin köyüne, radyodan, ocağın başında, köy saatini dinleyen ve çamaşır suyunu elektrikle ısıtan köylülere kavuşacağız.”⁷³⁵

Falih Rıfkı'nın hayalini kurduğu köy Kemalist bir köy iken, “ben Anadolu yaylasında Avrupa köylerini arıyorum” diyerek Batılı olan ile ulusal olanı birleştirme sentezine girişmiştir. Bu durum, Cumhuriyet'in mekânsal ütopyasını kırsal alanda tahayyül etmektir. Ayrıca Atay: “Sincan köyüne ne Üçüncü Selim, ne İkinci Mahmut, ne Birinci Mecit, ne de Merkezi Umumi uğradı. Sincan köyüne biz uğradık”⁷³⁶ diyerek ihmal edilmiş Anadolu'nun, köylerden başlayarak kalkındırıldığını belirtmiştir.

Dönemin köycü düşünürlerinin kırsal alanlara yönelik tahayyüllerinin sorunlu tarafı ise, bu düşünürlerin köylerde pek fazla vakit geçirmemeleridir. Örneğin Fay Kirby'e göre, “Köy meselesi yazarlarının hemen hiçbiri tipik bir Türk köyünde bir gece geçirmeyi bile göze alacak zatlar değillerdi. Bu aydınlar köye gitmeyi azmettikleri zaman da, meselâ Ankara Halkevinin 1933 yılında hazırladığı Köycülük seferinde olduğu gibi, köye ecnebi turistleri gibi yahut Afrika'nın karanlık köşelerini keşfe çıkan seyyahlar gibi gidiyorlardı.”⁷³⁷ Bunun aksine Karaosmanoğlu'nun *Ankara* adlı eserinde, köy ve köylünün durumu ütöpik bir şekilde betimlenmiştir.

“Ankara ufuklarına bakarken, eskisi gibi insanın yüreğine bir gariplik çökmüyordu. Aksine göz alabildiğine uzanan yeşil tepelerin, gönle ferahlık veren bir munis enginliği vardır. Çünkü eskiden baştanbaşa boş ve ıssız duran bu saha, bir takım küçücük beyaz köycüklerle birer kurdele gibi birbirine dolanan yollarla örtülüp şenlenmişti. Bu yılankavi yollar üstünde kırmızı ve sarı renkli otobüslerin günde hiç olmazsa üç dört defa köylerden

⁷³⁴ Bahadır R. Dülger, “Köyün Gücü”, *Ülkü*, Cilt 7, Sayı 37, 1936, ss. 52-54.

⁷³⁵ Falih Rıfkı, “Bizim Köy”, *Kadro*, Sayı 18, 1933, ss. 15-17.

⁷³⁶ Falih Rıfkı, “Bizim Köy”, s. 16.

⁷³⁷ Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara: İmece Yayınları, 1962, s. 60.

şehirlere, şehirlerden köylere gidip geldiği görülüyordu. Hele yaz mevsimlerinde, tatil günleri, şehirden bu köylere doğru, otomobilli, motosikletli, bisikletli ve yaya kafiler halinde âdeta toptan bir akın oluyordu. (...) Şehirlilerle köylüler arasındaki alışveriş şartları, rasyonel bir sistemle düzenlendikten sonra hepsi emeklerinin mükâfatını görmeye ve hepsinin yüzü gülmeye başladı. Bunların her Pazar gününün akşamında, kadınlı erkekli şarkılar söyleyerek köylerine dönüşlerini seyretmek başlı başına bir zevkti. Artık bunlar arasında eskisi gibi kirli paçavralarla sarılmış dilenci kıyafetinde, hasta, sakat, sıtmalı kavruk köylülere hiç rast gelinmiyordu.”⁷³⁸ (...) [Ayrıca] “Eskiden, bir zahmet ve meşakkat kaynağı olan bu ülke için seyahatlerden, şimdi yolların güzelliği, nakil vasıtalarının rahatlığı ve varılan yerlerdeki şenlik ve bayındırlık yüzünden o kadar hoş ve gönül alıcı bir şey olmuştu ki insan bunlardan keşke biraz daha sürseydi arzusuyla dönüyordu. (...) Anadolu’nun, insan eli değmeyen bir noktası kalmamıştı. Uzaklar yakınlaşmış, çoraklar yeşillenmiş, ocaklar tütmeye başlamıştı.”⁷³⁹

Dolayısıyla köyler ve köylüler, Cumhuriyet’in “medenileştirme” idealinin hedefleri arasında görülmüştür. Bu hedef ile köyler, Halkevleri himayesinde ülkenin en uzak köşelerine medeniyet götürülmesi gereken kırsal mekânlardır. “Köy Enstitüleri”⁷⁴⁰ ise reformcu bir ideal ve fedakârlıkla, köy ve köylüleri kendi içinden yetişen öğretmenler eliyle medenileştirmeye çalışmıştır. Nitekim bu durum Platon’un *Devleti*’ndeki mağaradan çıkıp gerçekleri bilimin aydınlığı ile öğrenen ve geri dönüp mağaradakilerine bunu öğretmeye çalışan kişilere benzemektedir.

Sonuç olarak bu dönemde, Cumhuriyet Türkiye’sinde nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı köylerin dönüşümünün eğitim yoluyla sağlanacağı düşüncesi hâkimdir. Özellikle devlet destekli köycü söylemde, köylerin kalkındırılması eğitim yoluyla olacağı üzerinde durulmuştur. Fakat bu dönemde Halkevlerinin köycülük çalışmaları, köylü ve köylerin dönüştürülmesinde etkili olamamıştır. İlerleyen dönemde ise Köy Enstitüleri ile gerçekleştirilmek istenen şeyler de tam olarak başarıya ulaşmamıştır. Bütün bunlar Cumhuriyet’in düşünce dünyasında gerçekleştirilmeyen bir ütopya olarak kalmıştır. Bunun nedeni ise bu dönemde, “hem sanayileşme yönünde hem de kırsal yapıda dönüşümü sağlayabilmek için iyi tasarlanmış, sistematik ve tutarlı politikaların”⁷⁴¹ ortaya konulamamasıdır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in erken döneminde yönetici ve aydınların söylemleri, köy ve köylüyü yüceltmekten öteye gidememiş ve hayal edilen kırsal dönüşüm tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

⁷³⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1972, s. 146.

⁷³⁹ Karaosmanoğlu, a.g.e., ss. 176-177.

⁷⁴⁰ 17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı kanun ile kurulan Köy Enstitüleri, bu çalışmanın (1923-1938) dönem aralığında yer almadığı için ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

⁷⁴¹ Karaömerlioğlu, a.g.m., s. 297.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN ÜTOPYASI OLARAK ANKARA

1. CUMHURİYET'İN İDEAL BAŞKENTİ ANKARA

“Dünyanın Cenneti Türk yurdunun kalbi güzel Ankara başşehir oldu.”⁷⁴²

Ankara üzerine yapılan çalışmaların fazlalığı, kentin son yüzyılda geçirdiği politik ve mekânsal serüvenden kaynaklanmaktadır. Ankara'nın başkent oluşu ve yeni ulus kimliği ile fiziksel gelişimi her açıdan incelenmeye değerdir. Ankara, siyasal kararların, kurumsallaşmanın, planlamanın, sosyo-ekonomik kalkınmanın, merkezileşmenin, bürokrasinin, geleneksel toplum yapısından ideal bir topluma geçişin, eskinin yerine yeninin geçtiği Cumhuriyetin ideal mekânıdır. Bu mekânda bir ütopyanın gerçekleştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Karaosmanoğlu'nun *Ankara* adlı eserinde, “kulaktan kulağa fısıldanan, her sözde gözleri bir ümit ışığı ile parlatan ve o gizliliği kendisine gizemli bir cazibe veren Ankara kelimesi, ideal Ankara'nın adı, zihinde zaten bir hayal ülkesi olarak”⁷⁴³ adeta ütopya diyarına benzetmiştir. Nitekim “bütün tarihi şehirler gibi Ankara'nın ilk kuruluş hikâyesi de masallara karışır”⁷⁴⁴ diyen Şevket Süreyya Aydemir, kentin Milli Mücadele ile birlikte parladığını belirtir.

“Osmanlı İmparatorluğu son nefesini verirken Anadolu, ölmüş şehirler ülkesiydi. Her biri yağı tükenen birer kandil gibi gittikçe sönükleşen, dağınık, kasvetli, birbirinden kopmuş, birbirinden habersiz kalıntılar, serpintilerdi. Bunlar Anadolu'nun artık tarih sahnesinden çekilişinin, can çekişen son belirtileri olarak bu topraklar üstünde serilip gidiyordu. Ankara da bu çöken şehirlerden biriydi. Baykuşlar tüneyen bir kale harabesinin ya içine gömülmüş ya çevresine serilmiş belirsiz bir avuç insan ya bozkırlara ya bataklıklara bakarak, gittikçe tortulaşan gelenekleri içinde günlerini sayıyordu.”⁷⁴⁵

Milli Mücadele sonrası Ankara, toplumsal tahayyülde kutsal bir yer haline gelmiş, İstanbul'dan buraya gideceklerin kıymet ve ehemmiyetlerinin arttığı, adeta milli bir

⁷⁴² “Ankara”, *Türk Çocuğu*, Sayı 1, 1938, s. 34.

⁷⁴³ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 12.

⁷⁴⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922) - Cilt 2*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999, s. 181.

⁷⁴⁵ Aydemir, a.g.e., Cilt 2, s. 188.

kahraman seviyesine çıktığı belirtilmiştir. Örneğin Karaosmanoğlu: “biz düşündük, biz, tahayyül ettik, biz istedik. Fakat bizim düşüncemiz onlarda vaka, bizim hayalimiz onlarda hakikat, bizim istediğimiz onlarda irade oldu”⁷⁴⁶ diyerek Ankara’yı ideal bir toplumun temsil mekânı olarak görmüştür. Başka bir ifadeyle Cumhuriyet Dönemi’nde, “başlamış ama tamamlanamamış kültür ve medeniyet algısı burada [Ankara’da] ütöpik bir gerçekliğe dönüşmüştür”.⁷⁴⁷ İdeal olanın somutlaştırılmaya çalışıldığı Ankara, aynı zamanda Cumhuriyetin temel prensiplerinin uygulandığı ve temsillerinin üretildiği bir mekândır.

Karaosmanoğlu’nun *Kadro* dergisinde, üzerinde durulan “sınıfsız, imtiyazsız” toplum anlayışı Ankara ütopyasında belirgindir. Ona göre, Cumhuriyet’in ilk yıllarında “sınıfsız, imtiyazsız” bir toplum ideali gerçekleşmeye başlamıştır. Cumhuriyet Türkiye’sinde çalışma hayatında, sosyal adaletin hâkim olduğu betimlenmiştir. Nitekim Türk işçileri, Avrupa işçilerinin sanayi devrimi sonrasında karşılaşmış oldukları zorlukları çekmemişlerdir. Görev bilinciyle ülkesinin yararına çalışan kahraman birer asker heybetinde görünmüşlerdir.

“Türkiye’de işçiler birer devlet memuru idi. Ve yüreklerinde bir devlet memurunun haysiyetini, vakarını, mesuliyetini taşıyorlardı. Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin ecri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını, alınlarından akan terin vatan topraklarına bereket getirici birer rahmet gibi yağdığını biliyorlardı. Onun için her biri insana muharebe saflarındaki neferler gibi birer kahraman heybetinde görünüyordu.”⁷⁴⁸

Bununla birlikte elektrik, telefon, havagazı, ulaşım, su işleri gibi modern kent hizmetlerinde kâr amacı güden imtiyazlı şehir işletmelerinin millileştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Belediyeler bu tür kamu hizmetlerini halkçı bir anlayışla kendi bünyelerinde kâr amacı gütmeyen işletmelere dönüştürmeleri milli bir zaruret olarak görülmüştür.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 173.

⁷⁴⁷ S. Dilek Yalçın Çelik, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Ankara Romanı Bağlamında Kemalist İdeoloji ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Bir Başkent İnşası”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 2014, s. 103.

⁷⁴⁸ Mansur Tekin, “Ankara”, *Kadro*, Sayı 28, 1934, s. 50.

⁷⁴⁹ Vedat Nedim, “Belediyeleştirme”, *Kadro*, Sayı 38, 1934, ss. 14-18.

1.1. Ankara'nın Başkent Olma Süreci

Cumhuriyet ile “ulus-devletin zorlanmış veya düşünmüş bir homojenlik içinde bağımsız ve bütüncül inşası hedeflenmiştir. Ankara, yalnız bu süreci yöneten başkent olarak değil, aynı zamanda bu sürecin hedeflediği modern toplumun imgesini cisimleştiren bir simge olarak planlanmıştır.”⁷⁵⁰ Cumhuriyet’in akla ve bilime dayalı yaklaşımı Ankara’nın mekânsal inşasında etkin olarak görülmüştür. Nitekim Falih Rıfkı Atay,⁷⁵¹ Ankara’nın başkent olarak seçilmesini hem coğrafi hem de kültürel noktalara bağlamaktadır. Dolayısıyla Atay’ın başkent algısı, ilk olarak sağlıklı bir kenttir. Başkent in kültürel ihtiyaçlara cevap verdiği gibi coğrafi olarak uygun bir iklim yapısında olması gerekir.

Ankara’nın başkent olma süreci veya hükümet in merkezinin İstanbul’dan başka bir yere taşınma fikri Cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. 1877-78 Türk-Rus Savaşı’nda Rusların, İstanbul Yeşilköy’e kadar ilerlemesiyle başkent in geçici olarak İstanbul’dan Anadolu’ya taşınması düşünülmüştür. Daha sonra 1883 yılından itibaren Osmanlı ordusunda görevli olan Von der Goltz, devletin kaybettiği toprakları göz önünde bulundurarak başkent in, Anadolu’nun güvenli bir kentine taşınmasını teklif etmiştir.⁷⁵²

Ankara’nın merkez ve başkent olma süreci, Kurtuluş Savaşı boyunca devam eden ve bu mücadelenin etkisiyle dört yıllık bir süreç içinde şekillenmiştir.⁷⁵³ M. Kemal’in “hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek”⁷⁵⁴ için başlatmış olduğu mücadele bu sürecin başlangıcıdır. Ona göre “artık İstanbul, Anadolu’ya hâkim değil tabi olmak mecburiyetindedir.”⁷⁵⁵ Çünkü Milli

⁷⁵⁰ Yener Baş, “Bir (Kentsel) Ütopya Olarak Ankara Romanı”, *METU JFA*, Vol. 32, No 2, 2015, s. 85.

⁷⁵¹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul: Bates Yayını, 1998, s. 417.

⁷⁵² Von der Goltz’un başkent in İstanbul’dan başka bir yere taşıma fikri için bkz. Bilal N. Şimşir, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 20, 1991, s. 193; Ayrıca Von der Goltz, Osmanlı Devleti’nde “köklü reformlar yapılabilmek için başkent in Konya, Kayseri ve daha da geriye taşınmasını” gerekli görmüştür. Güven Dinçer, “Ankara’nın Başkent Oluşunun Anlamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 37, 1997, s. 229.

⁷⁵³ Tuğrul Akçura, *Ankara - Türkiye Cumhuriyeti’nin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1971, s. 22; Ayrıca Ankara’nın başkent olma süreci için bkz. Nusret Baycan, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 19, 1990, ss. 119-130; Gönül Tankut, “Ankara’nın Başkent Olma Süreci”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, No 2, 1988, 93-104; Oğuz Aytepe, “Ankara’nın Merkez ve Başkent Olması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33, 2004, ss. 15-22; Gülnihal Bozkurt, “Ankara’nın Başkent Olmasına Dair Bir Alman Belgesi”, *Atatürk Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 33, 1995, ss. 757-770.

⁷⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 9.

⁷⁵⁵ Atatürk, a.g.e., s. 24.

Mücadele'nin daha ilk zamanlarında bazı üst düzey bürokratların, İstanbul'un "havayı mesmumunu [zehirlenmiş havasını] teneffüs yüzünden, zihniyet ve telakkilerinde [görüşlerinde] menfi inhıraflar [kötü yola sapmalar] husul bulmuş olduğuna"⁷⁵⁶ dikkat çekilmiştir.

Böylece başkent olma sürecinin ilk devresinde Ankara, İstanbul'dan kopmaya başlamıştır.⁷⁵⁷ Sonraki yılda İstanbul'un fiilen işgali ile Ankara'da yeni bir meclisin toplanması kararlaştırılmıştır. M. Kemal [Atatürk],⁷⁵⁸ "Ankara'da salahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere" toplanan bu meclisin, "rejimi değiştirmek salahiyetiyle" kurulduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁹ Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle 1923 yılında başkentin Ankara mı İstanbul mu olacağı tartışılmıştır. İstanbul için eski rejimin başkenti olarak "payitaht", Ankara için "makarr-ı idaresi", devletin idari merkezi ifadesi kullanılmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından önceki başkentlik tartışmaları "Mukaddes Ankara'dan Mektuplar"⁷⁶⁰ adlı eserde şöyle aktarılmaktadır:

"Harpten sonra Türkiye'nin Merkez-i Hükümeti'ni değiştirmek mevzuu bahis olmuştur. Milletin beyni olmak imtiyazına hangi şehir nail olacak? Ankara, Kayseri yoksa Sivas mı? Kim bilir? Bu şehir her halde sevkülceyi [ordunun sevk ve idaresi] sebeplerle Millet Meclisi ile Vekiller Heyetinin tercih edeceği şehir olacaktır. Hükümet çarklarının emniyette, düşmanın istila işgal ve beklenmedik bombardımanlarından masun [korunan] olması lazımdır. Buna ait tasarı hazırdır, tetkik edilmektedir. Tasarının iktisadi, askeri, sanai ve sair bütün noktayı nazarlardan tatmin edici olması icap ettiğinden mütefekkir Türkiye'nin müstakbel merkezi olacak şehir, iş, ilim ve terakki için inşa edilmiş bir şehir olacaktır. İstanbul ise İslamiyet'in ebedi ışık şehri, onun, Müslümanların kanları ve gözyaşları ile mukaddesleştirdiği ve tazim ettiği [saygı duyduğu] şanlı mazisinin muhafızı olarak kalacaktır."⁷⁶¹

⁷⁵⁶ Atatürk, a.g.e., s. 205.

⁷⁵⁷ Akçura, a.g.e., s. 23.

⁷⁵⁸ Bu çalışmada, metin içerisinde yer alan kişilerin soyadları, kullanılan kaynaklara ve Soyadı Kanunu'na göre yapılmıştır. Soyadı Kanunu öncesinde kişilerin adları, sonrasında ise soyadları kullanılmıştır. Örneğin M. Kemal, Atatürk, Falih Rıfkı, Atay, Yakup Kadri, Karaosmanoğlu ve benzeri gibi birçok isim ve soyadları metin içinde tarihsel olarak ve dönemin kaynaklarına göre kullanılmıştır.

⁷⁵⁹ Atatürk, a.g.e., s. 281.

⁷⁶⁰ Bu çalışma, Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin tarafından, Cumhuriyet'in ilanından önce ilk olarak Fransızca yazılıp yurt dışında bastırılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise M. Kemal'in emri ile Türkçeye çevrilmiştir.

⁷⁶¹ Kadriye Hüseyin, a.g.e., s. 70.

Savaş yıllarında fiilen başkentlik fonksiyonunu yüklenen Ankara, İsmet [İnönü]⁷⁶² tarafından 13 Ekim 1923'te teklif edilen kanun maddesi⁷⁶³ ile “Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi Ankara şehridir” denilerek Türkiye'nin başkenti olmuştur. Ankara'nın başkent olması için verilen kanun teklifinde İsmet İnönü, Lozan Antlaşması sonrası gelişmelere vurgu yaparak Türkiye'nin fiilen işgalden kurtulduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte İstanbul hilafetin makarrı (merkezi) olan durumunun korunacağını vurgulamış ve Ankara'nın ise güvenlik stratejisi, harici emniyeti, Anadolu'nun kalkınması gibi nedenlerden dolayı Türk devletinin makarr-ı idaresi (idari merkezi) olması gerektiğini belirtmiştir. Sonuç olarak İnönü, “Devletin makam idaresinin yeni bir şekilde tesis ve inkişafına, biran evvel başlamak ve dâhilî ve haricî tereddütlere nihayet vermek için”⁷⁶⁴ için Ankara'nın başkent olmasını teklif etmiştir. Nitekim M. Kemal, düşman işgalinden kurtarılan Türkiye'nin, Lozan Antlaşması sonrası fiilen varlığının tahakkuk ettiğini⁷⁶⁵ ve artık Ankara'nın yeni devletin “makarr-ı idaresi” olarak kanunen tespit edilmesinin lüzumunu, coğrafi ve askerî harekât noktasındaki önemini belirtmiştir.

“Artık yeni Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresini, kanunen tespit eylemek icap ediyordu. Bütün mülahazat, yeni Türkiye'nin makarr-ı idaresini Anadolu'dan ve Ankara şehrinde intihap eylemek lüzumunu amirdir. Coğrafi ve sevkulceyşi vaziyet en kat'î ehemmiyeti haizdi. Devletin makarr-ı idaresini bir an evvel tespit ederek, dâhilî ve harici tereddütlere nihayet vermek elzemdi. (...). Hariciye Vekili İsmet Paşa 9 Teşrinievvel 1923 tarihli bir madde-i kanuniyeyi Meclis'e teklif etti. Zirinde daha on dört kadar zatın imzası olan bu teklif-i kanuni 13 Teşrinievvel 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra ekseriyet-i azime ile kabul edildi. Madde-i kanuniye şudur: Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi, Ankara şehridir.”⁷⁶⁶

Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesini İnönü, ‘yeni devletin politikasına ve ideallerine yön veren, kesin ve fiili bir adım’⁷⁶⁷ olarak görmüştür. Kısacası İnönü,

⁷⁶² İsmet İnönü, hatıralarında Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin sebeplerini şu şekilde ifade etmiştir: “Ankara'nın hükümet merkezi olmasını dışarıda bulunduğum zamanlar ilk ihtiyaçlardan biri olmak üzere teşhis etmiştim. Yani daha Lozan'da iken bu kanaati besliyorum. (...). Bir defa Boğazlar askeri bakımdan tamamıyla açık, tamamıyla emniyetsiz. Bu vaziyetteyiz. Lozan Muahedesi ile elde edeceğimiz neticeler ve tarihi şartlar bizi endişeye sevk ediyor. Ayrıca Anadolu'nun ortasında bulunarak ve bir Anadolu Hükümeti olarak yeni devleti çalıştırmak istiyoruz.” İsmet İnönü, *Hatıralar 2*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987, ss. 166-168.

⁷⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 13 Teşrinievvel 1339 [1923], s. 665.

⁷⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, a.g.z., s. 665.

⁷⁶⁵ Afet İnan bu antlaşmayı, “Türk Devleti'nin istiklal hakkını bütün (olarak) kabul ettirmeye yarayan bir vesika” ve “insanlık ve medeniyet için hakkın haksızlık üzerine çaldığı ve daima çalacağı galebenin bir ifadesi” olarak değerlendirmiştir. Afet İnan, “Türk İstiklali ve Lozan Muahedesi”, *Belleten*, Cilt 2, Sayı 7-8, 1938, ss. 287-291.

⁷⁶⁶ Atatürk, a.g.e., s. 529.

⁷⁶⁷ İnönü, a.g.e., s. 170.

Cumhuriyet'in ideallerini somut olarak gerçekleştirmek için Ankara'nın mekânsal olarak tercih edildiğini düşünmüştür. Atay'a göre M. Kemal [Atatürk] ise Ankara'yı başkent olarak seçmemiş, burada kalmaya karar vermiş ve buradan çıkmamıştır. Ankara'nın milli kurtuluş karargâhı olması, düşmanın onun yakınlarına kadar gelip işgal edememesi, demiryolunun Ankara'ya kadar gelmesi ve burada vatanperver kişilerin bulunması gibi nedenlerden ötürü M. Kemal [Atatürk] buradan çıkmamıştır.⁷⁶⁸ Fakat başka bir iddiaya göre M. Kemal, daha Samsun'a çıkmadan önce Ali Fuat [Cebesoy] Paşa ile Ankara'nın merkez olarak seçilmesini konuşmuştur. Bu düşüncesini "Milli Sır" olarak gizlemiş ancak Sivas Kongresi'nden sonra açığa vurmuştur. Ayrıca "Ali Fuat Paşa'nın kumandasındaki 20. Kolordu'nun Ankara'da bulunması ve bölgenin güvenliğini sağlamış olması", kentin önceden bir karar merkezi seçildiği iddiasını doğrulamaktadır.⁷⁶⁹

Yalçın'a göre Milli Mücadele'den itibaren merkez seçilip sonrasında başkent yapılan Ankara, M. Kemal [Atatürk]'ün "Sine-i Millete dönüş düşüncesinin gerçekleştiği ve doruğa ulaştığı mekândır."⁷⁷⁰ Sonuç olarak Ankara, M. Kemal'in: "Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vazai fi vataniyeme bu kere daha sarîh hatvelerle [adımlarla] devam edeceğim"⁷⁷¹ dediği yerdir. Nitekim bu yer, Hasan Ali Yücel için milli kudret ve iradenin tecelli ettiği, zafer ve inkılapların doğduğu, yoklukta varlığı temsil ettiği bir merkez gibidir.

"Ankara, Türk vatanın kalbidir. Bunun bir teşbih değil bir hakikat olduğunu bilmemek için istiklal mücadelesini duymamış olmak gerekir. Ankara savaş yıllarında Başkumandan karargâhı, milli kudret ve iradenin tecelli ettiği mukaddes bir yer olarak tarihe geçti. Cumhuriyet onu bu sıfatı ile aldı ve kendine merkez yaptı. Değişmez merkez oluşu, Türk mukadderatının vatan varlığına oradan sirayet etmesi lüzumunu göstermek içindir. Yalnız o kadar mı? Ankara, Türk milletinin hayat prensiplerini bir riyazi düstur halinde bize veren büyük insanın en aziz hatıraları taşına, toprağına yazılmış bir vatan abidesidir. (...) Step ortasına kurulmuş bu şehir, yoklukta varlığı temsil eder gibidir. Zaten madde yokluğunu, ruh ve zekâ varlığı ile burada yenmedik mi? Ankara, bütün zafer ve inkılapların doğduğu yerdir."⁷⁷²

Türkiye'nin kalbi olarak betimlenen Ankara, Cumhuriyet devrimlerinin sembolü olmuştur. İstanbul yerine Ankara'nın başkent tercih edilmesinin en temel sebebi

⁷⁶⁸ Atay, a.g.e., ss. 418-419.

⁷⁶⁹ Edip Semih Yalçın, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 29, 1994, s. 346.

⁷⁷⁰ Yalçın, a.g.e., s. 346.

⁷⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 24.04.1336 [1920], s. 11.

⁷⁷² Hasan Ali Yücel, "Ankara ve Atatürk", *Kurun*, 22 Kasım 1938, s. 5.

stratejiktir. Hem coğrafi konum itibarıyla hem de boğazların uluslararası statüsü nedeniyle, İstanbul'un savunulması kolay değildir. Bununla birlikte Ankara'nın başkent olmasının siyasal ve kültürel nedenleri vardır. Çünkü İstanbul, farklı dinî ve etnik kimliklere sahip halklardan oluşan bir devletin başkentiydi. Bundan ayrı olarak Ankara, “gelişmekte olan genç bir devletin başkenti olarak farklı bir anlam taşıyacaktır.” Bu anlam, Cumhuriyet seçkinlerinin özlemlerini sembolize etmiştir. Kısaca, çökmüş imparatorluğun yıkıntıları üzerinde geleceği hazırlamanın; modern bir kültür ve uygarlık inşa etmenin arzusu olmuştur.⁷⁷³ Cumhuriyet seçkinleri, bu “geleceği hazırlarken yalnız yeni bir devlet kurmadılar. Önce kendilerini, yeni Ankaralıları ve sonra yeni bir ulusu”⁷⁷⁴ inşa ettiler. Ankara'nın başkent olmasını her şeyden önce siyasal bir karar olarak görenler için ise, yeni Cumhuriyet yönetiminin kimliğini ve eskisinden farklılığını gösteren siyasal bir gücün gerçekleşmesidir. Kozmopolit ve Osmanlı imgesi ile bütünleşmiş İstanbul'dan Ankara'ya geçiş, “aynı zamanda devrimci ve radikal bir tavır ve ideolojik bir karardır”.⁷⁷⁵

Yaklaşık beş yüz yıl boyunca Osmanlı “iktidarının ve dini otoritenin merkezi olan İstanbul”, her yönüyle Ankara'nın “ötekisi” olmuştur. Nitekim Ankara'nın başkent olması mecliste kararlaştırılırken söz alan Gümüşhane mebusu Zeki Bey, İstanbul'a karşı bir iğbirar [gücenme] hali takınıldığını belirtmiştir. Artık hükümet merkezinin yalçın kayalarda, izbe ovalarda kurulma dönemi çoktan geçmiştir. Zeki Bey, Ankara'nın başkent olmasıyla İstanbul'un harabiyete terk edilmemesini istemiştir. Her ne kadar Ankara başkent olsa bile ona göre, “Bir zamanlar hakanların yatağı, maârifin kıblegâhı, satveti İslamiyenin tecelligâhı ve bilhassa Türk'ün kıblegâhı olan bu zavallı şehrin kabahati neydi?”⁷⁷⁶ Gelibolu mebusu Osman Nuri Bey için ise, aslında İstanbul'a karşı bir gücenme yoktur. İstanbul kaybedilen topraklar nedeniyle artık ülkenin bir ucunda kalmıştır. Ankara ise başkent olmaya daha uygun konumdadır. Ankara'nın başkent olması ayrıca Anadolu'nun da sorunlarını yakından anlayabilme imkânı doğurmuştur. Celal Nuri Bey: “Biz Ankara'nın yazın tozuna, kışın çamuruna tahammül etmeliyiz ki,

⁷⁷³ Ahmad, a.g.e., s. 131; Şevket Süreyya Aydemir, Ankara'nın Milli Mücadele'yi toplumsal hafızasında barındırdığını ve jeopolitik bakımdan önemli bir yer olduğunu şöyle belirtmektedir: “Anadolu'nun en viran şehirlerinden biri olan tozlu, sıtmal, harap ve en küçük imar ve konfor nasibi görmemiş ve ancak 25.000 kadar nüfuslu Ankara'da yerleşme kararı, istiklal mücadelesinin gelenek ve hatıralarına karşı asil bir saygı ve bağlılık nişanesi” ve “ileri görüşlülüğe dayanan bir olaydır”. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)* - Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999, s. 136.

⁷⁷⁴ Dinçer, a.g.m., s. 234.

⁷⁷⁵ Afife Batur, “Ankara'nın Başkent Oluşu ve Kentsel Kuruluşu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 1384.

⁷⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 13 Teşrinievvel 1339 [1923], s. 666.

Anadolu'nun bütün levazım ve ihtiyaçlarını anlayabilelim ve ona göre derdine devasaz olalım" diyerek kalkınma ve imar işlerinin önemini belirtmiştir. Aksaray mebusu Besim Atalay Bey için ise Ankara, "milli davada haleler dokuyan nurlu, parlak bir muhittir". Bu muhit, ülkenin merkezindedir. Bazı sömürge başkentleri gibi ülkenin sınırında değildir. Ayrıca İstanbul'da eski hükümetin zihniyeti ile devam etmektedir. Oraya gitmenin birçok mahzuru bulunmaktadır. Elhasıl İstanbul, "tamamen dezenfekte edilmedikçe" oraya gitmek uygun değildir.⁷⁷⁷

Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, dönemin tahayyülünü besleyen ve güç veren milli bir zafer haline gelmiştir. Nitekim kentin imarı bazı dergilerdeki resimlerde, geometrik binalar ve avangart yapılarıyla ütöpik şekilde tasvir edilmiştir. Bu ütöpik kentin, adeta kıraç topraklar üzerinden yükseldiği gösterilmiştir. Bu durum Bozdoğan'a göre Cumhuriyet'in kurucularının Ankara'yı büyük ideallerini uygulamaya koyabilecekleri "tabula rasa" yani boş levha olarak algılayıp yeniden şekillendirdiklerini göstermektedir.⁷⁷⁸ Ankara, elbette bir "tabula rasa" olmasa da Thomas More'un ütopyasındaki başkent Amaurote gibi ülkenin ortasında yer alması, diğer kentlere örnek olarak planlanmasına benzemektedir. Ankara, Anadolu'nun ortasında diğer kentlere yakınlığı ve savaş durumunda stratejik konumundan dolayı güvenliğinin sağlanabilir olması dolayısıyla Cumhuriyet yöneticilerinin algısında ideal bir başkenttir.

Dönemin algısında Ankara, İstanbul surları haricindeki bütün ülkenin sembolüdür.⁷⁷⁹ Yeni devletin kurucu kadrosu için "Ankara geleceğin, İstanbul ise geçmişin kenti"dir. Çünkü İstanbul, kozmopolit bir kimliğe sahiptir.⁷⁸⁰ Bununla beraber İstanbul, Osmanlı'nın son yüzyılında kentsel düzenlemelerle bir türlü modern kent görünümü kazanmamıştır. Çıkamaz, dar ve dolambaçlı sokakları, ahşap yapıları, fiziksel ve sosyal yozlaşmanın diğer anlamda eski sistemin köhneliğini simgelemiştir. Bunun aksine Ankara ise ilerleyen yıllarda modern yapıları, geniş bulvarları, parklarıyla yeni ulusun ideal kenti olarak görülmüştür.⁷⁸¹ Bu görünümünden önce Ankara'nın imarının önemi ve ideal bir kent haline dönüşmesinin başlangıcını İsmet İnönü şöyle anlatmaktadır: "O zamanki Ankara'yı hatırlamak lazım. Biz evimize ata binip geliyorduk.

⁷⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 13 Teşrinievvel 1339 [1923], ss. 667-670.

⁷⁷⁸ Bozdoğan, a.g.e., ss. 82-83.

⁷⁷⁹ Burçak Evren, *20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998, s. 64.

⁷⁸⁰ Yakup Kadri, "Ankara, Moskova, Roma", *Kadro*, Sayı 10, 1932, s. 42.

⁷⁸¹ Gül, a.g.e., s. 111.

Atatürk devlet reisi olarak Çankaya’da oturuyor. Buraya gelmek için doğru dürüst ne yol var, ne imkân var. Fakat biz diyorduk ki, yollar yapılacak, her şey olacak.”⁷⁸²

Dönemin kısıtlı imkânları karşısında Ankara’nın başkent seçilmesinde geçmiş ile yeninin, gelenek ile çağdaşlığın önemli etkisi olduğu gibi kurulan yeni devletin ekonomik yönden kalkındırılması,⁷⁸³ ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine çıkarılması ideali ve “millet ve memleketin hakiki saadet ve ümrânına çalışmak”⁷⁸⁴ ile de ilgiliydi. Dolayısıyla bu ideal, dönemin devlet adamlarının ortak ideali olmuştur. Devlet adamları başkentini Ankara olarak kabul edilmesiyle uzun yıllardan beri ihmal edilmiş Anadolu’yu kalkındırma ve imar etme düşüncesindeydiler. İsmet İnönü, 1930 yılında hükümet programında: “Cumhuriyet’e kadar daima ihmal görmüş olan vatan imarı ve muvasalatı faaliyetimizin başlıca bir sahası olacaktır”⁷⁸⁵ diyerek imar çalışmasının önemini belirtmiştir. Bunun yanında Atay ise: “Bizler bir medeniyet ve kültür mücadelesinin içindeyiz. Kemalist Türkiye’yi maddeten ve manen inşa ediyoruz”⁷⁸⁶ diyerek Cumhuriyet rejimini, Ankara’dan başlayan bir inşa davası olarak görmüştür.

Ankara’nın başkent olarak seçilmesinin Karaosmanoğlu için en önemli yönü sembolik olmasıdır. Bu sembolik yönü kentsel mekândan öte, bir inancın anıtı durumundadır.⁷⁸⁷ Çünkü bu dönemde hedef olarak görülen “çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma ideali”, Ankara gibi yeni inşa edilecek kentsel bir mekânda mümkün görülmüştür. Yeni ulusun yeni kültürü, İstanbul gibi gelenek ve saltanatı simgeleyen mekânlarda değil Ankara gibi ideal bir mekânda oluşturulmak istenmiştir.

İdeal bir mekân olarak tasarlanan Ankara, yeni ulus kimliğini temsil etmiştir. İstanbul geçmişi, eskiyi ve gelenekleri temsil ederken, Ankara yeniyi, geleceği ve çağdaşlığı temsil edecektir.⁷⁸⁸ Bu ise yeni devletin kuruluşunun sadece idari bir değişiklik değil, devletin üzerine bina edildiği düşünsel arka planın da değiştiği ve yeni kimlikli oluşumun gerçekleştirildiği genel bir değişimdir. Bu değişim ile yeni rejimin toplumsal

⁷⁸² İnönü, a.g.e., s. 168.

⁷⁸³ Mehmet Sarioğlu, *Ankara Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 26.

⁷⁸⁴ Atatürk, a.g.e., s. 292.

⁷⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 21, 02.10.1930, s. 34.

⁷⁸⁶ Falih Rıfkı Atay, “Cumhuriyet Devri”, *Ulus*, 4 Eylül 1938, s. 1.

⁷⁸⁷ Sarioğlu, a.g.e., s. 31.

⁷⁸⁸ Sarioğlu, a.g.e., s. 31.

mekânlarında bireylerin ideal yurttaşlar olması amaçlanmıştır.⁷⁸⁹ Bu nedenle Ankara, Cumhuriyet'in ilan ile eski payitaht olan İstanbul yerine geçerek yeni rejimin temsilcilerini gösteren bir mekân olarak üretilmiştir.

Üretilen bu mekânla çağdaş bir yaşamının yaygınlaştırılabileceği anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu mekânda inşa edilecek fiziksel çevre ve dekor içindeki toplumsal hayatın, diğer kentlere örnek olması amaçlanmıştır. Ayrıca “doğulu bir dünyadan çıkıp, akılcı bir dünyaya yöneltmek istenen yönetim merkezi” olarak bu kentten umut edilen “sadece bir simge değil, çağdaş dünya anlayışının tüm işlevlerini yerine getiren ve ona uygun” hayat tarzını yansıtacak idealde bir başkent olmasıdır.⁷⁹⁰ Çünkü Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle Cumhuriyet'in yeni kurumlarının, ideallerinin ve yaşam tarzının ülkenin her yerine aktarılması amaçlanmıştır.⁷⁹¹ Bu amaç Atay'a göre doğru bir imar çalışmasıyla “yeryüzünün en ileri şehir hayali[ni]”⁷⁹² gerçekleştirebilirdi. Yeni ulusun çağdaşlaşma, ilerleme, yükselme hayalinin göstergesi olarak tasarlanan Ankara, önemli mekânsal bir yeniliktir. Bu açıdan uluslaşma ve çağdaşlaşma, Ankara'ya ilişkin (ütopik olarak) tüm umutların içeriğini oluşturur. Cumhuriyet devrimlerinin, Türk ulusunu çağdaşlaştırma, ilerletme, yükseltme idealinin göstergesi olarak Ankara'nın modern başkent olması mekânsal bir devrim niteliğindedir. Bu açıdan, uluslaşma ve çağdaşlaşma idealleri başkent Ankara üzerinden merkezîleşmiştir.⁷⁹³

20. yüzyılın Canberra, Brasilia, İslamabad ve Ankara gibi planlı başkentlerinin hepsinde modern hayat tarzının, uluslaşma sürecini hızlandırıp güçlendirilmesi umut edilmiştir. Bu gibi başkentler, “fikirde doğan yeni ulusun gerçekte de var olmasının en güçlü” mekânsal aracı ve “ulusal çaba ve gururun, kısaca ulusallaşmanın” somut yansımasıdır.⁷⁹⁴ Dönemin basınında Ankara, başkent olmasıyla artık “Türklükle birlikte yaşayacak şanlı bir tarihin parçası olmuştur. Ankara, resmî olarak başkent olmasa bile Türklük için millî bir kible olarak kabul edilmelidir. Çünkü Ankara, Türklüğün yeni

⁷⁸⁹ Ahu Sumbas, “Türk Modernleşmesini Ankara Palas Üzerinden Okumak: Doğu'dan Batı'ya Açılan Bir Pencere”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, 2013, s. 175.

⁷⁹⁰ Gönül Tankut, *Bir Başkentin İmarı*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993, s. 44.

⁷⁹¹ Ruşen Keleş, Bülent Duru, “Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 32, Sayı 261, 2008, s. 28.

⁷⁹² Atay, a.g.e., s. 427.

⁷⁹³ Tankut, a.g.e., s. 45.

⁷⁹⁴ Tankut, a.g.e., s. 45.

merkezidir ve Kafkasya'daki Türklerle daha kolay irtibatı sağlayan bir konumdadır.”⁷⁹⁵ Sadece bu nedenden ötürü Ankara'nın imarının hemen yapılması gerekli görülmüştür.

Söz konusu dönemde, ulus devlet kimliğinin yerleştirilmesi ve halka benimsetilmesi gibi önemli görevler üstlenen Türk basını,⁷⁹⁶ Ankara'nın başkentliği üzerinde de sıklıkla durmuştur.⁷⁹⁷ Dönemin basını, başkentlik meselesini iki ana noktadan ele almıştır. Ankara'nın başkent olmasını isteyenlere göre Anadolu yıllarca ihmal edilmiştir. Artık İstanbul, Anadolu'ya yani Ankara'ya bağlı bir kent olarak kalmalıdır. Çünkü İstanbul, buradan yürütülen mücadele sayesinde düşmandan kurtarılmıştır. İstanbul'un kozmopolit bir şehir olması ve “muhalefete açık oluşu yeni (kurulan) ulus devletin homojenlik idealini bozacaktır”. Başkentin İstanbul'da kalmasını isteyenler için Ankara'nın başkent olması, Batı'dan uzaklaşmayı beraberinde getirecek, Batılı devletlerin gözünde yeni kurulan devletin “Asyalı ve geri kalmış bir ülke” olduğu şeklinde olumsuz bir algı meydana getirecektir.⁷⁹⁸

Ankara'nın başkent olarak seçilmesi dönemin koşullarını doğru değerlendiren, ileriye yönelik idealleri olan ve bu idealleri doğru yorumlayan bir karar olarak görülmüştür.⁷⁹⁹ Ankara'nın başkent olarak seçilmesinde siyasi idealler ön plandadır. Bunun en belirgin örneği, Ankara'nın başkent olmasından on altı gün sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Çünkü yeni devletin politik ideali, Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesinden sonra ilan edilmiştir. Ankara, bu politik idealin mekânsal sahnesi olmak üzere başkent olarak tasarlanmış ve resmi hüviyeti sonrasında Cumhuriyet'in hem simgesel hem de kutsal mekânı haline gelmiştir.

Ankara, Cumhuriyet'in ilanı ile hükümetin kutsal bir mekânı olarak algılanmıştır. Çünkü Cumhuriyet'in kabulüne yönelik mecliste yapılan görüşmelerde hükümetin merkezi olan Ankara bu kutsallıkla ilişkilendirilmiştir. Karahisar Şarkî mebusu Mehmed Emin Bey Cumhuriyet'in ilahiliğine vurgu yaparken, aynı zamanda Ankara'nın kutsallığını da ön plana çıkartmıştır. İslam'ın ilk zamanlarında peygamberin kurmuş

⁷⁹⁵ Akt. Cemile Burcu Kartal, “Ankara'nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: Makarr ve Payitaht”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2013, ss. 80-81.

⁷⁹⁶ Hayati Tüfekçioğlu, “Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1992, ss. 45-96.

⁷⁹⁷ Ankara'nın başkent kabul edilmesine verilen tepkiler ve bunların İstanbul basınında yer alışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Umut Karabulut, “Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1, 2012, ss. 131-148.

⁷⁹⁸ Kartal, a.g.m., s. 86.

⁷⁹⁹ Tankut, a.g.e., s. 59.

olduğu hükümet gibi Türk milleti de bu hükümeti Ankara’da kurmuştur. Dolayısıyla Ankara, İslam’ın kutsal kentleri gibi hak ve adalet güneşinin nurunu yayan kutsal bir yer olarak görülmüştür.

“Allah, hırs ve gururu tedib ettirmek için bir elinde kılıç bir elinde âsa olduğu halde dünyaya inkılâp yapacak bir büyük Peygamberin gönderilmesine ihtiyaç gördü ve gönderdi. O, kılıcı ile zalim hükümdarları tedib ettiği gibi, asası ile de kanlı tahtları kanlı saltanatları, yerlerin dibine geçirtti. Adsız şeref, esire hürriyet, zayıfa hak, sefile saadet verdirecek bir Allah’ın hükümetini kurdu ve bunun adı Cumhuriyetti. On dört asır sonradır ki, ey arkadaşlar! Allah, yine böyle bir ilâhi hükümet kurdurmak, ikinci bir mucizesini yaptırmak için en mütehayir, en büyük bir milleti intihab etmiştir, bu millet Türk Milletidir. On dört asır evvel, Peygamber Muhammed’in Mekke duvarlarında kurduğu hükümeti, bugün de Türk Milleti *Ankara*’ya kurmuştur. Şu aziz saatte ben, bu ihtiyar arkadaşınız, Allah’ımdan bu hükümeti *takdis* ederim. Bu hükümetin temellerinin, arzın temelleri kadar sağlam olmasını isterim. Ben, bu ihtiyar arkadaşınız, bu hükümetin hak ve adalet güneşinin büyük ve küçük bütün caniplere, zayıf ve kuvvetli bütün alınlara mütesaviyen [eşit olarak] nurunu saçmasını isterim. Ve bu duamın kanatları altında, Cumhuriyetin ruhu önünde tazimen [büyüklüğünü dile getirip] kıyam ederek üç kere: Yaşasın Cumhuriyet, diye hükümetimizi taziz etmelerini [şereflendirmelerini] muhterem arkadaşlardan temenni eylerim.”⁸⁰⁰

Cumhuriyet’in kutsallıkla ilişkisi çeşitli söylemlerde vurgulandığında Ankara, hem siyasi hem de kudsi hüviyette bir başkent olarak algılanmıştır. Ayrıca yeni başkent, çağdaş medeniyet için gerekli mekânsal düzeni gösteren ve bu mekânsal düzen içerisinde modern hayatın kültürünü yaygınlaştıran bir sahne olmuştur. Ankara’nın mekânsal konum olarak seçilmesindeki politik idealler yadsınamaz. Çünkü o dönem itibarıyla eski başkentten terk edilerek yeni başkentten kabulü politik bir eylemdir.⁸⁰¹ İstanbul, yeni devletin politik modeline uygun olmayan kültürel, siyasal ve mekânsal bir ortama sahiptir. Ankara ise idealize edilen bütün kültürel, siyasal ve mekânsal gelişime açık bir yer olarak görülmüştür.

Bu yeni başkentten kentsel gelişimi devrim ölçeğinde bir karardır. Ankara’nın imarıyla M. Kemal özel olarak ilgilenmiştir. M. Kemal, 1 Mart 1924’te meclisin açılışında yaptığı konuşmada, Cumhuriyet’in yeni başkenti Ankara’nın hızlı bir şekilde imarının önemini vurgulamıştır. M. Kemal, Ankara’nın imarını şöyle açıklamıştır: “Cumhuriyet’in başkenti olan Ankara’nın hızla imarı gereklidir. Yeni ve çağdaş (asri) bir devletin çalışmasında düzen ve verim (semere) bir uygarca imar edilmişlik (mamure-i medeniye) içinde sağlanabilir. Ülkenin varlığı bugün ve gelecekte Ankara’nın yönetim

⁸⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, 29 Teşrinievvel 1339 [1923], s. 96.

⁸⁰¹ Tankut, a.g.e., s. 22.

[merkezi] olmasını nasıl kesinlikle gerektirmiş ise Cumhuriyet'in başkentinin hızla gelişmesi ve imarını da o derece zorunlu kılmıştır.”⁸⁰² M. Kemal ve dönemin önde gelen devlet adamları için Ankara, bir başkentten öte bütün Anadolu'nun baştan imarı ve ideal şekilde düzenlenmesi için bir okul ve öncü bir örnektir. Çünkü yüzyıllardır ihmale uğramış Anadolu kentleri artık Ankara'yı kendilerine örnek alarak gelişimlerini bu ideal kente göre ilerleteceklerdir.⁸⁰³ Aynı zamanda “ideal bir Türk başkenti” özlemini yansıtan Ankara'nın kentsel gelişimi; diğer Anadolu kentlerine örnek olmuş ve çağdaş şehircilik hareketinin Anadolu'ya yayılmasına öncülük etmiştir.⁸⁰⁴ Anadolu'da çağdaş anlamda şehircilik faaliyetleri Ankara'nın başkent oluşundan sonra gelişmiştir.

1.2. Başkentin İmarı ve Modern Kültür Yapıları

Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmasının ardından büyük değişim geçirmeye başlamıştır. Bu değişimin altında, bir yönüyle Balkan kentlerine olan özlem yatmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun çoğunluğunun Balkan kökenli olmasından ötürü, Anadolu'nun orta yerinde bir Balkan şehri kurmak istemişlerdir. Resmi binalar olarak kullanılan “kışla tarzı alçak taş binalar, iki tarafı ağaçlı yollar ve küçük bahçeli evler”, yakın dönemde kaybedilen Balkan kentlerini hatırlatmaktadır.⁸⁰⁵ Bu yönüyle Ankara'nın kentsel gelişimi, fiziksel ve mekânsal olarak Balkan kentlerine benzemektedir. Nitekim Şevket Süreyya Aydemir,⁸⁰⁶ de M. Kemal'in “gençlik hayallerini beslemiş olan” Üsküp, Selanik gibi Balkan kentlerine olan özlemine değinmiştir.

Mimar Kemalettin ise: “Ankara'nın mamur bir şehir halinde teşekkülü her halde medeni, şehirlerin teşekkülü tarihinde mühim ve kıymetli bir mevki alacaktır. (...) Bugünkü Ankara büyük bir şehir olarak teşekkül etmek yolunu emsalsiz bir faaliyette tutan azîm bir yapı sahasıdır. Bu sahanın her yerinden haftalar geçmeden ümran ve

⁸⁰² Cevat Geray, “Şehirciliğimiz ve Ankara”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 32, Sayı 261, 2008, s. 10.

⁸⁰³ Sarioğlu, a.g.e., ss. 31-32.

⁸⁰⁴ Şimşir, a.g.m., ss. 221-222; Anadolu'da çağdaş anlamda şehircilik faaliyetleri özellikle Ankara'nın imar planı ile birlikte gelişmiştir. Nitekim İçişleri Bakanlığı (Dâhiliye Vekâleti) Ankara için kabul edilen Jansen planı sonrası bütün şehir ve kasabalara beş senelik imar ve çalışma programı yapmalarını ve bütçelerini buna göre hazırlamalarına dair bir genelge göndermiştir. “Dâhiliye Vekâletinin Bir Tamimi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 20 Ocak 1929, s. 1.

⁸⁰⁵ Ahmad, a.g.e., s. 132.

⁸⁰⁶ Aydemir, a.g.e., Cilt 3, s. 18.

medeniyet eserleri doğuyor ve yükseliyor”⁸⁰⁷ diyerek başlangıçta Ankara’nın ideal bir kent şeklinde imar edildiğini belirtmiştir. Yeni başkentte “somut ve simgesel bir Cumhuriyet modeli yaratmak peşinde olan hükümetin”⁸⁰⁸ bu çalışmaları, aslında yeni bir medeniyet inşa etmektir. Atay’ın da sıklıkla üzerinde durduğu bu yeni inşa faaliyetleri, bir bütün olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti’nin gerilediği dönemlerde medeniyetçilik ve onun başlıca hayat kaynağı olan inşacılık da kaybedilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte inşacılık yeniden uyanmıştır. Ülkeyi baştanbaşa; kentleri, köyleri, anıtları, endüstriyi, yolları ve trenleriyle bütün olarak inşa etmedikçe Batı medeniyetinin bir parçası olunmayacaktır. Türkiye, başta Ankara olmak üzere bir bütün olarak inşa hareketine girişmiştir.⁸⁰⁹ Nitekim Karaosmanoğlu ise Ankara üzerinde bu inşa hareketini şöyle betimlemektedir:

“Yeni Ankara, baş döndürücü bir süratle inkişaf ediyordu. Taşhan’ın önünden Samanpazarı’na, Samanpazarı’ndan Cebeci’ye, Cebeci’den Yenişehir’e, Yenişehir’den Kavaklıdere’ye doğru uzanan sahalarda apartmanlar, evler, resmi binalar, sanki yerden fişkırcasına yükseliyordu. Bunların her biri, yapanın bilgisine ve yaptırının zevkine göre bir takım şekiller ve renkler almakla beraber, dikkatli bir göz için hemen hepsine birden hâkim olan bir exotique mimari tarzının sırtıydı da aşikârdı.”⁸¹⁰

Karaosmanoğlu için Türk şehirciliği aslında Ankara ile başlamaktadır. Ankara’nın imar ve düzenlenmesiyle Türk ulusunun şehircilik kabiliyeti artmakta ve yeni imar düşüncesiyle yeni bir nesil yetişmektedir. Dönemin Ankara’sı ideal bir kent olma yolunda eşsiz faaliyet gösteren bir şantiye görüntüsündeydi.⁸¹¹ Bu şantiye alanlarında bir süre sonra medeniyet eserleri yükselecektir. Ankara milli ideallere göre, “Türk inkılabının vakarlı ve ahenkli ruhu, kendine layık ifadeyi çok daha canlı, çok daha şahsiyetli bir mimaride aramaktadır.”⁸¹² Çünkü Ankara, “hükümet merkezi, inkılap beşiği, eski tarih sahnesi, güzellik ve yenilikler kaynağı”⁸¹³ idi. Bir diğer anlamda, “Cumhuriyet Ankara’sı, modernizmin ulus inşası ve devlet iktidarı ile kurduğu tarihsel ittifakın ilk tezahürlerinden biriydi.”⁸¹⁴ Dönemin gazetelerinden *Milliyet*’teki bir yazıda ise Ankara, Türk inkılabını

⁸⁰⁷ Mimar Kemalettin, “Ankara’nın İmarı”, *Arkitekt*, Yıl 44, Sayı 4 (356), 1976, s. 179.

⁸⁰⁸ Suavi Aydın, “Ekolojik Tahribat ve Kültürel Çöküş: Bir Şehir Yaratma Projesinin İflası Olarak Ankara”, *Cumhuriyet’in Ütopyası: Ankara*, haz. Funda Şenol Cantek, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 70.

⁸⁰⁹ Falih Rıfkı Atay, “İnşa”, *Ulus*, 4 Haziran 1936, ss. 1-2.

⁸¹⁰ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 99.

⁸¹¹ Sarioğlu, a.g.e., s. 32.

⁸¹² Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 109.

⁸¹³ “Ankara Kılavuzu Neden Yapılmıyor”, *Milliyet*, 2 Nisan 1933, s. 8.

⁸¹⁴ Bozdoğan, a.g.e., s. 17.

temsil eden bir şehirdir. Bunun için “bir şeyler yazmak, çizmek, söylemek isteyenler mutlaka Ankara’ya gelmelidirler”.⁸¹⁵ Nitekim dönemin aydınlarının da belirttiği gibi Türk şehirlerinin başı ilan edilen Ankara, Milli Mücadele’nin her bir hususiyetine şahit ve bütün zorlukların aşılmasını temsil eden bir mekân olmuştur.⁸¹⁶

“Ankara küçültülmüş Türkiye’dir. Taşı, toprağı ve nüfusuyla; sevinci, üzüntüsü ve acısıyla bütün bir memleketi bir belde içinde şahlanmış ve canlanmış gibidir. Ankara adlı Cumhuriyet şehrinin toprağında geniş vatan ovalarının kokusundan bir nefha, taşında hudut boylarındaki yalçın kayaların asil salabeti vardır. Türkiye’nin kalbi Ankara dinlenerek duyulur. Ankara bir ordu, Ankara bir mektep, Ankara bir kartal yuvasıdır. Zaman olur yurdun hassasiyeti hükümet merkezinin sarp silüetinde dile gelir; gün olur memleketin gönlünü burkan bir endişe Ankara’nın alın kırıışığında her yerden daha vazih ve daha keskin çizgilerle okunur ve gene zaman olur Ankara milli sevincin en coşkununun ve heyecanısını duyar.”⁸¹⁷

Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte, imar faaliyetleri hızlanmış ve kentte birçok kamu binası inşa edilmiştir. Ulus Meydanı’nın yakınlarında yoğunlaşmış olan bu binalar, Cumhuriyet’in ilk yıllarında güçlü bir ulusu simgelemiştir.⁸¹⁸ Dolayısıyla farklı alanlarda inşa edilen bu yapılar, Türk milletinin bulunduğu medeniyet çerçevesindeki geleceğe dair rolünü ifade etmiştir. Ankara’nın ideal bir kent şeklinde imarı, rejim ile ilgili önemli bir mesele olarak görülmüştür. Ankara’nın imar edilmesinin önemi *Milliyet* gazetesindeki bir yazıda şöyle belirtilmiştir. “Güzel ve mamur bir Ankara’yı yapmak bir süs değildir. Belki rejim ile alakadar bir esastır. Cumhuriyet’in yarattığı maddi ve manevi güzel şeyler arasında Ankara”⁸¹⁹ gösterilebilmelidir. Roma’nın modern şekilde imarı, İtalya rejiminin bir simgesi haline geldiği gibi Ankara da yeni Türkiye’nin simgesi olacak şekilde imar edilmelidir. Ankara, bu şekilde bütün ülkeye örnek olacaktır. *Ulus* gazetesindeki bir yazıda, “Ankara mamur Türkiye’nin de başlı başına bir örneği sayılmak lazımdır”⁸²⁰ denilmiştir. Ankara ile birlikte ülke bir bütün halinde, maddi ve manevi olarak yeniden inşa edilecek ve toplumsal hayat değişecektir.

⁸¹⁵ Aka Gündüz, “Ankara’yı Propaganda Ediyorum”, *Milliyet*, 4 Nisan 1933, s. 1.

⁸¹⁶ Burhan Asaf için “Ankara, Türk istiklalinin iman karargâhıdır. Ankara, kurtulmak isteyen esir milletlerin, gelip kurtuluş ümidi, gelip kurtuluş kararı, gelip kurtuluş kudreti içecekleri özlü bir pınardır. Ankara, bir kızıl ve yıldırımlı buluttur ki Türkün ebedi varlığını bekler.” Burhan Asaf, “İnkılabımız ve Gençlik”, *Türk Yurdu*, Sayı 39, 1931, s. 51.

⁸¹⁷ Kemal Zeki Gencosman, “Ankara Nasıl Bayram Yapıyor”, *Ulus*, 29 Ekim 1938, s. 8.

⁸¹⁸ Bozdoğan, a.g.e., s. 51.

⁸¹⁹ “Hükümet Merkezi Ankara”, *Milliyet*, 5 Nisan 1933, s. 8.

⁸²⁰ Gencosman, a.g.m., s. 8.

Ankara üzerinden idealize edilen yeni toplumsal hayatın tesis edilmesinde temel sorunun, modern yani “medeni hayatı sürdürmesini bilen kişilerin azlığı ve bu tür mekânların”⁸²¹ eksikliğidir. Karaosmanoğlu’nun eleştirdiği, bu dönemin medeni hayatını arzu eden bazı kesimlerce “Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek”⁸²² çok önemli bir başarı olarak görülmüştür. Bu dönemde Avrupalı tarzında sosyal faaliyetler ve balolar gibi eğlencelerin teşvik edildiği bazı mekânlar, devlet tarafından kurulmuş veya desteklenmiştir. Bununla amaçlanan şey, “Cumhuriyet’e özgü görsel bir modernlik kültürünün resmen üretilmesi, denetlenmesi ve yayılmasıydı”.⁸²³ Diğer anlamda “Ankara’da en güzel ve muhteşem binalar halkın, Cumhuriyet’in ihtiyaçlarını veyahut eğlencelerini temin etmek için”⁸²⁴ inşa edilmiş ve kullanılmıştır. Bu durumu Atay, yeni kültürün, “memleketin her tarafında eski manzarayı” boğduğunu ve ara devirden kalma geri, ölü adetlerin elinden halkı kurtardığını belirtmektedir. Bu açıdan Cumhuriyet hükümetinin “bütün devlet vasıtalarını ve kuvvetini modern kültüre bel bağlamış olanların emrine” verildiği iddia edilmiştir.⁸²⁵

Cumhuriyet Dönemi’nde modern kültürün üretilmesinde bu tür eğlenceler sosyal ve kültürel değişimi sağlamak adına, toplumsal mekânlar da “ideolojik bir araç olarak” kullanılmıştır. Kadın ve erkeğin bir arada eğlenmelerinin olanaklı olduğunu gösteren balo gibi eğlencelerin ilk resmi olanı 1925 yılında yeni başkent Ankara’da düzenlenmiştir. Böylece Ankara’da başlayan Cumhuriyet baloları tüm ülkeye yayılarak zorunlu bir şekle girmiş, giyilecek kıyafetler ve davetliler belirlenmiştir. Tüm bunlar Ankara’dan gönderilen talimatnamelerle taşraya bildirilmiştir.⁸²⁶ Düzenlenen balolarla aslında yeni bir kamusal alan ve kültür oluşturulmaya çalışılmıştır.

Atay, yeni kamusal alan ve kültürün oluşmasını Ankara’da kadınların erkeklerle birlikte sosyal ve kültürel faaliyet ve eğlencelerde görünürlüğü ile başladığını belirtmiştir. Atay, Hamdullah Suphi’nin Türk Ocakları’nda “Türk kadını piyano konseri veya konferans vermek üzere” sahneye çıkarmasını büyük bir hadise olarak bildirmiştir.⁸²⁷

⁸²¹ Sumbas, a.g.m., s. 176.

⁸²² Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 83.

⁸²³ Bozdoğan, a.g.e., s. 74.

⁸²⁴ Fatma Nimet Raşit, “Büyük Türk Devrimi”, *Hakkın Sesi*, 28 Eylül 1935, s. 3.

⁸²⁵ Falih Rıfkı Atay, “Bizim Davalarımız 2”, *Ulus*, 4 Kasım 1935, s. 1-4.

⁸²⁶ Doğan Duman, “Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemine: Batı Kültürünün Bir Yansıması Olarak Balolar”, *Turkish Studies*, Vol. 11/1, 2016, ss. 39-58.

⁸²⁷ Atay, a.g.e., s. 409.

Yeni başkent Ankara, bu tür eğlence mekânlarıyla yeni rejimin ideal bireyinin adabı muaşeret kurallarını öğrendiği, kılık-kıyafet, yeme-içme, dans ve müzik alışkanlıklarının değiştirildiği, kadınların daha güzel, süslü ve dikkat çekici bir şekilde toplantı ve eğlencelerde bulunduğu ideal bir kent olarak düşünülmüştür. Kısaca önemli değişikliklerin yaşandığı Ankara, Emil Ludwig'in belirttiği gibi “yeni bir topluma benzemekte, eski devrin pitoresk kıyafet ve adetleri süratle silinmiştir”.⁸²⁸ Bu ideal kentte, yeni toplumsal kimliğin üretildiği önemli mekânlardan birisi de ‘Ankara Palas’ olmuştur.

M. Kemal'in Ankara Palas için kullandığı “Doğu'dan Batı'ya açılan bir pencere” şeklindeki ifadesi dönemin ihtiyacını ortaya koymuştur. Yeni başkent ilk modern oteli olarak tanımlanan Ankara Palas, toplumsal ihtiyacın eseridir. Bu eser, otel ve yemek ihtiyacının karşılandığı bir yer olduğu gibi insanların birlikte vakit geçirebileceği bir mekândır. M. Kemal'in emriyle inşa edilen Ankara Palas, bu tür sosyal ihtiyaca cevap veren ve yeni başkent sosyal hayatının değişimine etki eden öncü mekânların başında gelmektedir.⁸²⁹ Ankara Palas, genel olarak üst düzey bürokratların buluşma yeri ve o yıllarda üst düzey sosyal gruplar için “kent en önemli eğlencesini oluşturan baloların mekânı idi”. Ankara Palas'tan ayrı olarak Anafartalar Caddesi üzerinde Kuyulu Kahve, Merkez Kiraathanesi, Zeybekler Barı gibi sosyal mekânlar da açılmıştır.⁸³⁰

Bu yıllarda Ankara'da inşa edilen sosyal mekânlardan biri ise Türk Ocağı'nın yeni merkez binasıydı. Halkevlerinin kuruluşuna kadar kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği Türk Ocağı, yeni binası ile Cumhuriyet ideallerini yansıttığı belirtilmiştir. Bu yeni bina her şeyden önce milli bir eser, kutsal bir mekân şeklinde algılanmıştır. Nitekim İsmail Safa, *Türk Yurdu*⁸³¹ dergisinde Türk Ocağı'nın yeni binasının, düşünce gücü ile işleyen dimağ ve ellerin mahsulü olduğunu ve milli bir ideal ile inşa edildiğini belirtmiştir. “Türk'ün Kâbe'si olan Ankara'nın bir tepeciğinde, milli Arafat'ından yükselen bu bina, Türk'ün seciyevi ve milli bir eseridir ve bununla beraber her şeyden evvel maddenin ruh ile imtizaç ettiği tılsımlı bir eser” şeklinde algılanmıştır. İsmail Safa'nın yorumunda bu gibi yapılar “Türk'ün Kabesi”dir. Binanın bulunduğu yer ise “milli bir Arafat”tır. Türk'ün

⁸²⁸ Emil Ludwig, “Kemal Demokrası Ruhuna ve Hayatını Böyle İdame Etmek Azmine Maliktir”, *Hâkimiyeti Milliye*, 31 Mart 1930, s. 6.

⁸²⁹ Sumbas, a.g.m., s. 176.

⁸³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Tansı Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 23.

⁸³¹ İsmail Safa, “Yeni Türk Ocağı”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, ss. 82-83.

yüksek karakterine işaret eden bu gibi milli yapılar, ruh ile maddenin birleştiği sihirli eserlerdir. Bu eserlerin çoğalmasıyla Türk ideali her tarafta takdir ve kabul görecektir.

Nitekim bu durum Türk Ocakları'nın idealini de yansıtmıştır. Çünkü Türk Ocakları'nın ideali, milli kültür ve Batı medeniyetini bütünleştirmektir. Bu ideale göre Türk milleti milli kültürün özüne ihtiyaç duyduğu kadar varlığını da koruyarak ölümsüz olacak ve Batı medeniyetinin “bahşedeceği mucizeli bir kudretle de hayattan maksut olan bir mukadderatı fethederek kendisini mesut milletler sırasına yükseltecektir.”⁸³² Bacon'un Yeni Atlantis'inde bulunan, her türlü bilimsel faaliyetlerin yapıldığı bir yer olan “Süleyman'ın Evi” gibi Türk Ocakları (sonrasından Halkevleri), Cumhuriyet Dönemi'nde mutlu bir toplum için bilim ve sanatın merkezi olarak kabul edilmiştir.

Türk Ocağı'na gönül verenler bu gibi yapıları, kendi düşüncelerinin “hakiki bir mabedi olarak görmüşler ve karşılamışlardır”.⁸³³ Hamdullah Suphi'ye göre bu mabedin kapıları, dünyanın her yerinden gelecek bilim ve sanat adamlarına açıktır. Onları burada dikkatle dinleyen, anlayan ve kıymetlerini takdir eden kimseler vardır. Bilim ve sanat faaliyetleriyle Ankara, uluslararası merkez haline gelecek ve dünya gençliği yeni Türkiye'yi daha iyi tanıyıp sevecektir. Ayrıca bu mabedin iki mihrabı vardır. Birinci mihrap milliyet, ikincisi ise bütün insanlığın saygı ve sevgi ile yöneldiği bilim ve sanattır.⁸³⁴ Bu durum Artun'un aktarımıyla “eğer Tanrı öldüyse, Moholy-Nagy'e göre onun yerini mühendis alıyordu. Yeni Yaradan mühendisti. Sanat ise dinin yerini dolduran seküler bir teolojiye dönüşüyordu.”⁸³⁵ Nitekim Behçet Kemal, inkılabın emrine girmeyen sanatın, yaratıcı olmaktan çok uzak olduğunu belirtir. Çünkü “inkılap hareketlerinin halka tam mal olması ve halkın ruhuna tam sinmesi için sanatın elinde parlaması”, sanatın süzgecinden geçmesi gereklidir. Behçet Kemal, kutsal bir güç olarak gördüğü sanatın, bozkırın ortasında ve doğaya galebe çalarak imar edilen Ankara'yı işaret ederek: “Bugün de bozkırın ortasında düşmanların en çetini tabiatı yenmenin zevkini tadıyoruz. Sanata bugün de bu zorlu savaşın destanını yazmak düşünüyor” demektedir.⁸³⁶ Bu nedenle sanat

⁸³² Mustafa Uluğ, “Kurultaya Arzedilmek Üzere İlim ve Sanat Heyetinden Alınan Rapor”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, s. 118.

⁸³³ “Türk Ocakları Merkez Binası”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, s. 81.

⁸³⁴ Hamdullah Suphi, “Türk Ocakları Merkez Binasının Açılma Nutku”, *Türk Yurdu*, Sayı 29, 1930, s. 13.

⁸³⁵ Ali Artun, “Geometrik Modernlik: Bauhaus Enternasyonal ve Türkiye’de Sanat”, *Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı*, der. Ali Artun, Esra Ali Çavuşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 195.

⁸³⁶ Behçet Kemal Çağlar, “Gönüllü Sanat”, *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 23, 1935, ss. 336-337.

alanında da yeni bir Ankara kurulacak⁸³⁷ ve yeni bir sanat anlayışı yani “dava için sanat”⁸³⁸ geliştirilecektir.

Türk Yurdu dergisinin yazarlarından Mehmet Asım için sanat ve kültür mabedi olan Türk Ocağı binası ile ideal bir amaç gerçekleştirilmiştir. Ona göre; “uzaktan bakınca başı göklere karışmış ve iki taraftan Ankara ufuklarına kanat açmış bir büyük esatirî [masalsı] ideal kuşu andıran bu eser” sadece Türkçülük idealinin değil ayrıca Türk sanat ve kabiliyetinin kıymetli bir timsali olarak düşünülmelidir.⁸³⁹ Ahmet Muhip için ise, “Ankara’nın en yüksek tepelerinden biri üzerinde yükselmiş Türk Ocağı binası, Türkün yükselmesinin maddi bir timsali” ve Türkçülüğe ait yükselen bir mabet olarak görülmüştür. Bu binayı Ahmet Muhip şöyle anlatmaktadır:

“[Bu] mabet yani bir idealin aşkı ile dolu yer. Oraya girildiği zaman kalplerin o ideal için çarptığı, ruhların onun tahakkukuna iman getirdiği yer. Bu mabedin yükselmesi, bu büyük hadise, şunu ispat ediyor ki, bugün Türkçülük kuvvet kesbetmiş cereyan, mukaddes bir mefkûredir. Ne saadet; Türk Ocaklarının bu merkezi binası, tabir caizse, bir dinin büyük Türkçülük dininin bir Kâbe’si ve bir vatanın manevi Türk vatanının mercii, millet evi olacaktır.”⁸⁴⁰

Bu düşüncelere göre mabet olarak algılanan Türk Ocakları, anıtsal görünümü ile yüksek bir idealizmin ürünüdür. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara’nın görsel özelliklerinden biri ise Hacı Bayram Camii dışında “minaresiz kent” imgesiydi.⁸⁴¹ Çünkü sosyo-kültürel birçok faaliyetin yapıldığı Türk Ocakları gibi yapılar, birer kutsal mekân olarak benimsenmiştir. Kutsal ve “milli mabet” olarak görülen bu gibi mekânlarda, eğitim faaliyetlerinin yanında sanat sergileri, konferanslar, konserler, opera ve tiyatro gibi modern hayatın sosyal faaliyetleri de gerçekleştirilerek, geleneksel dini

⁸³⁷ Behçet Kemal Çağlar, “Biz Varız, Sanatta da Yeni Bir Ankara Kuracağız”, *Yücel*, Cilt 2, Sayı 8, 1935, ss. 72-73.

⁸³⁸ Muhtar M. Körükçü, “Ankara Sanatı”, *Yücel*, Cilt 4, Sayı 19, 1936, s. 1.

⁸³⁹ Mehmet Asım, “Yeni Türk Ocağı Binası”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, s. 84.

⁸⁴⁰ Ahmet Muhip, “Türkçülük Mabedi”, *Türk Yurdu*, Sayı 30, 1930, ss. 52-54.

⁸⁴¹ Feroz Ahmad, minaresiz kent imgesini şöyle açıklamaktadır: “Türk başkenti 1930’larda çağdaşları tarafından, eski kentteki Hacı Bayram Camii dışında minaresiz kent olarak betimleniyordu. Gerçekten de kentte anılmaya değer tek bir cami yoktu. 27 yıl süren CHP yönetimi sırasında tek bir büyük cami inşa edilmedi. Kentin modern kesimindeki Maltepe Camii 1950’lerde, CHP’nin seçim yenilgisinden sonra inşa edildi. Ancak caminin Ankara’nın profiline hâkim olmasına izin verilmedi. Bu şeref, bir tepenin üzerine inşa edilen ve Demokratlar iktidardayken tamamlanan bir laik tapınağa, Atatürk’ün anıtkabrine bahşedildi. Anıtkabir, kentin hemen her yerinden görülür ve geceleri özellikle aydınlatılır. Ancak 1970’lerde İslami duygular yeniden canlandığında, Ankara kendi Süleymaniye’sini gene bir tepenin üzerine ve kentin profiline hâkim olacak şekilde inşa edildiğine tanık oldu. Cami, Özal’ın 1983’te iktidara gelmesinden sonra tamamlandı ve İslamcıların zaferini sembolize etti. Ankara sonunda ‘minareli bir kent’ olmuştu”. Ahmad, a.g.e., ss. 132-133.

yapıların işlevleri yerine “kültür, eğitim ve eğlence işlevleri olan laik kamu mekânlarını koymayı amaçlayan cumhuriyetçi mekânsal pratiklerin bir örneği”⁸⁴² olmuştur.

Türk Ocağı’nın merkez binasının açılış konuşmasını yapan Hamdullah Suphi’ye göre, Ankara’da Türk Ocakları’nın yanı sıra eğitim ve tarım enstitüleri, müzeler, kimyahaneler gibi çeşitli devlet ve halk kurumları sürekli olarak yükselmekte ve büyük imar hareketi ile her taraf güzelleştirilmeye çalışılmaktadır. Ona göre, “Yayla ve bozkırların arasında milli hükümet ve halk, yeni bir devrin düşüncelerini, dileklerini toprağın üzerine parça parça yazıyor”. Her gün Ankara’nın farklı mekânlarında inşa edilen yeni binalar, “Asur saraylarını hatırlatır bir ihtişamla hastaneler yükseliyor”. Halkın sağlığına verilen önem bu gibi binalarda tam olarak okunabilmektedir. Yeni yapılan talim ve terbiye kurumları özenle yapılan ilim sarayları ve ilim mabetlerine benzetilmiştir. İdeal bir kent meydana getirmek için “Kahire’nin yanında Yeni Kahire gibi, Kudüs’ün yanındaki Yeni Kudüs gibi, Delhi’nin yanındaki Yeni Delhi gibi” eski Ankara’nın yanında yeni, düzenli, temiz ve mamur yeni bir Ankara meydana getirilmeye çalışılmaktadır.⁸⁴³

Ankara, bu tür mekânlarla Cumhuriyet’in “kültürel ve entelektüel merkezi olarak” gelişim göstermiştir. Ayrıca ulusal tiyatro, opera ve bale toplulukları oluşturularak Avrupa seviyesinde eğitim verilmiştir. Dolayısıyla yeni başkent inşa edilirken, “ulusal burjuvazinin yeni yaşam kalıplarının bu kentte oluşturulması”⁸⁴⁴ beklenmiştir. Bu modelin bütün ülkeye yol göstermesi amaçlanmış ve Ankara’nın sosyo-mekânsal gelişmesinde sağlanan başarısı rejimin başarısıyla özdeşleştirilmiştir.

Feroz Ahmad’a göre, Ankara’da “böylece seçkinler için bir Batılı kültürel ortam yaratıldı. Melodileri kederli olan Türk müziğinin dinamik, devrimci Türkiye için yetersiz kaldığı düşüncesiyle, Ankara radyosuna klasik Batı müziği yayını yapması emredildi. Ankara aynı zamanda Batılı öğrenimin entelektüel merkezi haline geldi. Yeni ideolojiye bağlı genç akademisyenler (kadın ve erkek) üniversitede etkili ve itibarlı görevlere

⁸⁴² Bozdoğan, a.g.e., s. 58.

⁸⁴³ Ayrıca Ankara, Suphi için “Türk’ün bugünkü fikir ve emel sahibi nesli, aşkının mesut yuvasını kurmaktadır. Türk Ocağı, bu ümran cephesine milli hükümetin arzu ile konmuş beyaz bir taştır. Bundan kırk elli sene sonra, yeni Ankara tabii inkişafının hudutlarına geldiği vakit, onun manzarası, milliyetçi devrin halk için ne düşündüğünü ne istediğini, müstakbel nesillere sarahatle söyleyen yüksek, asil bir yüz gibi duracaktır.” Hamdullah Suphi, a.g.m., ss. 2-4.

⁸⁴⁴ Tekeli, *Modernizm Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*, s. 156.

getirildiler.”⁸⁴⁵ Ankara, yeni rejimin cisimleşmiş mekânsal yüzü olarak ideal bir kente dönüştürülmüştür.

Atatürk’ün gerçekleştirmiş olduğu ideal toplum ise ona yaraşır bir üstünlükte betimlenmiştir. Çünkü bir ütopyaı gerçekleştirmeye çalışan şahsın önderlik ettiği toplum, yüce erdemlerle donatılmış ve Platon’un ideal devletindeki ideal yurttaşlar, erdemli insanlar gibi üstün niteliklerle tarif edilmiştir. Nitekim Karaosmanoğlu, *Ankara* eserinde, Cumhuriyet bayramı kutlamalarını gerçekleştirilmiş bir ütopyanın mutluluğunu betimlemeye çalışmıştır. Ankara elektriklerle donatılmış aydınlık içerisinde, Türk inkılabının milli neşesiyle coşmuştur. Cumhuriyet’in yıldönümünü kutlayan halk, ideal vatandaşlar olarak büyük ırkın mehabetli rüyasındaki bir orduya benzetilmiştir. Bu ordu Karaosmanoğlu’na göre sanki:

“Yehova’nın nice kavimlere vaat edip de bir türlü vermediği cenneti onun elinden zorla almaya koşuyordu. Bu cennet, Fırat’la Dicle’nin kolları arasında bir güzel maşuka gibi serilip yatan ve Akdeniz’in tatlı tuzunu, bir yiğidin bedenindeki teri emercesine, her aşk mevsimi uzaktan uzağa sömüren ülkeler melikesidir. Belki şimdi belki şu anda bastıkları toprak onun topraklarıdır.”⁸⁴⁶

Karaosmanoğlu’nun betimlemelerinde Cumhuriyet, sanki ütopyalarda fethedilmiş topraklar üzerinde inşa edilmiştir. Bu topraklar, destansı kahramanlıklarla vaat edilen bir cennetin yeniden elde edilmesi idi. Ona göre bu “cennet, ahirette değil; dünyada vaat edilmiş”⁸⁴⁷ gibiydi. Böyle bir cennetin mutlu ve coşkulu vatandaşları, bir ordu gibi bu fethi birlikte kutluyordu. Ankara sanki “bütün anlamıyla bir *Orfe* masalını yaşamaya başlamıştı”.⁸⁴⁸ Bu masalın (Sokrat ve Platon gibi) bilge kahramanı ise Atatürk olarak gösterilmiştir. Erdemli vatandaşları ise Türk milletidir. Nitekim “müterakki ve sevimli bir camia”⁸⁴⁹ yani ilerlemiş ve mutlu bir toplum olan Türk milleti, Cumhuriyet ile çağdaş uygarlık düzeyine çıkmaya çalışmıştır.

Bir “ütopyanın gerçekleşmesi olan Cumhuriyet”in⁸⁵⁰ vatandaşlık anlayışı, devlete karşı sorumlulukları olan bir vatandaşlıktır. Bu ise toplum için çalışan, devlete karşı

⁸⁴⁵ Ahmad, a.g.e., s. 133.

⁸⁴⁶ Karaosmanoğlu, *Ankara*, ss. 182-183.

⁸⁴⁷ Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, s. 125.

⁸⁴⁸ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 141.

⁸⁴⁹ Şükrü Kaya, “Dâhiliye Vekili ve C.H.P. Genel Sekreteri Bay Şükrü Kaya’nın Radyoda Nutku”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 26-27, 1937, s. 17.

⁸⁵⁰ Ercan Eyüboğlu, “Dar Zamanlar Cumhuriyeti’nde Ölmeye Yatmak”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 62.

görevlerini yerine getirmeyi kendi siyasi ahlakı olarak gören, bilgi ile toplumsal yararı öngören Platoncu erdemli vatandaş anlayışıdır. Cumhuriyet, Platoncu bir tarzda toplumsal yararı ön planda tutarak, modern organik bir toplumun inşasını amaçlamıştır.⁸⁵¹

2. ANKARA'NIN İDEAL KENTE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Mina Urgan'ın ifade ettiği gibi, “Cumhuriyet’in ilk yıllarında, toplumsal alanda ütopyaların gerçekleştiği bir dönemde”⁸⁵² Ankara'nın ideal kente dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Başlangıçta, “Avrupa medeniyetine alışan herkes için fena bir çöl vaziyetinde”⁸⁵³ betimlenen Ankara, Cumhuriyet idealinde geleneksel bir dünyadan çıkıp akılcı bir dünyaya doğru yönelmenin merkezi olmuştur. Bu merkezden beklenen sadece simgesel özellikleri taşımak değil çağdaş dünya anlayışının işlevlerini, ona uygun yaşam tarzını ve kültürünü yansıtmayı beklenmiştir.⁸⁵⁴ Bu yönüyle Ankara'nın ideal bir kente dönüştürülmesi, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu için hayati önem arz etmiştir.

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu için Ankara'nın ideal başkent olarak imar edilip başarıya ulaştırılması kararlı bir harekettir. Bu hareketin öncüsü M. Kemal, Ankara'nın kararlılıkla imar edilip ideal bir kent haline gelmesine çalışmıştır. Nitekim o, bu konudaki kararlılığını “Ankara, merkez-i hükümettir ve ebediyen merkezi hükümet kalacaktır”⁸⁵⁵ ifadesiyle belirtmiştir. Bazı kişilerin İstanbul'a özlem duymalarına, Batılı devletlerin uzun süre büyükelçilerini Ankara'ya taşımamalarına rağmen,⁸⁵⁶ M. Kemal bu konuda ödün vermemiştir. Ödün vermesinin mümkün olmadığını göstermek için de 1927 yılına kadar İstanbul'u ziyaret etmemiştir.⁸⁵⁷ M. Kemal, bütün Türkiye'yi gezmesine ve boğazdan geçmesine rağmen İstanbul'a gitmemiştir.⁸⁵⁸ Bu kararlılığın neticesinde

⁸⁵¹ E. Fuat Keyman, Ahmet İçduygu, “Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı”, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 172-174.

⁸⁵² Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 251.

⁸⁵³ “Yeni Türkiye Nasıldır”, *Son Posta*, 7 Eylül 1934, s. 4.

⁸⁵⁴ Tankut, a.g.e., s. 44

⁸⁵⁵ Şimşir, a.g.m., s. 222.

⁸⁵⁶ Elçiliklerin Ankara'ya gelmemeleri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmet İnönü, “Bütün Şartlar Ankara'nın Aleyhinde”, *Hatıralar 2* (içinden), s. 169.

⁸⁵⁷ Mustafa Kemal'in bu konudaki kararlılığını Falih Rıfkı şöyle anlatmaktadır: “Belediye bahçesinin cılız akasyaları altında caddenin tozunu dumanını teneffüs ederek bunaldığımız günlerde, Mustafa Kemal de devlet merkezi yapacak başka yer bulamadı mı? diye içlenirdik. (...) Ankara'nın rakiplerinden biri Konya, bir Eskişehir'di. Doğrusu Eskişehir'i o günlerin Ankara'sından cennet gibi görürdük. İstanbul'a yakındı. Fakat Mustafa Kemal bu tartışmaların altından kalkmak ne kadar güç olduğunu düşünerek: buraya gelmişiz, burada oturmuşuz, burada kalacağız, deyip kesmeyi daha doğru bulmuştu.” Atay, a.g.e., s. 523.

⁸⁵⁸ İlhan Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turan Kitabevi, 1982, ss. 54-55.

“Ankara’nın katı ve sert yüzünün” güldüğünü belirten Atay: “Ağır ağır yerleşen ecnebi elçilikler, şehir hayatının gelişmesine yardım ettiler”⁸⁵⁹ diyerek yaşanan gelişmeye işaret etmiştir.

“Ankara’ya bir hayli zaman herkes eğreti gözü ile bakmıştı. Ne Türkler ailelerini getirdiler, ne de Ruslardan gayri ecnebler esaslı yerleşme niyeti gösterdiler. Onlar için başkent hala İstanbul idi. Ankara’da müsteşar veya başkâtipler nöbet tutar, elçiler ara sıra gelirdi. İngilizler Çankaya’da üç beş odalı bir ahşap ev tutmuşlar, Amerikalılar Evkafın yeni yaptırdığı pek küçük evlerden birini kiralamışlardı. Fransızlar, Kale yamacındaki Osmanlı Bankası’nın deposunu bir iki büyük Goben halısı ile kabul salonuna çevirdiler. Sonradan Fransa’da başbakanlığa kadar çıkan Albert Sarraut ilk davetlerini bu depoda yaptı. (...) Çankaya caddesinde ilk elçilik binasını yaptıran Sovyetler’dir. Yanar söner kasaba elektriği devrinde, büyük ve iyi döşenmiş salonları, uzun müddet Ankara’nın tek lüksü olarak kalmıştır. (...) Türkler için eski Millet Meclisi binası, yeni yapılan küçük garlar, hepsi toplantı salonları idi. Ankara boş ve harap, hayat taşkındı. Coşkun, şevkli ve daima tetikte bir hava. Kurtların Yenişehir caddesine kadar inip, Şehreminin Avrupa’dan getirttiği bronzdan kopya kız heykellerini dişledikleri söylenen bir kış gecesi, Başvekil İsmet Paşa yeni evinden elçilere bir davet vermişti. Gece kar o kadar yağmış ki, otomobiller saplanmışlar, sökölmez hale gelmişler. İngiliz büyükelçisi George Clark yanında müsteşarı ile beraber davetten çıkınca, yürüyerek evine dönmekten başka çare olmadığını görür. Evi de birkaç yüz metre yukarıda. Fakat ara yer bomboş kırık.”⁸⁶⁰

Tüm zor şartlara rağmen Ankara’nın ideal bir kente dönüştürülmesini sağlayan tek faktör, yeni rejimin kurucularının kararlılığı değildir. Mali kaynak aktarımıyla kentin hızla imarı, Osmanlı’dan gelen belediyeçilik deneyimi ile modern kent düzenlemelerine aşinalık, Türk ve yabancı mimarlardan kent planlaması için faydalanma ve Türk mimarlarının dönemin siyasi ideolojisine uygun olarak mimari eserleri üretecek birikime sahip olmaları diğer önemli faktörlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara; “harap bir kaleyle, hastalık saçan bir bataklık arasında”⁸⁶¹ ve “derme çatma Karaoğlan’dan sonra yangın yeri, onun sonunda da kerpiç ve hımıştan, kaldırımsız veya Arnavut kaldırımlı, eğri büğrü sokaklı bir köy”⁸⁶² şeklindeydi. Evlerin kerpiçten veya tahtadan yapılmış olması sadece Ankara’ya has bir durum değildir. Çünkü diğer Anadolu kentleri özellikle İstanbul, Bursa ve İzmir gibi büyük kentlerde evler çoğunlukla kerpiç veya tahta gibi sürekliliği olmayan malzemelerden yapılmıştır. Osmanlı mimarisinde resmi ve dini yapılar sağlam yapı malzemeleriyle inşa edilirken evler ise tahta gibi malzemelerden yapılmıştır. Tanzimat modernleşmesinde kentsel mekândaki yapılarda, kargirin tercih edilmesi söz konusu

⁸⁵⁹ Atay, a.g.e., s. 412.

⁸⁶⁰ Atay, a.g.e., ss. 412-413.

⁸⁶¹ Aydemir, a.g.e., Cilt 2, s. 181.

⁸⁶² Atay, a.g.e., s. 505.

olmuştur. Resmi ve dini yapılar sürekliliği, konutlar ise geçiciliği ifade ederken, Tanzimat ile yaşanan Batılılaşmada bu geçicilik sürekliliğe dönüştürülmek istenmiştir. Bu durum düşüncedeki değişimin mekânsal yansımasıdır.

Bu dönemin zor şartları arasında Ankara'nın mekânsal olarak gelişimi önemli bir meseledir. Çünkü Ankara, dönemin önde gelen kişileri için inancın ve azmin mekânıdır.⁸⁶³ Nitekim Milli Mücadele yıllarında gösterdiği çabalarla tanınan Halide Edip Adivar için Ankara, milli hareketin ve kurtuluş inancının bir mekânıdır.⁸⁶⁴ Cumhuriyet'in önemli düşünürlerinden Kazım Nami Duru'ya göre Ankara, bu inançla yoğrulmuş bir mekândır. Kazım Nami, gözlerini hayata burada açtığını, burada derinleştiğini, duygularının burada arttığını ve bir insan için düşünülebilen mutluluğun en yücesini burada tattığını belirtir. Onun gözünde Ankara, içinde barındırdığı tarih ve kahramanlıkla "Kızıl Elma'nın kendisi idi".⁸⁶⁵

"Çok sevdiğim Ankara'yı 1920'de tanımaya başladım. Kurtuluş Savaşı'nda o, bakımsız bir kentti. Büyük ulusal savaş için Ankara'ya koşanlar, yatacak yer bulamıyorlardı. Bakanlıklar, vilayet konağının birer odacığına sığınmışlardı. Önderin oturduğu yer, ya durak (istasyon) yanında bir yapıcık ya Çankaya'da bir bağ köşkü idi. Yurt yaban çizmelerden arındıktan sonra girilen iş, bu yanık, bu çorak ülkeyi ve bu ülke ortasındaki bozkır kentini bayındırmak savaşı oldu. Şimdi Ankara, bizi sevenler kadar sevmeyenlerin de kıskançlıkla baktığı yepyeni, baştanbaşa güzel yapılarla süslü bir kent oluyor."⁸⁶⁶

Ruşen Eşref Bey için dönemin Ankara'sını dışarıdan bakıldığında tozlu, çamurlu, kağını gıcırtilı dar ve kıvrımlı sokaklardan, kerpiç evlerden oluşan geri kalmış bir vilayet merkezi saymak yanlış değilse bile sık ve eksik görmektir. Bu kentin içinde çıkan inkılap ve milli ruhu sezebilmek önemlidir. Bunu sezenler ise "bahtiyarlar, onun içinde kaynayan ruha varabilenlerdir." Ancak bu bakışla asıl manası anlaşılacak ve Ankara, inkılap ve mücadelenin bir mekânı olarak maddi bayındırlıklara yol gösterici olacaktır. Çünkü bu

⁸⁶³ Hüseyin Kazım Kadri, Ankara'nın gelişimini şöyle belirtmektedir: "Mustafa Kemal, (...), tahammül edilmeyecek derecede şiddetli ve uzun mukavemetler, karşısında ve Anadolu'nun ortasında yeni Türkiye'nin idari merkezini kurdu. Şehrin etrafındaki bataklıklar kurutuldu ve noksan olan su da uzaktaki dağlardan bin müşkilat ile getirildi ki henüz bu şeyler tamamıyla ikmal olunmamıştır. Aynı zamanda müstakbel Ankara için bir plan da hazırlandı. Devlet daireleri, bankalar, oteller ve müteaddit mektepler yapıldı. Büyük ve küçük devletlerin elçileri, arzularına rağmen güzel İstanbul'u bırakarak Anadolu çöllерinin hüzn-engiz ve sade Ankara şehrine yerleştiler. Yeni Ankara, ahâlisinin kıyafetleri gibi hafif bir Şark rengi altında, tamamıyla beynelmilel [uluslararası] bir manzara arz etmektedir." Kadri, a.g.e. ss. 413-414.

⁸⁶⁴ Halide Edib Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 6.b., İstanbul: Can Yayınları, 2011, ss. 137-139.

⁸⁶⁵ Kâzım Nami Duru, *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1958, s. 2.

⁸⁶⁶ Kazım Nami Duru, "Bayındırlık İşleri", *Ulus*, 29 Aralık 1934, s. 1.

inkılap ve milli ruhla Ankara, zamanla güzel bir şekle girecektir.⁸⁶⁷ Örneğin Karaosmanoğlu: “Ankara, bizim için emsalsiz bir enerji kaynağı olmuştur. Sarp, yalçın ve çetin Ankara, içinde her rahattan mahrum olduğumuz, içinde zahmet, meşakkat çektiğimiz Ankara, bize sabrı, tahammülü ve gelişmemize engel bütün zıt kuvvetlerle geceli gündüzlü çarpışmayı öğretiyor, sert bir örs gibi irademizi durmaksızın dövüyor”⁸⁶⁸ diyerek dönemin zor şartları altında gerçekleştirilecek bir ütopyaı betimlemiştir. Ayrıca dönemin yabancı mimarlarından Ernst Egli ise bu zor şartlardaki katkısından dolayı mutlu olduğunu belirtmiştir: “O zamanlar Ankara’nın şartları zordu ve her şey yetersizdi; her türlü belediye hizmeti, ihtiyaçların karşılanması, ulaşım, evler. Ama bu durum bizim için hiç önem taşımıyordu. Kaydedilen her ilerlemeye ve yeni Türkiye’nin kuruluşuna seviniyorduk; bunda bizim de katkılarımızın olmasından mutlu oluyorduk.”⁸⁶⁹

Ankara, zor şartlar altında geleceğin bir ütopyası gibi betimlenmiştir. Çünkü Atay, Cumhuriyetin kurucu kadrosunun bu yerden sıkıldığını fakat Atatürk’ün önderliğinde ideal bir kentin inşa edileceğini ümit ettiklerini belirtmiştir. Bu durum, modern ütopyalardaki kenti ilk inşa eden kral veya bilge liderlere yapılan referansı hatırlatmaktadır. Bu noktadan Atatürk, Platon’un *Devlet*’indeki filozof krala, More’un *Ütopya*’sındaki kurucu bilge lidere veya Bacon’un *Yeni Atlantis*’indeki kutsal krala benzetilebilir. Nitekim Karaosmanoğlu, Atatürk ile aynı sofrada: “hepimizin ruhunda ve dimağında nice derin, tatlı ve ibret verici hatıralar kalmıştır” diyerek bu sofr toplantılarının, Sokrat’ın meclislerini andırdığını belirtmiştir. Karaosmanoğlu, bu sofr toplantılarının insanları birleştirmek için güçlü bir vasıta olduğunu düşünmektedir.⁸⁷⁰ Örneğin Thomas More gibi birçok ütopyacının tasarladığı mutlu toplum portresinde, halk birlikte yiyip içmekte ve birlikte eğlenmektedir. Bununla birlikte Eflatun’un Sokrat’a dair yazdığı dersler, bir sofr sohbetinden ibaret olduğu gibi Karaosmanoğlu’na göre zaman ve mekân ölçüsünün dışına taşan Atatürk’ün sofr sohbetleri de buna benzemektedir. İdeal bir devletin nasıl olacağı, ideal bir kentin nasıl inşa edileceği, birçok zaman bu sohbetlerin konusuydu. Bu konulardan en önemlisi ise Cumhuriyet Türkiye’sinin hayallerinin merkezi ve geleceğin kenti Ankara idi.

⁸⁶⁷ Ruşen Eşref Ünaydın, *İstiklal Yolunda*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 49.

⁸⁶⁸ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 62.

⁸⁶⁹ Ernst A. Egli, *Genç Türkiye İnşa Edilirken*, çev. Güven Gökten Uçer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 29.

⁸⁷⁰ Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, ss. 116-117.

“Hep sıkılıyorduk. Atatürk de öyle. Fakat yeni başkent fikrini yerleştirmek, gözleri İstanbul’dan ayırmak için bozkırda bir sürgün ömrü geçiyordu. (...). Tek cazibesi Atatürk’ün, meclisi, konuşmaları, hayatıyeti ve yaratma iradesi idi. Dağlar, tepeler, yollar, akşam kararınca arabaları ahıra ve halkı kafesler arkasına çekilen kasaba halkı, bütün o çöl boşluğu ebediye benzeyen bir susma veya somurtma halinde idi. Hemen hemen yalnız onun sesi geliyor, onun bakışları ışıldıyor, yalnız onun o tükenmez ve ilahi ihtiraslı ruhu soğuğu ısıtıyor, boşu dolduruyor, ıssızlığı gideriyor. Ankara’ya bütün müjdeleri getirici bir yolcuyu bekleme hali veriyordu. Sanki buraya her şey ufuklar ötesinden gelecek, gökler üstünden inecekti. (...) Genç kahraman yeni Türkiye hayallerini anlatmaya başlıyordu. Yavaş yavaş tahta peykler üstünde esrarkeşler rüyası ile sarıldığımızı hissediyorduk. Masa bir cennet sofrasına dönüyor, lamba bir güneşi andırıyor, oda bir saray parçası havası içine giriyor, *gelecek*, o zamanki Ankara’da bir serap gibi bile görünmeyen *gelecek* gözlerimizde canlanıyor, bir eski masaldaki peri kızı gibi atlı akıncıların, hemen hemen nal seslerini duyar gibi oluyorduk. Bütün gün içimizde yavaşa yavaş, birer birer bütün ölmüş olanlar diriliyordu. Bir inanışın iradesi nasıl mucizeler yaratıcısıdır, onu biz en çok tozunda boğulduğumuz, çamuruna saplandığımız, kaldırımsız, ışıksız, yuvasız, bahçesiz, bomboş Ankara’nın o günlerinde ve gecelerinde görmüşüzdür.”⁸⁷¹

Ankara’nın başkent olarak imarı bir ütopyanın gerçekleştirilmesini ifade ettiği gibi Cumhuriyet’in çağdaşlaşma hedefinin somutlaşmasıdır. Nitekim başkentim imarı sadece kentsel mekânın alt ve üst yapıları kavuşturulması değildir. İmar sürecinin bir plan ve program çerçevesinde başlatılması, siyasi tercih olarak değerlendirilir. Sürecin başarılı şekilde sürdürülmesi, alınan siyasi kararlarla doğrudan ilişkilidir.⁸⁷² 20. yüzyıla özgü ütöpik nitelikte imar edilen başkentlerin bir örneği olan Ankara, kendine özgü imar planı dâhilinde yeni bir alanda inşa edilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ankara’nın şekillendirilmesi ve mimari kültürü, ideolojinin yansımaları olarak okunmuştur. Çünkü “halkın çalışma alışkanlıkları, yaşam örüntüleri, ahlaki davranışları ve dünya görüşlerinde, ütöpik değişimler yaratmak için devlet iktidarını kullanmak isteyen planlamacılara, mühendislere, mimarlara, bilim adamlarına ve teknisyenlere” kentsel mekânlar -başta Ankara olmak üzere- cazip gelmiştir. Genel olarak Ankara’ya “Batı’ya rağmen Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus” meydana getirmeye yönelik “radikal bir programın hem gözle görülür bir simgesi”⁸⁷³ hem de etkili mekânsal aracı olarak bakılmıştır. Bu yönüyle Cumhuriyet’in erken dönemi Türkiye’sinde Ankara, “yüksek modernist bakış açısının somut ve

⁸⁷¹ Atay, a.g.e., ss. 505-506.

⁸⁷² Tankut, a.g.e., s. 15.

⁸⁷³ Bozdoğan, a.g.e., s. 18.

betonarme bir tezahürü”⁸⁷⁴ ve “modernist mimari hareketinin yayılması”⁸⁷⁵ olduğu gibi ütopyanın ideolojiye evrilmesinin somut ve mekânsal yüzü olmuştur. Nitekim bu mekânsal yüzün her yerinde insan azminin eserleri görülebilmektedir. Bu mekân, bir ulusun kendi çabaları ile gösterdiği harikalarla doludur.⁸⁷⁶ Ankara’da gerçekleştirilmeye çalışılan mekânsal ve toplumsal çabalar, Karaosmanoğlu için herkesin benimseyip üzerinde düşünmesi gereken bir meseledir.

“Yol üstünde yükselen her yeni bina onun mülkü, her yeni dikilen ağaç onun bahçesinden alınmış bir fidan, her yeni yetişmiş genç onun mektebinden çıkmış bir vatan evladı idi. Her açılan caddenin, her yapılan meydanın, her dikilen anıtın, her kurulan müessesenin zevkini, gururunu sanki bunların her biri kendi eseriymiş gibi yürekte duyuyordu. Fena, yanlış ve biçimsiz yapılan şeylere de aynı samimiyetle kızıyor, müdahale etmek, düzeltmek ihtiyacını duyuyordu. Öyle ki güya, Ankara onun kendi evi, Ankara’nın yapılması ve gelişmesi onun kendi davası idi.”⁸⁷⁷

Bu bağlamda Ankara’nın mekânsal değişimi iki aşamada ele alınmıştır. Bunlar 1923-1927 arası dönem ile 1927 sonrası dönemdir. 1923 yılında Ankara’ya yönelik en büyük tartışma, önceden belirtildiği gibi başkentlik kararının ne ölçüde doğru olduğudur. Bu dönemde mecliste bazı kişilerin merkez olarak ‘İstanbul’a dönme istekleri’⁸⁷⁸ devam etmiştir. Ankara’nın merkez olmasına karşı gelen aydınların önemli bir kısmı İstanbullu ve diğer liman kentlerinin yaşamına alışmışlardır.⁸⁷⁹ Ankara’nın çıplak topraklar üzerinden, boş bir alandan inşasının büyük sorun olduğunu, ikliminin buna müsaade etmediğini, kentsel değerlerden yoksun, kültürel tabanı olmayan bir yer olarak görülmüştür. Tüm bunlara rağmen 1923-1927 yılları arasında sınırlı çalışmalar yapılsa da

⁸⁷⁴ Bozdoğan, a.g.e., s. 18.

⁸⁷⁵ Sibel Bozdoğan, “Architecture, Modernism and Nation-Building in Kemalist Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 10, 1994, ss. 37-55.

⁸⁷⁶ Dönemin yazarlarından Behçet Kemal, Ankara’yı mucizevi bir mekân olarak tarif etmektedir.

“Günle güneşle değil devrimle gelir bahar, Bir yeşil dalda bile insan azmi izi var, Betona boy arttırır, asfalttan çimen yayar, Ankara’da her mevsim, bir mucize bahardır.

Burası bir ulusa bir Robinson Adası, Hadiselere kanun doğurturur burası,

Burada her tuttuğun şey, Arşimed’in taşı, Bulmak, yaratmak için tek yer Ankara vardır.” Behçet Kemal Çağlar, “Ankara’dan”, *Yücel*, Cilt 3, Sayı 18, 1936, s. 244.

⁸⁷⁷ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 140.

⁸⁷⁸ Falih Rıfkı Atay bu dönemdeki tartışmaları şöyle aktarmaktadır: “Aydın bir Generalimiz: Ankara’nın merkezliği geçici bir şeydir. Sıfırın üstünde medeniyet olmaz. Onun için buraya çok masraf etmemeliyiz, diyordu. Bir başkası: Bir müddet kalırız. Yerleşmeye uğraşırız. Sonunda İstanbul’a gitsek bile, sıkışınca Anadolu’da taşınabilecek bir merkez edinmiş oluruz, diye avunuyordu. Bu yükseklige (rakım) kalp dayanmaz. Ankaralı Ermeniler bile ellisine gelince İstanbul’a göçermiş, diyenlere rastlıyorduk. (....) Bilhassa ilk on yıllık tecrübeler bizi Ankara’ya daha inandırmıştı.” Atay, a.g.e., s. 419.

⁸⁷⁹ Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, s. 54.

asıl olarak 1927 sonrası dönemde Ankara'nın mekânsal inşasına planlı olarak başlandığı söylenebilir.⁸⁸⁰

Cumhuriyet'in ilanı sonrası ülke, ulus mekân haline getirilmeye çalışılırken kentlerin de modernliği yayan bir nitelik kazanmasına çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında “iki büyük kentsel planlama sorunu” ile karşılaşmıştır. Bunlardan biri “Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilirken tahrip ettiği Batı Anadolu kentlerinin planlanarak imar edilmesi, diğeri ise Ankara'nın başkent olarak” imarıdır. Ankara, bu kentsel planlama sorununun öncelikli mekânıdır. Çünkü Ankara'nın modern bir kent olarak imar edilmemesi daha önce belirtildiği gibi rejimin başarısızlığa uğraması anlamına gelecektir. Diğer anlamda rejimin başarısı kent planlama ve uygulamalarında gösterilecek başarının göstergesi idi.⁸⁸¹ Nitekim Başvekil Ali Fethi Bey 1924 yılındaki hükümet programında bunu: “Devletimizin makarr-ı idaresi olan Ankara şehrinin halen ihtiyacatı âcileyi ve atiyen medeni ihtiyacatı tatmin edecek bir memuriyete isali için yapılacak malî fedakârlıkların bihakkın mahalline masruf ve Türk Cumhuriyetinin, Türk Milletinin şerefi ile mütenasip olacağı kanaatindeyiz”⁸⁸² şeklinde ifade etmiştir.

“Ankara Şehremaneti” ulusal ölçekte girişilen bir yerel örgütlenme olarak 16.02.1924 tarihinde 417 sayılı kanun ile kurulmuştur. “Dersaadet Belediye Kanunu” örnek alınarak çıkarılan “Ankara Şehremaneti Kanunu” başkent inmarına hız vermiştir.⁸⁸³ Bu kurumun başında Dâhiliye Vekâleti [İçişleri Bakanlığı] tarafından atanacak bir şehremini bulunacaktır. İstanbul Şehremaneti'nin görev ve yetkilerini üstlenecek, uyguladığı nizam, talimatlar ve kararların Ankara'nın ihtiyaçlarına uygun olanları tercih edilerek çalışmalarını yürütecektir. Ankara Şehremaneti Kanunu'na göre “Ankara şehri kendisine tabi bağ, bahçe, tarla ve otlakları içeride kalmak üzere tepelerden geçirilecek hududuyla bir şehremaneti teşkil eder. Bu hudut Cemiyet-i Umumiye-i Belediye tarafından tespit ve haritası tanzim ettirilir. Bu harita Dâhiliye Vekâletince tasdik olunduktan sonra kesinleşir”⁸⁸⁴ ifadesi bulunmaktadır. Şehremaneti, İçişleri

⁸⁸⁰ Tankut, a.g.e., ss. 46-47.

⁸⁸¹ Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, s. 112.

⁸⁸² İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt 1, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 98.

⁸⁸³ Geray vd., “Şehircilik”, s. 2358.

⁸⁸⁴ Sarioğlu, a.g.e., ss. 34-35.

Bakanlığı'na bağılı olduğı gibi aynı bakanlık, bütçesinin onaylanmasından, kadro ve maaşlarının belirlenmesinden de sorumluydu.

Ankara Şehremaneti'ni İstanbul'dan ayıran bazı önemli farklar bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk zamanlarında İstanbul'un nüfusu azalırken, Ankara'da hızlı bir artış meydana gelmiştir. İstanbul'un Bizans ve Osmanlı'dan kalma eskimiş kentsel mekânına karşılık, Ankara'nın boş bir mekânda imar edilmesi planlanmaktadır. Geçmişte İstanbul'da gerçekleştirilen kentsel faaliyetler eskiyi onarmak ve kısmen yenilemek iken Ankara'da ise kentin eski geleneksel bölgesi küçük bir alanda kalmış ve yeni imar alanı, modern planlama çerçevesinde ele alınmıştır.⁸⁸⁵

Ankara Şehremaneti'nin kurulması ile ilk şehremini görevini üstlenen Mehmet Ali Bey dört aylık kısa bir sürede önemli değişiklikler yapmamıştır. Bundan dolayı hem İstanbul Valiliğı hem şehremini görevini yapan Haydar Bey göreve getirilmiştir. Haydar Bey, İstanbul'da yapmış olduğı işlerden ötürü takdir edilen ve yeni yönetimin kendisine güvendiğı bir kişidir. Haydar Bey'in görevi “basit bir belediyecilik” olarak görülmemiştir. Onun başarısı Cumhuriyet'in başarısı olacaktır. Dönemin gazetelerinde bu başarı yani “Ankara'nın oturulabilir bir şehir haline getirilmesi, Cumhuriyet'in hayati meselelerinden biridir. Ankara büyüyecek, İstanbul büyüyecektir.” Kısaca “Ankara şehreminin ilk vazifesi, her ne bahasına olursa olsun, asgari zamanda mevcut ve yeni nüfus için asgari refahı temin etmektir.”⁸⁸⁶ Bu sağlandıktan sonra şehrin gelecekteki gelişimi düşünülerek daha ayrıntılı çalışmalar hazırlanmalıdır.

Ankara'ya şehremini olarak atanan Haydar Bey kısa zaman sonra, kentin modern şekilde imarı ve altyapı sorunlarına çözüm için birkaç uzmanla birlikte Batı'nın gelişmiş modern kentlerinde inceleme yapmak için Avrupa'ya gitmiştir. Ankara'da her şeyden önce inşaat faaliyetlerinin yoğun olacağını düşünen Haydar Bey'in amacı, inşaat malzemesini temin etmek ve bunun için de tuğla, çimento, kereste fabrikaları açmaktır. Avrupalı uzmanlara göstermek için Ankara'nın taşından, toprağından örnekler alarak bunlardan çimento, tuğla ve kiremit yapıp yapılmayacağını öğrenmek isteyen Haydar Bey'e göre Ankara'nın her şeyden önce bu temel yapı malzemelerine ihtiyacı vardır. Avrupa'dan geri dönüşünde, sipariş ettiğı çeşitli makinalar ve getirdiğı uzmanlarla

⁸⁸⁵ Tankut, a.g.e., s. 49.

⁸⁸⁶ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 563.

Ankara’da geniş bir arazi üzerinde tuğla, kiremit, kereste, kireç, elektrik fabrikası, işçiler için evler inşa ettirmiştir. Bununla birlikte Ankara’nın içinde un fabrikası, buz fabrikası ve ekmek ihtiyacını karşılamak üzere bir numune fırını ve bir gaz deposu inşa ettirmiştir.⁸⁸⁷ Bu tesislerin ürettikleri malzemeler ilerleyen yıllarda Ankara’nın imarında oldukça etkili olmuştur.

Haydar Bey, Ankara’ya çağdaş bir görünüm kazandırmak için kurduğu fabrikalarla, kentin imarı ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuştur. Öncelikle kentin geçmiş yıllardaki büyük yangını dikkate alınarak, en son teknolojiye sahip itfaiye araç ve gereçleriyle donanımlı modern bir itfaiye teşkilatı kurmuştur. Bununla birlikte kentin yeşillenmesine de büyük önem vermiştir. Çıplak bozkır olarak betimlenen Ankara’yı yeşil bir alana döndürmek için büyük bir sera yaptırmıştır.⁸⁸⁸ İstanbul ve İzmit’ten, yetişebilecek uygun fidanlar getirterek kentin yeşillendirilmesine çalışmıştır.⁸⁸⁹ Nitekim Falih Rıfkı bu çabaları, “bozkırın bu parçasına biraz yeşillik verebilmek için ne çektik”⁸⁹⁰ ifadeleriyle belirtmiştir. Şehremini Haydar Bey’in bu yoğun çabaları, Cumhuriyet yöneticileri tarafından dikkatle izlenmiş ve “Ankara şehrinin, şerait ve vesaiti maddiye ve maneviyece Cumhuriyet makararı olmaya layık derece-i ümran ve terakkiye isali emrinde meşhut olan azami gayret ve faaliyetinden dolayı”⁸⁹¹ maaşı arttırılmış ve kendisine beş bin liralık para ödülü verilmiştir.

Haydar Bey’in diğer önemli faaliyeti, yeni kentin kurulacağı dört milyon metre karelik alanın istimlakidir. Bu istimlake olanak vermek için 583 sayılı “Ankara’da İnşaaası Mukarrer Yenimahalle İçin Merkezi Yerler ile Bataklık ve Mergazi Arazinin Şehremanetince İstimlaki Hakkında” bir kanun çıkartılarak yapılacak girişimler kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.⁸⁹² Mecliste, imarına karar verilmiş Ankara’nın yeni alanlarında gerekli arazi ile kentin genel sağlığını korumak üzere kurutulması ve ağaçlandırılması gereken bataklık yerlerinin kamulaştırılması üzerinde duran bu kanunun gerekçesi üzerinde uzunca görüşmeler yapılmıştır. Bu gerekçede Kurtuluş Savaşı’nın onur dolu olaylarına sahne olan, siyasi ve askeri özelliklere sahip bulunması nedeniyle

⁸⁸⁷ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 579.

⁸⁸⁸ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 580.

⁸⁸⁹ “Cumhuriyetin Birkaç Eseri, Ankara”, *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Haziran 1929, s. 5.

⁸⁹⁰ Atay, a.g.e., s. 526.

⁸⁹¹ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 530.

⁸⁹² Şenyapılı, a.g.e., ss. 38-39; Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 580.

başkent olma mertebesine kavuşmuş Ankara'nın modern ihtiyaçlara ve her türlü imkânlarla sahip olabilmesi ancak teknik ve sıhhi koşullara bağlı görülmüştür. Bu kanunla Ankara'nın imarı, ıslahı ve ulusun saygınlık ve onuru ile orantılı bir seviyeye getirilmesi amaçlanmıştır.⁸⁹³

Ankara'nın gelecekteki konumunu belirleyen bu kanun ile eski Ankara bırakılarak, Çankaya ile eski Ankara arasında yeni Cumhuriyet'in ideallerine uygun bir kent kurulmasının önü açılmıştır. Başkent'in eski Ankara'da yoğunlaşmamasının en önemli nedeni, arsa spekülasyonun çok yüksek değerlere ulaşmasıdır. İdeal bir kentin inşası için yeni alanlara ihtiyaç duyulmuştur. Ama kentteki arsa sahipleri güçlü bir çıkar grubu olarak yeni alanların açılmasını istememişlerdir.⁸⁹⁴ Kanunun olanak tanıdığı büyük kamulaştırma girişimi, Ankara'nın kısmen bataklık, kısmen otlak ve kısmen de ekilmekte olan yeni yerleşme alanlarının belirlenmesinde önemlidir. Eski Ankara'nın güneyindeki boş arazi üzerinde yeni kentin kurulmasının tercih edilmesi, eski kente göre kolay olacağı gibi modern yerleşim için ideal bir alan olarak düşünülmüştür. Ankara'nın büyümesi “yağ lekeli biçiminde değil de yeni makro form sınırları içinde”⁸⁹⁵ olacaktır.

Haydar Bey, kurduğu fabrikalar ve kamulaştırma ile elde ettiği arazilerden sonra kentin imarına başlayarak önce belli başlı caddeleri genişletmeye, açmaya ve parke ile döşemeye başlamış, kentin yangın yeri sahasını inşaata uygun bir hale getirerek yollarını yaptırmıştır. Eski Ankara'nın cadde ve çarşılarını genişleterek yeniden düzenlemiştir. Kentin yeni alanlarında birçok konut inşa ettirmiş, Yenişehir'de ihtiyaç duyulan geniş caddeler, parke yollar ve kaldırımlarla birlikte altyapı sistemlerini de inşa ettirmiştir.⁸⁹⁶

Ankara'nın modern bir kent haline getirilmesindeki engeller, arsa ve konut alanlarıyla sınırlı değildir. Kentin elektrik, havagazı, su ve kanalizasyon gibi altyapı sorunlarının da çözülmesi gerekmiştir. Bu konuda bir Amerikan şirketiyle temas kurulmuştur. Ankara'nın modernleştirilmesi için kentsel altyapının yanı sıra ihtiyaç duyulan konutlarında yaptırılması planlanmıştır. Fakat dönemin yöneticileri yabancı sermayeye karşı itimatsızlıkları nedeniyle bunlar gerçekleştirilememiştir. Cumhuriyet

⁸⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, “Başkent Ankara İçin Elli Yıl Önce Çıkarılan 583 Sayılı Yasa Üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yapılan Görüşmeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 1974, ss. 1-32.

⁸⁹⁴ Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, s. 57.

⁸⁹⁵ Tankut, a.g.e., s. 51.

⁸⁹⁶ Ergin, *İstanbul Şehrinin*, s. 580.

yöneticileri tarafından Ankara'nın imar ve düzenlenmesinin yabancı girişimcilere açılması ilerleyen yıllarda gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentteki bazı kamusal yapılar Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat gibi önemli Türk mimarlarına yaptırılırken daha sonra yabancı mimar ve uzmanlardan yararlanılmıştır.⁸⁹⁷

1925 yılında çeşitli kamu binalarının yapımı hızlanmıştır. Aynı yıl içinde yeni meclis binası yapılmış, bazı bakanlık binaları inşa edilmiştir. Kamu kurumlarına ait binaların yapımı ile birlikte yabancı elçiliklere ait binaların yapımı için girişimler hızlanmıştır. Hükümetin yabancı elçiliklere arsa verilmesi ile ilgili aldığı karar sonrası elçilik binaları, Yenışehir ile Çankaya arasında yerleşmeye başlamıştır.⁸⁹⁸ Ayrıca bu ilk yıllarda toplumsal bellekte Ankara'nın “kalesinden başka” kent imgesi oluşmamıştır. Tankut, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kentin fiziki çevresini “her türlü gurur ve demagojiyi iflas ettirmiştir” diyerek eleştirir.⁸⁹⁹ Aslında yeni ayağa kalkan devletin ideal kent çabalarını bir iflas olarak değil, belirli olgunluğa ulaşmama, tecrübesizlikle birlikte plansız bir çaba şeklinde değerlendirmek daha doğrudur.⁹⁰⁰

2.1. Planlama Çalışmaları ve Bir Ütopyanın Gerçekleştirilmesi

Ankara'nın imarı için ilk yıllardan itibaren yapı malzemesi üretimi, arsa temini, Emlak Bankası gibi kredi kurumları oluşturulmuş, hızla gelişen kentte planlı bir büyüme gerekli görülmüştür. Ankara'nın iddialı bir şekilde planlaması 1927 yılından sonra gözükse de ilk planlı girişimler 1923 yılının sonunda, Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte başlamıştır. Literatürde “Lörcher Planı” olarak bilinen ilk girişim ile kentin hem eski hem de yeni bölgeleri planlanmıştır. Alman şehir plancısı Carl Lörcher'in hazırlamış olduğu planda Ankara'nın ideal şekilde düzenlenmesi öngörülmüştür.

Konuyla ilgili Ali Cengizkan'ın tespitlerine göre, Ankara'nın ideal bir mekân düzenlenmesi ve planlama girişimi ilk olarak 1923 yılı sonunda başlamıştır. İlk plan Aralık 1923 yılında, İstanbul'da faaliyet gösteren bir şirkete ısmarlatılmış ve ilgili şirket

⁸⁹⁷ Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, ss. 59-60.

⁸⁹⁸ Şenyapılı, a.g.e., ss. 44-45.

⁸⁹⁹ Tankut, a.g.e., s. 53.

⁹⁰⁰ Nitekim Atay bu yıllarda: “herkes saklayıp ileride satmak üzere arasa edinmek hırsına kapılmıştı. Şehir imarlarının başlıca düşmanı spekülasyon olduğunu düşünecek halde bile değildik. Bunlar yeni devletin kusurları değil tecrübesizlikleri idi. Bizim 1924’te neleri ne kadar bilmediğimiz ve bu memlekette nelerin ne kadar bilinmediği anlaşılmadıkça Cumhuriyet’in başardığı işler hakkında iyi fikir edinilmez” demektedir. Atay, a.g.e., s. 421.

ise Mayıs 1924 tarihinde Carl Christoph Lörcher’e hazırlattığı planı, basılı bir rapor şeklinde şirketin yetkili müdürü Heussler tarafından Şehremaneti’ne teslim etmiştir. Lörcher tarafından hazırlanmış olan “Ankara Şehrinin İmar ve İnşa Planına Ait İzahnamedir”⁹⁰¹ başlıklı raporda kentsel mekâna ve düzenlemelere ilişkin ilkleri içermiştir. Kentin çağdaş estetiği, yeşil alanları, ulaşımı, sanayi alanları, tarihi yapıları, altyapısı, yeni inşa edilecek binalar ve düzenlemelere yönelik on dört başlıkla Ankara’nın ideal bir başkent olarak nasıl imar edilmesi gerektiği bu raporda ‘ilk’ defa belirtilmiştir.⁹⁰²

Raporda yer alan on dört başlık aslında, “modern kent tasarımı yaklaşımının ve modern mimarlık kavram ve ütopyalarının” Ankara’ya bu rapor ve planlar yoluyla yansıdığını göstermektedir. Cengizkan’a göre “Lörcher, bir kentin hele yeni devletin yeni başkentinin anlamsal kurgusunun da önemli olduğunu düşünüyor; hem modern kent planlama bilgilerini ve deneyimini bu plana aktarıyor, hem de anlamsal yükleme önerilerinde bulunarak, yalnızca bölgeleme, sıralama, hiyerarşi ve dizi kurma yöntemiyle değil, bunları adlandırarak da yeni ulusun yeni başkentini kurgulamayı ve tasarlamayı deniyordu.”⁹⁰³

Yeni ulusun yeni başkentini kurgulamaya yönelik olan bu rapor, ilk kez “örnek şehir” kurma konusunda bir girişim olduğu gibi kentin ideal şekilde inşasındaki “mekânsal anlam ve kent mekânının simgeselliği” ilk kez bu raporda gerekçeleri ile birlikte belirtilmiştir. Örneğin “yeni Meclis-i Milli binası, yeni hükümet-i müstakilenin [bağımsız olarak] bir merkez-i kuvvetini temsil eylediği gibi mütenâzıran [karşılıklı duran] yolun müntehâil garbisindeki [batı tarafının sonundaki] milli eğlence binası da hür ve serbest bir millet halkının refahına dâil [delil] olan zevk ve huzur-ı fikrîsini tevsik eder [belgelendirir]”⁹⁰⁴ denilerek Ankara’nın simgeselliğine gönderme yapmaktadır. Bu rapor Ankara’nın modern bir kente dönüştürülmesinde “ilk tasarım ve düşünce belgesi” olarak görülürken ‘Bahçe Kent’ ütopyasını da yansıtmıştır. Bu çerçevede, ‘Bahçe Kent’ planlama anlayışı ve uygulamasını ilk kez bu raporla Türkiye’ye girmiş, daha sonra Hermann Jansen (1928) tarafından hazırlanan Ankara Planı’nda ve Bahçeli Evler bölgesi

⁹⁰¹ Bu raporun tam metni Ali Cengizkan’ın “Ankara 1924 Lörcher Planı Raporu” adlı çalışmasının ekinde bulunmaktadır.

⁹⁰² Ali Cengizkan, “Ankara 1924 Lörcher Planı Raporu”, *Belleten*, Cilt 67, Sayı 248, 2003, ss. 153-167.

⁹⁰³ Ali Cengizkan, “Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekânları İçin Bir Çalışma Programı”, *Ankara’nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler*, der. Güven Arif Sargın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 225-226.

⁹⁰⁴ Cengizkan, “Ankara 1924 Lörcher Planı Raporu”, ss. 182-183.

için hazırlanan planlarda uygulanmıştır. Rapordaki ifadeler açık şekilde “Bahçe Kent” düşüncesini yansıtmıştır. Nitekim “tabiatın bahşettiği bu kabiliyet hüsnü istifade ve tatbik olunursa bugün çorak ve ruhsuz görünen şehre, muhiti bir park yeşilliği için sarılmış bir bahçe şehri şekli verilebilir ve bu halde yeni şehrin manzara-i umumiyesi zeminin bugünkü kabartılarıyla ve tesadüfen mevcut olan serbest düzlüklerin yeşillendirilmesiyle en şirin ve şayan-ı dikkat şehirler sırasında latif bir manzaraya malik olabilir”⁹⁰⁵ denilmiştir. Bu rapordaki öneriler, sonraki yıllarda yapılan çalışmalara da etki etmiştir.

Atay’ın “gerçi bir aralık bir Alman geldi. Yenişehir’in çekirdeğini kurdu. Fakat bu da çok parası olanların alabilecekleri pahalı evler mahallesi idi”⁹⁰⁶ diyerek kısmen uygulanabilen bu plan, Ankara’nın düzenlenmesi için önemli bir girişim olduğu düşünülmüştür. Ankara Şehremaneti daha esaslı bir plan yaptırmak için 1927 yılında Berlin’i modern şekilde planlayan Herman Jansen’e temasa geçmiştir.⁹⁰⁷ Cumhuriyet’in ilanıyla Ankara’da başlayan kentsel düzenlemeler 1927 yılına kadar daha çok yeni yönetimin acil ihtiyaç duyduğu işlerini “yürütecek ve mekânda onu temsil edecek binaların yapımı üzerinde yoğunlaşmıştır”. Yasal zemini oluşturulan kentsel düzenlemeler, bir plan dâhilinde olmasa da hızlı şekilde gelişmeye başlamıştır.⁹⁰⁸

Sedat Hakkı Eldem, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki yeni yerleşim yerlerinin kurulmasını ve bazı yeni binaların inşasını daha çok gösteriş veya politika icabına uyularak yapıldığını belirtmiştir. Ona göre hala ütopya gerçekleştirilememiş, ideal kent inşa edilememiştir.

“Yeni Türkiye’nin yeni merkezini kurmak gibi tek bir fırsattan da yararlanılamamıştır. Yeni Ankara, eski Ankara’dan bir türlü koparılamamış, planı da gereken ölçüsünü alamamıştır. O zamanlar yeni kurulmakta olan Yeni Delhi (Hindistan) ve daha eski olmakla beraber henüz dolmamış bulunan Canberra (Avustralya) gözler önündeydi. Washington da o zaman 120-130 yıllık bir şehirdi; daha eski değildi. Öte yandan Le Corbusier’in yeni fikirleri ortaya atılmış, bu görüşler kısmen yeni Rus şehirlerinde uygulanmaya başlanmıştı. Ankara için yaptırılan planda büyük isabetsizlik ve şanssızlıklar olmuş, bunlar bugüne kadar giderilememiştir.”⁹⁰⁹

⁹⁰⁵ Cengizkan, a.g.m., ss. 176.

⁹⁰⁶ Atay, a.g.e., s. 420.

⁹⁰⁷ Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, s. 60; Tankut, a.g.e., ss. 54-59.

⁹⁰⁸ Şenyapılı, a.g.e., s. 61; İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Mimarlığı (1923-1938)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010, ss. 34-39.

⁹⁰⁹ Eldem, a.g.m., s. 8.

Cumhuriyet idaresinin, Ankara'nın ideal kent olarak imarı için yabancı uzmanlara yönelmesi bakımından 1927 yılı önemli bir tarihtir. Bu tarihe kadar önemli kamu binaları daha çok Türk mimarlar eliyle yapılırken, bu yıldan itibaren yabancı uzmanların çalışmaları artmıştır. Cumhuriyet idarecileri ulusçuluk heyecanı ve yabancı girişimcilere kuşku ile bakmalarına rağmen, Ankara'nın imarı için yabancı uzmanların bilgi ve tecrübelerine yönelmişlerdir.⁹¹⁰ Bu yönelişin sebeplerinden biri ise, kapitalist ve emperyalist devletlere karşı verilen kurtuluş mücadelesi ardından, 1927 yılına kadar Batılı devletlere ve girişimcilere kuşku ile bakılmasıdır. Bu yıl sonrasında Batı ile olan ilişkiler arttırılmış ve dış ilişkilerde bir güven tesis edilerek yabancı girişimci ve mimarlardan yararlanılmıştır.⁹¹¹ Örneğin Ernst Egli, Herman Jansen ve “Bruno Taut”⁹¹² gibi “dünyayı değiştirmek için mimarlığın gücüne inanan, bir toplumsal ütopya tavrı geliştiren”⁹¹³ mimarlar, Türkiye'ye davet edilmiş ve kentlerin imarı için görevlendirilmiştir.

Fakat dönemin yerli mimarlarından Zeki Sayar ise yabancı mimarlara gösterilen ilgiyi eleştirmiştir. Ona göre bu ilginin sebebi, geçmişte olduğu gibi “ecnebi perestlikten” kaynaklanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar kentler, yabancı mimarların denemesine sahne olmuştur. Bu nedenle milli bir inkılap mimarisi oluşmamış ve Türk mimarlarının yetişmelerine mani olunmuştur.⁹¹⁴ Taut: “Zeki Sayar, *Arkitekt*'te yabancılara karşı yazı yazmış, beni iğneliyor”⁹¹⁵ diyerek bu eleştiriye kendi üzerine almıştır. Her ne kadar Taut gibi yabancı mimarların eserleri ve önerileri bu dönemde ilgi ile karşılansa da, kısmen göz ardı edilmiştir. Nitekim Taut, “artık uyarmaya mecburum, Atatürk'ü bile”⁹¹⁶ diyerek yapılan planlama çalışmalarındaki sorunları dile getirmiştir.

⁹¹⁰ Tankut, a.g.e., s. 66.

⁹¹¹ Sarıoğlu, a.g.e., s. 52.

⁹¹² Bruno Taut, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından kentlerin ideal bir şekilde imarı ve kurulması için Türkiye'ye davet edilen önemli mimarlardan biridir. Taut, Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık bölümü başkanlığı yapmış, Milli Eğitim Bakanlığı'nın İnşaat Dairesi Başkanı olarak başta Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi olmak üzere birçok okul binası tasarlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruno Taut, *İstanbul Günlüğü*, çev. Tevfik Turan, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2021, ss. 56-66; Ümit Sarıaslan, *Bruno Taut Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Mimarı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2017, s. 24.

⁹¹³ Esra Akcan, “Bruno Taut'un Küresel Adalet ve İklim Adaleti Açısından Süregelen Önemi”, *İstanbul Günlüğü*, (içinden) çev. Elif Gökteke, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2021, s. 56; Taut, Ebenezer Howard'ın bahçe kent düşüncesini ve Camillo Sitte'nin kentsel planlarının kırsal estetiğini, kendi “şehir tacı” konseptiyle birleştirerek geliştirmeyi amaçlamıştır. Bkz. Bruno Taut, *The City Crown*, eds. Matthew Mindrup, Ulrike Altenmüller-Lewis, UK: Ashgate Publishing, 2015, ss. 78-79.

⁹¹⁴ Zeki Sayar, “Yerli ve Yabancı Mimar”, *Arkitekt*, No 2, 1938, s. 65.

⁹¹⁵ Taut, a.g.e., s. 333.

⁹¹⁶ Taut, a.g.e., s. 291.

M. Kemal, Ankara'nın çağdaş bir kent haline gelmesini istemiştir. Ankara Şehremaneti ise 1927 yılında kentin imar planı için uluslararası bir yarışma düzenlemiştir.⁹¹⁷ Yarışmaya gönderilen planları hakem heyeti ile birlikte M. Kemal incelemiştir. Ankara'nın imar planı, uluslararası yarışma sonunda yabancı katılımcılar arasından birinciliği kazanan Prof. Herman Jansen'e yaptırılmıştır. Planın uygulaması ise Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı yaptığı döneme denk gelmiştir. Şükrü Kaya, kentlerin planlı şekilde imarı için bütün ülkeye uygulanabilen kanunları çıkarmakta öncü olmuş ve imar işlerini kolaylaştırmak için İller Bankası'nı kurmuştur. Kısaca, kentlerin planlanması ve imar işlerinde, modern düşüncelerden yararlanmasını bilen bakanlar etkin rol almışlardır.⁹¹⁸

Jansen'in Ankara için yapmış olduğu planın uygulanması için 1928 yılında Ankara İmar Müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlük, kentin imar planını uygulamaya çalışarak gelişen nüfusuna sağlıklı ve çağdaş bir yaşam alanı sağlayabilmek için yerel düzeyde örgütlenmiştir.⁹¹⁹ Başkent'in imarı "bir şehir belediyesinin meselesi değil, doğrudan doğruya bir devlet meselesi" olarak görüldüğü için müdürlük, Ankara Şehremanetine değil İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak örgütlenmiştir. Müdürlüğün başında İçişleri Bakanlığı müsteşarı Hilmi Bey görev alırken, İmar Heyeti Başkanlığı'nda ise dönemin önemli mebuslarından biri olan Falih Rıfkı [Atay] bulunmuştur. Çünkü Falih Rıfkı, Ankara'nın ideal bir kent olarak imarını sürekli olarak savunan ve Jansen'in imar planı üzerinde birlikte çalışan bir düşünür ve yazardır.⁹²⁰

Dönemin ünlü mimarlık kuramcısı Camillo Sitte'nin öğrencisi olan Jansen, kent planlamasında her şeyden önce sanatsal yöne önem vermiştir. Jansen'in 20. yüzyıl kentinde Barok mimari düzenlemeler yer almamıştır. Kentlerin sadece yol ve meydanlardan değil mahallelerden oluştuğu görüşü, kentlerin içinde ve dışında yeşil alanlar oluşturma, trafik soruna çözüm arayışları ile birlikte toplumsal bir olgu olarak

⁹¹⁷ Üstün Alsaç, "Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi", *Mimarlık*, Sayı 11-12, 1973, s. 15.

⁹¹⁸ Atay, a.g.e., s. 421.

⁹¹⁹ Şenyapılı, a.g.e., s. 69; Tankut, a.g.e., s. 72.

⁹²⁰ Tankut, a.g.e., ss. 72-73; Atay, "Bir Şehir Yapmak", *Çankaya* (içinden), ss. 417-428; "Jansen Geliyor", *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Temmuz 1929, s. 1; "Profesör Jansen Dün Geldi", *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Temmuz 1929, s. 1.

kamu sağığı ve mutluluğunun fiziksel çevre yoluyla sağılandığını düşünmektedir.⁹²¹ Bu yüzden Jansen, Ankara planında “iktisat, estetik ve sağılık”⁹²² esasları üzerinde durmuştur.

Ankara’nın imar çalışmaları 1929 yılında Nevzat [Tandoğan] Bey’in hem vali hem de şehremini görevine getirilmesi, hazırlanan plan ve yasal düzenlemelerle hız kazanmıştır. Nevzat Tandoğan’ın Ankara için hazırlanan Jansen planını bozmadan bilimsel ölçülerine göre uygulamaya çalıştığı belirtilir. *İller ve Belediyeler Dergisi*’ndeki bir yazıya göre Tandoğan, Ankara’yı “bol ışıklı, temiz yollu, bol ağaçlı ve ihtiyacı hiç değilse karşılayabilen su tesisatlı güzel ve örnek şehir olarak kendisinden sonrakilere bırakmıştır.”⁹²³ Ankara’nın geniş cadde ve yolları ve ilçelere bağlanan yollar ve köprüler onun döneminde yaptırılmıştır. Sonuç olarak Tandoğan döneminde Ankara’da gerçekleştirilmeye çalışılan imar planı ve yol ağı, dönemin modern belediyeçilik uygulamalarını göstermektedir.

1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı “Belediye Kanunu”, hem Cumhuriyet’in tek parti yönetimini hem de merkezi hükümet ve yeni kurulan belediyeler aracılığıyla çağdaş kentler inşa etme idealini temsil etmiştir.⁹²⁴ Bu kanun, belediyeler için çıkarılan “ilk organik ve kapsamlı kanun” olma özelliğini taşımıştır.⁹²⁵ Dolayısıyla 1930 yılından sonra Şehremaneti yerine modern belediye teşkilatı olan Ankara Belediyesi faaliyet göstermiştir. Yapılan bütün faaliyetler Ankara’nın ideal bir kent haline dönüştürülmesi amacını güderek; umut ve idealin, umutsuzluk ve imkânsızlıkla mücadele ettiği bir kent olarak gelişmiştir. Cumhuriyet ideolojisinin gerçekleştirmeye çalıştığı modern toplumun

⁹²¹ Tankut, a.g.e., s. 67.

⁹²² *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin 8 Temmuz 1929 tarihli sayısında bu üç esası; “iktisat, istetik ve sıhhat” şeklinde belirtilmiştir. Jansen, Ankara’daki gözlemlerinde sokak ve caddelerin araç trafiğine en uygun hale getirilmesini önermiş ve yapılacak planın, şimdiye kadar harcanan paradan daha az maliyette olduğunu belirtmiştir. “Profesör Jansen Haritalar Üzerinde Planın Tatbikatına Başladı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Temmuz 1929, s. 1; Bu yüzden Jansen, planında fiziksel çevrenin maliyeti, estetiği ve kamu sağığını esas almıştır. Nitekim dönemin mimarlarında Behçet ve Bedrettin “sıhhat, hayat ve istirahat ile beraber, iktisadi düşünmek ise artık bugünün mimarları vazifesi meyanına girmiştir. Bu suretle sıhhi ve iktisadi aynı zamanda tesirli ve bedii bina, hayatın zaruretlerine cevap veren bir şekil olmuştur” diyerek Jansen’in üzerinde durduğu esasların Türk mimarlar tarafından da benimsendiği anlaşılmaktadır. Behçet ve Bedrettin, “Mimarlıkta İnkılap”, s. 246; Ayrıca bkz. Celal Esat, “Sokakların Genişliği”, *Hâkimiyeti Milliye*, 2 Ekim 1929, s. 6.

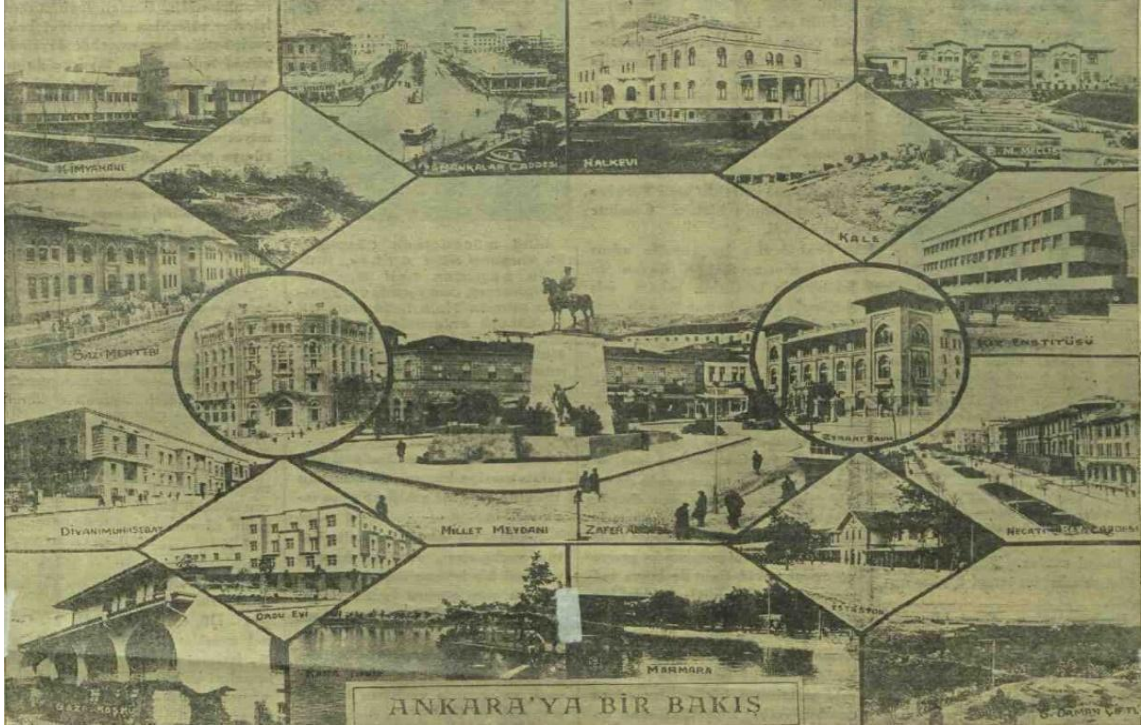
⁹²³ Safaettin Karanakçı, “Belediye ve Belediyeçilik Fikrinin Tekâmülü”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 11, 1946, s. 425.

⁹²⁴ Dönemin *Belediyeler Dergisi*’nde Türk belediyeçiliğinin bu kanunla önemli bir noktaya ulaştığı belirtilmiştir. Geniş bilgi için bkz. K. Naci Kıcıman, “Uraylar-Belediyeler”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 18-21.

⁹²⁵ Bekir Parlak, Kadir Caner Doğan, *Yeni Yönetim Sistemine Göre Türkiye’de Kamu Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım, 2018, s. 110.

çağdaş medeniyete ulaşma hedefi, kente bakış açısıyla doğrudan ilişkilidir. Çağdaş bir toplumun oluşturulması, modern kentlerin inşa edilmesini gerekli kılmıştır. Bu yüzden Cumhuriyet Dönemi'nde modern belediyeçilik anlayışı gelişim göstermiş, sanayi öncesi Osmanlı kentlerinin kalıntılarını ve yaşam biçimlerini bütün olarak değiştirmeye yönelmiştir. Cumhuriyet'in modern belediyeçiliğinin büyük imar işleriyle ilgilenmeleri, ideal kentlerde ideal yurttaşları oluşturmak içindir.⁹²⁶ Cumhuriyet'in bu dönemde belediyeler eliyle uygulamaya çalıştığı kentsel düzen ve imar faaliyetleri, planlı bir gelişmeyi hedeflemiştir. Nitekim İsmet İnönü, "Türkiye'nin bayındırlığı, vatandaşlarının düzgün belediye yönetimi altında medeniyet yaşayışı görmeleri[ni]"⁹²⁷ belediyelerin gelişimine bağlamıştır.

Resim 4: Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Ankara



Kaynak: "Cumhuriyetin merkezi Ankara 10 senede yabancıları bile hayrette bırakacak derecede büyüdü güzelleşti", *Akşam*, 29 Ekim 1933, s. 17.

⁹²⁶ Sarioğlu, a.g.e., ss. 149-155.

⁹²⁷ İsmet İnönü, "Belediyeler Mecmuasına", *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 1935, s. 2; Bu dönemde belediyeler, kentin imarıyla birlikte kahvehanelerin modern bir tarza sokulmasına da öncülük etmişlerdir. *Cumhuriyet* gazetesinde ki bir yazıda İçişleri Bakanlığı, kahvehanelerin modernleştirilmesi için bir karar tebliğ etmiştir. Bu karara göre başta Ankara, İstanbul ve İzmir'de belediyeler, kahvehaneleri asrileştirmesi için yardımcı olacaklar ve birer örnek kahvehane açacaklardır. "Kahveler Asrileşecek", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1935, s. 4.

Cumhuriyet'in onuncu yılında Ankara'nın geldiği nokta, bazı kişiler için bir ütopyanın gerçekleşmesi gibidir. Çünkü bu on sene içinde yapılan işler İnönü için “en hayalperver bir zatın arka üstü yatıp da vatan nef'ine [faydasına] günlerce kuracağı tahayyüllerden de çoktur.”⁹²⁸ Tüm bu değişimlerin odağında bulunan Ankara, dönemin Meclis kütüphanesi müdürü Nebil Bey için ise, hayal edilen milli şuur ve birliğin gerçekleştiği mekândır. Ankara'nın geçmiş on yıldaki değişimi bir hayalin ötesindedir.⁹²⁹ Ankara, on yıl öncesinde bozuk sokaklar, barakadan dükkânlar, kokuşmuş hanlar ile büyükçe bir köy görünümdeyken onu (Nebil Beyi) ağlatacak harap ve ümitsiz manzaralar değişmiş, yeni inşa edilen eserlerle dolmuştur. Artık eski Ankara tarihe karışmıştır. Onun yerine medeni bina ve kurumlarıyla geniş caddeleri, park ve bahçeleriyle on yıllık Cumhuriyet'in “ilahi bir abidesi” gibi muhteşem ve şirin yeni bir Ankara ortaya çıkmıştır.

“Ankara'ya vardım. Sultanlar devrinin yadigârı olarak bozuk sokaklar, barakadan dükkânlar, müteaffin hanlar buldum. (...) Bugün Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü kutluyoruz. Ankara'ya gelirken artık bizi ağlatacak harap ve yeisli [ümitsiz] manzaralar kalmadı, yıkık köyler, perişan köylüler kalmadı. Bunların yerini yeşil tarlalar, yeni yapılan mamureler tuttu. Hele eski Ankara tarihe karıştı. Bugün medeni bina ve müesseseleriyle geniş caddeleri, park ve bahçeleriyle on yıllık Cumhuriyet'in ilahi bir abidesi gibi önümüzde dikilmiş muhteşem ve şirin yeni bir Ankara görüyoruz.”⁹³⁰

Eski Ankara, “harap bir kaleyle, hastalık saçan bir bataklık arasında”⁹³¹ bulunan perişan, Orta Anadolu kasabası olarak görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında “sokakları dar, karanlık, bakımsız, evleri kerpiç ve en işlek yolu bile kaldırımsız ve tozlu, suyu az ve gayri ağaçsız, çiçeksiz bir kasaba” olarak tarif edilirken, Cumhuriyet'in onuncu yılında *Milliyet*⁹³² gazetesinde ise bunların yerine büyük çabalarla ideal bir kent inşa edildiği belirtilmiştir. Nitekim *Yeni Hayat* mecmuasında da “Türk hükümetinin bu yepyeni merkezi her sene değil, her hafta değişiyor ve yenileşiyor”⁹³³ denilerek hızlı bir değişime dikkat çekilmiştir. Ankara, geçmiş on yıla nispeten büyük değişim geçirmiştir. Eski kentin yolları yeniden düzenlenmiştir. Kentin yeni imar alanları modern bir görünüm kazanmıştır. Yollar asfaltlanmış, modern şekilde parke ile düzenlenmiştir. Yapılan asfalt yollar yaklaşık 233 bin metre, parke yollar 144 bin ve kaldırımlar ise 76 bin metredir.

⁹²⁸ Akt. Nebil, a.g.m., s. 217.

⁹²⁹ Nebil, a.g.m., ss. 216-225.

⁹³⁰ Nebil, a.g.m., s. 216.

⁹³¹ Aydemir, a.g.e., Cilt 2, s. 181.

⁹³² Cinoğlu, “On Yılın Yarattığı Şehir: Ankara”, *Milliyet*, 28 Ekim 1933, s. 18.

⁹³³ “Eski Ankara Nasıl Gençleşiyor”, *Yeni Hayat*, No 26, 1936, s. 8.

Yollar için önemli istimlakler yapılmış, kentin geniş caddeleri yeşillendirilmiş, yaya yolları ağaçlandırılmıştır. “Şehir planlarında yeşillikleri öne koymak ilk vazife”⁹³⁴ olarak görüldüğü için Ankara’yı yoğun bir şekilde yeşillendirme çabaları; kentin güzelleştirilmesi ve halkın ihtiyaçları için yapılmıştır. Bruno Taut için Ankara’nın gittikçe yeşillenmesi asıl hayret edilmesi gereken şeydir. Çünkü Ankara, “her gün biraz daha yeşil renge bürünmekte ve bir bahçe şehri olmaktadır”.⁹³⁵

Galip Bahtiyar’a göre Cumhuriyet’in idare ve düzen dehası, adeta sihirli bir hızla “geride kalmış kasaba yerine şık, modern, sıhhi ve muntazam” bir kent kurmuştur. Ona göre Ankara, Batılı kentlere benzememektedir. Cumhuriyetin kendi idealine has “estetigi bulunan modern bir Türk merkezi olacak” şekilde büyümektedir. Şehircilik yönüyle bakıldığında, modern konfor ve estetikte başarılı olmuş bir medeniyet merkezi haline gelmiştir. Cumhuriyetin inşa etmiş olduğu bilim ve kültür kurumlarıyla birlikte resmi yapıların mimari güzellikleriyle bir vakarın, ciddiyet ve düzenin hâkim olduğu anlaşılmıştır. Modern kentin güzelliğini arttıran meydanlar, parklar, caddeler artık Ankara’da tam olarak inşa edilmiştir. Ankara’nın yeni meydanları, yolları ve parkları ile birlikte konut ihtiyacı, modern siteleriyle tam olarak sağlanmıştır. Bütün bu gelişmelerle Ankara, “Türkün bilinçli enerjisinin, eşsiz güzellik ve kabiliyetlerinin parlak bir örneğidir” ve Türkiye Cumhuriyeti, Ankara ile tam olarak övünmelidir.⁹³⁶

Dönemin Ankara’sında özellikle ihtiyaç duyulan konut sorunu büyük oranda aşılmıştır. Ankara günden güne büyümüş ve güzelleşmiş yeni semtleri (Yenişehir) ile bahçeli evler görünümünü almıştır. Havagazı, elektrik ve su gibi temel ihtiyaçlar her evde bulunmakta ve “en ufak evlerin bile banyosu vardır”. Yapılan toplu konutlar “yeni rejimin doğurduğu sağlam ve etraflı düşünüşün mahsulü” olarak algılanmıştır. Çünkü geçmiş dönemlerdeki “ahşap evler ve plansız mahalleler, dar ve pis sokaklara bakan kafesli evler” yerine düzenli ve sağlıklı modern konutlar inşa edilmiştir. Artık Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan temiz ve güzel konutlarda yetişen çocuklar ve gençler, geçmiş dönemlerdekilerine göre “daha dinç, iri, atılgan ve cesur” olmaktadır.⁹³⁷

⁹³⁴ Mimar Şahabettin, “Şehir Mimarisinde Usuller: Şehir Yeşillikleri”, *Mimar*, Sayı 7, 1933, ss. 221-222.

⁹³⁵ Bruno Taut, “Türk Evi, Sinan, Ankara”, *Her Ay*, Yıl 1, Sayı 6, 1938, ss. 97-98.

⁹³⁶ Galip Bahtiyar, “Ankara - Türkiye Cumhuriyeti Makararı”, *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, ss.1144-1148.

⁹³⁷ Nusret Namık Uzgören, “Ucuz Otru ve Kooperatifleri ve Şehircilik”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 65-68.

“Cumhuriyet, Ankara’yı şehircilik ve belediyecilik noktasında içinde rahatla oturulabilecek bir şehir haline koymak için bu on sene içinde büyük emekler sarf etmiştir. Medeni insanlar için lâzım olan bütün şartları haiz modern bir şehir yapmak savaşı on sene içinde bile bize zevk ve gurur verecek eser meydana getirmiştir. Ankara’nın Cumhuriyetin merkezi olabilmesi için şehrin muntazam ve bütün ihtiyaçları toplayacak surette tesisi ve bunun için de plânının yapılması zaruri idi. Açılan müsabaka üzerine Profesör Jansen’in planı kabul ve bu planın iyi bir şekilde tatbiki için de bir Ankara Şehri İmar Müdürlüğü teşkil olundu. Şehir bu plâna tevfikân kurulmaktadır.”⁹³⁸

Jansen, Ankara’nın Berlin’den çok daha ileri modern bir kent olmasını amaçlamıştır. Ona göre “Ankara, Berlin gibi olmamalıdır”. Fakat Falih Rıfkı [Atay]⁹³⁹ ise “Berlin’in bir sokağına erebilmek kimin ideali değildir” diyerek Jansen’in yeni cadde örneğini geçmiş yüzyıldaki Avrupa kentlerinden farklı görmüştür. Çünkü Avrupa kentlerinin düzen ve planlaması 19. yüzyılın ihtiyaçlarına uyumlu şekilde yapılmıştır. Özellikle de Avrupa da yollar otomobilden önce yapılmış yollardır. Bu nedenle Jansen, modern şehircilik yaklaşımıyla Ankara’da motorlu araçlara göre yolları tasarlamıştır. Nitekim Ankara’nın modern şehircilik yaklaşımına göre imar edilmesi gerektiğini M. Kemal şöyle belirtmiştir: “Yeni Ankara’yı urbanizm esaslarına göre kurmak azmindeyim. Bu şehir diğer şehirlerimize güzel bir örnek olacaktır. Geniş caddeleri, asfalt sokakları, sıra sıra ağaçları, güzel parkları, stadyumları ve hipodromları, meydanlarındaki heykelleriyle şirin bir hal alması lazımdır. Fakat bu şehir ne bir Londra, ne bir Paris ve Berlin olamayacaktır. Belki bir Prag olacaktır.”⁹⁴⁰ Buna göre M. Kemal, Ankara’yı modern şehircilik ilkelerine uygun olarak imar ettirmek isterken, gerçekçi bir yaklaşımda bulunmuştur. Çünkü Ankara, her ne kadar Cumhuriyet’in ideallerine göre kurulan bir kent olsa da dönem itibarıyla Avrupa’nın en gelişmiş başkentlerine yetişmesi kısa sürede mümkün değildir. Fakat bu gibi başkentlerden biraz daha küçük olan Prag gibi güzel bir kente benzeyebilir.

Jansen, Ankara’nın eski alanlarını tarihi bir mekân olarak düzenlemeyi düşünmüştür. Ankara Kalesi, milli hayatın merkezine temel oluşturacak şekilde imar edilerek Avrupa’daki tarihi kentler gibi takdir edilecektir. Jansen için “kale Türk milletinin kültürel mabedini teşkil edecek ve burası müze, konferans gibi kıymetli binalarla” süslenerek merkezi bir hale getirilecektir.⁹⁴¹ Jansen, Ankara Kalesi’ni

⁹³⁸ Cinoğlu, a.g.m., s. 18.

⁹³⁹ Falih Rıfkı, “Daha Eyisi”, *Türk Yurdu*, Cilt 3, Sayı 19, 1929, ss. 1-2.

⁹⁴⁰ Enver Behnan Şapolyo, “Urbanizm - Şehircilik ve Belediyecilik Sanatı”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 147, 1958, s. 10.

⁹⁴¹ “Ankara’nın Planı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Mayıs 1929, ss. 1-2.

“mukaddes abidelerin inşasına hasrederek şehrin her tarafına hâkim olacak”⁹⁴² şekilde düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir.

Jansen’in kale etrafındaki eski kentin tarihi dokusunu koruyarak planlama yapması, Camillo Site’nin kent tasarım anlayışındaki tarihsel dokuyu bozmamak ve kentin tarihsel mirasına sahip çıkmakla örtüşmektedir. Jansen bu anlayışla kentin tarihi yerlerini koruyarak, Ankara Kalesi’ne kentsel hayat içinde güçlü bir algılama olanağı sağlamaya çalışmıştır.⁹⁴³ Bu algılama Ahmet Hamdi Tanpınar’a⁹⁴⁴ göre tarihteki zaferlerin panoramasını içinde sergileme şeklindedir. Yeni inşa edilen başkent içinde geçmişin zaferlerini gösterdiği gibi geleceğin ideallerine de işaret etmektedir.

Jansen’in jüri heyeti tarafından kabul edilen planında Ankara Kalesi, kentin merkezi görünümünde önemli bir mekân olarak değerlendirilmiştir. Bu mekândaki yolların istikameti ve şekli, kentin görünümü ve karakteri, memur evleri, sanayi bölgeleri, park, havuz, meydanlar, çocuk ve oyun bahçeleri, koşu ve stadyum, hal ve pazar yerleri, tren istasyonları, mezbaha, mezarlık ve kanalizasyon gibi alanların düzenlenmesi yer almıştır. Hükümet dairelerinin inşa edileceği alan ise ayrıca üzerinde durulan bir düzenlemeydi. Çünkü bu alan, kentin gelecekteki manzarasını belirleyecek bir alandır. Taut’a göre bu alan; parlamento binası, diğer resmi binalar ve Cumhurbaşkanlığı sarayı ile kente hâkim olan bir tepe üstünde, Akropol gibi yükselecektir. Fakat bu yer, “Atina’daki gibi ilahlar mabetleri bir araya toplamış bir kale değil, içinde memleketin idare edileceği ve kanunlarının yapılacağı bir binalar grubu olacaktır”. Bu bakımdan parlamento ve devlet binalarının inşa edileceği alan, müstesna bir yerdir. İnşa edilecek bu binalar asırlar sonrasında bile genç Cumhuriyet Türkiye’sinin nasıl yüksek bir medeniyet seviyesinde bulunduğunu gözlerde canlandıracağı düşünülmüştür.⁹⁴⁵

Jansen’in önermiş olduğu planın, jüri tarafından hem ekonomik hem de kentin karakterine uygun olduğu düşünülmüştür. Modern şehirciliğe uygun olarak yeni bir kent inşa edilirken tarihi mekânların korunması esas alınarak kentsel planlama yapılmıştır. Yollar kısa, düz ve topoğrafyaya uygun şekilde düşünülmüş ve kent sağlığı yeşil alanlarla ön planda tutulmuştur. Resmi kurumlar ise devletin birliğine gönderme yapılarak bir

⁹⁴² “Ankara’nın Planları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Mayıs 1929.

⁹⁴³ Fehmi Yavuz, “Başkent Ankara ve Jansen”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 1981, s.30.

⁹⁴⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 20.

⁹⁴⁵ Taut, a.g.m., s. 97.

arada planlanmış, fazla süs ve ihtişama girilmeden sade bir güzellik içinde modern bir kent tasarlanmıştır.⁹⁴⁶ Jansen'in hazırlamış olduğu planda Burhan Arif'in üzerinde durduğu husus, büyük cadde ve meydan düzenlemeleridir. Plana göre; Çankaya ile Keçiören arasında geniş sahada büyük caddeler açılmış, evler belirlenen mesafe ve yükseklikte inşa edilmiş, çeşitli meydan düzenlemeleri yapılmıştır.⁹⁴⁷

Jansen planının, bazı keyfi hareketler ve arazi spekülasyonları sonucu tam uygulanamadığı ve Ankara için gerçekleştirilmeye çalışılan en güzel hayallerin söndürülmüş olduğunu belirtilir. Çünkü Jansen bile başlangıçta hazırlamış olduğu planın taslağını Atatürk'e sunduğunda, "bir şehir planını tatbik edecek kadar kuvvetli bir idareniz var mıdır" diye sormuş ve onu kızdırmıştır.⁹⁴⁸ Jansen'e göre arazi spekülasyonlarının önü alınıp, "Ankara imar faaliyetlerinin kuvvetli bir elden temerküz etmesine muvaffak olunduğu takdirde burada şehir imarına misal olabilecek bir eser vücuda getirilmiş olacaktır".⁹⁴⁹

Jansen, Ankara için hazırlanan imar planında yeni bir kent kurulacağını ve modern şehircilik sanatının son sözlerini getirdiğini belirtmiştir. Ankara, ideal bir başkent olarak dünyaya örnek gösterilmek istenmiştir. Ankara'nın, Avrupa'nın birçok modern başkentlerinden daha güzel ve modern ihtiyaçlara uygun bir kent olarak imar edilmesi gerekli görülmüştür. Çünkü Avrupa kentleri, motorlu taşıtlardan önce imar edilmiştir. Bu durum ise gelişen teknolojik şartlar içinde kentlerde birçok sorunlara neden olmuştur. Kentlerde motorlu araçların trafik, gürültü ve hava kirliliğine neden olmasından dolayı yolların geniş şekilde düzenlenmesini öne çıkartmıştır. Nitekim Paris'te Cahmps Elysees'nin, dünyanın en geniş caddelerinden biri olmasına rağmen trafik sıkışıklığı sorun olmuştur. Bu nedenlerden ötürü Jansen, Ankara'nın plan taslağında yol ve caddeleri geniş bir şekilde düzenlemiş ve yayalar için ağaçlandırılmış yollar hazırlamıştır. İdeal Ankara'nın yerleşim bölgelerinin önemli kısmını yeşil alan ve parklara ayırarak devlet kurumlarının bir bölgede toplanması planlanmıştır.⁹⁵⁰ Kentin en kalabalık yerinde yapılan Gençlik Parkı'nın ise kente ayrı bir güzellik katacağı öngörülmüştür.⁹⁵¹ Ayrıca Jansen'in

⁹⁴⁶ "Ankara'nın Planı", *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Mayıs 1929, s. 1.

⁹⁴⁷ Burhan Arif, "Ankara'nın İmar Projesi", *Mimar*, Sayı 2, 1933, ss. 48-49.

⁹⁴⁸ Atay, a.g.e., ss. 421-428.

⁹⁴⁹ Herman Jansen, "Ankara İmar Planı Raporu", *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, s. 40.

⁹⁵⁰ Atay, a.g.e., ss. 422-426.

⁹⁵¹ "Ankara En Güzel Türk Şehri Oluyor", *Ulus*, 20 Temmuz 1935, ss. 1-5.

Ankara'yı yeşillendirme çabaları, modern peyzaj mimarlığının örneği olarak Almanya'daki biyomerkezci, modernist ve korumacı yaklaşımdan etkilenmiştir. Dönemin Ankara'sındaki manzara, ekolojik ve biyosantrik düşüncenin modern peyzaj mimarlığının etkisini göstermektedir. İdeal Ankara, modern peyzajı ile Türkiye ve uluslararası peyzaj mimarlığı için zengin bir miras oluşturduğu düşünülmüştür.⁹⁵²

Howard'ın *Bahçe Kent* ütopyası, Alman şehirciliğinde önemli izler bıraktığı için Jansen'in Ankara için hazırlamış olduğu plana da yansımıştır. Dönemin *Mimar* dergisinde İngiliz bahçe kent modelinin yüzyılın başında Almanya'da önemli şehircilik hareketi olduğu, etkili örnekler verdiği belirtilmiştir. Buna göre bahçe kent denildiğinde sadece birkaç bahçe ve parka sahip olan bir kent akla gelmemelidir. Belirlenmiş ve sanatkâr düşüncelerle yapılmış bir plan üzerinde, yeşillik sahası çok olan modern sanayi kenti anlaşılmalıdır. Bununla birlikte bahçeli kentin belirlenmiş sınırları, hükümet ve şehir idareleri tarafından satın alınmış veya kamulaştırılmış ve bir plana uygun olarak ev grupları düzenlenmiştir.⁹⁵³ Belirtilen bu düşünceler aynı şekilde Ankara'nın yeni plan ve düzenlenmesinde açık olarak görülmüştür.

Modern Batı kentlerinde bahçeli evler bölgesi, kentin merkezinden ayrı olarak tasarlandığı gibi Ankara planında da belirli bölgeler bahçeli evler olarak tasarlanmıştır. Ankara, Jansen'in planına göre “boş bir alan üzerinden kurulduğu için dünyanın en modern kenti” olacağı düşünülmüştür. Hem trafiğe uygun yol ve caddeleriyle hem de modern yapılarıyla “Doğu'ya değil Batı'ya da örnek” olma iddiasında imar edilmiştir. Fakat Atay, Ankara için yapılan bütün uğraşların boşa gittiğini düşünmüştür. Bir ütopya olarak inşasına girişilen Ankara, Erken Cumhuriyet Dönemi sonunda hem çok uğraş verilerek yapılan yeşillendirilmesi ve plan bozulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık otuz yıl sonra Ankara'da görülen manzara, “mucize değil bir serap” olarak tarif edilmiştir. Çünkü ideal başkentten yeşilliği ve bahçeleri silinmiş, düzensiz dükkânlar, çirkin binalar, gecekondu semtleriyle çirkin bir manzaraya büründürmüştür.⁹⁵⁴ Ayrıca dönemin spekülasyoncu ve arsa vurguncularının hırsları nedeniyle, “az bir maliyetle yeryüzünün en ileri şehri hayali” gerçekleştirilemediği düşünülmüştür.⁹⁵⁵ Bir diğer

⁹⁵² Burcu Yiğit Turan, “Modernist Landscapes of Ankara”, *Journal of Landscape Architecture*, Vol. 11, No. 2, 2016, ss. 14-25.

⁹⁵³ Mimar Şahabettin, “Şehir Mimarisinde Usuller”, *Mimar*, Sayı 1, 1933, ss. 3-4.

⁹⁵⁴ Atay, a.g.e., ss. 525-526.

⁹⁵⁵ Atay, a.g.e., ss. 427.

anlamda Jansen'in Ankara için hazırlamış olduğu plan, kent rantı ve politik yozlaşmalarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in erken döneminde bile, kent rantının önüne tam olarak geçilemediği görülmüştür.

Bazı yabancı gözlemciler ise, Ankara'da bir ütopyanın gerçekleştiğini belirtmiştir. Fransa milli saraylar baş mimarı Laprad, 1938 yılında Halkevi'nde verdiği bir konferansta, Ankara'da yapılan imar işlerini büyük bir hayranlık içinde aktarmıştır.

“Gelecek yılların Ankara'sında oturacak olanları adeta kıskanıyorum. Goethe'ye göre iyi yapılmış, iyi kurulmuş şehirlerde halk mesut yaşar. Kötü yapılmış, kötü kurulmuş belediyelerde ise aksine herkes neşesizdir, kederlidir. Korkmayın Ankara'nın gelecek sakinleri neşe içinde yaşayacaklardır. Bir takımına göre Ankara fazla süslü ve iddialı bir yönde gidiyor. Ben ise büsbütün aksine düşünüyorum. Sizin nesil gibi tarihin büyük bir sahifesini yaşamak taliine [talih] kavuşanlar bu talii madde üstünde ebedileştirmek gururunu da elde etmelidirler.”⁹⁵⁶

Laprad'a göre Ankara, yirmi yıl sonra dünyanın en güzel ve en ideal kentlerinden biri olacaktır. Çünkü Türk milletinin dinamizmi ve kararlarındaki nizam ve anlayışla parlak bir sonuca varacağını düşünen Laprad, Ankara'nın ilerleyen zamanlarda ideal bir kente dönüşeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte mimar Faruk Galip,⁹⁵⁷ Ankara'nın “yoksuzluklar içinde nasıl azimle” imar edildiğini övgüyle anlatır. Bu övgünün ötesinde Sedat Zeki Örs için 1938 yılına kadar Ankara'da mucizevi bir gelişme yaşanmıştır. Küçük bir tırtılın güzel bir kelebeğe dönüşmesi, çirkin bir ördek yavrusunun muhteşem bir kuğuya dönüşmesi gibi modern evleri, resmi yapıları, anıtları, caddeleri ve peyzajı ile yeni bir Ankara ortaya çıkmıştır. Bu yeni Ankara, Avrupai bir kent görünümünde olsa da ne Paris'tir, ne Berlin, ne Londra. Çok daha cazip, orijinal ve yeni bir kenttir.⁹⁵⁸ Ayrıca Türkiye'ye yaptığı seyahatindeki gözlemlerini yazan S. Nikulin ise Ankara'yı her şeyden önce, “Türkiye'nin yeni tarihinin bir demir külçesi gibi dövüldüğü bir ocak mahiyetinde” göstermiştir. Daracık sokakları, harap ve topraktan evleri ile eski Ankara'nın yanında genç ve dinç yeni bir Ankara yükselmiştir.⁹⁵⁹

Ceyhun Kansu'ya göre bütün bu gelişmeler ile Ankara, ölümsüz bir kent yani “Ebedi Şehir” olmuştur. Türk mimarları eserlerini, Türk sanatkarları zevklerini, Türk mütefekkirleri düşüncelerini bu Ebedi Şehre vermişlerdir. Burada muazzam binalar,

⁹⁵⁶ Laprad, “Sanat ve Modern Mimari Hakkında”, (Remzi Oğuz), *Ülkü*, Cilt 6, Sayı 34, 1935, ss. 254-255.

⁹⁵⁷ Faruk Galip, “Şehirde Mimar”, *Yeni Türk*, Sayı 5, 1933, ss. 410-411.

⁹⁵⁸ Sedat Zeki Örs, “1938 Ankarası”, *Yücel*, Cilt 8, Sayı 46, 1938, ss. 202-203.

⁹⁵⁹ “İstanbul, Ankara, İzmir”, *Ulus*, 28 Aralık 1934, s. 4.

tiyatrolar, operalar, müzeler, kütüphaneler, üniversiteler, bahçe ve parklar inşa edilmiştir. Ankara, dünyanın her yerinden gelen bilim adamları, sanatkârlar ve turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Batı dünyasının Ebedi Şehri olan Roma'nın yanında genç ve ihtişamla dolu güzelliği ile bir Ebedi Şehir olan Ankara yükselmiştir.⁹⁶⁰

Eugene Pittard ise 1938 yılına kadar olan gelişmeye ütöpik bakmaktadır. 1928 yılında gördüğü Ankara, henüz kâğıt (plan) üzerinde yeni çizilmiş bir kentti. Ankara, az sayıda evleriyle ağaçsız, kısmen çöl ve bataklık sahaları içerisindeydi. Fakat on yıl sonrasında ise geçmişin aksine, yepyeni ve modern bir kent görerek hayrete düşmüştür.

“Adeta sihirli bir değneğin darbesiyle imiş gibi geniş bir belde yerden çıkmıştır. Muhteşem bulvarlar, anıtların manzarasını uzaklara kadar götürüyordu. Heykeller dörtyol ağzlarında yükseliyor, zengin binalar geniş şoselerin boyunca cephelerini sıralıyorlardı; müzeler, hastaneler, bankalar, enstitüler, vekâletler, bir takım saraylar inşa etmişlerdi. Bulvarların üzerinde Paris tarzı mağazalar, zengin vitrinlerini arz ediyorlardı.”⁹⁶¹

Sonuç olarak Pittard'ın gördüğü Ankara'da bir ütopya gerçekleşmiştir. Ağaçsız, bataklıkli kısmen çöl gibi görünen yerden her yönüyle Batı'nın büyük kentlerine benzeyen bir kent ortaya çıkmıştır. Oswald Menghin'e göre ise on beş yıllık süre içerisinde, İstanbul'da da birçok işler yapılmakla beraber asıl olarak incelenmesi gereken yer Ankara'dır. Cumhuriyet'in kalbi ve en parlak parçası olarak tarif ettiği Ankara'yı kültür eserleriyle donatılmış olarak bulmaktadır. Bu kültür eserleri, parlak şekilde görülmektedir. Modern Ankara, kuruluşu ve binaları bakımından modern şehirciliğin en yüksek başarısını temsil etmektedir. Menghin'e göre çok büyük bir mesele olan su, Çubuk vadisinde yapılan modern barajla halledilmiştir. Bu baraj sayesinde başkent kısa bir zaman sonra yeşil bir kente dönüşecektir. Atatürk Orman Çiftliği ile çorak yaylada bulunan kentin etrafı ağaçlarla süslenmiştir. Yol boyunca her tarafa sıra sıra ağaçlar dikilmiştir. Ankara, yeni inşa edilmiş yapılarıyla ve yeşillendirme çalışmaları ile diğer kentlere de örnek teşkil etmiştir. Nitekim Anadolu'nun iç kesimlerinde bile yollar, hastaneler, okullar, halkevleri yapılmıştır.⁹⁶²

Cumhuriyet'in on beşinci yılında gelinen nokta övgü ile bahsedilmiştir. Birçok kentin imarı gerçekleştirilmiş, fabrikalar açılmış, kentleri birbirine bağlayan demiryolları

⁹⁶⁰ Ceyhan A. Kansu, “Ebedi Şehir”, *Yücel*, Cilt 9, Sayı 51, 1939, ss. 120-121.

⁹⁶¹ Eugene Pittard, “Atatürk'ün Hatırasını Tazim”, *Belleten*, Cilt 3, Sayı 10, 1939, s. 184.

⁹⁶² Oswald Menghin, “Kemal Atatürk'ten ve Eserlerinden Hatıralar”, *Belleten*, Cilt 3, Sayı 10, 1939, ss. 195-197.

inşa edilmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde kentlerin gelişimine etki eden sanayi müesseseleri, geçmiş döneme kıyasla çok artmıştır. Osmanlı sanayisinin durumu 1915 yılında 264 müessese ve 14.060 işçi iken Cumhuriyet'in sanayi müesseseleri 1938 yılı itibariyle 1394'e ve işçi sayısı ise 100.598'e ulaşmıştır.⁹⁶³ Bu gelişmeler dönemin *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde Türkiye'nin “medeni milletler içindeki şerefli mevkiini” almış ve bununla da yetinilmeden “dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine” çıkarmaya çalışmak, bir hedef olarak gösterilmiştir. Bu hedefin, *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde ideal Türk çocuğu imgesi ile iyi ve çalışkan ideal yurttaşlar olarak yetişecek nesillerle gerçekleştireceği düşünülmüştür. Cumhuriyet'in on beşinci yılı gurur ile kutlanırken, on beş yıl arayla Türkiye'yi ziyaret eden yabancıların da bu kadar kısa zaman içerisinde gerçekleştirilen ilerlemeye hayran oldukları belirtilmiştir. Örneğin Fransa meclis başkanı B. Heriot'un yapmış olduğu ziyarette: “Ben 1909 da Türkiye'ye gelmiştim. O zamanki Türkiye ile bugünkü Türkiye'nin farkı, gece ile gündüz farkı gibidir” dediği aktarılmıştır.⁹⁶⁴

Sonuç olarak bu dönemde gerçekleştirilen ilerlemeler birlikte Ankara, Cumhuriyet'in ideallerine göre imar edilen, planlama ve bayındırlık çalışmalarıyla diğer kentlere örnek gösterilen ve modern hayatın kültür bileşenleri ile şekillendirilen bir başkent olarak algılanmıştır.

⁹⁶³ “On Beşinci Yıl”, *Cumhuriyet Çocuğu*, Sayı 2, 1938, ss. 2-5.

⁹⁶⁴ Bkz. Falih Rıfkı Atay, “Yabancı Gözü”, *Ulus*, 15 Aralık 1934, s. 1.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'UN İNŞASI

1. ESKİ PAYİTAHTTAN CUMHURİYET'İN İSTANBUL'UNA

“Kıymetli camiler, mucizevi çeşmeler, asır dide saraylar, büyüklüğü unutulmaz bir devrin bakiyeleri, alicenap kahramanların hatıraları olan muhteşem türbeler, aşk ve ebediyet rüyaları beldesi olan İstanbul (...)”⁹⁶⁵

Kadriye Hüseyin'in yukarıda betimlediği gibi eşsiz eserlere sahip ve geçmiş saltanatın merkezi olan İstanbul, Ankara'nın başkent olmasından sonra farklı bir sürece girmiştir. İstanbul, on beş asırdan fazla süren başkentlik konumunu kaybetmiş ve geçmişin simgeleriyle geride bırakılan bir kent olarak algılanmıştır. Cumhuriyet'in öncü kadrosu ilk yıllarda modernliği ve çağdaşlığı mekânsal olarak Ankara'da kurarken, “geleneği harabe olarak korurlar”. Bu görünümüyle İstanbul'daki yakın geçmişin yapıları, simgeleri ve izleri Osmanlı'nın haşmetini ve azametini değil, son dönemdeki çöküşü hatırlatmıştır. İstanbul, yeni yönetimin gözünde şanlı tarihin değil, çöküş tarihinin temsillerini taşımıştır.⁹⁶⁶ Bu açıdan dönemin şehirciliğinde geçmişe özlem duyulan [regresif] yaklaşım değil, geleceğe yönelik [progresif] bir yaklaşım vardır. Nitekim Ankara geçmişin temsillerinden uzak, geleceğe yönelik devrimlerin mekânı olarak kurgulanırken, İstanbul ise geçmişin temsilleri ile dönüştürülmek istenmiştir.

Bazı çalışmalara göre İstanbul, Cumhuriyet Dönemi'nde geriye itilen bir kent konumdadır. Bunun nedenleri ise Ankara'nın başkent yapılması ve imarının ön plana alınmasıdır. Fakat İstanbul, her zaman üzerinde önemle durulmuş ve modern düzenlemelere ilk sahne olmuş kenttir. Cumhuriyet'in toplumsal ve mekânsal alanlarda yapmış olduğu reformlar her ne kadar Ankara'da daha çok görünse de yapmak istemedikleri ise İstanbul'da görünebilmiştir. Ankara çok hızlı imar edilmesi gereken bir kent iken, İstanbul tarihi dokusu dikkate alınarak dönüştürülmeye çalışılmıştır.

⁹⁶⁵ Kadriye Hüseyin, a.g.e., s. 70.

⁹⁶⁶ Nur Altınyıldız, “İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık: Eskiye Muhafaza Yeniyi İnşa”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*, Cilt 5, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 183.

1.1. Cumhuriyet'e Geçişte İstanbul'un Kentsel Mekân Algısı

“Siyasi açıdan daima yeniliklere gebe olan Ankara: Devlet görevlileri, bakanlar, müsteşarlar, milletvekilleri, devlet ihalelerinin peşindeki iş adamları, bütün dünyadan gelen gazetecilerle dolu bir şehir. Diğer taraftan bir zamanların cihan imparatorluğunun eski başkentinin yumuşak, melankolik ruh hali, çok gerilere uzanan zengin bir geçmişe, mukayese edilmeyecek güzelliklerle dolu deniz kenarındaki bir şehir, kuzey ile güney, batı ile doğu arasında yumuşak veya sert bir hesaplama, İstanbul.”⁹⁶⁷

Ernst Egli'nin Cumhuriyet yıllarındaki bu algısı, iki kent arasındaki zıtlığı göstermektedir. Bu yıllarda Ankara'yı, İstanbul'dan farklı şekilde tahayyül etmenin gerilimi vardır. Ankara yeniliğin, İstanbul ise kıyas edilmeyecek kadar güzelliğe sahip olsa da geçmişin kentti olarak algılanmıştır. Fakat İstanbul için bu algılanış, nesilden nesile değişmektedir. Örneğin Tanpınar, İstanbul'un nesilden nesle farklı algılandığını belirtmiştir. Bu kent, insandan insana nesilden nesle farklı çehrelerle algılanmıştır. On beşinci asrın başlarında ganimetleriyle fethedilecek bir ülke gibi bakılırken, fetihten sonrakiler için İstanbul, bütün “Müslüman dünyasının gururu idi. Onunla övünüyorlar, güzelliklerini övüyorlar, her gün yeni bir abide ile süslüyorlardı. O güzelleştikçe, kendilerini sihirli bir aynadan seyreder gibi güzel ve asil buluyorlardı.”⁹⁶⁸

Yahya Kemal Beyatlı'ya göre ise İstanbul, milli birliği ve “Türkiye Türklüğünün üslubunu ve manzarasını”⁹⁶⁹ meydana getirmiştir. Fetihden sonra bir medeniyet merkezi olan İstanbul, çevresini etkilemiş ve yakın ülkelerin bir vatan çerçevesine girmesine neden olmuştur. İstanbul, çevresini etkileyen bir kent olduğu gibi fetihden sonra Türklerin Avrupa'ya ilerleyişlerini de hızlandırmıştır. Aslında İstanbul'un fethiyle yeni ütopyalara yönelişte başlamıştır. Çünkü modern ütopyaların kurucusu olan Thomas More,⁹⁷⁰ “düşman” olarak nitelediği Türklerin, Avrupa içlerine doğru ilerlemesini endişeyle karşılamış ve bu ilerleyişe karşı Hristiyanların birlik olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda modern ütopyaların ortaya çıkmasında İstanbul'un fethinin etkili olduğu söylenebilir. Fetihden sonra İstanbul, insanlığın hayaline yerleşen bir amacın gerçekleşmesine, Doğu ve Batı medeniyetlerinin etkileşimine neden olmuştur.

⁹⁶⁷ Egli, a.g.e., s. 34.

⁹⁶⁸ Tanpınar, a.g.e., ss. 139-143.

⁹⁶⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, 5.b., İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1992, s. 75.

⁹⁷⁰ Thomas More, *A Dialogue of Comfort Against Tribulation*, New York: Dover Publications, 2016, s. 37.

Tanzimat dönemi sonrasında ise İstanbul, farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Tanzimatçılar bu kenti, iki medeniyeti birleştiren yeni bir toplumun mekânı olarak algılamışlardır. Tanpınar, kendi dönemi için İstanbul'un geçmişten farklı algılandığını belirtmektedir. Artık bu kent sırmalı, altın işlemeli süslü elbiselerle ve de dini kimliğiyle algılanmamaktadır. İstanbul, “muhayyilemize sırmalı, altın işlemeli hilatlere bürünerek gelmiyor, ne de din çerçevesinden onu görüyoruz” diyerek geçmişin mirasıyla yüklü bir kentten başka, etrafında barındırdığı farklı güzellikleriyle ayrı ayrı duygular uyandıran ve yeni yaşam şekillerine ilham veren mekânlara sahiptir. Beyoğlu, yarı yolda kalmış Paris taklidini gösterirken, eski İstanbul ve Üsküdar semtleri kendisine yetebilen değerler dünyasının son mirasıyla yüklü görünmektedir.

Tanpınar'a göre Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçen sürede olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da İstanbul değişim geçirmiştir. Baudelaire'nin: “Eski Paris artık yok, ne yazık, bir şehrin şekli bir fâninin kalbinden daha çabuk değişiyor” demesi gibi İstanbul, Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasında geçen on beş yıllık sürede eski kimliğinden uzaklaşmıştır. Bu süre zarfında Meşrutiyet inkılabı, savaşlar, yangınlar, ekonomik sorunlar, imparatorluğun çöküşü ve yüzyıldır kapısında durulan Batı medeniyeti nihayet Cumhuriyet'le birlikte olduğu gibi kabul edilmiş, kentin geçmiş kimliğini kısmen değiştirmiştir.⁹⁷¹

Yahya Kemal'e göre bu durumun asıl nedeni, Cumhuriyet'e kadarki son yüzyılda modernleşmenin yıkıcılığıdır. İstanbul, “yeni” denilen “modernliğin” hastalığıyla son bir asırdır yoğun bir yıkıma maruz kalmıştır. Ona göre, Türkler son bir asırdır “kör kazmayı kaptılar, yıkılmadık ne resmi daire kaldı, ne de konak.” İstanbul, bu yıkımlardan önce bütün kentsel dokusuyla bir Türk şehri idi. Fakat modernlik arzusu, “kör kazma” gibi bütün tarihi binaları yıkmıştır.⁹⁷²

“Kör kazma, kaza ve kaderin değil bizim elimizdedir. İstanbul'u uzun bir zaman imar edecek biz değiliz, zaten imar etmek kudreti elimizde olsa bile her halde Anadolu'nun imarından evvel teşebbüs etmek affedilmez bir hata olur. İstanbul'da ancak bugünkü ekseriyetimizle barınmak bize yeter. Cedlerimizden kalan binaları koruyabilirsek çok kâfi bir medeniyet gayreti göstermiş oluruz. Şimdiye kadar Cemil Paşa gibi mütemeddinlerimiz bir yol açmak için Mimar Sinan'ın bir eserini kör kazma ile kökünden yıkar, bir iş yaptığına zahib olurdu. Eğer itiraza uğrarsa halkın taasubundan şekva ederdi.”⁹⁷³

⁹⁷¹ Tanpınar, a.g.e., s. 147.

⁹⁷² Beyatlı, a.g.e., ss. 146-147.

⁹⁷³ Beyatlı, a.g.e., s. 147.

Bu nedenle Yahya Kemal, medeniyete dair birçok kör anlayış gibi kör kazmayı da bir tarafa bırakmanın doğru olduğunu belirtmektedir. Ona göre “ne bizim yenileşmemiz oldu ne yenilik”. İlerleyen zamanlarda yeni ve güzel yapılar inşa edilebilir. Fakat hiçbir zararı olmayan ve geçmişin bir terkibi olan eski yapıların korunması daha önemlidir. Çünkü Beyatlı için İstanbul, “bütün Türk tarihinin, Türk coğrafyasının bir terkibi, hülasası, tecellisi olmuştur.”⁹⁷⁴

Yahya Kemal gibi Tanpınar da eski İstanbul’u bir terkibe benzetmiştir. Bu terkinin arkasında Müslümanlık ve imparatorluk kurumları ve iktisadi şartlar bütünü vardır. Bütün bunlar son yüzyıldaki modernleşme çabalarıyla değişim göstermiştir. Fakat bu değişimin içinde değişmeyen şey, eski İstanbul’un geçmişe dair yansımalarıydı. Çünkü bu eski İstanbul şehrin kendisi, geçmişe ait olan mimarlık ve kültürün yansımalarını içinde barındıran mekân ve zamandır. Tanpınar için eski İstanbul mekânlarında dolaşp bunu duymamak imkânsızdır. Çünkü “bu elle dokunacak kadar kesif, ruhanî renklere bürünmüş, her karşılaştığını bir rahmaniliğin sınırlarına kadar götüren, en basit şeylere bir içlenme, bir mağfiret edası veren, dua ve tevekkül yüklü, dünya ile ahiretin arasında aralık bir kapı gibi duran garip” bir durumdur. Eski İstanbul’un mekânları mistik duygularla birlikte cami, medrese ve yanı başındaki mezarlıklarıyla birlikte eski mahalleleri ve yapılarıyla geleneksel bir kent görünümündeyken Cumhuriyet Dönemi’nde ise bu görünüm değişmiştir. Bu değişimi bir medeniyetten diğerine geçme olarak belirten Tanpınar, fetih zamanından beri devam eden mimari üslubun da devam ettiğini, bu yönüyle İstanbul’un eski Batı kentlerinin içinde barındırdığı kendisine has mimari üslubu taşıdığını belirtmektedir. Hatta İstanbul’un birçok yönleriyle bu kentlerden biraz üstün bir tarafı vardır.⁹⁷⁵

Farklı bir bakış açısıyla İstanbul, geçmişten geleceğe devreden medeniyetin eserleriyle dolu, eşsiz güzelliğe sahip bir mekândır. Bu mekânda “mazi ile hal, zeval ile ikbal el ele vermiş gibidir”. Bir yandan eski medeniyetin eserleri yanında yeni devrin eserlerinin yükselişi göze çarpmaktadır.⁹⁷⁶ Dolayısıyla İstanbul, geçmiş medeniyet ve

⁹⁷⁴ Nihad Sami Banarlı, *Yahya Kemal’in Hatıraları*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, 1960, s. 51.

⁹⁷⁵ Tanpınar, a.g.e., ss. 151-161.

⁹⁷⁶ Gündüz Nadir, “İstanbul’un Eski ve Yeni Tarihine Umumi Bir Bakış”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 182, 1939, s. 99; Hikmet Feridun Es, her taş ve binanın tarihi ve kıymetli olmadığını, güzel ve kıymetli olan şeylerin şüphesiz korunması ve kentin birer süsü haline getirilmesi gerektiğini bildirmiştir.

iktidarların eserleriyle bir bütün olarak algılanmıştır. Fakat bu algı ne kadar derin ve ihtişamlı olursa olsun Tanpınar için Türk toplumunun “yeni bir hayatın eşiğinde olduğunu unutturamaz”. Mazinin eserleriyle bütünleşmiş olan İstanbul, kendisine yeni değerler katacak bu yeni hayatın yeni dönemin peşinden gidecektir. Yapılması gereken şey yeni hayatın rüzgârına, değişimine teslim olmaktır. Çünkü bu rüzgâr, Türk toplumunu “iyinin, şuurla hülyanın el ele vereceği çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir.”⁹⁷⁷ Bu durumda, maziye bir dönüş değil yeni hayatın düşüncesinde mazinin yeni yorumlarla üretilmesi gerekmektedir. Nitekim bunu Şükrü Kaya şöyle belirtmiştir: “Mazi bir ilham ve kuvvet kaynağı, şimdiki hal ise faaliyet ve ideallerin gerçekleşecek ön merhalesidir.”⁹⁷⁸

Tanpınar’ın mazi algısını destekleyen Sabahaddin Eyüboğlu’na göre “maziye dönüş mazinin zihniyetine dönüş” şeklinde olmamalıdır. Ona göre, “bizim mazide yaşamamız değil, mazinin bizde yaşaması” bir anlamda “bizimle birlikte yaşayan mazi” olması gerekir. Maziye ait değerler ve eserler bugünün bakış açısıyla ölçülmeli, eski güzelliklere yeni anlamlarla bakılmalıdır. Çünkü bir insanın, çocukluğundan yaşlılığına kadar geçen dönemlerde bile bir sanat eserine bakışı ve algısı değişebiliyorsa, toplumların dönemselsel olarak maziye hatırlatan sanat eserlerine bakışları da değişebilmektedir. Bu yönüyle maziye ait eserler ve mekânlar, yepyeni idealler peşinde koşan insanların algısında yeniden üretilmektedir.⁹⁷⁹

Yahya Kemal, Ahmed Hamdi Tanpınar gibi Necip Fazıl Kısakürek de İstanbul’a özel bir sevgi duyduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nin ilk şehir yayınlarından olan *İstanbul Belediye Mecmuası*’nda, “Hayalimdeki İstanbul”⁹⁸⁰ adlı yazısında Kısakürek, kenti ebedi bir kadın kimliğinde betimlemektedir. Kısakürek’e göre İstanbul’u anlamak, büyük bir irfan zevkine bağlıdır. İstanbul, bütün semtleri ve doğal güzellikleriyle benzersiz bir kimliğe sahiptir. İstanbul ilk kurulduğunda en güzel şehir idealiyle imar edilmiştir. Nitekim milattan 658 yıl önce “yeryüzünün en güzel şehrini

Fakat ona göre: “Şurada Yeniçeri ağası atını sulamıştı. Burada sultan yıkanmıştı, diye başlarsak şehirde hiçbir şeye el sürmememiz, hiçbir hareket yapmamamız lazımdır”. Hikmet Feridun Es, “Her Taş Bina Kıymetli midir”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 191, 1941, s. 289.

⁹⁷⁷ Tanpınar, a.g.e., ss. 259-260.

⁹⁷⁸ Kaya, “Dâhiliye Vekili ve C.H.P. Genel Sekreteri Bay Şükrü Kaya’nın Radyoda Nutku”, s. 17.

⁹⁷⁹ Sabahaddin Eyüboğlu, “Yaşayan Mazi”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 5, 1938, ss. 380-385.

⁹⁸⁰ Necip Fazıl Kısakürek, “Hayalimdeki İstanbul I”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 189-190, 1941, ss. 269-271.

kurmak sevdası” ile İstanbul seçilmiştir. Kısakürek, bazı ünlü yazar ve şairlerin önemli kentlerle özdeşleştirilmeleri gibi kendisini İstanbul ile özdeşirmiştir. Kısakürek, “Şiraz ne kadar Sadi ve Sadi ne kadar Şiraz” ise “Atina’sız Pidanre ve Pindare’siz Atina” düşünölemeyeceği ve “Paris’i Baudelaire’de Baudelaire’i Paris’te erimiş ve birbirine geçmiş” şekilde görölebileceği gibi kendisinin de İstanbul’suz olamayacağını ve bu kentle bütünleştini belirtmiştir.

Başka bir yazısında İstanbul’u zarf ve mazruf üzerinde değerdendiren Kısakürek’e göre kentin doğal mekânı onun zarfı, imar edilen kent ise doğanın mazrufudur. Ayrıca kent, içinde yaşattığı toplumun zarfı, toplum ise mazrufudur. En öзде sırasıyla insan, toplum, şehir, mekân olarak şekillenmektedir. Bu dört unsur ile İstanbul, her dönem en ideal şekle sokulmak istenmiştir. Örneğın Bizans dönemi, Osmanlı’nın haşmet dönemi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi ve son olarak Cumhuriyet’in erken dönemi olarak bakıldığında İstanbul, sadece ilk iki dönemde önemli eserlerle hâkimiyetin temsillerini üretmiştir.⁹⁸¹ Bu durum Kısakürek’te geçmişin etkileyici haşmetine olan bir özlemi ortaya koymaktadır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte İstanbul, geçmiş iktidarların etkileyici simgelerini barındıran bir kent olarak algılanmıştır. Eski payitaht, devletin merkezi konumunu kaybetmiş, onun yerine Ankara başkent olmuştur. Bu değışim eski ile yeninin, geçmiş ile geleceğın bir tercihi olarak görünmektedir. Çünkü Cumhuriyet’in yöneticileri tarafından İstanbul yerine Ankara’nın başkent olarak kabul edilmesi her ne kadar güvenlik noktasından olsa da dönemin siyasi duruşunun etkisi önemlidir. İstanbul’un güvenliğının zayıf olmasının yanında geçmişle olan bağıda bu tercihi etkilemiştir. Çünkü İstanbul, geçmişin yani saltanatın simgeleriyle dolu bir kent iken Ankara yeni ulusun ütopyasının gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir mekân olmuştur.

Dönemin önemli yayınlarından biri olan *La Turquie Kemaliste*’de belirtildiğı üzere “Ankara geleceğın, İstanbul ise geçmişin kentidir”. İstanbul geçmişin simgelerini barındırırken Ankara ise modern okulları, parkları, devlet binalarıyla yeni Türkiye’nin simgesi olarak görölmüştür.⁹⁸² Nitekim “Eski Türkiye bir Asyalı devlet idi. Yeni Türkiye

⁹⁸¹ Necip Fazıl Kısakürek, “Hayalimdeki İstanbul II”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 191, 1941, ss. 292-293.

⁹⁸² “Ankara-İstanbul”, *La Turquie Kemaliste*, No 47, 1943, ss. 37-49.

ise bir Avrupalı cumhuriyettir.”⁹⁸³ İstanbul’un başkent olarak tercih edilmemesinin nedeni Bernard Lewis için geçmişten uzaklaşma ve saltanatın kaldırılmasının mantıklı bir sonucudur. Çünkü ona göre: “Padişah gitmişti, imparatorluk şehri onu deviren devrimciler için hala elverişli bir yer değildi. Beş yüzyıla yakın bir süre İstanbul, bir İslam imparatorluğunun başkenti olmuştu. Muhteşem bir geçmişin solgun hayaletleri sarayın ve Babıali’nin koridorları arasında hala uğursuzca çırpınıp duruyorlardı”.⁹⁸⁴

İstanbul, geçmişin simgeleriyle ve farklı milletlerle dolu kozmopolit bir yerdi. Camileri, sarayları, kutsal mekânlarıyla yani “geçmişin simgelerini kullanmak yoluyla” iktidarı meşrulaştıran “kamusal sembolizm ve tezahürleri” İstanbul’un her tarafında görünmekteydi. Nitekim Deringil için İstanbul, Osmanlı sultanlarının dini ve siyasi “meşruiyetini pekiştirmeyi amaçlayan sembolizmde daima merkezi bir konum işgal etmişti”.⁹⁸⁵ Özellikle de İstanbul’da türbelerin, Ayasofya’nın ve Kutsal Emanetler’in bulunduğu yerler ve padişahın egemenliğinin görsel teyidi olarak kamusal yapıların üzerinde yer alan tuğralar, iktidarın meşruiyetini vurgulayan sembollerdir.

Bu tuğra ve sembollerin çeşitli resmi binaların üzerinde bulunması Ankara’nın başkent olmasından sonra daha çok eleştirilmiştir. Rize Mebusu Ekrem Bey’in Aralık 1926’da Meclis’e sunduğu kanun teklifinde, “Cumhuriyet dâhilinde bulunan bilumum mebanii resmiye ve milliye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılması, yerine Cumhuriyet armasıyla Cumhuriyetin tarihi”⁹⁸⁶ konulmasını teklif etmiştir.⁹⁸⁷ Ekrem Bey, resmi bina ve kamusal yapıların üzerinde bu gibi tuğra ve levhaların bulunmasının Cumhuriyet düşüncesiyle örtüşmediğini, garip bir manzara teşkil ettiğini, yetişecek neslin düşüncesinde geçmiş iktidarın (saltanatın) en küçük bir kalıntısını bile bırakmamak gerektiğini, toplumsal bellekten tamamen silinmesini teklif etmiştir.

⁹⁸³ “Yeni Türkiye: Avrupalı Bir Cumhuriyet”, *Ulus*, 10 Aralık 1934, s. 8.

⁹⁸⁴ Lewis, a.g.e., s. 260.

⁹⁸⁵ Osmanlı’da kamusal sembolizm ve tezahürleri için bkz., Deringil, a.g.e., ss. 27-52.

⁹⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 31, 13.04.1927, s. 133.

⁹⁸⁷ “Gerek İstanbul ve gerek Ankara’da ve gerek mahalli sairede birçok mebanii resmîyenin ve millîyenin kapıları üzerinde eski Hükümeti mutlaka devrine ait tuğralar ve müstebit hükümdarların medayihini havi levhalar bulunmaktadır. Ekserisi en hasis bir emeli menfaatle yazılmış ve kazdırılmış olan bu levha ve tuğraların haliyle bırakılması ve meselâ Cumhuriyet fikriyle beslenen bir mektebin kapısının üzerinde bir padişahın armasının ve methiyesinin bulunması kadar garip bir manzaraya Cumhuriyetle idare olunan memaliki sairenin hemen hiç birisinde tesadüf edilemez. Yetişecek neslin fikirlerinde istibdadın en ufak bir eserini bile bırakmamak azminde bulunduğumuza nazaran bu gibi methiyelerin hâlâ mebanii resmîye ve millîyede kalması kabili tecviz olamaz.” TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 31, 13.04.1927, s. 133.

Bu kanun teklifiyle geçmişin sembolleri tasfiye edilerek Cumhuriyet'in simgelerine yer verilmek istenmiştir. Kabul edilen "Resmi Binalardaki Osmanlı Arma ve Tuğralarıyla Kitabelerin Kaldırılması Hakkında Kanun" içeriğinde; "Osmanlı saltanatına ait olup resmi binalarda mevcut ve temsili bir mahiyeti haiz tuğra ve armalarla sultanların medihlerini muntazamın kitabeler kaldırılarak müzelere konulur. Yerlerinden kaldırılmasıyla gerek kendilerinin, gerek bulundukları binaların bedii veya tarihi kıymetlerine hanel gelecek eserler münasip şekilde örtülür".⁹⁸⁸ Bu kanun maddesinin tashih edilmesini isteyen Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey, resmi ve temsili özelliğe sahip binalardan kaldırılmasının daha uygun olduğunu, bunun yanında cami, çeşme ve sebil gibi yapıların hükümeti temsil özelliğine sahip binalar olmadığını belirtmiştir.⁹⁸⁹

Bir yandan geçmişi simgeleyen mekânlar, diğer yandan yabancı tüccarların yoğunlukta olduğu modern görünümlü Beyoğlu gibi farklı kimliklerde ki mekânlar Lewis'e göre tüm bunlar, "gerçekte ve Türk halkının zihninde, Atatürk'ün kurmak istediği yeni Türkiye'ye bir merkez sağlamayacak kadar geçmişle yakın ortaklık içindeydi."⁹⁹⁰ Yeni rejim, "İslami motiflerin [sembollerin] dekoratif bir meşrulaştırım alanı sağladığı"⁹⁹¹ yerlerde artık çağdaş medeniyeti imgeleyen Cumhuriyet'in sembollerine yer vermiştir. Bu nedenlerden ötürü Ankara, hedeflenen reformları sembolleştiren ve etkili şekilde gösteren yeni başkent olarak seçilmiştir.

Bu yeni başkent, saltanatı ve geçmiş imparatorluğu değil, yeni ulusun kimliğini sembolize etmiştir. Kısaca, "inkılâpçılığın kopmayı istediği kötü geçmişin hükümsüz varlığı"⁹⁹² terk edilerek geleceğin ideal kenti tercih edilmiştir. Bu tercih, "geleceği Osmanlı geçmişinden kopararak, kurma ülküsüyle"⁹⁹³ hareket eden inkılâpçı Cumhuriyet için yeni bir başlangıçtır. Başka bir ifade ile "yeni başlangıç yapma düşüncesi olarak

⁹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 31, 13.04.1927, s. 134.

⁹⁸⁹ Hakkı Tarık Bey bu kanun maddesinin resmi binaları kapsamı gerektiğini şöyle belirtmiştir: "Efendim, bu mebanii resmîye ve millîye tabiri camilere, çeşmelere ve sebillere de şamil midir? Öyle ise malumu âliniz bunlarda birtakım asarı nefise vardır. Bunlar bedîi ve edebî kıymeti haizdirler. Birtakım şeyler vardır ki onlar da methiyelerdir. Bunların da tebdili lâzım gelip gelmeyeceğini anlamak için cevamiî şerifenin, sebillerin dâhil olup olmadığını da tayin etmek lâzımdır. (Dâhil değildir sesleri) Bugün onun tebdili çok zahmete mütevakıftır." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 31, 13.04.1927, s. 135.

⁹⁹⁰ Lewis, a.g.e., s. 260.

⁹⁹¹ Yüksel Taşkın, "Muhafazakârlığının Usulanmaz Çocuğu: Reaksiyonerlik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 198.

⁹⁹² Altınıydız, a.g.m., s. 179.

⁹⁹³ Altınıydız, a.g.m., s. 180.

kendini milatlaştıran”⁹⁹⁴ bir durumdur. Fakat bu miladı, Osmanlı’nın geleneksel mirasıyla yüklü İstanbul’un üzerine kaydetmeyerek neredeyse boş bir mekânda yani Ankara’da simgeleştirmiştir. Dönemin önemli gazetecilerinden Yunus Nadi bir yazısında; “İstanbul’a bakarak yıkılan bir tarih, Ankara’ya bakarak yapılan bir tarih” önünde olduğunu belirtmiştir.⁹⁹⁵ Örneğin Falih Rıfkı’ya göre Osmanlı için “devlet İstanbul, millet İstanbullu demektir.”⁹⁹⁶ Benzer şekilde Karaosmanoğlu ise, “Tanzimatçı babalarımızdan kalma bir batıl fikirle hala vatanı yalnız İstanbul’dan ibaret telakki ettiğimiz için midir ki”⁹⁹⁷ diyerek Cumhuriyet öncesi İstanbul’un ayrıcalıklı durumunun yanlışlığına işaret etmiştir. Fakat Cumhuriyet’in ilk zamanlarında İstanbul’un bu ayrıcalığı gitmiştir. Türk inkılabının ideal bir mekânı olan “Ankara, yarın da bugün olduğu kadar Ankara’dır, Ankara olarak kalacaktır”⁹⁹⁸ düşüncesi hâkimdir. Fakat dikkat edilmesi gereken asıl şey ise, Ankara’yı kuranlarında İstanbullu olmalarıdır. Milli Mücadele yıllarında geçici olarak Ankara’ya gelen İstanbullular, Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte “geriye dönüşün artık mümkün olmadığını” düşünerek buraya yerleşmişlerdir. Nitekim o yıllarda Ankara’nın yerli sakinleri için dışarıdan gelen herkes İstanbullu sayılmıştır.⁹⁹⁹ Bu noktadan bakıldığında İstanbullular, Ankara’larını yani “Cumhuriyet’in ilk Ankara’sını kendilerine göre”¹⁰⁰⁰ oluşturmuşlardır. İstanbul’dan vazgeçtiklerini gururla açıklayan bu kesim, Ankara’nın zorlu şartlarına razı olmuşlardı.¹⁰⁰¹ Bununla artık Ankara, yavaş yavaş kendine özgü Ankaralıyı üretmiştir. Sonuç olarak Cumhuriyet’i kuran İstanbullular, başlangıçta geleneksel bir kent olan Ankara’yı “İstanbul’a meydan okumanın bir simgesi olarak”¹⁰⁰² inşa etmişlerdir.

Geleneksel kentler bir yönüyle geçmişin imgesini taşıırken, diğer yönüyle yeniliğin mekânı olarak inşa edilirler. Cumhuriyet idaresi geleceği, imparatorluk mirasıyla yüklü İstanbul’dan ayrı olarak kurgulamıştır. Bu açıdan Cumhuriyet, kendi geleceğini Osmanlı’dan ayrı olarak yeniden kurma ülküsüyle hareket etmiştir. İstanbul,

⁹⁹⁴ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık*, 10.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 56.

⁹⁹⁵ Altınyıldız, a.g.m., ss. 180-182.

⁹⁹⁶ Falih Rıfkı, “Bizim Köy”, s. 17.

⁹⁹⁷ Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, s. 28.

⁹⁹⁸ Tahir Hayrettin, “Ayarlı Millet ve Plan”, *Kadro*, Sayı 18, 1933, s. 58.

⁹⁹⁹ L. Funda Şenol Cantek, *Yabancılar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 141.

¹⁰⁰⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, ss. 83-85.

¹⁰⁰¹ Zeynep Kezer, *Building Modern Turkey*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2015, ss. 29-30.

¹⁰⁰² Kılıçbay, a.g.e., 83-84.

Cumhuriyet'in ilk zamanlarında geride bırakılmış bir kent olarak algılanmıştır. Cumhuriyet iktidarı gerçekleştirmek istediği devrimleri somut olarak eskiyi temsil eden İstanbul yerine yeniye temsil eden Ankara üzerinde inşa etmiştir. Ankara, yabancı mimarların tasarlamış oldukları yeni planlar ve yapılarıyla Cumhuriyet'in mekânsal bir simgesi olmuştur.

Örneğin Jansen'in Ankara'nın imarı için yapmış olduğu çalışmalar, İstanbul muhitinde de bir hareket uyandırmıştır. Mimar Faruk Galip, sadece İstanbul için değil Türkiye'nin bütün kentleri için bu meselenin halledilmesini gerekli görmüştür. Çağdaş şehircilik ilkelerine uygun şekilde belediyeler, çalışmaları sürdürmelidir. Faruk Galip belediye bünyesinde fen heyetlerinin, kentlerin imarı için “güneş, hava, su cereyanları ve kıymeti tarihiye ve milliyesi olan eserleri nazarı itibara alarak parklar, stadyumlar, meydanlar, çocuk bahçeleri, bulvarlar, caddeler, sokaklar, nihayet bu umumi hatlar etrafında ihtiyaca göre şehir için lâzım olan, opera, tiyatro, hamam, hal, güzel sanatlar müzesi, güzel sanatlar galerisi, büyük sergi binası, mahalleler tesisi, yapılacak binaların irtifaları, şekilleri, hatta etrafındaki bahçeler ve tabii cereyanlara” göre etütler hazırlanmasını gerekli görmüştür.¹⁰⁰³ Bu gibi işler için Avrupa'dan uzmanların getirilip uygulanamayan projeler hazırlamak ve bunlar için büyük paralar harcamak çözüm olmamıştır. Bu sorunun giderilmesi için her belediyede mimarların görevlendirilmeleri gerekmiştir. Bu mimarlar belirli zamanlarda toplanarak kentlerin imarı için ortak fikir edinebileceklerdir.

Mustafa Şekip'in de üzerinde durduğu temiz, düzenli, sağlıklı muhit Cumhuriyetin ideallerinin yansımasıdır. Çünkü ona göre, “çürümüş Babıali hükümeti ve onun hükümdarı ortadan kaldırıldığı gibi” onların muhiti de artık bir merkez olmaktan çıkmıştır. Cumhuriyet yönetiminin Ankara'yı yeni bir muhit olarak inşa etmesi, kalkınan milli şahsiyetin sağlıklı ve güçlü bir havanın ifadesidir. Mustafa Şekip'e göre: “Ankara'da her göze çarpacak derecede belli olan temizlik, intizam, ciddiyet ve faaliyet havası, insana baştanbaşa bir dirlik, bir sıhhat telkin yapmakta ve oradan ayrılırken de ruhun yıkanmasından doğan bir ferahlık duymamak kabil olmamaktadır. Yeni bir merkezden istenebilecek en mühim vasıf da bu ferahlık değil midir?”¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰³ Faruk Galip, “Şehrin İmarı ve Belediye”, *Mimar*, Sayı 9, 1931, ss. 285-286.

¹⁰⁰⁴ Mustafa Şekip, a.g.m., ss. 932-933.

Cumhuriyet'in mekânları başta Ankara olmak üzere Anadolu'da inşa edilirken eski imparatorluk başkenti İstanbul, geride bırakılan 'öteki' bir kent halinde olduğu belirtilmiştir. Nitekim Altınıyıldız için "İstanbul, yalnız mecazi anlamda değil gerçekten de görmezden"¹⁰⁰⁵ gelinmiş bir kenttir. Tekeli için ise M. Kemal, İstanbul'u çok sevmesine rağmen 1927 yılına kadar İstanbul'u ziyaret etmemiştir. Bütün Anadolu'yu gezmiş, boğazdan vapurla geçmiş fakat İstanbul'u ziyaret etmemiştir.¹⁰⁰⁶ Dönemin mizah dergisi olan *Akbaba*'da İstanbul,¹⁰⁰⁷ Cumhuriyet'in özüne varmış bir kadın hüviyetinde resmedilerek Mustafa Kemal'e olan özlem tasvir edilmiştir. Uzun bir ayrılıktan sonra İstanbul, kendisini beklemektedir. Bunun gibi Avni Bey, "sekiz yıllık bir ayrılıktan sonra" M. Kemal'in 10 Temmuz 1927 Cuma gününde İstanbul'a halkın gözyaşları arasında girdiğini belirtmiştir. Bu ilk ziyaretinde M. Kemal: "İki büyük cihanın mültekasında, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği olan İstanbul"¹⁰⁰⁸ şeklindeki ifadesiyle kente olan özlemini ifade etmiştir. Bu ziyaret sonrası, İstanbul'da belediyeçilik faaliyetleri ve imar çalışmaları hız kazanmıştır.

İstanbul, ötekileşmeyi geçmiş yüzyıllarda (kentsel olarak) kendi içinde de yaşamıştır. Modernleşmeye çalışan Beyoğlu'nun ötekisi olan İstanbul'un eski semtleri, bunun görünür örnekleridir. Bunun nedeni, daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı sermayenin artmasına rağmen kentin fiziksel görünümünün bir türlü modern seviyeye getirilememesidir. Çağlar Keyder'e göre İstanbul, 19. yüzyılın modern kentsel merkezlerinde sermaye birikiminin meydana getirdiği mimari çevreye kavuşamamıştır.¹⁰⁰⁹ Elbette Cumhuriyet Dönemi öncesinde Avrupalı üslupta inşa edilmiş banka binaları, elçilikler ve yeni kamu yapılarını görmek mümkündür. Fakat bu yapılar ve düzenlemeler daha çok Beyoğlu tarafında yapılmıştır. Çünkü Beyoğlu, İstanbul'un diğer semtlerine göre kentsel dokusu ve farklı sosyo-kültürel oluşumu gösteren modern hayat tarzına öncülük yapan bir mekândı. Özellikle 19. yüzyılda modern hayatla ilgili yeni bina çeşitlerinin ilk görüldüğü mekân olmuştur. İlk tiyatro, modern oteller, kahvehaneler, restoranlar, eğlence yerleri, mağazalar Beyoğlu'nda açılmıştır.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁵ Altınıyıldız, a.g.m., s. 182.

¹⁰⁰⁶ Tekeli, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, s. 54

¹⁰⁰⁷ "Gazimize", *Akbaba*, No. 474, 27 Haziran 1927, s. 1; *Akbaba*, No. 475, 30 Haziran 1927 s. 1.

¹⁰⁰⁸ Avni, "İnkılapta Belediyecilik ve Belediyecilikte İnkılap", *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, s.1151.

¹⁰⁰⁹ Çağlar Keyder, "Arka Plan", *İstanbul Küresel ve Yerel Arasında*, haz. Çağlar Keyder, çev. Sungur Savran, 4.b., İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 12.

¹⁰¹⁰ Mustafa Cezar, "On dokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Cilt VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, ss. 2673-2690.

Beyoğlu'nun bütün bu modern yapısı 19. yüzyılda “Avrupa kapitalizminin ve onun yerel halkla ittifakının bir simgesi”¹⁰¹¹ olarak görülmüştür.

Bruno Taut, Beyoğlu'nu “mutlak manada bir karşı örnek” olarak görmüştür. Beyoğlu'nda “çirkinlik ve gürültü, İstanbul'da güzellik ve sessizlik” hâkimdir. İstanbul'un eski semtleri her ne kadar bakımsız olsa da yine de güzeldir. Bu semtlerde eski mimari yapılar güzel bir tablo şeklinde dururken, büyük camiler ise eski yapılar içerisinde tılsımlı bir şekilde yükselir. Bu camiler, halkın gündelik hayatına bir bütünlük katmıştır.¹⁰¹²

İstanbul'un diğer geleneksel mekânlarına kıyasla “öteki taraf” olan Beyoğlu'nda yaşanan gelişmeler, kent içindeki eşitsizliği göstermiştir. Yeni yapılmış “modern binaların yanında izbe yerler” varlığını sürdürmüştür. Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte İstanbul'un dünyadaki Müslümanlar için artık kutsal olma özelliği yitip gitmiştir. Keyder'e göre İslami aydınlar bu kente artık “kültürel ve politik bir Mekke olarak bakmaktan” vazgeçmişlerdir.¹⁰¹³

Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllarda İstanbul, kutsal ve kozmopolit özelliğini yitirmiş bir kent olarak algılanmıştır. Başkent'in Anadolu'nun bozkır bir kasabası olan Ankara'ya taşınması ile birlikte bu ilk yıllarda İstanbul, genç Cumhuriyetin fiziksel ve kültürel bütün yatırımlarından mahrum kalmıştır. Keyder'e göre yeni rejimin önde gelenleri İstanbul'a “yozlaşma ve komplo merkeziymiş gibi kuşkuyla” bakmışlardır. Bu bakış açısıyla sanki İstanbul, “uzak durmakta çok zorlandıkları bir günahı temsil” etmiş ve bizzat M. Kemal bu günden uzak durmak için kenti 1927 yılına kadar hiç ziyaret etmemiştir. Fakat Cumhuriyet'in kurumsallaşmasında çok önemli olan ilk beş yılın ardından İstanbul, politik seçkinler için yeniden gözde bir kent haline gelmiştir.¹⁰¹⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'a yönelik negatif algının değişimi Karaosmanoğlu'nun eserinde de şöyle belirtilmiştir:

“İstanbul, bütün manasıyla bir zevk ve safa merkezi, bir turizm şehri, bir kozmopolit liman halini almıştı. En iyi cazlar şimdi orada, en tantanalı gazinolar orada, palaslar, barlar, danslı çay salonları orada idi. Hayatı yalnız bu tarafından alan kimseler için

¹⁰¹¹ Ayfer Bartu, “Eski Mahallelerin Sahibi Kim? Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak”, *İstanbul Küresel ve Yerel Arasında*, haz. Çağlar Keyder, çev. Sungur Savran, 4.b., İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 49.

¹⁰¹² Taut, a.g.e., ss. 38-40.

¹⁰¹³ Keyder, a.g.m., ss. 13-15.

¹⁰¹⁴ Keyder, a.g.m., s. 19.

Ankara, artık pek sıkıntılı bir yer olmuştu. Burada, müzik namına yalnız senfonik konserler, büyük bir Türk sanatkârı tarafından harmonize edilmiş yerli danslar ve folklor havaları çalınıyordu.”¹⁰¹⁵

Cumhuriyet’in ideallerine göre pozitivism ve ilerlemenin anlayışına uygun olarak düzenlenmesi gündeme gelen İstanbul, konumu ve ekonomik statüsü göz önünde tutularak imar edilmeye çalışılmıştır. Sedat Hakkı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında İstanbul’un nüfusunun önemli ölçüde azaldığını, geçmişte çıkan büyük yangınlarla kısmen harap olmuş bir kent görünümünde olduğunu aktarmaktadır.¹⁰¹⁶ Kent, bu ilk yıllarda kasıtlı bir yıkımın hedefi olmasa da Ankara gibi üzerinde özel olarak durulmamış, kendi haline bırakılmıştır. Zamanla kendi haline bırakılan yangın yerlerindeki kötü görünüme ve harabe yapılara yenileri eklenmiştir.¹⁰¹⁷

Cumhuriyet Dönemi’nde İstanbul’un ilk şehremaneti görevini yürüten Haydar Bey, geçmiş yıllardan beri ardı ardına çıkan yangınlar yüzünden harap bir görünümde olan kenti imar etme projesi üzerinde durmuştur.¹⁰¹⁸ Bu projeler ve yangın yerlerinin düzenlenmesi ilerleyen yıllarda ancak TBMM’de görüşülmüştür. Haydar Bey zamanında modern hale sokulan itfaiye teşkilatı sayesinde İstanbul, “korkunç yangınlardan kurtuldu ve dünyanın en çok yanan şehri olmak şöhretini kaybetti” denilerek kentte, yangınlara karşı gerekli önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Bu durumdan kurtulan İstanbul’da yangınların tahribatı azalmıştır. Fakat eski yangın yerleri harabeler halinde durmuş ve güzel İstanbul’u çirkinleştirmiştir. Gerekli imar düzenlemeleri ile “güzel İstanbul’u yer yer harap ve bakımsız bir şehir haline sokan bu çirkinlikler kalkmış olacaktır.”¹⁰¹⁹

Cumhuriyetin ilk yılında ‘Belediye’ teşkilatı ile ‘Vilayet’ teşkilatının birleştirilmesine çalışılırken, Haydar Bey İstanbul’un modern bir şekilde düzenlenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasını savunarak Belediye teşkilatının ayrı olması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü İstanbul’un kendine has bir konumu ve durumu vardır. Anadolu’nun diğer kentleri ile kıyaslanması yanlıştır. Çünkü “İstanbul şehri demek Şehremaneti demektir.” Anadolu’da kırsal alanda nüfusun yoğunlaşması ile belediyeden beklenen hizmet de çok düşüktür. Avrupa’daki modern kentlerin bile belediye ihtiyaçları aynı

¹⁰¹⁵ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 177-178.

¹⁰¹⁶ Alişanzade Sedat Hakkı, “İstanbul ve Şehircilik”, *Mimar*, Yıl 1, Sayı 1, 1931, s. 1.

¹⁰¹⁷ Altinyıldız, a.g.m., s. 182.

¹⁰¹⁸ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 540.

¹⁰¹⁹ “Yangın Yerlerinin İmarı”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1946, s. 2.

ölçüde değildir. Örneğin Paris belediyesi, sıradan bir belediye gibi değildir. Viyana ve Berlin gibi belediyelerinin durumu diğer belediyelerle aynı tutulmamaktadır. Çünkü milyonlarca insanın toplandığı bir mekânda ortaya çıkan ihtiyaçlar, kentsel hizmet ve düzenlemeler için istisnai teşkilat ve idareye ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰²⁰

2. İSTANBUL'DA İDEAL KENT ARAYIŞLARI

İstanbul'u ideal bir kent haline getirme çalışmaları Ankara'nın imar süreci ile benzerlik göstermektedir. Cumhuriyet'in ilanından 1927 yılına kadar geçen sürede İstanbul, kendi içerisinde küçük düzenlemelere sahne olmuştur. Bu yıllarda yapılan sağlık kurumları Cumhuriyetin idealleri ile özdeşleştirilmiştir. Nitekim Cerrahpaşa Hastanesi için yapılan ek binalar, dönemin Vali ve Belediye Başkanı tarafından şöyle belirtilmiştir: “Şehrimizin en güzel ve havadar bir mevkiinde asrın bütün terakkiyatı fennîyesin içinde toplanan bu modern müessesemiz son senelerde memleketin her tarafında bütün varlığı ile çalışan Cumhuriyet'in parlak muvaffakiyetlerinden birini teşkil etmektedir”.¹⁰²¹ Bunun yanında kentin temizliği ve özellikle yangın yerlerinin düzenlenmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Çünkü İstanbul, altı asırdan beri defalarca baştanbaşa yanmıştır. Cıbalı'da dokuz, Hocapaşa'da sekiz defa büyük yangın çıkmış, diğer semtler ise son dört asırdan beri dört beş defa çıkan yangınlarla harap olmuştur.¹⁰²²

Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unun ilk belediye başkanı Haydar Bey'in kent içinde yapmış olduğu sınırlı faaliyetler bu yıllarda önem arz etmiştir. Haydar Bey, kentin durumunu ve yapılan faaliyetlerin zorluklarını kötümser bir şekilde betimlemiştir: “Çok defa mezarların çerçevelediği sokakları, inanılmayacak kadar dar, çarpık, dolambaçlı olan bu semtlerde sıhhat için ve hayat için bir zaruret olan hava ve ışığın serbestçe ve lazım olduğu kadar işlenmesine imkân yoktu. Her karanlık köşe ve her dönemeç bir gulyabani tesiriyle gönüllere korku, kasvet ve candan bıkkınlık telkin ediyordu.” Bu çaresizliklerin yanında, kenti harap eden yangınlar nedeniyle yeni konutlara ihtiyaç duyulmuştur. Fakat bütün bunlara rağmen “İstanbul'u büyük yangınlardan kurtaran”¹⁰²³ kişi olarak tarif

¹⁰²⁰ Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, ss. 552-553.

¹⁰²¹ “Cerrahpaşa Hastanesi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, s. 21.

¹⁰²² İhsan, “İstanbul İtfaiyesi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 87/15, 1930, s. 82; Hikmet Turhan Dağhoğlu, “İstanbul Yangınları”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 7, Sayı 73, 1951, ss. 38-43.

¹⁰²³ “İstanbul İtfaiyesi”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 51, 1928, s. 160.

edilen Haydar Bey, “Cumhuriyet rejiminin verdiği hız ve hamle ile büyük teşebbüse” atıldığını belirtmiştir. Harabeler içinde bulvarlar açmanın önemsizliğini iddia edenler olmasına rağmen, Fatih ile Edirnekapi arasında geniş bir yol yapılarak tarihi semtin önemli eser ve abideleri ortaya çıkartılmıştır. Tarihi semtin kısmi olarak düzenlenmesi ile birlikte kentin Haliç kısmındaki yoksul bölgelerinde, modern tarzda konutların yapılması düşünülmüştür.¹⁰²⁴

Haydar Bey ile birlikte başlayan İstanbul’un ideal bir kent olarak dönüşümünde ilk olarak, yangın yerleri ve yangınların önlenmesi ele alınmıştır. Çünkü “yangın İstanbul’un sönmez ve umulmaz bir derdidir.” Bu soruna geçmiş dönemlerde birçok önlem alınmışsa da tam başarılı olunamamıştır. Nihayet Cumhuriyet’in ilanı sonrası Haydar Bey, modern itfaiye araçları temin ederek itfaiye teşkilatına geniş bir bina tahsis etmiştir. İstanbul’un farklı semtlerinde de modern itfaiye teşkilatı kurularak yangınlar için önlem alınmıştır. Haydar Bey, bu modern teşkilatı Ankara şehremini olduktan sonra orada da yapmış ve diğer tüm kentlere örnek olmuştur.¹⁰²⁵

Yangın konusunda alınan diğer önlem ise, Beyazıt Meydan’ında yer altında büyük bir depo yapılarak Marmara’dan tazyikli borularla deniz suyu getirilmesidir. Deponun üstünde fiskiyeli büyük bir havuz yaptırılarak meydan güzelleştirilmeye çalışılmıştır. İrili ufaklı elli fiskiyeden farklı şekillerde dört metre yükseklikte sular fışkırtılıp “İstanbul halkının pek mahrum bulundukları bir akarsu manzarası gösterilmek istenmiştir”. Havuzun altına yapılan su deposu sadece yangınlar için değil kanalizasyon temizliği için de kullanılmıştır. İstanbul kanalizasyonu deniz suyu ile temizletilerek sağlıklı bir kent meydana getirilmeye çalışılmıştır. Beyazıt Meydanı’nda yapılan bu su deposu ve havuz ile kenti süslemek, yangınlardan korumak ve temizlikte kullanılmak üzere faydalanılmıştır.¹⁰²⁶

İstanbul’da 1926-1929 yılları arasında belediye eliyle bazı icraatlar yapılmıştır. Fatih’ten Edirnekapi’ya kadar tramvay hattı açılmıştır. Bu hat için bina ve arsalar istimlak edilerek bin sekiz yüz metre uzunluğunda otuz metre genişliğinde bir cadde açılmıştır. Bazı semtlerde su köprüleri yeniden inşa edilmiş, Hastanelere ek binalar yapılmış,

¹⁰²⁴ “İstanbul Şehrinde İmar ve Tanzim Faaliyetleri”, ss. 339-345.

¹⁰²⁵ “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Sayı 109-110, 1933, ss. 25-30.

¹⁰²⁶ “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, ss. 34-35.

Türkiye’de M. Kemal’e ait ilk heykel de Sarayburnu’na dikilmiştir. Cumhuriyet Anıtı ise bir yıl sonra Taksim Caddesi’nin ortasına dikilmiştir. Kentin en merkezi yerlerinden biri olan Aksaray-Beyazıt arasındaki cadde genişletilerek güzel bir bulvar inşa edilmiştir. Kentin altyapı ve temizliği için düzenlemeler yapılmış, Üsküdar’da bir hayvan hastanesi kurulmuştur.¹⁰²⁷

Toplum içerisinde ihmal edilmiş, anti sosyal çocukların terbiye ve ıslahları için “Çocukları kurtarma yurdu” açılmıştır. Bu çocuklara gerekli eğitimler verilip topluma kazandırılmaya çalışılmıştır.¹⁰²⁸ Ayrıca gündüz çalışan fakat geceleri barınacak yer bulamayan on altı yaşına kadar çocuklara barınmaları için Sultanahmet Medresesi gece barınma yurdu olarak kullanılmıştır. İstanbul sokaklarında zor şartlar altında yaşamaya çalışan sokak çocuklarını “sefaletten kurtarmak, onları cemiyete ve kendilerine faydalı bir unsur haline getirmek” için belediye, Galata’da bir okul satın alarak bu çocuklara tahsis etmiştir. Türk gençliğinin sanata ilgi duyması adına belediye konservatuvarı ve şehir tiyatroları faaliyete geçirilmiştir. Çeşitli müze ve kütüphaneler açılmıştır. Halkın ihtiyacı ve yabancı turistlerin kenti daha çekici bulmaları için plajlar ve sahiller yeniden düzenlenmiştir.¹⁰²⁹

İstanbul gibi çok geniş ve dağınık bir kentin imar ve düzenlenmesi için çok büyük maliyet ve uzun bir döneme ihtiyaç olduğu daha 1929 yılında belirtilmiştir. Kentin modern şekilde düzenlenmesi ve yangın yerlerinin harap halden çıkartılması için güçlü bir finans ve yönetim gerektiği düşünülmektedir. Cumhuriyet’in ilk şehremini olan Haydar Bey, yangın yerlerinin düzenlenmesine ilişkin çalışmalar yapmış, özellikle Edirnekapı yolunun genişlemesine engel olan medreselerle büyük binaları yıkarak parke kaldırımlar döşemiştir. Kent için yapılacak her faaliyet çok önemli görülmüştür. Fakat “havasının iyiliği, manzarasının güzelliği, topoğrafik vaziyetin geniş müsaadesi sayesinde ta eski tarihlerden beri İstanbul halkının büyük rağbetine mazhar olmuş bulunan bu şirin yerlerde serbest, rahat, tehlikesiz istifade imkânları ve vasıtaları bir türlü hazırlanmamıştı”.¹⁰³⁰

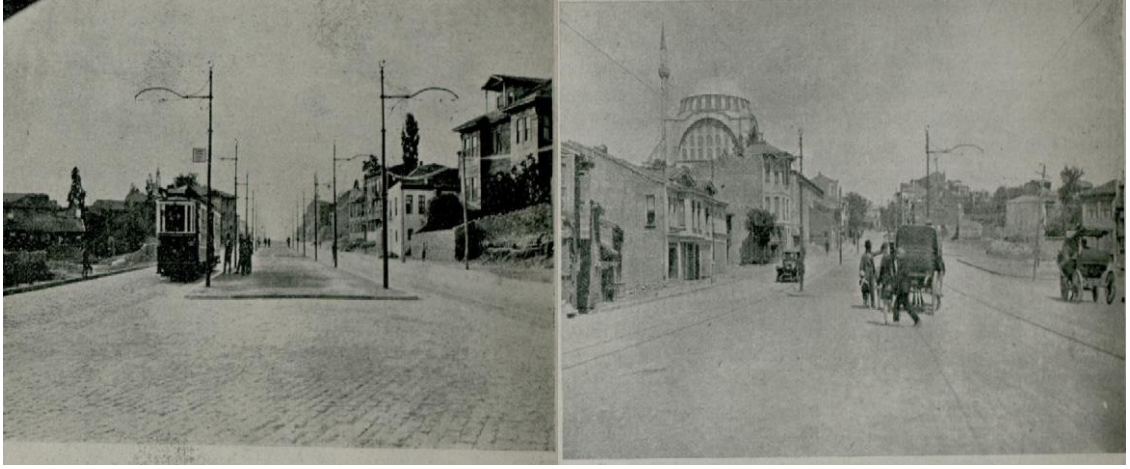
¹⁰²⁷ Ali Suat, “İstanbul Şehremaneti’nin Üç Senelik İcraatına Dair”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 59, 1929, ss. 364-367.

¹⁰²⁸ Kazım Zafır, “Çocukları Kurtarma Yurdu”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Sayı 109-110, 1933, ss. 119-130.

¹⁰²⁹ “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, ss. 64-76.

¹⁰³⁰ “İstanbul Şehrinde İmar ve Tanzim Faaliyetleri”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 58, 1929, ss. 337-339.

Resim 5: Fatih - Edirnekapı Caddesinin Açılması



Kaynak: “İstanbul Şehrinde İmar ve Tanzim Faaliyetleri”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 58, 1929, ss. 335, 345.

1924-1928 yılları arasında şehremini Emin Bey, İstanbul’un imarı için bir komisyon kurmuştur. Bu yıllarda çeşitli çalışmalar yapan komisyon, kentin imarı için Carl Lörcher’e bir plan hazırlatmıştır. Bu plana göre kentin yangın alanlarının düzenlenmesi, yeşil alanlar açılması, meydanların modern şekilde düzenlenmesi, kentin yol ağının kurulması hedeflenmiştir.¹⁰³¹ Fakat bu plan yetersiz görülerek daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur.

1930 yılında çıkarılan Belediye ve Hıfzıssıhha Kanunları ve 1933’te çıkarılan Yapı ve Yollar Kanunu ile belediyelerin yasal olarak görev ve yetkileri güçlendirilmiştir. 1580 sayılı Belediye Kanunu ile tüm kentsel altyapı hizmetleri belediyelerin yetkisine dâhil edilmiştir. Bu kanun ile “şehremaneti” kaldırılmış diğer kentlerde olduğu gibi “belediye” adını almıştır. İstanbul’da vilayet ile belediye bir araya getirilerek, vali belediye başkanının görevlerini de icra etmiştir.¹⁰³² Bu yeni kanun belediyelere, betonarme ve sağlıklı inşaat yaptırmak, halka zararı dokunan sanayi kuruluşlarının yerlerini belirlemek, halkın ihtiyaçlarına göre imar ve plan hazırlamak gibi geniş yetkiler vermiştir. Bununla kentlerin ileride alacağı durumun, zemin ve imkânı hazırlanmıştır.

1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu’nun beş yıl içinde plan yaptırılmasını zorunlu kılması üzerine İstanbul Belediyesi, Ankara’yı örnek alarak “dönemin tanınmış

¹⁰³¹ Tekeli, *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, s. 122.

¹⁰³² Tekeli, *İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s. 129.

şehircileri arasında sınırlı bir yarışma açarak”, uygun bir plan elde etmeye çalışmıştır. Özellikle başkent Ankara için H. Jansen’e hazırlatılan imar planının 1932 yılında onaylanmasından kısa zaman sonra İstanbul Belediyesi ve Valiliği tarafından İstanbul’un imarı için 8 Şubat 1933 tarihinde TBMM’de kabul edilen kanun teklifi sonrasında (Ankara örneğinde olduğu gibi) sınırlı bir yarışma düzenlenmiştir.¹⁰³³ 1933 yılında Avrupa’dan dört önemli mimar İstanbul’a davet edilerek her birinden, kent hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Nitekim dönemin hem Valisi hem de Belediye Başkanı olan Muhiddin Üstündağ’ın İl parti kongresinde, İstanbul’un yeniden düzenlenmesi ve planlanmasını büyük bir ihtiyaç olarak görmüştür.

“Şehri kurmak ve tanzim etmek demek elbette ki ilk hamlede plan demektir. İtiraf etmek gerektir ki planın tanzimi biraz geç kalmıştır. Fakat bu pek sebepsiz değildir. Bundan on iki sene evvel hayli masraf ihtiyarıyla alelacele bir plan (Lörcher planı) yapılmıştı. Maalesef bunun hiçbir değeri olmadığı anlaşıldı. İstanbul gibi birçok büyük medeniyetlerin doğumuna beşik ve tekâmülüne sahne olarak bunlardan kalma büyük kıymette abideleri kucağında taşıyan dört tarafa gelişigüzel yayılan, tabiatın en zengin ve en güzel tezahüratına sahne ve coğrafi ehemmiyeti çok büyük olan bir şehri, fennin ve sanatın olgun şekillerinde tanzim etmek çok yüksek liyakat ve tecrübeler ve bilhassa çok vicdani çalışmak hasletine ihtiyaç gösterir. (...) Sonra, ha deyince bir plan meydana getirilmez. (...) Müsterih olmalıyız. İstanbul kuruluyor ve dilediğimiz gibi mükemmel bir surette kurulacaktır.”¹⁰³⁴

İstanbul için açılan yarışmaya dört şehirci çağrılmıştır. Bunlar Herman Elgöztz, Alferd Agache, Jack H. Lambert ve Henri Prost’tur. Bu kişilerden Prost dışındakiler 1933 yılında İstanbul’a gelerek incelemelerde bulunmuşlar ve hazırlamış oldukları raporları belediyeye sunmuşlardır. Bu raporlar dönemin yöneticilerini tatmin etmediği için 1936 yılında Henri Prost İstanbul’a davet edilmiştir.¹⁰³⁵ Fakat dönemin yerli mimarları, İstanbul’un kendisine has yapısından dolayı yabancı mimarlar eliyle düzenlenmesinin çok zor olduğuna inanmışlardır. Çünkü İstanbul’u “hiçbir ecnebi, her sokağını bilip ve duyup uzun müddet yaşayıp orada çalışmadıkça kavrayamayacağı” için “yapılması lazım gelen en şuurlu bir plan onu herkesten daha iyi anlamış olan evlatlarının er geç

¹⁰³³ Cana Bilsel, “Türkiye’de Şehircilik Yarışmalarının İlk Otuz yılı (1927-1957): Cumhuriyet’in Kent İnşasında Uluslararası Deneyim”, *Planlama*, Sayı 50, (3-4), 2010, s. 33.

¹⁰³⁴ Muhiddin Üstündağ, “Vilayet Parti Başkanının Söylevi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 147-148, 1936, s. 480.

¹⁰³⁵ Tekeli, *İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, ss. 134-135; Bilsel’e göre İstanbul Belediyesi, Henri Prost ile yazışmasını sürdürmüş ve dönemin Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ tarafından kentin planlanmasında danışman olarak çalışması teklif edilmiştir. Özetle “Prost, 1933 yılında İstanbul için düzenlenen davetli yarışmaya katılmadığı halde, İstanbul Valisi tarafından şehircilik danışmanı olarak doğrudan görevlendirilmiştir”. Bilsel, a.g.m., s. 37.

yapabileceği bir plandır.”¹⁰³⁶ Buna göre kenti tanıyan yerli mimarların başarılı olacağı iddia edilmiştir. Esas olan şey, İstanbul’u Batılı kentlere benzetmeye çalışmak değildir. Aksine kendisine has güzelliği içinde yeni bir İstanbul inşa etmek en önemlisidir.

Cumhuriyet gazetesinde İstanbul için yapılması düşünülen plan çalışmalarında mimar Celal Esad, Yahya Kemal, Ernst Egli, Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey’in fikirleri alınmıştır. Halil Bey: “Ayasofya binası haraptır, türbelerin içi ise güvercin gübresi doludur. Bu vaziyette hangi abideyi planda meydana çıkaracağız” diyerek itiraz etmiştir. Bundan dolayı Eglötz’ün raporunda abidelerin ortaya çıkartılması güçtür.¹⁰³⁷ Buna Ayasofya camisini örnek vermek yeterlidir. Çünkü bu muhteşem mabedin içi ile dışı arasındaki müthiş büyük bir fark vardır. “Avludaki o metrukiyet, o perişanlık muslukları kırık o harap ve süprüntülü çeşmecikler, senede birkaç yüz lira için mabedin sükûnu vakarını payimal eden o kirli ve fakir kahve, ta papuçluğa kadar giren dilenciler, camiinin arka kapılarındaki hazin bakımsızlık, türbelerin meydana nazır boşluklarındaki fasulye ve mısır buğdayı ekinleri”¹⁰³⁸ oldukça kötü bir görünüm katmışlardır.

Çok kıymetli bir mabet olan Ayasofya, Doktor Ahmet Nevzat’a göre gerekli ihtimamı görmemiştir. Nitekim mabedin girişine yakın “kirli iskemleli, köhne bir kahve” bulunmaktadır. Bu durum, mabede olan saygısızlığın yanında tarihe ve sanata saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Ayasofya’nın bahçesindeki “şadırvan pislik ve bakımsızlık içindedir, her taraf toz veya çamur içinde” basit parke taşları döşemesinden mahrumdur. Mabedin arka tarafları bir mezbeledir. Ayasofya’nın içi ise bakımsızdır. İçinde, adab-ı muaşerete uymayan insanların hareketleri göze çarpar. Buna engel olmak ve mabedin bakımı için daha fazla müstahdemin görevlendirilmesi ve gerekli ihtiyaçların giderilmesi gerekir.¹⁰³⁹ Ayasofya’nın henüz 1929 yılında müze şeklinde kullanılması gerektiğine dair düşünceler örtülü bir şekilde belirtilmiştir.

“Bu mabet heyeti mecmuasıyla [bütün olarak] asarı atikadan bir cevherdir. Öyle bir cevher ki mümkün olsa rüzgârdan yağmurdan korumak için bütün mabedi bir cam muhafaza içine almalıdır. Bu mabette ibadete müsaade etmek bile bir lütuf olmalıdır. (...) İbadet için kâfi derecede camilerimiz mevcuttur. Ziyaretçilere izahat verebilecek dili

¹⁰³⁶ Burhan Arif, “İstanbul’un Planı”, *Mimar*, Sayı 5, 1933, ss. 160-161.

¹⁰³⁷ “Şehir Planı Üzerinde Münakaşa Devam Ediyor”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s. 5.

¹⁰³⁸ Ali Suat, “İstanbul ve Ecnebi Seyyahlar”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 6, Sayı 61, 1929, s. 3.

¹⁰³⁹ Ahmet Nevzat, “Şehrimizde Yapılması ve Islahı lazım gelen Bazı Ufak İşler”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 6, Sayı 65, 1929, s. 173-174.

düzgün ve biraz lisan bilen bir iki memur tayini ve hatta Avrupa’da birçok eski mabetlerde olduğu gibi ziyaretçilerden ufak bir ücret alınması muvafık ve kolaydır.”¹⁰⁴⁰

Fakat aradan birkaç yıl geçmesine rağmen Ahmet Nevzat bu kötü durumun değişmediğini söyler. Çünkü “hala Ayasofya camiinin methalinde [girişinde] o kirli kahve duruyor. Bahçesi süprüntü içinde, hala camii dâhilinde iki sıra dilenciler arasında geçilerek giriliyor. Halılar, avizeler tozlu, kaba ayakkabılıklar hala duruyor. Hatta horul uyuyanlara tesadüf ediliyor. Tarihe ve sanata karşı hala hürmetimizi gösteremiyoruz”¹⁰⁴¹ diyerek geçmiş yıllardaki köhne durumun devam ettiğini belirtmiştir. Ayasofya’nın bu bakımsız hali dönemin algısında her ne kadar kötü de olsa, İstanbul’un fethinden sonra Türkler tarafından birçok defa bakımdan geçirilmiştir.¹⁰⁴² Nitekim Cumhuriyet Dönemi’nde bile bu bakımsızlığın giderilmesi için restore çalışmaları başlamıştır. Bunun yanında (Ayasofya’nın resmi olarak müzeye dönüştürülmesinden birkaç ay önce) bazı gazetelerde¹⁰⁴³ bu mabedin Bizans ve Osmanlı eserlerini sergileyen bir şehir müzesi haline getirileceği, ayrıca Sultanahmet Cami’sinin de halk kütüphanesine dönüştürüleceği bildirilmiştir.

¹⁰⁴⁰ Ahmet Nevzat, a.g.e., ss. 173-174.

¹⁰⁴¹ Ahmet Nevzat, “Şehrimizde Yapılması ve Islahı lazım gelen Bazı Ufak İşler”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 85, 1931, s. 14.

¹⁰⁴² Ayasofya, üzerinde titizlikle durulan bir mabettir. Fetihten sonra eklenen minare ve istinat kemerleri yapıyı sağlamlaştırmıştır. Fuat Samih, yapıya verilen önemi şöyle belirtmektedir: “Dört tarafındaki metin istinat kemerleri, binayı mahvolmaktan kurtaran bir kahraman kolları gibidir. Minareler bile burada, yere ve göğe Allah’ın adını neşrettiği kadar mabedi koruyan ilahi muhafızlara benzer”. Fuat Samih, “Ayasofya Mozayikleri”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 185, 1939, s. 178; Yunus Nadi, “Ayasofya’nın Yıkılma Tehlikesi”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1933, s. 1; İstanbul üzerine ayrıntılı çalışmalar yapan Reşad Ekrem Koçu, Türklerin Ayasofya’yı birçok defa restore ettiğini belirtmiştir. Ayasofya, tamire muhtaç bir şekilde devralınmıştır. Nitekim: “Kapıları düşmüş, harap bir vaziyette bulunan bu binayı tamamen köhne olarak devralmış ve mütemadi tamirlerle yaşata gelmişlerdir, büyük himmettir. Bugün dünyada ayakta bulunan ve kendi kadar yaşı olan binalardan pek azı Ayasofya gibi tam vaziyette kusursuz muhafaza edebilmiştir. E. H. Swift’in dediği gibi Türkler Ayasofya’yı (...) muhafaza için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Bizzat Fatih’e gelince binanın şeklini bozmamış Cami-i Ayasofya-i Kebir şeklinde ismini dahi muhafaza etmiş. İslam dininin insan resmini men etmesine rağmen Fatih bunları hafif bir suretle ince bir badana ile örtmekle iktifa etmiş ve hatta bazılarını meydanda bırakmıştır. 1675’de İstanbul’u ziyaret eden Fransız seyyahı Grelot, birçok mozaikler hatta mihrabın üzerindeki yarım kubbedeki Meryem ve İsa resimlerini de yerinde ve açık olarak görmüştür.” Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, ss. 1445-1448; Ayrıca bkz., E. H. Swift, *Hagia Sophia*, New York: Columbia University Press, 1941.

¹⁰⁴³ “Ayasofya”, *Haber*, 3 Eylül 1934; “Sultanahmet Camii Kütüphane Olacak”, *Haber*, 6 Eylül 1934; “Ayasofya’da Bizans Müzesi”, *Milliyet*, 6 Eylül 1934; “Ayasofya’nın müze yapılması için hazırlıklar”, *Milliyet*, 11 Eylül 1934; “Ayasofya’da Açılacak Müze”, *Milliyet*, 12 Eylül 1934; “İstanbul’un en eski abidesi müze oluyor”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1934, s. 5; “Ayasofya Müze Olacak”, *Son Posta*, 10 Eylül 1934, s. 3; Ayrıca 1938 yılında Sultanahmet Medresesi ile Ayasofya Hamamı’nın arşiv dairesi olarak kullanılmasına karar verilmiştir. “Sultanahmet Medresesi ve Ayasofya Hamamı Evrak Hazinesi Olacak”, *Akşam*, 7 Şubat 1938.

“Ayasofya, İstanbul şehrinin müzesi olacaktır. Bu itibarla bir kısmı Bizans eserlerine, bir kısmı da Osmanlı devrinden kalmış tarihi eserlere tahsis olunacaktır. İstanbul şehrinin en eski ve tarih bakımından kıymetli bir eseri olan ve bütün milletler arasında şöhreti bulunan bir abidenin içinde İstanbul tarihinin eserlerini saklamak kadar yerinde bir tedbir olamaz. (...) umumi harpte bir kışla vazifesini gören ve ondan sonra da uzun zaman kapalı kalan Sultanahmet Cami’sinin de umumi bir kütüphane haline getirilmesi tasavvur edilmektedir. İstanbul gibi büyük bir şehrin herhangi münevver bir kalabalığı toplayabilecek büyük bir kütüphaneye olan ihtiyacı göz önüne getirilecek olursa bu tasavvurun da ne kadar yolunda olduğu tebarüz eder.”¹⁰⁴⁴

Burhan Asaf’a göre Ayasofya, beş yüz yıla yakın “hılal” “haç” tartışmaları yapılan bir mabet iken artık Türkiye Cumhuriyeti, bu tartışmalara son vermek için Ayasofya’yı Sultanahmet ile beraber müzeye yani bütün insanların saygı ile karşılayacağı bir müesseseye dönüştürmektedir. Bu mabetler, “laik cumhuriyetin bir remzi [sembolü] olarak” müzeye dönüştürülmektedir. Çünkü müzeye dönüştürülen “Ayasofya ile Sultanahmet, Türkün artık bir başka iç duyusuna, taassupsuz inancına ve mutlak olgunluğuna remz olacaklardır. Laik Türkiye, nereye doğru gideceğini şaşırılmış bir cihana, yeni bir laiklik ölçüsü vermekle kendine has olan kendine tabii olan hareketlerden birini daha işlemiştir.”¹⁰⁴⁵ Dolayısıyla vicdan kavgalarını terk ederek Cumhuriyet’in aklı ön planda tutmasına işaret eden bu müzeleştirme çalışmaları, Asaf için insanlık ölçüsünde bir vicdan özgürlüğüne işaret etmektedir.

Ayasofya’nın bakımsız durumu karşısında restorasyon yapılırken, 1934 yılında resmi olarak müzeye çevrilmiştir. Bu arada Ayasofya’yı saran ve özel kişilere ait olan binalar istimlak edilerek çevresi tamamıyla açılmış, kötü görünümlü dükkân ve kahveler yıktırılmıştır.¹⁰⁴⁶ Amerikan Bizans Enstitüsü müdürü T. Whittemore tarafından restorasyonu gerçekleştirilen Ayasofya ile birlikte Türk inkılabının da dünyaya gösterilmeye çalışıldığı iddia edilmiştir. “Bütün güzel eserleri sinesinde toplayan ve eşsiz bir hususiyete malik olan Ayasofya, içerisine hiçbir şey ilave edilmeden bugün aslıyla müze olmuştur. Türk milletinin beş asır evvelki görüş ve düşüncesini, yenilmez iradesiyle meydana koyan Atatürk’ün Ayasofya için verdiği bu karar, ne kadar alkışlansa azdır”¹⁰⁴⁷ denilerek takdir ile karşılanmıştır.

¹⁰⁴⁴ “İstanbul Şehir Müzesi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Eylül 1934, s. 1.

¹⁰⁴⁵ Burhan Asaf, “Ayasofya Müzesi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Eylül 1934, s. 3.

¹⁰⁴⁶ Koçu, a.g.e., s. 1447.

¹⁰⁴⁷ İbrahim Ostrova, “Ayasofya Mozayıkları”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 149-153, 1937, s. 606.

M. Kemal'in İstanbul'u ziyaretinin ardından belediye, Avrupa'nın en önemli uzmanlarına başvurarak kent için plan hazırlamalarını istemiştir. Teklif edilen çalışmalar incelendiğinde kentin düzenlenmesi, bütün olarak değiştirilmesi, kısmi düzenlenmesi veya var olan güzellikleri içerisinde yenileme çalışmaları yapılması olarak ele alınmıştır.ERCÜMEND EKREM TALU'YA¹⁰⁴⁸ göre İstanbul için yapılacak imar çalışmalarında büyük bütçeye ihtiyaç vardır. Mevcut bütçeyle kenti, “medeni bir kılığa” sokmak güçtür. Çünkü İstanbul bilinçsiz bir yapılaşmanın kurbanı olmuştur. Tarihi abideler ve güzel eserler kötü yapılaşmanın arasında sıkışmıştır. Talu'ya göre “beş asırdan beri sürüp giden bu yapı keşmekeşini” belediye bir düzene sokmayı başardıktan sonra “eskiyi nasıl ıslah edeceğim diye düşünüyor ki, bu iş meşhur Herkül'ün pek zor başarmış olduğu Ojias'ın ahırlarının temizlenmesinden aşağı kalır” tarafı yoktur.

Yapılacak imar çalışmalarında İstanbul'un turizme kazandırılması üzerinde durulmuştur. Örneğin Leningrad ve Moskova'da son yıllarda yapılan oteller ile çok fazla turist kazanılmıştır. Bu gibi yerlerin bütün güzellikleri, İstanbul'un doğal ve tarihi hazinelerinden bir kaçına bile değmeyeceği düşünülmüştür. Fakat Varna'yı bile yüzbinlerce turist ziyaret etmesine rağmen İstanbul bundan mahrumdur. Bunun için öncelikli olarak İstanbul'u “tamamen garplı kafası ile imar etmek lazımdır”. Nitekim Sultanahmet, Florya ve Taksim gibi yerlerde modern otellerin yapılması ile kentin turizm çehresi değişeceği gibi imarı hızlanacak ve büyük girişimlere de kapı açılacaktır.¹⁰⁴⁹ Burhan Asaf'a göre bu düşünceler, kentin yeni plan ve imarı açısından, idarecileri cesaretlendirip teşvik etmektedir. Çünkü kentin sosyal ve iktisadi bünyesine uygun şekilde hazırlanacak plan, bir devlet politikası demektir.¹⁰⁵⁰ Arazi spekülasyonlara mahal vermeden, ihtiyaç duyulan kaynaklarla kentin imarı gerçekleştirilebilecektir.

Fakat Ahmet Nevzat'a göre beş altı milyon lira gibi kaynakla “İstanbul Şehremaneti'nden bu koca harabeyi bir Berlin haline getirilmesini istemek” kimsenin aklından geçmemelidir. Çünkü mükemmel “bir imar projesi de hazırlanmış olsa hemen İstanbul'u imar etmek” mümkün değildir. Kentin imarı, uzun yıllara yayılacak bir konudur. Yeni caddelerin açılması, sokakların düzenlenmesi veya bir meydana havuz yaptırılması gibi basit projelerle İstanbul'un hemen imar edileceğine inanmak

¹⁰⁴⁸ ERCÜMEND EKREM TALU, “İstanbul'un Planı”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 3.

¹⁰⁴⁹ FALİH RIFKI, “Büyük Sanayiden Biri: İstanbul”, *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Eylül 1934, ss. 1-2.

¹⁰⁵⁰ BURHAN ASAF, “Şehir Planı - Şehir Plancılığı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Eylül 1934, s. 3.

anlamsızdır. Kentin ideal şekilde imarı, yarım asırlık bir zaman içerisinde uygulanacak geniş bir projeyle mümkündür. Bu projeyi bütün kent halkı bilmeli ve benimsemelidir. Halk ve şehremaneti el ele vererek birlikte yürütmelidirler.¹⁰⁵¹ Nitekim Adnan Tevfik de bunu bir yazısında desteklemiştir. Halkın, kentteki gelişmelerle alakadar olmaları gerekmektedir. Bunun için halkı kentle ilgili konularda bilgilendirmeye çalışmak, bir kentin ne demek olduğunu, nasıl genişleyeceğini ve gelişeceğini, kötü yapılaşmanın fena etkilerini, kentin sıhhat ve güzelliğinin nelere bağlı olduğunu bildirmenin üzerinde durmuştur. Halk, bu şekilde aydınlatıldığında kentin büyümesi ve sorunlarıyla ilgili bir bilinç oluşacak ve kentin imar edilmesinin önemi anlaşılacaktır. Sonuç olarak bu dönem içerisinde büyüme potansiyeli olan kentlerin geleceğe yönelik planlarını yapmak gerekecektir. Bunu yapmakla spekülasyonlara imkân verilmeyeceği gibi kişisel çıkarların kamu yararının önüne geçmesi de engellenecektir.¹⁰⁵²

Adnan Tevfik, sağlıklı bir kent ütopyası ile kentlerin düzenlenmesini belirtmiştir. Kentin sağlık noktasından ihmal edilmemesi gerekir. Bunun için kentin yakınında bulunan ormanlık alanların korunarak genişletilmesi ile ihtiyaç duyulan temiz hava da temin edilmiş olacak ve kentin genel manzarası güzel bir şekil alacaktır. Kenti, canlı bir organizma olarak tarif eden Adnan Tevfik'e göre, sağlıklı bir kentte “dolaşım, sindirim ve solunum” gibi esasların sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

“Bir şehir her noktayı nazardan canlı bir mahlûk gibi telakki edilebilir. (...) Nevi beşer gibi şehrin de damarları vardır. O da sokaklar, caddelerdir ki cevelan ve deverana hizmet eder. Bir de tefcirat ve lağımlar cümlesi vardır ki şehrin fîli hazmını temin eder. Nihayet şehir teneffüs etmek mecburiyetindedir. Bahçeler, meydanlar, ağaçlı yollar bir kelime ile boş sahralar makul bir şekilde tevzi edilmek şartı ile şehrin sıhhati için elzemdir. Deveran, hazım ve teneffüs; işte üç büyük vazifedeki ideal bir şehirde hüsnü suretle ifası lazım gelir.”¹⁰⁵³

Kentin modernizasyonu yapılırken tarihi yerleri korunarak, kent yabancı ziyaretçiler için cazip hale getirilmelidir. *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*'na göre İstanbul Şehremaneti, abideler gibi tarihi yerleri daima temiz tutmuş ve kenti ziyarete gelenlere yönelik çalışmalar yapmıştır. Turistlere yardımcı olmak için rehber ve tercümanlar tahsis edilmiş ve bu abidelerde memurlar görevlendirilmiştir.¹⁰⁵⁴ Ayrıca

¹⁰⁵¹ Ahmet Nevzat, “Şehrimizde Yapılması ve Islahı lazım gelen Bazı Ufak İşler”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 6, Sayı 65, 1929, s. 171.

¹⁰⁵² Adnan Tevfik, “Müstakbel Şehir”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 98/26, 1932, s. 594.

¹⁰⁵³ Adnan Tevfik, a.g.m., s. 595.

¹⁰⁵⁴ 1924 yılından itibaren *İstanbul Şehremaneti Mecmuası* adıyla çıkarılan dergi, 73. sayısı itibarıyla *İstanbul Belediye Mecmuası* olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin nedeni, 1930 yılında çıkarılan Belediye

Latin harflerinin kabulü ile turistler kenti daha kolay tanıyabilmiştir. Gerçekleştirilen ulusal reformların turizme olumlu yansımaları görülmüştür.¹⁰⁵⁵

Tarihi ve kültürel yönüyle İstanbul ziyaretçiler için önemli bir kenttir. Kentin daha fazla turist çekebilmesi için imara ihtiyacı vardır. Fakat büyük maliyetlerle bile “burası hiçbir vakit bir New York, bir Paris, bir Londra, bir Berlin olamaz” denilerek, öncelikle tarihi yapıları göz önüne çıkarmak ve düzenlemek gerekmiştir. Aslında ana caddelerden başlayarak, sokakların genişletilmesi, yenilerinin açılması ve bilhassa Arnavut kaldırımı gibi eski tefriş usulünün terk edilerek “şehrin kirli ve fakir” manzarasının değiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰⁵⁶ Kentin fakir ve harap vaziyeti giderildikten sonra turizm potansiyeli de ortaya çıkacaktır. Örneğin Yahya Kemal,¹⁰⁵⁷ İstanbul’un bir turizm kenti olmaya elverişli olduğunu belirtir. Fakat ona göre İstanbul’a gelen yabancı bir turist, “Yedikule’den Sirkeci’ye kadar dünyanın en feci manzarasıyla karşılaşır”.

Osman Nuri [Ergin] belediyelerin temizlik, sıhhiyet ve güzelliği esas tutarak çalışmasının yanında halkın da belediyelere yardımcı olması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte kenti güzelleştiren tarihi eserleri kirletmemek, tahrip etmemek güzelliğini bozacak şeylerden uzak durmak gerekmektedir. Çünkü ona göre: “Bu eserler yalnız bulunduğu şehrin değil, hatta o şehrin tabii olduğu hükümetin de değildir. Bütün medeniyet âleminin bütün beşeriyetin malıdır. Şu halde bu eserleri muhafaza etmek aynı zamanda medeni bir borçtur”.¹⁰⁵⁸

Bu dönemde İstanbul’un harap hali birçok haber ve yorumlarda sıklıkla ifade edilmiştir. Yunus Nadi başyazısında, dünyanın en güzel kentlerinden biri olan İstanbul’a gereken önemin verilmediğinden yakınmıştır. Nitekim daha çok güzelleştirilmesi gereken İstanbul, “her gün kendi güzelliğinden birazını” yitirmektedir. Bu nedenle yapılacak olan

Kanunu’nun ‘şehremaneti’ tabirini değiştirerek yerine ‘belediye’ olarak kullanmasıdır. İstanbul’u ilgilendiren idari, mali, fenni, mimari, içtimai konularla ilgili yayın yapan dergi, Türkiye’de diğer kentlerle ilgili yazılara yer vermiş ve Batı’da gelişen kentsel yaşam ve belediyeçilik faaliyetlerini aktarmıştır. “Muhterem Karilerimize”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, s. 1.

¹⁰⁵⁵ “26 Mayıs 1929’da Pera Palas Otelinde İmtikal eden Türkiye Turing Kulübü Heyeti Umumiyesi ve Cemiyetin Sekizinci Senesi Faaliyetlerine Dair Takdim Olunan Rapor”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 59, 1929, ss. 374-380.

¹⁰⁵⁶ Ercüment Ekrem Talu, “İstanbul Hususiyetini Kaybetmemeli”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s. 3.

¹⁰⁵⁷ Beyatlı, a.g.e., s. 168.

¹⁰⁵⁸ Osman Nuri, “Belediye Tenbih ve Yasakları”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 90/18, 1932, s. 206.

imar çalışmaları, yerel imkânlarla değil devlet ölçeğinde desteklenmelidir.¹⁰⁵⁹ İstanbul'un ideal bir kente dönüştürülmesi, devletçe yapılacak yardımlarla mümkün olacaktır. Ayrıca Yunus Nadi'ye göre İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir incisidir. İstanbul için bir şeyler yapılıyor gibi görünse de bu yetersizdir. İstanbul gibi büyük bir kentin imarı ve güzelleştirilmesi senelere muhtaçtır. Bu ise plan dâhilinde yürütmekle mümkün olabilir. Her şeyden önce bir şehir uzmanına İstanbul'un planı yaptırılmalıdır. Böyle bir plan ile İstanbul, her yönüyle güzelleşecek ve gelişecektir.¹⁰⁶⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonra, İstanbul'un imarı hususunda yeni bir döneme girilmiştir. *İstanbul Belediye Mecmuası*'na göre, "İstanbul'un ciddi medeni bir hale" dönüştürülmesi için ilk yedi yılda önemli adımlar atılmıştır. Yangınların önlenmesi için itfaiye teşkilatı büyük bir müessese haline getirilmiş, modern mezbaha, beton köprüler, çocuk parkları, barınma yurtları, sokak ve caddelerin düzenlenmesi, Fatih-Edirnekapı ve Gazi Mustafa Kemal caddeleri gibi kentte birçok imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu gibi çalışmalar, "İstanbul'un maddi ve manevi çehresini değiştirmiş, şehir dünkü manzarasına nazaran bugün daha bedii ve güzel bir şekil almıştır" denilerek memnuniyet duyulmuştur.¹⁰⁶¹

Birçok tarihi eseri tahrip eden yangınlardan sonra cadde ve sokak açılması da aslında yangınların verdiği zarar kadar önemli görülmüş ve bunun için Paris'i modernleştirmeye çalışan Haussmann örneği verilmiştir. Çünkü Haussmann Paris'i düzenlerken korunması gereken eski eserleri tespit ettirmeden hiçbir yerin taşına el sürdürmediği belirtilmiştir. Ayrıca Haussmann, kenti imar için yıkan ve dümdüz eden biri olarak değil, tarihi ve kıymetli eserleri koruyan biri olarak örnek gösterilmiştir.¹⁰⁶² Dolayısıyla kentin imarı adına tarihi eserleri yok etmek milli varlığa suikasttan başka bir şey değildir. Çünkü bu eserler milli varlığımızın, hâkimiyet ve medeniyetimizin "tahaccür etmiş şahitleri, delilleri, damgalarıdır". Başta İstanbul ve Bursa gibi kentlerde imar çalışmaları yapılırken eski yapıların ve abidelerin nirengi noktaları kabul edilerek, ona göre caddelerin açılması ve genişletilmesi gerekir.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁹ Yunus Nadi Abalıoğlu, "Ülkemizi Güzelleştirmek İçin Planlı Çalışmalara Başlamalıyız Artık", *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1935, s. 1.

¹⁰⁶⁰ Yunus Nadi, "İstanbul'un İmarı", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1930, s. 1.

¹⁰⁶¹ "Cemiyeti Umumiyei Belediye", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, ss. 2-5.

¹⁰⁶² Rifat Osman, "Üsküdar Sahillerinde Tarihi Bir Seyran", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, s. 6.

¹⁰⁶³ Rıfki Melul Meriç, "Eski Eserler Hakkında Düşünceler", *İnsan*, Cilt 1, Sayı 7, 1938, ss. 391-394.

İstanbul Belediye Mecmuası, kentin modern hale getirilmesine dair birçok yazı ile bilgi vermektedir. Bir yazıya göre, İstanbul'un ideal bir şekle sokulması yirmi yılda mümkün olacaktır. Plan ve sanata dayanan bir yaklaşımla, son yüzyıldan beri biriken kötü ve zevksiz yapı tortusu temizlenerek meydanların ve ana yolların düzenlenmesi gerekmektedir. Yapılacak imar faaliyetleri ile İstanbul, kendi kimliğine kavuşacaktır. İmar faaliyetlerinde gerekli olan mali kaynak ise halkın kolektif girişimleriyle sağlanabilecektir. Bu girişimlerle birlikte güzel, temiz, sevimli bir kentte yaşama düşüncesi gelişecek ve İstanbul halkının da kentlilik duygusu harekete geçecektir.¹⁰⁶⁴ Nitekim diğer anlamda, “ortaklaşa yaşamın sonucunda gelişen organize olma” ve kentte yaşayan insanların yani “*kenttaş*”ın kentin özelliklerine has toplumsal yapısını, kentte yaşayanlar arasındaki ilişkileri, “kentte yaşanan sorunları öğrenmesine, kenti tanıyıp benimsemesine ve sahip çıkmasına, çevresel ve tarihi-kültürel değerleri koruması ve geliştirmesine yardımcı olarak, kentlilik bilincinin yerleşmesine” hizmet etmesi düşünülmüştür.¹⁰⁶⁵

Kente yönelik olarak tarihi yapıların korunması, kültürel yaklaşımlar, mekânsal planlama gibi hemen her konun ele alınışında toplumsal gelişmenin önemli bir husus olduğu belirtilmektedir. İstanbul gibi bir kentten beklenen şey, “yaratıcı ve yarışmacı kent” olmasıdır. Bir yönüyle geleceğin kenti, ütopyalarda imgelenen “ilim kenti”dir.¹⁰⁶⁶ Bu bağlamda, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'daki imar çalışmalarında hedeflenen şey, kentin modern görünümüne kavuşmasının yanında bir ilim kenti olabilmesi, kent kimliğini ve kentlilik bilincini de ortaya çıkarılmasıdır.

Kentlilik bilincinin ortaya çıkarılması, “İstanbul şehir sevgisi etrafında” birleşecek hemşerilerle mümkün olacaktır. Kentin nasıl güzelleştirilip imar edileceği çeşitli eğitim ve yayınlarla halka tanıtılması düşünülmüştür. Şehir sevgisiyle toplumun, kent hakkında bilinci oluşacak, “imar etmek, tanzim ve tezyin etmek” heyecanı harekete geçecektir. Bunun için “medeni olmak, medeni bir şehirde yaşamak, medeniyetin rahatlık, güzellik ve kolaylıklarından istifade etmek isteyen hemşerinin her şeyden evvel, mevcudu korumak sonra yenisini yapmak, güzelini bulup yaptırmak duygularını

¹⁰⁶⁴ Hamid Refik, “Yirmi Sene Sonraki İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 198, 1942, s.9.

¹⁰⁶⁵ Bekir Parlak, “Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği”, *TESAM Akademi Dergisi*, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 2018, s. 20.

¹⁰⁶⁶ Zerrin Toprak, *Kent Yönetimi ve Politikası*, ss. 156-157.

vicdanına ve şuuruna mal etmesi lazımdır.”¹⁰⁶⁷ Belediyenin yapacağı faaliyetlerle “İstanbul şehir sevgisi” etrafında bir cemiyet şeklinde birleşecek olan hemşeriler, kente dair bütün sorunlarla alakadar olacaklardır.

Şehir sevgisi, ortak bir kentlilik bilinci içinde gelişiminin önemsenmesi ütopyalarda mutlu halkların kentlerini ideal bir şekilde güzelleştirmede göstermektedir. Çünkü More ve diğer ütopyacılardan eserlerinde, şehir sevgisi etrafında birleşen bir halk resmedilmiştir. Bu yönüyle Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara, İstanbul ve Bursa gibi kentlerin düzenlenmesine ve sorunlarıyla ilgilenilmesine, ütopya bir yaklaşımla kentlilik bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim 1930 yılında kabul edilen Belediye Kanunu’nun on üçüncü maddesinde “hemşeri hukuku”¹⁰⁶⁸ tarif edilerek, halkın belediye faaliyetlerine katılımı teşvik edilmiştir. Bir diğer yönden belediyenin yükünü azaltmak ve “aynı zamanda kentlinin sorumluluk bilincini geliştirmek anlatımının içeren”¹⁰⁶⁹ yerel hizmetlerde gönüllü katılımın temeli de atılmıştır.

2.1. Kentin Gelişimi ve İmar Faaliyetleri

İstanbul, geçmiş ihtişamlı devirlerin hayalleri ile şekillendirilen bir kent olarak Cumhuriyet’in ilanı sonrası önem bakımından Ankara’nın gerisinde kalmıştır. Feroz Ahmad’ın işaret ettiği gibi Cumhuriyet seçkinlerinin özlemlerini sembolize eden Ankara, yeni kültür ve uygarlık yaratma idealleri bakımından önemli mekândır. Fakat İstanbul, her haliyle önemli bir kent olarak algılanmıştır. Ahmad’ın ifadesi ile “Ankara Cumhuriyet’in Washington’u, İstanbul ise New York’u idi”.¹⁰⁷⁰ Çünkü sanayi ve ticaret sektörü İstanbul’da yoğunlaşmıştır. Ankara’da mekânsal gelişim hızlı iken endüstriyel gelişim (İstanbul’a göre) zayıftır. İstanbul, ekonomik ve nüfus olarak her zaman önde olan bir kent olmuştur. Bu durum, Cumhuriyet seçkinlerinin ideallerini İstanbul’da da gerçekleştirmelerini zorunlu kılmıştır. Nitekim Cumhuriyet’in ilk on yılında Ankara’ya göre az da olsa kentsel düzenlemelere girilmiştir. Bazı yazarların “ihmal edilmiş kent” algısı kısmen doğrudur olsa aslında İstanbul ihmal edilmemiş, öncelik sırası Ankara olmuştur. Bu öncelik sıralamasında bile İstanbul’da önemli çalışmalar yapılmıştır.

¹⁰⁶⁷ A. Necati, “Şehir Sevgisi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 106-107, 1933, s. 869.

¹⁰⁶⁸ Resmi Gazete, Sayı 1471, 14 Nisan 1930, s. 8822.

¹⁰⁶⁹ Zerrin Toprak, “Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 1990, s.55.

¹⁰⁷⁰ Ahmad, a.g.e., s. 131.

Akşam gazetesinde, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münasebetiyle yayımlanan yazıda İstanbul'da gerçekleştirilen çalışmalar uzunca anlatılmıştır. Buna göre yüzlerce senede başarılamayan işler bu on yıl içinde başarılmıştır. İstanbul'da yolların tamir ve bakımlarından hariç yaklaşık 353 kilometre yeni yol yapılmıştır. Yolların açılması, genişletilmesi, kaldırımların yeniden yapılması için büyük paralar harcanmıştır. Kentin yollarıyla birlikte kanalizasyonu, köprüleri, park ve çocuk bahçeleri yeniden düzenlenmiştir. M. Kemal'e karşı "şükran ve minnet duygularının maddi delili olmak üzere" Sarayburnu'na heykel, Taksim Meydanı'na bir Cumhuriyet abidesi dikilmiştir. Kentin aydınlatılması, temizliği ve sağlığı ön plana alınmış ve çeşitli müesseseler açılmıştır. Spor, kültür ve eğlence faaliyetleri için modern düzenlemeler ve mekânlar inşa edilmiş ve Türkiye'de ilk belediye dergisi İstanbul'da çıkarılmıştır.¹⁰⁷¹

Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münasebetiyle İstanbul Belediyesi on yıllık faaliyetlerini geniş bir şekilde yayımlamıştır. Kentin yangın yerleri, tramvay işletmeleri, cadde ve sokaklar, altyapı çalışmaları, tarihi mekânların çevresinin düzenlenmesi gibi faaliyetleriyle İstanbul "asri" yani ideal bir kent haline getirilmeye çalışılmıştır. Belediye dergisinde yer alan bilgilere göre; kentin en önemli akslarından biri olan Aksaray'dan Beyazıt'a kadar bir kilometre uzunluğundaki Ordu Caddesi otuz metre genişletilmiştir. Bu şekilde Beyazıt'tan Aksaray'a düzenli ve "güzel bir cadde" meydana getirilmeye çalışılmış fakat caddenin bir kısmında birçok bina ve yerler istimlak olunmuş ve istimlak olanların birçoğu yıkılmış ise de hepsi yıkılamadığı için cadde tam olarak açılamamıştır. Bütünüyle cadde genişletildiğinde kentin abideleri ve Beyazıt Hamamı'nın tam olarak meydana çıkacağı düşünülmüştür. Marmara sahilinde ise Yenikapı'dan Unkapanı'na ve Haliç sahiline uzayacak olan yol için genişletme çalışmaları yapılmış, Yenikapı'dan Aksaray'a kadar yol genişletilmesi için istimlakler yapılarak, kaldırımlar döşenmiştir. Şehzadebaşı'ndan başlayarak Eyüp'e kadar tramvay yolu inşaatı için istimlakler yapılmıştır.¹⁰⁷²

Kentin Anadolu yakasının "yirminci medeniyet asrında tramvay gibi" bir ulaşım vasıtasından mahrumiyetinin giderilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Milli bir şirket kurularak, tramvay projesi için girişimler hızlandırılmıştır. Üsküdar iskelesinden Karaca

¹⁰⁷¹ Mehmet Halit, "On Senede İstanbul'da Neler Yapıldı", *Akşam*, 30 Ekim 1933, ss. 6-7.

¹⁰⁷² "İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler", ss. 14-16.

Ahmet üzerinden Haydarpaşa tren garına kadar yeni bir hat kurulmuştur.¹⁰⁷³ Hat, Kadıköy'ün içine kadar uzatılmış ve bu gelişme halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁰⁷⁴

Cumhuriyet gazetesindeki bir yazıda, İstanbul için modern asma köprülere olan ihtiyaç vurgulanmıştır. Haliç'e büyük gemilerin girip çıkması ve kentin gelişimi açısından asma köprülere ihtiyaç duyulmuştur. Haliç'teki iki köprü, kentin büyümesine engel olan bir kale gibi limanın önünde yükselmekteydi. Kendisi gibi "limanı da bütün dünyada emsalsiz olan İstanbul'a, bazı büyük Avrupa ve Amerika kentlerindeki limanlarda olduğu gibi muazzam asma köprüler lazımdır". Örneğin New York'un iki yakasını birbirine bağlayan Brooklyn Köprüsü sayesinde limana en büyük gemiler kolaylıkla girip çıkmaktadırlar. Böyle bir köprünün Haliç üzerine yapılması daha kolaydır. Dolayısıyla yapılacak asma köprü ile İstanbul modern şekle girebilecektir.¹⁰⁷⁵ *Cumhuriyet* gazetesinde anlatılan asma köprü projesi ile Cumhuriyet'in idealleri İstanbul'da somutlaştırılmak istenmiştir.

İstanbul'un yazlık olarak kullanılan bazı semtlerinde eskiyi ve köhneliği hatırlatan köprüler yerine dönemin nakliye şartlarına uygun köprüler yapılmaya çalışılmıştır. Bazı derelerin üzerindeki eski tahta köprüler hem köhneleşmiş hem de o günün nakliye şartlarına dayanamayacak hale gelmiştir. Bu mahzurların önüne geçmek ve kenti süslemek ve güzelleştirmek amacıyla ihtiyaç olan yerlerdeki derelerin üzerine kargir ve beton köprüler yapılmıştır. Unkapanı ile Azapkapı arasındaki eski tahta köprü yerine Gazi (Atatürk) Köprüsü adıyla yeni bir köprü inşaatı başlamıştır. "İstanbul'a hem ismiyle hem de inşaat tarzıyla şeref" vereceği düşünülen köprünün üzerinde tramvay da geçirilerek kentin her iki yakasının birbirine yakınlaştırılması planlanmıştır. Bu köprü, yeni yol ağları ile birleştirilerek kent içi ulaşım daha kolay hale getirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷⁶

İstanbul'un iki yakasını birleştirecek olan köprünün, kenti çok güzelleştireceği düşünülmüştür. Nitekim bu tür köprüler Atatürk'e göre "her biri başlı başına birer fen ve sanat eseri olarak yeni nesillere Cumhuriyet'in armağan ettiği abideler olacaktır."¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷³ "İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler", ss. 16-17.

¹⁰⁷⁴ "Kadıköy de dün sabahtan beri Tramvaya kavuştu", *Milliyet*, 2 Eylül 1934, ss. 1, 6; "Kadıköy halkı memnurluğunu tezahürle ifade etti", *Milliyet*, 3 Eylül 1934, ss. 1, 6; "Kadıköy Tramvayı", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1934.

¹⁰⁷⁵ "İstanbul İşte Böyle Bir Köprü İster", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1929, ss. 1-2.

¹⁰⁷⁶ "İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler", ss. 17-20.

¹⁰⁷⁷ "Ulu Önder Atatürk'ün Kamutayı Açış Nutku", *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 26-27, 1937, s. 9.

Köprü'nün temel atma töreninde konuşan Şükrü Kaya'ya göre bu köprüye Atatürk'ün adının verilmesi, yapılan çalışmanın büyüklüğünü göstermektedir. Köprü, kent içi ulaşım ve nakliye için önemli görülürken, sadece bu köprü ile yetinilmeyeceği daha ütopyik çalışmalarla İstanbul'un, ideal bir kent haline dönüştürüleceği düşünülmüştür. Kaya'ya göre:

“Daha başka köprüler, hatta bugün hayal gibi görünen tünel ve yeraltı şimendiferi [treni] tasavvur ve tatbik edilecek, o zaman şehrin güzelleşmesi idealini gönüllerinde uzak bir hayal gibi gören İstanbul âşıkları emellerinin tahakkukunu bir bir görmekle mesut olacaklardır. İstanbul dünyalar durdukça güzelleşmeye, ilerlemeye, medeniyete, sıhhate, zevk ve neşeye ait bütün sosyal eserlere malik olmaya namzet, hatta mecbur bir beldedir. Hatta burası bir belde değil, büyük başvekilin, İsmet İnönü'nün İstanbul'un imarına ait güzel bir vesile ile dediği gibi başlı başına ehemmiyetli bir ülkedir.”¹⁰⁷⁸

Şükrü Kaya, medeniyet şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak İstanbul'un güzelleştirilmesini istemektedir. Çünkü bu kent, Türklerin eliyle güzelleştirilmiş, ruhlarındaki yüksek duyguların, zevklerin ve kalplerdeki aşkın mermere dönüşmüş hali abideleriyle yedi tepeyi süslemiştir. Kentin sarayları, mabetleri, çeşmeleri gibi birçok yapılar; yüksek bir zevkin, erişilmez bir sanatın eserleri olarak görülmüştür. Bu kentin yine Türklerin gayretleriyle güzelleştirileceğine inanılmaktadır. Kaya, İstanbul'un büyük şöhret ve güzelliğini doğal mekânında ziyade Türklerin güzel eserlerine borçlu olduğunu belirtir. Bununla birlikte İstanbul, en güzel dönemini Cumhuriyet'le birlikte yaşamaktadır. Geçmişin zorluklarından, hürriyet ve terakkiye bu dönemde kavuşmuş, yangın gibi facialardan bu dönemde kurtulmuştur. Kaya'ya göre “dünkü ve yarınki İstanbul” arasında büyük farklar vardır. Geniş yangın yerlerinde şimdi taştan, demirden, betondan güzel ve sağlam binalar yükselmiştir. Bu binalar, Türkler tarafından yapılmış ve onlara aittir. Bununla birlikte geleceğe güvenle bakmanın maddi birer delilleri olarak algılanmıştır. Nitekim bu eserler ile kent, ideal bir şekilde güzelleştirilecektir. İstanbul'un her zaman “cihanşümül” yani dünya çapında, küresel bir kent olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷⁹ Bu bağlamda küreselleşmenin ideal kent formu olarak İstanbul, küresel bir kent olarak ekonomik ve politik gücün konumlandığı ve fiziki mekân tasarımları ile ön plana çıkartılmıştır.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸ Şükrü Kaya, “Atatürk Köprüsü'nün Temel Atma Töreninde”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, sayı 15, 1936, ss. 12-13.

¹⁰⁷⁹ Kaya, a.g.m., ss. 13-14.

¹⁰⁸⁰ Hasan Yaylı, “Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, 2012, ss. 341-344.

Şükrü Kaya'nın İstanbul hakkındaki düşünceleri ve algısı, geçmişin güçlü mirasıyla ilişkilidir. İstanbul'un Türkler eliyle imar edilmesi her yönüyle kudretli bir geçmişe referans vermiştir. Kent, geçmiş güçlü dönemlerinde Türklerin idealleriyle güzelleştirilmiştir. Cumhuriyet ile yeni bir dönem geçilmiş ve kent daha güzel şekilde imar edilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1930'lu yılların sonunda Osmanlı eleştirisi yerine geçmiş dönemlerin gücüne referans verilmiştir. İstanbul'da büyük ideallerini gerçekleştiren Türklerin, Cumhuriyet ile bunu daha ileriye götüreceklerine inanılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk simgesel anıt heykelleri de Ankara'dan önce İstanbul'da inşa edilmiştir. "Gazi Paşa'nın Heykeli"¹⁰⁸¹ adlı yazıda Sarayburnu'nda, Avrupa ile Asya'nın birbirine baktığı yerde dikilen "Gazi Heykeli" Cumhuriyet'in üçüncü yıldönümü olan Ekim 1926'da açılmıştır.

"Güzel vatanımızın düşman istilasından kurtarılmasına, istiklalin teminine ve Cumhuriyet hükümetinin teşkiline bir şükran hatırası olmak üzere Türkiye'nin her tarafında bu nimet ve saadetleri temin etmiş olan halaskar Gazi Mustafa Kemal'in heykelinin şehir ve kasabalarına dikilmesi için vuku bulan teşebbüsler arasında ilk defa İstanbul şehri bu şerefe nail olmuştur ve Gülhane Parkı içinde Sarayburnu'nda denizden görülecek bir yerden 45 bin lira sarfıyla mermer kaidesi Türk üslubunda bir tunç heykel dikilmiştir. Yalnız İstanbul'da değil hatta Ankara dâhil olduğu halde bütün Türkiye'de ilk defa dikilen Gazi heykeli budur."¹⁰⁸²

Resim 6: Sarayburnu'na dikilen Gazi Heykeli



Kaynak: "Gazi Paşa'nın Heykeli", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 3, Sayı 26, 1926, s. 67, 69.

¹⁰⁸¹ "Gazi Paşa'nın Heykeli", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 3, Sayı 26, 1926, ss. 65-69.

¹⁰⁸² "İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler", ss. 20-21.

İstanbul Şehremaneti Mecmuası, heykelin açılışına geniş yer vermiş ve yukarıdaki resmin altına, “Reisi Cumhur hazretlerinin heykeli resmi küşattan [açılıştan] sonra halk tarafından ziyaret edilirken” şeklinde not düşülmüştür. M. Kemal’i temsil eden bu heykel, Avrupa’dan Asya’ya doğru bakan “merdane tavırlarıyla” kudretli bir görsellik sunmuştur. “Türkiye’de ilk defa bir insanın heykeli, memleketin en büyük adamının temsil-i mücessemi”¹⁰⁸³ denilen bu anıt ile hem yeni Türkiye’nin hem İstanbul’un iftihar edeceği aktarılmıştır. Osmanlı Devleti’nin önemli değişim ve olaylarına sahne olan Gülhane Parkı’nın en uç noktasına dikilen bu anıt, Cumhuriyet ile gelen değişimin sembolü olarak algılanmıştır.

“New York limanına giren bir geminin yolcusu gibi denizden İstanbul’a gelen seyyah da karşısında onun heykelini görebilir. Fakat bu heykel, Amerika istiklalini temsil eden ilahenin heykeli kadar muhteşem ve debdebeli değildir. Dünyanın en güzel manzaralarından biri olan ve bahçelerle ve sedlerle tezyin edilen Sarayburnu’nda ve sultanların şimdi müze haline konulan eski sarayları önünde Gazi’nin heykeli vardır. Bu heykel, onu hareket halinde temsil etmekte ve Avrupa’nın sınırına rastlayan bir noktada bulunduğu halde, bariz yüz alametleriyle Doğu’ya doğru yönelik bir vaziyettedir.”¹⁰⁸⁴

İstanbul’da yapılan önemli anıtlardan biri de Taksim’de dikilen Cumhuriyet Abidesi’dir.¹⁰⁸⁵ Taksim Meydanı’nın genişletilmesi ve düzenlenmesi için belediye iki yıl boyunca çalışmış ve İstanbul halkının yardımlarıyla Cumhuriyet Abidesi yaptırılmıştır. İstiklal Caddesi ile Cumhuriyet Caddesi’nin birleştiği noktaya dikilen bu abide, bulunduğu semte ve “dolayısıyla bütün İstanbul’a ve hatta Türklüğe şeref veren bir eser” olarak algılanmıştır.¹⁰⁸⁶ Çok anlamları ihtiva eden bu abidenin “bir cephesinde azim ve karar, bakışları ufuklara yakın bir başkumandan, yanından kumandanlarla neferin, bazı cihan hadisatının en büyüklerinden birini”¹⁰⁸⁷ yani Cumhuriyeti, saf ve parlak bir anlam ile ifade ettiği belirtilmiştir. Abidenin bir tarafı ihtilal safhasını, diğer tarafı ise inkılap safhasını tasvir etmiştir. Nitekim bu abidenin “bir vatan meydanına dikilmiş görmek için yıllarca çalışan Gazi’nin, şark ile garba birer nusret bayrağı çekerek, şimal ile cenuba müteveccih iki devre ait iki nazarını”¹⁰⁸⁸ haşmet ve azametiyle gösterdiği belirtilmiştir.

¹⁰⁸³ “Gazi Paşa’nın Heykeli”, s. 65.

¹⁰⁸⁴ Kadri, a.g.e., s. 413.

¹⁰⁸⁵ Cumhuriyet Abidesi’nin yapılış süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, “Taksim Cumhuriyet Abidesi’nin Tarihçesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 25, 1992, ss. 109-125.

¹⁰⁸⁶ “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, ss. 21-23.

¹⁰⁸⁷ Ali Suat, “İhtilal - Cumhuriyet Abidesi”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 4, Sayı 48, 1928, s. 705.

¹⁰⁸⁸ Ali Suat, a.g.m., s. 705.

Ayrıca bu abideye, “tecessüm etmiş bir tarih”¹⁰⁸⁹ yani Türk inkılap tarihini anlatan bir levha olarak da bakılmıştır.¹⁰⁹⁰ Milli Mücadele’den Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar önemli hadiselerin bu abide üzerinden sunulmasındaki amaç, bir yönüyle resmi tarihin kamusal alanda görselleştirilmesidir.

Mimar Vedat’a göre kentin ilk bakışta göze çarpmayan, iktisadi ve sıhhi faaliyetleri bir tarafa bırakıldıktan sonra en çok dikkat çeken şeyler; “sokaklar, meydanlar, bahçeler, parklar ihtiyacı umumiye ve sair abideler, ikametgâhlardır”.¹⁰⁹¹ Bunun için İstanbul, kapsamlı ve üzerinde çokça durulan bir plan çalışmasıyla düzenlenmelidir. Bu kapsamlı çalışmalardan biri, Henri Prost’un hazırlamış olduğu plandır.¹⁰⁹² Bu imar girişimiyle İstanbul yeni bir döneme girmiştir. Prost’un İstanbul imar planı, ilerleyen dönemlerde kentin imarında esas teşkil etmiştir. *Belediye Dergisi*’nde bu yeni imar faaliyeti, Cumhuriyet’in Ankara için yapmış olduğu imar çalışmalarına benzetilmiştir.

“Çok kısa bir zamanda çorak bir sahada yeni Ankara gibi dünyaya ziynet [süs] veren mamurelerden birini yaratan Cumhuriyet hükümeti; Ulu Önderin rehakar bir işaretiyle güzel İstanbul da dünyada layık olduğu mevki vermeye azmetmiş ve Prost tarafından hazırlanmış olan ana planın esas hatlarını en kısa bir zamanda tatbiki karar vermiştir. İmparatorluğun kıymet tanımaz, hak bilmez son inhitat devirlerinde asıl hüviyetini kaybetmek üzere bulunan memleketi on dört sene gibi kısa bir zamanda diriltten, her hakkına sahip kılan ve paha biçilmez kıymetlerini meydana çıkaran Cumhuriyet’in azimkâr çelik eli şimdi de İstanbul’da ve onun gibi Türk yurdunun kıymetli incilerinde uzun senelerden beri toplanan ve onları tanınmaz bir hale koyan tozları kaldırmağa ve bütün bu güzel şehirlere hakiki hüviyetlerini vermeye başlıyor.”¹⁰⁹³

Türk ulus devletinin yapılanma sürecinde Prost, İstanbul’un ideal kent amacına yönelik olarak Atatürk tarafından davet edilmiştir.¹⁰⁹⁴ İpek Akpınar’a göre Atatürk, “medeni hijyenik ve güzel” bir İstanbul ideali için batı ve doğu kentlerine hâkim, farklı kültürlerle aşina ve İstanbul’u bilen Prost’u tercih etmiştir. Bu nedenle Prost, ulus devletin

¹⁰⁸⁹ Ali Suat, a.g.m., s. 708.

¹⁰⁹⁰ Falih Rıfkı Atay, “Abide”, *Yücel*, Cilt 13, Sayı 74, 1941, s. 77; Taksim Cumhuriyet Abidesi, dönemin kültür dergilerinden biri olan *Yücel*’de, tarihi anıları saklayan bir levha şeklinde ifade edilmiştir. “Ey betonlaşmış tarih, arşlardan taşan rüya, Ey ancak kartalların uçtukları dünya, Dönmeyenlerin tunçtan hediyesi, Korkunç temellerinde bir istibdat uyuyan, Kudurmuş Avrupa’yı hiçlikle yere vuran, Sonsuzluğun mermerden hikâyesi!”. Faik Baysal, “Cumhuriyet Abidesine”, *Yücel*, Cilt 11, Sayı 65, 1940, s. 265.

¹⁰⁹¹ M. Vedat, “İstanbul’un İmar Meselesi”, *Mimar*, Sayı 2, 1931, s. 35.

¹⁰⁹² “İstanbul’un İmarı”, *Akşam*, 15 Kasım 1937, ss. 2-10.

¹⁰⁹³ “Şehrimizde İmar Faaliyeti”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 160-162, 1938, s. 725.

¹⁰⁹⁴ Burak Boysan, “Aron Angel ile İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi”, *Mimarlık*, Yıl 37, Sayı 1, 1999, s. 30.

inşa sürecinde “diğer yabancı mimarlar”¹⁰⁹⁵ gibi önemli rol almıştır. Başka bir ifadeyle, Müslüman bir toplumun seküler ve ulusal bir topluma dönüşmesinde etkili olan yabancı uzmanlar arasındadır. Akpınar, Prost’un İstanbul Planı’nı Ankara Jansen Planı ile eşdeğer görmüştür. Ona göre bu iki plan, Türk toplumunun sekülerleşmesi anlamını içermektedir. Cumhuriyet’in seküler ideolojisi ve imar edilen kentsel mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Prost Planı da “Greko-Romen” mirasının korunması, “gençlik” için yeni kültürel mekânlar ve spor alanları, “kadın-erkek” eşitliği ve özgürce beraber olması ile birlikte yerel dini gücün hegemonyasını fiziksel olarak değiştirmek için parklar, bulvarlar ve meydanlar gibi kamusal alanların düzenlenmesi esas alınmıştır. Kısacası Prost’un, İstanbul’un sadece “güzelleştirilme teması” ile değil, Cumhuriyet’in sekülerleştirici reformlarını görsel ve fiziksel olarak vurguladığı iddia edilmiştir.¹⁰⁹⁶

Prost’un hazırlamış olduğu imar planı, belediye tarafından kabul edilmiş ve böylece on beş yıllık bir imar çalışması başlamıştır. Prost’un bu plandaki ana hedefi, “kentin modernleştirilmesi ve eşsiz tarihi peyzajın” korunmasıdır. İstanbul’un planlanmasında, Bizans ve Osmanlı eserlerinin birlikte ortaya konması ile kentin kolektif belleğinin yeniden inşa edileceği ön görülmüştür.¹⁰⁹⁷ Ayrıca Prost, kentin modernleştirilmesini çok hassas bir ameliyat olarak görmüştür. Boş arazi üzerinde yeni bir şehir kurmak ona göre zor bir iş değildir.¹⁰⁹⁸ Fakat asırlarca büyümüş ve olgunlaşmış tarihi bir kentin düzenlenmesi, Cumhuriyet ile birlikte halkın yaşam tarzının değişimini de ortaya koyan ve yeni geleceğe doğru ilerlemenin bir göstergesidir. Prost, İstanbul’un imarını bu nedenle Ankara’dan daha önemli bir çalışma olarak görmektedir. Çünkü doğal ve mimari güzelliğe sahip bir kentin eski eserlerini koruyarak, modern şekilde imar edilmesi söz konusudur.

Geçmiş dönemin yöneticilerinin İstanbul’u metruk bir halde bıraktığını düşünen Cumhuriyet idaresi için kentin modern şekilde imarı, yeni devrin Ankara’dan sonraki en

¹⁰⁹⁵ Bkz. İpek Akpınar, “The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 50, 2014, ss. 59-92.

¹⁰⁹⁶ İpek Akpınar, “İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 107-124.

¹⁰⁹⁷ Cana Bilsel, “Remodelling The Imperial Capital in The Early Republican Era: The Representation of History in Henri Prost’s Planning of İstanbul”, *Power and Culture: Identity, Ideology, Representation*, eds. Jonathan Osmond, Ausma Cimdina, Pisa: Plus-Pisa University Press, 2007, ss. 95-115.

¹⁰⁹⁸ Henri Prost, “İstanbul”, çev. Zühtü Feran, *Arkitekt*, Yıl 17, Sayı 5-6, 1948, s. 110.

büyük başarısıdır. “İstanbul’u imar etmek bir vatan ve milli bir izzeti nefis”¹⁰⁹⁹ meselesi olarak görülmüştür. Bu nedenle “Asırlardan beri sinesinde sakladığı muazzam ve tarihi abideleri ve tabii güzelliği ile dünyanın müstesna şehirlerinden biri olan İstanbul’un şöhret ve ehemmiyetle mütenasip bir şekilde tanzim ve imarı”¹¹⁰⁰ düşüncesi artık uygulama alanına girmiştir. Atay’a göre Prost’un uzmanlığına güvenilip, yapmış olduğu plan bütün olarak uygulanırsa İstanbul yeni çehreye kavuşacaktır. Nitekim Atay: “Prost’un sanatına emniyet edilecek ve onun planı bir kül [bütün] olarak alınıp, şurası burası tahrip edilmeyecek ve spekülasyoncularla diğer menfaatçilerin tesirleri önüne geçilecek olursa pek az zamanda ve kolayca Atatürk devri İstanbul’unun yeni çehresi belirebilecektir”¹¹⁰¹ diyerek planın önündeki engelleri de belirtmiştir.

Prost’un hazırlamış olduğu plana göre İstanbul, modern şekilde bir bütün olarak düzenlenmesi amaçlanmıştır. Planda; Haydarpaşa, Galata, Sarayburnu limanları düzenlenecek, Yenikapı’da modern bir liman inşa edilecektir. Kentte stadyum (Dolmabahçe’de), spor ve antrenman sahaları yapılması tasarlanırken, Olimpiyat oyunlarının İstanbul’da yapılması ihtimali göz önünde bulundurularak İstanbul surları dışında ayrı bir proje olarak ele alınmıştır. Bu yıllarda “pislikten ve kokudan geçilmez bir halde”¹¹⁰² olan Marmara sahilleri, plan dâhilinde temizlenerek halkın kullanımına sunulması düşünülmüştür. Bunun için başta Florya olmak üzere plajlar, yerli ve yabancıları cezbedecek şekilde düzenlenerek kullanıma uygun hale getirilecektir. Haliç’in iki yakasında yol açılarak buralar yeniden imar edilecektir. Boğaziçi sahil şeritlerinde sanayi müesseseleri ve ticari depolar kaldırılarak estetik bir şekilde düzenlenecektir. Boğaziçi’nin güzel manzarasını korumak ve ulaşımı kolaylaştırmak için yolların genişletilip açılması gerekli görülmüştür. Tarihi abidelerin önü açılması düşünülürken tarihi surların büyük ölçüde korunması esas alınmıştır. Tarihi çarşılar restore edilerek modern hale sokulacaktır. Tarihi Yarımada’da tarihi abidelerin etrafı açılarak meydan veya parklara dönüştürülecektir. Sultanahmet’te yer alan At Meydanı genişletilerek Cumhuriyet Meydanı olacaktır. Büyük askeri geçit ve törenlere göre düzenlenecek olan bu meydan, hem Marmara hem de Boğaz’dan görülecek şekilde Cumhuriyet’i sembolize bir anıta süslendirilecektir. Meydanın civarına, adliye sarayı ve

¹⁰⁹⁹ Şapolyo, “İmar İnkılabı ve İstanbul’un İmarı”, s. 546.

¹¹⁰⁰ “Şehrimizin İmarına Doğru”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 163-165, 1938, s. 781.

¹¹⁰¹ Falih Rıfkı Atay, “İstanbul’un Yeni Planı, Limanlar ve Yeni Caddeler”, *Akşam*, 16 Kasım 1937, s. 8.

¹¹⁰² Sedat Çetinay, “İstanbul Planında Marmara Sahilleri”, *Ulus*, 4 Haziran 1936, s. 4.

diğer devlet binaları yapılacaktır. Beyazıt Meydanı ise genişletilerek tarihi yapılar daha görünür hale getirilecektir. Taksim Meydanı, büyük ölçüde genişletilerek çevresinde tiyatro, konferans salonu ve oto parklar inşa edilecektir. Anadolu sahil planında ise Üsküdar Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi önerilmiştir.¹¹⁰³

Prost'un planında, Sarayburnu ile Küçük Ayasofya arasının "arkeolojik park"a dönüştürülmesi de önerilmiştir. Topkapı, Ayasofya ve Sultanahmet minareleri; "bütün bir tarihin ağır yükünü taşıyan bu abide silüetleri", yanlarında istenmedik bir komşu gibi yükselen yapıların manzaralarıyla tehdit altında olduğu görülmüştür. Prost'a göre madem "Türkiye Cumhuriyeti, Ayasofya beşeriyetin malı bir eserdir dedi ve onu dinden ayırdı. Sarayburnu ve ona hâkim olan bütün binalar da aynı telakkiye [anlayışa] layıktır."¹¹⁰⁴ Bu anlayışla tarihi yarımada'nın, Sarayburnu'ndan Ayasofya ve Sultanahmet'i kapsayan "arkeolojik park" olarak korunaklı yani "müzeleştirilmiş"¹¹⁰⁵ alan olması amaçlanmıştır. Aslında Prost'un "arkeolojik park" ve "müzeleştirme düşüncesi" Cumhuriyet öncesine gitmektedir. Osmanlı'nın son yıllarında İstanbul'a gelen Prost, gerekli izinleri aldıktan sonra Ayasofya ve çevresine yönelik çalışmalar yapmıştır. Prost, Ayasofya'nın mevcut durumuna sadık kalarak yardımcı binaları ve eklentileri, sonra ona bağlı olan Justinyen dönemindeki İmparatorluk Sarayı'nın kalıntılarını göstererek restorasyon çalışmaları yapmıştır.¹¹⁰⁶

Bundan ötürü Prost, önceki deneyimlerine güvenerek, Suriçi İstanbul'u bir müze şeklinde düşünmüştür. Topkapı Sarayı'ndan, Sultanahmet ve Marmara Denizi arasında kalan üçgenin arkeolojik bir park olarak düzenlenmesini savunmuştur.¹¹⁰⁷ Prost'un Bursa ve Yalova imar planlarında yardımcısı olarak görev alan Aron Angel'e göre onun [Prost'un] esas düşüncesi, İstanbul'un tarihi dokusuna zarar vermeden anıtlarını,

¹¹⁰³ Henri Prost, "İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 163-165, 1938, ss. 782-798.

¹¹⁰⁴ Prost, a.g.m., s. 787.

¹¹⁰⁵ Karaosmanoğlu, müzeleştirme düşüncesini Ayasofya bağlamında olmasa da maziye ait şeylerin, yeniden vücut bulmasına imkân olmayan bir hatıra olarak şöyle değerlendirir: "Zira müze mazidir, müze mezardır. Müze artık yeniden vücut bulmasına imkân olmayan eşyanın mahzenidir. Müze, Firavun'ların lahitleri, eski Yunan'ın ve eski Roma'nın taşları; müze, Asur, Keldan; müze, Balbet; müze Babil viraneleridir. Hani nerede bunların sahipleri? Hepsi de bir daha dirilmemek üzere tarihin dibine gömüldüler. Gerçi bıraktıkları eserlerin her biri bir medeniyetin belgesi, bir şan ve şeref hatırası, bir büyük ve yüksek insanlık dehasının bergüzarıdır. Fakat neye yarar? Güneş altında, fişkıran, yayılan, koşup çoşmakta olan hayat, bütün bu taş ve demir kesilmiş şeylerden daha şanlıdır." Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, ss. 91-92.

¹¹⁰⁶ Aron Angel, "Henri Prost ve İstanbul'un İlk Nazım Planı", *Mimarlık*, Yıl 25, Sayı 1, 1987, s. 35.

¹¹⁰⁷ Boysan, a.g.m., s. 30.

arkeolojik ve mimari eserlerini ortaya çıkararak kenti modernize etmekte. Bu nedenle Prost, tarihi alanı korumak için “arkeolojik park” önerisini ileri sürmüştür.¹¹⁰⁸

Prost planı doğrultusunda (güzelleştirme adına tarihi mirasın korunmasını içeren arkeolojik parkı), Cumhuriyet idarecilerinin İstanbul’un fethi öncesi tarihi eserlerine öncelik verip kamusal alanları düzenlemesi, sekülerleştirme girişiminin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁰⁹ Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi’nde, Topkapı Sarayı ve Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi,¹¹¹⁰ Sultanahmet çevresinin “planlama ve koruma yaklaşımlarını”¹¹¹¹ etkilemiştir. Ayrıca Sultanahmet ve çevresinin müzeleştirme çalışmaları, arşiv(sel) mekân olarak yorumlanmıştır. Anıtları, arkeolojik kalıntıları, sivil mimarisi ile arşivsel bir mekân olan Sultanahmet ve yakın çevresi, Cumhuriyet Dönemi’nin idealleri ile ulusal kimliğe adapte edilerek müzeleştirilmeye çalışılmıştır.¹¹¹²

Müzeleştirme çalışmaları ile birlikte Prost’un önerdiği planında “yol sistemi, otomobil gerçeğine göre düzenlenmiştir”.¹¹¹³ Görsel açıdan güçlü bir yol ağından oluşan plan, “Batı Avrupa kentlerini anımsatan geniş Haussmanvari bulvarlarla” ideal bir kent tasarımını ortaya koymuştur.¹¹¹⁴ Yapılacak büyük istimlaklerle yolların genişletilmesi göz önünde tutulduğunda ise Cumhuriyet’in faal ve yapıcı gücü İstanbul’da hızlı şekilde gösterilebilecektir. Prost, İstanbul için teklif ettiği yol sisteminin (o dönemde) daha modern olduğunu belirtmektedir. Paris’in düzenlenmesi için kabul edilen Prost’un planında, altı milyon halkın ulaşımı “oto startlarla” sağlanmıştır. Fakat İstanbul için teklif ettiği planı ise daha moderndir. Çünkü hazırlanan plana göre kent, otomobil yolları ile şebekeleşmiş olacaktır.¹¹¹⁵

Planın uygulanması için İstanbul’un imarına dair yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile kentin en önemli merkezlerinden biri olan Eminönü Meydanı’nın “rasyonel bir

¹¹⁰⁸ Angel, a.g.m., s. 36.

¹¹⁰⁹ Bkz. Akpınar, “İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı”, ss. 107-124.

¹¹¹⁰ Pınar Aykaç, “Musealization as an Urban Process: The Transformation of the Sultanahmet District in Istanbul’s Historic Peninsula”, *Journal of Urban History*, Vol. 45, No. 6, 2019, ss. 1253-1255.

¹¹¹¹ Son dönemde ise Osmanlı eserlerinin korunması ön plana alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar Aykaç, “Musealisation as a Strategy for the Reconstruction of an Idealised Ottoman Past: Istanbul’s Sultanahmet District as a Museum-Quarter”, *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 25, No. 2, 2019, ss. 160-177.

¹¹¹² Berin F. Gür, “Arşiv(sel) Mekân: Sultanahmet Meydanı ve Yakın Çevresi”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 69-80.

¹¹¹³ Tekeli, *İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s. 144.

¹¹¹⁴ Akpınar, “İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı”, s. 107.

¹¹¹⁵ Prost, a.g.m., ss. 787-789.

şekilde açılması” ve düzenlenmesine olanak sağlanmıştır. Prost’un “caminin önündeki parazit binalar yıkılarak meydana çıkarılması”¹¹¹⁶ önerisi ve “meydana bakacak yeni binaların yüksekliği on altı metreden fazla olmayacak şekilde”¹¹¹⁷ İstanbul’un önemli geçit noktasını oluşturan bu alan, düzenlenerek Yenicami gibi muhteşem bir abide de göz önüne çıkarılmıştır. Düzensiz yapılar içerisinde kalan bu mabedin yakın çevresi yıkılarak genişletilmiştir. Kanunun, belediyeye verdiği istimlak yetkisiyle Eminönü, modern ve turistik bir meydana dönüştürülmüştür. *İstanbul Belediye Mecmuası*’nda bu dönüşüm, Cumhuriyet idaresinin kararlılığı olarak şöyle betimlenmiştir:

“Karşısında muhteşem bir mabet. Sağındaki yolda yeşil bir yamaç ve en tepede Türk sanatının şaheseri Süleymaniye. Sol tarafındaki yol nihayetinde güzel bir fon, park ve en nihayetinde Çinili Köşk. Meydanın sağında ve solunda modern binalar, önü köprü ve deniz. Büyük şefimizin daima yerini bulan bir işareti ve Cumhuriyet hükümetimizin bu işareten kuvvet alan kati azimle az zamanda tahakkuk edecek olan bu manzara, İstanbul’un güzel çehresine bir hamlede layık olduğu asil hususiyeti verecektir.”¹¹¹⁸

Modern kent hayatının en önemli kamusal mekânları olan parklar, İstanbul için geçmiş dönemlerden beri önem verilen bir çalışma olmuştur. Geçmiş dönemde kentin önemli noktalarında açılan parklar, Cumhuriyet Dönemi’nde yeniden ele alınmıştır. Cumhuriyet öncesi Sultanahmet ile Ayasofya arasında yapılan park, savaş yıllarında hiçbir eser kalmamak üzere harap olmuştur. Gülhane Parkı’nın Sarayburnu kısmı Fransız işgal ordusu tarafından donanma için kömür deposu yapılmıştı. Cumhuriyet’in ilk on senesinde bu parklar yeniden düzenlenmiştir. Bu gibi düzenlemeler birlikte kentte birçok çocuk parkları gibi yeşil alanlar yapılmıştır. İstanbul’un sokak ve caddeleri özellikle yeni açılan caddeleri ağaçlandırılarak, kent yeşillendirilmeye çalışılmıştır.¹¹¹⁹

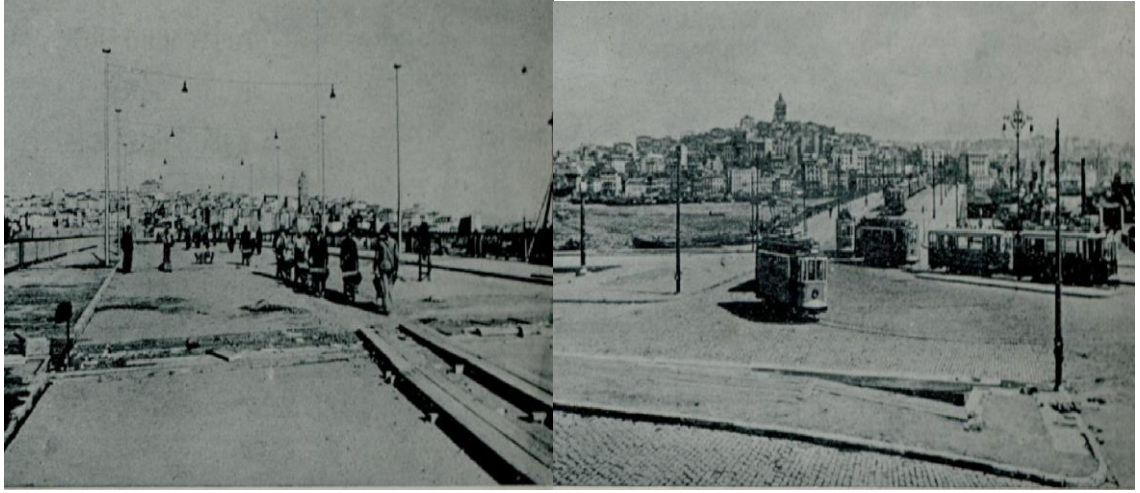
¹¹¹⁶ Prost, a.g.m., s. 796; Eminönü Meydanı’nın Prost’a yaptırılmasını Mimar Zeki Sayar eleştirmiştir. Ona göre bu proje, Türk mimarlarına yaptırılmalıdır. Bkz. Zeki Sayar, “Eminönü Meydanı”, *Arkitekt*, Yıl 7, Sayı 9, 1937, ss. 255-256.

¹¹¹⁷ “Eminönü Meydanı”, *Akşam*, 24 Mayıs 1939, s. 3.

¹¹¹⁸ “Şehrimizin İmarına Doğru”, s. 729.

¹¹¹⁹ “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, ss. 36-39.

Resim 7: Eminönü Meydanı ve Atatürk Köprüsü Düzenlemeleri



Kaynak: “1939 Mali Yılı İçinde Belediye Parası ile Yapılan İnşaat İşleri”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 183-184, 1939, s. 137.

Post’un İstanbul Planı, tarihi ve doğal çevreyi korumadan daha çok kentin tarihi dokusunu modernleştirerek dönüştürmeye yönelikti. Tarihi alanlarda meydan açma, anıtların çevresini genişletme, yeni yollar ve caddelerin yapılması gibi çalışmalar, kent dokusunu modernleştirmeye yönelik bir stratejiydi. Prost’un çalışmaları, bir yönüyle 19. yüzyılın sonunda Batı Avrupa kentlerinin düzenleme yaklaşımlarına benzemektedir. Bu ise özellikle Paris’te, Haussmann’ın yaptığı gibi geniş yol ve meydan düzenlemelerini andırmaktaydı. Prost Planı’nın bir başka özelliği ise, Haussmann’ın Paris’teki imar uygulamalarında olduğu gibi, merkezi yönetimin iradesi ile gerçekleştirilmesiydi.¹¹²⁰ Bu imar girişimleri, aslında Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun isteğiydi. Nitekim Prost’tan önce Le Corbusier’un Atatürk’e yazmış olduğu bir mektubunda; İstanbul’un eski haliyle korunmasını esas alan bir plan teklif etmişti. Fakat bu teklif, Cumhuriyet İstanbul’unu değil geçmiş dönemin İstanbul’unu göstereceği için beğenilmemiştir. Le Corbusier, bu teklifi sonradan bir hata olarak şöyle değerlendirmiştir:

“Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük taktik hatası Atatürk’e yazdığım mektup olmasa idi, bugün büyük rakibim Prost yerine güzel İstanbul şehrinin imar ile ben uğraşacaktım. Bu mektupta, inkılâp yapmış bir milletin en büyük inkılâpçısına İstanbul’u eski hali ile asırların tozu toprağı ile bırakmasını tavsiye ediyordum. Ne büyük hata ettiğimi sonradan anladım.”¹¹²¹

¹¹²⁰ Turgut Cansever, *İstanbul’u Anlamak*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s. 142.

¹¹²¹ Şemsa Demiren, “Le Corbusier ile Mülakat”, *Arkitekt*, Yıl 19, Sayı 11-12, 1949, ss. 230-231.

Atay’a göre, İstanbul’a sadece yol ve meydan düzenlemeleri noktasından bakılmamalıdır. İdeal bir İstanbul için tiyatro ve konservatuar gibi modern kültür yapıları da inşa edilmelidir. Nitekim modern kentlerin örnek aldığı Paris’te bile yol ve kaldırımların bozukluğuna rağmen halkın kültürel yaşama daha çok önem verdiğini ve bu kültürel hayatın, kentin canlılığını da beraberinde getirdiğine işaret etmiştir.

“Paris tiyatroları inşa edildiği zaman çöpler pencerelerden bozuk kaldırımlara dökülmekte idi. Asfalt üstünden ruhsuz bir şehirde dolaşımtansa, ayaklarını rahatsız eden ve pantolon paçalarını kirleten kaldırımın üzerinden fikir ve zevk müesseselerine gidebilmeyi tercih edecek olanlar az değildir. Bir Asya köyü boşluğunda olan İstanbul’u yalnız belediyeçilik kurtarmaz. Aynı zamanda ve en aşağı o ölçüde medeniyetçilik de yapmak zarureti vardır.”¹¹²²

İstanbul’un imarı hakkındaki proje üzerinde durulurken Atay, kente konservatuar ve tiyatro binası yapmanın gereğini önemle belirtmiştir. Onun için konservatuar ve tiyatro gibi modern kültür kurumlarının inşası, yollardan çok daha önemlidir. Çünkü bu gibi eserlerin yokluğu İstanbul’u “ruhsuz bir şehir” halinde bırakmaktadır. Atay’ın İstanbul için başlatmış olduğu “yol mu konservatuar mı” tartışması, İstanbul’da çıkan *Son Posta* gazetesindeki bir habere göre, halka sorulmuştur. Genel olarak konservatuar gibi kültürel yapıların inşası önemli görülse de öncelik olarak yol ve caddelerin modern şekilde düzenlenmesi halk tarafından önemli görülmüştür.

“[Küfecilik yapan bir gence]: Sen ne dersin dedim, yol mu yapalım, konservatuar mı? Yolu anladım, dedi. Her gün çamura battığım şey. Fakat ikinci söylediğini bilmiyorum nedir o? - Konservatuar. Dudaklarını büktü: - Hiç işitmedim, kanseri duydum. Konserveyi de biliyorum. Fakat bu ikisinden de uzun. -Sen İstanbul’da yaşıyorsun, söyle bakalım İstanbul’da ne yapılmasını istiyorsun, yol mu, eğlence yeri mi, güzel, süslü binalar mı? Bizim neye ihtiyacımız var? -Küfeme tekme indirmesinler başka bir şey istemem, dedi. Bir an durdu, bu isteği az bulmuştu. Ekmek diye mırıldandı. -Ekmek. Günde yirmi beş kuruş kazanamıyorum, Bir de annem var benim. Ekmek pahalı, et pahalı, her şey pahalı. -Yani hayat pahalı demek istiyorsun? -Hem çok. Amma sen ikisinden birini seç diyorsan tabii yol derim. Akşamları bizim sokakta çukurlara düşünüyorum, Karnım yarı tok, çamurlu yolda yürüyen adam eğlenceyi düşünür mü? [Başka birine sorulduğunda]: Konservatuarı biliyorum. Saz öğretilen yer, o da lâzım. Mektep orası, mektebe çok lüzum var bizde. Fakat şu caddeyi görüyor musunuz, her yağmur yağışta sel basar. Burası şehrin en işlek bir caddesidir. Yedikule’ye, Topkapı’ya, Cerrahpaşa ve Kocamustafapaşa’ya giden bütün yollar buradan geçer. Bu caddenin yarısı yapıldı, yarısı yapılmadı. Yazın toz, toprak, kışın çamur ve göldür. Ben size sorayım, hangisini yapalım? [Bir öğretmen]: Rica ederim, biz bir konservatuar binası yapmak için yolları olduğu gibi bırakmak mecburiyetinde kalacak kadar fakir miyiz? [Bir müzik hocası]: Medeni bir şehrin yolu var demektir. İstanbul medeni bir şehir diyoruz. Yolum da mevcudiyetini kabul etmek lâzım. Konservatuarı da olması icap eder. Ben musiki hocasıyım diye, hemen konservatuar yapalım,

¹¹²² Ömer Kösten, “Konservatuarın Yapılması Geri Bırakılmamalı”, *Akşam*, 27 Aralık 1938, s. 4.

demeyeceğim. Bu kel başa şimşir tarak olur. Fakat bütün tahsisatı yola harcayıp şehri bir konservatuar binasına malik olmaktan mahrum etmeyelim. Hem o, hem o, gücümüzün yettiği kadar. [Bir Bayan]: Kolayı var. Bir anket yapalım halk hangisini istiyorsa onu. Herhalde yol, değil mi efendim? [Emekli bir subay]: İstanbul'un ihtiyacı yalnız bu iki şey mi gözüm? (...) Tiyatro, konservatuar bir şehrin fantezisi. İstanbul'un noksanlarının hallerine ihtiyacımız var. Bunlar dururken diğerlerini düşünmek müsaadenizle ayağında donu yok, başına fesleğen takar, sözünün ta kendisidir. [Bir memur]: Ucuz ve bol su, ucuz et, önümüzü görecektir kadar ışık, halka kulağını veren bir belediye. Bunların temini mümkün müdür acaba sayın bayım? (...) Para yok, yol mu konservatuar mı diyoruz.”¹¹²³

Bazı kişiler için bu yıllarda İstanbul, belediyecilik bakımından henüz ideal bir kent haline girmemiştir. İstanbul gibi dünyanın eşsiz güzelliğine sahip olan bir kent, geçmiş dönemlerin hatasıyla “nizamsızlığın ve ilimsizliğin” sonucu olarak kötü bir durumdadır. O yıllardaki İstanbul'un düzensizliğinin, aslında geçmişin ihmallerinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Fakat Cumhuriyet Dönemi ile İstanbul, hızlı şekilde genişleyerek güzelleşmeye başlamıştır.¹¹²⁴ Ayrıca kentin “birkaç asır sonra alacağı vaziyeti, barındıracağı nüfusu ve bunların her türlü ihtiyaçlarını göz önüne getirerek, şehrin yollarını, meydanlarını, köprülerini, liman ve istasyonunu, ticaret, sanat ve ikamet yerlerini”¹¹²⁵ tespit ederek kısmen tatbik etmek için yeniden çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalarla tarihi bir kent olan İstanbul, makine ve sermayenin etkisine girmiştir.

Martin Wagner'e göre “makine ve sermaye”, New York, Londra, Paris, Berlin gibi modern kentleri planlı şekilde değiştirmiştir. Özellikle 20. yüzyılda bu iki unsurun etkisiyle kentlerin planlı şekilde düzenlemeleri zorunlu görülmüştür. Wagner, “şehirlerimizi inşa edenler planlar ve planı yapanlar değildir. Şehirler daima makineler ve sermaye tarafından inşa edilmiştir” diyerek büyük kentlerin teknik ve ekonomik gelişmelere uygun şekilde tasarlanması gerektiğini belirtmektedir.¹¹²⁶ Kentlerin, mimarlar ve hayalperestler tarafından değil, aksine makine ve sermaye tarafından vücuda getirildiğini düşünen Wagner için “her inşa hareketi, bir milletin, gözle görebildiği hayat tezahürüdür”. Bu yönüyle İstanbul'u ideal bir kent haline getirmek için çok dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü İstanbul'da tarihi eser ve yapılar New York, Berlin, Londra, Paris gibi kentlerden daha fazladır. Bunları koruyacak yol ve düzenlemelerin yapılması gerekir. Batı kentlerinde yapılan düzenlemelerdeki hatalar İstanbul'da yapılmamalıdır.

¹¹²³ Nusret Safa Coşkun, “Halk Ne Diyor”, *Son Posta*, 30 Aralık 1938, s. 9.

¹¹²⁴ Kadri Kemal Kop, “Belediyeciliğimiz ve İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 15, Sayı 172-173, 1939, ss. 21-22.

¹¹²⁵ “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, ss. 39-40.

¹¹²⁶ Martin Wagner, “Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir”, *Arkitekt*, Yıl 7, Sayı 3, 1937, ss. 71-74.

İstanbul'un, makine ve sermayenin etkinliğine göre imarı son derece zordur. Bu açıdan Wagner'e göre Türk hükümetinin yeni kentler inşa etme arzu ve hedefine ulaşması için teknik ve ekonomik gelişime uygun hareket etmesi önemli olduğu gibi, kentlerin tarihi dokusunu da koruması gerekmektedir.¹¹²⁷

2.2. Kentin Güzelleştirilmesine Dair Yaklaşımlar

Cumhuriyet'in on beşinci yılına gelindiğinde bu süre zarfında İstanbul'da önemli faaliyetler yapıldığı söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok kent gibi İstanbul'un da harap ve bakımsız bir kent görünümünde olduğu belirtilmiştir. Her şeyden önce İstanbul, yeniden düzenlenmeye ve modern ihtiyaçlara uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.¹¹²⁸ Muhiddin Üstündağ'ın 1926 yılında İstanbul'a belediye başkanı olarak tayin edilmesiyle görevde kaldığı 1938 yılına kadar birçok önemli faaliyet gerçekleştirmiştir. İstanbul gibi tarihi bir kentin, modern şekilde düzenlenmesinin bir plan dâhilinde yapılması gerekmiştir. Dönemin belediye başkanı Muhiddin Üstündağ “büyük kıymette abideleri kucağında taşıyan dört tarafa gelişi güzel yayılan tabiatın en zengin ve en güzel tezahüratına sahne olan ve coğrafi ehemmiyeti çok büyük olan” bir kenti bilimsel ve sanatsal olarak düzenlemek önemli bir tecrübeyi ve hassasiyeti gerektirdiği bildirilmiştir. Çünkü İstanbul, doğal ve tarihi güzellikleriyle zaten müstesna bir kenttir.¹¹²⁹ Bununla birlikte “yeryüzünün en tanınmış bir şehircisi” olarak tarif edilen Henri Prost'a¹¹³⁰ İstanbul için geniş bir plan hazırlatılmıştır. Prost'un imar planı uygulandıktan sonra “İstanbul yepyeni bir şehir olacaktır.”¹¹³¹

Muhiddin Üstündağ tüm bu gelişmeleri, Cumhuriyet'in bütün ülkeyi maddi ve manevi her sahada yeniden inşa etmesinin bir örneği olarak görmüştür. Benzer şekilde bu gelişmeleri “İstanbul'un kurtuluşu” olarak yorumlayan Atay'a göre “gözü görenler ve aklı anlayanlar için Cumhuriyet'in eseri İstanbul'da bütün genişliğiyle görülebilir.”¹¹³² V. Birson ise İstanbul'un her yönüyle değiştiğini, çehresinin güzelleştiğini belirtmiştir.

¹¹²⁷ Martin Wagner, “İstanbul'un İmarına Ait Teknik ve Ekonomik Meseleler”, *Her Ay*, Yıl 1, Sayı 1, 1937, ss. 20-37.

¹¹²⁸ “İstanbul Vilayeti ile Belediyesinin 15 Yıllık Faaliyeti”, *Akşam*, 29 Ekim 1938, s. 14.

¹¹²⁹ Muhiddin Üstündağ, “Cumhuriyet Devrinde İstanbul'da Yapılan Mühim İşler”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 169-170, 1938, s. 908.

¹¹³⁰ Henri Prost hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aron Angel, “Büyük Mimar Prost'un Hal Tercümesi ve Eserleri”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 13, 1946, ss. 507-508.

¹¹³¹ “İstanbul Vilayeti ile Belediyesinin 15 Yıllık Faaliyeti”, s. 14.

¹¹³² Falih Rıfkı Atay, “Memleketçi Gençlik”, *Ulus*, 6 Kasım 1938, s. 8.

İstanbul bütün tarihinde görülmemiş büyük belediye faaliyetleriyle her alanda güzelleşmiş, ideal bir kente dönüşmüştür. İstanbul'un önemli meydanları, modern şekilde düzenlenmiş ve yeşillendirilmiştir. İstanbul'un geniş caddeleri Avrupai tarzda güzel bir hale getirilmiştir. Park, bahçe ve plajlar modern şekilde düzenlenip halkın kullanımına sokulmuştur.¹¹³³

Kentte yürütülen mekânsal düzenlemelerde; açık alanlar ve parklara ayrı bir önem verilmiştir. Kentin en güzel yerlerinden biri olarak bilinen Sultanahmet Meydanı yeniden düzenlenmiştir. Sultanahmet ve Ayasofya camileri arasındaki alan boş bir vaziyette iken modern bir parka dönüştürülmüş ve bu yeni park ile “meydanın kıymetine yeni bir kıymet” ilave edildiği belirtilmiştir.¹¹³⁴ Ayrıca kentin mezarlıkları da “asrı mezarlıklar” şekline sokularak duvarları, iç yolları ve su tesisatları tamamlanmış ve metruk halden kurtarılmıştır.¹¹³⁵ Yapılan bu düzenlemelerle İstanbul, yaşı ilerleyen bir kadının güzelleşip gençleşmesine benzetilmiştir.

“İstanbul güzelleşiyor ve gençleşiyor. Kırkını aşan bir kadın çehresi bir parça krem ve bir iki pudra darbesi ile nasıl yarı yarıya yakın bir zindelik gözlerimizin önünde renkleniyorsa, birkaç mermer parçası ve bir iki kazma darbesi de harap bir şehrin yüzünü yeni bir mamureye çevirebiliyor. (...) [Örneğin] Taksimden Harbiye'ye ve Beyazıt'tan Aksaray'a uzanan refüjler, yıllardan beri üzerinde bir kere olsun geçmek ihtiyacını duymadığım bu yerlerde şimdi bir boydan bir boya gidip gelmek arzusu içimi gıcıklıyor. Ayağıma bir kaldırım taşı takılmadan, bir su birikintisine batıp çoraplarıma kadar kirlenmeden güneşte yanmadan, yağmurda ıslanmadan yürüyorum. Aksaray halkının yıllardan beri çöplük diye kullandığı tramvay depolarının önündeki arsada şimdi aynı insanlar çiçeklerin, yeşilliklerin ortasında yorgunluk çıkarıyorlar. (...) Bilgili bir plan, görgülü bir işaret ve bir kelime ile yapıcı bir kuvvet, İstanbul'u hakiki sahiplerine layık bir şekle bürüyor. Ve en nihayet son misal de, uzun senelerden sonra, Eminönü meydanı heybetli cübbesiyle bağdaş kurup minarelerden kollarını gökyüzüne kaldıran ve Cenabı Hakka: Bugünleri de gördüm, çok şükür, diyen işte Yenicami.”¹¹³⁶

İstanbul Eminönü Halkevi tarafından çıkarılan *Yeni Türk* dergisinde Nafiz Danışman'a göre İstanbul'un imar planının imkânlarından bahsetmenin önemli olduğu kadar ifade ettiği anlamlarından bahsetmek de o kadar önemlidir. Çünkü İstanbul'un imar planı, “kafası güzel hülyalar ve rengârenk emellerle dolu, bağı azim ve irade ile coşan

¹¹³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. V. Birson, “Değişen İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 15, Sayı 176-177, 1939, ss. 111-128.

¹¹³⁴ “Tarihi Abideler Ortasında Yeni Bir Park”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 106-107, 1933, s.876.

¹¹³⁵ “Mezarlıklarımız Düzeltiliyor”, *Kurun*, 20 Mart 1938, s. 3.

¹¹³⁶ Burhaneddin Ali Mora, “İstanbul Güzelleşiyor”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 196, 1941, s. 3.

yeni bir milletin yüksek arzularının ifadesidir”.¹¹³⁷ Danışman, İstanbul’un imar planını ütöpik şekilde betimlemektedir. İstanbul için hayal edilen düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için para ve zamana ihtiyaç vardır. Çünkü “eski viran ve çirkin evleri, hanları, çarşıları [mucizevi şekilde] Allah’ın bir emriyle yıkılıp yığınları kendiliklerinden temizlense ve ortadan kalksa”¹¹³⁸ bile istenilen güzel ve modern şekle girmesi için çok büyük paraya ihtiyaç vardır. Buna bağlı olarak planın uygulanması zaman içerisinde gerçekleşebilecektir. Planın uygulanmasıyla İstanbul’un, sadece tarihi yapılarıyla güzelleşmeyeceği aynı zamanda inşa edilecek limanları ve iş merkezleriyle yeni servet kaynaklarına ulaşacağı düşünülmüştür. Örneğin B. Gabriyel’in Paris’te vermiş olduğu konferansta İstanbul’un yeni imar faaliyetinin, kenti daha çok güzelleştireceği aktarılmıştır.¹¹³⁹

Cumhuriyet’in on beşinci yılından sonra, İstanbullular için kentin imarı bir efsane iken, modern belediyecilik ile bu efsane artık uygulama sahasına konmuştur. Şair Nedim’in “Bu şehir-i İstanbul ki bimisli bahadır, her sengine yekpare Acem mülkü fedadır” beyti ile tarif ettiği kent, artık yer yer değişmiş ve güzelleşmiştir. Sabih Alaçam’a göre yakın bir gelecekte şair Nedim’in bu ifadesi gerçekleşecektir. Bu gerçekleştirilirken tarihi abideler ve estetiğin de meydana çıkarılması düşünülmüştür. Hasan Ali Yücel, bu abidelerin meydana çıkarılmasını modern ve konfor açısından değerlendirmiştir. Ona göre “İstanbul, tabiatı kadar mimari abideleriyle de bütün dünya şehirlerinin en güzellerinden biridir. Bu güzel şehrin imarı demek, onun yer yer gizli kalmış Türk estetiğini meydana çıkarmak, bunu yaparken de onu en modern, en konforlu bir belde haline getirmektir.”¹¹⁴⁰ Nitekim Angel’e göre ise İstanbul’un imar planında Prost, kentin silüetini korumak için çözüm bulmaya çalışırken, sadece büyük anıtların etrafını açmaya çalışmamış daha çok “onları uzaktan tüm ifade bütünlükleri ile beraber görünür hale” getirmeye de özen göstermiştir.¹¹⁴¹ İstanbul’un anıtsal mabetlerinin etrafını açma düşüncesi Prost’tan tam yüz yıl önce ilk defa Bekir Paşa tarafından düşünülmüştür. Bekir Paşa, İstanbul’un Selatin camilerini esas tutarak bir plan hazırlamıştır. Plana göre bütün

¹¹³⁷ Nafiz Danışman, “İstanbul İmar Planının Mana ve Mahiyeti”, *Yeni Türk*, Cilt 6, Sayı 61, 1938, s. 1279.

¹¹³⁸ Danışman, a.g.m., s. 1279.

¹¹³⁹ “Paris’te İstanbul Planına Dair Verilen Mühim Bir Konferans”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 32, 1938, ss. 26-27.

¹¹⁴⁰ Sabih Alaçam, “İstanbul’un İmar İşleri Hakkında Ne Diyorlar”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 183-184, 1939, s. 134.

¹¹⁴¹ Angel, “Henri Prost ve İstanbul’un İlk Nazım Planı”, s. 35.

İstanbul'un yolları bu camilere doğru gidiyor ve camiler geniş meydanların ortasında kalıyordu.

Fakat Celal Esat Arseven, İstanbul'un imar çalışmalarında, bütün abidelerin etrafının açılmasını doğru bulmamaktadır. Çünkü İstanbul'un ideal bir kent haline getirilmesinde esas olan şey, nasıl bir kent ortaya koymak istenildiği ile ilgilidir. Arseven için İstanbul; endüstri, kültür ve turizm kenti olmalıdır. İmar faaliyetlerinde, bütün tarihi eserlerin önünü açmanın doğru olmayacağı ve bu eserlerin trafik aksının içinde kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre: “Süleymaniye’yi seyrederken, gürültüden uzak olmak lazım değil midir? Tam bir huşu içinde bu nefis abideye dalmışken insanın kulağının dibinde bir otomobil kornası veya bir tramvay çanı çalarsa ne olur? Bu itibarla, abidelerin mümkün mertebe tecridi onların güzellikleri lehine olur”.¹¹⁴²

Cumhuriyet öncesi yıllarda İstanbul'da belediye başkanlığı yapmış olan Cemil Topuzlu'ya göre İstanbul'u modern bir kent yapmak için yıkıp yeniden kurmak lazımdır. Kentin eski eser ve abideleri korumak şartıyla bütün olarak yıktırılıp “milyonlar değil milyarlarca lira” harcayıp yavaş yavaş yeniden yapmaktan başka çare yoktur. İmar çalışmalarında ilk iş olarak yeni bir liman yeri tayin etmek gerekir.¹¹⁴³ Kentin “modern bir şekilde imarı ve en güzel Avrupa şehirlerine benzemesi için limanın Yenikapı-Yedikule arasına götürülmesi lazımdır”. Haliç'teki fabrikalar sanayi alanları için belirlenen uygun yerlere taşınmalıdır. Kentte yeni yapılan yollar, park ve meydanlarla birlikte Taksim ile Dolmabahçe arasındaki yerin yeşil alan olarak korunması çok önemlidir.¹¹⁴⁴

Tanzimat döneminden itibaren Batı ile kurulan temaslarla Avrupalı yol, meydanlar ve binaların yapılması belirli kesimlerce arzu edilirken artık bu milli bir arzu haline gelmiştir. Nihayetinde İstanbul'un modern şekilde imarının Cumhuriyet Dönemi'nde başarılabacağına inanılmıştır. Yapılması gereken şey, itina ve sabır ile bunu zamana yaymaktır.¹¹⁴⁵ Nitekim Atatürk'ün de inceleyip takdir ettiği Prost Planı'nın¹¹⁴⁶ uygulanmaya başlamasıyla İstanbul'un “asırların laubali inşaatı ile çirkinleşmiş

¹¹⁴² Fikret Adil, “İstanbul Yeni Şehri Yapmak Abideleri Korumak”, *Tan*, 3 Eylül 1936, s. 7.

¹¹⁴³ “İstanbul'u Yıkıp Yeniden Yapmalı”, *Kurun*, 25 Nisan 1937, s. 6.

¹¹⁴⁴ Sabih Alaçam, “İstanbul’umuzun İmarı Hakkında Ne Diyorlar”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 185, 1939, ss. 185-186.

¹¹⁴⁵ Rıfat Türegün, “İstanbul’un İmar Planı Yapılırken”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 192, 1941, s. 313.

¹¹⁴⁶ “İstanbul Planı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 29, 1938, s. 2.

manzarası” adeta “Mesih eli değmiş bir cesedin dirilişi şeklinde” silinip atılmıştır. Modernliğin icapları amaçlanarak kent, ideal şekilde güzelleşmeye başlamıştır. İstanbul’un ideal bir şekilde imarı ve temizliği, Avrupa’nın gelecekteki imarına da model olacağı öngörülmüştür.¹¹⁴⁷ Dr. Lütfi Kırdar’ın belediye başkanı olmasıyla imar çalışmalarının yanında kentin temizliği de ön plana çıkmıştır. Hiçbir imar işi yapılmaya bile İstanbul’un temiz olması halkı memnun edebilecektir.¹¹⁴⁸

İstanbul’un imar edilmesi gereken en önemli yerlerden biri olarak Boğaziçi gösterilmiştir. Boğaziçi’nin açılacak yollar, yapılacak çeşitli kültür, spor ve eğlence yerleriyle daha çok güzelleşeceği düşünülmüştür.¹¹⁴⁹ Yeni imar planında, Galata’dan Rumeli Kavağı’na kadar bir sahil yolu açılarak Boğaz’ın en güzel yerleri görülecektir. Bu yol ile adeta İstanbul’un “tahta ve taş yığınları içinde zindan hayatı geçiren, güneşe, havaya, denize mütehasir [hasret kalan] halkı için mavi ve yeşil bir Cennet yolu” olacaktır. Bu yol, sağlık ve spor açısından halkın, temiz hava ve deniz gibi ihtiyacını kolaylıkla karşılayacaktır. Boğaz istikametinde genişleyen İstanbul, taş ve beton yığını bazı semtlerinden farklı olarak tıpkı, Ankara’da yeni imar edilen Yenışehir gibi süslü bahçeler içinde sağlıklı konutlarla yepyeni bir kent olarak meydana çıkacaktır. Gelecekteki modern İstanbul, bu projeler üzerinden tatlı bir hayal gibi seyredilmiştir.¹¹⁵⁰ Fakat bu hayali eleştiren Hüseyin Cahit Yalçın için İstanbul’u güzelleştirmeye, ideal bir kent haline sokmaya çalışmak bazı yönleriyle sakıncalıdır.

“Bu güzel projeleri ağzı açık dinlerken kendimizi yeni keşfedilmiş bir dünyada, bomboş bir sahra ortasında yepyeni bir şehir kuruyormuş gibi bir mevkide zannedebiliriz. Hâlbuki biz mazisiz, tarihsiz, şahesersiz ve abidesiz bir Amerika şehri gibi az çok bir satranç tahtası mı çizeceğiz? (...) Eğer İstanbul’un muayyen bir iki noktasını seçerek aralarına bir cetvel tahtası uzatıp otuz kırk metre genişliğinde dümdüz caddeler açmak kabil [mümkün] olsaydı İstanbul’un planını yapmak ne kadar sadeleşirdi ve bu ne çirkin, ne hazin bir facia olurdu. İstanbul’u güzelleştirmek isterken berbat etmekten, yapmak isterken vandallık yapmaktan dindarane bir haşyetle çekinelim. (...) İstanbul’u güzelleştirmek isteyenler bu arada Boğaziçi’ni de unutmuyorlar. Boğaziçi’nin boğazına sarılmak istidadını gösteren bir felaket var, Asma köprü. Tabiatın bütün dünyada en müstesna, hiç misli bulunmaz bir şaheseri olan Boğaziçi’nin ahenkli tepeleri, ebedi bir güzellikle yaşayan ilahi manzara ortasında çirkin bir demir kütlesinin vahşi ve galiz kâbusu hayalimde canlandıkça rahatım kaçıyor. Avrupa ile Asya’yı birleştirecek demir yolu için Boğaziçi’nin temiz şiiirini mutlaka telvis etmek [pisletmek] lazımsa varsın Avrupa ile Asya birbirinden ebediyen uzak kalsın. [bunun yerine] ise denizin altından

¹¹⁴⁷ Rahmi Yağız, “Kadıköy’ün İmarı”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 194, 1941, s. 3.

¹¹⁴⁸ Neşet H. Atay, “İstanbul’da Temizlik”, *Ulus*, 9 Aralık 1938, s. 2.

¹¹⁴⁹ Abidin Daver, “Boğazı İmar İçin”, *Boğaziçi*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, ss. 5-6.

¹¹⁵⁰ Burhan Cahit Morkaya, “Yarınki Boğaziçi”, *Boğaziçi*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, ss. 11-12.

pırl pırl çiniler içinde bir tünel açmayı neden aklımıza getirmiyoruz? Aman Boğaziçi’ne dokunmayalım. (...) Burası barbar bir modernliğin pürüzsüz soğuk bulvarlarından uzak, kendi mazisinin, hayatının dekorları ve ananeleri içinde bir şiir ve hayal ülkesi olarak yaşamalı.”¹¹⁵¹

Yalçın, coşkun imar arzularının İstanbul’u kendi kimliğinden uzaklaştıracağını belirtmiştir. Çünkü İstanbul boş bir mekân üzerinde kolayca ve yeniden inşa edilecek bir kent değildir. Boğaziçi gibi dünyada eşsiz güzelliğe sahip yerler tekdüze geniş yollar açılarak güzelleştirilemez. İstanbul ideal bir şekilde güzelleştirilmeye çalışılırken var olan güzelliği de tahrip olabilecektir. İstanbul ve Boğaziçi’ne korumacı bir anlayışla bakılması üzerinde duran Yalçın için güzelleştirme adına yapılacak tahribatın tamiri imkânsızdır.

Belediye Mecmuası’na göre, İstanbul’u sevenlerin hayalinde mutlaka ideal bir İstanbul vardır. Nitekim H. Dalkılıç, İstanbul’u sevenlerin nasıl bir İstanbul görmek istediklerine dair yazısında kentin, harika şekilde inşa edilemeyeceğini herkesin bildiğini aktarmaktadır. Fakat ideal İstanbul’un nasıl olması gerektiği ve orada neler görülmek istenildiği sorulduğunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Dalkılıç, ideal İstanbul’u ütöpik olarak anlatmaktadır. Öncelikle kentin doğu ve batı zıtlıkları içerisinde ona renk katan dillere destan olmuş uçsuz bucaksız bir lale parkı, mükemmel bir hayvanat bahçesi, eski tarz sandallar ve Çırağan eğlenceleri düşünülmüştür. Ayrıca kentin her tarafında üstü açık tramvaylar, otobüsler işlemektedir. Bu araçlarla kentin harika güzellikleri seyredebilecektir. Kentin bir ucundan diğer ucuna yıldırım hızında geçmek istenildiğinde, yeraltı trenlerini kullanmak yeterlidir. İstanbul’un altı yeraltı trenleri ile örtülmüştür. Boğazın üstünde ise dünyada emsalsiz olacak bir asma köprü bulunmaktadır. Kentin ortasında dünyanın son mimari abidesi olarak opera binası yükselmekte, muhteşem törenlerin yapıldığı “heybetli ve azametli” bir zafer yolu ve bu yolun iki tarafında dizilmiş Türk büyüklerinin büyük heykelleri bulunmaktadır.¹¹⁵² Bütün bunlar ile İstanbul bir ütopya olarak betimlenmiştir.

Geleceğin ideal ve huzurlu mekânı olarak İstanbul, dönemin *Boğaziçi* dergisinde ayrıcalıklı ve eşsiz güzellikte bir yer olarak betimlenmiştir. Doğal güzellikleri ile dünya kentleri arasında eşsiz olarak görülen İstanbul, dönemin şehircilik prensiplerinden sağlıklı (yaşanabilir) ve güzelleştirilmiş kent olma idealinde ilerlemelidir. “Daha iyi daha

¹¹⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Boğaziçi’nin İmar ve Tezyini”, *Boğaziçi*, Cilt 3, Sayı 18, 1938, ss. 5-7.

¹¹⁵² H. Dalkılıç, “Harpten Sonra İdeal İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 196, 1941, s. 6.

muhteşem bir İstanbul, daha mamur, daha kalabalık, daha güzel bir Boğaziçi”¹¹⁵³ görmek için çalışılmalıdır. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde İstanbul, doğal güzelliği ve imarıyla ideal kent olacaktır. Nitekim İstanbul’un, huzurla yaşanabilir kent olacağı mizahi bir şekilde şöyle anlatılmıştır:

“2001 yılında dünya politikası öyle karıştı ki Cenevre’deki Milletler Cemiyeti’nde bile huzur kalmadı. Bir gün diplomatlar bir olup Allah’a başvurdular.

- Ya Rabbi dediler, başımızdaki işleri başarmak için nereye gidelim? Fransa’ya gitsek parti kavgasından göz açamayız. İspanya daha beter. İtalya desen barut fıçısı. Almanya’ya gidemeyiz, içimizde belki Yahudi vardır. Rusya’ya gitsek oradaki harekete ayak uydurmak her babayiğidin harcı değil. İngiltere’ye gidelim desek içimizde bir hayli demokrat var. Sen bize öyle bir yer göster ki orada insanlar bütün rahatsızlıklardan uzak kalsın, yalnız iyilik ve güzellik düşünsünler.

Allah zavallı diplomatların haline acıdı ve bir vasıta ile şu emri gönderdi:

- Aziz kullarım! Vakit kaybetmeden İstanbul’da Boğaziçi’ne gidiniz.”¹¹⁵⁴

İstanbul’un ideal bir kent olarak planlanması ve düzenlenmesinde sıklıkla kullanılan ifade “kentnin güzelleştirilmesi” ve modernleştirilmesidir. Fakat İstanbul son bir yüzyıldır bir Paris, bir Viyana’ya benzetilememiştir. Çünkü kentin kendine has özellikleri bu benzetmeye uygun değildir. Tekeli’ye göre, bu dönemde İstanbul’un ideal bir kent (çağdaş ve güzel) olarak tasarlanmasındaki “güzelleştirmeden ne anlaşıldığı” belirsizdir. Fakat Prost’un hazırlamış olduğu plan üzerindeki kararlar ve plan üstüne kurulan söylem, İstanbul için güzelleştirmenin dört ögesinin olduğunu düşünmektedir. Bunlardan “birincisi, eski İstanbul’un korunması ikincisi, başta Boğaziçi olmak üzere doğal zenginliklere ulaşılması üçüncüsü, kentteki yol gibi ve yeni yapılacak binaların dönemin mimarlık anlayışına göre en iyi nitelikte gerçekleştirilmesi dördüncüsü, değeri olan tarihi eserlerin korunması ve restore edilmesiydi”.¹¹⁵⁵ Dünya savaşı ve ekonomik sorunlarla birlikte bunlar kısmen uygulanmıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi’nde İstanbul, Prost gibi yabancı mimarlar yardımıyla imar edilirken, tarihi ve doğal mirasın korunması, modern yapıların inşası ve kentte ulaşım aksının iyileştirilmesi ön planda tutulmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarının aksine İstanbul’a geçmişin kenti olarak değil geleceğin kenti olarak bakılmıştır. İstanbul, tarihselliği ve simgeselliği ile sorunlu bir kent olarak kalmamış, Cumhuriyet’in temsilleriyle ve akılcılık, yenilikçilik arayışlarıyla yeni medeniyetin kimliğine

¹¹⁵³ Macit Gören, “Daha İyi Daha Güzel”, *Boğaziçi*, Cilt 2, Sayı 7, 1937, s. 25.

¹¹⁵⁴ Cemal Nadir Güler, “Allah’ın Emri”, *Boğaziçi*, Cilt 2, Sayı 7, 1937, s. 17.

¹¹⁵⁵ Tekeli, *İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, s. 149.

büründürölmek istenmiştir. Tarihi yapıları, sivil mimarisi ile arşivsel bir mekân olan Sultanahmet ve Ayasofya çevresi, ulusal kimliğe adapte edilerek müzeleştirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet'in yönetici kadrosu, İstanbul'un eski simgeselliğı içerisinde bırakmayarak ideal bir İstanbul'u ortaya çıkarma arayışlarına girişmişlerdir.



ALTINCI BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE BURSA

“Güzeller güzeli, eşi ve emsali bulunmayan bu cennet Bursa'nın toprağı, latif rüzgârlardan daha güzel, suları kevserlerden daha latiftir.”¹¹⁵⁶

1. İDEAL BİR KENT OLARAK BURSA

Bursa, baştanbaşa “Türk ruhunun en halis ölçülerine” sahip bir kent olarak tarif edilmektedir. Kentte, Osmanlı'nın kuruluş döneminin kimliği belirgindir. Bu dönem Tanpınar'a göre “bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet” dönemi olduğundan Bursa, Osmanlı kent kimliğini en görünür haliyle ortaya koymuştur.¹¹⁵⁷ Bursa, Osmanlı'nın en haşmetli dönemlerinde bile eski başkent olarak her zaman saygıyla anılmıştır. Osmanlı kentsel düzeninin inşa edildiği, biçimlendiği bir kent olarak kendine has bir özelliğe sahiptir.¹¹⁵⁸ Nitekim Osmanlı'nın kuruluş döneminde kent, doğu-batı yönlerinde, doğrusal bir hat üzerinde yeni yerleşim ve ticari alanlarla birlikte gelişerek Türk şehirciliğinin ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.¹¹⁵⁹ Bu erken şehircilik anlayışı, kendine has özellikte olsa da sonrasında Edirne ve İstanbul'un başkent yapılması ile kentsel düzenlemelere etki etmiştir. Bursa, kendisine “Yeşil” sıfatını kazandıran bereketli toprağı, sağlıklı iklimi, kaplıcaları ve pastoral topoğrafyasıyla birlikte ünlü bir Osmanlı kenti haline dönüştürülmüştür.¹¹⁶⁰

Şehircilik bakımından Bursa'yı farklı kılan özellik; toplumsal dinamiklerin kentsel mekâna yansımaları ve onu biçimlendirmesidir. Siyasi merkez olmasa bile Bursa, Osmanlı döneminde “ticaret ve üretim noktasında ipek başkenti ve Anadolu'nun da kültür başkenti” konumundadır. Dolayısıyla Bursa örneği, incelenmeden Osmanlı'nın kent kültürü, toplumsal ve örgütsel düzeni tam olarak anlaşılmayacaktır.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁶ Lami Çelebi, “Münazarai Sultanı Bahar ba Şehriyari Şita”, çev. (ve kısaltan) Mümtaz Şükrü, *Uludağ*, Sayı 20, 1939, s. 66.

¹¹⁵⁷ Tanpınar, a.g.e., s. 107.

¹¹⁵⁸ Engin Yenil, “Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 19.

¹¹⁵⁹ Aptullah Kuran, “A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and Istanbul.” *Muqarnas*, Vol. 13, 1996, ss. 114-118.

¹¹⁶⁰ Oya Pancaroğlu, “Architecture, Landscape and Patronage in Bursa: The Making of an Ottoman Capital City.” *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 19, No. 2, 1995, ss. 40-55.

¹¹⁶¹ Yenil, a.g.m., ss. 19-20.

Örneğin Bursa, Osmanlı idaresine geçtikten hemen sonra siyasi bir merkez (başkent) olduğu gibi uluslararası ticaret merkezi haline gelerek Anadolu'nun yol ağının gelişmesine neden olmuştur. 15. yüzyılda Bursa, doğu ile batı arasındaki uluslararası ticaretin en önemli lojistik merkezlerinden biri durumuna gelmiştir.¹¹⁶² Bu dönemde Bursa yakın doğunun en büyük ipek pazarlarından biri olmuştur.¹¹⁶³ Özellikle 1469 yılında Floransa ile yapılan ticaret antlaşması ile Bursa, hem doğu ülkeleri için bir pazar hem de Avrupa'nın ipek ve yünleri için bir depo işlevi görmüştür. Tüm bu gelişmeler aynı zamanda kentsel mekâna da yansımıştır. Bu dönemde kent merkezinde görkemli hanların inşasıyla Bursa, uluslararası ticaretin odaklandığı kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.¹¹⁶⁴ Sonuç olarak Bursa ilk dönemlerde gelişen ticareti ve buna bağlı olarak kentsel yapı ve mimarisiyle önemli bir kent olmuştur.

Mimar Sedat İbrahim'in Bursa Halkevinde verdiği konferansta, "Osmanlı mimarisinin doğum yeri" olan bu kentin her devirde süslenip güzelleştirildiğini ve diğer kentlere örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Bursa'yı yeniden imar eden "Türkler, şehircilik noktai nazarından da çok yüksek bir kudret göstermişlerdir." Bursa'da başlayan şehircilik ve mimari anlayışı, Edirne ve İstanbul'da insanlığa ve uluslararası kültüre "şeref veren abidelere analık hizmeti" yapmıştır. Sedat İbrahim'e göre mimari, her toplumun felaket ve mutluluğa yürüyüşlerinde ve her hareketinde "samimi bir makes olmuştur".¹¹⁶⁵ Bursa eserlerinde, Türk mimarisinin doğuş ve yükseliş seyri açık şekilde göze çarpmaktadır.¹¹⁶⁶ Bu açıdan Bursa, doğuş yükseliş seyrini, kent mimarisine yansıtmıştır. Nitekim Turgut Cansever'in üzerinde durduğu İslam varlık düşüncesindeki mimarinin "tevhit, uyum, zaman, tezyin, sükûnet içinde hareket"¹¹⁶⁷ gibi özellikleri Bursa'ya açık şekilde yansımıştır. İslam mimarisinin bütün özellikleriyle Bursa, tabiat ve "insan eliyle üretilmiş

¹¹⁶² Halil İncalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, Vol. 29, No. 1, 1969, s. 108; Halil İncalcık, "Bursa; XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt 24, Sayı 93, 1960, ss. 45-46; Yol ağının gelişmesi Şam, Halep, Tebriz, İskenderiye ve Floransa gibi ticaret merkezleriyle ekonomik ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Örneğin 16. yüzyılda Floransa'da bile Bursa'nın ipekli kumaşları, "makbul bir kumaş olarak aranmakta idi". İncalcık, "Bursa; XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", s. 65.

¹¹⁶³ Halil İncalcık, "15. Asır İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 15, Sayı 1-4, 1953, ss. 63-62; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Bertay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 197.

¹¹⁶⁴ Yenil, a.g.e., ss. 277-278.

¹¹⁶⁵ Sedat İbrahim, "Bursa'da Sanat Eserleri ve Türk Mimarisi", *Mimar*, Yıl 4, Sayı 5, 1934, ss. 151-153.

¹¹⁶⁶ "Bursa'daki Tarihi Abideler", *Akşam*, 17 Haziran 1934, s. 6.

¹¹⁶⁷ Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari*, 8.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, ss. 58-63.

sunî dünyanın yüce güzelliği[ni]”¹¹⁶⁸ bir araya getirmiş bir kenttir. Evliya Çelebi’nin “el hâsıl Bursa sudan ibarettir”,¹¹⁶⁹ “bu şehir cennete benzer”¹¹⁷⁰ ifadelerini kullanması, kentin her açıdan güzelliğiyle birlikte yaşanabilirliğini göstermiştir.

Bursa kuruluşundan itibaren önemli bir kenttir. Bu kent Hasan Ali Yücel’e göre bir “tarih sergisi”, “kutsal bir diyar”, “coğrafya gerçeği olmaktan çok bir tarih, hatta tarih olmaktan da ileri bir şeydir”.¹¹⁷¹ Tanpınar’ın, “el değmemiş mazi rüyasıyla içimizde konuşan en geniş bir davet”¹¹⁷² olan ve doğal güzelliklere sahip bu kent, sonrasında Osmanlı medeniyetinin bir ürünü ve Türklüğün simgesi haline gelmiştir.¹¹⁷³ Nitekim 19. yüzyılda kenti ziyaret eden Moltke, Osmanlı Türk mimarisinin etkisini hayranlıkla dile getirmiştir. Bütün Türk şehirlerinde olduğu gibi Bursa’da camiler, hanlar, kervansaraylar, çeşmeler ve hamamlar fevkalade görünmektedir. Ayrıca camilerde bile sayısız fiskiyelerden su fişkırdığını ve kentin büyüleyici bir güzelliğe sahip olduğunu belirtmiştir.

“Osmanlı hükümdarlarının her iki payitahtlarından hangisinin, eskisinin mi yoksa yenisinin mi, Bursa’nın mı İstanbul’un mu yerinin daha güzel olduğunu kestirmek sahiden güçtür. İnsanı büyüleyen şey orada deniz, burada karadır. Birinde tablo mavilerle, ötekinde yeşillerle işlenmiştir. Olymp’in [Uludağ] karanlık ormanlarla kaplı dik yamaçlarından meydana gelen zemin üzerinde yüzden fazla beyaz minare ve yuvarlak kubbe göze çarpar. (...) Spreewald’e bakan Lübbenau kulesinden başka hiç bir yerde bu kadar geniş, bu kadar baştan aşağı yeşil manzara seyretmedim. Üstelik burada daha zengin bir bitki âlemi ile ovayı sınırlandıran muhteşem dağlar da var. İnsanı şaşırtan şey su bolluğu. Her yanda bir dere çağlıyor, kayalardan gür pınarlar dökülüyor, buğuları tütenlerinin yanında buz gibi soğukları var. Bütün şehirde camilerde bile sayısız fiskiyelerden su fişkırıyor.”¹¹⁷⁴

Ekolojik özellikleriyle öne çıkan Bursa, *Uludağ* dergisindeki bir yazıda, “havasında en nadir çiçeklerin kokusu, toprağında en leziz meyvelerin bereketi, dağlarında en serin pınarların soğuk yangınları ile yeşil şehir”¹¹⁷⁵ olarak tarif edilmiştir.

¹¹⁶⁸ Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, 6.b., haz. Mustafa Armağan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 385.

¹¹⁶⁹ Evliya Çelebi, a.g.e., ss. 404.

¹¹⁷⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., ss. 409.

¹¹⁷¹ Hasan Ali Yücel, “Bursa Bir Dış Değil Bir İçtir”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 517.

¹¹⁷² Ahmed Hamdi Tanpınar, “Bursa’nın Daveti”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 533.

¹¹⁷³ Ahmet Mumcu, “Atatürk ve Bursa”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 261.

¹¹⁷⁴ Moltke, a.g.e., ss. 56-57.

¹¹⁷⁵ İsmet Bozdağ, “İçimde Yaşayan Şehir: Bursa”, *Uludağ*, Sayı 29-30, 1940, s. 30.

Ekolojik anlamda bahçe kent özelliğine sahip olan Bursa, güzelliği ile bir cennet ve benzersiz bir yer olarak algılanmıştır. Nitekim *Vakit*¹¹⁷⁶ gazetesinde ve *Uludağ*¹¹⁷⁷ dergisinde Bursa, bir cennet olarak betimlenmiştir.

2. CUMHURİYET İDEALLERİNİN BURSA'YA YANSIMALARI

Bursa, birçok yönüyle hayal edilen kent olma özelliğine sahiptir. Kentin coğrafi konumu, yeşilliği, şifalı suları, turizm için elverişli tabiatı bunu desteklemektedir. Nitekim bütün kentlere örnek olarak inşa edilen Ankara'nın ilk yıllarda tasvir edilen çorak ve harap haline karşılık Bursa, doğal olarak bunlardan uzak, güzel bir kenttir. İstanbul'un eskimiş harabiyeti karşısında bile Bursa, birçok ziyaretçinin uğrak yeri olarak daha korunmuş bir vaziyette idi. Musa Ataş'a göre Ankara, çorak ve susuzlukla kavrulan, harabiyeti içinde bir yer iken Cumhuriyet ile birlikte yeşillik ve suya kavuşmuş bir kente

¹¹⁷⁶ “Bursa yalnız bir şehir değil, bir cennettir. Bu her tarafı zümrüt gibi yurdun en güzel manzaraları, gözleri dinlendirirken temiz havası gönlü açar, kaplıcaları vücuda afiyet verir, kalpleri inci gibi parlayan Uludağ insanı efsaneler diyarına götürür. (...) Bazı güzel yerlerde yalnız deniz, yalnız orman, yalnız çam, yalnız ova veya bunların bir ikisi insanı eğlendirir. Fakat Bursa’da bunların hepsi, tabiatın bütün güzellikleri kucaklamıştır. Tabiatın güzellikleri günden güne artan mamuriyet ve terakki ile başka bir revnak kazanıyor ve Bursa en medeni şehirde aranan her şeyi, her istirahatı, her zevki toplayan bir şehir oluyor.” Bkz. “Bursa’da Birkaç Gün”, *Vakit*, 21 Temmuz 1932, s. 5.

¹¹⁷⁷ Dönemin Bursa Müze Müdürü Naci Kum’un Halkevinde okumuş olduğu şiirinde, Bursa’yı ütöpik bir şekilde betimlemiştir. Ona göre bu kent, bütün güzel vasıflarıyla beraber yaşayan bir cennettir.

“Hayal âleminde yaşayan Cennet, Ona kavuşmaktır canlara minnet

Yeşil, adı olmuş Zümrüt evsafı, Burada bulunur her şeyin safı

Evsafını açtım güzel Bursa’nın, Meftunuyum ben ezel Bursa’nın

Türkün öz tarihi burada meftun, O parlak devre gönüller meftun

İstanbul’a bakar Uludağ, Kaplıcalar eder hastaları sağ

Bağlarında biter türlü şeftali, Güzeller gezinir ahu misali

Tab’an şair olur Bursa’da insan, Bu vecdû aşk ile tutulur lisan

Tarihi olimpi sarar Nilüfer, Bursa ovasına verir can ve fer

Gümüş ayna gibi Abulyont gölü, Bağrında dirilir can veren ölü

Güzel ılcaları vâsf etsem değer, Gemlik iştiyakla kıskanır meğer

İznik, tarihi ile dilde efsane, İncil yaprakları kudsi nişane

Uludağ önünde yaşlanmış durur, vuslatına eren arttırır sürür

Orada yaşayanlar çekmesin keder, Ulvi manzarayla kederler gider

Onu methe yetmez kâğıtla kalem, Görmeyenler çeker deruni elem

Osmanlı savleti burada başlar, Yeşillik haşmeti ruhları okşar

Marmara’ya hakim seyranlı başı, ağlayıp gelenin diner gözyaşı (....)

Sahasında hala alplerin izi, Bu eşin cennete iletir bizi

Uludağ ardında bakar uzaktan, Destan yankılanır her bir bucakdan

Bu namla övünmek ona yaraşır, Çünkü ebedinin adını taşır,

Ovasında zengin sürüler ürer, Gayyur çiftçiler sefayı sürer

*Köylü ile kendi ile ulusun yârı, Türklüğe bağışla yurdu diyarı”. Naci Kum, “Bursa’ya Veda Hatırası”, *Uludağ*, Sayı 31, 1941, s. 26.*

dönüştürülmüştür. Ataş, Ankara'nın yükselişi önemserken, doğal olarak Bursa'nın bu özelliklere sahip bir kent olduğunu öne çıkartmaktadır.

“Yüzyıllardan beri susuzluktan kavrulan çorak bir Ankara vardı. Artık tarih olan o eski step Ankara'nın göbeğinden, Türkün ve Cumhuriyet Türkiye'sinin her şeye gücü yeten kuvvetli eli ile yepyeni ve taze bir Ankara fişkırmıştır. Yakın yıllara kadar bir ağaç gölgesinden bile mahrum bulunan çıplak ve yalçın Ankara'da şimdi orman denilecek kadar gölge saçan yüz binlerce ağaç var. Yeşillik ve su birbirinden ayrılmayan bu iki sağlık kaynağını şimdi Ankara'nın her tarafında hem de bol bol görebilirsiniz.”¹¹⁷⁸

Fakat Bursa'da yapılmayan bazı şeyler Ankara'da yapılmıştır. Çubuk Barajı, Ankaralıya İstanbul'un Boğaziçi'ni hiç aratmayacak şekilde bir manzara meydana getirmiştir. Etrafı ağaçlandırılmış olan bir deniz kenarını andırmakta ve halkın tatil günleri buraya gelerek dinlendiği belirtilmiştir. Bursa'da olmayan başka şey ise Ankara'nın modern resmi kurumlarla betonlaşmasıdır. Bilgi, teknik ve irade ile gerçekleştirilen bu eserler Cumhuriyet'in somut örnekleridir. Kentin yolları asfaltla ve her iki yanı ağaçlandırılmıştır. Eski toz ve topraktan eser yoktur. Her tarafında tertemiz bir hava esmekte ve bu bayındırlık örneği insana ferah vermektedir. Özetle yeni Ankara, Anadolu'nun ortasında betonlaşmış bayındırlık abidesi gibi bütün dünyaya kendini göstermiştir.¹¹⁷⁹ Bozkır ortasında bilgi ve irade ile betonlaşmış ve yeşillenmiş modern Ankara, bazıları için “yepyeni bir Kâbe” olmuştur. Bu kentte bir ülkü için toplanmış insanlar, aynı duygular içerisinde. Ankara'yı görmek, tanımak ve sevmek her yurttaş için en büyük görevdir. Bu görevi yerine getirenler ancak gönül ferahlığına, inanç birliğine kavuşurlar. Musa Ataş'ın Ankara için belirttiği özellikler Bursa için var olan özelliklerdir. Bursa, yeşilliktir, ferahdır; geleneksel mimarisi ve yapılarıyla gönül ferahlığını zaten hissettirmektedir. Havası temiz, yolları pek tozlu değildir. Sadece Cumhuriyet'in resmi kurumları, abideleri, meydanları, asfalt yolları eksiktir. Doğal güzelliğiyle zaten bir ütopya iken bu ütopyanın Cumhuriyet'in rengi ile renklenmesi gerekmektedir. Bu ise mekânsal alanda, modern resmi yapılar, anıtlar ve halkevleri gibi Cumhuriyet'in biçimsel ve tasarımsal yansımalarıyla mümkündür.

Şefik Soyer'in Bursa Valiliği döneminde kenti ziyaret eden Atatürk, gerçekleştirilen faaliyetleri takdir etmiş ve “Cumhuriyet'in bir medeniyet ocağı

¹¹⁷⁸ Musa Ataş, “Ankara'da Gördüklerim”, *Hakkın Sesi*, 19 Haziran 1935, s. 1.

¹¹⁷⁹ Musa Ataş, “Ankara ve Basın Kurultayından Dönüş”, *Hakkın Sesi*, 3 Haziran 1935, s. 1.

olarak”¹¹⁸⁰ gördüğü Halkevini ziyaret etmiştir. Bursa Halkevi, açıldığı günden itibaren önemli faaliyetler gerçekleştirmiş ve birçok Halkevlerine örnek olacak şekilde çalışmalarını yürütmüştür. Özellikle Cumhuriyet’in prensiplerinin toplumda benimsenmesine yönelik kültür faaliyetleri yapmış, köylü ve şehirli halka öğretici konferanslarla faydalı olmaya çalışmıştır.¹¹⁸¹

1930’lu yıllardan itibaren Hükümet Konağı ve Halkevi gibi binaların yer aldığı alanlara Cumhuriyet’i çağrıştıran isimler verilerek yeni bir toplumsal hafıza kurgulanmıştır.¹¹⁸² Topyekûn, bir inşa söz konusu olan bu yıllar, “güçlü bir görsel bileşene sahip son derece ilgi çekici”dir. Cumhuriyet devrimlerinin “ütopik modernist bakış açısının zirvesine ulaştığı” ve modern kültürün yayılmasında metinsel malzemelerden daha güçlü olarak Halkevleri, resmi binalar ve heykeller önemli rol oynamıştır.¹¹⁸³

1930’lu yıllarda Bursa kent merkezinde, Cumhuriyet kurumlarının topyekûn sergilendiği Cumhuriyet Meydanı’nın tanımlayıcı öğeleri olan;¹¹⁸⁴ Halkevi binası ve Atatürk Heykeli [Gazi Abidesi] gibi sanatsal düzenlemelere önem verildiği görülmüştür. Bu tür düzenlemeler ve yapılar, Sennett’e göre bir otoritenin varlığına işaret ederek sonraki kuşaklar üzerinde de varlığını sürdürecektir olan “egemen iktidar düzenini simgelemektedir”.¹¹⁸⁵ Ayrıca geçmişin anılarını saklayarak, sanatsal ve kültürel simgeler deposu olarak da kullanılmaktadır.¹¹⁸⁶ Kent merkezindeki bu düzenlemeler, Cumhuriyet’in sanatsal biçimleri olarak politik görünürlüğü imgelemiştir. Nitekim

¹¹⁸⁰ Şükrü Kaya, “Halkevlerinin Altıncı Yıldönümü”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, s. 28.

¹¹⁸¹ “Halkevi”, *Akşam*, 24 Mayıs 1935, s. 8; Bursa Halkevi’nin (sadece 1937 yılının son altı ayındaki) faaliyetleri incelendiğinde başarılı çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Müzik ve resim alanlarında önemli çalışmalar yapılmıştır. Halkevi’nin müzik kolunda altı ayda on dört konser verilmiştir. Resim kolunda kırktan fazla çalışanların yaptıkları resim ve sergi faaliyetleri ile Bursa’da bir sanat hareketi başlamıştır. Köycülük şubesi de faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Köylü ile sıkı bir temas kurulmuş, köylerde eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Haftada bir “Salık” isimli gazete ile yapılan neşriyat köylüler için yararlı olmuştur. Köylüyü ilgilendiren sıhhi ve zirai bilgilere ait broşürlerle de köylere yardım edilmektedir. Tiyatro şubesinde, birçok tiyatro ve piyes gibi gösteriler düzenlenmiş, altı ayda on yedi bin kişi bunları seyretmiştir. Dil-Tarih şubesinde ise öz Türkçe üzerine çalışmalar yapılmıştır. Sıhhiye Vekâlet’inin öz Türkçe karşılıklarını bulmak üzere on iki bin kelimelik tıp kavramlarını bu şubeye göndermiş, on bin kelimenin karşılıkları bulunarak Türk Dil Kurumu’na iletilmiştir. Ayrıca bu şube Halkevi binasında elli yedi konferans vermiştir. Bütün bunlar, Bursa Halkevinin başarılı faaliyetler yürüttüğünü göstermiştir. “Bursa Halkevinin Altı Aylık Çalışması”, *Akşam*, 18 Ekim 1937, s. 8.

¹¹⁸² Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri Kült Estetik Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 117.

¹¹⁸³ Bozdoğan, a.g.e., s. 26.

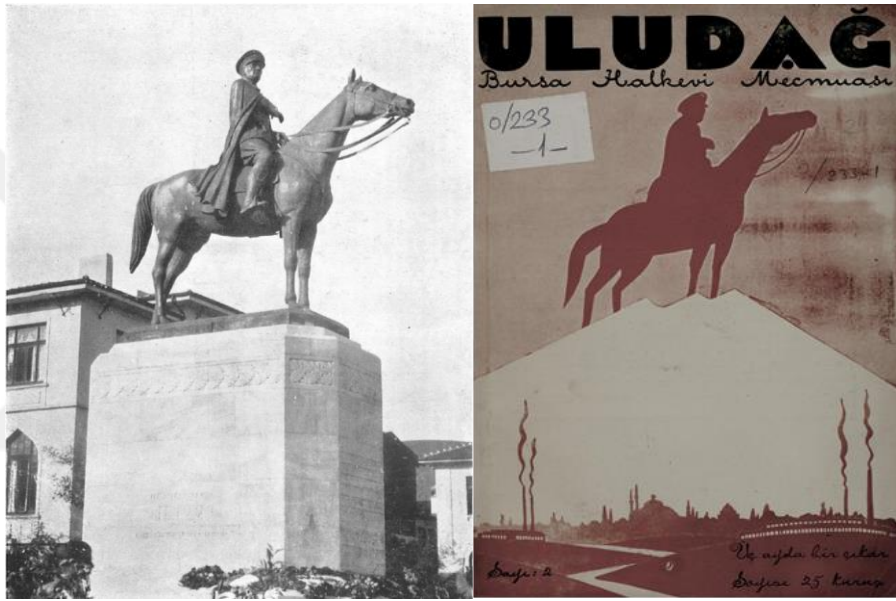
¹¹⁸⁴ Tekiner, a.g.e., s. 117.

¹¹⁸⁵ Richard Sennett, *Otorite*, çev. Kamil Durand, 3.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, ss. 28-29.

¹¹⁸⁶ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, ss. 41-42.

Atatürk, Bursa'daki bir konuşmasında "Münevver ve dindar olan milletimiz, ilerlemenin sebeplerinden biri olan heykeltıraşlığı azami derecede ilerletecektir. Memleketimizin her köşesi ecdatlarımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını, güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir"¹¹⁸⁷ diyerek sanatsal gelişmeleri teşvik etmiştir. Ayrıca dönemin Belediyeler Bankası tarafından çıkarılan *Belediyeler Dergisi*'nin henüz ilk sayısında başta Ankara olmak üzere birçok kent ile birlikte Bursa'da yapılan Atatürk anıtına yer vermiştir.¹¹⁸⁸

Resim 8: Uludağ Halkevi Dergisi ve Atatürk Anıtı



Kaynak: Ali Nijat, "Gazi Abidesi Bursa", *Mimar*, Yıl 2, Sayı 1, 1932, s. 5; *Uludağ*, Sayı 2, 1935.

Birçok kentte olduğu gibi Bursa'da da yapılan bu tür anıtlar, Cumhuriyet'in ideallerini simgelemiştir. Yeni rejimi simgeleyen ve "görselleştirme yoluyla yeni bir bellek inşa etmede kullanılan"¹¹⁸⁹ Atatürk anıtları, kültleşmede başrol oynamıştır. Bu dönemin başından itibaren Atatürk'ün imajı, anıtlar gibi görsellikle kademeli olarak bir külte dönüşmesi, yeni sivil din inşa etmenin de yolunu açmıştır.¹¹⁹⁰ Bununla birlikte Cumhuriyet Türkiye'sinde bu tür görsel öğeler, "imparatorluğun kalıntıları üstünde

¹¹⁸⁷ Aydemir, a.g.e., Cilt 3, s. 73.

¹¹⁸⁸ Bkz. *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 1935.

¹¹⁸⁹ Tekiner, a.g.e., s. 65.

¹¹⁹⁰ Birol Çaymaz, "The Construction and re-construction of the Civil Religion Around the Cult of Atatürk", *Middle Eastern Studies*, Vol. 55, No. 6, 2019, ss. 945-957.

yepyeni ve tümüyle modern bir ulus inşa etme etosunun en güçlü görüntülerini”¹¹⁹¹ oluşturmuştur. Çünkü bu tür görsellik, mükemmel bir ulusun habercisi olarak algılanmaktadır. Atatürk anıtları bu açıdan, Türkiye’de inkılapların ve resmi tarihin görselleşmesine hizmet etmiştir. Bu görselleşmeyle yapılan inkılapların, kült bir figür halinde ölümsüzleştirilmesi amaçlanmıştır.¹¹⁹²

Güçlü bir görsellikle “dünü, bugünü, yarını kucaklayan anıtlar”¹¹⁹³ gibi Bursa Cumhuriyet Meydanı’nda yapılan Atatürk Heykeli de bu tür anlamları barındırmaktadır. Nitekim Milli Mücadele döneminde Bursa’da yaşanan gelişmeler, Atatürk’ün kent ile olan ilgisini göstermiştir.¹¹⁹⁴ Atatürk’ün askeri kıyafeti ve peleriniyle at üstünde tasvir edilmesi; onun liderliğinde kazanılan başarıya, batıya doğru el işareti ise düşmanın denize dökülmesi yanında Batılılaşmak fakat çağdaş medeniyetler seviyesinde bir Batılılaşma hedefine işaret ettiği söylenebilir.

Atatürk’ün “şarka bakan ve el ile de garbı işaret eden bir vaziyet kompoze edilmiş”¹¹⁹⁵ olduğu, kurtarıcı ve yol gösterici bir “siyasi beden” imgesini barındıran heykel, Bursa kent kimliği içerisinde Cumhuriyet ile özdeşleştirilen meydanın ortasına dikilmiştir. Ütopyalarda yeni bir devlet inşa eden kurtarıcı, yol gösterici, bilge lider gibi bu heykel, Atatürk’ün şahsında Cumhuriyet Türkiye’indeki yeni ulus devletin sarsılmaz otoritesini de imgelemektedir.

Kent formu içinde yer alan ve “sarsılmaz bir otorite görüntüsü” veren bu tür anıtsal yapılar, Mumford’un üzerinde durduğu gibi “her şeyden önce gücün bir ifadesidir”.¹¹⁹⁶ Bu güç kendisini, “ulusal ve politik liderin gündelik kent mekânındaki temsili varlığını”¹¹⁹⁷ sağlayarak, siyasi bir beden şeklinde teşhir etmektedir. Çünkü

¹¹⁹¹ Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, “Giriş”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 3.

¹¹⁹² Faik Gür, “Atatürk Heykelleri ve Türkiye’de Resmi Tarihin Görselleşmesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 90, 2001, ss. 147-166.

¹¹⁹³ “Ankara Güvenlik Anıtı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, s. 41; Anıtların geniş anlamı için bkz. Doğan Kuban, “Anıt Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Mimarlık*, Yıl 11, Sayı 7, 1973, ss. 5-6.

¹¹⁹⁴ Atatürk’ün Bursa’ya olan ilgisi için bkz. Mumcu, a.g.m., ss. 261-273.

¹¹⁹⁵ Ali Nijat, “Gazi Abidesi Bursa”, *Mimar*, Yıl 2, Sayı 1, 1932, ss. 4-5.

¹¹⁹⁶ Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, s. 86.

¹¹⁹⁷ Alev Erkmen, “Osmanlı Türkiye’si ile Cumhuriyet Türkiye’si’nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 45.

“siyasi beden”¹¹⁹⁸ imgesi ve “sanatın siyaseti”¹¹⁹⁹ üzerinden politik düzene işaret edildiği gibi kalıcı bir rejime itaat beklenmiştir. Nitekim Sennett’in de üzerinde durduğu gibi bu tür anıtlara halk, bakacak ve inanacaktır. Yani “kalıcı bir rejime bakacak ve itaat edecekti”.¹²⁰⁰ Bu kalıcı rejime itaat ise Atatürk’ün şahsında, insanüstü özelliklere sahip kurtarıcı bir lider şeklinde temsil edilmiştir. Bu insanüstü özelliklere sahip kurtarıcı lider temsili, dönemin aydınlarından biri olan Karaosmanoğlu tarafından şöyle tasvir edilmektedir.

“Yeryüzünde her milletin hakları, hakikatleri, yurdu ve Tanrısı vardı. Yalnız Türk milleti haksız, hakikatsiz, yurtsuz ve Tanrısızdı. Tıpkı büyük perseküsyon devrindeki Beni İsrail gibiydik. Gökten incek Mesih’i bekliyorduk ve iki asır hasretiyle yandığımız milli kahraman hala bir türlü görünmüyordu. (...) Vatan viranesinin yıkıntıları arasında sendeleyerek, düşe kalka yürürken içimizde ilk defa olarak muayyen bir hedefe doğru ilerleyen insanların kuvvet ve metanetini hissetmeye başlamıştık. Hatta ara sıra, çatısı altında iltica ettiğimiz bir mabet bile bulmuştuk, Türk Ocağı. Lakin içerisinde adam, Buda heykelini andıran acayip adam, bize muttasıl gelecek olan bir kurtarıcıdan ve bir kurtuluş gününden bahseder dururdu. Bu adam, ne şekil, ne ruh itibarıyla o güne kadar tanıdığımız fikir üstatlarından hiç birine benzemiyordu.”¹²⁰¹

Bu bağlamda Hasan Ünder ise dönemin edebiyatında özellikle şiirlerinde, Atatürk’e insanüstü nitelikler yüklendiğine şöyle dikkat çekmektedir: “O, Kurtuluş Savaşı’nın Başkomutanı olarak ülke topraklarını düşman işgalinden, halkını esaretten kurtarmış bir Musa’dır. Bozulmuş eski düzeni yıkıp yerine erdemli bir düzen kuran ve onun temel yasalarını koyan yasa koyucu bir Lykurgos’tur. Ulusu eğiten başöğretmendir.”¹²⁰² Bu bağlamda Atatürk’ün yüceltilmesinde, kamusal yaşamın merkezine yerleştirilmesinde ve orada süreklilik kazanmasında, toplumsal ve siyasal hedeflerin rolü vardır. Bu hedefleri gerçekleştirme, gerçekleştirilen hedefleri koruma ve yaygınlaştırılma arzusu büyük rol oynamıştır.¹²⁰³ Ayrıca Bursa kent merkezinde inşa edilen heykel gibi resmi yapılar, “sanatın simgesel biçimleriyle desteklendiklerinde geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı birleştiren bir buluşma noktası”¹²⁰⁴ olduğuna da işaret etmektedir.

¹¹⁹⁸ Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, s. 18.

¹¹⁹⁹ Walter B. Denny, “Atatürk and Political Art in Turkey”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 6, No. 2, 1982, ss. 17-20.

¹²⁰⁰ Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, s. 78.

¹²⁰¹ Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, ss. 24-25.

¹²⁰² Hasan Ünder, “Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu”, *Birikim*, Sayı 115, 1998, ss. 60-74.

¹²⁰³ Ünder, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, s. 140.

¹²⁰⁴ Rıza Sam, Neslihan Sam, a.g.m., s. 411.

Bursa’da Cumhuriyet Meydanı’nın heykel ve resmi yapılarla düzenlenmesi, “sanatsal temsil biçimlerinin politik alandaki yansıması” şeklinde yorumlanmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet’in kendine özgü vasfı olarak politik olan şeyleri toplumsal mekânda görünür kılmaktır. Nitekim Cumhuriyetin erken döneminde heykel ve anıt gibi sanatsal yapıların kamusal mekânlarda “politik olanı ve kamusalılığı estetik düzeyde” sunması hedeflenmiştir. Cumhuriyet’in politik sanatsal yansımaları olan Atatürk anıtları, yalnızca bir önder ve kurtarıcı olarak değil toplumun özdeşleşebileceği bir gelecek hedefi ve ilerlemeci bir arzu örneği olarak sunulmuştur.¹²⁰⁵ Bu sunuş, Atatürk’ün şahsında “inkılapçı devlet kurucusu”¹²⁰⁶ olarak ulus ile özdeşleştirilmiş ve idealize edilmiştir. *Uludağ* dergisinde Karatay bunu, ilahi ifadenin içerdiği bir anlam ve büyük bir mucize şeklinde belirtmiştir.

“O, sadece bir Cumhur reisi midir? Hayır. O bir diktatördür? Asla. O bir liderdir? Oda değil. Biz inanıyoruz ki, o bizzat millettir, Türk milletinin kendisidir. Bütün duyguları, bütün düşünceleri ile kendi geniş ve derin tarihimizin şuuru, geçen sonsuz asırları ve gelecek nihayetsiz devirleriyle Türk milletinin şahlanmasıdır. O, yalnız tarihin değil, tabiatın bir mucizesidir. Tabiatın bu büyük mucizesini, o kendi yüksek hatsinin [sezgisinin] lisaniyla biz fanilere ifşa etmiştir. İki Mustafa Kemal vardır. Biri fani olan Ben, öteki ebedi olan Millet. Bu ilahi ifadenin ihtiva ettiği mana, başlı başına büyük bir felsefedir.”¹²⁰⁷

Bursa’nın Cumhuriyet ideallerine uygun olarak düzenlenmesi “Atatürk kültü”nün yanında doğal güzellikleri ile birlikte ele alınmıştır. Bursa Halkevinin bir yayını olan *Uludağ* dergisinde, kentin doğal güzellikleri Tahsin Uygur tarafından uzunca belirtilmiştir. “Yeşil dalgalarla süzülen ovasını, yüksekliklerle bir başka ululuk veren dağının, dağlardan coşarak kopupta yeşil ovalarda uzun, mavi bir tül gibi ağır ağır kıvrılan Nilüfer”¹²⁰⁸ gibi güzellikleriyle Bursa’yı bir ütopya olarak betimlemektedir.¹²⁰⁹ Ayrıca Bursa’nın her alanına Cumhuriyet’in idealleri yansımıştır. Nitekim *Uludağ* dergisinin ön kapağında [Resim 8] kentin tarihi yapıları, camileri, minareleri yerine artık uzun bacalarıyla fabrikalar hâkimdir. Resimde, Uludağ’ın üstünde ise Cumhuriyet Meydanı’na

¹²⁰⁵ Efe Baştürk, “Kemalist Estetiğin Sanatsal Politikası”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 2, 2020, ss.19-51.

¹²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, ss. 73-88.

¹²⁰⁷ Namdar Rahmi Karatay, “Cumhuriyet ve Atatürk”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 1-5.

¹²⁰⁸ Tahsin Uygur, “Bursa Duyguları”, *Uludağ*, Sayı 2, 1935, s. 1.

¹²⁰⁹ *Uludağ* dergisinde Anadolu cennet şeklinde betimlenirken, Cumhuriyet ise kutsallaştırılmıştır. Nitekim “Türk Çocuğu” adlı bir şiirde bu durum şöyle belirtilmiştir: “Verme Sakın düşmana cennettir Anadolu, Bırakma hiçbir zaman kutsidir Ata yolu, Yüce Cumhuriyet’e Ulu Tanrı diye tap, Altıok’u kendine gökten inme Kur’an yap.” Bkz. Melahat Erguy, “Türk Çocuğu”, *Uludağ*, Sayı 29-30, 1940, s. 56.

dikilen Atatürk heykeli resmedilmiştir. Dolayısıyla kentte görülmeye başlanan, yenilikler ve gelişmişlikler Atatürk imgesiyle tasvir edilmiştir. Diğer anlamda Bursa'da gerçekleştirilen sosyo-kültürel ve iktisadi değişimlerin üstünde, Cumhuriyet'in idealleri vardır. Bu açıdan Bursa, Cumhuriyet'in bir ütopyası olarak modern bir şekilde betimlenmiştir. Uygur'a göre, Türk yurdunun her bucağında Bursa'nın yansımaları görülebilir. Ankara bir kalp iken Bursa bu kalbin temizliğini, erdemini ve güzelliğini yansıtmaktadır. Türk karakterinin, ulusal yükselişinin, kültür ve gelişiminin her yönü Bursa'da görülebilmektedir.

“Bursa'nın her avuç toprağında, her keskin taşında Türkün yeni yaşayış rejimini tutan bir yenilik vardır. Uludağ'ın göz alan doruğunda iken siz Türk ululuğunu enginlere haykırmak coşkunluğunu duyarsınız ve orada Türk göğsünüz bir arslan hızıyla kalkıp gider. Bursa'nın her ovasında varlıktan kıvançları taşan bugünkü Türk yükselişi akıncılarının geniş atlayışlarını görür gibi olursunuz. Türk köylüsü Bursa ovalarında yeniliği tutmak ve yükseltmek için ter döküyor. Nilüfer'de, Bursa'nın gürül gürül çağlayan her ırmağında yeni Türkün yaratıcı, diriltici sesini işitirsiniz. Tarih, Bursa'da yer yer, vakit vakit yükselmiştir. Türk anıtları Bursa'yı sevimli bir tarih yapmış. Bursa'ya özünü veren Türk, Bursa'ya yeni aydın ve modern benzini [rengini] vermek için de yeterince[de] çok dolgun ve temizdir. Kökü ve duygusu Bursa'nın verimli, arpağsal topraklarına bağlı her Bursalı havasındaki öz beylik esintilerini ciğerlerinin derinliklerine çektiğçe Atatürk ülküsünün istediği erkin göğüslerinde şahlandığını duyar. Bursa'yı içinden, derinden görenler onun duruluğuna, temizliğine, arılığına doyamazlar. (...) Bursa'da erdem, iç temizliğin sessiz benliği vardır. (...) Bursa, şirin Bursa! Sen her şeyinle yurt bütünü olduğun ve yurt bütünü her şeyiyle sen olduğun için bizlere bu bütünlü övünmek, bu bütünü uğruna gerekirse ölmek düşüyor.”¹²¹⁰

Uludağ dergisindeki bir yazıda, ipek üretiminin dünyadaki yeri ve dünya ekonomisindeki önemi belirtilmiştir. Bu noktada Bursa, ekonomik alanda ipek üretimi açısından önemli görülmektedir. İpek üretiminin, Çin efsanelerinde mutluluğu simgelediği belirtilmiştir.¹²¹¹ Nitekim ipek üretimi yapan Bursa halkının her zaman mutlu bir halk olduğu bununla anlaşılmaktadır. Bu mutluluk Hakkı Baha için ideal Türk tipinin kendisinde olması gereken bir husustur. Dünyaya kendisini örnek olarak gösteren bu ideal tip “gülbüz, çevik, sağlam yapılı, sıhhatli ve kuvvetli” özelliklere sahiptir. Bu özellikler mutlu insanların ortak özellikleridir. Örneğin Baha'ya göre dünyada mutluluktan mahrum olan insanlar, ülküsüzlerdir. Çünkü bir ülkeye sahip olan insanların mutsuz olmasına imkân yoktur.¹²¹² Baha'nın belirttiği bu ideal Türk tipi, Bursa'da mutlu olan yeni

¹²¹⁰ Uygur, a.g.m., ss. 2-3.

¹²¹¹ Tahir Yetmen, “İpek, Dünya İktisadiyatındaki Mevkii ve Biz”, *Uludağ*, Sayı 2, 1935, ss. 36-37.

¹²¹² Hakkı Baha, “Türk Tipinin Ana Hatları”, *Uludağ*, Sayı 10, 1937, ss. 3-5.

Cumhuriyet halkının mutluluğu olarak okunabilir. Nitekim Bursa'yı 1938 yılında ziyaret eden Atatürk'ün kent ve halkı için “bu güzel memleket ve bu temiz yürekli halk”¹²¹³ diyerek halkın mutluluğunu belirtmiştir. Kentte açılan fabrikalar ve oteller, bu mutluluk ve refahın maddi yansımalarıdır. Bu maddi yansımalar Cumhuriyet'in medeni inkişafına işaret etmiştir.

Cumhuriyet'in medeni inkişafı ve inkılapçı ruhunun Bursa köylerine de yansıdığı belirtilmiştir.¹²¹⁴ Bursa, köyleriyle birlikte medeni ve güzel olduğu gibi insanları da temiz giyimli, mutlu ve güler yüzlüdür. “Memleketleri gibi şirin, mükemmel, çelebi, zarif insanlar”dır.¹²¹⁵ Nitekim Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi “Bütün halkı garip dostu, gezmeyi sever, hoş sohbet adamlardır.”¹²¹⁶ Halkevinin köycülük faaliyetleriyle Bursa'nın köyleri medenileşmiş ve Cumhuriyet'in inkılapçı ruhunu yakalamıştır. Yeni rejimin ruhu, idealleri köylere yayılmıştır.

“Bursalılar, hem konuşurken gayet güler yüzlü insanlar; hem de ahlâkları cidden bozulmamış. Ananevi Türk'e mahsus bütün hasletler [özellikler] onlardadır. Köylüleri de aynı vaziyette. Üstelik somurtkan değillerdir. Otomobil, otobüs geçerken, çocuklar, taşkın bir neşeyle haykırıyor, ellerini sallayıp selam ediyor. Köylüler, atları, katırları, merkepleri üzerinde şarkı söyleyip geçiyorlar. Bütün bu evsaf [özellikler] Bursa'yı bir seyyah şehri laakal dâhili bir turizm şehri olarak, (...) kendi şirin halkı şirin, ucuzluk, sıhhatli, neşeli, yolları güzel, otelleri Türkiye'nin hiçbir yerinde bulunmayacak kadar iyi olan Bursa'ya fakir de, zengin de gezmeye gitmelidir. Bursa, herkesi memnun edecektir.”¹²¹⁷

Bursa halkının, hükümetten üç şey istedikleri belirtilmiştir. Birincisi kentin, bir hat ile Eskişehir civarındaki Karaköy tren istasyonuna bağlanması, ikincisi konserve fabrikalarının kurulması, üçüncüsü ise Bursa'nın bir turizm kenti haline getirilmesidir. Atatürk kenti ziyaret ettiği zaman, Bursa Halkevi'nde Celal Bayar'a iletilen bu isteklerin tahakkukuna çalışmıştır. Gazete haberlerine göre “bu idealler, artık birer hayali ham

¹²¹³ Celal Bayar, “Millet Şefini Seviyor Şef Milletini Seviyor Kalpler Birleşmiştir”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, s. 17.

¹²¹⁴ Refik, Ziya, “Bursa'nın Keles Köyü”, *Ülkü*, Cilt 3, Sayı 15, 1934, ss. 234-240; Bursa Gündoğdu köyü öğretmeni Rifat bu inkılapçı ruhu, İslam'ın ilk zamanı ile bir karşılaştırma yaparak anlatmaya çalışmıştır: “Bizi bu en büyük zafere erdirecek olan Büyük Şefi saygıyla selamlarken inkılap görececek köylerimizde, ne mutlu o sahabeye, Muhammed zamanını görmüşler, diyen bugünkü sofular yerine yarın, ne mutlu o ecdada ki Gazi zamanını görmüşler, diyecek neslin alabildiğine yer tutacağını söylemek isterim.” Kırımlıoğlu Rifat, “Köyde Yetiştirme ve İmar”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, s. 345.

¹²¹⁵ Yürük Çelebi, “Bursa'nın köyleri çok medenidir, buraya inkılapçı ruh da girmiştir”, *Akşam*, 4 Ağustos 1937, s. 5.

¹²¹⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 414.

¹²¹⁷ Yürük Çelebi, “Yeşil Bursa'da Bir Dolaşma”, *Akşam*, 29 Temmuz 1937, s. 7.

olmaktan” çıkmıştır. Bursa, umduğundan fazlasına kavuşacak ve bütün istediklerine fazlasıyla erişecektir.¹²¹⁸

2.1. Sosyo-Kültürel Gelişmeler

Bursa’da Cumhuriyet Dönemi’nde 6 kütüphane ve 161 okuma odası ve 31915 kitap bulunmaktadır. Cumhuriyet’in ilanından önce Bursa’nın kazalarında okuma odası ve kütüphane yok iken, sonrasında köylere kadar uzayan bir alanda okuma odaları ve kütüphaneler yapılmıştır. Harf inkılabından itibaren geçen on yıllık zamanda Millet Mekteplerinden 636 erkek, 1366 kadın diploma almıştır. Okuma yazma bilenler ise 4513’tür.¹²¹⁹ Dolayısıyla kültürel anlamda Cumhuriyet’in ilanı sonrası, Bursa merkezi ile köy ve kasabalarında birçok kütüphane ve okuma salonları yapılmıştır.

1932 yılında kent merkezinde açılan Halkevi,¹²²⁰ bu kültürel gelişmeye ön ayak olmuştur. Saim Altıok’a göre Türk toplumu “mistik şark yerine dinamik Cumhuriyet ruhunu”¹²²¹ yakalamıştır. Bu yıllarda Halkevi’nin “kentsel kimliğe yönelik çalışmaları”¹²²² ile Bursa’da sosyo-kültürel bir değişimden söz etmek mümkündür. Bursa Halkevi’nin yardımlaşma, eğitim, çeşitli toplantılar ve konferanslar gibi faaliyetleri ile amaç, Cumhuriyet’in değerlerini benimsetmek ve halkın kültür seviyesini yükseltmektir.

“Halkevlerinde, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk inkılabının yarattığı yeni kıymetler, yeni mefhumlar, en canlı timsaller gösteriliyor. Halkevi içinde yapılan toplantılarda bulunmak, orada verilen konferansları dinlemek, hasbihallere katılmak, halkçılık zevkini doya doya tatmağa ve halkın değer ve kıymetini görmeğe imkân veren çok heyecanlı fırsatlardır. (...). Halkın umumi kültür seviyesini yükseltmek için açılan Halkevleri, bu itibarla Cumhuriyet’in manasındaki ihtişama yaraşan bir kıymet ifade etmektedir. Türk vatandaşı, Halkevlerinde her çeşit ilim, fen, sanat ve felsefede bilgisini hacmi nispetinde diğerlerini faydalandırdığı kadar başkalarının da daha geniş ve daha çeşitli bilgilerinden istifade etmektedir. Halkevlerinde gittikçe hızını arttıran bu çalışmalar, milli ve içtimai hayatımızın manası etrafında müşterek bir zihin ve fikir hareketi gösterebilecek kabiliyette, müşterek seciyeli bir halk kütlesi yaratmak idealini takip ediyor. Bu ideal er

¹²¹⁸ “Bursalıların Üç Dileği Yakında Tahakkuk Edecek”, *Akşam*, 2 Şubat 1938, s. 2; Vala Nureddin, “Bursa Kaplıcalarının İmar Meselesi”, *Akşam*, 5 Şubat 1938, s. 3.

¹²¹⁹ Muzaffer Alper, “Okuma ve Okutma”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, s. 24.

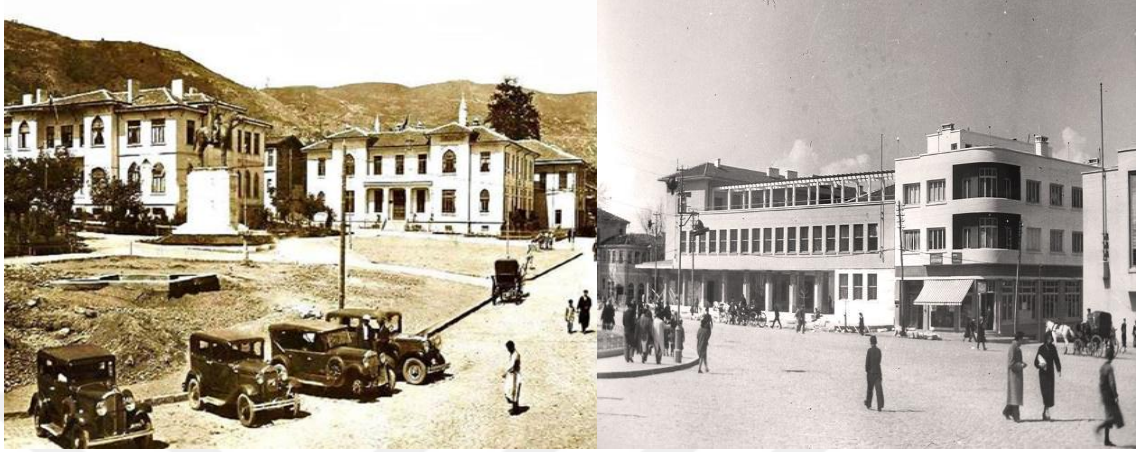
¹²²⁰ Bursa Halkevi, 1932 yılında Sedbaşı’nda bulunan Türk Ocağı’nda çalışmalarına başlamıştır. Sonrasında ise faaliyetlerini daha sağlıklı yapabilmesi için yeni binaya ihtiyaç duyulmuştur. Başlatılan bağış kampanyası ile gerekli para toplanmış ve Mimar Münevver Belen’in hazırlamış olduğu plan esas tutularak yeni Halkevi binası inşa edilmiştir. Cumhuriyet Meydanı üzerinde, parti binası yanındaki alan üzerine yapılan Halkevi, günümüzde Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu olarak kullanılan binadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mine Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2011, ss. 74-78; Ayrıca bkz. “Bursa Halkevi Proje Müsabakası”, *Arkitekt*, Yıl 8, Sayı 1, 1938, ss. 16-20.

¹²²¹ Saim Altıok, “Kendimizi Nasıl Tanıdık”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, s. 30.

¹²²² Akkuş, a.g.e., s. 220.

geç bir gün tahakkuk edecektir. Ancak bu mesut güne kavuşmak için tükenmez bir sabır ve yılmaz bir irade lazım olduğunu unutmamalıyız.”¹²²³

Resim 9: Cumhuriyet Meydanı ve Bursa Halkevi



Kaynak: “Bursa”, *Akşam*, 24 Mayıs 1935, s. 8; <http://www.dergibursa.com.tr/bursanin-sahne-almis-hali/> (01.02.2021).

Bursa Halkevi yayını olan *Uludağ* dergisi yazılarıyla, “imparatorluktan ulus devlete geçiş aşamasında, yeni bir rejim oluşturmaya çalıştığı ortak ideallerin, Bursa halkı tarafından paylaşıp anlaşılmasını”¹²²⁴ sağlamaya çalışmıştır. Nitekim Halkevi ile vatandaşların ülküsünün [ideali] berraklaştığı, gözlerinin aydınlandığı, gönüllerinin sevinçle dolduğu belirtilmiştir. Bu evin kapısından içeri giren her vatandaş, burada “derdine ortak, ruhuna gıda, gönlüne neşe, kalbine iman bulur.”¹²²⁵ Kendi evinden daha fazla güven, rahat ve huzur duymaktadır. Hayati ve milli bilgiyi buradan öğrenen vatandaş, ihtiyaç duyduğu sevgi ve yardımı da burada bulur. Her yaştan bütün Bursalının kendisine sevgi ve şefkatle kapılarını açan Halkevlerine koşması beklenmiştir. Halkın buraya girmeyi bir ödev sayması istendiği gibi bu mekânı “milli bir mabet” şeklinde algılaması da istenmiştir.

“Öksüzleri evimiz teselli eder, kimsesizlerin elinden tutar, yardıma muhtaç bulunanlara arka olur. Şefkate hasret olanların gönülleri evimizde ısıtılır, sevgiye susamış olanların harareti oranın samimi nefesiyle giderilir. Hülasa; Halkevinde ısınır, Halkevinde serinleriz. Orada nurlanır oradan maddi ve manevi gıdamızı alır, orada ince zevklerimizi doyurur, orada kuvvetlenir ve oradan yurttaş hayat, ümit ve neşe saçarız. (...) Oraya gitmemek, orasını milli bir mabet saymamak mümkün mü?”¹²²⁶

¹²²³ Köymen, a.g.m., s. 26.

¹²²⁴ Akkuş, a.g.e., ss. 248-249.

¹²²⁵ Mümtaz Ergin, “Halkevlerinin Dokuzuncu Yıl Münasebetiyle”, *Uludağ*, Sayı 33, 1941, s. 1.

¹²²⁶ Mümtaz Ergin, a.g.m., s. 2.

Halkevinin kültürel faaliyetlerinin yanında kentte meydan düzenlenmelerine de önem verilmiştir. Başlangıçta Batılı anlamda bir meydanın olmaması Bursa'ya özgü bir durum değildir. Çünkü meydan, Batı kent formunun en önemli kamusal mekânıdır. Yunan “agora”sından, Roma “forum”undan itibaren kentin toplumsal, iktisadi ve siyasi merkezini oluşturan meydanlar, kent tasarımının değişmez ögesidir.¹²²⁷ Buna karşılık Osmanlı kentlerinde ise son yüzyıla kadar Batılı anlamda bir meydan bulunmamaktadır. Osmanlı kentlerinde çarşı, pazar, bedesten ve cami avlusu Batı meydanlarının işlevini bir derece görebilmiştir. At Meydanı ve Ok Meydanı gibi yerler daha çok savaş talimlerine yönelik alanlardır. Osmanlı'da meydan ifadesi yalnızca spor alanları için kullanılmıştır.¹²²⁸ Örneğin, “er meydanına çıkmak” şeklinde kullanılan deyimlerde bile güreş ve benzeri spor müsabakası yapılan alanlar anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı'da kamusal alanlar olarak, Batılı anlamda meydanların varlığından söz edilemez. Nitekim Cumhuriyet öncesi Bursa kent merkezinde de Batılı anlamda bir meydan oluşumu ile karşılaşmamaktadır.¹²²⁹ Batı kentlerinin gelişimi, meydan ve meydan çevresinde organize olan iktisadi ve siyasi bir toplumsallık iken, Osmanlı kentleri bu toplumsallığı geleneksel yapılar içinde ve çevresinde yürütmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Batılı modellere uygun olarak kentlerde girilen ilk faaliyetlerin başında meydan düzenlemeleri yer almaktadır.¹²³⁰ Bu meydanlar, Cumhuriyet kutlamaları, geçit törenleri ve milli bayramlar gibi faaliyetlerin icra edildiği kamusal alanlar haline gelmiştir. Toplumsal ilişkiler, geleneksel mekânlardan meydanlara taşınarak yeniden üretilmiştir. Bu bağlamda Bursa'da Cumhuriyet Meydanı gibi kamusal alanların açılması, toplumsal ilişkilerin kontrol edilip denetlenmesinin yanında Cumhuriyet ideallerine göre üretilmesini ortaya koymuştur.

Toplumsal ilişkilerin denetlendiği, kontrol edildiği veya yeniden üretildiği yerler olan meydanlar gibi kent parkları da kentsel düzenlemelerde önemli unsurların başında gelmektedir. Kent parklarının düzenlenmesindeki temel amaç ise “rekreasyon (insanın eğlenme, dinlenme, kendini yenileme fonksiyonu) ve estetiğin (insanın psikolojik yapısına ve zevklerine hitap eden üstün, bakir ve tabii manzara özellikleri)

¹²²⁷ Rana A. Aslanoğlu, *Kent Kimlik Küreselleşme*, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2000, s. 197.

¹²²⁸ Kılıçbay, a.g.e., s. 44.

¹²²⁹ Rana A. Aslanoğlu, a.g.e., s. 198.

¹²³⁰ Kılıçbay, a.g.e., s. 46.

sağlanmasıdır”.¹²³¹ Osmanlı’nın son dönemlerinde Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle, başta Gülhane olmak üzere kent parklarının açılması ve düzenlenmesi, Cumhuriyet’in ilanı sonrası kendine özgü bir şekilde devam etmiştir. Cumhuriyet ideallerinin öncü kenti Ankara’da yapılan Gençlik Parkı ile başlayan park inşa hareketi, daha sonra diğer kentlere yayılmış ve tüm ülkede birçok kent parkının yapılmasına neden olmuştur. Kent parkları, Cumhuriyet’in idealindeki çağdaş kent hayatını ve modern toplumu inşa etmek için halkın gündelik sosyal faaliyetlerinde ve etkileşimlerinde ihtiyaç duyduğu kamusal mekânlardır. Ankara’da açılan Gençlik Parkı sonrasında, İzmir Kültür Park ve Bursa Kültür Park örnekleri ise çağdaş kent hayatında ihtiyaç duyulan gündelik faaliyetleri karşılamaya yöneliktir. Bursa Kültür Parkı’nın gerçek düzenlenmesi Demokrat Parti döneminde olsa da bu alan, içindeki büyük havuzu, ağaçları ile gündelik hayatta çocuk bahçesi olarak kullanılmıştır.¹²³² Bursa’da çocuk bahçeleri ve parklarının yapılması, “Cumhuriyet’in idealindeki rekreasyon ve onun hedeflediği değişim”¹²³³ bulunmaktadır. Bu değişim, halkın geleneksel yaşamdan modern yaşama teşvik edilmesi idi. Dolayısıyla park ve meydan gibi kamusal mekânlardaki peyzaj düzenlemeleri, kurgulanan modern kent hayatına yöneliktir.

Bursa’da kamusal mekânlardaki bazı değişimler, dönemin belediye başkanı Cemil Öz (1934-1937) tarafından gerçekleştirilmiştir. Öz’ün giriştiği önemli çalışmaların başında Cumhuriyet Meydanı’nın yeniden düzenlenmesi gelir. Cumhuriyet’in ilanı sonrası farklı şekillerde düzenlenen meydanın tam olarak güzelleştirilemediği belirtilmiştir. Bazen etrafına demir parmaklıklı çiçek bahçeleri yapılmış, bazen de bahçelerdeki parmaklıklar ve çiçekler kaldırılmıştır. Öz, bu meydanı ulusal gösteriler için ihtiyaç duyulan geniş bir alan olarak düzenlemeye çalışmıştır. Fakat bu düzenleme çalışmaları ağır bir şekilde yapılmıştır. Dönemin yerel gazetelerinde ise Cumhuriyet Meydanı’nın hızlı bir şekilde düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü bu meydanın düzenlenmesi kentin “en şerefli ve göze batan bir işi” olarak görülmüştür.¹²³⁴ Bu meydan,

¹²³¹ Zerrin Toprak Karaman, “Parklar, Meydanlar, Demokrasi”, https://kazete.com.tr/makale/parklar-meydanlar-demokrasi_859 (15.07.2021).

¹²³² Gül Sayan Atanur, “Bir Cumhuriyet Projesi Olarak Kent Parkları ve Bursa Kültürpark”, *Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kentleşme Sempozyumu*, ed. Hasan Ertürk, vd., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2013, ss. 171-173.

¹²³³ Zeynep Uludağ, “Mimarlık Tarih Yazımına Eleştirel Bakış: Cumhuriyetin Modern Kent Peyzajını Okumak”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 159.

¹²³⁴ Musa Atas, “Cumhuriyet Alanı Böyle mi Kalacak”, *Hakkın Sesi*, 13 Eylül 1935, s. 1.

milli bayram ve törenlerin heyecanla kutlanması açısından önem arz etmiştir. Nitekim Bursa’da çıkan “Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Siyasi” bir gazete olan *Hakkın Sesi*’nde milli bayram günlerinin heyecanının yaşatılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Osmanlı döneminin yersiz ve anlamsız sıkılganlığının yerini, artık Cumhuriyet ile coşkulu bir kutlama almıştır.¹²³⁵ Milli günlerdeki bu heyecanın her zaman yaşatılması açısından Cumhuriyet Meydanı önemli bir kamusal mekândır.

Cemil Öz, *Belediyeler Dergisi*’ndeki raporunda, kentte büyük masraflarla çeşitli faaliyetlerin yapıldığını belirtmiştir. İlk olarak beş yıllık bir imar planı hazırlanmıştır. Yangınlara karşı gerekli önlemler alınarak bir itfaiye garajı, bir çocuk parkı ve İsmet İnönü Caddesi üzerinde yeni bir park yapılmış, Atatürk anıtının çevresi düzeltilmiş, Belediye Gazinosu inşa edilmiştir. Altıparmak Caddesi genişleterek, büyük masrafla istimlak yapılmıştır. Bununla beraber 40 adet bina ve dükkân istimlak edilmiştir. Bursa kent merkezinde yaklaşık 10.500 metrelik kaldırım ve 100 bin parke taşı döşenmiş ve kanalizasyon şebekesi yenilenmiştir. Atatürk Köşkü’nden Çekirge’ye doğru giden yol asfalt yapılmıştır. Bütün bunlar Bursa’nın bayındırlığı için yapılırken turizme de önem verilmiştir.¹²³⁶ Nitekim *Belediyeler Dergisi*’ndeki bir yazıda, “Bursa, vilayetin ruhu olan turistik yolunu asfaltlamak için varını yoğunu sarf etmekten çekinmemiş” ve “Mudanya asfaltı yeşil Bursa’nın hiç şüphesiz çok büyük bir ihtiyacını karşılamıştır.”¹²³⁷ Ayrıca Mudanya yolunun asfaltlanması, ulaşımı geliştirdiği gibi fabrikaların bu güzergâhta kurulmasına etki etmiş¹²³⁸ ve bu gelişmelere bağlı olarak kentin güney batısını, yeni inşa edilen konutlar için prestijli bir bölge haline getirmiştir.¹²³⁹

Bunlarla birlikte iç ve dış turizmin gelişmesi için İstanbul’dan İzmir körfezini dolaşarak Bursa ve Yalova’ya ulaşan asfalt yol yapılması gerekli görülmüştür. Dış turizmin gelişmesi için kentlerde büyük imar programlarının uygulamaya geçirilmesi gerekmiştir. İstanbul ve Bursa gibi tarihi kentlerde abidelerin etrafları ahşap harabelerden kurtarılarak, merkezden buraya ve kaplıcalara giden yolların düzenlenmesi, asfaltlanması

¹²³⁵ Musa, “Milli Heyecan”, *Hakkın Sesi*, 3 Eylül 1934, s. 1.

¹²³⁶ Cemil Öz, “Bursa Urayından Aldığımız Haberler”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 10, 1936, ss. 77-79; Ragıp Kemal, “Bursa’da Hararetili Bir Belediye Faaliyeti Var”, *Akşam*, 29 Eylül 1934, s. 8.

¹²³⁷ “Bursa Yolları”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 48, 1939, s. 56.

¹²³⁸ Timur Kaprol, “1930-1950 Dönemi Bursa’sının Korunması Gerekli Mimari Ögesi: Konut”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 190.

¹²³⁹ Önder Batkan, “Bursa Kentsel Gelişim ve Planlama Süreci”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 255.

önemlidir. İstanbul ve Bursa gibi Marmara havzasında yer alan doğal ve tarihi güzellikler turizme kazandırılmak istenmiştir. Bunun için kentler arası asfalt yollar yapıp turizm endüstrisinden yararlanılmaya çalışılmıştır.¹²⁴⁰ Çünkü bu dönemde turizm, başlı başına 20. yüzyılın endüstrisi olarak görüldüğü için ulaştırma ve konaklama ihtiyaçlarının önemi vurgulanmıştır.¹²⁴¹ Bunlar giderildiğinde Bursa, tarihi ve doğal güzellikleriyle ortaya çıkacağı düşünülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nin gelişmişlik noktasında önem verdiği fabrikalaşma birçok kent için ne kadar önemli ise Bursa için de aynı öneme sahiptir. Bu dönemde açılan Merinos ve İpek Fabrikaları kent açısından önemli bir gelişmedir. Geçmiş ile bu dönem arasındaki farkı fabrikalar açık olarak göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet'e kadar geçen zamanda klasik yapılar olan cami ve minarelerin kentte görüldüğü fakat bir endüstri alametinin görünmediği şöyle belirtilmiştir.

“Cumhuriyet'e kadar baca yerine servi ve minare göze çarpardı. Gökyüzüne doğru yükselen bir endüstri alameti yoktu. Hele büyük endüstri alametleri yoktu. Hele büyük endüstri hayatı eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllardan beri tamamen ihmal ettiği bir şeydi. (...) Her güzel ve her iyi şeye olduğu gibi büyük endüstri hayatına da Cumhuriyetle beraber kavuştuk. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde, biz on yıldan beri bunları yaptık, dediğimiz zaman gerçekten pek çok ve pek çok önemli büyük işlerin başarılmış olduğunu öğrenmiştik. (...) Şu halde başarılan bu pek çok ve pek büyük işler on yıldan daha az bir zaman içine sığdırılmıştı. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin meydana koyduğu göz kamaştıran eserlerin değeri ve devletin yapıcılık kudreti gözümüzün önünde bir kat daha kuvvetle canlanmaktadır.”¹²⁴²

Türkiye'nin birçok yerinde fabrikaların yükselmesi, Cumhuriyet'in ilerlemeci yönünü ve kalkınma planlarının başarısını ortaya koymuştur. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Bursa gibi birçok kentte, bilim ve ilerlemenin ekonomik zaferlerinin birer simgesi olan fabrikalar inşa edilmiştir. Nitekim Atatürk'ün açılışını bizzat yaptığı,¹²⁴³ “Cumhuriyet'in yapıcı iradesini şahlandıran sanayi abideleri arasında”¹²⁴⁴ gösterilen Bursa Merinos Fabrikası da tekniğin bütün gelişmişliğiyle Cumhuriyet'in kurduğu “muazzam iktisadi bir kale” olarak tarif edilmiştir. Örneğin Atatürk'ün: “Merinos Fabrikası çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci arttıracaktır. Bu eser yurdun, hususiyle

¹²⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, “İç ve Dış Turizm”, *Ulus*, 3 Haziran 1938, ss. 1-8.

¹²⁴¹ C. K., “İç Turizm İşleri ve Otelcilik Endüstrisi”, *Ulus*, 11 Nisan 1938, ss. 1-8.

¹²⁴² Musa Ataş, “Türkiye'de Büyük Endüstri Hayatı”, *Hakkın Sesi*, 17 Eylül 1935, s. 1.

¹²⁴³ İsmail Muştak Maykon, “Büyük Şefin Huzurları ile Halkın Coşkun Heyecanı Arasında Merinos Fabrikası Açıldı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, ss. 14-15; “Atatürk Merinos Fabrikasını Altın Anahtarla Açtılar”, *Akşam*, 3 Şubat 1938, s. 9; “Bursa Merinos Fabrikası”, *Kurun*, 3 Şubat 1938, s. 1.

¹²⁴⁴ “Bursa Mektupları”, *Akşam*, 25 Aralık 1939, s. 8.

Bursa bölgesinin endüstri inkişafına [gelişimine] ve büyük milli ihtiyacının giderilmesine yardım edecektir”¹²⁴⁵ şeklindeki ifadesi ile bu yatırımların önemine vurgu yapmıştır.

Bu gelişmeler, ekonomi alanında devletin yeni atılımlarını ortaya koymuştur. Milli devletin inşa sürecinde ekonomik gelişmeler, milli sanayi ve yerli malını teşvik etmiştir. Bu durum [Bursa’da] devletin milli olarak kurumsallaşmasının yanında sermayenin, millileşmesi anlamına gelmiştir. Nitekim “Teşvik-i Sanayi” kanunuyla devlet, milli sanayiye bilfiil teşvik etmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nin yönetici kadrosu Bursa’yı, İstanbul ve İzmir’den sonra üzerinde önemle durulan bir sanayi merkezi olarak görmüşlerdir. Devletçilik uygulamalarının fiili yöneticisi konumunda bulunan, dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, 5 Şubat 1934 yılında Bursa’da yaptığı konuşmada bunu şöyle belirtmiştir: “Bursa, nazarımda esasen bir sanayi memleketidir. Çoktan beri herkesin zihninde bu cihet yerleşmiştir. Bursa’nın istikbali ancak dâhili sanayi inkişafı ile temin olunacaktır. Mevcut sanayi daha modern hale getirilmesi ve daha verimli bir şekle girmesi Cumhuriyet hükümetince arzu olunan bir keyfiyettir. Kanunlarımızın müsaadesi dâhilinde mümkün olan herhangi bir müzaheretin esirgenmeyeceğinden emin olabilirsiniz.”¹²⁴⁶ Cumhuriyet yöneticileri Bursa için milli sanayiye ve yatırımları teşvik ederken, korumacı ve destekleyici konumda durmuşlardır.

Modern tekniğin bir örneği olarak kabul edilen Merinos Fabrikası’nın hem milli ekonomiye hem de kendi muhitine katkı sağladığı belirtilmiştir. Fabrikadan dolayı kentte sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Haftanın bazı günlerinde Muradiye semti adeta bir gezinti yeri olmuştur. Birkaç yıl sonra Bursa, modern bir Merinos kenti haline dönüşecektir.¹²⁴⁷ Kuzey yönünde kurulan Merinos ve İpek İş Fabrikaları ile Bursa’da büyük sanayi merkezleri oluşturulmuş ve kent içerisinde çeşitli kutlama ve etkinliklerin yapılacağı modern spor sahasının inşaatına başlanmıştır.

Ayrıca fabrikaların kuzey yönünde kurulması, ilerleyen dönemlerde kentin bu yöne doğru gelişmesine neden olmuştur. Merinos Fabrikasının kurulduğu yıllarda işyeri ile konut arasında yaya ulaşım hâkimdir. Caddenin güney tarafında lojmanlar, kuzey yönünde fabrika yer almıştır. Fabrikada, modernist bir yaklaşım biçimi, lojmanlarda ise

¹²⁴⁵ Naci Kurul, “Bursa Merinos Fabrikası”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, s. 48.

¹²⁴⁶ Akt. Ayhan Aktar, “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 137-138.

¹²⁴⁷ “Dün Açılan Bursa Merinos Fabrikası Modern Tekniğin Timsalidir”, *Akşam*, 2 Şubat 1938, s. 5.

Batılı konut tipolojisi hâkim olmuştur.¹²⁴⁸ Bütün bunlar Cumhuriyet'in idare ve kanunlarıyla Bursa'daki çalışmalara yansımakta, ilerleme ve değişime etki ettiği belirtilmektedir. R. R. Yücer'e göre ise Bursa, Türk inkılabını en kolay anlayan ve Cumhuriyet'in ilerleme hamlelerini uygulama sahasında gösteren bir kenttir.

“İçine sindirdiği yeni zihniyeti, dış kıyafeti ile de takviye etmenin lüzumunu çok iyi anlayan Bursa, Kastamonu'da başlayan şapka inkılabının ilk yayım yerlerinin başında yer almış ve yaptığı büyük mitingle festen şapkaya geçişimizin tarihi bir safhasını, bizzat Ulu Önderin huzurunda yaşamış ve yaşatmıştır. Kılık kıyafet değişimi, yeni rejimin yeni muaşeret usulleri için bir kalıp vazifesini görmüştür. Cemiyet hayatımızın manevi çehresindeki tebeddüller [değişimler], bu sayede bizi on beş yıl önceye nazaran apayrı bir milat halinde ortaya çıkarmıştır. Fes ve sarığın çerçevelediği geri kafanın içinde yeni ışıklarla tutuşan bir görüş ve zihniyet dünyası parladı. Bol ağırlı şalvarların, kapalı peçe ve çarşafın ağır ve maddi esaret bağları ile birlikte, ruhlarımızı meskenete, tevekküle bağlayan zincirler de kırıldı. Bugün yirmi yıllık bir devrin başı ile sonu arasındaki selam şekilleri, saygı gösterileri, hareket farkları inanılmayacak derecede uzak mesafelerle birbirlerinden ayrıdır. Kılık kıyafet değişimi, şüphe yok ki içtimai terbiye sahası ile birlikte, milli eğitim ve muaşeret alanında gördüğümüz mefhum değişikliklerinin en büyük müessiri olmuştur. Süklüm püklüm, korkak, çekingen ve münzevi nesilden; canlı, neşeli ve terbiyeli bir nesil fişkırmasını bu mucizeye borçluyuz.”¹²⁴⁹

Atatürk, İpek İş Fabrikasının temelini atarken: “Bursa fabrikaları, Bursa camilerinin sayısı kadar olmalıdır”¹²⁵⁰ sözü, bir teşvik ve yol gösterici olarak algılanmıştır. Bununla birlikte Atatürk'ün “resmi ve hususi bütün teşekkülleri ile” güzel bir kent olarak ifade ettiği Bursa'da yeni yapılan termal otel ve kaplıcaları, kentin siyasi ve medeni yüksekliğinin somut birer delilleri olarak görmüştür. Bu modern faaliyetlerden memnun olan Atatürk, kendi hissesinden bir miktar para ve köşkü Bursa Belediyesi'ne hibe etmiştir.

“Modern bir zihniyetle ve temiz bir konforla vücuda getirilen Çelik Palas'ta beni konaklayan Bursalıların yüksek misafirperverliklerinden çok mütehasşis oldum. Burada Türk milletinin siyasi ve medeni yüksekliğini gösteren parlak deliller gördüm. (...) Bursa kaplıcalarının büyük ve medeni ihtiyaçlardan birini karşılayan Çelik Palas Otel'i'nin Bursa Belediyesi'nin de hizmet ve muaveneti ile daha fazla inkişaf edebilmesini temin için bu otelin ait olduğu şirketteki 34.830 Türk Liralık hissemi belediyeye terk ediyorum. Aynı zamanda vaktiyle Bursa Belediyesi'nin 1923 tarihinde bana hediye etmiş olduğu otel bahçesine muttasıl [bitişik] köşkü de bütün müstemilatıyla belediyeye hibe ettim. Bu köşk otelin bir aneksi olarak kullanılacak ve Bursa Belediyesi bu köşkün bedelini takdir ettirecek şirketten o miktar hisse senedi mübayaa edecektir.”¹²⁵¹

¹²⁴⁸ Kaprol, a.g.m., s. 190.

¹²⁴⁹ R. R. Yücer, “İnkılabımızda İç ve Dış Değişim”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 37-38.

¹²⁵⁰ “Koza ve İpek”, *Akşam*, 24 Mayıs 1935, s. 8.

¹²⁵¹ “Atatürk Diyorlar ki”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, s. 18.

Milli kalkınma ve ilerleme, bu dönemin anahtar kavramlarıdır. Celal Bayar'ın 08.11.1937 tarihindeki hükümet programında “daima daha kuvvetli, daima daha refahlı, hür ve müstakil Türkiye” hedefi ile milli ihtiyaçların giderilmesi ve kalkınmayı milli ideal olarak belirtmiştir. Hükümet programında “Türkiye’nin ekonomik kabiliyeti ve imkânları ahenkli bir millî ekonomi manzume ve cihazlanmasının Türk vatanında doğup serpilmesi millî idealidir”¹²⁵² diyerek açıklamaktadır. 17 Nisan 1934 tarihinde Türkiye’de yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile “1934-1939 yılları arasında sanayi gelişiminin hedeflendiği” gibi Bayar, belediyelerin de beş yıllık bir çalışma programı hazırlayacaklarını bildirmiştir.

Bu dönemde “Belediyeler, beş senelik mesai plânı tanzimine sevk edilecek harita, imar plânı, su, ışık, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, çocuk bahçeleri ve kısaca şehirlerin sıhhat ve güzelliğini alâkadar eden belli başlı işleri planlaştıracak” ve gelirleri arttırılacaktır. Bu çalışmalar, “İstanbul’dan başlanarak coğrafî mevkii ve tabîî güzelliği seyyah celbine müsait şehirlerimizin bir plân dâhilinde ve bu maksatlarla imarına devlet bütçesinden yardım edilecek”¹²⁵³ denilerek İstanbul gibi Bursa’nın doğal güzelliğinin turizm açısından değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak planlı bir şekilde düzenlenmesi hedeflenmiştir. Nitekim Atay da, Bayar’ın hükümet programındaki ifadesinden İstanbul tek başına düşünülmediğini belirtmiştir. Atay’a göre¹²⁵⁴ “İstanbul denilince onu Marmara kıyıları, Bursa ve Yalova ile birlikte almak lazımdır”. Çünkü İstanbul, bu kentlerle birlikte bir turizm bölgesidir.

2.2. Planlama ve İmar Çalışmaları

Kentsel planlama ve imar çalışmaları, gerçekleştirilmek istenen şeylerin rasyonel bir ifadesidir. Nitekim Cansever’e göre “Her plan geçekte erişilmek istenen oluşumun bir ifadesidir. Her gelecek tasavvuru, tarihi süreçten ve mevcut durumdan hareket edilerek oluşur.”¹²⁵⁵ Dolayısıyla Bursa’da özeline bakıldığında, geleceğe yönelik nasıl bir kent tasavvur edildiği anlaşılabilir.

¹²⁵² “Celal Bayar’ın Teşkil Ettiği İcra Vekilleri Heyetinin Programı”, TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 20, 08.11.1937, s. 25.

¹²⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 20, 08.11.1937, s. 20.

¹²⁵⁴ Atay, “İstanbul’un Yeni Planı, Limanlar ve Yeni Caddeler”, s. 8.

¹²⁵⁵ Cansever, *İstanbul’u Anlamak*, s. 133.

Bursa'nın kent planlama geçmişi, Batılılaşma süreciyle aynı doğrultuda gelişmiştir. 1860'lı yıllarda Haussmann'ın Paris'te gerçekleştirdiği radikal imar faaliyetlerini izleyen üç yıl içinde Bursa'da, ilk defa planlama çerçevesinde önemli imar faaliyetleri yürütülmüştür. Bu yıllar, Bursa'da mekânsal dönüşümün başladığı yıllardır. Bursa'da sosyo-ekonomik ve mekânsal değişikliği içeren planlama süreci, 1855 yılındaki depremin ardından gelişmiştir. Eski başkentin imarı, o dönemde adeta bir prestij meselesi haline gelmiş ve Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'un planını hazırlayan Lörcher ve Prost gibi şehircilere kentin planı yaptırılmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bursa'da başlatılan imar çalışmaları bir anlamda, "Türk modernleşirmesinin prototipi gibidir".¹²⁵⁶

19. yüzyılda Bursa, birbiri içinde gelişen uygulamaların etkisinde kalmıştır. Bu etki Avrupa'da, kapitalizmin işleyişinin meydana getirdiği yayılma ve kentsel düzenlemelerin bir etkisiydi. Bursa'da ipek üretiminin 19. yüzyılda kurulan fabrikalarda yapılmaya başlanması kent için önemli bir gelişmeydi. Bursa'nın ipek üretiminin % 90'ından fazlası bu dönemde, Fransa'ya ihraç edilmiştir. Bursa, neredeyse tüm ipek hammadde üretimini, Fransa'nın ipek üretim merkezi olan Lyon'a ihraç etmiştir. Bunun yanında 1860'lı yıllarda Gökdere ve Cilimboz dereleri çevresinde kurulan ipek fabrikaları, kentin mekânsal gelişimini de etkilemiştir.¹²⁵⁷ Dolayısıyla ilerleyen yıllarda Bursa'nın kentsel yapısı içinde fabrikaların etkisi belirginleşmiş ve planlama çalışmalarına etki etmiştir.

Ahmet Vefik Paşa'nın giriştiği imar çalışmaları kenttin fabrikalarının kuruluşu ile aynı döneme denk gelmektedir. Haussmann'ın Paris'i modernleştirme girişimlerini yakından gözlemleyen Ahmet Vefik Paşa, Avrupa'da edindiği deneyimi Bursa'da uygulamaya çalışmıştır.¹²⁵⁸ Bu dönemde Bursa'da başlatılan ideal kent arayışları planlama açısından bakıldığında, ipek üretiminin fabrikalarda yapılmaya başlanmasıyla mekânsal olarak bir değişim başlamıştır. Bu değişim, Ahmet Vefik Paşa'nın başlatmış

¹²⁵⁶ Rana A. Aslanoğlu, a.g.e., s. 180.

¹²⁵⁷ Leila Erder, "Factory Districts in Bursa During the 1860's", *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architectur*, Vol. 1, No. 1, 1975, ss. 90-95; Ayrıca Osmanlı'da ilk kâğıt üretiminin yapıldığı kent, Bursa'dır. 1487 ve 1519 tarihli iki sicil kaydında, Bursa'da Cilimboz Deresi üzerinde kâğıt üretimi yapan bir fabrikanın bulunduğu yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Oğuz, "Osmanlı'nın İlk Kâğıt Fabrikası Bursa'da Kuruldu", *Bursa Günlüğü*, Sayı 12, 2021, ss. 20-23; Osman Ersoy, "Bursa'da Kâğıt Fabrikası Meselesi (XV-XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1-2, 1964, ss. 101-115.

¹²⁵⁸ Saint-Laurent, a.g.m., s. 84.

olduğu imar uygulamalarıyla somutlaşmıştır. Planlama çerçevesinde Bursa, gelişmiş yol ağı ile diğer kentlere bağlanmıştır. Mudanya-Bursa demiryolu hizmete açılmıştır. Nitekim “Mudanya ile İstanbul arasında tarifeli seferler yokken, Mudanya-Marsilya arasında (Lyon’a aktarma amacıyla) vapur işletilmiştir. Bu bağlantı yoğunluğu Bursa’nın kentsel yapısına; Fransız konsolosluk binası ve Fransız tüccarlarına ait bir kısım evler şeklinde yansımıştır.¹²⁵⁹ Bütün bu gelişmeler, Bursa’nın Cumhuriyet Dönemi’ndeki planlama ve imar çalışmalarına yön vermiştir.

Cumhuriyet’in kuruluş sırasında Bursa kent sınırı 1896 haritası ile aynıdır. 1923-1929 yılları arasında göç ve sınırlı olsa sanayileşmenin etkisiyle, kentin büyümesi yayılma şeklinde değil, nüfus hareketleri sonucu kent sınırı içindeki mevcut yerleşim alanlarındaki boş yerlerin doldurulması ile gerçekleşmiştir. 1923-1930 dönemi Bursa ekonomisinde yağ, sabun, ipek ipliği ve kozacılığı gibi imalathaneler etkindirler. Bu imalathaneler Sedbaşı ve Umurbey Mahallesi ile Muradiye ve Demirkapı Mahallesi’nde üretimlerini sürdürmüşlerdir. Bu imalathanelerin Uludağ’ın eteklerinde yer alması, ulaşım kolaylığı ve su kullanımı nedeniyle. Kent içinde Cumhuriyet, Atatürk, Fevzi Çakmak ve İnönü Caddesi üzerindeki alanlarda ticaret faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu caddelerde bulunan binaların zemin katında ticaret, üst katlarında ise konutlar yer almıştır.¹²⁶⁰

Bursa’nın yerel gazetesi olan *Hakkın Sesi*’nde Musa Ataş, Bursa’da gerçekleştirilen planlama çalışmalarına birçok yazısında değinmiştir. Ayrıca bu planlama çalışmalarının toplumsal hayattaki ilişkilere yansıdığı aktarılmaktadır. “Şimdiye kadar (plan) isminin en çok geçtiği yer (şehircilik)ti. Hâlbuki bizim otobüsçülerimiz bile işlerini planlaştırmışlar da farkında değilmışiz”¹²⁶¹ diyerek, yolcuların koltuk numaralarıyla seyahat etmelerini bu dönemdeki planlamadan etkilendiğini belirtmiştir.

Cumhuriyet Dönemi’nde Bursa’nın ilk kentsel planlaması, 1924 yılında Carl Lörcher tarafından hazırlanmıştır. Lörcher, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ankara ve İstanbul’un da (uygulanmayan) ilk planını hazırlamıştır. Bursa planı, 1924-1928 yılları arasında İstanbul’un yangın yerleri için plan hazırlayan Lörcher’e bir geleneğin devamı gibi hazırlanmıştır. Fakat bu plan uygulanmamıştır. Bunun nedeni ise “planın 1912’de

¹²⁵⁹ Rana A. Aslanoğlu, a.g.e., s. 186.

¹²⁶⁰ Kaprol, a.g.m., s. 190.

¹²⁶¹ Musa, “İstanbul Yolunda”, *Hakkın Sesi*, 15 Ekim 1934, s. 2.

elde edilen hâlihazır harita üzerinde alttaki dokuyu yok sayarak bahçe kent akımı etkisinde” kalmış olmasıdır. E. Howard’ın bahçe kentinde esas olan şey, kır ve kentin iyi yönlerini birleştirmeyi amaçlarken ortaya koyduğu çözümün düğüm noktası nüfus artışının olmamasıydı. Bu bakımdan, 1923-1926 yılları arasında Bursa’da mübadeleyle artan nüfus Lörcher’in hazırlamış olduğu planın sorunlu yanını oluşturmuştur.¹²⁶² Bu plan sırasında Bursa, büyük bir göç ile karşılaşmıştır. Batı Trakya’dan mübadeleyle gelen Türkler, Sedbaşı ve Cumhuriyet Caddesi’nin kuzeyindeki alanlara yerleştirilmiştir.¹²⁶³

Bursa’nın kentsel gelişimi Lörcher Planı üzerinden tasarlanmış fakat bu planın, modern şehirciliğe ve özellikle su, turizm ve eğlence şehirciliğine yönelik amacının olmadığı düşünülmüştür. Ayrıca planda, kentin topoğrafik vaziyeti bile dikkate alınmamıştır. Bunun nedeni, şehir mimarisinin varlığını dikkate alan yerli uzmanların eksikliği ve belediyelerin bu yıllardaki tecrübesizliğidir. Bu bakımdan Ankara planı ve bu planda izlenen yolların, bütün belediyeler gibi Bursa Belediyesi’ne de örnek olması gerektiği bildirilmiştir.¹²⁶⁴

1929 yılında Bursa Belediyesi’nin yapmış olduğu faaliyetlerle kentin çok değiştiği bildirilmiştir. *Hâkimiyeti Milliye*’deki bir yazıda caddelerin genişletildiği, kaldırımların tamir edildiği, Çekirge hamamlarının ıslah edildiği, yolların temizlendiği, kente ait memba suyunun birleştirilerek dağıtımının yapıldığı ve bu iş için bir depo inşasına başlandığı aktarılmıştır.¹²⁶⁵

1930 yılında çıkarılan “Belediye Kanunu” ve 1933 yılındaki “Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” gibi mevzuatlar, Cumhuriyet’in kentleri planlı olarak düzenleme kararlılığının göstergesidir. 1930 sonrasında çıkarılan kanunlar, kent yönetimlerine plan yapma zorunluluğu getirildiğinde Türkiye’de bu geniş ölçekteki çalışmayı yapacak yeteri kadar tecrübeli planlamacı yoktu. Bu sebeple bu dönemde kent planları genellikle yabancı uzmanlara yaptırılmıştır.¹²⁶⁶ Bursa için yapılacak planlama çalışmasının uluslararası bir kurula, yeni kaplıca ve turizm şehirlerinin planlarını düzenleyen tecrübeli bir şehir

¹²⁶² Rana A. Aslanoğlu, a.g.e., s. 187.

¹²⁶³ Batkan, a.g.m., s. 253.

¹²⁶⁴ Ali Süreyya, “Bursa Nasıl Hakiki Bir Su Şehri Olabilir”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1933, s. 6.

¹²⁶⁵ “Bursa Belediyesi Nasıl Çalışıyor”, *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Temmuz 1929, s. 6.

¹²⁶⁶ Handan Türkoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Bursa’nın Kentsel Gelişimi ve Planlaması”, *Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kentleşme Sempozyumu*, ed. Hasan Ertürk, vd., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 160.

plancısına hazırlatılması düşünülmüştür. Ancak bu şekilde hazırlanacak bir plan, uygulanması mümkün olduğu anlaşıldıktan sonra faaliyete geçirilebilir.¹²⁶⁷

1580 sayılı Belediye Kanunu'nda belediyelerin; halkın yerel özellikte, müşterek ve medeni ihtiyaçlarını düzenlemekle görevli oldukları belirtilmiştir. Halkın modern ihtiyaçlarını yerine getirmenin, planlı kentler sayesinde olacağı anlaşılmaktadır.¹²⁶⁸ Bu bağlamda Bursa Belediyesi'nin görevlerinden en önemlisi, halkın medeni ihtiyaçlarının sağlanması ve kentin planlı şekilde imarıdır. *Cumhuriyet* gazetesindeki bir yazıya göre, 1936 yılında belediyenin isteğiyle Nafia Vekâleti, Bursa için yeni bir plan hazırlamak için biri Türk diğeri Fransız olmak üzere iki şehir uzmanını görevlendirmiştir. Geçmişte yapılan plana bakıldığında, kentin birçok yerinde parkların yapılması düşünülmüştür. Yeni hazırlanan planda ise parkların azaltılması düşünülmüş, kentin kenarında büyük bir istasyon yapılarak, buna bağlı iki yeni caddenin açılması planlanmıştır. Ayrıca Çekirge semtinin yeni bir şekle sokulması üzerinde durulmuştur.¹²⁶⁹

Kentin imar planı, Neşet Kiper'in belediye başkanlığı döneminde tekrar yabancı uzmanlara hazırlatılmıştır. Mimar Wandenberg, kentin planı için görevlendirilmiştir.¹²⁷⁰ Wandenberg'in, kentin 975 hektarlık alanını içeren (avan) planını bir yılda hazırlayıp bitireceği öngörülmüştür.¹²⁷¹ Asıl plan için İstanbul'un imarına çalışan Prost tarafından düzenlenmek üzere Bursa Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na müracaatta bulunulmuştur.¹²⁷² Planı için yapılan hazırlıklar tamamlanmış ve planın yaptırılması Henri Prost'a verilmiştir.¹²⁷³ Prost, "Belediye Yapı ve Yollar Kanunu"¹²⁷⁴ uyarınca Bursa planını hazırlamıştır. Prost Planı, hem kentin yollarını motorlu araçlara uygun bir şekle

¹²⁶⁷ Ali Süreyya, a.g.m., s. 6.

¹²⁶⁸ 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda kentin düzenlenmesine ilişkin belediyeler; "harita, kadastro ve müstakbel şekil plânlarını yaptırmak ve en az beşer senelik bir mesai imar programı hazırlayıp tatbik etmek. Beldenin sokak ve meydanlarını plana ve programa uygun olarak tanzim ve ıslah etmek, sınıflarını, isimlerini, numaralarını tayin etmek, buna göre ağaçlamak, döşemek, aydınlatmak süslemek, duracak, sığınacak, dinlenecek yerler yapmak ve iyi bir halde bulundurmak" gibi birçok görevler üstlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Resmi Gazete*, Sayı 1471, 14 Nisan 1930; Ayrıca bu kanun, yeni şehircilik amacına uygun olarak, şehirlerde oturanların sağlığını, vücut ve kafa rahatlığını temin eden bir çerçeve oluşturmıştır. Buna göre yeni şehirler; inşaat alanları, yeşil sahaları ve çeşitli yolları ile ön plana çıkmaktadırlar. Bkz. Semih, "Yeni Şehirler Doğarken", *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 23, 1935, ss. 343-351.

¹²⁶⁹ Musa Ataş, "Bursa'nın Yeni Planı Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1936, s. 7.

¹²⁷⁰ "Bursa Belediye Meclisi Toplantısını Bitirdi", *Akşam*, 21 Kasım 1937, s. 6.

¹²⁷¹ "Bursa Planı", *Akşam*, 14 Kasım 1937, s. 2.

¹²⁷² "Bursa'nın Seyyah Şehri Olmasına Çalışılıyor", *Kurun*, 15 Nisan 1938, s. 4.

¹²⁷³ "Bursa'da Belediye Faaliyeti ve Mühim Bir Karar", *Akşam*, 7 Kasım 1938, s. 6.

¹²⁷⁴ Bu kanun, belediyelerin plan yapmasını mecbur kılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Resmi Gazete*, Sayı 2433, 21 Haziran 1933.

getirmeyi hem de Bursa Ovası'nı bir ölçüde yerleşime açıyordu. Örneğin Gemlik yolu üzerindeki bazı alanların sanayiye ayrılması öngörülmüş ve Gazcılar, Fomara ve Atatürk Caddeleri bu plan dâhilinde açılmıştır.¹²⁷⁵

Fakat bu planın, kentin “mekânsal formuna yansımaları oldukça sınırlı” kalmıştır. Planda öngörülen esas şey, yol ve caddelerin düzenlenmesidir. Bu plan doğrultusunda kentin iç yolları, en çok etkilenen yerlerdir. Gazcılar ve Fomara Caddeleri, Atatürk Caddesi'nin Yeşil Türbe ile olan kısmının birleştirilmesi amaçlanmıştır.¹²⁷⁶ Kent merkezinde açılan ana akslar dışında planın uygulanan kısmı Atatürk Caddesi'nin hisar girişidir.¹²⁷⁷ Bütün bu çabalar, yabancı mimarlar tarafından İstanbul'da yapılan planlama çalışmalarının Bursa üzerindeki tekrarı gibidir.

Resim 10: Cumhuriyet Meydanı ve Ulu Cami Yönüyle Atatürk Caddesi



Kaynak:<https://www.koleksiyonevi.net/muzayede/1178/eski-zaman-muzayedesini-1-katalog/sayfa/12>, (01.02.2021).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentte yapılan ilk faaliyet, aydınlatma ve ulaşımıdır. İlk yıllarda “Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Elektrikiye Anonim Şirketi” adıyla kurulan bir şirkete, kentin aydınlatılma ve tramvay taşımacılığı imtiyazı tanınmıştır. Elektrik üretim yeri olarak Cilimboz Deresi boyu, “bugün Merinos Kavşağı olarak bilinen meydanın güneydoğusunda bulunan arazi” belirlenmiştir. Bu alana “elektrik üretim yeri,

¹²⁷⁵ Türkoğlu, a.g.m., s. 160.

¹²⁷⁶ Rana A. Aslanoğlu, a.g.e., s. 188.

¹²⁷⁷ Batkan, a.g.m., s. 255.

tramvay deposu ve tamirhane olarak kullanılmak üzere üç bölümden oluşan bir bina kompleksi” inşa edilmiştir.¹²⁷⁸

Şirketin inşa ettiği fabrika binasında, elektrik üretim santrali, tramvay depoları ve tamirhaneler faaliyet göstermiştir. Bunun yanında tramvay işletme hakkı verilen bu şirket, kent içi yolcu taşımacılığı yapmayı amaçlamıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir: Birincisi, Yeşil’den başlayarak Cumhuriyet Meydanı, Ulu Cami ve Zafer Meydanı yoluyla Çekirge bağlantısı kurmak. İkincisi, Demirtaş’tan başlayarak Cumhuriyet Meydanı’ndan Çekirge hattına birleşecek bir hat yapmak. Üçüncüsü, Tahıl Caddesi’nden başlayarak Mecidiye ve Meşrutiyet caddelerinden Yeşil-Çekirge hattına birleşecek hat. Dördüncüsü, Muradiye istasyonundan Yeşil-Çekirge hattı ile birleşecek Muradiye bağlantısını yapmaktır. Fakat şirketin bu amacı gerçekleştirilmemiştir. Şirket, kentin elektrik ihtiyacını sağlamış ve 1939 yılında çıkarılan bir yasa ile çalışmalarına son verilip, elektrik üretim ve dağıtım şebekesi Bursa Belediyesi’ne devredilmiştir.¹²⁷⁹

Kentin yangınlar nedeniyle tahrip olmuş bazı resmi binaları, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeniden inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde Sarayönü adı verilen ve bugünkü Cumhuriyet Meydanı’nda bulunan resmi binalar, meydan ile birlikte yeniden düzenlenmiştir. 1925 yılına ait bir yazıda “kentin gelecekte alacağı şekli gösteren projede meydan olarak gösterilen Sarayönü, bu yeni ve güzel binalarla kente başka bir güzellik verecektir” denilerek çalışmalar yapılmıştır.¹²⁸⁰ Bu çalışmaların, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Cumhuriyet Meydanı ve çevresindeki binalarla sınırlı olduğu bildirilmektedir. *Akşam* gazetesindeki bir yazıda, 1931 yılı itibarıyla “hükümet caddesinde yapılmış iki üç binadan ve caddenin parkeye dönüştürülmesinden başka” imar adına büyük faaliyet olmadığı belirtilmiştir. Bunun en önemli sebebi, belediyenin gelir yetersizliği olarak görülmüştür. Fakat İskender Fahreddin için imara çok müsait olan, “fıtratın şirin ve zengin yarattığı bu güzel beldeye medeniyetin eli ve kolu girerse, Bursa on misli, yüz misli daha şirinleşir ve zenginleşir.”¹²⁸¹

Bununla birlikte yeni yapılan modern konutlar, kent için önemli bir gelişmedir. Cumhuriyet’in çağdaşlaşma idealleri toplumsal mekânlarda olduğu gibi konut

¹²⁷⁸ Kenan Yetişen, “Bursa Elektrik Tarihçesi”, *Bursa Günlüğü*, Sayı 4, 2018, s. 67.

¹²⁷⁹ “Cumhuriyet Döneminde Bursa”, *Bursa Ansiklopedisi*, (içinden) [y. y.]: Bursa Hâkimiyet, 1985, s. 304.

¹²⁸⁰ “Cumhuriyet Döneminde Bursa”, a.yer., s. 305.

¹²⁸¹ İskender Fahreddin, “Yeşil Bursa İmara Muhtaçtır”, *Akşam*, 28 Ekim 1931, s. 6.

mimarisine de yansımıştır. Cumhuriyet ile beraber yaşanan hızlı değişim, toplumun en küçük birimi olan aile yapısına etki etmiştir. Ataerkil aile hayatından çekirdek aileye dönüşüm, konut mimarisine yansımıştır. Dönemin modern mimari yaklaşımları, Bursa'nın konut mimarisinde görülmüştür. Türkiye'de bu dönemde etkili olan geleneksel mimarinin biçim, tasarım ve cephe düzenleme ilkelerinin yanında, fonksiyon ve rasyonelliğin ön planda tutulduğu yalın cephe anlayışı da etkili olmuştur.¹²⁸² Kentin tarihsel gelişimi içinde yer alan ve kentsel dokunun bir parçası olan dönemin binaları, strüktürel yeniliklerin öncüsü olmuşlardır. Geleneksel mimari dokunun yanında Bursa'nın kültürel ve ekonomik gelişim ve değişiminin göstergeleri olmuşlardır.¹²⁸³

Bursa Valisi Fatin [Güvendiren] Bey (1926-1933) tarafından yapılan bu faaliyetler, kent için önemli modernleştirici faaliyetlerdir. Fatin Bey kentte, bu yıllara kadar en fazla imar faaliyetleri gerçekleştiren kişi olarak bilinmiştir. Belli başlı birçok eserlerin yanında modern kütüphane, salgın hastalıklarla mücadele binası, vilayet matbaası, Uludağ Oteli ve stadyum yer almaktadır. “Stadyumun yapılmasında, gençliğin bedenî inkişafını isteyen” Atatürk'ün işaret ve yardımları en önemli etken olmuştur. Nitekim “1926 yılında beşinci kez Bursa'yı ziyaret eden M. Kemal [Atatürk]'ten gençlerin, spor yapmaları için gerekli tesislerin kurulmasını istemişler, o da bin lirasını kendi cebinden vererek stadyum yapımıyla Vali Fatin Güvendiren'i görevlendirdiği”¹²⁸⁴ aktarılmıştır. Atatürk'ün adını taşıyan bu stadyumun, Frankfurt Stadı'nın küçük bir modeli olduğu ve Türkiye'nin hiçbir kentinde örneği olmadığı belirtilmiştir. Fatin Bey, kendinden önce Vali Kemal [Gedeleş] Uludağ yolunu yaptırmakla başladığı işi, dağ başında modern bir otel inşa etmekle devam ettirmiştir.¹²⁸⁵

Bu çalışmalara genel olarak bakıldığında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'da birçok devlet dairelerinin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Vali Kemal Bey zamanında Hükümet, Adliye ve Defterdarlık daireleri, Vali Fatin [Güvendiren] Bey zamanında Postane, Vilayet Matbaası, İstiklal Mektebi, Çelik Palas Oteli'nin birinci kısmı ve sonrasında Atatürk Stadyumu, havuzlu ve şelaleli Kırkmerdiven, Çekirge Yolu üzerinde

¹²⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaprol, a.g.m., ss. 187-203.

¹²⁸³ Timur Kaprol, “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Mimari Gelişim ve Konut”, *Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu*, ed. Hasan Ertürk, vd., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 246.

¹²⁸⁴ Mumcu, a.g.m., s. 266.

¹²⁸⁵ “Bursa'nın İmarı ve Uludağ Oteli”, *Akşam*, 28 Eylül 1932, s. 6; “Bursa Mektupları”, *Akşam*, 15 Mart 1935, s. 7.

Vali Konağı, Sedbaşı Maliye Binası ve Halkevi Binası inşa edilmiştir. Günümüzde de varlığını sürdüren ve kısmen dönüştürülen bu modern yapılar, Cumhuriyet Dönemi'nin Bursa'da yapmış olduğu güzel çalışmalar olarak görülmektedir.¹²⁸⁶ Fakat 1933 yılında kenti ilk defa ziyaret eden Ali Süreyya'nın,¹²⁸⁷ *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında, kentin güzellikleri nispetinde haraplığı, kazanç kaynaklarının çokluğu nispetinde fakirliği göze çarpmıştır. Yarı yarıya boş oteller, yerlerine yenilerinin yapılmadığı eski tarz ahşap köşkler ile kentin son on beş yıl içindeki gelişiminin aksine, eski imtiyazlı vaziyetinin bile sarsıldığı belirtilmiştir.

Ali Süreyya'ya göre o yıllardaki “Bursa'da Ahmet Vefik Paşa'nın kırk sene evvel açtığı caddeler hala şehrin birinci sınıf caddeleridir. Köprüler, şehrin süsü olacak yerde acınacak bir haraplıkla onu çirkinleştiriyor. Şehrin içinde tabiat tarafından ağaçlanmış dereler akıyor. Bunlar küçük bir gayretle başlı başına bir cazibe haline getirilebilir bir vaziyettedir. Hâlbuki bugün insan eli onları güzelleştirecek yerde mütemadiyen kirletmek ve pisletmektedir.”¹²⁸⁸ Bu nedenlerden ötürü kent, güzelleştirilmeli ve modernleştirilmelidir. Çünkü Bursa, mimari eserleri, kaplıcaları, Uludağ'ı ile birçok insanın tercih edebileceği turizm potansiyeline sahiptir. Kenti, parlak bir geleceğe kavuşturmak için yapılması gereken şey, bu potansiyelleri hayata geçirecek altyapıyı kurmaktır. Bunun için modern otellere, geniş asfalt yollara, turistlerin her türlü eğlence ve dinlenme ihtiyaçlarına cevap verecek gazino, park, stadyum ve koşu alanları gibi tesislerin kent planı dâhilinde hayata geçirilmesi gerekli görülmüştür.

2.3. Turizme Yönelik Mekânsal Düzenlemeler

Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'nın plan ve imarında turizmin yeri sıklıkla vurgulanmıştır. Kentin kaplıcalarının turizmin geliştirilmesi açısından önemli bir yeri vardır. Bursa'yı bir turizm kenti olarak tanımak ve tanıttırmak gerektiği düşünülmüştür. Nitekim Ataş'ın “Bursa bir gezgin şehridir ve daima bir gezgin şehri olarak kalacak ve ancak bu sayede hakiki refaha kavuşacaktır.”¹²⁸⁹ Çünkü içindeki tarihi ve doğal eserleri, yanı başında Gölyazı (Abulyont) ve İznik'in bulunması ziyaretçiler için çok cazip yerlerdir. Avrupalı gezginler artık Pompei gibi görülmesi gereken önemli yerleri ve

¹²⁸⁶ Akkuş, a.g.e., s. 234.

¹²⁸⁷ Ali Süreyya, a.g.m., s. 6.

¹²⁸⁸ Ali Süreyya, a.g.m., s. 6.

¹²⁸⁹ Musa Ataş, “Gezgin Şehri”, *Hakkın Sesi*, 24 Eylül 1935, s. 1.

müzeleri gezmekten bıkmışlardır. Bu dönemde “doğu gezisi Avrupalı için bir ideal olmuştur”.¹²⁹⁰

Özellikle Cumhuriyet’in ilanı sonrası gerçekleştirilen devrimlerin, Avrupalı turistleri daha çok heveslendirdiği belirtilmiştir. Turistleri kente çekebilmek için hızlı ve lüks ulaşım vasıtalarını temin etmek, kaplıcaları modern bir şekle sokmak ve yeni oteller inşa etmek gerekmektedir. Bursa ve çevresindeki termal sular, kentin sağlık açısından önemini ortaya koymuştur. Bursa, bu yönüyle ideal sağlıklı bir kenttir. Cumhuriyet idaresi ile Bursa ve çevresinin kıymeti daha çok anlaşılacağı, sağlık ve mutluluk dağıtan kaplıcalarıyla büyük bir gelir kaynağı olacağı düşünülmüştür.

“Prost gibi dünyanın en tanınmış şehircisinin planladığı (...) Yalova kaplıcaları ile Türkiye’nin hakkıyla övünebileceği çok kıymetli ve şirin bir su şehri kazanmıştır. İstiklal Savaşı’nın parlak zaferi ile milli ve siyasi istiklaline kavuşan Türkiye Cumhuriyeti, yıllarca bakımsız kalan Türk yurdunda genel bayındırlık ve imar hareketleri ile her tarafı şenlendirirken, sosyal ve kültürel devrimler ile kendi hakkı olan içtimai şeref ve haysiyeti ve Batı memleketlerince yalan yanlış bilinen hakiki Türk harsı, Türk kabiliyeti tebarüz ettirilirken arsiulusal [uluslararası] bir şöhrat ve değeri olan eski Türk şehri İstanbul’un Yalova gibi en şirin bir köşesi de ihmal edilmemiş, bugün bitmek üzere olan bu tesisat ve imar hareketleri aynı zamanda bir plaj şehri olan İstanbul’a doğru yayılmaya başlamıştır. Bazı Fransız ediplerin Ölen İstanbul diye neşrettikleri tetkiksiz ve yersiz ve o nispette asılsız ve yanlış neşriyatın kötü niyetli propagandalarına rağmen İstanbul ve civarının [Bursa, Yalova] tabii servetleri, Atatürk yurdunun kudretli hükümetinin imar edici teşebbüsleri ile ve yalnız milli gelir ve kaynakları ile muntazam bir plan dâhilinde eskisinden daha mükemmel bir surette imar edilmeye başlanmıştır.”¹²⁹¹

Atatürk’ün kaplıcalar hakkında “bir milletin sağlık ve ekonomik hayatında oynadığı role işaret etmesi” ve bu yerleri ziyaret etmesiyle Bursa ve Yalova’da kaplıcalar, modern bir şekilde düzenlenmiş ve yeni termal oteller açılmıştır. Osmanlı döneminde bakımsız olarak bırakılmış bu mekânlar, İstanbul ve Bursa’nın güzelleştirme çalışmalarına göre modern bir şekilde düzenlenmiştir. Kaplıcaların çevresi İngiliz parkları, tenis kortları ve çiçek bahçeleriyle süslendirilmiştir. Bütün olarak modern bir düşünceyle ve gerçek bir konfora uygun inşa edilmiş termal oteller, İstanbul ve Bursa çevresini daha cazip bir hale getirmiştir.¹²⁹² Bunların içerisinde en önemlisi, Çelik Palas’ın Bursa’ya kazandırılmasıdır. Bu modern termal otel, Cumhuriyet Dönemi’nde

¹²⁹⁰ Musa Ataş, “Gezgin Getirme İşi”, *Hakkın Sesi*, 18 Eylül 1935, s. 1.

¹²⁹¹ Baha Arkan, “Kaplıca ve İçmelerimiz”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 13, 1936, ss. 66-67.

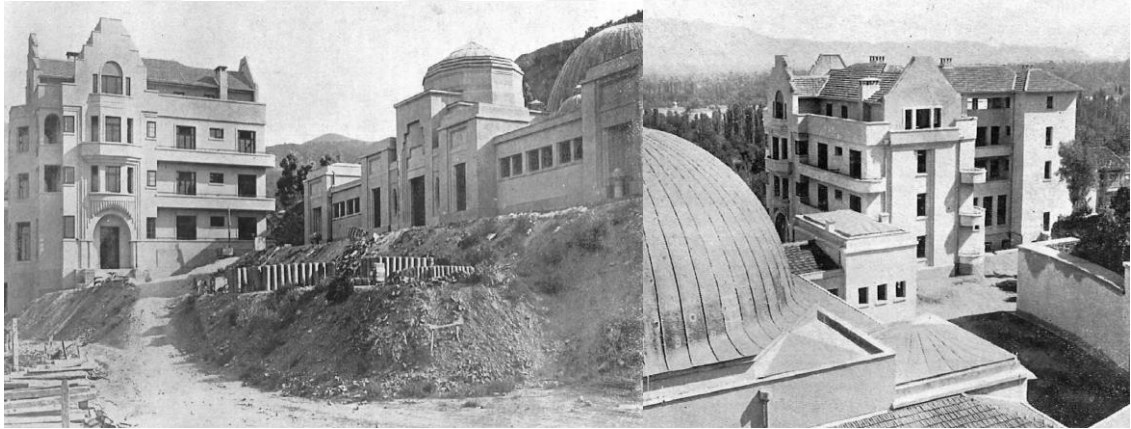
¹²⁹² “Yalova Kaplıcaları”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 34, 1938, ss. 11-17.

Ankara Palas gibi kentin en rağbet gören eğlence ve dinlenme mekânı olmuştur. Çelik Palas Otel, Bursa’da artan “turizm hareketinin ideal bir abidesi”¹²⁹³ olarak görülmüştür.

Çelik Palas modern konforuyla beraber, bahçesi renk renk elbiseli insanlarla dolup taşıdığı belirtilmiştir. “Cennet denecek kadar zengin ve göz alıcı güzelliklerin” üstünde modern bir yapı şeklinde yükselmektedir. Bursa gibi güzel bir kent içinde küçük bir cennette benzemiştir. Bu cennetin, insan eli ve zekâsıyla inşa edildiği şöyle aktarılmıştır.

“Buraya bir cennet demeyip de ne demeli? Sarmaşık örüp kaplamaya başladığı duvarlarıyla, yerden fişkıran sıcak, soğuk, ılık türlü türlü sularıyla, gezinti yolları, dans yerleri, yüzme havuzları, duşları, banyoları, müziği, büfesi, gazinosu ve dalları arasında taştan elektrik huzmeleriyle Çelik Palas sahiden bir cennete benzemiştir. İşte bir su şehrinin en büyük ihtiyaçlarından birini karşılayan bu güzel yer, tabiatın verdiği güzelliğe insan elinin ve insan zekâsının karışmasıyla neler yapılabileceğini gösteren model bir abidedir.”¹²⁹⁴

Resim 11: Çelik Palas Otel ve Kaplıca Binasının İnşası



Kaynak: G. Monceri, “Otel ve Kaplıca Binası - Bursa”, *Mimar*, Yıl 2, Sayı 1, 1932, s.7,11.

Musa Ataş’a göre, Cumhuriyet’ten önce Türkiye’de turizme hiç önem verilmemiştir. Bursa gibi güzel ve tarihi bir kente, gezmek ve görmek için gelenler parmakla gösterilecek kadar az iken Cumhuriyet ile birlikte Türkiye’de bir turizm hamlesi gerçekleşmiş ve kenti ziyaret edenler gittikçe artmıştır.¹²⁹⁵ Türkiye, sahilleri, kaplıcaları, doğal güzellikleri ve Bursa gibi tarihi kentleri ile bir turizm ülkesidir. Öncelikle Bursa, bu dönemde şehirciliğin egemen ilkeleri olarak belirtilen “güvenlik, düzen ve

¹²⁹³ Mustafa Ragıp Esatlı, “Bursa’da Güzel Bir Turizm Abidesi: Çelik Palas Otel”, *Akşam*, 7 Nisan 1938, s. 11.

¹²⁹⁴ Musa Ataş, “Bir Sıhhat Kaynağı Çelik Palas”, *Ulus*, 10 Temmuz 1936, s. 5.

¹²⁹⁵ Musa Ataş, “Cumhuriyet Yıllarında Zaman ve Vasıtanın Rolü ve Turizm”, *Uludağ*, Sayı 20, 1939, s.85.

güzellik”¹²⁹⁶ bakımından ideal bir kenttir. Bu yönleriyle de Türkiye’nin birinci sınıf turizm mekânıdır. Nitekim Ataş’a göre hiçbir kent, Bursa kadar farklı zenginliğe sahip değildir.

“Mesela: burada ne yoktur ki. Dağ vardır, deniz vardır. Kaplıca, tabii güzellik, mimari bakımdan şaheser sanat abideleri, tarihi eserler, fabrikalar, göller, camiler, serviler, türbeler ve sair ve saire. (...) Bu itibarla Bursa emsalsiz bir turizm hazinesidir. Ne yazık ki Cumhuriyet yıllarına kadar Bursa’ya hemen hiç ehemmiyet verilmediği için bu zengin hazineden istifade edilmemiş ve kimseye de istifade ettirilememiştir. [Cumhuriyet’ten sonra] Bursa’da Çelik Palas gibi her türlü konforu havi [sahip] modern bir otel yapılmıştır. Bu otelle yerli ve yabancı seyyahların her türlü istirahat vasıtaları temin edilmiş ve Bursa için bu otel yüz ağartan kıymetli bir müessese olmuştur. Çekirge’deki hamamlar, banyolu oteller eskiden birer handan farksızken Cumhuriyet yıllarında ıslah edilmiş ve oturulabilecek oteller haline sokulmuştur. Şehrin ana caddeleri genişletilmiş, parkelenmiştir. Çekirge-Bursa yolu asfalt yapılmıştır. Nakil vasıtaları bir turist şehrine yaraşacak şekle kalbedilmiştir [dönüştürülmüştür]. Uludağ otel, sığınak ve dağ evleri yapılarak zirvenin altına kadar da bir şose açılmıştır. Böylece Bursa’ya gelen ziyaretçilerin pek çoğunu kendisine çeken Uludağ ayrıca kış mevsiminde Türkiye’nin kış sporları bakımından da bir santrali haline getirilmiştir. (...) İşte bütün bunlar Cumhuriyet’in on beş yılı içine sığdırılan turistik faaliyetlerdir.”¹²⁹⁷

Mekânsal olarak Bursa ve bütün güzellikleriyle Uludağ, Cumhuriyet ile birlikte kendisini bütün yurttaşlara hatta bütün dünyaya, yaz ve kış uğrak bir yer olarak gösterdiği düşünülmüştür. Artık Bursa denildiğinde “yurdun ve dünyanın her köşesinde emin ve serbest bir Turing şehri hatıra gelmekte”¹²⁹⁸ ve her yıl binlerce yerli ve yabancı turist Bursa’yı ziyaret etmektedir. Cumhuriyet’in on beşinci yılında, Bursa’nın ideal bir turizm kenti olabilmesi için önemli çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak İstanbul ile ulaşımın daha kısa ve rahat olması için Bursa-Mudanya yolu asfalt yapılmaya başlanmış, “Yalova-Bursa yolu asfalt yapılması planlanmış”¹²⁹⁹ ve İstanbul-Mudanya deniz hattına daha hızlı gemiler tahsis edilmiştir. Kentin, turizm ve sanayi merkezine dönüştürülmesi adına büyük gelişme kazanacağı düşünülmüştür. Kentin şehir içi yolları bu dönemde tamir edilerek parke olarak düzenlenmiştir.¹³⁰⁰ Uludağ’a kolayca ulaşım sağlanması için teleferik yapılması gündeme gelmiştir.

¹²⁹⁶ Rene Danger, “Şehircilikte Egemen Olması Lazım Gelen Fikirler”, çev. Alaettin Cemil Topçubaşı, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 10-17.

¹²⁹⁷ Ataş, “Cumhuriyet Yıllarında Zaman ve Vasıtanın Rolü ve Turizm”, ss. 87-88.

¹²⁹⁸ Ahmet Tevfik Aycan, “Cumhuriyet’te İdari ve Adli İnkılap”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, s. 35.

¹²⁹⁹ Asım Us, “Yalova’dan Bursa’ya”, *Kurun*, 11 Ağustos 1937, s. 2.

¹³⁰⁰ “Bursa’nın Seyyah Şehri Olmasına Çalışılıyor”, *Kurun*, 15 Nisan 1938, s. 4.

Bursa Belediyesi, Uludağ’a teleferik yaptırmak için Avrupa gazetelerine ilan vermiştir. Bu işe dair Almanya ve İtalya’dan yirmiye yakın firma, kapsamlı projeler göndermişlerdir. Belediyenin bu projeyle amacı: “Gerçekten bir turizm şehri olmaya layık Yeşil Bursa’nın yanı başındaki Uludağ’ın benzersiz güzelliklerini ve kayak sporlarına enine boyuna elverişli olduğunu bütün acuna [dünyaya] göstermek ve tanıtmaktır”. Ayrıca belediye, kent sağlığını korumak için halkı Uludağ’a kolay ve ucuz bir şekilde çıkararak temiz havasından istifadesini gözetmiştir. Bunun için belediye fen heyetinin çizmiş olduğu planlar, Avrupa’daki teleferik işi yapan kurumlara gönderilmiştir. Bu planlara göre belediye iki yol önermiştir. Birincisi, kentin içinden, deniz seviyesinden 320 metre yükseklikteki Cumhuriyet Köşkü’nden çıkarak Kadı Yaylası üzerinden 1950 metre yükseklikteki otele bağlanmaktadır. Diğeri ise Kaplıkaya’dan 1350 metre yükseklikteki tepeye bağlanmakta ve orada bir istasyon kurularak Kırkpınar Yaylası üzerinden otele çıkmaktadır. Belediye, yapılacak teleferikten; en az otuz beşer kişilik kabileleri taşıyacak ve dağa çıkanları istasyonlarda kırk dakikadan fazla bekletmemelerini şart koşturmaktadır. Bunun yanında teleferik, kent sokaklarını döşemek için işlenmiş granit parkeleri, ormanlardan kesilen ağaçları ve sanayide ihtiyaç duyulan karı taşımak için kullanılacaktır. Yapılan hesaplamalara göre teleferiğin kuruluşu için harcanan paranın her yıl beşte biri, gelir olarak elde edilecektir.¹³⁰¹ Bu proje ile turizmden gelir elde edilmesi amaçlanırken ihtiyaç duyulan malzemelerin temin edilmesi amaçlanmıştır.

Bursa’nın kentsel mekân düzenlemelerinde yolların açılması, anıt ve binaların yapılmasının önemi kadar yerli yabancı turistler için kentin tarihi dokusunun korunması da önemli görülmüştür. Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarında korumacı anlayış kısmen “Abideleri Koruma Heyeti” ve “Asarı Atıkayı Muhafaza Encümeni” uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat kentte modern binaların, düz ve geniş yolların, meydan ve parkların yapılmasında, tarihi ve kıymetli eserler birçok zaman göz ardı edilmiştir.

Rıfkı Melul Meriç’e göre Cumhuriyet Dönemi’nde birçok mezarlık kaldırılarak yerlerine meydanlar, stadyumlar, parklar, resmi ve hususi binalar yapılmıştır. Mezar taşları ise kısmen başka yerlere nakledilmiştir. Örneğin Bursa’da birçok kitabeli mezarları barındıran Deveciler ve Kurdoğlu kabristanları kaldırılmış, tarihi mezar taşları tahrib

¹³⁰¹ Musa Ataş, “Bursa’dan Uludağ’a Bir Hava Yolu Yaptırılmak İsteniyor”, *Ulus*, 18 Aralık 1934, s. 5.

edilmiştir.¹³⁰² Bundan dolayı başta İstanbul ve Bursa olmak üzere çok önemli “tarihi eserleri” barındıran kentlerdeki düzenleme çalışmalarının bu hususu göz ardı etmemesi gerekir. Modern Avrupa kentlerinde yapılan imar çalışmaları örnek alınmalıdır. Örneğin Paris gibi kentlerde yapılan imar çalışmaları, sanat ve estetik yönüyle ön plana çıkmaktadır.

Nitekim Paris büyüklü bir kent olarak “yollar sanki gidip gelmek için değil, bir sanat kabartısını göstermek için açılmıştır”. Sanatlı yapılarıyla “her yol tavansız bir galeri ve her meydan kubbesiz bir sergi gibi” algılanmıştır.¹³⁰³ Paris, o günkü haline ancak yüz elli yılda ulaşabilmiştir. Paris, bu sayede güzel ve temiz olmuş, bilim ve sanatın bütün güzellikleriyle süslü ve temiz modern bir kent olmuştur.¹³⁰⁴ Fakat her kentin (her şahıs gibi) farklı karakter ve farklı fiziki, tarihi, sosyal yapıları olmasına rağmen bu yapılarıyla birlikte farklı bir gelişim göstermiştir. Victor Deznai’nin belirttiği gibi “her zaman ve mekânda kabul edilecek tarihi” veya doğal gelişimin gayesi olan ideal bir kent mevcut olmaz. Çünkü dünyanın en önemli kentleri geçmişten günümüze farklı şekilde gelişmiştir.

“Manheim, bir prensin zevk ve safa şehri olmak için bina edilmiş iken bugün ticari bir şehir ve mühim bir liman olmuştur. Oviedo, şövalyeler şehri ve vilayet merkezi, gotik eserlerle dolu iken proleter karakterli demir sanayi ve maden şehrine tahavvül etmiştir [dönüşmüştür]. Detroit, Pittsburgh çöl kenarında eski bir kale iken dünya sanayisini sevk ve idare eden siteler haline inkılap etmişlerdir. Saint Louis ve New Orleans egzotik ve ücra birer eski müstemleke [sömürge] iken bir asır sonra en geniş ticari muamelelerin mihveri [ekseni] olarak ortaya çıkmışlardır.”¹³⁰⁵

Batı kentlerinin bu değişimleri dikkate alındığında, Bursa’nın tarihi dokusu ile birlikte turizme kazandırılması ve eski eserlerin korunması ön plana çıkmıştır. Örneğin Nihat Sırrı’ya göre güzel manzara ve tabiat iklimi yanında “mazi hatıralarına güvenerek” turizm çalışmaları yapıldığı dikkate alınmalıdır. Çünkü kente gelecek turistler, modern

¹³⁰² Rıfki Melul Meriç, “Eski Eserler Hakkında Düşünceler”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 6, 1938, s. 506; Mimar Sedat Hakkı Eldem’e göre Türkiye’nin hiçbir döneminde, tarihi eserler özellikle Osmanlı eserleri, Cumhuriyet’in ilk elli yıl içindeki kadar tahrip edilmemiştir. Ona göre: mahalleler, şehirler yüzyıllık çehrelerini kaybetmektedirler. Bu hızlı tahrip bu şekilde devam ederse, Türkiye’de Türklüğün bırakacağı izler camilerden başka yerde bulunamayacaktır. Eldem, Cumhuriyet öncesi dönemlerde eski eserlere hemen hemen hiç dokunulmamış olması zihniyet veya saygı hisleri ile izah edilmemelidir. Çünkü bugünkü nüfus artışının ve spekülasyon baskısının geçmiş dönemlerde çok az olması, eski eser ve yerlerin yok edilmesinin önüne geçmiştir. Bkz. Sedat Hakkı Eldem, “Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı”, *Mimarlık*, Yıl 11, Sayı 11-12, 1973, ss. 9-10.

¹³⁰³ İsmail Habib Sevük, “Abidelere Bakarken”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1935, s. 3.

¹³⁰⁴ Ali Suat, a.g.m., s. 3.

¹³⁰⁵ Victor Deznai, “Şehirlerin Umumi Tasnifi”, çev. Ziya, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 12, Sayı 143-144, 1936, ss. 374-375.

binaları, geniş yol ve meydanları görmek için değil eski medeniyet eserlerini ve tarihi anıtları görmek için geleceklerdir. Avrupa kentlerindeki tarihi eserlerin kente katmış oldukları güzellikler örnek alınmalıdır. Yapılmasına dikkat edilecek şey ise düz yol ve geniş meydan uğruna tarihi eserlerin ziyan edilmemesidir.¹³⁰⁶ Ayrıca Atay'ın belirttiği gibi yapılar ve anıtlar, bütün medeniyetlerin ayakta kalan eserleridir. Bu yönüyle Cumhuriyet'in eserleri gelecek nesiller tarafından görülüp değerlendirilecektir.

“Bütün medeniyetlerden manzara olarak, yapılar ve anıtlar ayakta kalır. Biz son Osmanlı kültür inkırazından [çöküşünden] sonra, Kemalizm medeniyetinin eserlerini yaratacağız. Hakiki hayır kitabelerimiz bizden kalan bu eserler olacaktır. Onlar üzerinde rahmetle anılacağız veya torunlarımız onların önünde surat asarak ve kaybettiğimiz fırsata esef ederek geçeceklerdir.”¹³⁰⁷

Bursa Halkevi dergisi olan *Uludağ*, Milli Mücadele yıllarındaki faaliyetler ile Cumhuriyet Dönemi'ndeki olaylar ve devrimler sürecinde Bursa'yı değerlendiren, sosyo-kültürel ve mekânsal değişimleri ortaya koyan yazılara yer vermiştir.¹³⁰⁸ Milli Mücadele yıllarında Bursa'da yaşanan olaylar ve zorluklar *Uludağ* dergisinde farklı yazılarda ele alınmıştır. Örneğin “Kurtuluş Şafakta”¹³⁰⁹ adlı şiirde Bursa, “Şarkın en kutlu toprakları” olarak nitelendirilirken yaşanan olaylar dile getirilmiştir. Ayrıca *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan bir yazıda Bursa'nın işgalinden duyulan üzüntü anlatılırken, kutsallığına da atıf yapılmıştır. Yüzyıllardır Osmanlı'nın eşsiz mimari eserlerini ve en kutsal mabedlerini barındıran Bursa, düşman tarafından harap edilmiş bir vaziyettir.¹³¹⁰

“Bursa bizim ikinci Kâbe'mizdi. Cedlerimiz, padişahlarımız, sanatlarımızla taşlarına, topraklarına kadar Türk olan Bursa şimdi hainlerin elinde çarmıha gerilen, bin yarasında bin sızı, sabırlı bir Mesih'ten başka bir şey değil. Bursa ne silahlı bir şehirdi, ne de askerdi. Bursa Keşiş'in eteğinde itikâfa çekilmiş vecd içinde derin bir sanatkâr, bir abiddi. Medeniyet dünyasının bizi terbiye etmek için silahlandırarak memleketimize salıverdiği Yunan çocukları kim bilir ona neler yapmışlardır! Bursa, bizden maddeten uzaklaşan Mekke'nin, Medine'nin içimizde kalan son timsaliydi”¹³¹¹

¹³⁰⁶ Nihat Sırri, “Şehrimizde Eski ve Kıymetli Eserleri Tespit Etmeliyiz”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 10, 1936, ss. 36-38.

¹³⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, “Üç Devir”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 10, 1936, s. 22.

¹³⁰⁸ Akkuş, a.g.e., ss. 234-237.

¹³⁰⁹ “Kurtuluş Şafakta”, *Uludağ*, Sayı 1, 1935, ss. 44-45.

¹³¹⁰ Alev Sınar, “Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Milli Mücadelede Bursa”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 13, s. 343.

¹³¹¹ *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 310.

Derginin ilk sayısındaki Önsöz’de, Cumhuriyet devrimlerinin önemini ve ideallerini anlatan bir kültür yayını olduğu belirtilmiştir.¹³¹² Derginin yazıları, genelde Cumhuriyet’in getirmiş olduğu idari, sosyo-kültürel ve mekânsal gelişimleri ele alırken özelde Bursa’da meydana gelen değişimler ve faaliyetler işlenmiştir. Özellikle ağırlık verilen konuların başında Cumhuriyet düşüncesinin anlatımı olmuştur. Bu bağlamda birçok yazılarıyla öne çıkan Musa Ataş ve Namdar Rahmi Karatay, Cumhuriyet’in halk egemenliği olarak önemini, düşünsel arka planını ve ülke mekânındaki gelişmeleri ütopyik şekilde açıklamışlardır.¹³¹³

Karatay, cumhuriyet rejimini; siyasi, idari ve hukuki olarak milli bir hâkimiyet olarak değerlendirirken, J. J. Rousseau, Durkheim, Saint Thomas gibi Batılı düşünürlerin yaklaşımlarına yer vermiştir. Karatay’a göre Türk milletinin binlerce yıllık tarihi gözden geçirildiğinde milli hâkimiyetin, Cumhuriyet ile nasıl gerçekleştiği anlaşılabılır. Cumhuriyet, kökleri tarihin derinliklerine dayanan bir milletin uyanışı olarak, Atatürk’ün şahsında gerçekleşen bir mucize şeklinde algılanmıştır.¹³¹⁴ Bu mucize bilimsel kabullerin çerçevesinde, pozitivist karakterde gerçekleşen bir olay olarak değerlendirilmiştir. Evrensel anlamda ise insanlık abidesi ve medeniyet şeklinde tarif edilmiştir. Nitekim Şükrü Kaya, Türkiye Cumhuriyet’ini bir medeniyet ve insanlık abidesi olarak, dünyanın önüne dikilmiş olarak tarif etmektedir. Bu “medeniyeti, insanlığı, hakiki iyilik ve güzelliği sevenler, bu eseri çok beğeniyorlar. Bu eserden en az memnun olanlar, onun kurucularıdır. Onların ideallerindeki Türkiye, o kadar yüksek ve güzeldir ki, onun tahakkuk şeklini beşeriyet hala tasavvur bile edememiştir”.¹³¹⁵

Mekânsal kurgu ve mimari bağlamında ise Karaosmanoğlu, Atatürk tarafından yeni kurulan devletin örnek bir abide şeklinde inşa edildiğini anlatmaktadır. Onun, “Vücuda getirdiği bina bir katedral gibi muğlak ve azametli değil, bir Partenon kadar sade ve ölçülüdür. Bunun içindir ki nice katedraller yıkıldıktan sonra, o gene ayak üstünde duracaktır ve Fidyas’ın yekta şaheseri gibi bütün gelecekteki mimarların başvuracakları bir örnek [bir] abide olarak kalacaktır.”¹³¹⁶ Bu bağlamda Cumhuriyet, gelecekteki toplumlar için de eşsiz bir eser şeklinde gösterilmiştir.

¹³¹² “Önsöz”, *Uludağ*, Sayı 1, 1935, s. 1.

¹³¹³ Akkuş, a.g.e., ss. 234-237.

¹³¹⁴ Karatay, a.g.m., ss. 1-5.

¹³¹⁵ Şükrü Kaya, “19 Mayıs 1919’da Atatürk”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 23, 1937, ss. 16-17.

¹³¹⁶ Karaosmanoğlu, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, s. 88.

Cumhuriyet'in on beşinci yılında Bursa'da, termal turizme yönelik kentsel düzenlemelerin büyük ölçüde gerçekleştirildiği görülmüştür. Kentin kaplıcaları, otelleri ve lokantaları modern bir şekilde düzenlenmiştir. Örneğin Musa Ataş'ın *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında bu düzenlemeleri şöyle belirtmiştir: “Görücülere çıkacak eski zaman gelinleri gibi, sathi [yüzeysel] de olsa, içten kopan ılık bir heyecan ve istekle durmadan süslenmeye, güzelleşmeye uğraşıyor. Eskiden insana harap bir köy manzarası veren ve sokakları gübreden geçilmeyen Çekirge, son yıllarda hakikaten tanınmayacak kadar değişmiş ve kısmen imar edilmiş bulunuyor.”¹³¹⁷ Bursa'nın Çekirge gibi yerleşim yerleri güzelleşmiş ve kısmen imar edilmiştir. Gelecek yıllarda Çekirge'nin daha güzel bir vaziyete gireceği düşünülmüştür. Henri Prost'un yapacağı yeni Bursa planında, kentin termal su potansiyeli daha çok değerlendirilecektir. Yeni yapılacak olan planda, Çekirge'nin modern hale sokulması hedeflenmiştir. Prost planında Çekirge, eski haliyle bırakılmayacak yeniden düzenlenecektir.

Bu dönemde sağlıklı kent uygulamaları noktasından bakıldığında, kentin temiz su ve kanalizasyon sistemi ıslah edilmiştir. 1930 yılında Uludağ'ın memba suları font borularla Çekirge'de üç yüz tonluk ve Teferrüç'te bin tonluk yeni yapılan depolara aktarılmıştır. 1935 yılında yasal olarak bütün suların belediyelere devredilmesi ile kentin su işleri, Belediye Su İdaresi'ne bırakılmıştır.¹³¹⁸ Kaplıcaların temizliği, belediyenin yapmış olduğu çalışmalarla daha hijyenik olmuştur. Eski ve gayri sıhhi manzaralar giderilmiştir. Kentin atıkları “Duaçınarı'nda yılın aylarına göre on iki büyük çukur açtırılarak her birine bir ayın çöpü konup kapatılmış, bir yıl sonunda açılarak gübre halinde satılması projelendirilmiştir.”¹³¹⁹ Bu yıllarda artan köpek ısırma vakalarının önüne geçilmesi için esaslı tedbirler alınmıştır. Kuduz ve benzeri hastalıklara karşı önlemler alınmış ve temizlik memurları tarafından serseri [tehlikeli] kedi ve köpekler imha edilmiştir.¹³²⁰

Neşet Kiper'in belediye başkanlığı görevine getirilmesiyle kentin temizliği, yapılacak işlerin ilk sırasına alınmıştır. Belediye gelir kaynağı olarak su işine yönelmiş, mevcut tesisat çoğaltılmaya çalışılmıştır. Yeni plan üzerinde durulmuş ve buna göre kente bir garaj inşası, halkın temiz hava alabilmesi için farklı yerlere parklar yapılması

¹³¹⁷ Musa Ataş, “Bursa Yeni Banyo Mevsimine Hazırlanıyor”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1939, s. 2.

¹³¹⁸ İhsan Uzer, “Bugünkü Bursa Suları”, *Uludağ*, Sayı 33, 1941, ss. 51-58.

¹³¹⁹ Yürük Çelebi, “Bursa Belediyesi'nin Umumi Vaziyetine Bir Kuş Bakışı”, *Akşam*, 3 Ağustos 1937, s.7.

¹³²⁰ “Bursa'da Belediye Çalışmaları”, *Son Posta*, 16 Ekim 1936, s. 5.

düşünülmüştür. Turizm açısından yolların düzenlenmesi ön plana alınmıştır. Çekirge - Yeşil ana yolu üzerinde parkesiz hiçbir alan bırakılmayacaktır. Yeşil Cami yolu parkelemek üzere 150 bin parke taşı sipariş edilmiş, sokakların aydınlatılması için güçlü lambalar ile kent aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kente tedavi ve seyahat için gelenlerin rahatı gözetilerek gürültü ile mücadele edilmiş, “medeni şehirlerde yürümenin şeklini ve sokaklara tükürmenin zararlarını halka anlatmak için” ise bir film yaptırılarak sinemalarda izlettirilmeye çalışılmıştır.¹³²¹

Belediye başkanlığı görevinin ilk yılında Neşet Kiper, kentin sağlığını ön planda tutmuş ve temizlik işlerinde başarılı olmuştur. Bursa “en temiz şehirlerarasında bir mevki” almıştır. Kentin büyük caddeleri parke taşları ile döşenmiş, kaldırımlar, lağım ve köprüler tamir edilmiştir. Kentin planı için ise gerekli hazırlıklar tamamlanmış ve planın yaptırılması Prost’a verilmiştir. Plan yapıncaya kadar iki caddeden başka yerde yeni inşaaata izin verilmemiştir. Kent merkezinden Çekirge’ye uzanan Altıparmak Caddesi’nin genişletilmesi hedefi üzerinde durulmuştur. Belediye bütçesinden gerekli kaynak sağlanarak, caddenin bir tarafındaki binaların istimlakine başlanmıştır. Kiper döneminde Bursa Belediyesi bu faaliyetlerden başka, kentte modern müziğin yayılması amacıyla bir “Müzik Evi” kurmuştur. Bu sayede kısa zaman içerisinde, bir şehir orkestrası oluşturulmuştur. Müzik Evi’nde koro, piyano ve keman dersleri verilmeye başlanmış ve yüzden fazla öğrenci bu derslere kaydolmuştur.¹³²²

Bu dönemde Belediyeler, kent ve kasabaların daha hijyenik olmasına çalışmışlardır. Kent ve kasabalarda yapılan çalışmalar da öncelikli olarak temiz su, mezbaha yerleri, aydınlatma, park, spor meydanları gelmektedir. Belediyelerin her tarafta yapmış olduğu imar faaliyetleri halkı memnun ettiği gibi kente canlılık getirmiştir. Belediyeler tarafından başarılı bir şekilde yapılan bu tür faaliyetler, Bursa gibi diğer kent ve kasabalar da görüldüğünü ve halkın yapılan çalışmaları benimsediğini Kemal Turan şöyle anlatmaktadır:

“Misafir olduğunuz şehirli veya kasabalı size ilk haber olarak belediyenin ümran işlerini anlatır. Yeni açılan bir sokaktan, temizlenen bir meydandan bahseder. Ufak bir bulvarın yapıldığını söyler. Halk için hazırlanan satış yerlerini anlatır. Şehirlilerle teması genişletirseniz belediyenin gelecek zamanlara ait iyi tasavvurlarını da öğrenirsiniz. Artık şehre tazyikli su getirmek için neler düşünüldüğünü, projelerinin nasıl hazırlandığını

¹³²¹ Musa Ataş, “Bursa Belediye İşlerinde Yeni Hız”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1937, s. 7.

¹³²² “Bursa’da Belediye Faaliyeti ve Mühim Bir Karar”, *Akşam*, 7 Kasım 1938, s. 6.

bilirsiniz. Şehir planının teferruatını tanırırsınız. Kasabanın sevimli ve sıhhatli olması için ne lazımsa bunun bütün muhataplarınızca bilindiğini duyduğunu anlarsınız. Onlar size içten gelen bir sevgi ile kasabalarının nasıl ağaçlandırılacağını, yeni yolların hangi istikametlerde açılacağını, yeni binalarla yeni pazarların nerelerde kurulacağını anlatırlar. Bunları yerinde görmek istediğinizi anlarsa üşenmeden ve fakat sizi yormaktan çekinerek, şahsınıza asil bir itina göstererek, size şehirlerini tanıtmaya çabalarlar. Bütün bu heyecanların kaynağı her belediyenin son bir buçuk sene içinde birçok iş yapabilmesidir ve daha iyi şeyler yapılacağına inanılmış olmasıdır.”¹³²³

Belediyenin yapmış olduğu çalışmalardan biri de Çekirge’den kent merkezine giden yolun genişletilmesidir. Ana yolun büyük kısmı asfalt yapılmıştır. Ayrıca kentin içinden geçen Altıparmak Caddesi’nde yüzden fazla eski ev yıktırılmış ve bu hat sağlı sollu genişletilmiştir.¹³²⁴ Eski ve harap görünümlü evlerin yerlerinde zarif ve beton binalar ve apartmanlar inşa edilmiştir. Fakat bütün bu gelişmelerle birlikte Bursa’da yapılan binalar, dar odalı ve bahçesizdir. Bu durum yanlış bir yapılaşma olarak görülmüştür. Çünkü İstanbul ve Ankara’da geniş ve zarif bahçelerin ortasında havadar ve bol güneş alan evlerin, binaların yapılması sağlık açısından önemli ihtiyaç olduğu halde, Bursa gibi yeşil bir kentte bahçesiz ve dar binaların inşa edilmesi doğru bir karar değildir.¹³²⁵

Resim 12: Cumhuriyet Dönemi’nde Altıparmak Caddesi



Kaynak: <https://www.koleksiyonevi.net/urun/213139/bursa-altiparmak-caddesi> (05.02.2021).

¹³²³ Kemal Turan, “Belediyeler Çalışıyor”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Eylül 1934, s. 1.

¹³²⁴ Musa, “Bursa’da Banyo Mevsimi”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1934, s. 6.

¹³²⁵ Ataş, “Bursa Yeni Banyo Mevsimine Hazırlanıyor”, s. 2.

Rıza Yücer'in "Dünkü ve Yarınki Bursa"¹³²⁶ adlı yazısında, Bursa'nın tarih boyunca daima sükûnet ve istirahat şehri olduğunu belirtmiştir. Bu özellikler kentin bulunduğu tabiatla ilişkilidir. Yücer'e göre, "Uludağ'ın azametli fakat ihtiyar ve mütevazı göğsüne yaslanarak, ayaklarını engin bir ağaç denizini andıran ovanın genişliğine uzatan Bursa'da hiçbir şey sükûnetten daha kuvvetli değildir. Sanki her şey yatıp uzanmak, dinlenip rahat etmek için yaratılıp hazırlanmış" gibidir.

Cumhuriyet gazetesinde ise Bursa'ya huzur katan Uludağ'ın kent insanı ve ziyaretçiler üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Bizans'ta "Olimp", Osmanlı'da "Keşiş Dağ"¹³²⁷ olarak geçen bu dağın ismi de Türkleşerek dönüşüm geçirdiğini, "son senelerde ihtida ederek keşilikten kurtuldu, kendisi gibi ismi de Türkleşerek Uludağ oldu" denilerek "Ulu sıfatına layık güzelliklerle" dolu olduğu aktarılmıştır. Bütün sporcu Türk gençliğinin kış sporları açısından Uludağ'ı tercih etmesi tavsiye edilmiştir. Beden terbiyesinin yanında, kibir ve gurur gibi ruhi sıkıntılardan kurtulmak için de tercih edilmesi gereken bir yer olduğu şöyle anlatılmaktadır: "Uludağ'a çıkmanın terbiyekâr bir fazileti de var. İnsan tabiatın heybet ve azameti karşısında kendi zaafını, aczini, küçüklüğünü anlıyor, kibir ve gururunu kaybediyor. Alçak yerlerde otura otura burnu büyüyenlerin, kendilerini bu ruhi hastalıktan kurtarmak için ara sıra Uludağ'ın yüksekliklerine tırmanmaları faydalıdır."¹³²⁸ Başka bir yazıda ise Uludağ, şefkatli bir anneye benzetilirken Bursa ise ona yaslanan bir Türk kızı gibidir.

¹³²⁶ Rıza Yücer, "Dünkü ve Yarınki Bursa", *Akşam*, 25 Mayıs 1935, s. 8.

¹³²⁷ *Uludağ* dergisinde ki bilgilere göre birçok efsanelere konu olan Uludağ'ın en eski adı "Mis Olimp"tir. Uludağ, Bizans döneminde dini hayatın sayılı merkezlerinden biri olmuştur. İstanbul kiliselerinden kutsal resimler ve tasvirler aleyhine açılan mücadelelerde pek çok rahibin Uludağ'a sığındığı ve burada irili, ufaklı kiliseler ve manastırlar yaptırdıkları aktarılmaktadır. 14. yüzyılın başlarında Bursa ve çevresi Osmanlıların eline geçmesi ile "Tin Olimpi ve Mis Olimp" şeklinde anılan dağın adı Keşiş'e dönüştürülmüştür. Osmanlı Dönemi'nde rahipler dağı terk etmiş, bu yerler dervişlere ve erenlere kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde (1925 yılında) Saim Altıok'un da aralarında bulunduğu ve Osman Şevki Uludağ'ın başkanlığındaki bir heyet tarafından "Keşiş" adı, Uludağ'a çevrilmiş ve resmi olarak bu şekilde tescil edilmiştir. Bununla birlikte Uludağ'daki ilk imar çalışmaları, 1904 yılında Bursa Valisi Reşit Mümtaz Paşa tarafından yapılmış ve mevcut yolun bir kısmı da onun zamanında açılmıştır. Saim Altıok, "Uludağ - Olimpler", *Uludağ*, Sayı 12-13, 1937, ss. 16-20; Evliya Çelebi'ye göre: "Bu dağa Keşiş dağı denilmesine sebep, Ayasofya'daki patrik ve rahiblerin perhiz ile uçarak gelip bu dağda oturmaları, dinlenmeleridir." Bkz. Evliya Çelebi, a.g.e., s. 410; Ayrıca Lami Çelebi'nin "Münazarai Sultanı Bahar ba Şehriyari Şita" eserinde, bu dağın güzelliğinden bahsetmektedir. Fakat Lami Çelebi'ye göre, "ne yazıktır ki bu dağın adı Keşiş" dağdır. Papazların dağda birçok manastır yaparak inzivaya çekildikleri ve sonrasında ise dağda, dervişlerin ve âlimlerin mesken edindiklerini şöyle belirtmiştir: "Bihamdillah ki şimdi ol diyarı, Makamı ehli İslam etti bari, Olup bir yanı ilim ehline yaylağ, Kılurlar cam olup dağ üstünde bağ". Geniş bilgi için bkz. Lami Çelebi, a.yer., ss. 65-66.

¹³²⁸ "Uludağ", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1934, s. 3.

“Ben, Bursa’yı, anası Uludağ’ın kucağına yaslanmış, etekleri ile ayaklarını ovanın yeşil denizine uzatmış bir kıza benzetirim, bir Türk kızına. Uludağ, bütün heybeti ve azameti ile onun üzerine titrer dumanlı başı, sisler, bulutlar ve karlar arasında kaybolsa da sevgili yavrusunun, güzel Bursa’yı daima sinesine basar. O her taraftan akan veya fişkırır soğuk veya sıcak sular, Uludağ’ın Bursa’yı besleyen sütüdür.”¹³²⁹

Bursa, geçmiş dönemlerde yerli ve yabancı gezginlerin dinlenip ilham aldığı sakin bir kent iken, Cumhuriyet ile hareketli bir kente dönüşmeye başlamıştır. Kent merkezinden kaplıcalara yarım saatte giden çünkü “ağır Bursalı”, artık otobüsü bile yavaş bulmakta ve elektrikli tramvay istemektedir. Kentteki hızlı değişim, Cumhuriyet’in toplumsal hayattaki değişimi ile birlikte görülmüştür. Ziraat ve endüstri Bursa’da doğal olarak gelişmektedir. Bursa, sağlık, endüstri ve turizm kenti olarak gelişim göstermektedir. Bu gelişmede asıl mesele, Bursa’yı tam olarak turizm kenti yapmaktır. Tam olarak turizm kenti olmamasının üç nedeni vardır. Yolların tam olarak yapılamaması, Çelik Palas gibi turist otellerin azlığı, belediye tarafından otobüs servislerinin eksikliğidir. Bütün bunlar giderildiğinde yakın bir gelecekte en modern turizm mekânına dönüşecektir.¹³³⁰ Çünkü fabrika bacalarının yükseldiği, kaplıcaların olduğu, doğal güzelliklerin bulunduğu bir kentte turizmin kolaylıkla yapılacağı düşünülmüştür. Geleceğin yeni Bursa’sı, hem endüstrisi hem de turizmiyle birlikte ideal bir kent olarak düşünülmüştür. Bu düşünce ise “Cumhuriyet Dönemi’nde Başbakanlık Müsteşarlığı yapan Kemal Gedeleş’in”¹³³¹ Bursa Valiliği (1924-1926) yıllarında kendisi tarafından tasarlandığı aktarılmaktadır.

“Bol ağılı şalvarlar pantolon, cübbeler ceket, sarıklar şapka olmaya başlayınca sade[ce] Bursalının değil, Bursa’nın da hüviyetinde değişiklikler baş gösterdi. Bu, Cumhuriyet Bursa’sıdır. Cumhuriyet Bursa’sı inkılap yürüyüşüne, büyük bir uysallıkla ve istekle ayak uydurdu. Bu devirde Bursa için açılan iki büyük yol, güler yüzlü iki istikbal yıldızı gibi parladı. 1- Temeli ziraata dayanan endüstri, 2- Temeli bayındırlığa dayanan turizm şehri. (...) Yarınki yeni Bursa’nın ilk rüyasını şimdiki Bay Kemal [Gedeleş], Bursa’da Vali iken gördü. O, öyle bir Bursa tasarlıyordu ki, büyük bir su havzasının merkezi olsun. Bayındır bir Yalova, plajlı bir Mudanya, Oyat kaplıcası ve Çitli suyu ile İnegöl, hep bu havza içindedir. Gemlik körfezi küçük vapurlarla içinde gezilen bir haliç olarak bu havzaya girecek ve İstanbul’la Mudanya arasında sabah gidip akşam dönen vapurlar işleyecek. Bu rüya, yarına inananlar için bir hayal değil, hakikattir. İstikbalin Bursa’sı mutlaka böyle bir şehir olacaktır.”¹³³²

¹³²⁹ “Bursa’nın Ulu Bayramı”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1934, s. 3.

¹³³⁰ İzzet Kolay, “Bursa’nın Noksanları”, *Son Posta*, 4 Şubat 1939, ss. 5-12.

¹³³¹ *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, haz. İbrahim Karaer vd., 2.b., Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014, s. 21.

¹³³² Yücer, “Dünkü ve Yarınki Bursa”, s. 8.

Cumhuriyet Dönemi'nde bu düşüncelerin bazıları gerçekleşmiştir. 1934 yılı itibariyle her gün İstanbul'dan Mudanya'ya bir vapur, Yalova'ya ise üç vapur gelmektedir. Bu vapurlar varır varmaz otobüsler ile Bursa'ya hızlı bir aktarma yapılmaktadır. Aynı gün içinde tekrar bu vapurlar İstanbul'a hareket etmektedirler. İstanbul'dan Bursa'ya gelmek artık “bir seyahat yapmaktan ziyade Bakırköy'den Bostancı'ya geçmeye benzemiştir”.¹³³³

Yücer, yarınki Bursa'yı devletin imar edeceğini öngörmektedir. Çünkü dönemin anıtları, meydanları, Tayyare Sineması, Halkevi gibi binalar, devlet tarafından verilen ödeneklerle yapılmıştır. Bursa Belediyesi ve İl Özel İdaresi'nin bu büyük ihtiyaçları karşılayacak kadar mali kaynağı bulunmamaktadır. Bursa, alelade bir kent değildir. Tarih, coğrafya, turizm bakımından çok önemli bir konuma sahiptir. Bursa'ya bu gözle bakıldığında gelecekte ideal bir kent olarak imar edilecektir. Nitekim Sabiha Zekeriya¹³³⁴ da kentteki imar faaliyetleri gibi kültür, sağlık ve spor işleri, halkevi çalışmalarını da toplumsal kalkınmanın en büyük delilleri olarak görmüştür. Bursa'nın, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan bütün faaliyetlerle Türkiye'nin en güzel ve en modern kenti olmaya aday olduğu düşünülmüştür. Bu düşünüş ile Bursa, Cumhuriyet ideallerinin gerçekleştirileceği bir kent olarak algılanmıştır.

¹³³³ Musa, “Bursa'da Banyo Mevsimi”, s. 6.

¹³³⁴ Sabiha Zekeriya, “Bursa'nın İctimai Kalkınması”, *Tan*, 8 Nisan 1938, s. 5.

SONUÇ

Tarih boyunca insanlar, her dönemde mutlu ve müreffeh toplumsal mekân düşü kurmuşlardır. Yaşadıkları yetersiz, kötü veya düzensiz toplumsal mekânlara karşılık alternatif bir düşünce oluşturmuşlardır. Mevcut toplumsal mekânlara alternatif bir model ortaya koyan bu düşünce, her zaman ideal kentlere olan ihtiyacı betimlemiştir. Bu çalışmada, yeni ulus inşası olarak Cumhuriyet'in ideal mekân arayışları incelenmiştir. Nitekim tarihte birçok toplumsal değişimin temelinde yer alan ütopya, Cumhuriyet Dönemi'nin düşüncesine de etki etmiştir. Çünkü insan zihnindeki değişimi ve ideal olanı arzu etme eğilimleri, Türk modernleşme serüveninde de kendini göstermiştir. Osmanlı'nın son yüzyılında Batı düşüncesiyle beslenen bu gelişme, Cumhuriyet Dönemi ile daha radikal hale gelmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'ne, Türk tarihinin en önemli mihenk noktası olarak bakıldığında, temelinde ütöpik düşünceyi barındırdığını söylemek mümkündür. Çünkü geçmişin hayalleri ve arzuları, bu dönemin gerçekleri haline gelmiştir. Ütopyalar, yeryüzü cennetini istedikleri gibi Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan devrimler ile ideal kentlerin inşa edilmek istendiği sıklıkla söylemlerde yer almıştır.

Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1938) ütöpik arzu ve eğilimlerin kentsel mekânlar üzerindeki etkisi ele alınmıştır. İdeal toplumun inşasında kentlere çağdaş bir görünüm kazandırmak için girişilen faaliyetler, dönemin söylemleri üzerinden incelenmiştir. Dolayısıyla çalışma, Cumhuriyet Dönemi'nin kurucu kadrosu ve aydınlarının kente dair arzu ve hayallerini nasıl yansıtmaya çalıştığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Tanzimat'la başlayan Batılılaşma süreci ve onu takip eden Cumhuriyet, kentsel düzenlemelerin yoğunlukla hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Cumhuriyet Dönemi'nde çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak için Batı kentleri model alınarak kentsel düzenlemelere girişilmiştir. Cumhuriyet'in seçkin kadrosu ve aydınları tarafından kabul görülen çağdaşlaşmacı bir ütopya olarak planlanan ve imar edilen kentler, gerçekleştirilmek istenen ideallerin mekânsal yüzleri olmuştur. Cumhuriyet'le birlikte kentlerdeki mekânsal düzenlemeler ağırlıklı olarak bu seçkin kadro ve aydınlarının idealleriyle şekillenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nin öncü kadrosu ve aydınlarının amacı yeni ulus devleti, düşünsel anlamda Osmanlı'dan mümkün oldukça uzaklaştırmaktır. Bu şekilde yeni rejim, geride bırakılan Osmanlı'nın kültür ve mekânları üzerinden yeni bir toplumsal mekân inşa ederek, eskiyi atıp yeniyi ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras bırakılan şey, Osmanlı aydınlarının idealize ettikleri toplumsal mekân ve sitemlerin Cumhuriyet'e aktarılmasıdır. Nitekim Cumhuriyet'in öncü kadrosu, son dönem Osmanlı'nın asker, bürokrat ve aydınlarıdır.

Osmanlı düşünürlerinin Batılılaşma ütopyası, Cumhuriyet'in kuruluşuyla uygulamaya geçirilmiştir. Bu ise Mannheim'ın belirttiği gibi var olan düzenin değişimine yönelik bir arzu ve bunu entelektüel olarak gerçekleştirme çabasını temsil eden ütopyanın, Osmanlı'nın son dönem düşünürlerinin Batılılaşma arzularının (ütopyasının) Cumhuriyet'in kuruluşu ile bir ideolojiye dönüştüğünü göstermiştir. Diğer anlamda Mannheim, ütopyanın gerçekleşmesinin yerleşik düzeni korumak çabasında olan egemen sınıfların ideolojisine dönüştüğünü belirttiği gibi Batılılaşma ütopyası da Cumhuriyet ideolojisine dönüşmüştür.

Ayrıca Cumhuriyet'in öncü kadrosu devlet aygıtını, Batılılaşmanın ve modernleşmenin ötesine götürmeyi hedeflemişlerdir. Bu açıdan devleti ilk olarak çağdaş uygarlık seviyesine, sonrada onun üstüne çıkarma hedeflerini bir ütopya olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü var olan bir gelişmişlik (modernlik) düzeyinin daha ötesi ütopyaların konusudur. Cumhuriyet ise gelişmişlik düzeyinin daha ötesini yakalamak için “Batılılaşma”, “muasırlaşma”, “medenileşme” gibi parolaları kullanmış ve ilk olarak var olan düzenin değişimine yönelmiştir.

Cumhuriyet'in kendi ütopyasını gerçekleştirmeye çalıştığı toplumsal düzenin farklı yönleri bulunmaktadır. Platoncu erdemli vatandaşlar gibi ideal toplum, More'un ahenkli ve mutlu insanları, Bacon'un bilimi öne alan ve her şeyi bu noktadan değerlendiren ideal sistemi gibi benzerlikler, Cumhuriyet'in içeriğinde de bulunmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in birçok alanda gerçekleştirmek istediği farklı ütopyalarının olduğu söylenebilir. Fakat bunların başında gelen şey ise siyasi ütopyadır. Bu siyasi ütopya ise güçlü devlettir. Nitekim bütün ütopyalarda ideal kentlerin düzen ve imarından önce önemli olan şey, güçlü idari bir sistemdir. Bu bakımdan Cumhuriyet'in siyasi hedefi,

güçlü ve her alanda tam bağımsız bir ulus devlet inşa ederek, sonrasında ideal toplumsal mekânları oluşturmaktır.

Cumhuriyet'in modern, medeni, asri, çağdaş, ilerici, Batılı, rasyonel gibi söylemleri kentler üzerinde somutlaştırılmış ve mekânsallaştırılmıştır. Cumhuriyet'in inşa pratiğinde bu hâkim söylemlerin temelinde bir ütopya vardır. Bu ütopyanın gerçekleştirilmesinde kentler, haklı araçsal işlev görmüşlerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentlerde belirli düzenlemeler ve kısmi çalışmalar yapılsa da bunlar sınırlı kalmıştır. Öncelikle kurumsallaşmanın tamamlanması ve sonrasında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, kentlerin ideal şekilde düzenlemesinin önünü açmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde kentlerin ideal şekilde düzenlenmesi aslında Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında takip edilen bir yöntemin devamıdır. Yabancı mimar ve uzmanlar Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nin de tercihi olmuştur. Geçmişin idealleri Cumhuriyet'in gerçekleri olurken, bu gerçekleri somutlaştıranların yine yabancı mimarlar olması dikkat çekmiştir. Bu bağlamda kentler, Batılı ütopycı fikirlerden etkilenen mimarlar tarafından düzenlenmiştir. Fakat dönemin bazı yerli mimarları bu durumu eleştirmişlerdir. Çünkü Osmanlı'dan Cumhuriyet'e her dönemde yabancı mimarlardan yararlanılmış ve kentler yabancı mimarların denemesine sahne olmuştur. Bundan dolayı milli bir inkılap mimarisi oluşmamış ve Türk mimarlarının yetişmelerine engel olduğu düşünülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nde çağdaş medeniyet seviyesi, ulaşılması amaçlanan bir hedef iken bir ütopyanın da çerçevesidir. Çünkü Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde kentsel mekânlar, ideal olanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmanın ütöpik bir alanı olarak dönüştürölmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet, geçmişin ütopyasının gerçekleşmesi ile ideolojiye evirilmiştir. Bu ideolojinin hâkim söylemleri üzerinden bakıldığında kentlerin imar ve inşası önemli faktörlerdir. Cumhuriyet'in özgün yanı, hâkim söylemleri arzu ettiği şekilde yansıtmaya çalışmasıdır. Cumhuriyet Dönemi'nde kentlerin eskimiş ve harap görünümleri yerine modern kentsel düzenleme çabalarında geçmiş dönemler kıyas edilmiştir. Harap ve eskimiş kentlerden nasıl bir ümran gerçekleştirildiği sıklıkla aktarılmıştır. Bu aktarımda Osmanlı'nın ihmal ve kusurları ile eskimiş ve harap olmuş kentler, Cumhuriyet ile ideal

şekilde imar edilmiştir. Osmanlı'da kentsel düzenlemelerde bir ihtişam arayışı söz konusu iken Cumhuriyet Dönemi'nde ise ideal olan bir arayış söz konusudur.

Cumhuriyet'in kendi iç dinamikleri içinde yeniden üretilen ve şekillendirilen Ankara, bir ütopyanın gerçekleştirilmesinin de adıdır. Ütopya ve ideoloji arasındaki ilişki göz önünde tutulduğunda Ankara, ilk olarak hayal edilen bir ütopya ve sonrasında ise gerçekleştirilen ideolojiye dönüşmüştür. Ayrıca bu dönüşüm, İstanbul ve Bursa gibi kentlerdeki dönüşüme de etki etmiştir. Dolayısıyla Ankara, Batılılaşma modernleşme, medenileşme, çağdaşlaşmanın yanında ütopya ve ideolojiyle ardışık bir ilişki kurmuştur.

Bir başka açıdan Cumhuriyet ile birlikte başta Ankara, İstanbul ve Bursa gibi kentler, dönemin hâkim paradigmasını resmetmesi açısından önemlidir. Başlangıçta başkent Ankara ile özdeşleşen Cumhuriyet'in idealleri, kentsel mekânda birbiriyle çatışan söylemleri ve uygulamaları yeniden üretilmiştir. Lefebvre'nin mekân üretimi bağlamında Ankara, Cumhuriyet'in yeniden ürettiği ideal bir mekândır. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal inşayı tamamlamanın yolu, mekânların inşasından ve yeniden düzenlenmesinden geçmiştir. İktidarın mekân tasarımı, ulus devlet bağlamında kendi ideallerinin gerçekleştirilmesine yönelik olmuştur.

Cumhuriyet'in kendi idealleri, geçmiş ütopyalarla benzerlik göstermektedir. Örneğin Platon'un ideal toplumunda filozof kral, Cumhuriyet Dönemi'nde M. Kemal Atatürk olarak tasvir edilebilir. Erdemli vatandaşlar, yeni ulusun şevkli, çalışkan ve üretken yurttaşları gibidir. Bu yurttaşlar devletin doğal koruyucu askerleridir. Modern dönem ütopyalarında betimlenen mutlu insanlar, Cumhuriyet'in mutlu insanlarıdır. Yeni toplumun kurum ve kuruluşları halkın refahına hizmet etmek için vardır. Halkın kırsal ve kentsel olarak bir bütünlük içinde gelişme göstermesi amaçlanmıştır. Halkevleri gibi eğitsel ve kültürel binalar, ütopyalarda betimlenen bilim kurumlarını ifade etmiştir. Ayrıca Platon'un mağara metaforunda olduğu gibi Halkevlerinde eğitim gören insanların gerçeklere ulaşmış, bilimin aydınlığını görerek çevresini de aydınlatmak isteyen ideal yurttaşlar olmaları hedeflenmiştir. Yeni ulusun ideal mekânları başta köyler olduğu gibi yeni imar edilen kentlerdir. Bu kentler, geçmişin değil geleceğin imgeleriyle rasyonel olarak biçimlendirilmiştir. Dolaylı olarak bütün Anadolu, Platon'un Atlantis'ine ve modern dönemlerin ütopya adasına benzetilebilir. Bu ütopya adasının ortasında More'un ütopyasındaki başkent Amaertue gibi Ankara inşa edilmiştir. Çünkü Ankara stratejik

olarak güvenli bir yerdir. Düşman saldırılarına karşı güvenli bir yer olarak tercih edilmiştir. Anadolu'nun diğer kentlerine İstanbul'dan daha yakındır. Düşman istilasından kurtarılan bir ulusun ideallerinin biçimlendirildiği benzersiz bir başkenttir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kentsel düzenlemelere ilişkin söylem ve biçimler, ütöpik tutumun bir uzantısıdır. Bununla birlikte iktidar, mekânı kendi temsilleri ile üretmiştir. Başta Ankara olmak üzere bu temsiller, bütün ülke mekânında uygulanmıştır. Ankara'nın başkent olma süreci iktidarın temsillerini ütöpik çerçevede göstermiştir. Başlangıçta küçük bir kent olan Ankara, dönemin söylemlerinde köhneliği, yıkıntıyı, harabiyeti, izbeyi resmederken Cumhuriyet'in hedefleriyle ideal bir kente dönüştürülmüştür. Ankara'da gerçekleştirilen ideal kent, basit bir dönüşüm değildir. Cumhuriyet'in çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma ütopyası, bu dönüşümün çerçevesini oluşturmuştur. Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmada en görünür parametre, ideal kentlerin inşasıdır. Ankara, bu amacın en açık görüldüğü kentsel mekândır.

Ankara'nın başkent olarak tercih edilmesi siyasi ve stratejik faktörlerden kaynaklansa da ideal bir kent inşa etme düşüncesi bunun en önemli nedenidir. Yeni başkent inşası Cumhuriyet'in idari şeklini, ulus kimliğini, gücünü, otoritesini, kültürünü temsil ettiği kadar yönetici kadronun ideallerini temsil etmesi de amaçlanmıştır. Dönemin söylemlerinde kurgulanmış bir kentin kısa sürede nasıl bir gerçekliğe dönüştürüldüğü açıkça Ankara'da okunabilmektedir. Mannheim'ın ütopya ve ideoloji arasında kurduğu ilişki perspektifinden bakıldığında Ankara, bir ütopyanın gerçekleştirildiği ve resmi ideolojinin somutlaştırıldığı bir mekân olmuştur. Aynı zamanda Ankara, Lefevbre'nin iddia ettiği gibi toplumsal süreçlerde üretilen mekân olarak; imgelerin, sembollerin etki ettiği bir denetim alanı ve iktidarın güç alanına dönüşmüştür. Nitekim Ankara, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi dönemin aydınlarına göre politik sembollerle üretilen ideal bir kenttir. Bu gibi aydınların söylemleri üzerinden bakıldığında Ankara, bir ütopya olarak kısmen gerçekleştirilmiş olsa da daha iyi şekilde düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki süreçte Ankara, İstanbul ve Bursa kentlerinin ideal kent ölçeğinde gelişimi farklılık göstermiştir. Örneğin Ankara'da kentsel düzenleme ve faaliyetler doğal olarak diğer kentlerden daha yoğun olmuştur. Bu yoğunluğun nedenleri kent ölçeğinde Ankara'nın yeni başkent olarak imarının önemi ve

diğer kentlere örnek teşkil etmesidir. İlk yıllarda kentte, belediye teşkilatı yapılandırılmış ve İstanbul gibi büyük bir kentte deneyimli belediye başkanı olan Haydar Bey, Ankara'ya alınarak belediye başkanlığı görevine getirilmiştir. Bunun nedeni, kentin kolay ve hızlı imar edilmesini sağlamaktır. Bu dönemde görev alan belediye başkanları, Ankara'yı modern Avrupa kentleri modelinde düzenlemeye çalışmışlardır. Çünkü yeni başkent, Cumhuriyet ideallerini simgelerken, akıl ve bilim pratikleriyle mekânsal düzen gerçekleştirilmeye ve modern hayatın kültür bileşenleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in kurumsallaşma sürecinde uygulanabilir planlama anlayışıyla yabancı mimarlar tarafından düzenlemeler yapılmıştır. Yabancı mimarlar eliyle Ankara'da gerçekleştirilmeye çalışılan modern kentsel imaj, "Bahçe Kent" ütopyasının bir yansımasıdır. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde yapılan faaliyetler, birçok kişi tarafından olumlu karşılanmıştır. Eski kentin harap görüntüsü giderilmiş, yeni Ankara inşa edilmiştir. Cumhuriyet'in on beşinci yılına gelindiğinde Ankara'nın, dönemin ideallerinin gerçekleştirildiği bir kent olduğu düşünülmüştür. Bu dönemde, yabancı gözlemcilerin söylemleri üzerinden bakıldığında bile Ankara'da büyük değişimin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ankara, yeni başkent olarak Cumhuriyet ideallerinin siyasal, kültürel ve kentsel gelişimine açık bir yer olmuştur. Bu gelişim, ilerleyen dönemlerdeki gelişmelere etkili bir miras bırakmıştır.

İstanbul, Ankara'nın başkent olmasından sonra farklı bir sürece girmiştir. İstanbul, on beş asırdan fazla süren başkentlik konumunu kaybetmiş ve geçmişin simgeleriyle geride bırakılan bir kent olarak algılanmıştır. Cumhuriyet'in öncü kadrosu ilk yıllarda modernliği ve çağdaşlığı mekânsal olarak Ankara'da kurarken, İstanbul'da ise yakın geçmişin yapıları, simgeleri ve izleri müzeleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu gibi yapılar Osmanlı'nın haşmetini ve azametini değil, son dönemdeki çöküşü hatırlatmıştır. İstanbul, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun algısında şanlı tarihin değil, çöküş tarihinin temsillerini taşımıştır. Bu açıdan dönemin şehirciliğinde geçmişe özlem duyulan [regresif] yaklaşım değil, geleceğe yönelik [progresif] bir yaklaşım vardır. Bu bağlamda Ankara, geçmişin temsillerinden uzak, geleceğe yönelik devrimlerin mekânı olarak kurgulanırken, İstanbul ise geçmişin temsilleri ile dönüştürülmek istenmiştir.

Ankara'ya kıyas edildiğinde İstanbul, Cumhuriyet Dönemi'nde farklı bir hızda gelişim göstermiştir. Kentin, yüzyıllar boyunca saltanat ve hilafetin merkezi olması ve

geçmiş iktidarların sembolleriyle dolu olması, yapılan çalışmalara etki etmiştir. Özellikle Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ilk yıllardaki kurumsallaşma sonunda İstanbul'u daha çok ziyaret etmeleri, kentin ideal şekilde düzenlenmesini hızlandırmıştır. Aslında birçok yazarın iddialarının aksine İstanbul, geride bırakılmış bir kent olmamıştır. Ankara geleceğin kenti olarak inşa edilirken, İstanbul geçmişin mirasıyla yüklü ve farklı dönemlerin zenginliklerini barındıran bir kent olmasından ötürü ilk yıllarda yavaş gelişim göstermiştir. İstanbul, geçmiş dönemler itibariyle imar edilmeye çalışılmıştır. Zaten Osmanlı Devleti kendi ideallerini, kentteki imar faaliyetleri ve inşa edilen yapılarla gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Ankara gibi "boş" bir mekânda gerçekleştirilen değil, var olanın üzerinden dönüştürülmeye çalışılan bir İstanbul vardır. Ankara'da dikilen birçok anıttan önce Sarayburnu ve Taksim'de yaptırılan anıtlar, kentin Cumhuriyet Dönemi'ndeki simgesel dönüşümünü ortaya koymuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul, "kutsal" ve "kozmopolitliğini yitirmiş bir kent" olarak algılanmıştır. Yapılan faaliyetler kısmi olarak kentin temel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Cumhuriyet'in kurumsallaşma devresi sonrasında ise İstanbul, ulus devlet ideallerine göre konumu ve ekonomik durumu dikkate alınarak imar edilmiştir. Özellikle yeni belediye yasası ile imar çalışmaları ivme kazanmıştır. İlk olarak kentin yangın yerleri düzenlenmiş, yol çalışmalarına ayrı önem verilmiştir. İstanbul'u ideal bir kent olarak gelişmiş Batı kentlerine benzetmek değil, kendine has güzelliği korunarak yeni bir İstanbul inşa etmek hedeflenmiştir. Bunun için kentteki tarihi mirasa işlevsel değil, sanatsal bir perspektif ve korumacı bir anlayışla bakılmıştır. Bu durum yıkmadan inşa etmeyi, eskinin yanında yeniyi ortaya çıkarmıştır. Beyazıt, Sultanahmet ve Ayasofya gibi anıtsal mabetlerin çevreleri açılarak modern park ve açık alanlara dönüştürülmesi önem arz etmiştir. Simgeselliği ile ön plana çıkan bir mabet olan Ayasofya, Cumhuriyet'in ideallerine göre restore edilerek sanatsal özelliğinin korunması amacıyla müzeye çevrilmiştir. Bu bakımdan Ayasofya'nın cami işlevselliği dönüştürülerek sanat yönü ortaya konmuştur. Diğer anlamda Cumhuriyet Dönemi'nde Ayasofya, sekülerleşmenin ifadesi olarak müzeye dönüştürülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nin son yıllarında İstanbul'un yabancı uzmanlar tarafından planlanması, aslında geçmişten gelen bir devamlılığı da göstermiştir. Osmanlı'nın son yüzyılında yabancı uzmanlar tarafından kent, ütöpik olarak dönüştürülmek ve imar edilmek istenmiştir. Bu açıdan Cumhuriyet Dönemi'nin kent planlama yaklaşımı geçmiş

dönemlerin başarmak isteyip başaramadığı amacın bir devamı gibidir. Kentin tarihi alanları dikkate alındığında turizm potansiyeli de ön plana çıkarılmıştır. Kentin ideal şekilde düzenlenmesi sadece yol ve meydan düzenlemeleri şeklinde gelişmemiştir. Modern Batı kentlerinde kültürel yaşama dair tiyatro, konservatuar gibi yapılar İstanbul'da da ihtiyaç olarak görülmüştür. Bu ihtiyaçlar bilimsel ve sanatsal olarak kentin gelişimine katkı vermiştir. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında İstanbul, geçmişin kenti olarak değil geleceğin ideal ve mutlu kenti olarak algılanmıştır. Kent içinde yapılması planlanan eğlence mekânları, asma köprü ve yer altı tünelleri gibi projeler, yeni tasarımlarla geleceğe devredilmiştir. Nitekim ilerleyen dönemlerde bütün bu imar projeleri, hayalin gerçekleştirildiği örnekler olarak görülmektedir.

İstanbul'un imar projeleri, Cumhuriyet Dönemi'nde ütöpik şekilde ortaya konmuştur. Yeni Türkiye'nin bütün yerleşim yerlerinin ideal şekilde düzenlenmesinin amaçlanması gibi İstanbul da bu amaç doğrultusunda düzenlenmek istenmiştir. İstanbul'un dönüştürülmesinde etkili olan unsurlar ise sermaye ve zamandır. Kentin, eski yapıları, hanları ve çarşılarının yıkılıp yeniden yapılması, yol ve meydanların istenilen güzel ve modern şekle girmesi için çok büyük sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle imar projeleri, ilerleyen zamana yayılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla İstanbul'un sadece tarihi yapılarıyla güzelleşmeyeceği, inşa edilecek limanları ve iş merkezleriyle yeni servet kaynaklarına ulaşacağı düşünülmüştür.

İstanbul'un ideal kent olarak imar edilmesinde, Ankara'nın kentsel düzenlemeleri itici bir güç olmuştur. Ankara, Cumhuriyet'in bozkırda bir cennet inşa etme amacı iken İstanbul, eskinin yanında yeninin inşası, Bursa ise tarihi, coğrafi, yeşilliği ile bu iki kentte yapılmak istenen hedeflere doğal olarak sahip bir kent şeklindedir. Ankara'nın çoraklığı karşısında Bursa, doğal suları, termal kaynakları, yeşilliği ve sınırlıda olsa kış turizmi ile ön plana çıkmıştır. İstanbul'un “eskimiş harabiyeti” ve imar çalışmalarının zorluğu yanında Bursa, kolayca imar edilebilen, turizm ve sanayi kuruluşlarıyla Cumhuriyet'in arzuladığı özellikleri içinde barındırmıştır. Bursa, dönemin söylemlerinde bir ütopya olarak betimlenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'da yapılan faaliyetlere bakıldığında Cumhuriyet Meydanı, Atatürk heykeli, Halkevi binası gibi kamusal yapılar, kent merkezinde inşa edilip düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, Cumhuriyet'in kent merkezindeki sanatsal

temsil biçimlerinin politik görünürlüğünün inşasıdır. Bursa’da ilk yıllarda gerçekleştirilen Cumhuriyet Meydanı düzenlemesi ve Atatürk heykeli gibi faaliyetler, ütopyalarda bulunan yeni ve ilerlemeci arzusun örneğidir. Bununla birlikte Bursa, idealize edilen erdemli yurttaş örneğine sahiptir. Ayrıca kentin tarihi yapıları, İstanbul’daki yapılar gibi saltanat ile ilişkilendirilmemiştir. Tarihsel olarak kentin gelişimi, diğer Anadolu ve Balkan kentlerine model olması bağlamında Cumhuriyet Dönemi’nde uzak durulması istenen bir kent olarak bakılmamıştır. Aslında bunun en önemli nedeni, Osmanlı’nın ilk hayalini kurup gerçekleştirmek istediği kent olma özelliğinde saklıdır. Bu özelliği ile Bursa, Türklerin devletleşen bir kenti konumunda olmuştur. Ona, Anadolu ve Balkanlar’da birçok kentin prototipi olarak bakılmıştır. Bu model, Cumhuriyet’in kurucu kadrosu tarafından ilham alınmıştır.

Bursa, Cumhuriyet’in ilerlemeci yönünü ve endüstrileşme çabalarının başarısını da ortaya koymuştur. Kentte açılan fabrikalar, Cumhuriyet’in sanayi alanlarındaki abide ve kaleleri olarak gösterilmiştir. Fabrikaların yanında kentin, turizm açısından İstanbul ve çevresi ile bütün olarak kalkındırılması hedeflenmiştir. Termal oteller ile kentin turizm potansiyeli arttırılmıştır. Bursa, hem endüstrisi hem de turizmiyle ideal bir kent olarak algılanmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde Bursa’nın plan ve imarında turizmin yeri sıklıkla vurgulanmıştır. Kentin kaplıcalarının turizmin geliştirilmesi açısından önemli bir yeri vardır. Bursa’yı bir turizm kenti olarak tanımak ve tanıttirmek gerektiği düşünülmüştür. Özellikle yerli ve yabancı turistleri kente çekebilmek için cadde ve yollar düzenlenmiş, kaplıcalar modern bir şekle sokulmuş ve yeni oteller inşa edilmiştir. Bursa, sağlık ve turizm açısından ideal bir kent olarak görülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi’nde Bursa, kentsel dokusu ve doğal güzellikleri ile birlikte bir ütopya olarak betimlenmiştir. Ayrıca Bursa’nın her alanına Cumhuriyet’in idealleri yansıtılmış ve kentin tarihi yapıları, camileri, minareleri yanında artık uzun bacalarıyla fabrikalar inşa edilmiştir. Dolayısıyla Bursa’da gerçekleştirilen sosyo-kültürel ve iktisadi değişimlerin içeriğinde Cumhuriyet’in idealleri vardır. Bu açıdan Bursa, Cumhuriyet’in bir ütopyası olarak modern şekilde betimlenmiştir. Dönemin yazınında Ankara bir kalp iken Bursa bu kalbin temizliğini, erdemini ve güzelliğini yansıtmıştır. Sonuç olarak dönemin ulusal idealleri Bursa’da görülmüştür. Fakat bu gelişmeler, Ankara ve İstanbul gibi büyük ölçekte gerçekleşmemiştir. Kent merkezindeki imar çalışmaları, turizme yönelik faaliyetler, dönem itibarıyla sınırlı ve küçük ölçekte gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun birçoğunun Balkan kökenli olmasından dolayı Anadolu'daki kentsel düzenlemelerde Balkan şehirlerinin yakın örneklerini inşa etmek istemişlerdir. Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen resmi binalar ve kentsel düzenlemeler, yakın dönemde kaybedilen Balkan kentlerini hatırlatmaktadır. Bu yönüyle Cumhuriyet'in kentsel gelişimi, fiziksel ve mekânsal olarak Balkan kentlerine benzemektedir. Nitekim Selanik ve Üsküp gibi Balkan kentleri, dönemin kurucu kadrosunun gençlik hayallerini beslemiş ve siyasi ideallerinin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Bu etkiyi ilk olarak İstanbul Şehremini Cemil Paşa'da görmek mümkündür. Cemil Paşa ilk olarak İstanbul'un modern bir kent haline gelmesine çalışırken model aldığı kent Bükreş'tir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun hayalinde ise kaybedilen Selanik ve Üsküp gibi Balkan kentleri yer almıştır. Ankara'nın başkent olarak imar edilmesinde, İstanbul'un ticaret ve liman kenti olarak şekillendirilmesinde, Bursa'nın sağlık ve turizm kenti olarak düzenlenmesinde hayal edilen Balkan kentlerinden esinlenilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilmek istenen modernleşme ve bayındırlık faaliyetlerinde her ne kadar Paris gibi gelişmiş Avrupa kentleri model alınsa da Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Balkan kentlerine olan özlemi yansıtan kendi Paris'lerini inşa etmişlerdir.

Bunun yanında Türk modernleşme sürecinde; kentlerin mekânsal dönüşümü “utangaç”, “radikal” ve “popülist” modenite projesi olarak sınıflandırması bağlamında, Cumhuriyet Dönemi'nde bu üç kent de benzer bir durumda sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmada; Cumhuriyet'in politik inşa sürecinde Ankara radikal ütopya, İstanbul popülist ve dönüştürülmek istenen bir ütopya, Bursa ise kendi kimliğinde utangaç olmakla birlikte daha gerçekçi bir ütopya olarak inşa edilmeye çalışılmıştır.

Ankara, İstanbul ve Bursa'nın, Cumhuriyet'in ideal kentleri olduğunu söylemek mümkündür. Üç kentin kendine has özellikleri, bu dönemdeki mekânsal düzenlemelere yansımıştır. Ankara'nın yeni bir kent olarak Cumhuriyet'in başarısını ve ideallerini belirgin olarak yansıtan mekân olması, diğer kentlerin düzenlenmesine etki etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Ankara'da başlayan dönüşüm, İstanbul ve Bursa gibi kentlerde aynı dönemde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak bu üç kent, geçmişin ideallerini yansıtmaya çalışan kentler olurken, Cumhuriyet'in çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefini de harekete geçirmiştir. Bu kentlerin ideal şekilde dönüştürme ve düzenleme çabaları ise Cumhuriyet'in gelecekle ilgili hayallerini ve projelerini ütöpik olarak ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi, kendi hayallerini kentsel mekânlarda gerçekleştirmeye çalıştığı bir tarih aralığıdır. Bu tarih aralığında; Batı'ya rağmen Batılı olmak, çağdaş medeniyetler seviyesine ve sonra daha ilerisine geçmek gibi hedefler ortaya atılmıştır. Fakat Batı, kendi ütopyasını oluşturarak hedeflerini belirlerken, Türk modernleşme sürecinde (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e) yönetici ve aydınlar için neden hayal edilen hedefler, Batı'nın mutlu toplum ve gelişmiş kentleridir sorusu önem arz etmektedir. Ayrıca Batı'nın ütopyası halen gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmesi durumunda bile kendi toplumlarını tatmin etmesi kesin değildir. Dolayısıyla Batı (Avrupa) merkezli, yani var olan bir yer üzerinden neden örnek alındığı önemli bir husustur. Örneğin Thomas More, yaşadığı dönemde kendi ülkesindeki toplumsal düzene bakarak bir ütopya, yani alternatif toplumsal mekân tasarlamıştır. Bu bağlamda ütopya var olmayan yer iken Avrupa var olan bir yerdir. Tam da bu noktada, var olan yer (Avrupa) üzerinden Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal mekânların ve kentlerin tasarlanması, düşünce ve ideallerinin sınırlandırılmasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla önceden düşünülmemiş yeni ideallerin üretilmesine ihtiyaç vardır. Bunun için ise her dönem, kendi yaşadığımız toplumda gerçekleştirilebilir bir ütopya ortaya koymaya çalışmak ve ideal toplumsal mekânları inşa etmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ADIVAR Halide Edib, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 6.b., İstanbul: Can Yayınları, 2011.
- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- AKÇURA Tuğrul, *Ankara - Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1971.
- AKKUŞ Mine, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2011.
- AKYÜREK Göksun, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık Bilgi ve İktidar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- ALTHUSSER Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- ANDERSON Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- ARİSTOTELES, *Politika*, çev. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- ASLANOĞLU İnci, *Erken Cumhuriyet Mimarlığı (1923-1938)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- ASLANOĞLU Rana A., *Kent Kimlik Küreselleşme*, 2.b., Bursa: Ezgi Kitapevi, 2000.
- ATATÜRK M. Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- ATAY Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul: Bates Yayını, 1998.
- AVCI Nazmi, *Türkiye'de Modernleşme Açısından Din Kültür Siyaset (1839-1960)*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- AYAŞLI Münevver, *Dersaadet*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922) - Cilt 2*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938) - Cilt 3*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999.
- BACON Francis, *Yeni Atlantis*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- BANARLI Nihad Sami, *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, 1960.
- BARASH Jeffrey Andrew, *Collective Memory and the Historical Past*, Chicago: University of Chicago Press, 2016.

- BAUDELAIRE Charles, *Modern Hayatın Ressamı*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- BERKES Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst&Company, 1998.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 12.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- BERMAN Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- BEYATLI Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 5.b., İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1992.
- BEZEL Nail, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Ankara: Güldiken Yayınları, 2000.
- BOBONICH Christopher, *Plato’s Utopia Recast: His Later Ethics and Politics*, UK: Oxford University Press, 2007.
- BORA Taml, *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*, 10.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- BOZDOĞAN Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- BUMİN Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- BURSA ANSİKLOPEDİSİ, [y. y.]: Bursa Hâkimiyet, 1985.
- CAMPANELLA Tommaso, *Güneş Ülkesi*, çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- CANSEVER Turgut, *İslam’da Şehir ve Mimari*, 8.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- CANSEVER Turgut, *İstanbul’u Anlamak*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- CANSEVER Turgut, *Kubbeyi Yere Koymamak*, 6.b., haz. Mustafa Armağan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- CANTEK L. Funda Şenol, *Yabancılar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara*, 4.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- CEMİL PAŞA, *Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Alpay Kabalcı, 10.b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- CEVİZCİ Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- CHEN Xiangming, Anthony M. Orum, Krista E. Paulsen, *The Introduction to Cities: How Place and Space Shape Human Experience*, UK: Blackwell Publishing, 2013.
- CIARON Emil Michel, *Tarih ve Ütopya*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

- CLAEYS Gregory, Lyman Tower Sargent, *The Utopia Reader*, New York: New York University Press, 1999.
- ÇEÇEN Anıl, *Halkevleri/Atatürk'ün Kültür Kurumu*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990.
- ÇELİK Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- ÇİĞDEM Ahmet, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- ÇORLU Salih Münir, *Geçmiş Zamanlar, Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diploması Yazıları ve Hatıraları*, haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi Yayını, 2013.
- ÇÖREKÇİOĞLU Hakan, *Modernite ve Ütopya*, Bursa: Sentez Yayın, 2015.
- DAVIS J. Colin, *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516 -1700*, New York: Cambridge University Press, 1981.
- DAWSON Doyne, *Cities of The Gods: Communist Utopias in Greek Thought*, New York: Oxford University Press, 1992.
- DEMİREL Fatmagül, *Cumhuriyet Kurulurken Hayaller ve Umutlar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2019.
- DERİNGİL Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- DESCARTES Rene, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Regaip Minareci, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.
- Devrin Yazarlarının Kalemıyla Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- DURU Kâzım Nami, *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1958.
- Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, haz. İbrahim Karaer vd., 2.b., Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014.
- EGLİ Ernst A., *Genç Türkiye İnşa Edilirken*, çev. Güven Göktan Uçer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- EL-FARABİ Ebu Nasr, *El-Medinetü'l Fazıla*, çev. Ahmet Arslan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- ELIADE Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, 2.b., İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- ERGİN Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, haz. Ahmed Nezih Gültekin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.
- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 4, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 8, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- ERGİN Osman Nuri, *Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*, haz. Selahattin Yıldırım, Ankara: Çankaya Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayını, 2013.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 2, haz. T. Temelkiran, N. Aktaş, M. Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1978.
- EVREN Burçak, *20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998.
- FAKHRY Majid, *Al Farabi- Founder of Islamic Neoplatonism*, Oxford: Oneworld Publications, 2002.
- FAROQHI Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- FINDIKOĞLU Z. Fahri, *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1962.
- FISHMAN Robert, *Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları*, çev. Duygu Toprak, İstanbul: Daimon Yayınları, 2016.
- GENCER Bedri, *İslam'da Modernleşme*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- GEORGEON François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- GIDDENS Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- GIEDION Sigfried, *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*, Cambridge: Harvard University Press, 1959.
- GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 14.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2013.
- GÜL Murat, *Modern İstanbul'un Doğuşu - Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, çev. Büşra Helvacıoğlu, İstanbul: Sel Yayınları, 2013.
- HALBWACHS Maurice, *Kolektif Hafıza*, çev. Banu Barış, İstanbul: Heretik Yayınları, 2017.
- HALL Edward T., *The Hidden Dimension*, New York: Anchor Doubleday Inc., 1966.
- HARDT Michael, Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.

- HARVEY David, *Paris Modernitenin Başkenti*, çev. Berna Kılınçer, İstanbul: Sel Yayınları, 2019.
- HARVEY David, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- HARVEY David, *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- HORKHEIMER Max, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- HOWARD Ebenezer, *Garden Cities of To-Morrow*, London: Swan Sonnenschein & Co., 1902.
- İLHAN Attila, *Hangi Batı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976.
- İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar 2*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.
- JACOBS Jane, *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*, çev. Bülent Doğan, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- JACOBS Jane, *The Economy of Cities*, New York: Vintage Books, 1970.
- JAMESON Fredric, *Ütopya Denen Arzu*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- KADRİ Hüseyin Kazım, *Bir Milletin Dirilişi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.
- KADRİYE HÜSEYİN, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, çev. Necmeddin Sahir Sılan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- KARA Adem, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı: Halkevleri*, Ankara: 24 Saat Yayıncılık, 2006.
- KARAÖMERLİOĞLU Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, *Ankara*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1972.
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, *Atatürk - Bir Tahlil Denemesi*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1981.
- KARATANI Kojin, *Dünya Tarihinin Yapısı - Üretim Tarzından Mübadele Tarzlarına*, çev. Ali Karatay, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- KELEŞ Ruşen, *Kentleşme Politikası*, 11.b., Ankara: İmge Kitapevi, 2010.
- KEZER Zeynep, *Building Modern Turkey*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2015.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, *Şehirler ve Kentler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- KIRBY Fay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara: İmece Yayınları, 1962.
- KOÇU Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, 1960.
- KOHN Margaret, *Radical Space: Building The House of The People*, New York: Cornell University Press, 2003.

- KÖKER Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- KUBAN Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- KUMAR Krishan, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, çev. Ali Galip, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006.
- KUMAR Krishan, *Ütopyacılık*, çev. Ali Somel, Ankara: İmge Kitapevi, 2005.
- LAMPROU Alexandros, *Nation-building in Modern Turkey: The people's Houses', the State and the Citizen*, London: Bloomsbury Publishing, 2015.
- LE CORBUSIER, *Şehircilik*, çev. Pelin Kotas, İstanbul: Daimon Yayınları, 2014.
- LEFEBVRE Henri, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 5.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- LYNCH Kevin, *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- MANNHEIM Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, 2.b., Ankara: Epos Yayınları, 2004.
- MANUEL Frank Edward, Fritz Prigohzy Manuel, *Utopian Thought in The Western World*, New York: Harvard University Press, 2009.
- MARDİN Şerif, *Türkiye 'de Din ve Siyaset*, der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder, 16.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999.
- MASSEY Doreen, *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and The Geography of Production*, London: Macmillan Press, 1995.
- MATTELART Armand, *Gezegensel Ütopya Tarihi Kehanetsel Kentten Küresel Topluma*, çev. Şule Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- MILES Malcolm, *Urban Utopias: The Built and Social Architectures of Alternative Settlements*, London and New York: Routledge, 2007.
- MOLTKE Helmuth Von, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1969.
- MOORE Kenneth Royce, *Plato Politics and a Practical Utopia: Social Constructivism and Civic Planning in the Laws*, London: Continuum Publishing, 2012.
- MORE Thomas, *A Dialogue of Comfort Against Tribulation*, New York: Dover Publications, 2016.
- MORE Thomas, *Utopia (Mina Urgan'ın incelemesiyle)*, 2.b., çev. Vedat Günyol, Sabahattin Eyuboğlu, Mina Urgan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

- MUMFORD Lewis, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- MUMFORD Lewis, *The Story of Utopias*, New York: Boni and Liveright Inc., 1922.
- NEGRI Anatonio, *Devrimin Zamanı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- NEZİROĞLU İrfan, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt 1, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2013.
- ORTAYLI İlber, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 34.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- ORTAYLI İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2012.
- OWEN Robert, *Yeni Toplum Görüşü ve Lanark Raporu*, çev. Lale Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.
- PARLA Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korpantizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- PARLAK Bekir, Kadir Caner Doğan, *Yeni Yönetim Sistemine Göre Türkiye’de Kamu Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım, 2018.
- PLATON, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 7.b., İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992.
- PLATON, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2001.
- PLATON, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1988.
- RAGON Michel, *Modern Mimarlık ve Şehircilik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- RICHARDSON Benjamin W., *Hygeia A City of Health*, London: Macmillan and Co., 1876.
- RILKE Anna Grosser, *Avrupa Saraylarından Yıldız’a İstanbul’da Bir Hoş Seda*, çev. Deniz Banoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- ROSSI Aldo, *Şehrin Mimarisi*, İstanbul: Kanat Kitap, 2006.
- SAM Neslihan, *Kent Toplum Kültür*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2017.
- SARIASLAN Ümit, *Bruno Taut Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Mimarı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2017.
- SARIOĞLU Mehmet, *Ankara Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

- SEGAL Howard P., *Utopias: A Brief History from Ancient Writings to Virtual Communities*, UK: Blackwell Publishing, 2012.
- SENNETT Richard, *Otorite*, çev. Kamil Durand, 3.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- SENNETT Richard, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- SHILS Edward, *Tradition*, Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- SMITH Anthony D., *National Identity*, London: Penguin Books, 1991.
- SWIFT E. H., *Hagia Sophia*, New York: Columbia University Press, 1941.
- ŞENEL Alaeddin, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 6.b., Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1996.
- ŞENYAPILI Tansı, *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- TAFURI Manfredo, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, London: The MIT Press, 1976.
- TANDANÇGÜNEŞ Nilnur, *Ütopya Antik Çağdan Günümüze Mutluluk Vaadi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- TANKUT Gönül, *Bir Başkent'in İmarı*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993.
- TANNENBAUM Donald G., David Schultz, *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, çev. Fatih Demirci, 8.b., Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- TAUT Bruno, *İstanbul Günlüğü*, çev. Tevfik Turan, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2021.
- TAUT Bruno, *The City Crown*, eds. Matthew Mindrup, Ulrike Altenmüller-Lewis, UK: Ashgate Publishing, 2015.
- TEKELİ İlhan, *Akılcı Planlamadan bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- TEKELİ İlhan, *İstanbul'un Planlanması ve Gelişmesinin Öyküsü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- TEKELİ İlhan, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- TEKELİ İlhan, *Modernizm Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- TEKELİ İlhan, *Tasarım Mimarlık ve Mimarlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- TEKELİ İlhan, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turan Kitabevi, 1982.
- TEKELİ İlhan, *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

- TEKİNER Aylin, *Atatürk Heykelleri Kült Estetik Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- TOPRAK Zerrin, *Kent Yönetimi ve Politikası*, 9. b., Ankara: Siyasal Kitapevi, 2016.
- TOPUZLU Cemil, *32 Sene Evvelki Bugünkü Yarınki İstanbul*, İstanbul: Ülkü Basımevi, 1944.
- TOPUZLU Cemil, *İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 4.b., İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002.
- TUAN Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*, London: University of Minnesota Press, 2001.
- TURAN Fikret, *Seyahatname-i Londra - Tanzimat Bürokratinin Modern Sanayi Toplumuna Bakışı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- URGAN Mina, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- URRY John, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- USTA Sadık, *Platon'dan Jambulos'a Antik Çağ Ütopyaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- USTA Sadık, *Türk Ütopyaları*, 2.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- ÜNAYDIN Ruşen Eşref, *İstiklal Yolunda*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.
- WEBER Max, *Şehir*, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Yarı Yayınları, 2015.
- YENAL Engin, *Osmanlı (Baş) Kenti: Bursa*, Ankara: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2012.
- YEŞİLKAYA Neşe G., *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- ZİYA GÖKALP, *Kızıl Elma*, haz. Yalçın Toker, İstanbul: Toker Yayınları, 1995.
- ZİYA GÖKALP, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, haz. Kemal Bek, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2004.
- ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 7.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Makaleler

- “1939 Mali Yılı İçinde Belediye Parası ile Yapılan İnşaat İşleri”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 183-184, 1939, s. 137.
- “26 Mayıs 1929'da Pera Palas Otelinde İntikal eden Türkiye Turing Kulübü Heyeti Umumiyesi ve Cemiyetin Sekizinci Senesi Faaliyetlerine Dair Takdim Olunan Rapor”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 59, 1929, ss. 374-380.
- “Ankara Güvenlik Anıtı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 41-42.

- “Ankara”, *Türk Çocuğu*, Sayı 1, 1938, s. 34.
- “Ankara-İstanbul”, *La Turquie Kemaliste*, No 47, 1943, ss. 37-49.
- “Atatürk Diyorlar ki”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, ss. 17-18.
- “Bursa Halkevi Proje Müsabakası”, *Arkitekt*, Yıl 8, Sayı 1, 1938, ss. 16-20.
- “Bursa Yolları”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 48, 1939, ss. 55-56.
- “Cemiyeti Umumiyei Belediye”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, ss. 2-5.
- “Cerrahpaşa Hastanesi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, ss. 18-21.
- “Eski Ankara Nasıl Gençleşiyor”, *Yeni Hayat*, No 26, 1936, ss. 8-10.
- “Gazi Paşa’nın Heykeli”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 3, Sayı 26, 1926, ss. 65-69.
- “İnkılap Ülkülerini Yayma Yolunda”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, s. 25.
- “İstanbul Belediyesinin On Sene İçinde Yaptığı Başlıca İşler”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Sayı 109-110, 1933, ss. 3-85.
- “İstanbul İtfaiyesi”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 51, 1928, ss. 140-161.
- “İstanbul Planı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 29, 1938, s. 2.
- “İstanbul Şehrinde İmar ve Tanzim Faaliyetleri”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 58, 1929, ss. 335-345.
- “Köycülük”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, 1933, s. 93.
- “Kurtuluş Şafakta”, *Uludağ*, Sayı 1, 1935, ss. 44-45.
- “Muhterem Karilerimize”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, s.1.
- “Mustafa Kemal”, *Yücel*, Cilt 13, Sayı 74, 1941, ss. 76-77.
- “On Beş Yılın Destanı”, *Yücel*, Cilt 8, Sayı 45, 1938, ss. 127-147.
- “On Beşinci Yıl”, *Cumhuriyet Çocuğu*, Sayı 2, 1938, ss. 2-5.
- “Önsöz”, *Uludağ*, Sayı 1, 1935, s. 1.
- “Paris’te İstanbul Planına Dair Verilen Mühim Bir Konferans”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 32, 1938, ss. 26-27.
- “Şehrimizde İmar Faaliyeti”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 160-162, 1938, ss. 725-729.
- “Şehrimizin İmarına Doğru”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 163-165, 1938, ss. 781-782.
- “Tarihi Abideler Ortasında Yeni Bir Park”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 106-107, 1933, s. 876.
- “Türk Ocakları Merkez Binası”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, ss. 79-81.

- “Ulu Önder Atatürk’ün Kamutayı Açış Nutku”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 26-27, 1937, ss. 3-14.
- “Yalova Kaplıcaları”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 34, 1938, ss. 11-17.
- A. NECATİ, “Şehir Sevgisi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 106-107, 1933, ss. 869-874.
- ABDULLAH ZİYA, “Cumhuriyette Köy Yapımı”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, ss. 333-336.
- ADAMS Robert P., “The Social Responsibilities of Science in Utopia, New Atlantis and After”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 10, No. 3, 1949, ss.374-398.
- ADIVAR Halide Edip, “Türkiye’de Şark, Garp ve Amerika Tesirleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 600-602.
- ADNAN TEVFİK, “Müstakbel Şehir”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 98/26, 1932, ss. 594-597.
- AHMET MUHİP, “Türkçülük Mabedi”, *Türk Yurdu*, Sayı 30, 1930, ss. 52-54.
- AHMET NEVZAT, “Şehrimizde Yapılması ve Islahı lazım gelen Bazı Ufak İşler”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 6, Sayı 65, 1929, ss. 171-174.
- AHMET NEVZAT, “Şehrimizde Yapılması ve Islahı lazım gelen Bazı Ufak İşler”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 85, 1931, ss. 14-20.
- AKAN Erkin, “Şehremini Cemil Paşa’nın İstanbul Çehresine Katkıları Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 125, Sayı 246, 2020, ss. 193-220.
- AKCAN Esra, “Bruno Taut’un Küresel Adalet ve İklim Adaleti Açısından Süregelen Önemi”, *İstanbul Günlüğü*, (içinden) çev. Elif Gökteke, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2021, ss. 49-80.
- AKMAN Kemal, “Yeni Günün Her Bakımdan Taze Faydalı Eserleri”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 182, 1939, ss. 83-93.
- AKPINAR İpek, “İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 107-124.
- AKPINAR İpek, “The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 50, 2014, ss. 59-92.
- AKTAR Ayhan, “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 119-143.
- AKTÜRE Sevgi, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 891-905.
- ALAÇAM Sabih, “İstanbul’umuzun İmarı Hakkında Ne Diyorlar”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 185, 1939, ss. 185-186.

- ALAÇAM Sabih, “İstanbul’un İmar İşleri Hakkında Ne Diyorlar”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 183-184, 1939, ss. 134-151.
- AL-AZMEH Aziz, “İslam Siyasal Düşüncesi”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I*, haz. David Miller vd., çev. Bülent Peker, Nevzat Kıracı, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, ss. 418-425.
- ALİ NİJAT, “Gazi Abidesi Bursa”, *Mimar*, Yıl 2, Sayı 1, 1932, ss. 4-6.
- ALİ SUAT, “İhtilal - Cumhuriyet Abidesi”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 4, Sayı 48, 1928, ss. 704-712.
- ALİ SUAT, “İstanbul Şehremaneti’nin Üç Senelik İcraatına Dair”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 59, 1929, ss. 364-367.
- ALİ SUAT, “İstanbul ve Ecnebi Seyyahlar”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Yıl 6, Sayı 61, 1929, ss. 1-4.
- ALPER Muzaffer, “Okuma ve Okutma”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 23-24.
- ALSAÇ Üstün, “Düşünsel Mimarlık: Rönesans Ütopyaları Aracılığıyla Bir Örnekleme”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, No 1, 1978, ss. 31-52.
- ALSAÇ Üstün, “Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi”, *Mimarlık*, Sayı 11-12, 1973, ss. 12-25.
- ALTINYILDIZ Nur, “İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık: Eskiye Muhafaza Yeniye İnşa”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*, Cilt 5, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 179-186.
- ALTIOK Saim, “Kendimizi Nasıl Tanıdık”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 28-31.
- ALTIOK Saim, “Uludağ - Olimpler”, *Uludağ*, Sayı 12-13, 1937, ss. 16-21.
- ALVER Köksal, “Ütopya: Mekân ve Kentin İdeal Formu”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 18, 2009, ss. 139-153.
- ANGEL Aron, “Büyük Mimar Prost’un Hal Tercümesi ve Eserleri”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 13, 1946, ss. 507-508.
- ANGEL Aron, “Henri Prost ve İstanbul’un İlk Nazım Planı”, *Mimarlık*, Yıl 25, Sayı 1, 1987, ss. 34-39.
- APTULLAH ZİYA, “Köy Mimarisi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, ss. 37-41.
- ARIKAN Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, 1999, ss. 261-281.
- ARİF Burhan, “Köy Projesi”, *Arkitekt*, Yıl 5, Sayı 11-12, 1935, s. 320.
- ARKAN Baha, “Kaplıca ve İçmelerimiz”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 13, 1936, ss. 61-67.
- ARSLAN Cumhur, “M. Saffet Engin”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 350-357.

- ARTUN Ali, “Geometrik Modernlik: Bauhaus Enternasyonalı ve Türkiye’de Sanat”, *Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı*, der. Ali Artun, Esra Ali Çavuşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 183-199.
- ASAF BURHAN, “Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi”, *Kadro*, Sayı 8, 1932, ss. 36-39.
- ATANUR Gül Sayan, “Bir Cumhuriyet Projesi Olarak Kent Parkları ve Bursa Kültürpark”, *Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kentleşme Sempozyumu*, ed. Hasan Ertürk, vd., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2013, ss. 171-180.
- ATA Ramazan, “Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat”, *Mütefekkir*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 159-173.
- ATAŞ Musa, “Cumhuriyet Yıllarında Zaman ve Vasıtanın Rolü ve Turizm”, *Uludağ*, Sayı 20, 1939, ss. 84-88.
- ATAY Falih Rıfkı, “Üç Devir”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 10, 1936, ss. 21-22.
- ATAY Falih Rıfkı, “Abide”, *Yücel*, Cilt 13, Sayı 74, 1941, s. 77.
- ATAY Falih Rıfkı, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 658-661.
- AVCI Yasemin, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2016, ss. 167-180.
- AVNİ, “İnkılapta Belediyecilik ve Belediyecilikte İnkılap”, *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, ss. 1149-1152.
- AYCAN Ahmet Tevfik, “Cumhuriyet’te İdari ve Adli İnkılap”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 32-36.
- AYDIN Abdullah, “Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2000, ss.105-131.
- AYDIN Abdullah, “Türkiye’de İlk Modern Yerel Yönetim Denemesi Olan Altıncı Daire-i Belediye ile Sixieme Arrondissement Karşılaştırması”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, Sayı 18, 2019, ss. 2708-2727.
- AYDIN Suavi, “Ekolojik Tahribat ve Kültürel Çöküş: Bir Şehir Yaratma Projesinin İflası Olarak Ankara”, *Cumhuriyet’in Ütopyası: Ankara*, haz. Funda Şenol Cantek, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012, ss. 57-96.
- AYKAÇ Pınar, “Musealisation as a Strategy for the Reconstruction of an Idealised Ottoman Past: Istanbul’s Sultanahmet District as a Museum-Quarter”, *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 25, No. 2, 2019, ss. 160-177.
- AYKAÇ Pınar, “Musealization as an Urban Process: The Transformation of the Sultanahmet District in Istanbul’s Historic Peninsula”, *Journal of Urban History*, Vol. 45, No. 6, 2019, ss. 1246-1272.

- AYTEPE Oğuz, “Ankara’nın Merkez ve Başkent Olması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33, 2004, ss. 15-22.
- B. O. CELAL, “Büyük İnkılap Önünde Milli Mimari Meselesi”, *Mimar*, Sayı 6, 1933, ss. 163-164.
- BAHA Hakkı, “Türk Tipinin Ana Hatları”, *Uludağ*, Sayı 10, 1937, ss. 3-5.
- BALOGLOU Christos P., “Jambuls’ Sun State and T. Campanella’s Civitas Solis: Some Comparative Parallels and Links of Two Utopias”, *The State as Utopia: Continental Approaches*, ed. Jürgen Georg Backhaus, London: Springer Publishing, 2011, ss. 89-114.
- BANOĞLU Niyazi Ahmet, “Taksim Cumhuriyet Abidesi’nin Tarihçesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 25, 1992, ss. 109-125.
- BARTU Ayfer, “Eski Mahallelerin Sahibi Kim? Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak”, *İstanbul Küresel ve Yerel Arasında*, haz. Çağlar Keyder, çev. Sungur Savran, 4.b., İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 43-59.
- BAŞ Yaner, “Ütopya ve Planlamanın Çelişkili Zemini: Bütünlük Arayışı”, *Toplum ve Demokrasi*, 11 (23), 2017, ss. 75-102.
- BAŞ Yener, “Bir (Kentsel) Ütopya Olarak Ankara Romanı”, *METU JFA*, Vol. 32, No 2, 2015, ss. 79-98.
- BAŞTÜRK Efe, “Kemalist Estetiğin Sanatsal Politikası”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 2, 2020, ss. 19-51.
- BATKAN Önder, “Bursa Kentsel Gelişim ve Planlama Süreci”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 247-259.
- BATUR Afife, “Ankara’nın Başkent Oluşu ve Kentsel Kuruluşu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, ss. 1384-1386.
- BATUR Afife, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarılığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 1038-1067.
- BATUR Afife, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarılığı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, ss. 1380-1409.
- BAYAR Celal, “Atatürk Gibi Düşünmek (1978)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 667-671.
- BAYAR Celal, “Millet Şefini Seviyor Şef Milletini Seviyor Kalpler Birleşmiştir”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, ss. 16-17.
- BAYCAN Nusret, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 19, 1990, ss. 119-130.

- BAYKA Mustafa Hazım, “Ütopya ya da Başka Bir Dünyanın Olabilirliği Üzerine”, *Güneş Ülkesi* (içinden), çev. Selahattin Bağdatlı, İstanbul: Say Yayınları, 2011, ss. 7-20.
- BAYSAL Faik, “Cumhuriyet Abidesine”, *Yücel*, Cilt 11, Sayı 65, 1940, s. 265.
- BAYSUN M. Cavid, “Mustafa Reşid Paşa’nın Siyasi Yazıları”, *Tarih Dergisi*, Cilt 11, Sayı 15, 1960, ss. 121-142.
- BEHÇET VE BEDRETTİN, “Mimarlık ve Türklük”, *Mimar*, Yıl 4, Sayı 1, 1934, ss. 17-20.
- BEHÇET VE BEDRETTİN, “Mimarlıkta İnkılap”, *Mimar*, Yıl 3, Sayı 8, 1933, ss. 245-247.
- BEHÇET VE BEDRETTİN, “Türk İnkılâp Mimarisi”, *Mimar*, Yıl 3, Sayı 9-10, 1933, ss. 265-266.
- BEKAR Makbulenur, Mustafa Var, “Western Influence on Some Palace Gardens in Historical Peninsula of Istanbul”, *Open House International*, Vol. 43, No. 4, 2018, ss. 16-24.
- BELGE Murat, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 29-43.
- BIERMAN Judah, “Science and Society in the New Atlantis and Other Renaissance Utopias”, *PMLA*, Vol. 78, No. 5, 1963, ss. 492-500.
- BİLSEL Cana, “İzmir’de Cumhuriyet Dönemi Planlaması (1923-1965): 20. Yüzyıl Kentsel Mirası”, *Ege Mimarlık*, Yıl 19, Sayı 71, 2009, ss. 12-17.
- BİLSEL Cana, “Remodelling The Imperial Capital in The Early Republican Era: The Representation of History in Henri Prost’s Planning of Istanbul”, *Power and Culture: Identity, Ideology, Representation*, eds. Jonathan Osmond, Ausma Cimdina, Pisa: Plus-Pisa University Press, 2007, ss. 95-115.
- BİLSEL Cana, “Türkiye’de Şehircilik Yarışmalarının İlk Otuz yılı (1927-1957): Cumhuriyet’in Kent İnşasında Uluslararası Deneyim”, *Planlama*, Sayı 50, (3-4), 2010, ss. 29-46.
- BİLSEL Fatma Cana, “Geç Osmanlı Döneminden Cumhuriyet’e Çağdaş Şehir Düşüncesi ve İstanbul Planlaması”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 8, ed. Halil İbrahim Düzenli, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, ss. 496-534.
- BİRSON V., “Değişen İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 15, Sayı 176-177, 1939, ss. 111-128.
- BOYACI Nihal Petek, “Bir Eski Yunan Örgütlenmesi: Polis”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 17, Sayı 67, 2014, ss. 137-157.
- BOYSAN Burak, “Aron Angel ile İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi”, *Mimarlık*, Yıl 37, Sayı 1, 1999, ss. 30-39.
- BOZDAĞ İsmet, “İçimde Yaşayan Şehir: Bursa”, *Uludağ*, Sayı 29-30, 1940, ss. 30-31.

- BOZDOĞAN Sibel, "Architecture, Modernism and Nation-Building in Kemalist Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Vol. 10, 1994, ss. 37-55.
- BOZDOĞAN Sibel, Reşat Kasaba, "Giriş", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss. 1-11.
- BOZKIR Kamuran, "Halkevlerine Dair", *Ülkü*, Cilt 6, Sayı 36, 1936, s. 459.
- BOZKURT Gülnihal, "Ankara'nın Başkent Olmasına Dair Bir Alman Belgesi", *Atatürk Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 33, 1995, ss. 757-770.
- BURDEN Tom, "Ütopya", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, ed. William Outhwaite, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 845-846.
- BURHAN ARİF, "Ankara'nın İmar Projesi", *Mimar*, Sayı 2, 1933, ss. 48-49.
- BURHAN ARİF, "İstanbul'un Planı", *Mimar*, Sayı 5, 1933, ss. 154-161.
- BURHAN ASAF, "İnkılabımız ve Gençlik", *Türk Yurdu*, Sayı 39, 1931, ss. 46-60.
- BURHAN ASAF, "Spor Telakkimiz", *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, 1933, ss. 71-72.
- CAMPBELL Courtney J., "Space, Place and Scale: Human Geography and Spatial History in Past and Present", *Past and Present*, Vol. 239, No. 1, 2016, ss. 23-45.
- CENGİZKAN Ali, "Ankara 1924 Lörcher Planı Raporu", *Belleten*, Cilt 67, Sayı 248, 2003, ss.153-192.
- CENGİZKAN Ali, "Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekânları İçin Bir Çalışma Programı", *Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler*, der. Güven Arif Sargın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 215-243.
- CEZAR Mustafa, "On dokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Cilt VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, ss. 2673-2690.
- CHARBIT Yves, Arundhati Virmani, "The Platonic City: History and Utopia", *Population*, Vol. 57, No. 2, 2002, ss. 207-235.
- COLEMAN Nathaniel, "The Problematic of Architecture and Utopia", *Utopian Studies*, Vol. 25, No. 1, 2014, ss. 1-22.
- CORRIGAN Kevin, "The Function of the Ideal in Plato's Republic and St. Thomas More's Utopia", *Moreana*, Vol. 27, No. 4, 1990, ss. 27-49.
- ÇAĞLAR Behçet Kemal, "Ankara'dan", *Yücel*, Cilt 3, Sayı 18, 1936, s. 244.
- ÇAĞLAR Behçet Kemal, "Biz Varız, Sanatta da Yeni Bir Ankara Kuracağız", *Yücel*, Cilt 2, Sayı 8, 1935, ss. 72-73.
- ÇAĞLAR Behçet Kemal, "Gönüllü Sanat", *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 23, 1935, ss. 336-337.
- ÇANKAYA Erol, "Payitahttan Metropole: Türk Şiirinde İstanbul", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 25, Sayı 4, 2016, ss. 87-117.

- ÇANKAYA Erol, “Türk Ulusçuluğun Kültürel Araçları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 2, 2016, ss. 55-78.
- ÇAYMAZ Birol, “The Construction and re-construction of the Civil Religion Around the Cult of Atatürk”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 55, No. 6, 2019, ss. 945-957.
- ÇELİK Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 75-91.
- ÇELİK S. Dilek Yalçın, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Ankara Romanı Bağlamında Kemalist İdeoloji ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Bir Başkent İnşası”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 2014, ss. 93-107.
- ÇELİK Zeynep, Diane Favro, Richard Ingersoll, “Giriş - Sokaklar ve Kentleşme Süreci”, *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik vd., çev. Bilgin Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, ss. 7-14.
- ÇETİN Celal, “II. Meşrutiyette Türkçü Ütopya: Yeni Hayat”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 2008, ss. 76-90.
- ÇINAR Tayfun, “Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökenleri ve Kentbilimine Katkıları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 55, Sayı 1, 2015, ss. 27-51.
- ÇIRAKMAN Aşlı, “Avrupa ve Öteki: Avrupa İmgesinin Osmanlı Aynalarından Yansıması”, *Türkiye’nin Yeniden İnşası - Modernleşme Demokratikleşme Kimlik*, der. E. Fuat Keyman, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 49-62.
- DAĞLIOĞLU Hikmet Turhan, “İstanbul Yangınları”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 7, Sayı 73, 1951, ss. 38-43.
- DALKILIÇ H., “Harpten Sonra İdeal İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 196, 1941, s. 6.
- DANGER Rene, “Şehircilikte Egemen Olması Lazım Gelen Fikirler”, çev. Alaettin Cemil Topçubaşı, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 10-17.
- DANIŞMAN Nafiz, “İstanbul İmar Planının Mana ve Mahiyeti”, *Yeni Türk*, Cilt 6, Sayı 61, 1938, ss. 1279-1281.
- DAVER Abidin, “Boğazı İmar İçin”, *Boğaziçi*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, ss. 5-6.
- DAVIS J. Colin, “Utopia and History”, *Historical Studies*, Vol. 13, No. 50, 1968, ss. 165-176.
- DEMİREN Şemsa, “Le Corbusier ile Mülakat”, *Arkitekt*, Yıl 19, Sayı 11-12, 1949, ss. 230-231.
- DENNY Walter B., “Atatürk and Political Art in Turkey”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 6, No. 2, 1982, ss. 17-20.
- DEVECİ Cem, “Bacon’s New Atlantis: A Utopia For The Scientist, Not For Humanity”, *Boğaziçi Journal*, 20 (1), 2006, ss. 7-28.
- DEZNAI Victor, “Şehirlerin Umumi Tasnifi”, çev. Ziya, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 12, Sayı 143-144, 1936, ss. 367-375.

- DIENER Alexander C., Joshua Hagen, “Remembering and Forgetting”, *The City as Power: Urban Space, Place and National Identity*, eds. Alexander C. Diener, Joshua Hagen, Maryland: Rowman & Littlefield Publishing, 2019, ss. 23-25.
- DİNÇER Güven, “Ankara’nın Başkent Oluşunun Anlamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 37, 1997, ss. 225-247.
- DİNÇŞAHİN Şakir, “Ahmet Emin Yalman ve Türkiye’de Liberal Düşünce”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, 20. Yıl Özel Sayı, 2012, ss. 111-135.
- DOSTOĞLU Neslihan T., “Utopia and Determinism: Architectural Deterministic Thinking in Urban Utopias”, *METU Journal of Faculty of Architecture*, Vol. 8, No 2, 1988, ss. 143-152.
- DUMAN Doğan, “Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemine: Batı Kültürünün Bir Yansıması Olarak Balolar”, *Turkish Studies*, Vol. 11/1, 2016, ss. 39-58.
- DÜLGER Bahadır R., “Köyün Gücü”, *Ülkü*, Cilt 7, Sayı 37, 1936, ss. 52-54.
- ELDEM Sedat Hakkı, “Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı”, *Mimarlık*, Yıl 11, Sayı 11-12, 1973, ss. 5-11.
- ENGİN Saffet, “Kemalizm İnkılabının Prensipleri (1937)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 661-664.
- ERDER Leila, “Factory Districts in Bursa During the 1860’s”, *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architectur*, Vol. 1, No. 1, 1975, ss. 85-99.
- ERGİN Mümtaz, “Halkevlerinin Dokuzuncu Yıl Münasebetiyle”, *Uludağ*, Sayı 33, 1941, ss. 1-2.
- ERGUY Melahat, “Türk Çocuğu”, *Uludağ*, Sayı 29-30, 1940, s. 56.
- ERKAN Nihal Ekin, “Ebniye Nizamnamelerinde Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul’da Şehir Planlama”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 21, Sayı 4, 2012, ss. 1-14.
- ERKMEN Alev, “Osmanlı Türkiye’si ile Cumhuriyet Türkiye’si’nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 31-47.
- ERSOY Osman, “Bursa’da Kâğıt Fabrikası Meselesi (XV-XVI. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1-2, 1964, ss. 101-115.
- ERTUNG Bengü Batu, “Sanat ve Ütopya”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, Cilt 8, Sayı 64, 2019, ss. 1625-1632.
- ES Hikmet Feridun, “Her Taş Bina Kıymetli midir”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 191, 1941, s. 289.
- EYÜBOĞLU Ercan, “Dar Zamanlar Cumhuriyeti’nde Ölmeye Yatmak”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 49-66.

- EYÜBOĞLU Sabahaddin, “Yaşayan Mazi”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 5, 1938, ss. 380-385.
- FALİH RIFKI, “Bizim Köy”, *Kadro*, Sayı 18, 1933, ss. 15-17.
- FALİH RIFKI, “Daha Eyisi”, *Türk Yurdu*, Cilt 3, Sayı 19, 1929, ss. 1-2.
- FARUK GALİP, “Şehirde Mimar”, *Yeni Türk*, Sayı 5, 1933, ss. 410-411.
- FARUK GALİP, “Şehrin İmarı ve Belediye”, *Mimar*, Sayı 9, 1931, ss. 285-286.
- FATAY, “Tanzimat Fermanı”, *Her Ay*, Yıl 1, Sayı 6, 1938, s. 36.
- FINDIKOĞLU Z. Fahri, “Tanzimat’ta İçtimai Hayat”, *Tanzimat*, Cilt 1, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, ss. 619-659.
- FORTUNATI Vita, “The Metamorphosis of Apocalyptic Myth: From Utopia to Science Fiction”, *Utopias and The Millennium*, ed. Krishan Kumar, Stephen Bann, London: Reaktion Books, 1993, ss. 81-89.
- FULTON John, “Millenarianism”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer, UK: Blackwell Publishing, 2007, ss. 3047-3050.
- GALİP BAHTİYAR, “Ankara - Türkiye Cumhuriyeti Makarı”, *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, ss. 1144-1148.
- GEOGHEGAN Vincent, “A Golden Age: From The Reign of Kronos to the Realm of Freedom”, *History of Political Thought*, Vol. 12, No. 2, 1991, ss. 189-207.
- GEORGEON François, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Ankara’nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Pual Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 99-115.
- GERAY Cevat, “Şehirciliğimiz ve Ankara”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 32, Sayı 261, 2008, ss. 9-26.
- GERAY Cevat, Ruşen Keleş, Fehmi Yavuz, Can Hamamcı, “Şehircilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, ss. 2358-2367.
- GIERYN Thomas F., “A Space For Place in Sociology”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, 2000, ss. 463-96.
- GOODWIN Barbara, “Ütopyacılık”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*, haz. David Miller vd., çev. Bülent Peker, Nevzat Kırac, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995, ss. 407-416.
- GORDIN Michael D., Helen Tilley, Gyan Prakash, “Utopia and Dystopia: Beyond Space and Time”, *Utopia / Dystopia Conditions of Historical Possibility*, eds. Michael D. Gordin, vd., UK: Princeton University Press, 2010, ss. 1-17.
- GOTTDIENER Mark, “A Marx for Our Time: Henri Lefebvre and the Production of Space”, *Sociological Theory*, Vol. 11, No. 1, 1993, ss. 129-134.
- GÖLE Nilüfer, “Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 70-81.

- GÖREN Macit, “Daha İyi Daha Güzel”, *Boğaziçi*, Cilt 2, Sayı 7, 1937, ss. 23-25.
- GUEST Gerald B., “Space”, *Studies in Iconography*, Vol. 33, Special Issue Medieval Art History Today Critical Terms, 2012, ss. 219-230.
- GÜLER Cemal Nadir, “Allah’ın Emri”, *Boğaziçi*, Cilt 2, Sayı 7, 1937, s. 17.
- GÜLERSOY Çelik, “İstanbul Estetiği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 905-912.
- GÜR Berin F., “Arşiv(sel) Mekân: Sultanahmet Meydanı ve Yakın Çevresi”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 69-80.
- GÜR Faik, “Atatürk Heykelleri ve Türkiye’de Resmi Tarihin Görselleşmesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 90, 2001, ss. 147-166.
- GÜRPINAR Ergun, “Osmanlı Devletinde Planlama Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 3-4-5, 1993, ss. 87-92.
- HAKKI KILIÇZADE, “Pek Uyanık Bir Uyku”, haz. Sadık Usta (*Türk Ütopyaları - İçinden*), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, ss. 291-302.
- HALL Edward T., “A System for the Notation of Proxemic Behavior”, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 65, No. 5, 1963, ss. 1003-1026.
- HALL Edward T., vd., “Proxemics and Comments and Replies”, *Current Anthropology*, Vol. 9, No. 2/3, 1968, ss. 83-108.
- HAMDULLAH SUPHİ, “Türk Ocakları Merkez Binasının Açılma Nutku”, *Türk Yurdu*, Sayı 29, 1930, ss. 1-14.
- HAWKINS Harriet, “Geography and art. An expanding field: Site, the body and practice”, *Progress in Human Geography*, Vol. 37, No. 1, 2012, ss. 52-71.
- HIZLI Mefail, “Hüdavendigâr Vilayeti İmâr Faaliyetleri Defteri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 1993, ss. 233-254.
- HOWARTH David, “Space, Subjectivity and Politics”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 31, No. 2, 2006, ss. 105-134.
- HUBBARD Phil, “Space/Place”, *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*, eds. David Atkinson vd., London: I. B. Tauris, 2005, ss. 41-48.
- HUTTON Patrick H., “Philosophical Reflections on the Ways of Memory and History”, *History and Theory*, 57 (2), 2018, ss. 292-305.
- IŞIN Ekrem, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 352-362.
- İHSAN, “İstanbul İtfaiyesi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 87/15, 1930, ss. 82-87.
- İNALCIK Halil, “15. Asır İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 15, Sayı 1-4, 1953, ss. 51-67.

- İNALCIK Halil, “Bursa; XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Belleten*, Cilt 24, Sayı 93, 1960, ss. 45-102.
- İNALCIK Halil, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *The Journal of Economic History*, Vol. 29, No. 1, 1969, ss. 97-140.
- İNALCIK Halil, “Tanzimat Nedir”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, ss. 30-56.
- İNAN Afet, “Türk İstiklali ve Lozan Muahedesi”, *Belleten*, Cilt 2, Sayı 7-8, 1938, ss. 277-307.
- İNÖNÜ İsmet, “Belediyeler Mecmuasına”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 1935, ss. 2-3.
- İSMAİL SAFA, “Yeni Türk Ocağı”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, ss. 82-83.
- İSMET PAŞA [İnönü], “Yeni Halkevlerini Açma Nutku”, *Ülkü*, Cilt 3, Sayı 13, 1934, s. 1-4.
- JACOBSEN Michael Hviid, “Liquid Modern Utopia Zygmunt Bauman on the Transformation of Utopia”, *Utopia: Social Theory and The Future*, ed. Michael Hviid Jacobsen, Keith Tester, UK: Ashgate Publishing, 2012, ss. 69-96.
- JANSEN Herman, “Ankara İmar Planı Raporu”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 23-40.
- JIANG Bin, “A Recursive Definition of Goodness of Space for Bridging the Concepts of Space and Place for Sustainability”, *Sustainability*, Vol. 11, No. 15, 2019, s. 4091.
- KADIOĞLU Ayşe, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetinin Açmazları”, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 201-211.
- KADRİ KEMAL, “Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Köylerimiz”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, ss. 339-343.
- KAHRAMAN Hasan Bülent, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 125-140.
- KALİBER Alper, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 107-124.
- KAMINSKY Howard, “Chiliasm and the Hussite Revolution”, *Church History*, Vol. 26, No. 1, 1957, ss. 43-71.
- KANSU Ceyhan A., “Ebedi Şehir”, *Yücel*, Cilt 9, Sayı 51, 1939, ss. 120-121.
- KAPLAN Mehmed, “Tanzir-i Telemak”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1-2, 1949, ss. 1-20.

- KAPLAN Mehmet, “Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, ss. 463-475.
- KAPROL Timur, “1930-1950 Dönemi Bursa’sının Korunması Gerekli Mimari Ögesi: Konut”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 187-203.
- KAPROL Timur, “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa’da Mimari Gelişim ve Konut”, *Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kentleşme Sempozyumu*, ed. Hasan Ertürk, vd., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2013, ss. 231-247.
- KARABULUT Umut, “Ankara’nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1, 2012, ss. 131-148.
- KARANAKÇI Sefaettin, “Belediye ve Belediyecilik Fikrinin Tekâmülü”, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 11, 1946, ss. 422-425.
- KARAÖMERLİOĞLU Asım, “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 284-297.
- KARATAY Namdar Rahmi, “Cumhuriyet ve Atatürk”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 1-5.
- KARPAT Kemal H., “The People’s Houses in Turkey Establishment and Growth”, *Middle East Journal*, Vol. 17, No. 1, 1963, ss. 55-67.
- KARTAL Cemile Burcu, “Ankara’nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: Makarr ve Payitaht”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2013, ss. 75-88.
- KAVUKCU Evren, “Ütopya ve Sanat”, *Sanat Dergisi*, Sayı 27, 2016, ss. 29-37.
- KAYA Şükrü, “19 Mayıs 1919’da Atatürk”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 23, 1937, ss. 15-20.
- KAYA Şükrü, “Atatürk Köprüsü’nün Temel Atma Töreninde”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 15, 1936, ss. 12-14.
- KAYA Şükrü, “Dâhiliye Vekili ve C.H.P. Genel Sekreteri Bay Şükrü Kaya’nın Radyoda Nutku”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 26-27, 1937, ss. 15-18.
- KAYA Şükrü, “Halkevleri”, *Yeni Türk*, Cilt 6, Sayı 63, 1938, ss. 49-51.
- KAYA Şükrü, “Halkevlerinin Altıncı Yıldönümü”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, ss. 26-33.
- KAZIM NAMİ, “Cumhuriyet Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 200-204.
- KAZIM ZAFİR, “Çocukları Kurtarma Yurdu”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Sayı 109-110, 1933, ss. 119-130.
- KELEŞ Ruşen, Bülent Duru, “Ankara’nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 32, Sayı 261, 2008, ss. 27-44.
- KERİM ÖMER, “Köyde Toplu Çalışma”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, 1933, ss. 159-160.

- KEYDER Çağlar, “Arka Plan”, *İstanbul Küresel ve Yerel Arasında*, haz. Çağlar Keyder, çev. Sungur Savran, 4.b., İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 9-40.
- KEYMAN E. Fuat, Ahmet İçduygu, “Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 169-180.
- KICIMAN K. Naci, “Uraylar-Belediyeler”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 18-21.
- KIRBOĞA Ziyaeddin, “Tanzimat Sonrası Toplumsal Değişim: Batılılaşma Örneği”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2019, ss. 248-265.
- KIRIMLIOĞLU RİFAT, “Köyde Yetiştirme ve İmar”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, ss. 344-350.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, “Hayalimdeki İstanbul I”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 189-190, 1941, ss. 269-271.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, “Hayalimdeki İstanbul II”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 191, 1941, ss. 292-293.
- KOP Kadri Kemal, “Belediyeciliğimiz ve İstanbul”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 15, Sayı 172-173, 1939, ss. 20-22.
- KORLAELÇİ Murtaza, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 214-222.
- KOSTOF Spiro, “Majesteleri Kazma, Yıkımın Estetiği”, *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik vd., çev. Bilgin Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, ss. 15-34.
- KÖRÜKÇÜ Muhtar M., “Ankara Sanatı”, *Yücel*, Cilt 4, Sayı 19, 1936, s. 1.
- KÖYMEN Hulusi, “Cumhuriyette Halkevleri”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 25-27.
- KUBAN Doğan, “Anıt Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Mimarlık*, Yıl 11, Sayı 7, 1973, ss. 5-6.
- KUM Naci, “Bursa’ya Veda Hatırası”, *Uludağ*, Sayı 31, 1941, s. 26.
- KUMAR Krishan, “Aspects of the Western Utopian Tradition”, *History of the Human Sciences*, Vol. 16, No. 1, 2003, ss. 63-77.
- KUMAR Krishan, “Utopian Thought and Communal Practice: Robert Owen and the Owenite Communities”, *Theory and Society*, Vol. 19, No. 1, 1990, ss. 1-35.
- KURAN Aptullah, “A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and Istanbul.” *Muqarnas*, Vol. 13, 1996, ss. 114-131.
- KURUL Naci, “Bursa Merinos Fabrikası”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 48-49.
- LAMİ ÇELEBİ, “Münazarai Sultanı Bahar ba Şehriyari Şita”, çev. (ve kısaltan) Mümtaz Şükrü, *Uludağ*, Sayı 20, 1939, ss. 64-83.

- LAPRAD, “Sanat ve Modern Mimari Hakkında”, (Remzi Oğuz), *Ülkü*, Cilt 6, Sayı 34, 1935, ss. 250-255.
- LAURENT Beatrice Saint, “Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa’nın Yeniden Biçimlenmesi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Pual Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 79-98.
- LEWIS Bernard, “The Impact of The French Revolution on Turkey”, *Cahiers d'Histoire Mondiale*, Vol. 1, No. 1, 1953, ss. 105-125.
- LIAKOS Antonis, “Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences”, *Historein*, Vol. 7, 2007, ss. 20-57.
- LOVELL David W., “Utopia”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer, UK: Blackwell Publishing, 2007, ss. 5164-5167.
- M. VEDAT, “İstanbul’un İmar Meselesi”, *Mimar*, Sayı 2, 1931, ss. 35-37.
- MANGELOJA Esa, Tomi Ovaska, “Sir Thomas More’s Utopia: An Overlooked Economic Classic”, *Economic Affairs*, Vol. 39, No. 1, 2019, ss. 65-80.
- MARIN Louis, “The Frontiers of Utopia”, *Utopias and The Millennium*, eds. Krishan Kumar, Stephen Bann, London: Reaktion Books, 1993, ss. 7-16.
- MATOSSIAN Mary, “Ideologies of Delayed Industrialization: Some Tensions and Ambiguities”, *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 6, No. 3, 1958, ss. 217-228.
- MAYKON İsmail Muştak, “Büyük Şefin Huzurları ile Halkın Coşkun Heyecanı Arasında Merinos Fabrikası Açıldı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 30, 1938, ss. 14-15.
- MEHMET ASIM, “Yeni Türk Ocağı Binası”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, ss. 84-86.
- MEHMET EMİN, “Cumhuriyetin Maarif Zaferi”, *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, ss. 1111-1119.
- MEHMET SAFFET, “İnkılap Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, 1933, ss. 105-114.
- MEHMET SAFFET, “Kültür İnkılabımız”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 5, 1933, ss. 351-354.
- MEHMET SAFFET, “Maşeri Vicdan”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, 1933, ss. 277-280.
- MENGHIN Oswald, “Kemal Atatürk’ten ve Eserlerinden Hatıralar”, *Belleten*, Cilt 3, Sayı 10, 1939, ss. 195-197.
- MERİÇ Cemil, “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, ss. 234-244.
- MERİÇ Rıfkı Melul, “Eski Eserler Hakkında Düşünceler”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 6, 1938, ss. 501-513.
- MERİÇ Rıfkı Melul, “Eski Eserler Hakkında Düşünceler”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 7, 1938, ss. 388-395.

- MERT Nuray, “Cumhuriyet Türkiye’inde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 197-209.
- MIGDAL Joel S., “Olgu ve Kurgunun Buluşma Zemini”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss. 207-215.
- MILLS Amy, “The Cultural Geopolitics of Ethnic Nationalism: Turkish Urbanism in Occupied Istanbul (1918-1923)”, *Annals of the American Association of Geographers*, Vol. 107, No. 5, 2017, ss. 1179-1193.
- MİMAR KEMALETİN, “Ankara’nın İmarı”, *Arkitekt*, Yıl 44, Sayı 4 (356), 1976, s. 179.
- MİMAR ŞAHABETTİN, “Şehir Mimarisinde Usuller: Şehir Yeşillikleri”, *Mimar*, Sayı 7, 1933, ss. 221-222.
- MİMAR ŞAHABETTİN, “Şehir Mimarisinde Usuller”, *Mimar*, Sayı 1, 1933, ss. 1-4.
- MİMAR, “Cumhuriyetin On Senelik Sanat Hayatı”, *Mimar*, Sayı 9-10, 1933, ss. 263-264.
- MOLLENDORFF Peter Von, “Stoics in The Ocean: Jambulus’ Novel as Philosophical Fiction”, *Philosophy and The Ancient Novel*, eds. Marilia P. Future Pinheiro, Silvia Montiglio, Groningen: Barkhuis Publishing, 2015, ss. 19-34.
- MONCERİ G., “Otel ve Kaplıca Binası - Bursa”, *Mimar*, Yıl 2, Sayı 1, 1932, ss. 7-16.
- MORA Burhaneddin Ali, “İstanbul Güzelleşiyor”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 196, 1941, s. 3.
- MORKAYA Burhan Cahit, “Yarınki Boğaziçi”, *Boğaziçi*, Cilt 3, Sayı 16, 1938, ss. 11-12.
- MORRISON Donald R., “The Utopian Character of Plato’s Ideal City”, *The Cambridge Companion to Plato’s Republic*, ed. Giovanni R. F. Ferrari, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, ss. 232-255.
- MORTAŞ Abidin, “Köy Evi Tipleri”, *Arkitekt*, Yıl 10, Sayı 1-2, 1940, s. 8-9.
- MORTAŞ Abidin, “Küçük Kasaba Evi Projesi”, *Arkitekt*, Yıl 10, Sayı 1-2, 1940, ss. 10-11.
- MUMCU Ahmet, “Atatürk ve Bursa”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 261-273.
- MUMFORD Lewis, “Bahçe Şehirler ve Modern Şehir Planlaması”, çev. Ruşen Keleş, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, 1961, ss. 175-187.
- MUMFORD Lewis, “Utopia, the City and the Machine”, *Daedalus*, Vol. 94, No. 2, 1965, ss. 271-292.
- MUSTAFA ŞEKİP, “İnkılabımızın Hayatı, Ruhi Mahiyeti”, *Yeni Türk*, Sayı 11-14, 1933, ss. 928-934.

- NADİR Gündüz, “İstanbul’un Eski ve Yeni Tarihine Umumi Bir Bakış”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 182, 1939, ss. 99-106.
- NAMİK KEMAL, “Rüya”, haz. Sadık Usta (*Türk Ütopyaları içinden*), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, ss. 190-207.
- NAMİK KEMAL, “Vatan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 476-480.
- NANCY Jean Luc, “In Place of Utopia”, *Existential Utopia: New Perspective on Utopian Thought*, ed. Patricia Vieira, Michael Marder, New York: Continuum International Publishing, 2012, ss. 3-13.
- NEBİL, “Milli Şuur ve Halkevleri”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 216-225.
- NECİP ALİ, “Halkevleri”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 233-237.
- NEUTRA Richard J., “Voyeurs and Spatial Innuendos”, *Landscape Architecture Magazine*, Vol. 57, No. 1, 1966, ss. 74-75.
- NİYAZİ HÜSNÜ, “Cumhuriyet Münakaleciliğinin Milli Cemiyetleşmedeki Rolü”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 241-144.
- NUSRET KEMAL, “Bir Köycülük Projesi Tecrübesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 8, 1933, ss. 118-125.
- NUSRET KEMAL, “Köy Seferberliğine Doğru”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 5, 1933, ss. 355-361.
- NUSRET KEMAL, “Köycülük Esasları”, *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 20, 1934, ss. 145-153.
- NUSRET KEMAL, “Milli Bayram ve Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 9, 1933, ss. 245-252.
- OĞUZ Yusuf, “Osmanlı’nın İlk Kâğıt Fabrikası Bursa’da Kuruldu”, *Bursa Günlüğü*, Sayı 12, 2021, ss. 20-23.
- OKTA Birge Yıldırım, “Urban Transformations in Istanbul During the Term of Mayor Cemil Topuzlu”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol. 34, No. 1, 2017, ss. 1-19.
- OKUMUŞ R. Ruveyda, “Ahmed Münir Paşa’nın Bursa Valiliği Yılları (1891-1897)”, *Bursa Günlüğü*, Sayı 11, 2021, ss. 72-77.
- OLSEN Cecilie Sachs, “Urban Space and The Politics of Socially Engaged Art”, *Progress in Human Geography*, Vol. 43, No. 6, 2019, ss. 985-1000.
- ONAT Naim, “Atatürk ve Ülkü Adı”, *Ülkü*, Cilt 12, Sayı 70, 1938, ss. 337-338.
- ORTAYLI İlber, “Belediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, ss. 398-402.
- ORTAYLI İlber, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 1977, ss. 77-97.
- ORTAYLI İlber, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 231-244.

- ORTAYLI İlber, “Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 1545-1547.
- ORTAYLI İlber, “Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu”, *Amme İdaresi Dergisi*, 6 (4), 1973, ss. 14-24.
- OSMAN NURİ, “Belediye Tenbih ve Yasakları”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 8, Sayı 90/18, 1932, ss. 199-206.
- OSTROVA İbrahim, “Ayasofya Mozayıkları”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 149-153, 1937, ss. 603-608.
- OZANSOY Halit Fahri, “Büyük bir Adam: Cemil Topuzlu”, *Türk Tiyatrosu Dergisi*, Yıl 26, Sayı 310, 1958, ss. 3-4.
- ÖĞÜN Süleyman Seyfi, “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*, Cilt 5, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 539-582.
- ÖRMECİOĞLU Hilal Tuğba, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler”, *Belleten*, Cilt 83, Sayı 297, 2019, ss. 729-752.
- ÖRS Sedat Zeki, “1938 Ankarası”, *Yücel*, Cilt 8, Sayı 46, 1938, ss. 199-203.
- ÖRS Yaman, “Bilim, Felsefe ve Ütopya”, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 2, 1994, ss. 10-11.
- ÖZ Cemil, “Bursa Urayından Aldığımız Haberler”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 10, 1936, ss. 77-79.
- ÖZCAN Koray, “Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839 1908)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 7, Sayı 2, 2006, ss. 149-180.
- ÖZCAN Ufuk, “Kadro Akımı Üzerine Sosyolojik Bir Deneme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1992, ss. 97-130.
- ÖZCAN Ufuk, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Edebiyat Siyaset İlişkisi”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 55, 2017, ss. 459-465.
- ÖZDEMİR Yavuz, Elif Aktaş, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 45, 2011, ss. 235-262.
- ÖZİPEK Bekir Berat, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 66-84.
- ÖZKIRIMLI Atilla, “Ana hatlarıyla Edebiyat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, ss. 580-606.
- ÖZLEM Doğan, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 452-464.
- ÖZLÜ Nilay, “A Modernization Utopia: Galata and Pera During The Late Ottoman Era”, *AURUM Mühendislik Sistemleri ve Mimarlık Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2019, ss. 113-127.

- ÖZSOY Seçkin, "A Utopian Educator from Turkey: İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960)", *Journal for Critical Education Policy Studies*, Vol. 7, No. 2, 2009, ss. 249-278.
- ÖZTÜRK Faruk, "Cumhuriyet ve Ütopya", *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt: 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 488-498.
- ÖZTÜRKMEN Arzu, "The Role of People’s Houses in The Making of National Culture in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Vol. 11, 1994, ss. 159-181.
- PANCAROĞLU Oya, "Architecture, Landscape and Patronage in Bursa: The Making of an Ottoman Capital City." *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 19, No. 2, 1995, ss. 40-55.
- PARK Robert E., "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in The City Environment", *American Journal of Sociology*, Vol. 20, No. 5, 1915, ss. 577-612.
- PARLAK Bekir, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği", *TESAM Akademi Dergisi*, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 2018, ss. 11-48.
- PEKDOĞAN Celal, "Kılıçzade Hakkı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara: TDV Yayınları, ss. 415-416.
- PERİNÇEK Doğu, "Kemalist Devrim’in Felsefi Kaynağı Pozitivizm mi?", *Bilim ve Ütopya*, Sayı 2, 1994, ss. 8-9.
- PEYSER Thomas, "Planning Utopia", *A Companion to American Fiction 1865-1914*, ed. Robert Paul Lamb, G. R. Thompson, UK: Blackwell Publishing, 2005, ss. 411-427.
- PINDER David, "Reconstituting the Possible: Lefebvre, Utopia and the Urban Question", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 39, No. 1, 2015, ss. 28-45.
- PITTARD Eugene, "Atatürk’ün Hatırasını Tazim", *Belleten*, Cilt 3, Sayı 10, 1939, ss. 183-189.
- PROST Henri, "İstanbul’un Nazım Planını İzah Eden Rapor", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 163-165, 1938, ss. 782-798.
- PROST Henri, "İstanbul", çev. Zühtü Feran, *Arkitekt*, Yıl 17, Sayı 5-6, 1948, ss. 110-112.
- REBHORN Wayne A., "Thomas More’s Enclosed Garden: Utopia and Renaissance Humanism", *English Literary Renaissance*, Vol. 6, No. 2, 1976, ss. 140-155.
- RECEP, "Ülkü Niçin Çıkıyor", *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, 1933, ss. 1-2.
- REFET KAMİ, "İzmir’in İmarı Hakkında", *Mimar*, Sayı 7, 1931, ss. 224-230.
- REFİK HAMİD, "Yirmi Sene Sonraki İstanbul", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 198, 1942, s. 9.
- REFİK, ZİYA, "Bursa’nın Keles Köyü", *Ülkü*, Cilt 3, Sayı 15, 1934, ss. 234-240.

- RİFAT OSMAN, “Üsküdar Sahillerinde Tarihi Bir Seyran”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 7, Sayı 73/1, 1930, ss. 5-11.
- ROGERS Chris, “Robert Owen, Utopian Socialism and Social Transformation”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 54 (4), 2018, ss. 256-271.
- ROSENTHAL Steven, “Foreigners and Municipal Reform in Istanbul: 1855-1865”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 11, No. 2, 1980, ss. 227-245.
- SAM Rıza, Neslihan Sam, “Bir Kente Bakmak Bir Kenti Görmek”, *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekânları: Kent ve Kentler*, ed. Neslihan Sam, Rıza Sam, 2.b., Bursa: Ezgi Kitapevi, 2014, ss. 397-423.
- SAMANİ Hasan, “Tanzimat Döneminde Kıbrıs’ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi”, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 294, 2018, ss. 587-626.
- SAMİH Fuat, “Ayasofya Mozayikleri”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 185, 1939, ss. 174-178.
- SANDERLIN George, “The Meaning of Thomas More’s Utopia”, *College English*, Vol. 12, No. 2, 1950, ss. 74-77.
- SARGENT Lyman Tower, “The Three Faces of Utopianism Revisited”, *Utopian Studies*, Vol. 5, No. 1, 1994, ss. 1-37.
- SAYAR Zeki, “Eminönü Meydanı”, *Arkitekt*, Yıl 7, Sayı 9, 1937, ss. 255-256.
- SAYAR Zeki, “Yerli ve Yabancı Mimar”, *Arkitekt*, No 2, 1938, s. 65.
- SCHILD Rivka Geron, “19. Yüzyılda Kentsel Dönüşümün Meşruiyeti Olarak Yangın”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 17, Sayı 68, 2014, ss. 127-144.
- SEDAT HAKKI ALİŞANZADE, “İstanbul ve Şehircilik”, *Mimar*, Yıl 1, Sayı 1, 1931, s. 1.
- SEDAT İBRAHİM, “Bursa’da Sanat Eserleri ve Türk Mimarisi”, *Mimar*, Yıl 4, Sayı 5, 1934, ss. 151-153.
- SEMİH, “Yeni Şehirler Doğarken”, *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 23, 1935, ss. 343-351.
- SEZER Baykan, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1989, ss. 1-96.
- SHKLAR Judith, “The Political Theory of Utopia: From Melancholy to Nostalgia”, *Daedalus*, Vol. 94, No. 2, 1965, ss. 367-381.
- SIMOSON Andrew, “Minimizing Utopia”, *Math Horizons*, Vol. 23, No. 3, 2016, ss. 18-21.
- SINAR Alev, “Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Milli Mücadelede Bursa”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, Sayı 13, ss. 337-361.
- SIRRI Nihat, “Şehrimizde Eski ve Kıymetli Eserleri Tespit Etmeliyiz”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 10, 1936, ss. 36-38.

- SMARNAKIS Yannis, "A Contribution to the Archaeology of Modern Utopian Thought: History and Utopia in Plethon's Oeuvre", *Historein*, Vol. 7, 2007, ss. 103-113.
- SÖĞÜT Sibel Gürses, "1912 İshakpaşa Yangını ve Ayasofya Çevresinin Yeniden Düzenlenmesi", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol. 36, No. 1, 2019, ss. 251-280.
- STEINTRAGER James, "Plato and More's Utopia", *Social Research*, Vol. 36, No. 3, 1969, ss. 357-372.
- SUMBAS Ahu, "Türk Modernleşmesini Ankara Palas Üzerinden Okumak: Doğu'dan Batı'ya Açılan Bir Pencere", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, 2013, ss. 171-198.
- SZYLIOWICZ Joseph S., "Political Participation and Modernization in Turkey", *The Western Political Quarterly*, Vol. 19, No. 2, 1966, ss. 266-284.
- ŞAHİN O. Erdal, "Planning and Spatial Regulation in Istanbul from Tanzimat to the Republican Era", *Innovation and Global Issues with Multidisciplinary Perspectives Economics*, eds. Nurettin Bilici vd., Berlin: Peter Lang, 2018, ss. 171-191.
- ŞAHİNKAYA Serdar, "İdeal Cumhuriyet Köyü: Cumhuriyet'i Kuranların Tahayyülüne Bir Örnek", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 24, Sayı 225, 2000, ss. 38-44.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, "İmar İnkılabı ve İstanbul'un İmarı", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 146, 1957, ss. 543-547.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, "Urbanizm - Şehircilik ve Belediyecilik Sanatı", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 147, 1958, ss. 7-10.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, "Urbanizm ve Belediyelerimiz", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 6, 1946, ss. 205-206.
- ŞEVKET SÜREYYA, "Milli Kurtuluş Hareketinin Ana Prensipleri", *Kadro*, Sayı 8, 1932, ss. 6-12.
- ŞİMŞİR Bilal N., "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 20, 1991, ss. 189-222.
- ŞİRİN İbrahim, "Osmanlı - Türk Aydınının Medeniyet Anlayışı", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 109-120.
- TAHİR HAYRETTİN, "Ayarlı Millet ve Plan", *Kadro*, Sayı 18, 1933, ss. 54-58.
- TAHİR HAYRETTİN, "İnkılap ve Köy", *Kadro*, Sayı 20, 1933, ss. 29-36.
- TANKUT Gönül, "Ankara'nın Başkent Olma Süreci", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, No 2, 1988, ss. 93-104.
- TANPINAR Ahmed Hamdi, "Bursa'nın Daveti", *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 527-533.
- TANSEL Fevziye Abdullah, "Ahmed Vefik Paşa", *Belleten*, Cilt 28, Sayı 109, 1964, ss. 117-139.

- TAŞKIN Yüksel, “Muhafazakârlığının Usulanmaz Çocuğu: Reaksiyonerlik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt 5, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 187-215.
- TAUT Bruno, “Türk Evi, Sinan, Ankara”, *Her Ay*, Yıl 1, Sayı 6, 1938, ss. 93-98.
- TEKELİ İlhan, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, ss. 525-539.
- TEKELİ İlhan, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss. 136-152.
- TEKELİ İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 878-890.
- TEKELİ İlhan, “The Story of Istanbul’s Modernisation”, *Architectural Design*, Vol. 80, No. 1, 2010, ss. 32-39.
- TEKELİ İlhan, “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”, *Yapı Dergisi*, Sayı 291, 2006, ss. 37-41.
- TEKELİ İlhan, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 19-42.
- TEKELİ İlhan, Selim İlkin, “Türkiye’de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, ss. 1602-1610.
- TEKİN Mansur, “Ankara”, *Kadro*, Sayı 28, 1934, ss. 48-50.
- TICKAMYER Ann R., “Space Matters! Spatial Inequality in Future Sociology”, *Contemporary Sociology*, Vol. 29, No. 6, 2000, ss. 805-813.
- TİMUR Taner, “Atatürk ve Pozitivizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, ss. 94-96.
- TİMUR Taner, “Osmanlı ve Batılılaşma”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 139-146.
- TOKER Nilgün, Serdar Tekin, “Batıcı Siyasal Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 82-106.
- TONGUÇ İsmail Hakkı, “Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları”, *Ülkü*, Cilt 12, Sayı 67, 1938, ss. 11-20.
- TONGUÇ İsmail Hakkı, “Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, 1943, ss. 137-147.

- TOPRAK Zafer, “Altıncı Daire-i Belediye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993, ss. 220-223.
- TOPRAK Zerrin, “Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 1990, ss. 49-68.
- TREVES Paolo, “The Title of Campanella’s City of the Sun”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 3, No. 3-4, 1940, ss. 248-251.
- TUAN Yi-Fu, “Space and Place: Humanistic Perspective”, *Philosophy in Geography*, eds. Stephen Gale, Gunnar Olsson, Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1979, ss. 387-427.
- TUNAYA Tarık Zafer, “Osmanlı-Batı Diyalogu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, ed. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, ss. 142-143.
- TURAN Burcu Yiğit, “Modernist Landscapes of Ankara”, *Journal of Landscape Architecture*, Vol. 11, No. 2, 2016, ss. 14-25.
- TÜFEKÇİOĞLU Hayati, “Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1992, ss. 45-96.
- TÜREGÜN Rıfat, “İstanbul’un İmar Planı Yapılırken”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 16, Sayı 192, 1941, s. 313.
- TÜRKOĞLU Handan, “Cumhuriyet Döneminde Bursa’nın Kentsel Gelişimi ve Planlaması”, *Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Kentleşme Sempozyumu*, ed. Hasan Ertürk, vd., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2013, ss. 153-170.
- ULUDAĞ Zeynep, “Mimarlık Tarih Yazımına Eleştirel Bakış: Cumhuriyetin Modern Kent Peyzajını Okumak”, *Cumhuriyet’in Mekânları Zamanları İnsanları*, der. Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, ss. 153-164.
- ULUENGİN M. Bengü, Ömer Turan, “İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet’in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye’de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (6), 2005, ss. 353-436.
- ULUĞ Mustafa, “Kurultaya Arzedilmek Üzere İlim ve Sanat Heyetinden Alınan Rapor”, *Türk Yurdu*, Sayı 27-28, 1930, ss. 118-125.
- UYGUR Tahsin, “Bursa Duyguları”, *Uludağ*, Sayı 2, 1935, ss. 1-3.
- UZ Behçet, “İzmir Panayırı”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 15, 1936, ss. 4-6.
- UZ Behçet, “İzmir Urayının Çalışması”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 6, 1935, ss. 42-59.
- UZER İhsan, “Bugünkü Bursa Suları”, *Uludağ*, Sayı 33, 1941, ss. 51-58.
- UZGÖREN Nusret Namık, “Ucuz Otru ve Kooperatifleri ve Şehircilik”, *Belediyeler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 1935, ss. 60-72.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Viyana Büyükelçisi Vezir Sadullah Paşa’nın İntiharına Dair”, *Belleten*, Cilt 14, Sayı 55, 1950, ss. 419-479.

- ÜLGENER Sabri F., “İzmler ve Sistemler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 37, Sayı 1-4, 1977, ss. 33-49.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, “Maksad”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 1, 1938, ss. 1-2.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, “Tanzimat’a Karşı”, *İnsan*, Cilt 1, Sayı 1, 1938, ss. 7-14.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, “Türkiye’de Pozitivizm Temayülü”, *İnsan*, Cilt 2, Sayı 11, 1939, ss. 849-853.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, “İdeolog Namık Kemal”, *İnsan*, Cilt 2, Sayı 8, 1939, ss. 609-616.
- ÜNDER Hasan, “Atatürk İngesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 138-155.
- ÜNDER Hasan, “Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu”, *Birikim*, Sayı 115, 1998, ss. 60-74.
- ÜNSAL Behçet, “Sincan Köyü Planı”, *Arkitekt*, Cilt 10, Sayı 109-110, 1940, s. 15-17.
- ÜNÜVAR Kerem, “Abdullah Cevdet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Cilt 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 98-103.
- ÜNÜVAR Kerem, “Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 28-35.
- ÜSTÜNDAĞ Muhiddin, “Cumhuriyet Devrinde İstanbul’da Yapılan Mühim İşler”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 14, Sayı 169-170, 1938, ss. 907-911.
- ÜSTÜNDAĞ Muhiddin, “Vilayet Parti Başkanının Söylevi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 147-148, 1936, ss. 474-489.
- VEDAT NEDİM, “Belediyeleştirme”, *Kadro*, Sayı 38, 1934, ss. 14-18.
- WAGNER Martin, “Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir”, *Arkitekt*, Yıl 7, Sayı 3, 1937, ss. 71-74.
- WAGNER Martin, “İstanbul’un İmarına Ait Teknik ve Ekonomik Meseleler”, *Her Ay*, Yıl 1, Sayı 1, 1937, ss. 20-37.
- WARD Stephen V., “Ebenezer Howard: His Life and Times”, *Form Garden City to Green City*, eds. Kermit C. Parsons, David Schuyler, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2002, ss. 14-37.
- WASSON Leslie, “Space”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer, UK: Blackwell Publishing, 2007, ss. 4634-4637.
- WINTSON David, “Jambulus’ Island of the Sun and Hellenistic Literary Utopias”, *Science Fiction Studies*, Vol. 3, No. 3, 1976, ss. 219-227.
- YAĞIZ Rahmi, “Kadıköy’ün İmarı”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Yıl 17, Sayı 194, 1941, s. 3.
- YAKUP KADRI, “Ankara, Moskova, Roma”, *Kadro*, Sayı 10, 1932, ss. 40-43.

- YALÇIN Edip Semih, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi”, *Atatürk Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 29, 1994, ss. 333-346.
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Boğaziçi’nin İmar ve Tezyini”, *Boğaziçi*, Cilt 3, Sayı 18, 1938, ss. 5-7.
- YAVUZ Fehmi, “Başkent Ankara ve Jansen”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 1981, ss. 25-33.
- YAVUZ Fehmi, Ruşen Keleş, “Başkent Ankara İçin Elli Yıl Önce Çıkarılan 583 Sayılı Yasa Üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yapılan Görüşmeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 1974, ss. 1-32.
- YAVUZ Yıldırım, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908-1918)”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1976, ss. 9-34.
- YAYLI Hasan, “Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, 2012, ss. 331-356.
- YENAL Engin, “Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 19-47.
- YERASIMOS Stefan, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, ss. 505-525.
- YEŞİLKAYA Neşe G., “Halkevleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm*, Cilt 2, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 113-118.
- YETİŞEN Kenan, “Bursa Elektrik Tarihçesi”, *Bursa Günlüğü*, Sayı 4, 2018, ss. 66-71.
- YETMEN Tahir, “İpek, Dünya İktisadiyatındaki Mevkii ve Biz”, *Uludağ*, Sayı 2, 1935, ss. 36-37.
- YILMAZ Levent, “Şark’ın Sonbaharı: Geçmiş Ölürken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 239-250.
- YORAN Hanan, “More’s Utopia and Erasmus’ No-place”, *English Literary Renaissance*, Vol. 35, No. 1, 2005, ss. 3-30.
- YÜCEL Hasan Ali, “Bursa Bir Dış Değil Bir İçtir”, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, ss. 516-517.
- YÜCEL Hasan Ali, “Dil İnkılabımızın Karakteri”, *Ülkü*, Cilt 4, Sayı 22, 1934, ss. 255-257.
- YÜCER R. R., “İnkılabımızda İç ve Dış Değişim”, *Uludağ*, Sayı 18, 1938, ss. 37-38.
- YÜREK Hasan, “Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın Rüya’ları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13 Sayı 2, 2013, ss. 249-263.

ZEKİ NASIR, “Köylerimizin Sağlığı”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 7, 1933, ss. 42-45.
ZİYA PAŞA, “Muhterem Edebiyatçı Merhum Ziya Paşa’nın Rüyası”, haz. Sadık Usta (*Türk Ütopyaları*), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, ss. 167-187.

Gazeteler ve Diğer Kaynaklar

- “Ankara En Güzel Türk Şehri Oluyor”, *Ulus*, 20 Temmuz 1935, ss. 1-5.
“Ankara Kılavuzu Neden Yapılmıyor”, *Milliyet*, 2 Nisan 1933, s. 8.
“Ankara’nın Planı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Mayıs 1929, s. 1.
“Ankara’nın Planı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Mayıs 1929, ss. 1-2.
“Ankara’nın Planları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Mayıs 1929.
“Atatürk Merinos Fabrikasını Altın Anahtarla Açtılar”, *Akşam*, 3 Şubat 1938, s. 9.
“Ayasofya Müze Olacak”, *Son Posta*, 10 Eylül 1934, s. 3.
“Ayasofya’da Açılacak Müze”, *Milliyet*, 12 Eylül 1934.
“Ayasofya’da Bizans Müzesi”, *Milliyet*, 6 Eylül 1934.
“Ayasofya’nın müze yapılması için hazırlıklar”, *Milliyet*, 11 Eylül 1934.
“Ayasofya”, *Haber*, 3 Eylül 1934.
“Bayındırlığa Doğru”, *Yeni Asır*, 2 Ocak 1936, s. 1.
“Bosporus Bridge Contract Let by Turks to Germans”, *The New York Times*, 5 November 1935, s. 18.
“Bridging The Bosphorus”, *The New York Times*, 25 August 1877, s. 5.
“Bridging The Bosphorus”, *The New York Times*, 9 November 1935, s. 14.
“Bursa Belediye Meclisi Toplantısını Bitirdi”, *Akşam*, 21 Kasım 1937, s. 6.
“Bursa Belediyesi Nasıl Çalışıyor”, *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Temmuz 1929, s. 6.
“Bursa Halkevinin Altı Aylık Çalışması”, *Akşam*, 18 Ekim 1937, s. 8.
“Bursa Mektupları”, *Akşam*, 15 Mart 1935, s. 7.
“Bursa Mektupları”, *Akşam*, 25 Aralık 1939, s. 8.
“Bursa Merinos Fabrikası”, *Kurun*, 3 Şubat 1938, s. 1.
“Bursa Planı”, *Akşam*, 14 Kasım 1937, s. 2.
“Bursa’da Belediye Çalışmaları”, *Son Posta*, 16 Ekim 1936, s. 5.
“Bursa’da Belediye Faaliyeti ve Mühim Bir Karar”, *Akşam*, 7 Kasım 1938, s. 6.
“Bursa’da Birkaç Gün”, *Vakit*, 21 Temmuz 1932, s. 5.
“Bursa’daki Tarihi Abideler”, *Akşam*, 17 Haziran 1934, s. 6.
“Bursa’nın İmarı ve Uludağ Otelı”, *Akşam*, 28 Eylül 1932, s. 6.
“Bursa’nın Seyyah Şehri Olmasına Çalışılıyor”, *Kurun*, 15 Nisan 1938, s. 4.

- “Bursa’nın Ulu Bayramı”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1934, s. 3.
- “Bursa”, *Akşam*, 24 Mayıs 1935, s. 8.
- “Bursalıların Üç Dileği Yakında Tahakkuk Edecek”, *Akşam*, 2 Şubat 1938, s. 2.
- “Cholera in Constantinople”, *The New York Times*, 3 September 1865, s. 1.
- “Cumhuriyetin Birkaç Eseri Ankara”, *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Haziran 1929, ss.5-6.
- “Cumhuriyetin merkezi Ankara 10 senede yabancıları bile hayrette bırakacak derecede büyüdü güzelleşti”, *Akşam*, 29 Ekim 1933, s. 17.
- “Dâhiliye Vekâletinin Bir Tamimi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 20 Ocak 1929, s. 1.
- “Dün Açılan Bursa Merinos Fabrikası Modern Tekniğin Timsalidir”, *Akşam*, 2 Şubat 1938, s. 5.
- “Eminönü Meydanı”, *Akşam*, 24 Mayıs 1939, s. 3.
- “Gazimize”, *Akbaba*, No. 474, 27 Haziran 1927, s. 1.
- “Halkevi”, *Akşam*, 24 Mayıs 1935, s. 8.
- “Hükümet Merkezi Ankara”, *Milliyet*, 5 Nisan 1933, s. 8.
- “İstanbul İşte Böyle Bir Köprü İster”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1929, ss. 1-2.
- “İstanbul Şehir Müzesi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Eylül 1934, s. 1.
- “İstanbul Vilayeti ile Belediyesinin 15 Yıllık Faaliyeti”, *Akşam*, 29 Ekim 1938, s.14.
- “İstanbul, Ankara, İzmir”, *Ulus*, 28 Aralık 1934, s. 4.
- “İstanbul’u Yıkıp Yeniden Yapmalı”, *Kurun*, 25 Nisan 1937, s. 6.
- “İstanbul’un en eski abidesi müze oluyor”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1934, s. 5.
- “İstanbul’un İmarı”, *Akşam*, 15 Kasım 1937, ss. 2-10.
- “Jansen Geliyor”, *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Temmuz 1929, s. 1.
- “Kadıköy halkı memnunluğunu tezahürle ifade etti”, *Milliyet*, 3 Eylül 1934, ss.1-6.
- “Kadıköy Tramvayı”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1934.
- “Kadıköy’de dün sabahtan beri Tramvaya kavuştu”, *Milliyet*, 2 Eylül 1934, ss. 1-6.
- “Kahveler Asrileşecek”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1935, s. 4.
- “Koza ve İpek”, *Akşam*, 24 Mayıs 1935, s. 8.
- “May Tunnel Bosphorus”, *The New York Times*, 14 September 1916, s. 3.
- “Mezarlıklarımız Düzeltiliyor”, *Kurun*, 20 Mart 1938, s. 3.
- “Plan Bosphorus Bridge”, *The New York Times*, 7 April 1928, s. 32.
- “Plan To Bridge Bosphorus”, *The New York Times*, 6 July 1918, s. 4.
- “Profesör Jansen Dün Geldi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Temmuz 1929, s. 1.
- “Profesör Jansen Haritalar Üzerinde Planın Tatbikatına Başladı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Temmuz 1929, s. 1.

“Railways in Turkey”, *The New York Times*, 6 April 1887, s. 8.

“Sultanahmed Medresesi ve Ayasofya Hamamı Evrak Hazinesi Olacak”, *Akşam*, 7 Şubat 1938.

“Sultanahmet Camii Kütüphane Olacak”, *Haber*, 6 Eylül 1934.

“Şehir Planı Üzerinde Münakaşa Devam Ediyor”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s. 5.

“The Dogs of Constantinople”, *The New York Times*, 4 May 1902, s. 41.

“To Bridge The Bosphorus”, *The New York Times*, 21 January 1890, s. 9.

“To Bridging The Bosphorus”, *The New York Times*, 21 January 1890, s. 9.

“Tunnel Under Bosphorus?”, *The New York Times*, 11 March 1917, s. 7.

“Uludağ”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1934, s. 3.

“Yangın Yerlerinin İmarı”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1946, s. 2.

“Yeni Türkiye Nasıldır”, *Son Posta*, 7 Eylül 1934, s. 4.

“Yeni Türkiye: Avrupalı Bir Cumhuriyet”, *Ulus*, 10 Aralık 1934, s. 8.

Akbaba, No. 475, 30 Haziran 1927 s. 1.

ABALIOĞLU Yunus Nadi, “Ülkemizi Güzelleştirmek İçin Planlı Çalışmalara Başlamalıyız Artık”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1935, s. 1.

ADİL Fikret, “İstanbul Yeni Şehri Yapmak Abideleri Korumak”, *Tan*, 3 Eylül 1936, s. 7.

ALİ SÜREYYA, “Bursa Nasıl Hakiki Bir Su Şehri Olabilir”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1933, s. 6.

ATAŞ Musa, “Ankara ve Basın Kurultayından Dönüş”, *Hakkın Sesi*, 3 Haziran 1935, s. 1.

ATAŞ Musa, “Ankara’da Gördüklerim”, *Hakkın Sesi*, 19 Haziran 1935, s. 1.

ATAŞ Musa, “Bir Sıhhat Kaynağı Çelik Palas”, *Ulus*, 10 Temmuz 1936, s. 5.

ATAŞ Musa, “Bursa Belediye İşlerinde Yeni Hız”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1937, s.7.

ATAŞ Musa, “Bursa Yeni Banyo Mevsimine Hazırlanıyor”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1939, s. 2.

ATAŞ Musa, “Bursa’dan Uludağ’a Bir Hava Yolu Yaptırılmak İsteniyor”, *Ulus*, 18 Aralık 1934, s. 5.

ATAŞ Musa, “Bursa’nın Yeni Planı Yapılıyor”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1936, s. 7.

ATAŞ Musa, “Cumhuriyet Alanı Böyle mi Kalacak”, *Hakkın Sesi*, 13 Eylül 1935, s. 1.

ATAŞ Musa, “Gezgin Getirme İşi”, *Hakkın Sesi*, 18 Eylül 1935, s. 1.

ATAŞ Musa, “Gezgin Şehri”, *Hakkın Sesi*, 24 Eylül 1935, s. 1.

- ATAŞ Musa, “Milli Heyecan”, *Hakkın Sesi*, 3 Eylül 1934, s. 1.
- ATAŞ Musa, “Türkiye’de Büyük Endüstri Hayatı”, *Hakkın Sesi*, 17 Eylül 1935, s.1.
- ATAY Falih Rıfkı, “Bizim Davalarımız 2”, *Ulus*, 4 Kasım 1935, ss. 1-4.
- ATAY Falih Rıfkı, “Bizim Davalarımız 3”, *Ulus*, 5 Kasım 1935, ss. 1-6.
- ATAY Falih Rıfkı, “Cumhuriyet Devri”, *Ulus*, 4 Eylül 1938, ss. 1-8.
- ATAY Falih Rıfkı, “İç ve Dış Turizm”, *Ulus*, 3 Haziran 1938, ss. 1-8.
- ATAY Falih Rıfkı, “İnşa”, *Ulus*, 4 Haziran 1936, ss. 1-2.
- ATAY Falih Rıfkı, “İstanbul’un Yeni Planı, Limanlar ve Yeni Caddeler”, *Akşam*, 16 Kasım 1937, s. 8.
- ATAY Falih Rıfkı, “Köy”, *Ulus*, 5 Haziran 1936, s. 1.
- ATAY Falih Rıfkı, “Memleketçi Gençlik”, *Ulus*, 6 Kasım 1938, ss. 1-8.
- ATAY Falih Rıfkı, “Yabancı Gözü”, *Ulus*, 15 Aralık 1934, s. 1.
- ATAY Neşet H., “İstanbul’da Temizlik”, *Ulus*, 9 Aralık 1938, s. 2.
- BELGE Burhan, “Ulus-Halk”, *Ulus*, 4 Aralık 1934, s. 3.
- BİLGİN Şevket, “Kültürpark”, *Yeni Asır*, 3 Ocak 1936, ss. 1-2.
- BURHAN ASAF, “Ayasofya Müzesi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Eylül 1934, s. 3.
- BURHAN ASAF, “Şehir Planı - Şehir Plancılığı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Eylül 1934, s. 3.
- C. K., “İç Turizm İşleri ve Otelcilik Endüstrisi”, *Ulus*, 11 Nisan 1938, ss. 1-8.
- CELAL ESAT, “Sokakların Genişliği”, *Hâkimiyeti Milliye*, 2 Ekim 1929, s. 6.
- CİNOĞLU, “On Yılın Yarattığı Şehir: Ankara”, *Milliyet*, 28 Ekim 1933, s. 18.
- ÇELEBİ Yürük, “Bursa Belediyesi’nin Umumi Vaziyetine Bir Kuş Bakışı”, *Akşam*, 3 Ağustos 1937, s. 7.
- ÇELEBİ Yürük, “Bursa’nın köyleri çok medenidir, buraya inkılapçı ruh da girmiştir”, *Akşam*, 4 Ağustos 1937, s. 5.
- ÇELEBİ Yürük, “Yeşil Bursa’da Bir Dolaşma”, *Akşam*, 29 Temmuz 1937, s. 7.
- ÇETİNAY Sedat, “İstanbul Planında Marmara Sahilleri”, *Ulus*, 4 Haziran 1936, s.4.
- ÇOŞKUN Nusret Safa, “Halk Ne Diyor”, *Son Posta*, 30 Aralık 1938, s. 9.
- DURU Kazım Nami, “Bayındırlık İşleri”, *Ulus*, 29 Aralık 1934, s. 1.
- ESATLI Mustafa Ragıp, “Bursa’da Güzel Bir Turizm Abidesi: Çelik Palas Oteli”, *Akşam*, 7 Nisan 1938, s. 11.
- FAHREDDİN İSKENDER, “Yeşil Bursa İmara Muhtaçtır”, *Akşam*, 28 Ekim 1931, s. 6.

- FALİH RIFKI, “Büyük Sanayiden Biri: İstanbul”, *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Eylül 1934, ss. 1-2.
- GENCOSMAN Kemal Zeki, “Ankara Nasıl Bayram Yapıyor”, *Ulus*, 29 Ekim 1938, s. 8.
- GÜNDÜZ Aka, “Ankara’yı Propaganda Ediyorum”, *Milliyet*, 4 Nisan 1933, s. 1.
<http://www.dergibursa.com.tr/bursanin-sahne-almis-hali/> (01.02.2021).
<https://www.koleksiyonevi.net/muzayede/1178/eski-zaman-muzayedes-i-katalog/sayfa/12> (01.02.2021).
<https://www.koleksiyonevi.net/urun/213139/bursa-altiparmak-caddesi>(05.02.2021).
- KARAMAN Zerrin Toprak, “Parklar, Meydanlar, Demokrasi”, https://kazete.com.tr/makale/parklar-meydanlar-demokrasi_859 (15.07.2021).
- KAYA Şükrü, “15 inci yıl kutlama töreni Şükrü Kaya’nın mühim bir nutkuyla açıldı”, *Ulus*, 29 Ekim 1938, ss. 1-6.
- KOLAV İzzet, “Bursa’nın Noksanları”, *Son Posta*, 4 Şubat 1939, ss. 5-12.
- KÖSTEN Ömer, “Konservatuarın Yapılması Geri Bırakılmamalı”, *Akşam*, 27 Aralık 1938, ss. 1-4.
- LAPORTE Hanri, “Kamal Atatürk’ün Memleketinde”, *Hakkın Sesi*, 17 Şubat 1936, s. 1.
- LUDWIG Emil, “Kemal Demokrasi Ruhuna ve Hayatını Böyle İdame Etmek Azmine Maliktir”, *Hâkimiyeti Milliye*, 31 Mart 1930, s. 6.
- MEHMET HALİT, “On Senede İstanbul’da Neler Yapıldı”, *Akşam*, 30 Ekim 1933, ss. 6-7.
- MUSA, “İstanbul Yolunda”, *Hakkın Sesi*, 15 Ekim 1934, s. 2.
- MUSA, “Bursa’da Banyo Mevsimi”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1934, s. 6.
- NUREDDİN Vala, “Bursa Kaplıcalarının İmar Meselesi”, *Akşam*, 5 Şubat 1938, s.3.
- RAGİP KEMAL, “Bursa’da Hararetle Bir Belediye Faaliyeti Var”, *Akşam*, 29 Eylül 1934, s. 8.
- RAŞİT Fatma Nimet, “Büyük Türk Devrimi”, *Hakkın Sesi*, 28 Eylül 1935, s. 3.
- RESMÎ GAZETE, Sayı 1471, 14 Nisan 1930.
- RESMÎ GAZETE, Sayı 2433, 21 Haziran 1933.
- SEVÜK İsmail Habib, “Abidelere Bakarken”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1935, s. 3.
- TALU Ercümen Ekrem, “İstanbul Hususiyetini Kaybetmemeli”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s. 3.
- TALU Ercümen Ekrem, “İstanbul’un Planı”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s. 3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 24.04.1336 [1920].

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 13 Teşrinievvel 1339 [1923].
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, 29 Teşrinievvel 1339 [1923].
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 31, 13.04.1927.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 21, 02.10.1930.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 6, 01.11.1935.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 20, 08.11.1937.
TİRYAKİOĞLU Samih, “Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Ege”, *Ulus*, 29 Ekim 1938, s. 4.
TURAN Kemal, “Belediyeler Çalışıyor”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Eylül 1934, ss. 1-2.
US Asım, “Yalova’dan Bursa’ya”, *Kurun*, 11 Ağustos 1937, s. 2.
UZ Behçet, “Kültür Park Nasıl Başarılacaktır”, *Yeni Asır*, 2 Ocak 1936, s. 2.
YAŞAR NABİ [Nayır], “Ata ve Mille”, *Kurun*, 21 Kasım 1938, s. 5.
YUNUS NADİ, “İstanbul’un İmarı”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1930, s. 1.
YUNUS NADİ, “Ayasofya’nın Yıkılma Tehlikesi”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1933, s.1.
YÜCEL Hasan Ali, “Ankara ve Atatürk”, *Kurun*, 22 Kasım 1938, s. 5.
YÜCER Rıza, “Dünkü ve Yarınki Bursa”, *Akşam*, 25 Mayıs 1935, s. 8.
ZEKERİYA Sabiha, “Bursa’nın İctimai Kalkınması”, *Tan*, 8 Nisan 1938, s. 5.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	O. Erdal ŞAHİN
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Eğitim Durumu	Kurum Adı
Lisans	Sakarya Üniversitesi
Yüksek Lisans	İstanbul Üniversitesi
Doktora	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	Çalışılan Kurumun Adı
	Uludağ Üniversitesi
Yayınlar:	ŞAHİN O. E., “Planning and Spatial Regulation in Istanbul from Tanzimat to the Republican Era”, <i>Innovation and Global Issues with Multidisciplinary Perspectives Economics</i>, Eds. Nurettin Bilici vd., Berlin: Peter Lang, 2018, ss. 171-191. ŞAHİN, O. E., “Public Services during the Classical Islamic Era”, <i>Theory and Practice in Social Sciences</i>, Eds. Viliyan Krystev, Recep Efe, Emin Atasoy, Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2019, 376-386. ŞAHİN, O. E., “Medina City State as A Political Organization: Administrative, Financial and Political Structure”, <i>Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Sciences</i>, Eds. H. Hale Künüçen, Xatire Quliyeva, Yılmaz Seçgin, Bursa: Ekin Publishing House, 2019, 37-49. ŞAHİN E., “The Construction of Hagia Sophia As An Imperial Space and The Process of Change”, <i>Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences</i>, Vol. 5, No. 3, 2019, 72-77.
Diğer:	Konferans: ŞAHİN O. E., “Space, Identity and Belonging in The Context of Hagia Sophia”, <i>Global Transformation and Differentiations International Migration, Urbanization and Belonging</i>, Congress Book, 2019, 184-190.
İletişim(e-posta):	
Adı Soyadı:	O. Erdal ŞAHİN
Tarih:	
İmza:	